

Digitized by Google

3 vols 1.50

HI

TITI LIVII
HISTORIARUM
TOMUS PRIMUS.

TITI LIVII HISTORIARUM QUOD EXSTAT.

NOVA EDITIO.

ARGUMENTIS ET NOTIS ILLUSTRAVIT

JOANNES CLERICUS.

Juxta Exemplar Amstelædami.

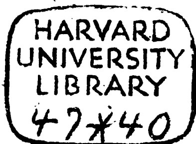
TOMUS PRIMUS.

PARISIIS,
Sumptibus Fratrum BARBOU, viâ Jacobæâ, prope Fontem Sancti Benedicti, sub Ciconiis.

MDCCXXX.

CUM PRIVILEGIO REGIS.

HARVARD
UNIVERSITY
LIBRARY
47*40

LECTORI

S. P. D.

JOANNES CLERICUS.

CUM jam dudum deessent exemplaria *Livii* eâ formâ, quâ facilè circumferri possent, & ab ambulantibus, aut rusticantibus lectitari; Bibliopolæ, quorum nomina huic Editioni præscripta sunt, consilium ceperunt de eo eâ formâ, quam vides, LECTOR, recudendo, quæ commodissima visa est. Consilium eorum mecum communicatum vehementer probavi, cùm nullus Scriptor, qui perpetuò circumferatur, nec umquam è manibus deponatur, dignior *Livio* sit. Deinde de hac editione nonnihil exornanda, mecum agere cœperunt; quam in rem, convenit tandem inter nos, operam ante omnia datum iri ut *Livius* ad *Joan. Frederici Gronovii*, præstantissimi Critici, mentem quàm accuratissimè ederetur; quod, ut spero, non infeliciter nunc præstitum est. Non tantum enim sequuti sumus ejus Editionem, eliminatis priùs typographicis mendis, quæ sat multa, præter ea quæ ad calcem erant notata, in eam irrepserant; sed & interdum veterum Librariorum menda è contextu Liviano, ex ejus sententia, sustulimus; quod tamen nun-

ã ij

quam fecimus; nisi ubi res erat manifestissima, exiguâque mutatione opus erat, quod & semper in notulis, infimæ paginæ subjectis, monuimus; unde cuivis liquebit à nobis rem majore religione tractari non potuisse. Absurdum dumtaxat visum est manifesta menda vitiosorum codicum, nec inter se consentientium, sublatis aliis mendis, de quibus non magis constabat, in verbis Livianis relinqui; ut cogeretur Lector obscuri loci emendationem, abruptâ lectione, in notis quærere, quod plerisque fastidium creare solet.

Ad notas verò illas quod adtinet, noli credere, LECTOR, eas esse à nobis adornatas eo animo, ut quicquid erat obscurum in *Livio* tironibus perspicuum fieret. Copiosiores multò & longiores eas oportuisset fuisse, quàm ferebat hujus Editionis forma, aut nostrum otium patiebatur, ut eum usum præstare possent. Semper in deliciis *Livium* habueram, & nonnulla in Adversariis meis ad eum Scriptorem notaveram, quæ huc transtuli; nonnulla in ipso Editionis decursu nata sunt, nec diu aut procul quæsita, quæ ad emendationem locorum nonnullorum faciunt, aut ad explicationem mentis Auctoris, aut ut pecunia Romana ad nostrum calculum redigeretur, qua in re *Pet. Gassendum* & *J. F. Gronovium* sequuti sumus. Nonnulla etiam in iis notulis invenies, quæ ad res ipsas pertinent, ubi Historicum nostrum inter-

dum, sed adhibitâ eâ reverentiâ quæ tanto Scriptori debetur, & quâ semper eum prosequutus sum, breviter & leniter castigare sustinui. *Semper* enim ita mecum reputavi, Antiquitati quidem numquam detrahendum honorem, quem doctissimi quique & acutissimi homines ei jure exhibuerunt; sed tamen non esse ita credulitatem nostram Vetustati addicendam, aut suffragia sine examine adjungenda, ut numquam ab ea dissentire auderemus, mallemúsque rectæ Rationi valedicere, quam credere Veteres errasse. Quæ recta sunt & laude digna in iis ambabus ulnis amplectamur, & elogiis nostris in cœlum tollamus; non intercedam, imò verò suffragio meo, si possim, majores eis honores decernam. Sed meminerimus oportet nos quoque esse homines, ejusdémque Rationis participes; cujus lumina nulla auctoritas obscurare, ac multò minùs exstinguere potest. Verùm ea de re agendi hîc non est locus. Quod dixi, eò tantùm dixi, ut ostenderem mihi non casu, neque temerè excidisse, quæ interdum *Livio* opposui. Plura esse poterant, ut & cetera ad Philologiam pertinentia, quàm hîc habentur, si hoc spectassemus. Sed præstat Lectorem queri pauca nimis esse, quàm æquo plura fastidire. In margine verò exteriore, seu ad latera paginarum, duo sunt addita, de quibus, LECTOR, te monendum paucis esse judicavi. Non tantùm in summa pagina paria Consulum dili-

genter adnotavimus, sed in margine vicina annos Urbis Conditæ & ad Christum tunc futuros addidimus; ut legenti, sine molestia constaret, quo anno singula gesta sint; útque quanta esset Imperii Romani, pro ejus incrementis, antiquitas, sine labore quivis intelligere posset. Jucundissimum enim est videre quî, annis crescentibus, simul creverit Imperium, & fines suos protulerit, amplitudinémque ejus cum duratione perpetuò conferre. Utilissimum etiam est tempora Romanorum, cum temporibus vicinorum, remotiorúmque etiam populorum comparare, ut quinam æquales fuerint nullo negotio videamus; quod fiet, inspecto in Tabulis quibusvis Chronologicis anno ante Christum hîc notato. Sequuti autem sumus, in adnotandis annis Urbis Conditæ Chronologiam Dionysianam doctissimi & acutissimi viri *Henr. Dodwelli*, cujus rationes cùm ad calcem *Dionysii* Halicarnassei, tum in Dissert. X. Chronologica, de Cyclis Veterum Romanorum, legi poterunt. Nobis constat ab eo *Livii* nostri calculum optimè expositum fuisse, quod ejus rationes cum Livianis, quotiescumque *Livius* annum ab Urbe Condita memorat, per omnia consentiant. Igitur ex *Dodwelli* tabulis, sicubi fortè à Typothetis mendosè editi sint numeri annorum, emendari quidquid est peccati volumus. Sic Lib. CXXI. & sequentibus ad pag. 176. Tomi IX. debuit esse in summis paginis par. Coss. *L. Munatius, M. Æmilius II.* &

deinceps; quod seriùs animadversum est, quia in Historiæ contextu eorum Coss. non meminit vir alioqui diligentissimus *Joan. Freinshemius.*

Alterum quod in eadem margine præstitum, pertinet ad summa rerum narratarum capita, quæ illic paucis notata sunt. Constabat nobis, quotidianâ experientiâ, quidpiam antea lectum invenire cupienti, nec satis recordanti quâ parte Libri exstet, nihil esse commodius eâ admonitione marginis, quâ labor quærentis minuitur, & jacturæ temporis obviam itur. Itaque, pro exiguo marginis spatio, notulis additis, id incommodum antevertere conati sumus.

Hæc, ad *Livium* ipsum quod adtinet, præstitimus. Sed cùm de *Livio* edendo deliberarent nobiscum Bibliopolæ, auctores illis fuimus addendorum ei *Supplementorum Freinshemianorum*; cujus consilii duplicem rationem habebamus. Prior erat, quòd non omnes *Livium* legant, Latinitatis tantùm causâ, aut ut ex narratione ejus eos fructus colligant, qui ex ea capi à Grammaticis solent; sed permulti etiam, præsertim maturioris ætatis viri, eo animo, ut pleniorem historiam Populi Romani legant, & in rem suam, quæ illic notatu digna sunt, convertant. Hoc autem commodum ex solius *Livii* Historia, cujus ne tertia quidem pars ad nos pervenit, haurire non poterant. Adjungenda ei erant necessariò *Supplementa Freinshemiana*, in quibus quod deest Historiæ Livia-

næ, ex iis quæ apud alios Historicos leguntur, magnâ diligentiâ, nec minore judicio supplevit; quatenus quidem, in tanta monumentorum veterum jactura, licuit. Quin & hoc adjicere, sine ulla invidia, ut puto, possumus, virum ingeniosum & eruditum Supplementa illa sua scripsisse, tantâ sermonis elegantiâ, præsertim secundam Decadem, seu Librum XI. & novem sequentes, qui hîc in II. nostro Tomo leguntur, atque ab ipso vivo editi & expoliti fuerunt, nihil ut in illo genere elegantius fieri nunc posse putem. Conciones illic habet adeò ingeniosas, adeò disertas, ut quamvis puritate & elegantiâ Latini sermonis non eum modò, sed omnes alios Recentiores multùm anteeat *Livius*, ad res ipsas quod adtinet, ordinémque & perspicuitatem, vix quidquam melius ab ipso fieri potuisse omninò existimem. Adi, LECTOR, orationem Tribunorum contra Claudiam Vestalem, quæ legitur Lib. XIX, c. 41. & seqq. eâque perlectâ, judicium hoc nostrum, si potes, reprehende. Cùm decem hosce Libros laudo, non ideò alios, qui post mortem ejus prodierunt, sperno, aut vitupero; quos magno sanè in pretio habeo, quamvis, ut mihi quidem videtur, non usque adeò elaboratos.

In Germania anno MDCLXII. biennio post mortem Auctoris, excusa fuerat pars Supplementorum à Lib. XLVI. Sed reliqua prodierunt in Editione Parisiensi *Livii*, anni MDCLXXIX.

conficiúntque omnia duo justa volumina formæ hac Editione majoris.

Altera ratio, cur recudenda putarimus hæc erat, quod rariora facta essent eorum exemplaria, nec possent, nisi grandi ære emi, ac præterea innumerabilibus mendis scaterent; quibus operæ pretium erat tam utile & tam elegans opus repurgari. Non erant tantùm levia Typographorum delicta, quæ nemini negotium facessunt, & quibus nulli propemodum libri carent; sed errata, quæ sensum prorsus corrumperent aut obscurarent, inde, ut opinor, nata, quòd doctissimi viri Chirographum legi minimè potuisset. Possim verè dicere, ex singulis fermè foliis aliquot talia sphalmata à nobis sublata fuisse; ita ut sperare possimus, quæ sine gravi molestia priùs non poterant, ea nunc etiam cum voluptate lectum iri; quod tu, LECTOR, facili negotio deprehendes.

Hoc unum fortè Editioni nostræ objici queat, quòd Scriptorum nomina, ex quibus quæ habet hausit *Freinshemius*, & quæ sunt in margine Editionis Parisinæ, omissa sint. Verùm hoc vetuit chartæ angustia formáque hujus Editionis minor, & præterea tot sunt menda in Scriptorum nominibus, in libris, capitibusve, quæ indicantur, & adeò alieno loco sæpe adposita fuerunt, ut omnia ad sua loca referre, & quærere non pateretur otii nostri ratio. Satis negotii fuit vel in Capitibus, quæ parùm accuratè notata erant,

meliùs diſtinguendis, & in notulis quæ in margine erant contrahendis aut refingendis. Quiſquis oculos conjiciet in Pariſinam Editionem eámque cum hac noſtra conferet, rem illicò animadvertet. Præterea homines eruditi ſatis norunt ubi ſingula inveniantur, ex Veterum Hiſtoricorum lectione; alii ne id quidem curare ſolent, malúntque fidem habere *Freinshemio*, quàm rem apud antiquos Hiſtoricos quærere.

Cùm multa eſſent in poſtremis *Livii* Libris, quæ hiulca erant & quæ tamen non ſuppleverat *Joan. Freinshemius*; ea ſuppleta ſunt à nobis ex *Car. Sigonii* conjecturis, ubi minores erant lacunæ. Majorum verò, quæ ſunt in Libb. XLI, XLIII, XLIV, & XLV. Supplementa ex Editione Pariſina *Joan. Doujatii* deſumta ſunt. Omnia illa à Livianis verbis facilè diſtinguentur varietate characterum; nam Supplementorum omnium ſive ſeorſim ſint edita, ſive *Livio* inſerta, minores ſunt litteræ, quàm ipſorum Auctoris verborum. Breviora etiam Supplementa & quæcumque Livianæ narrationi interpoſita ſunt plerumque uncinis fuerunt utrimque clauſa.

Præter hæc omnia, acceſſit volumen X. in quo continentur Tabulæ Geographicæ omnium regionum, de quibus mentionem fecit *Livius*. Conſilium initio fuerat Tabulas conficere in ſolius noſtri Hiſtorici uſum; in quibus omnia & ſola loca, quæ memorat, occurrerent, eáſque ſuis Tomis aptare. Sed fuiſſet ſæpiùs repeten-

da eadem Tabula, primùm paucis locis instructa, móxque pluribus, pro ratione Historiæ, quò ulteriùs progreditur, eò plura memorantis; & præterea plures generales Tabulæ fuissent ad eumdem modum conficiendæ, quæ in nonnullis locis pleniores, in aliis jejuniores æquo fuissent. Huc accedit quòd multorum pagorum, aut oppidulorum Italiæ, exempli causâ, & Siciliæ, quorum meminit *Livius*, situs ignoraretur, nec possent proinde in Tabulis collocari. Hæc omnia ergo, cùm essent difficultatibus magnis septa, postularéntque otium haud paullò pinguius, quàm nobis suppetit, & sumtus majores Emtoribus essent creatura, à nobis prætermissa sunt. Satis fore visum est, si ex optimis Geographis Tabulas necessarias, quas Tomo X. adjectas videbis, sculpi eleganter curaremus; quod in se suscepit *Henr. Wetstenius*, multis speciminibus diligentiæ suæ, in edendis veteribus Scriptoribus, dudum nobilis; nec ejus industriam, hac in parte, Lectores requirent. Idem curavit novum Indicem *Livii*, omniúmque ejus Supplementorum fieri, & in unum corpus colligi; ut semel tantum esset quærendum, quod in Historico nostro exstare quidem quispiam meminerit, sed in quo legatur Libro oblitus sit. Hæc erant, quæ tibi ignota non esse tuâ & nostrâ, CANDIDE LECTOR, intererat. Vale.

FRAGMENTUM LIVII INSIGNE

Ex *Hieronymo* Prol. Lib. II. in Oſeam, ab aliis omiſſum.

OPtarem mihi contingere quod *T. LIVIUS* ſcribit de Catone; *cujus gloriæ neque profuit quiſquam laudando, nec vituperando quiſquam nocuit; cùm utrumque ſummis præditi fecerint ingeniis.* Significat autem M. Ciceronem & C. Cæſarem, quorum alter laudes, alter vituperationes ſupradicti ſcripſit viri.

Referenda hæc verba Livii *ad Lib. CXIV. in quo de morte Catonis egerat.*

ELOGIA AUCTORUM

ac judicia de TITO LIVIO.

Seneca pater Suasoria 6.

QUoties magni alicujus viri mors ab Historicis narrata est, toties fere totius consummatio vitæ, & quasi funebris laudatio redditur. Hoc semel atque iterum à Thucydide factum: idem in paucissimis personis usurpatum à Sallustio. Livius benignius, omnibus magnis viris præstitit. Sequentes Historici multo id effusius fecerunt.

Mox eadem.

Ut est natura candidissimus omnium magnorum ingeniorum æstimator T. Livius, plenissimum testimonium Ciceroni reddidit.

Proœmio lib. 5. Controverſ.

Pertinere ad rem non puto, quomodo Lucius Magius gener Titi Livii declamaverit, quamvis aliquo tempore suum populum habuit; cum illum homines non in ipsius honorem laudarent, sed in soceri.

Controverſ. 24.

Titus Livius tam iniquus Sallustio fuit, ut hanc ipsam sententiam (*Res secundæ mire sunt vitiis obtentui*) & tanquam translatam, & tanquam corruptam dum transfertur, objiceret Sallustio. Nec hoc amore Thucydidis facit, ut illum præferat. Laudat quem non timet, & facilius putat posse à se Sallustium vinci, si ante à Thucydide vincatur.

Controverſ. 25.

Titus Livius, de Oratoribus, qui verba antiqua & sordida consectantur, & orationis obscuritatem, severitatem putant, aiebat, Miltiadem rhetorem eleganter dixisse, Ἐπὶ τὸ πλησίον μαίνονται.

Velleius Paterculus lib. 1.

Historicos (ut & Livium quoque priorum ætati adstruas) præter Catonem, & quosdam veteres & obscuros, minus octoginta annis circumdatum ævum tulit, &c.

Idem lib. 2.

Pene stulta est inhærentium oculis ingeniorum enumeratio; inter quæ maxime nostri ævi eminent, princeps carminum Virgilius, Rabiriusque, & consecutus Sallustium Livius, Tibullusque & Naso, &c.

Valerius Maximus lib. 1. cap. ult.

Quia supra usitatam rationem excedentia attigimus; serpentis quoque à T. Livio curiose pariter ac facunde relatæ fiat mentio. Is enim ait in Africa apud Bagradam flumen, tantæ magnitudinis anguem fuisse, ut Atilii Reguli exercitum usu amnis prohiberet: multisque militibus ingenti ore

correptis, compluribus caudæ voluminibus elisis; cum telorum jactu proforari nequiret, ad ultimum ballistarum tormentis undique petitum, silicum crebris & ponderosis verberibus procubuisse: omnibusque & cohortibus & legionibus ipsa Carthagine visam terribiliorem; atque etiam cruore suo, gurgitibus imbutis, corporisque jacentis pestifero afflatu vicina regione polluta, Romana inde submovisse castra. Dicit belluæ etiam corium centum viginti pedes longum, in Urbem missum.

Seneca Filius lib. 1. *cap.* 16. *de Ira.*

Non est quod existimes verum esse, quod apud disertissimum virum Livium dicitur, *Vir ingenii magni, magis quam boni.* Non potest illud separari: aut & bonum erit, aut nec magnum, &c.

Idem lib. de Tranquillitate cap. 9.

Quadringenta millia librorum Alexandriæ arserunt; pulcherrimum regiæ opulentiæ monumentum. Alius laudaverit, sicut Livius, qui elegantiæ regum curæque egregium ait opus fuisse. Non fuit elegantia illud aut cura, sed studiosa luxuria.

Idem epistola 100.

Adfer quem Fabiano possis præponere. Dic Ciceronem, cujus libri ad Philosophiam pertinentes, pene totidem sunt quot Fabiani. Cedam, sed non statim pusillum est, si quid maximo minus est. Dic Asinium Pollionem. Cedam, sed ut respondeam, in re tanta eminere est & post duos esse. Nomina adhuc Livium; scripsit enim & Dialogos, quos non magis Philosophiæ annumerare possis, quam Historiæ: & ex professo Philosophiam continentes libros; huic quoque dabo locum. Vide tamen quàm multos antecedat, qui à tribus vincitur, & tribus eloquentissimis.

Idem lib. 5. *Natur. quæst. cap.* 18.

Nunc quod de Cæsare olim majore vulgo dictitatum est, & à Tito Livio positum, *In incerto esse, utrum illum magis nasci reipublicæ profuerit, an non nasci*; dici etiam de ventis potest.

Idem epistola 46.

Librum tuum, quem mihi promiseras, accepi, &, tanquam lecturus ex commodo, adaperui, ac tantum degustare volui. deinde blanditus est ipse, ut procederem longius. Qui quam disertus fuerit, ex hoc intelligas licet: brevis mihi visus est; cum esset nec mei nec tui corporis, sed qui primo adspectu aut T. Livii aut Epicuri posset videri. Tanta autem dulcedine me tenuit & traxit, ut illum sine ulla dilatione perlegerem.

Fabius Quintil. lib. 1. *Instit. Orat. c.* 9.

Peregrina porro ex omnibus prope dixerim gentibus, ut homines, ut instituta etiam multa, venerunt. Taceo de Tuscis & Sabinis & Prænestinis quoque; nam ut eorum sermone utentem Vectium Lucilius insectatur, quemadmodum Pollio

deprehendit in Livio Patavinitatem: licet omnia Italica pro Latinis habeam.

Idem lib. 8. cap. 1.

Attica anus Theophrastum, hominem alioqui disertissimum, adnotata unius affectatione verbi, hospitem dixit: nec alio se id deprehendisse interrogata respondit, quam quod nimium Attice loqueretur. Et in T. Livio, miræ facundiæ viro, putat inesse Pollio Asinius quandam Patavinitatem, &c.

Lib. 9. cap. 2.

Apud Historicos reperiuntur obliquæ allocutiones; ut in T. Livii primo statim libro, *Urbes quoque, ut cætera, ex infimo nasci.*

Lib. 9. cap. 4.

T. Livius hexametri exordio cœpit: *Facturusne operæ precium sim.* Nam ita edidit: estque melius quàm quomodo emendatur.

Lib. 2. Instit. cap. 4.

Sæpe etiam quæri solet, de tempore, de loco, quo gesta res dicitur; nonnunquam de persona quoque: sicut Livius frequentissime dubitat, & alii ab aliis Historici dissentiunt.

Lib. ejusdem cap. 6.

Ego optimos quidem, & statim & semper, sed tamen eorum candidissimum quemque, & maxime expositum, velim: ut Livium à pueris magis quam Sallustium; & hic historiæ majoris est auctor: ad quem tamen intelligendum jam profectu opus sit. Cicero, ut mihi quidem videtur, & jucundus incipientibus quoque, & apertus est satis: nec prodesse tantum, sed etiam amari potest; tum (quemadmodum Livius præcipit) *ut quisque erit Ciceroni simillimus.*

Lib. 10. cap. 1.

Fuerit igitur brevitas illa tutissima, quæ est apud Livium, in epistola ad Filium scripta; *Legendos Demosthenem atque Ciceronem; tum ita ut quisque esset Demosthenì & Ciceroni simillimus.*

Eodem capite.

Neque illa Sallustiana brevitas, qua nihil apud aures vacuas atque eruditas potest esse perfectius, apud occupatum variis cogitationibus judicem, & sæpius ineruditum, captanda nobis est; neque illa Livii lactea ubertas satis docebit eum, qui non speciem expositionis, sed fidem quærit.

Post multa ibidem.

At non historia cesserit Græcis; nec opponere Thucydidi Sallustium verear. Nec indignetur sibi Herodotus æquari T. Livium; cum in narrando miræ jucunditatis, clarissimique candoris; tum in concionibus supra quam enarrari potest, eloquentem; ita dicuntur omnia cum rebus, tum personis accommodata. Sed affectus quidem, præcipue eos qui sunt dulciores, ut parcissime dicam, nemo Historicorum commen-

davit magis; ideoque immortalem illam Sallustii velocitatem diversis virtutibus consecutus est. Nam mihi egregie dixisse videtur Servilius Nonianus, pares eos magis quàm similes.

Plinius Avunculus Præfat. Natur. Hist. ad Vespas. Imp.

Equidem ita sentio, peculiarem in studiis caussam eorum esse, qui difficultatibus victis, utilitatem juvandi prætulerunt gratiæ placendi; idque & in aliis operibus ipse feci, & profiteor mirari me T. Livium, auctorem celeberrimum, in Historiarum suarum, quas repetit ab origine Urbis, quodam volumine sic orsum: Satis jam sibi gloriæ quæsitum, & potuisse se desinere; ni animus inquies pasceretur opere. Profecto enim populi gentium victoris, & Romani nominis gloriæ, non suæ, composuisse illa decuit. Majus meritum esset, operis amore, non animi causa perseverasse; & hoc populo Rom. præstitisse, non sibi.

Cornelius Tacitus Oratione Cremutii Cordi, lib. 4. Annal.

Brutum & Cassium laudavisse dicor, quorum res gestas cum plurimi composuerint, nemo sine honore memoravit. Titus Livius, eloquentiæ ac fidei præclarus inprimis, Cn. Pompeium tantis laudibus tulit, ut Pompeianum eum Augustus appellaret; neque id amicitiæ eorum offecit. Scipionem, Afranium, hunc ipsum Cassium, hunc Brutum, nusquam latrones & parricidas, quæ nunc vocabula imponuntur, sæpe ut insignes viros nominat.

Suetonius Tranquillus, Caligula.

Sed & Virgilii & T. Livii scripta & imagines, paulum abfuit, quin ex omnibus bibliothecis amoverit, quorum alterum, ut nullius ingenii minimæque doctrinæ; alterum, ut verbosum in historia negligentemque carpebat.

Idem Claudii cap. 41.

Historiam in adolescentia, hortante T. Livio, Sulpicio verò Flavio etiam adjuvante, scribere aggressus est.

Idem Domitiani cap. 10.

Metium Pomposianum quod habere imperatoriam genesin vulgo ferebatur; & quod depictum orbem terræ in membranis, concionesque regum ac ducum ex T. Livio circumferret, interemit.

T. LIVII

Lemanus Lac.
Sedunum
Octodurum
Lepontii
Augusta Praetoria
RHAETIAE
GALLIA TRANSPADANA
CISPADANA
Alpes Rhaet
Clavenna
Sevinus Lac
Bergomum
Brixia
Comum
Eporedia
Cottii
Segusio
Augusta Taurinorum
Nova
Vercellae
Ticinum
Mediolanum
Insubres
Cremona
Padus Fl.
Clastidium
Dertona
Placentia
Parma
Alba Pompeia
Pollentia
Genua
LIGURIA
Vada Sabatia
Tanarus Fl.
Albium Ingaunum
Albium Intemelium
Gallinaria
MARE LIGUSTICUM
Luna
Ubeati
Scodra
Olchinium
Lissus
Ilva I.
Aethalia
Tilox prom
Attium prom
Viriballum prom
Rhium prom
CORSICA
Aleria
Mariana
Marianum prom et opp
Praesidium
Tyracu
Palla
MARE
Fossa
Herculis I
Julio
Tibula
Tilium
Portus Nymphaeus
SAR
Nora
Olbia
Diabute
Corax
Luguido
RE
Bertula
Cornus
Neapolis
Portus Sulpicii
Thyrsi Fl. Ost
Terraria
DOUM
Caralis
Portus Herculis
Sulci
UM
Cunic
Accipitrum I
Enosis I

T. LIVII PATAVINI HISTORIARUM AB URBE CONDITA LIBER PRIMUS.

In eundem Epitome.

Dventus Æneæ in Italiam, & res ab eo gestæ; Ascanii regnum Albæ, & Silvii Æneæ, ac deinceps Silviorum regum, primo libro continentur. Numitoris filia à Marte compressa; nati Romulus & Remus. Amulius obtruncatus. Urbs à Romulo condita. Senatus lectus. Cum Sabinis bellatum. Opima spolia Jovi Feretrio lata. In curias populus divisus. Fidenates & Veientes victi. Romulus consecratus. Numa Pompilius ritus sacrorum tradidit: Jano templum constituit: ejusque portam, pacatis omnibus circa populis, primus clausit: cum Dea Egeria sibi congressus nocturnos esse simulans, feroces populi animos ad religionem perpulit. Tullus Hostilius Albanos bello petiit. Posthac Tergeminorum pugna. Horatius absolutus. Metti Fuffetii supplicium. Alba diruta, Albani in civitatem recepti. Sabinis bellum indictum. Ad postremum fulmine Tullus absumptus est. Ancus Marcius cærimonias à Numa institutas renovavit: Latinis victis, & ad civitatem adscitis, montem Aventinum assignavit: Politorium urbem Latinorum bello repetitam, quam prisci Latini occupaverant, diruit: pontem sublicium in Tiberim fecit: Janiculum collem urbi addidit: fines imperii protulit: Ostiam

condidit. Regnavit annos triginta tres. Eo regnante Lucumo Damarati Corinthii filius à Tarquiniis, Etruriæ civitate, Romam venit, & in amicitiam Anci receptus, Tarquinii nomen ferre cœpit; & post mortem Anci regnum excepit. Centum additis, Patrum numerum auxit: Latinos subegit, circum designavit, ludos edidit: Sabinorum bello petitus, equitum centurias ampliavit. Tentandæ scientiæ caussâ Atti Navii auguris, consuluisse fertur, an id, de quo cogitaret, effici posset: quod quum ille fieri posse respondisset; jussisse eum novaculâ cotem præcidere, idque protinus ab Atto factum. Sabinos præterea acie vicit: urbem muro circumdedit, cloacas fecit. Occisus est ab Anci filiis, quum regnasset annos triginta octo. Successit ei Ser. Tullius natus ex captiva nobili Corniculana; cui puero adhuc in cunis posito caput arsisse traditum est. Veientes atque Etruscos prælio fudit. Censum primus omnium egit. Lustrum condidit, quo censa octoginta millia esse dicuntur. Classes, centuriasque descripsit. Pomœrium protulit: Colles urbi, Quirinalem, Viminalem, Esquilinumque adjecit. Templum Dianæ cum Latinis in Aventino fecit. Interfectus est à L. Tarquinio Prisci filio, consilio filiæ suæ Tulliæ, cum regnasset annos triginta quatuor. Post hunc L. Tarquinius Superbus, neque Patrum, neque populi jussu regnum invasit: quo die scelerata Tullia per patris jacentis corpus carpentum egit. Armatos circa se ad custodiam corporis sui habuit. Turnum Herdonium fraude interemit. Bellum cum Volscis gessit: & ex eorum præda templum Jovi in Capitolio fecit. Terminus & Juventas non addixere: quorum aræ moveri non potuerunt: Filii Sexti Tarquinii dolo, Gabios in potestatem suam redegit. Hujus filiis Delphos profectis, & consulentibus, quis eorum regnaturus esset Romæ, dictum est, eum regnaturum, qui primum matrem osculatus esset. Quod responsum cum ipsi aliter interpretarentur, Junius Brutus, qui cum iis profectus erat, prolapsum se simulavit, & terram osculatus est: idque

factam ejus eventus rei comprobavit. Nam cum impotenter se gerendo Tarquinius Superbus, omnes in odium sui adduxisset; ad ultimum, propter expugnatam nocturna vi à Sexto filio ejus Lucretiæ pudicitiam, quæ vocato patre ad se Tricipitino, & viro Collatino, obtestata, ne inulta mors ejus esset, cultro se interemit, Bruti opera maxime expulsus est, quum regnasset annos viginti quinque. Tunc Consules primum creati sunt, L. Junius Brutus, & L. Tarquinius Collatinus.

PRÆFATIO.

FActurusne operæ pretium sim, si à primordio Urbis res populi Romani perscripserim, nec satis scio: nec si sciam, dicere ausim. 2 Quippe qui quum veterem tum vulgatam esse rem videam dum novi semper scriptores, aut in rebus certius aliquid allaturos se, aut scribendi arte rudem vetustatem superaturos credunt. 3 Utcumque erit, juvabit tamen rerum gestarum memoriæ principis terrarum populi, pro virili parte; & me ipsum consuluisse; &, si in tanta scriptorum turba, mea fama in obscuro sit, nobilitate ac magnitudine eorum, meo qui nomini officient, me consoler. 4 Res est præterea & immensi operis, ut quæ supra septingentesimum annum repetatur: & quæ ab exiguis profecta initiis, eo creverit, ut jam magnitudine laboret sua: & legentium plerisque, haud dubito, quin primæ origines, proximaque originibus, minus præbitura voluptatis sint; festinantibus ad hæc nova, quibus jam-pridem prævalentis populi vires se ipsæ conficiunt. 5 Ego contra hoc quoque laboris præmium petam, uti me à conspectu malorum, quæ nostra tot per annos vidit ætas, tantisper certe dum prisca illa tota mente repeto, avertam; omnis expers curæ, quæ scribentis animum, etsi non flectere à vero, sollicitum tamen efficere possit. 6 Quæ ante conditam condendamve urbem, Poëticis magis de-

cora fabulis, quam incorruptis rerum gestarum monumentis traduntur, ea nec affirmare, nec refellere, in animo est. 7 Datur hæc venia antiquitati, ut, miscendo humana divinis, primordia urbium augustiora faciat. Et, si cui populo licere oportet consecrare origines suas, & ad Deos referre auctores; ea belli gloria est populo Romano, ut quum suum conditorisque sui parentem Martem potissimum ferat, tam & hoc gentes humanæ patientur æquo animo, quam imperium patiuntur. 8 Sed hæc & his similia, utcumque animadversa aut existimata erunt, haud in magno equidem ponam discrimine. 9 Ad illa mihi pro se quisque acriter intendat animum, quæ vita, qui mores fuerint: per quos viros, quibusque artibus, domi militiæque, & partum & auctum imperium sit: labente deinde paulatim disciplina, velut desidentes primo mores sequatur animo: deinde ut magis magisque lapsi sint, tum ire cœperint præcipites; donec ad hæc tempora, quibus nec vitia nostra, nec remedia pati possumus, perventum est. 10 Hoc illud est præcipue in cognitione rerum salubre ac frugiferum, omnis te exempli documenta in illustri posita monumento intueri: inde tibi tuæque reipublicæ quod imitere, capias: inde fœdum inceptu, fœdum exitu, quod vites. 11 Ceterum aut me amor negotii suscepti fallit, aut nulla unquam respublica nec major, nec sanctior, nec bonis exemplis ditior fuit: nec in quam tam seræ avaritia luxuriaque immigraverint: nec ubi tantus ac tam diu paupertati ac parsimoniæ honos fuerit: adeo, quanto rerum minus, tanto minus cupiditatis erat. 12 Nuper divitiæ avaritiam, & abundantes voluptates desiderium, per luxum atque libidinem pereundi perdendique omnia, invexere. Sed querelæ, ne tum quidem gratæ futuræ, quum forsitan & necessariæ erunt; ab initio certe tantæ ordiundæ rei absint. 13 Cum bonis po-

ctus omnibus votisque ac precationibus Deorum Dearumque, si, ut Poëtis, nobis quoque mos esset, libentius inciperemus, ut orsis tanti operis successus prosperos darent.

I. JAm primum omnium satis constat, Troja capta, in cæteros sævitum esse Trojanos; duobus, Ænea Antenoreque, & vetusti jure hospitii, & quia pacis reddendæque Helenæ semper auctores fuerant, omne jus belli Achivos abstinuisse. 2 Casibus deinde variis Antenorem cum multitudine Henetum, *Antenoris fata.* qui seditione ex Paphlagonia pulsi, & sedes & ducem, rege Pylæmene ad Trojam amisso, quærebant, venisse in intimum maris Adriatici sinum: 3 Euganeisque, qui inter mare Alpesque incolebant, pulsis, Henetos Trojanosque eas tenuisse terras: & in quem primum egressi sunt locum, Troja vocatur; pagoque inde Trojano nomen est, gens universa Veneti appellati. 4 Ænean ab simili clade domo profugum, sed ad majora initia rerum *Æneæ fata.* ducentibus fatis, primo in Macedoniam venisse: inde in Siciliam quærentem sedes delatum: ab Sicilia, classe Laurentem agrum tenuisse: Trojæ & huic loco nomen est. 5 Ibi egressi Trojani ut quibus ab immenso prope errore nihil præter arma & naves superesset, quum prædam ex agris agerent, Latinus rex Aboriginesque, qui tum

I. 5. *Quibus ab immenso prope errore &c.*] *Immensum* illum *errorem* non exprimit *Livius*, superioribus verbis, quibus in Macedoniam, Siciliamque, ac tandem Laurentem agrum appulisse Trojanos dicit. Sed loca, in quibus Æneas urbes condere voluit, attigisse contentus, cetera prætermisit, quæ vulgò sat nota erant. Multas alias terras petierat Æneas, ut docebit *Dionysius* Halicarnasseus Lib. I. c. 47. & seqq. Hinc *Virgilius*, qui non omnia finxit, sed in multis antiquam famam sequutus est, passim *longos* Trojanorum *errores* memorat; quos ideò etiam *Livius immensos* vocavit. Errores autem illi non à Siciliâ demum cœperunt, sed ab ipso discessu ex Troade; neque enim *immensus error* fuit navigatio ex Sicilia in Afri-

ea tenebant loca, ad arcendam vim advenarum armati ex urbe atque agris concurrunt. 6 Duplex exinde fama est: alii prœlio victum Latinum, pacem cum Ænea, deinde affinitatem junxisse tradunt: 7 alii quum instructæ acies constitissent, priusquam signa canerent, processisse Latinum inter primores, ducemque advenarum evocasse ad colloquium, percunctatum deinde, qui mortales essent, unde, aut quo casu profecti domo, quidve quærentes in agrum Laurentem exissent? 8 postquam audierit, multitudinem Trojanos esse; ducem Ænean, filium Anchisæ & Veneris: cremata patria & domo profugos, sedem, condendæque urbi locum quærere, & nobilitatem admiratum gentis virique, & animum vel bello vel paci paratum; dextera data fidem futuræ amicitiæ sanxisse. 9 Inde fœdus ictum inter duces, inter exercitus salutationem factam. Ænean apud Latinum fuisse in hospitio: ibi Latinum apud penates Deos domesticum publico adjunxisse fœdus, filia Æneæ in matrimonium data. 10 ea res utique Trojanis spem affirmat tandem stabili certaque sede finiendi erroris. Oppidum condunt. Æneas ab nomine uxoris Lavinium appellat. 11 Brevi stirps quoque virilis ex novo matrimonio fuit; cui Ascanium parentes dixere nomen.

Ascanii natales.

II. Bello deinde Aborigines, Trojanique simul petiti. Turnus Rex Rutulorum, cui pacta Lavinia ante adventum Æneæ fuerat, prælatum sibi advenam ægre patiens, simul Æneæ Latinoque bellum intulerat. 2 Neutra acies læta ex eo certamine abiit: victi Rutuli: victores Aborigines Trojanique ducem Latinum amisere. 3 Inde Turnus, Rutulique diffisi rebus, ad floren-

tam, à Sicilia parum remotam, nec *Livius* fictum iter in Africam verum credebat. Itaque nihil hîc mutandum, nec refingenda mens *Livii*.

tes Etruscorum opes, Mezentiumque eorum regem confugiunt: qui Cære opulento tum oppido imperitans jam inde ab initio minime lætus novæ origine urbis, & tum, nimio plus quam satis tutum esset accolis, rem Trojanam crescere ratus, haud gravatim socia arma Rutulis junxit. 4 Æneas adversus tanti belli terrorem, ut animos Aboriginum sibi conciliaret, ne sub eodem jure solum, sed etiam nomine omnes essent; Latinos utramque gentem appellavit. 5 Nec deinde Aborigines Trojanis studio ac fide erga regem Ænean cessere: fretusque his animis coalescentium in dies magis duorum populorum Æneas, quamquam tanta opibus Etruria erat, ut jam non terras solum, sed mare etiam per totam Italiæ longitudinem, ab Alpibus ad fretum Siculum fama nominis sui implesset; tamen quum mœnibus bellum propulsare posset, in aciem copias eduxit. 6 Secundum inde prœlium Latinis, Æneæ etiam ultimum operum mortalium fuit. Situs est, quemcumque eum dici jus fasque est, super Numicium flumen: Jovem indigetem appellant. *Latini unde dicti.* *Æneæ mors.*

III. Nondum maturus imperio Ascanius Æneæ filius erat: tamen id imperium ei ad puberem ætatem incolume mansit. tantisper tutela muliebri (tanta indoles in Lavinia erat) res Latina & regnum avitum, paternumque puero stetit. 2 Haud nihil ambigam (quis enim rem tam veterem pro certo affirmet?) hiccine fuerit Ascanius, an major quam hic, Creusa matre Ilio incolumi natus, comesque inde paternæ fugæ, quem Iülum eundem Julia gens auctorem nominis sui nuncupat. 3 Is Ascanius, ubicunque & quacunque matre genitus (certe natum Ænea constat) abundante Lavinii multitudine, florentem jam (ut tum res erant) atque opulentam urbem matri, seu novercæ, reliquit: novam ipse aliam sub Albano monte condidit, quæ ab situ porrectæ in dorso urbis

Alba condita. Longa Alba appellata. 4 Inter Lavinium & Albam Longam coloniam deductam, triginta ferme interfuere anni. tantum tamen opes creverant, maxime fusis Etruscis, ut ne morte quidem Æneæ, nec deinde, inter muliebrem tutelam, rudimentumque primum puerilis regni, movere arma, aut Mezentius, Etruscique, aut ulli alii accolæ ausi sint. 5 Pax ita convenerat, ut Etruscis Latinisque fluvius Albula, quem nunc Tiberim vocant, finis esset. 6 Silvius deinde regnat, Ascanii filius, casu quodam in silvis natus. 7 Is Ænean Silvium creat. is deinde Latinum Silvium. Ab eo coloniæ aliquot deductæ, Prisci Latini appellati. Mansit Silviis postea omnibus cognomen, qui Albæ regnarunt. 8 Latino Alba ortus, Alba Atys, Atye Capys, Capye Capetus, Capeto Tiberinus, qui in trajectu Albulæ amnis submersus, celebre ad posteros nomen flumini dedit. 9 Agrippa inde Tiberini filius: post Agrippam Romulus Silvius, à patre accepto imperio, regnat. Aventino, fulmine ipse ictus, regnum per manus tradidit. Is sepultus in eo colle, qui nunc est pars Romanæ urbis, cognomen colli fecit. 10 Proca deinde regnat: is Numitorem atque Amulium procreat. Numitori, qui stirpis maximus erat, regnum vetustum Silviæ gentis legat. 11 Plus tamen vis potuit, quam voluntas patris, aut verecundia ætatis. Pulso fratre, Amulius regnat. Addit sceleri scelus: stirpem fratris virilem interimit: fratris filiæ Rheæ Silviæ per speciem honoris, quum Vestalem eam legisset, perpetua virginitate spem partus adimit.

Albani Reges.

Romuli & Remi natales. IV. Sed debebatur, ut opinor, fatis tantæ origo urbis, maximique secundum Deorum opes imperii principium. 2 Vi compressa Vestalis, quum geminum partum edidisset, seu ita rata, seu quia Deus auctor culpæ honestior erat, Martem in-

IV, 2. *Quia Deus auctor culpa honestior erat.*] Hac de re copiosè actum est ad *Hesiodi* Theogoniam, vs. 940. Cum

certæ stirpis patrem nuncupat. 3 Sed nec dii, neq homines, aut ipsam, aut stirpem à crudelitate regia vindicant: sacerdos vincta in custodiam datur; pueros in profluentem aquam mitti jubet. 4 Forte quadam divinitus super ripas Tiberis effusus lenibus stagnis, nec adiri usquam ad justi cursum poterât amnis: & posse quamvis languida mergi aqua infantes, spem ferentibus dabat. 5 ita velut defuncti regis imperio, in proxima alluvie, ubi nunc ficus Ruminalis est (Romularem vocatam ferunt) pueros exponunt. Vastæ tum in iis locis solitudines erant. 6 Tenet fama, quum fluitantem alveum, quo expositi erant pueri, tenuis in sicco aqua destituisset, lupam sitientem ex montibus, qui circa sunt, ad puerilem vagitum cursum flexisse: eam summissas infantibus adeo mitem præbuisse mammas, ut lingua lambentem pueros magister regii pecoris invenerit. Faustulo fuisse nomen ferunt. 7 Ab eo ad stabula Larentiæ uxori educandos latos. Sunt, qui Larentinam, vulgato corpore, lupam inter pastores vocatam putent: inde locum fabulæ ac miraculo datum. 8 Ita geniti, ita educati, quum primum adolevit ætas, nec in stabulis, nec ad pecora segnes, venando peragrare circa saltus. 9 Hinc robore corporibus animisque sumto, jam non feras tantum subsistere, sed in latrones præda onustos impetus facere, pastoribusque rapta dividere: & cum his, cresente in dies grege juvenum, seria ac jocos celebrare.

Educatio & adolescentia.

V. Jam tum in Palatino monte Lupercal hoc

Vestalis aut Amulium, aut sacerdotem Martis, aut alium nescio quem patrem puerorum prodere non auderet, dixit è Marte conceptos fuisse; quam fabulam ejus amici, simulatâ credulitate, ut propinquæ suæ saluti ac honori consulerent, adjuverunt & propagarunt. Deinde indole bellicosâ utriusque pueri, rebusque gestis Romuli, confirmata est. *Tam hoc*, ut cum nostro loquar, Præf. 7. *gentes humanæ passa sunt* dici *æquo animo*, *quam Imperium* Populi Romani *patiebantur*. Vide Cap. XV, 6.

fuisse ludicrum ferunt, & à Pallanteo, urbe Arcadica Palatium, deinde Palatinum montem appellatum. 2 Ibi Evandrum, qui ex eo genere Arcadum multis ante tempestatibus ea tenuerat loca, solenne allatum ex Arcadia instituisse, ut nudi juvenes Lyceum Pana venerantes per lusum atque lasciviam currerent: quem Romani deinde vocarunt Inuum. 3 Huic deditis ludicro, quum solenne notum esset, insidiatos ob iram prædæ amissæ latrones; quum Romulus vi se defendisset, Remum cepisse; captum regi Amulio tradidisse, ultro accusantes. 4 Crimini maxime dabant, in Numitoris agros ab his impetum fieri: inde eos collecta juvenum manu, hostilem in modum, prædas agere. sic Numitori ad supplicium Remus deditur. 5 Jam inde ab initio Faustulo spes fuerat, regiam stirpem apud se educari; nam & expositos jussu regis infantes sciebat, & tempus, quo ipse eos sustulisset, ad idipsum congruere; sed rem immaturam, nisi aut per occasionem, aut per necessitatem aperiri noluerat. Necessitas prior venit. 6 Ita metu subactus, Romulo rem aperit. Forte & Numitori, quum in custodia Remum haberet, audissetque geminos esse fratres, comparando & ætatem eorum, & ipsam minime servilem indolem, tetigerat animum memoria nepotum: sciscitandoque eodem pervenit, ut haud procul esset, quin Remum agnosceret. 7 Ita undique regi dolus nectitur. Romulus non cum globo juvenum (nec enim erat ad vim apertam par) sed aliis alio itinere jussis certo tempore ad regiam venire pastoribus, ad regem impetum facit: & à domo Numitoris alia comparata manu adjuvat Remus. Ita regem obtruncant.

Amulium obtruncant, & Numitorem restituunt.

VI Numitor inter primum tumultum hostes invasisse urbem atque adortos regiam dictitans, quum pubem Albanam in arcem præsidio armisque obtinendam avocasset; posteaquam juvenes

perpetrata cæde pergere ad se gratulantes vidit, extemplo advocato concilio, scelera in se fratris, originem nepotum, ut geniti, ut educati, ut cogniti essent, cædem deinceps tyranni, seque ejus auctorem ostendit. 2 Juvenes per mediam concionem agmine ingressi, quum avum regem salutassent, secuta ex omni multitudine consentiens vox, ratum nomen imperiumque regi efficit. 3 Ita Numitori Albana permissa re, Romulum Remumque cupido cepit, in iis locis, ubi expositi, ubique educati erant, urbis condendæ. Et supererat multitudo Albanorum, Latinorumque. Ad id pastores quoque accesserant: qui omnes facile spem facerent, parvam Albam, parvum Lavinium*, præ ea urbe quæ conderetur, fore. 4 Intervenit deinde his cogitationibus avitum malum, regni cupido, atque inde fœdum certamen coortum à satis miti principio; quoniam gemini essent, nec ætatis verecundia discrimen facere posset, ut Dii, quorum tutelæ ea loca essent, auguriis legerent, qui nomen novæ urbi daret, qui conditam imperio regeret.

Roma Condita Ol. VII. 1, 2. ex Catonis sententia. A. C. N. 754.

VII. Palatinum Romulus, Remus Aventinum ad inaugurandum templa capiunt. Priori Remo augurium venisse fertur, sex vultures: jamque,

VI. 3. *Urbis condendæ*] Mirum est ingeniosissimum & eloquentissimum Historicum, scribentem eo ævo, quo viri docti de ætate Urbis scripserant, hic non indicasse Olympiadem, annumque Olympiadis, quibus conditam Romam putabat; aut certè annos, ad sua tempora ab Urbe condita elapsos. Nunc *Livii* sententia nobis est ex aliis locis, in quibus obiter ea de re loquitur, colligenda; quemadmodum fecit vir doctissimus *Henr. Dodwellus*, Diss. x. de Antiquis Romanorum Cyclis, ubi ostendit *Livium* sequutum esse Æram Catonianam, quæ Varroniana duobus annis brevior est, cœpitque à Palilibus anno 1. Olympiadis vii. Eum in marginibus *Livii* sequuti sumus. Vide primi hujus Libri C. LX. 4.

VII. 1. *Templa capiunt*] Hoc est Palatinum & Aventinum montes, quasi loca apta ad captanda auguria, deligunt. Adi *Festum* in *contemplari*, & *Varronem* Lib. VI. de L. L. Vox est auguralis. Vide & C. XVIII. ubi inauguratio Numæ.

nunciato augurio, quum duplex numerus Romulo se ostendisset, utrumque regem sua multitudo consalutaverat. Tempore illi præcepto, at hi numero avium regnum trahebant. 2 Inde cum altercatione congressi, certamine irarum ad cædem vertuntur. Ibi in turba ictus Remus cecidit. Vulgatior fama est, ludibrio fratris Remum novos transiluisse muros: inde ab irato Romulo (quum verbis quoque increpitans adjecisset, *Sic deinde quicumque alius transiliet mœnia mea*) interfectum. 3 Ita solus potitus imperio Romulus; condita urbs conditoris nomine appellata. Palatinum primum, in quo ipse erat educatus, muniit: sacra Diis aliis Albano ritu, Græco Herculi, ut ab Evandro instituta erant, facit. 4 Herculem in ea loca, Geryone interemto, boves mira specie abegisse memorant, ac prope Tiberim fluvium, qua præ se armentum agens, nando trajecerat, loco herbido, ut quiete & pabulo læto reficeret boves, & ipsum fessum via procubuisse. 5 Ibi quum eum cibo vinoque gravatum sopor oppressisset, pastor accola ejus loci, nomine Cacus, ferox viribus, captus pulchritudine boum, quum avertere eam prædam vellet; quia si agendo armentum in speluncam compulisset, ipsa vestigia quærentem dominum eo deductura erant; aversos boves eximium quemque pulchritudine caudis in speluncam traxit. 6 Hercules ad primam auroram somno excitus, quum gregem perlustrasset oculis, & partem abesse numero sensisset, pergit ad proximam speluncam, si forte eo vestigia ferrent. Quæ ubi omnia foras versa vidit, nec in partem aliam ferre, confusus atque incertus animi, ex loco infesto agere porro armentum occœpit. 7 Inde quum actæ boves quædam ad desiderium, ut fit, relictarum mugissent, reddita inclusarum ex spelunca boum vox Herculem convertit: quem quum vadentem ad speluncam Cacus vi prohibere co-

Remus à fratre occiditur.

Herculis adventus in Latium.

natus esset; ictus clava, fidem pastorum nequicquam invocans, morte occubuit. 8 Evander tum ea, profugus ex Peloponneso, auctoritate magis quam imperio regebat loca: venerabilis vir miraculo literarum, rei novæ inter rudes artium homines; venerabilior divinitate credita Carmentæ matris, quam fatiloquam ante Sibyllæ in Italiam adventum, miratæ hæ gentes fuerant. 9 Is tum Evander, concursu pastorum trepidantium circa advenam manifestæ reum cædis, excitus, postquam facinus facinorisque causam audivit; habitum formamque viri aliquantum ampliorem augustioremque humana intuens, rogitat qui vir esset. 10 Ubi nomen patremque ac patriam accepit; *Jove nate, Hercules, salve*, inquit, *te mihi mater veridica interpres Deûm aucturum cœlestium numerum cecinit: tibique aram hic dicatum iri, quam opulentissima olim in terris gens Maximam vocet, tuoque ritu colat.* 11 Dextra Hercules data, *accipere se omen, impleturumque fata, ara condita atque dicata*, ait. 12 Ibi tum primum bove eximia capta de grege, sacrum Herculi, adhibitis ad ministerium dapemque Potitiis ac Pinariis, quæ tum familiæ maxime inclytæ ea loca incolebant, factum. 13 Forte ita evenit, ut Potitii ad tempus præsto essent, iisque exta apponerentur, Pinarii extis adesis ad ceteram venirent dapem. Inde institutum mansit, donec Pinarium genus fuit, ne extis solennium vescerentur. 14 Potitii ab Evandro edocti, antistites sacri ejus per multas ætates fuerunt. Donec tradito servis publicis solenni familiæ ministerio, genus omne Potitiorum interiit. 15 Hæc tum sacra Romulus una ex omnibus peregrina suscepit; jam tum immortalitatis virtute partæ, ad quam eum sua fata ducebant, fautor.

Evander Arcas.

Ara maxima.

VII. Rebus divinis rite perpetratis, vocataque ad concilium multitudine, quæ coalescere

Rempublicam ordinat Romulus. in populi unius corpus nulla re, præterquam legibus, poterat, jura dedit: 2 quæ ita sancta generi hominum agresti fore ratus, si seipsc venerabilem insignibus imperii fecisset, quum cetero habitu se augustiorem, tum maxime lictoribus duodecim sumptis fecit. 3 Alii ab numero avium, quæ augurio regnum portenderant, eum secutum numerum putant. Me haud pœnitet eorum sententiæ esse, quibus & apparitores & hoc genus ab Etruscis finitimis, unde sella curulis, unde toga prætexta sumpta est, numerum quoque ipsum ductum placet: & ita habuisse Etruscos, quod, ex duodecim populis communiter creato rege, singulos singuli populi lictores dederint. *Urbem auget.* 4 Crescebat interim urbs munitionibus, quum alia atque alia appetendo loca, in spem magis futuræ multitudinis, quam ad id, quod tum hominum erat, munirent. 5 Deinde, ne vana urbis magnitudo esset, adjiciendæ multitudinis causa, vetere consilio condentium urbes, qui, obscuram atque humilem conciendo ad se multitudinem, natam è terra sibi prolem ementiebantur; locum qui nunc septus descendentibus inter

VIII. 1. *Jura dedit.*] Qualia essent illa jura nemo non optaret à *Livio* traditum, ut & artes quibus regnum administravit Romulus. Profectò *Dionysius* Halicarnasseus ea de Romulo narrat, quæ ostendunt non belli tantùm, sed etiam pacis artibus ornatissimum fuisse, quæ apud eum legi poterunt. *Livius* videtur rerum bellicarum narratione magis delectatus, ideoque alias ferè prætermisisse. Multæ in his erant plebi Romanæ sat notæ, & pleræque aridum argumentum eloquentiam libenter ostentanti suppeditabant. At Græci aliter senserunt, quòd ignota suis scriberent, & ubique in historia non usque adeò eloquentiæ laudem captarent; eisque cur iis propterea gratias habeamus, multa enim, absque iis fuisset, ignoraremus.

VIII. 5. *Natam è terra sibi prolem*] Non sunt mentiti conditores urbium, qui hac in re neminem æqualium potuissent fallere, & qui de posteris decipiendis minimè, ut puto, cogitabant. Sed posteri, mutatis linguis, antiqui sermonis parum periti, Majorum suorum verba & ore traditas historias perperam interpretati sunt. Prisca ætas *populum terræ* vocaverat incolas cujusvis tractûs, quos posteritas

duos lucos est, Asylum aperit. [6] eo ex finitimis populis turba omnis, sine discrimine, liber an servus esset, avida novarum rerum perfugit: idque primum ad cœptam magnitudinem roboris fuit. [7] Quum jam virium haud pœniteret, consilium deinde viribus parat. Centum creat senatores, sive quia is numerus satis erat: sive quia soli centum erant, qui creari patres possent. Patres certe ab honore, patriciique progenies eorum appellati.

Asylum aperit.

Senatum creat.

Patres & patricii.

IX. Jam res Romana adeo erat valida, ut cuilibet finitimarum civitatum bello par esset; sed penuria mulierum, hominis ætatem duratura magnitudo erat. Quippe quibus nec domi spes prolis, nec cum finitimis connubia essent. [2] Tum ex consilio patrum Romulus legatos circa vicinas gentes misit, qui societatem, connubiumque novo populo peterent. [3] *Urbes quoque, ut cætera, ex infimo nasci: deinde quas sua virtus ac Dii juvent, magnas opes sibi, magnumque nomen facere.* [4] *Satis scire, origini Romanæ & Deos affuisse & non defuturam virtutem. Proinde ne gravarentur homines cum hominibus sanguinem & genus miscere.* [5] Nusquam benigne legatio audita est: adeo simul spernebant, simul tantam in medio crescentem molem sibi ac posteris suis metuebant. A plerisque rogitantibus, dimissi, *Ecquod feminis quoque asylum aperuissent? id enim demum compar connubium fore.* [6] Ægre id Romana pubes passa, & haud dubie ad vim spectare res cœpit. Cui tempus locumque aptum ut daret Romulus, ægritudinem animi dissimulans, ludos ex industria parat Neptu-

Uxores suis quærit.

putavit absurdè à terra natos, fabulamque ex re verissima finxit. Vide *Platonem* Lib. III. de rep. sub finem. Quod autem dixi de sermone priscorum mortalium, id nititur Linguæ Hebraïcæ usu, ac proinde etiam Phœniciæ, quæ eadem fuit, & quam coloniis suis per omnia pene interni maris littora latè sparserant Phœnices, ut in *Canaane* ostendit Vir summus *Sam. Bochartus.*

no Equestri solennes: Consualia vocat. 7 Indici deinde finitimis spectaculum jubet: quantoque apparatu tum sciebant aut poterant, concelebrant; ut rem claram expectatamque facerent. 8 Multi mortales convenere, studio etiam videndæ novæ urbis; maxime proximi quinque, Cæninenses, Crustimini, Antemnates. 9 Jam Sabinorum omnis multitudo, cum liberis ac conjugibus venit. Invitati hospitaliter per domos, quum situm mœniaque & frequentem tectis urbem vidissent, mirantur tam brevi rem Romanam crevisse. 10 Ubi spectaculi tempus venit, deditæque eo mentes cum oculis erant, tum ex composito orta vis: signoque dato, juventus Romana ad rapiendas virgines discurrit. 11 magna pars forte, ut in quem quæque inciderat, raptæ; quasdam formâ excellente primoribus Patrum destinatas ex plebe homines, quibus datum negotium erat, domos deferebant. 12 Unam longe ante alias specie ac pulchritudine insignem, à globo Talassii cujusdam raptam ferunt: multisque sciscitantibus, cuinam eam ferrent, identidem, ne quis violaret, Talassio ferri clamitatum. Inde nuptialem hanc vocem factam. 13 Turbato per metum ludicro, mœsti parentes virginum profugiunt, incusantes violati hospitii fœdus, Deumque invocantes, cujus ad solemne ludosque, per fas ac fidem decepti, venissent. 14 Nec raptis aut spes de se melior, aut indignatio minor: sed ipse Romulus circuibat docebatque, *Patrum id superbia factum, qui connubium finitimis negassent: illas tamen in matrimonio, in societate fortunarum omnium, civitatisque, & quo nihil carius humano generi sit, liberum fore.* 15 *Mollirent modo iras; & quibus fors corpora dedisset, darent animos. Sæpe ex injuria postmodum gratiam ortam: eoque melioribus usuras viris, quod annixurus pro se quisque sit, ut quum suam vicem functus officio sit, parentum etiam patriæque expleat.*

Raptus Sabinarum.

Talassio *vox nuptialis.*

desiderium. 16 Antecedebant blanditiæ virorum factum purgantium, cupiditate atque amore: quæ maxime ad muliebre ingenium efficaces preces sunt.

X. Jam admodum mitigati animi raptis erant. at raptarum parentes tum maxime sordida veste, lacrymisque & querelis civitates concitabant. Nec domi tantum indignationes continebant, sed congregabantur undique ad Titum Tatium regem Sabinorum: & legationes eo, quòd maximum Tatii nomen in his regionibus erat, conveniebant. 2 Cæninenses, Crustuminique & Antemnates erant, ad quos ejus injuriæ pars pertinebat. Lente agere iis Tatius, Sabinique visi sunt. Ipsi inter se tres populi communiter bellum parant. 3 Ne Crustumini quidem atque Antemnates, pro ardore iraque Cæninensium satis se impigre movent. ita per seipsum nomen Cæninum in agrum Romanum impetum facit. 4 Sed effuse vastantibus fit obvius cum exercitu Romulus, levique certamine docet, vanam sine viribus iram esse: exercitum fundit fugatque: fusum persequitur: regem in prœlio obtruncat, & spoliat. Duce hostium occiso, urbem primo impetu capit. 5 Inde exercitu victore reducto, ipse cum factis vir magnificus, tum factorum ostentator haud minor, spolia ducis hostium cæsi suspensa fabricato ad id apte ferculo gerens, in Capitolium ascendit: ibique ea quum ad quercum pastoribus sacram deposuisset, simul cum dono designavit templo Jovis fines, cognomenque addidit Deo: 6 *Jupiter Feretri*, inquit, *hæc tibi victor Romulus rex regia arma fero, templumque iis regionibus, quas modo animo metatus sum, dedico, sedem opimis spoliis, quæ regibus ducibusque hostium cæsis, me auctorem sequentes, posteri ferent.* 7 Hæc templi est origo, quod primum omnium Romæ sacratum est. ita deinde Diis visum, nec irritam conditoris templi vocem esse,

Bellum Caninense.

qua laturos ea spolia posteros nuncupavit: nec multitudine compotum, ejus doni vulgari laudem. Bina postea inter tot annos, tot bella, opima parta sunt spolia; adeo rara ejus fortuna decoris fuit.

Antemnates victi.

XI. Dum ea ibi Romani gerunt, Antemnatium exercitus, per occasionem ac solitudinem hostiliter in fines Romanos incursionem facit. Raptim & ad hos Romana legio ducta, palantes in agris oppressit. 2 Fusi igitur primo impetu & clamore hostes: oppidum captum. Duplicique victoria ovantem Romulum Hersilia conjunx precibus raptarum fatigata, orat, ut parentibus earum det veniam, & in civitatem accipiat: ita rem coalescere concordia posse: facile impetratum. 3 Inde contra Crustuminos profectus, bellum inferentes. Ibi minus etiam, quod jam alienis cladibus ceciderant animi, certaminis fuit. 4 Utroque coloniæ missæ. Plures inventi, qui propter ubertatem terræ in Crustuminum nomina darent. Et Romam inde frequenter migratum est, à parentibus maxime ac propinquis raptarum. 5 Novissimum ab Sabinis bellum ortum, multoque id maximum fuit. Nihil enim per iram aut cupiditatem actum est: nec ostenderunt bellum prius, quam intulerunt. 6 Consilio etiam additus dolus. Sp. Tarpeius Romanæ præerat arci. Hujus filiam virginem auro corrumpit Tatius, ut armatos in arcem accipiat. Aquam forte ea tum sacris extra mœnia petitum ierat. 7 Accepti obrutam armis necavere: seu ut vi capta potius arx videretur, seu prodendi exempli causa, ne quid usquam fidum proditori esset. 8 Additur fabulæ, quod vulgo Sabini aureas armillas magni ponderis brachio lævo, gemmatosque magna specie annulos habuerint, pepigisse eam, quod in sinistris manibus haberent; eo scuta illi pro aureis donis congesta. 9 Sunt qui eam ex pacto tradendi, quod in sini-

Crustumini victi.

Sabinum bellum.

stris manibus esset, directo arma periisse dicant: & fraude visam agere, sua ipsam peremptam mercede.

XII. Tenuère tamen arcem Sabini: atque inde postera die, quum Romanus exercitus instructus, quod inter Palatinum, Capitolinumque collem campi est, complesset; non prius descenderunt in æquum, quam ira & cupiditate recuperandæ arcis stimulante animos, in adversum Romani subiere. 2 Principes utrinque pugnam ciebant; ab Sabinis Mettus Curtius, ab Romanis Hostus Hostilius. Hic rem Romanam iniquo loco ad prima signa animo atque audacia sustinebat. 3 Ut Hostus cecidit, confestim Romana inclinatur acies: fusaque est ad veterem portam Palatii. Romulus & ipse turba fugientium actus, arma ad cælum tollens; 4 *Jupiter, tuis*, inquit, *jussus avibus hic in Palatino prima urbi fundamenta jeci. Arcem jam scelere emptam Sabini habent. Inde huc armati superata media valle tendunt.* 5 *At tu, pater Deûm hominumque, hinc saltem arce hostes: deme terrorem Romanis, fugamque fœdam siste.* 6 *Hic ego tibi templum Statori Jovi, quod monumentum sit posteris, tua præsenti ope servatam urbem esse, voveo.* 7 Hæc precatus, veluti sensisset auditas preces, *Hinc*, inquit, *Romani, Jupiter optimus maximus resistere atque iterare pugnam jubet.* Restitere Romani, tanquam cælesti voce jussi. Ipse ad primores Romulus provolat. 8 Mettus Curtius ab Sabinis princeps ab arce decucurrerat, & effusos egerat Romanos, toto quantum foro spatium est. Nec procul jam à porta Palatii erat, clamitans, *Vicimus perfidos hospites, imbelles hostes. Jam sciunt longe aliud esse virgines rapere, aliud pugnare cum viris.* 9 In eum hæc gloriantem cum globo ferocissimorum juvenum Romulus impetum facit. Ex equo tum forte Mettus pugnabat: eo pelli facilius fuit: pulsum Romani persequuntur. Et alia

Romana acies audacia regis accensa, fundit Sabinos. 10 Mettus in paludem sese, strepitu sequentium trepidante equo, conjecit: adverteratque ea res etiam Sabinos, tanti periculo viri. Et ille quidem annuentibus ac vocantibus suis, favore multorum addito animo, evadit. Romani, Sabinique in media convalle duorum montium redintegrant prælium. Sed res Romana erat superior.

Matronæ prælium dirimunt.

XIII. Tum Sabinæ mulieres, quarum ex injuria bellum ortum erat, crinibus passis, scissaque veste, victo malis muliebri pavore, ausæ se inter tela volantia inferre, ex transverso impetu facto, dirimere infestas acies, dirimere iras: hinc patres, hinc viros orantes, 2 *ne se sanguine nefando soceri generique respergerent: ne parricidio macularent partus suos, nepotum illi, liberûm hi progeniem.* 3 *Si affinitatis inter vos, si connubii piget, in nos vertite iras: nos caussa belli, nos vulnerum ac cædium viris ac parentibus sumus. Melius peribimus, quàm sine alteris vestrûm viduæ, aut orbæ vivemus.* 4 Movet res tum multitudinem, tum duces. Silentium & repentina fit quies. Inde ad fœdus faciendum duces prodeunt: nec pacem modo, sed & civitatem unam ex duabus faciunt, regnum consociant, imperium omne conferunt Romam. 5 Ita geminata urbe, ut Sabinis tamen aliquid daretur, Quirites à Curibus appellati. Monumentum ejus pugnæ, ubi primum ex profunda emersus palude equus Curtium in vado statuit, Curtium lacum appellarunt. 6 Ex bello tam tristi læta repente pax, cariores Sabinas viris ac parentibus, & ante omnes Romulo ipsi fecit. Itaque quum populum in cu-

Pax convenit.

XIII, 6. *Cum populum in Curias triginta divideret.*] De ambiguitate vocis *curia*, vide *G. I. Vossium* in Etymologico. Hoc loco, significat decimam partem Tribûs. Nam Romulus diviso Populo Romano, in partes tres, quas à numero *Tribus* dixit, singulas Tribus iterum divisit in partes denas; quibus singulis Curiis sacra sua partitus est.

rias triginta divideret, nomina earum curiis imposuit. 7 Id non traditur, quum haud dubie aliquanto numerus major hoc mulierum fuerit, ætate, an dignitatibus suis virorumve, an sorte lectæ sint, quæ nomina curiis darent. 8 Eodem tempore & centuriæ tres equitum conscriptæ sunt, Ramnenses ab Romulo; ab Tito Tatio Titienses appellati. Lucerum nominis & originis causa incerta est. Inde non modo commune, sed concors etiam regnum duobus regibus fuit.

XIV. Post aliquot annos, propinqui regis Tatii legatos Laurentium pulsant. Quumque Laurentes jure gentium agerent; apud Tatium gratia suorum & preces plus poterant. 2 Igitur illorum pœnam in se vertit. Nam Lavinii, quum ad solenne sacrificium eo venisset, concursu facto, interficitur. 3 Eam rem minus ægre quam dignum erat, tulisse Romulum ferunt; seu ob infidam societatem regni, seu quia haud injuria cæsum credebat. Itaque bello quidem abstinuit: ut tamen expiarentur legatorum injuriæ, regisque cædes, fœdus inter Romam, Laviniumque urbes renovatum est. 4 Et cum his quidem insperata pax erat: aliud multo propius, atque in ipsis prope portis bellum ortum. Fidenates nimis vicinas prope se convalescere opes rati, priusquam tantum roboris esset, quantum futurum apparebat, occupant bellum facere. Juventute armata immissa, vastatur agri quod inter urbem ac Fidenas est. 5 Inde ad lævam versi, quia dextra Tiberis arcebat, cum magna trepidatione agrestium populantur: tumul-

T. Tatii mors.

Bellum cum Fidenatibus.

adtributis Diis & Heroibus quos colerent, locisque in quibus cultus ille celebraretur, & sumptibus unde victimas, aliaque necessaria emerent. Idem vir doctissimus observat Curiis omnibus nomina non esse facta à Sabinis; quod ostenderunt *Dionysius* & *Plutarchus*; sed nec de omnibus omnino Curiis adfirmat hoc *Livius*, qui, ut verum dixisse videatur, satis est aliquot Curiarum nomina è matronarum illarum nominibus desumta. Ceterum vide *Festum* & *Vossium* ad vocem *Curia*.

tusque repens ex agris in urbem illatus, pro nuncio fuit. 6 Excitus Romulus (neque enim dilationem pati tam vicinum bellum poterat) exercitum educit: castra à Fidenis mille passuum locat. 7 Ibi modico præsidio relicto, egressus omnibus copiis; partem militum locis circa densa obsita virgulta obscuris subsidere in insidiis jussit; cum parte majore atque omni equitatu profectus, id quod quærebat tumultuoso & minaci genere pugnæ adequitando ipsis prope portis, hostem excivit; fugæ quoque, quæ simulanda erat, eadem equestris pugna caussam minus mirabilem dedit. 8 Et quum velut inter pugnæ fugæque consilium trepidante equitatu, pedes quoque referret gradum, plenis repente portis effusi hostes, impulsa Romana acie, studio instandi, sequendique trahuntur ad locum insidiarum. 9 Inde subito exorti Romani, transversam invadunt hostium aciem. Addunt pavorem mota è castris signa eorum, qui in præsidio relicti fuerant. Ita multiplici terrore perculsi Fidenates; prius penè quam Romulus quique cum eo equis ierant, circumagerent frenis equos, terga vertunt: 10 multoque effusius (quippe vera fuga) qui simulantes paulo ante secuti erant, oppidum repetebant. 11 Non tamen eripuere se hosti: hærens in terga Romanus, prius quam fores portarum objicerentur, velut agmine uno irrumpit.

Bellum cum Vejentibus.

XV. Belli Fidenatis contagione irritati Vejentium animi, & consanguinitate, (nam Fidenates quoque Etrusci fuerunt) & quod ipsa propinquitas loci, si Romana arma omnibus infesta finitimis essent, stimulabat; in fines Romanos excucurrerunt, populabundi magis quam justi more belli. 2 Itaque non castris positis, non exspectato hostium exercitu, raptam ex agris prædam portantes, Veios rediere: Romanus contra, postquam hostem in agris non invenit, dimicationi

ultimæ instructus, intentusque Tiberim transit. 3 Quem postquam castra ponere, & ad urbem accessurum Veientes audivere; obviam egressi, ut potius acie decernerent, quam inclusi, de tectis mœnibusque dimicarent. 4 Ibi viribus nulla arte *adjutis*, tantum veterani robore exercitus, rex Romanus vicit: persecutusque fusos ad mœnia hostes, urbe valida muris ac situ ipso munita abstinuit: agros rediens vastat, ulciscendi magis quam prædæ studio. 5 Eaque clade haud minus quam adversa pugna subacti Veientes, pacem petitum oratores Romam mittunt. Agri parte mulctatis, in centum annos induciæ datæ. 6 Hæc ferme Romulo regnante, domi, militiæque gesta: quorum nihil absonum fidei divinæ originis, divinitatisque post mortem creditæ fuit: non animus in regno avito recuperando, non condendæ urbis consilium, non bello ac pace firmandæ. 7 Ab illo enim profectu viribus datis tantum valuit, ut in quadraginta deinde annos tutam pacem haberet. 8 Multitudini tamen gratior fuit quam patribus; longe ante alios acceptissimus militum animis. Trecentosque armatos ad custodiam corporis, quos Celeres appellavit, non in bello solum, sed etiam in pace habuit.

XVI. His immortalibus editis operibus, quum ad exercitum recensendum concionem in campo ad Capræ paludem haberet, subito coorta tempestas cum magno fragore, tonitribusque tam denso regem operuit nimbo, ut conspectum ejus concioni abstulerit. Nec deinde in terris Romulus fuit. 2 Romana pubes, sedato tandem pavore, postquam ex tam turbido die serena & tranquilla *Mors Romuli.*
lux rediit, ubi vacuam sedem regiam vidit; etsi satis credebat Patribus, qui proximi steterant, sublimem raptum procella; tamen velut orbitatis

XV, 7. *In quadraginta deinde annos*] Intelligendum Numæ regnum, quod XLIII. annorum fuisse fertur. Vide c. XXI, 6.

metu icta, mœstum aliquamdiu silentium obtinuit. 3 Deinde à paucis initio facto, Deum, Deo natum, regem, parentemque urbis Romanæ salvere universi Romulum jubent. Pacem precibus exposcunt, ubi volens propitius suam semper sospitet progeniem. 4 Fuisse credo tum quoque aliquos, qui discerptum regem Patrum manibus taciti arguerent: manavit enim hæc quoque, sed perobscura, fama. Illam alteram admiratio viri & pavor præsens nobilitavit. 5 Consilio etiam unius hominis addita rei dicitur fides. Namque Proculus Julius sollicita civitate desiderio regis, & infensa Patribus, gravis, ut traditur, quamvis magnæ rei auctor, in concionem prodit. 6 *Romulus*, inquit, *Quirites, parens urbis hujus, prima hodierna luce cælo repente delapsus, se mihi obvium dedit. Quum perfusus horrore, venerabundusque astitissem, petens precibus, ut contra intueri fas esset;* 7 *abi, nuncia, inquit, Romanis, Cælestes ita velle, ut mea Roma caput orbis terrarum sit: proinde rem militarem colant: sciantque, & ita posteris tradant, nullas opes humanas armis Romanis resistere posse. Hæc*, inquit, *locutus, sublimis abiit.* 8 Mirum, quantum illi viro, nuncianti hæc, fidei fuerit; quamque desiderium Romuli apud plebem exercitumque, facta fide immortalitatis, lenitum sit.

Interregnum. XVII. Patrum interim animos certamen regni ac cupido versabat. Nec dum à singulis, quia nemo magnopere eminebat in novo populo, per-

XVI. 8. *Mirum quantum illi viro, nuncianti hæc, fidei fuerit.*] Ita recte J. F. *Gronovius* conjecit, cum antea legeretur *fides*; quod cur non eliminavit è *Livio* non intelligo, cum solœca sit oratio, *quantum fides fuerit.* sic *Juvenalis* Sat. III, 143.

Quantum quisque sua nummorum servat in arca,
Tantum *habet & fidei.*

XVII. 1. *Tervenerant*] Suspicor legendum *prævaluerant*, hoc est, plus valuerant quàm totius ordinis auctoritas. Multoties usus est *Livius*, voce *prævalidus*, quanquam verba *prævaleo* & *prævalesco* frequentiori in usu fuisse sequentibus ætatibus, quàm Liviana, non ignoro. Optimo tamen ævo ignota non fuisse ostendit J. G. *Vossius* Lib. VII. de Vitiis

venerant

venerant factiones : inter ordines certabatur. 2 oriundi ab Sabinis, ne, quia poſt Tatii mortem ab ſua parte non erat regnatum in ſocietate æqua, poſſeſſionem imperii amitterent, ſui corporis creari regem volebant. Romani veteres peregrinum regem aſpernabantur. 3 In variis voluntatibus, regnari tamen omnes volebant, libertatis dulcedine nondum experta. 4 Timor deinde Patres inceſſit, ne civitatem ſine imperio, exercitum ſine duce, multarum circa civitatum irritatis animis, vis aliqua externa adoriretur : & eſſe igitur aliquod caput placebat : & nemo alteri concedere in animum inducebat. 5 Itaque rem inter ſe centum Patres, decem decuriis factis, ſingulisque, in ſingulas decurias, creatis qui ſummæ rerum præeſſent, conſociant. 6 Decem imperitabant, unus cum inſignibus imperii & lictoribus erat : quinque dierum ſpatio finiebatur imperium, ac per omnes in orbem ibat : annuumque intervallum regni fuit. Id ab re, quod nunc quoque tenet nomen, Interregnum appellatum. 7 Fremere deinceps plebs; multiplicatam ſervitutem, centum pro uno dominos factos : nec ultra niſi regem, & ab ipſis creatum videbantur paſſuri. 8 Quum ſenſiſſent ea moveri Patres, offerendum ultro rati quod amiſſuri erant, ita gratiam ineunt, ſumma poteſtate populo permiſſa, ut non plus darent juris quam retinerent : 9 decreverunt enim, ut cum populus regem juſſiſſet, id ſic ratum eſſet, ſi Patres auctores fierent : hodieque in legibus magiſtratibusque rogandis uſurpatur idem jus, vi adempta. Priuſquam populus ſuffragium ineat, in incertum co-

Sermonis. Fuit & cùm ſuſpicarer *pervaluerant*, hoc eſt, ſatis validæ erant, aut vires neceſſarias acquiſiverant. Sed exempla vocis ceteroquin analogicæ deſunt.

XVII, 9. *Uſurpatur idem jus, vi ademtâ*] Hoc eſt, idem quod attinet ad formam & rationem externam agendi fit, quamvis nunc Senatui ſit *vis ademta*; cùm nihil ab eo fiat, niſi nutu Principis. *Vis* pro auctoritate ſumitur, ut infra c. XLIII, 8. *Viritim ſuffragium eadem vi — datum eſt — vis*

mitiorum eventum Patres auctores fiunt. [10] Tum interrex concione advocata: *Quod bonum, faustum, felixque sit*, inquit, *Quirites, Regem create: ita Patribus visum est. Patres deinde, si dignum, qui secundus ab Romulo numeretur, crearitis, auctores fient.* [11] Adeo id gratum plebi fuit, ut ne victi beneficio viderentur, id modo sciscerent, juberentque ut Senatus decerneret, qui Romæ regnaret.

Electio Numæ.

XVIII. Inclyta justitia, religioque ea tempestate Numæ Pompilii erat. Curibus Sabinis habitabat, consultissimus vir, ut in illa quisquam ætate esse poterat, omnis divini atque humani juris. [2] Auctorem doctrinæ ejus, quia non exstat alius, falso Samium Pythagoran edunt: quem, Servio Tullio regnante Romæ, centum amplius post annos, in ultima Italiæ ora circa Metapontum, Heracleamque & Crotona, juvenum æmulantium studia cœtus habuisse constat. [3] Ex quibus locis, etsi ejusdem ætatis fuisset, qua fama in Sabinos, aut quo linguæ commercio quenquam ad cupiditatem discendi excivisset? quove præsidio unus per tot gentes, dissonas sermone moribusque, pervenisset? [4] Suopte igitur ingenio temperatum animum virtutibus fuisse opinor magis: instructumque non tam peregrinis artibus, quam disciplina tetrica ac tristi veterum Sabinorum: quo genere nullum quondam incorruptius fuit. [5] Audito nomine Numæ, Patres Romani, quanquam inclinari opes ad Sabinos, rege inde sumpto, videbantur; tamen neque se quisquam, nec factionis suæ alium, nec denique Patrum, aut civium quenquam præferre illi viro ausi; ad unum omnes

Pythagoras eo senior.

omnis penes primores civitatis esset Si tempore *Livii auctor esse* Senatus noluisset, in Legibus, Magistratibusque rogandis, prout volebat Augustus, perinde fuisset; auctoritas enim Senatûs dicis causâ tantum adhibebatur, nec vim ullam habebat, dissentiente Augusto. Vide *Suetonium* in Augusto c. XI. & ad eum *I. Casaubonum*.

Numæ Pompilio regnum deferendum decernunt. 6 Accitus, sicut Romulus augurato urbe condenda regnum adeptus est, de se quoque Deos consuli jussit, inde ab augure (cui deinde, honoris ergo, publicum id perpetuumque sacerdotium fuit) deductus in arcem, in lapide ad meridiem versus consedit. 7 Augur ad lævam ejus, capite velato sedem cepit, dextra manu baculum sine nodo aduncum tenens, quem lituum appellaverunt. Inde ubi, prospectu in urbem agrumque capto, Deos precatus, regiones ab oriente ad occasum determinavit; dextras ad meridiem partes, lævas ad septentrionem esse dixit. 8 Signum contra, quo longissime conspectum oculi ferebant, animo finivit. Tum, lituo in lævam manum translato, dextra in capite Numæ imposita, precatus est ita: 9 *Jupiter pater, si est fas, hunc Numam Pompilium, cujus ego caput teneo, regem Romæ esse, uti tu signa nobis certa adclarassis inter eos fines, quos feci.* 10 Tum peregit verbis auspicia, quæ mitti vellet: quibus missis, declaratus rex Numa de templo descendit.

Inauguratio Numæ. u. c. 39. a. C. 712.

XIX. Qui regno ita potitus, urbem novam, conditam vi & armis, jure eam, legibusque ac moribus de integro condere parat. 2 Quibus quum inter bella assuescere videret non posse, quippe efferatos militia animos, mitigandum ferocem populum armorum desuetudine ratus, Janum ad infimum Argiletum, indicem pacis bellique fecit: apertus, ut in armis esse civitatem; clausus, pacatos circa omnes populos significaret. 3 Bis deinde post Numæ regnum clausus fuit: semel T. Manlio Consule, post Punicum primum perfectum bellum: iterum, quod nostræ ætati Dii dederunt ut videremus, post bellum Actiacum, ab Imperatore Cæsare Augusto, pace terra marique parta. 4 Clauso eo, quum omnium circa finitimorum societate ac fœderibus junxisset ani-

Numa instituta.

Janus Bell. & pacis index.

mos, positis externorum periculorum curis, ne luxuriarentur otio animi, quos metus hostium disciplinaque militaris continuerat; omnium primum rem ad multitudinem imperitam & illis seculis rudem, efficacissimam, Deorum metum injiciendum ratus est. 5 Qui quum descendere ad animos sine aliquo commento miraculi non posset, simulat sibi cum Dea Egeria congressus nocturnos esse: ejus se monitu, quæ acceptissima Diis essent, sacra instituere, sacerdotes suos cuique Deorum præficere. 6 Atque omnium primum, ad cursum lunæ, in duodecim menses describit annum: quem (quia tricenos dies singulis mensibus luna non explet, desuntque dies solido anno, qui solstitiali circumagitur orbe) intercalaribus mensibus interponendis, ita dispensavit, ut IV & vigesimo anno ad metam eandem Solis unde orsi essent, plenis annorum omnium spatiis dies congruerent. 7 Idem nefastos dies fastosque fecit: quia aliquando nihil cum populo agi utile futurum erat.

Religio à Numa instituta.

Annus descriptus.

XIX, 5. *Simulat sibi cum Dea Egeria &c.*] Vide & infra XXI, 3. Si hoc ipse jactavit Numa, non superstitiosum, sed impostorem eum fuisse judicemus oportebit. Confirmari hoc videtur eo quod dicitur de libris ejus Lib. XI, 29. Si quos fructus ex superstitione præsentes collegit, Reipublicæ postea vehementer nocuit. Prava hæc fuit sapientia commentitiis superstitionibus animos plebis illaqueare, potius quàm rectis institutis ad melius de Deo sentiendum adducere. Sed forte Numa ipse meliora non norat, facilius enim illis temporibus fuit dicere *quid non sit Deus, quàm quid sit.* Vide *Ciceronem* de Nat. Deor. Lib. I. c. 21.

XIX, 6. *Solstitiali circumagitur orbe.*] Hoc est, à solstitio hiberno ad alterum solstitium hibernum porrigitur. Hic est *orbis solstitialis*, seu vices solstitiorum in orbem redeuntium. Quod non notarem, nisi viderem à magnis Criticis minùs intellectam hanc rem fuisse. De ceteris consulendi Chronologi, & præsertim *Henr Dodwellus* Diss. X. de Cyclis.

XIX, 7. *Quia aliquando nihil cum populo agi utile futurum erat*] Pertinet hoc potissimum ad libertatis tempora, quibus ob seditiosorum Magistratuum molimina, utile erat dies quosdam esse, quibus cum populo agere non liceret; ut bonis civibus tempus ad impediendum violentorum consiliorum exitum suppeteret, quod dies nefasti suppeditabant. Sed nescio an, tempore Regum, ejusmodi re ulla opus esset.

XX. Tum sacerdotibus creandis animum adjecit: quanquam ipse plurima sacra obibat; ea maxime quæ nunc ad Dialem flaminem pertinent. 2 Sed quia in civitate bellicosa plures Romuli quam Numæ similes reges putabat fore, iturosque ipsos ad bella, ne sacra regiæ vicis desererentur, flaminem Jovi assiduum sacerdotem creavit: insignique eum veste & curuli regia sella adornavit. huic duos flamines adjecit: Marti unum, alterum Quirino. 3 Virginesque Vestæ legit; Alba oriundum sacerdotium, & genti conditoris haud alienum. His, ut assiduæ templi antistites essent, stipendium de publico statuit: virginitate aliisque cærimoniis venerabiles ac sanctas fecit. 4 Salios item duodecim Marti Gradivo legit, tunicæque pictæ insigne dedit, & super tunicam æneum pectori tegumen; cælestiaque arma, quæ ancilia appellantur, ferre; ac per urbem ire canentes carmina cum tripudiis solemnique saltatu jussit. 5 Pontificem deinde Numam Marcium, Marci filium, ex Patribus legit, eique sacra omnia exscripta exsignataque attribuit; quibus hostiis, quibus diebus, ad quæ templa sacra fierent, atque unde in eos sumptus pecunia erogaretur. 6 Cætera quoque omnia publica, privataque sacra, Pontificis scitis subjecit; ut esset quo consultum plebes veniret: ne quid divini juris, negligendo patrios ritus, peregrinosque asciscendo, turbaretur. 7 Nec cœlestes modo cærimonias, sed justa quoque funebria, placandosque Manes, ut idem Pontifex edoceret: quæque prodigia fulminibus, aliove quo viso missa susciperentur atque curarentur: ad ea elicienda ex mentibus divinis, Jovi Elicio aram in Aventino dicavit, Deumque consuluit auguriis, quæ suscipienda essent.

Flamines. *Salii.* *Pontifex Max.* *Prodigiorum procuratio.*

XXI. Ad hæc consultanda, procurandaque, multitudine omni à vi & armis conversa, & animi aliquid agendo occupati erant, & Deorum

Pop. Romani religio & tranquillitas.

assidua insidens cura, quum interesse rebus humanis cœleste Numen videretur, ea pietate omnium pectora imbuerat: ut fides ac jusjurandum, proxime legum ac pœnarum metum, civitatem regerent. 2 Et quum ipsi se homines in regis, velut unici exempli, mores formarent; tum finitimi etiam populi, qui ante, castra, non urbem, positam in medio, ad sollicitandam omnium pacem crediderant, in eam verecundiam adducti sunt, ut civitatem totam in cultum versam Deorum, violari ducerent nefas. 3 Lucus erat; quem medium ex opaco specu fons perenni rigabat aqua; quo quia se persæpe Numa sine arbitris, velut ad congressum Deæ, inferebat, Camœnis eum lucum sacravit; quod earum ibi concilia cum conjuge sua Egeria essent. 4 Et soli Fidei solenne instituit. Ad id sacrarium flamines bigis, curru arcuato vehi jussit, manuque ad digitos usque involuta rem divinam facere: significantes fidem tutandam, sedemque ejus etiam in dextris sacratam esse. 5 Multa alia sacrificia locaque sacris faciendis, quæ Argeos pontifices vocant, dedicavit. Omnium tamen maximum ejus operum fuit, tutela, per omne regni tempus, haud minor pacis quam regni. 6 Ita duo deinceps reges, alius alia via, ille bello, hic pace, civitatem auxerunt. Romulus septem & triginta regnavit annos: Numa tres & quadraginta. Tum valida, tum temperata & belli & pacis artibus erat civitas.

XXII. Numæ morte ad interregnum res re-

XXI, 6. *Romulus septem & triginta*] Mirum est tam alieno loco hoc dici, suo verò, omissum; quod commodissimè, narrata Romuli consecratione, memorari potuit, &, nisi fallor, debuit.

XXII, 4. *Imperitabat tum C. Cluilius Albæ*] Mirum est Albanum regnum, post Numitoris à nepotibus restituti mortem, ad Romulum devolutum non esse, cùm ejus familiæ hereditario jure antea fuisset. Si causam ejus rei norant Historici, digna erat, quæ paucis diceretur. Sed rei tam antiquæ memoriam jam olim intercidisse putarim.

diit. Inde Tullum Hostilium, nepotem Hostilii, cujus in infima arce clara pugna adversus Sabinos fuerat, regem populus jussit. Patres auctores facti. 2 Hic non solum proximo regi dissimilis, sed ferocior etiam Romulo fuit. Tum ætas viresque, tum avita quoque gloria animum stimulabat. Senescere igitur civitatem otio ratus; undique materiam excitandi belli quærebat. 3 Forte evenit ut agrestes Romani ex Albano agro, Albani ex Romano prædas invicem agerent. 4 Imperitabat tum C. Cluilius Albæ. Utrinque legati fere sub idem tempus ad res repetendas missi. Tullus præceperat suis, ne quid prius, quam mandata agerent. Satis sciebat negaturum Albanum; ita pie bellum indici posse. 5 Ab Albanis socordius res acta: excepti hospitio ab Tullo blande ac benigne, comiter regis convivium celebrant. tantisper Romani & res repetiverant priores, & neganti Albano, bellum in trigesimum diem indixerant. Hæc renunciant Tullo. 6 Tum legatis Tullus dicendi potestatem, quid petentes venerint, facit. Illi omnium ignari, primum purgando terunt tempus: *Se invitos quicquam, quod minus placeat Tullo, dicturos, sed imperio subigi: res repetitum se venisse. Ni reddantur, bellum indicere jussos.* 7 Ad hæc Tullus: *Nunciate*, inquit, *regi vestro, regem Romanum Deos facere testes, uter prius populus res repetentes legatos aspernatus dimiserit, ut in eum omnes expetant hujusce clades belli.*

Tullus Hostilius Rex eligitur. u. c. 82. a. C. 670.

XXIII. Hæc nunciant domum Albani. Et bellum utrinque summa ope parabatur, civili simillimum bello, prope inter parentes, natosque Trojanam utramque prolem, quum Lavinium ab Troja, ab Lavinio Alba, ab Albanorum stirpe regum, oriundi Romani essent. 2 Eventus tamen

Bellum cum Albanis.

XXIII, 1. *Ab Albanorum stirpe Regum &c.*] *Livius oriundos Romanos* ab Albanis Regibus dicit eadem figurâ quâ c. XVI, 5. eosdem *progeniem* Romuli vocat.

belli minus miserabilem dimicationem fecit: quod nec acie certatum est, & tectis modo dirutis alterius urbis, duo populi in unum confusi sunt. 3 Albani priores, ingenti exercitu, in agrum Romanum impetum fecere. Castra ab urbe haud plus quinque millia passuum locant, fossa circumdant: fossa Cluilia ab nomine ducis per aliquot secula appellata est, donec cum re nomen quoque vetustate abolevit. 4 In his castris Cluilius Albanus rex moritur, dictatorem Albani Mettium Fuffetium creant. Interim Tullus ferox, præcipue morte regis, magnumque Deorum numen, ab ipso capite orsum, in omne nomen Albanum expetiturum pœnas ob bellum impium dictitans, nocte præteritis hostium castris, infesto exercitu in agrum Albanum pergit. 5 Ea res ab stativis excivit Mettium: ducit quam proxime ad hostem potest; inde legatum præmissum nunciare Tullo jubet, priusquam dimicent, opus esse colloquio: si secum congressus sit, satis scire ea se allaturum, quæ nihilo minus ad rem Romanam, quam ad Albanam pertineant. 6 Haud aspernatus Tullus, tametsi vana afferebantur, suos in aciem educit. Exeunt contra & Albani. Postquam instructi utrinque stabant, cum paucis procerum in medium duces procedunt. 7 Ibi infit Albanus: *Injurias & non redditas res ex fœdere, quæ repetitæ sint, & ego regem nostrum Cluilium, caussam hujusce esse belli, audisse videor: nec te dubito, Tulle, eadem præ te ferre. Sed si vera potius quam dictu speciosa dicenda sunt, cupido imperii duos cognatos, vicinosque populos ad arma stimulat.* 8 *Neque recte, an perperam, interpretor: fuerit ista ejus deliberatio, qui bellum suscepit. Me Albani gerendo bello ducem creavere. Illud te, Tulle, monitum velim: Etrusca res, quanta circa nos teque maxime sit, quo propiores vos, hoc magis scis. Multum illi terra, plurimum mari pollent.* 9 *Memor esto, jam quum signum pugnæ*

Mettii de dirimenda lite consilium.

dabis, has duas acies spectaculo fore; ut fessos, confectosque simul victorem ac victum aggrediantur. Itaque, si nos Dii amant, quoniam non contenti libertate certa, in dubiam imperii, servitiique aleam imus; ineamus aliquam viam, qua utri utris imperent, sine magna clade, sine multo sanguine utriusque populi, decerni possit. 10 Haud displicet res Tullo, quanquam, tum indole animi tum spe victoriæ, ferocior erat. Quærentibus utrinque ratio initur, cui & fortuna ipsa præbuit materiam.

XXIV. Forte in duobus tum exercitibus erant trigemini fratres, nec ætate nec viribus dispares. Horatios Curiatiosque fuisse, satis constat, nec ferme res antiqua alia est nobilior. Tamen in re tam clara nominum error manet; utrius populi Horatii, utrius Curiatii fuerint. Auctores utroque trahunt: plures tamen invenio, qui Romanos Horatios vocent. Hos ut sequar, inclinat animus. 2 Cum trigeminis agunt reges, ut pro sua quisque patria dimicent ferro. Ibi imperium fore, unde victoria fuerit; nihil recusatur: tempus & locus convenit. 3 Priusquam dimicarent, fœdus ictum inter Romanos & Albanos est his legibus, ut cujusque populi cives eo certamine vicissent, is alteri populo cum bona pace imperitaret. Fœdera alia aliis legibus, cæterum eodem modo omnia fiunt. 4 Tum ita factum accepimus, nec ullius vetustior fœderis memoria est. Fecialis regem Tullum ita rogavit: *Jubesne me, Rex cum patre patrato populi Albani fœdus ferire?* jubente rege, *Sagmina*, inquit, *te, Rex, posco.* Rex ait, *Puram tollito.* 5 Fecialis ex arce graminis herbam puram attulit. Postea regem ita rogavit: *Rex, facisne me tu regium nuncium populi Romani Quiritium? vasa, comitesque meos?* Rex respondit: *Quod sine fraude mea, populique Romani Quiritium fiat, facio.* 6 Fecialis erat M. Valerius; patrem patratum Sp. Fusium fecit, verbena caput, capillosque tan-

Horatiorum & Curiatiorum certamen proponitur.

Fœderis feriendi ritus.

gens. Pater patratus ad jusjurandum patrandum, id est, sanciendum fit fœdus, multisque id verbis, quæ longo effata carmine non operæ est referre, peragit. 7 Legibus deinde recitatis: *Audi*, inquit, *Jupiter, audi pater patrate populi Albani, audi tu populus Albanus, ut illa palam prima postrema, ex illis tabulis, cerave recitata sunt, sine dolo malo, utique ea hic hodie rectissime intellecta sunt, illis legibus populus Romanus prior non deficiet.* 8 *Si prior defexit publico consilio, dolo malo; tu illo die Jupiter populum Romanum sic ferito, ut ego hunc porcum hic hodie feriam: tantoque magis ferito, quanto magis potes, pollesque.* 9 Id ubi dixit, porcum saxo silice percussit. Sua item carmina Albani, suumque jusjurandum per suum Dictatorem suosque sacerdotes peregerunt. Fœdere icto, trigemini, sicut convenerat, arma capiunt.

Certaminis descriptio.

XXV. Quum sui utrosque abhortarentur, *Deos patrios, patriam ac parentes, quidquid civium domi, quidquid in exercitu sit, illorum tunc arma, illorum intueri manus*: feroces & suopte ingenio, & pleni adhortantium vocibus, in medium inter duas acies procedunt. 2 Consederant utrinque pro castris duo exercitus, periculi magis præsentis, quam curæ expertes. Quippe imperium agebatur, in tam paucorum virtute atque fortuna positum. Itaque ergo erecti suspensique in minime gratum spectaculum animo intenduntur. 3 Datur signum; infestisque armis, velut acies, terni juvenes magnorum exercituum animos gerentes, concurrunt: nec his nec illis periculum suum; publicum imperium, servitiumque obversatur animo: futuraque ea deinde patriæ fortuna, quam ipsi fecissent. 4 Ut primo statim concursu increpuere arma, micantesque fulsere gladii, horror ingens spectantes perstringit: & neutro inclinata spe, torpebat vox, spiritusque. 5 Consertis deinde manibus, quum jam non motus tantum corporum,

agitatioque anceps telorum, armorumque, sed vulnera quoque & sanguis spectaculo essent; duo Romani, super alium alius, vulneratis tribus Albanis, exspirantes corruerunt. 6 Ad quorum casum quum conclamasset gaudio Albanus exercitus, Romanas legiones jam spes tota, nondum tamen cura deseruerat exanimes vice unius, quem tres Curiatii circumsteterant. 7 Forte is integer fuit, ut universis solus nequaquam par, sic adversus singulos ferox. Ergo, ut segregaret pugnam eorum, capessit fugam, ita ratus secuturos, ut quemque vulnere affectum corpus sineret. 8 Jam aliquantum spatii ex eo loco, ubi pugnatum est, aufugerat, quum respiciens videt magnis intervallis sequentes: unum haud procul ab sese abesse; in eum magno impetu redit. 9 Et dum Albanus exercitus inclamat Curiatiis, ut opem ferant fratri, jam Horatius cæso hosti victor secundam pugnam petebat. Tum clamore, qualis ex insperato faventium solet, Romani adjuvant militem suum: & ille defungi prœlio festinat. 10 Prius itaque quam alter, qui nec procul aberat, consequi posset; & alterum Curiatium conficit. 11 Jamque æquato Marte singuli supererant, sed nec spe, nec viribus pares. Alterum intactum ferro corpus & geminata victoria, ferocem in certamen tertium dabant: alter fessum vulnere, fessum cursu trahens corpus, victusque fratrum ante se strage, victori objicitur hosti; nec illud prœlium fuit. 12 Romanus exsultans, *Duos*, inquit, *fratrum Manibus dedi: tertium, caussa belli hujusce, ut Romanus Albano imperet, dabo.* Male sustinenti arma, gladium superne jugulo defigit: jacentem spoliat. 13 Romani ovantes ac gratulantes Horatium accipiunt: eo majore cum gaudio, quo prope metum res fuerat. Ad sepulturam inde suorum nequaquam paribus animis vertuntur, quippe imperio alteri aucti, alteri ditio-

Sepulcra Horatiorum & Curiatiorum.

nis alienæ facti. 14 Sepulcra extant, quo quisque loco cecidit; duo Romana uno loco propius Albam, tria Albana Romam versus; sed distantia locis, ut & pugnatum est.

XXVI. Priusquam inde digrederentur, roganti Mettio ex fœdere icto quid imperaret, imperat Tullus, uti juventutem in armis habeat: usurum se eorum opera, si bellum cum Veientibus foret. Ita exercitus inde domos abducti. 2 Princeps Horatius ibat, tergemina spolia præ se gerens: cui soror virgo, quæ desponsa uni ex Curiatiis fuerat, obvia ante portam Capenam fuit: cognitoque super humeros fratris paludamento sponsi, quod ipsa confecerat, solvit crines, & flebiliter nomine sponsum mortuum appellat.

Horatius sororem occidit.

3 Movet feroci juveni animum comploratio sororis, in victoria sua, tantoque gaudio publico. Stricto itaque gladio, simul verbis increpans, transfigit puellam. 4 *Abi hinc cum immaturo amore ad sponsum*, inquit, *oblita fratrum mortuorum, vivique, oblita patriæ. Sic eat, quæcunque Romana lugebit hostem.* 5 Atrox visum id facinus Patribus plebique: sed recens meritum facto obstabat. Tamen raptus in jus ad regem. Rex, ne ipse tam tristis ingratique ad vulgus judicii, aut, secundum judicium, supplicii auctor esset; concilio populi advocato, *Duumviros*, inquit, *qui Horatio perduellionem judicent secundum legem, facio.*

In jus vocatur.

6 Lex horrendi carminis erat, *Duumviri perduellionem judicent. Si à Duumviris provocarit, provocatione certato: si vincent, caput obnubito: infelici.*

XXVI, 5. *Horatio perduellionem judicent.*] Hoc est, qui judicent, in causa Horatii, an sit instar *perduellis*, seu hostis habendus, ac proinde occidendus. *Perduellionis* crimen tunc dicebatur quodvis flagitium cui pœna capitis, quasi facto cuipiam hostili, imposita erat. Postea *perduellio* dictum est crimen majestatis. Glossæ Veteres: *Perduelliones*, οἱ κατὰ τοῦ δήμου τῶν Ῥωμαίων βουλευόμενοι, ἢ κατὰ βασιλέων. Vide & G. J. *Vossium* in Etymol. ad vocem *bellum*.

arbori reste suspendito. Verberato vel intra pomœrium, vel extra pomœrium. 7 Hac lege Duumviri creati, qui se absolvere non rebantur ea lege ne innoxium quidem posse, quum condemnassent, tum alter ex his, *P. Horati, tibi perduellionem judico,* inquit, *I, lictor, colliga manus.* 8 Accesserat lictor, injiciebatque laqueum. Tum Horatius, auctore Tullo, clemente legis interprete, *Provoco,* inquit. Ita de provocatione certatum ad populum est. 9 Moti homines sunt in eo judicio, maxime P. Horatio patre proclamante, se filiam jure cæsam judicare; ni ita esset, patrio jure in filium animadversurum fuisse. Orabat deinde, ne se, quem paullo ante cum egregia stirpe conspexissent, orbum liberis facerent. 10 Inter hæc senex, juvenem amplexus, spolia Curiatiorum fixa eo loco, qui nunc Pila Horatia appellatur, ostentans, *Hunccine,* aiebat, *quem modo decoratum, ovantemque victoria incedentem vidistis, Quirites, eum sub furca vinctum inter verbera & cruciatus videre potestis? quod vix Albanorum oculi tam deforme spectaculum ferre possent.* 11 *I, lictor, colliga manus, paullo ante armata imperium populo Romano pepererunt. I, caput obnube liberatoris urbis hujus. Arbori infelici suspende; verbera vel intra pomœrium, modo inter illa pila, & spolia hostium: vel extra pomœrium, modo intra sepulcra Curiatiorum. Quo enim ducere hunc juvenem potestis, ubi non sua decora eum à tanta fœditate supplicii vindicent?* 12 Non tulit populus nec patris lacrimas, nec ipsius parem in omni periculo animum: absolveruntque admiratione magis virtutis quam jure caussæ. Itaque, ut cædes manifesta, aliquo tamen piaculo lueretur, imperatum patri, filium expiaret pecunia publica. 13 In quibusdam piacularibus sacrificiis factis, quæ deinde genti Horatiæ tradita sunt, transmisso per viam tigillo, capite adoperto, velut sub jugum misit juvenem. Id hodie

Absolvitur à P. R.

quoque publice semper refectum manet: Sororium tigillum vocant. 14 Horatiæ sepulcrum, quo loco corruerat icta, constructum est saxo quadrato.

XXVII. Nec diu pax Albana mansit. Invidia vulgi, quod tribus militibus fortuna publica commissa fuerit, vanum ingenium dictatoris corrupit; & quoniam recta consilia haud bene evenerant, pravis reconciliare popularium animos coepit. 2 Igitur, ut prius in bello pacem, sic in pace bellum quærens, quia suæ civitati animorum plus quam virium cernebat esse, ad bellum palam atque ex edicto gerendum, alios concitat populos: suis per speciem societatis proditionem reservat. 3 Fidenates colonia Romana, Veientibus sociis consilii assumptis; pacto transitionis Albanorum, ad bellum atque arma incitantur. 4 Quum Fidenæ aperte descissent, Tullus Mettio, exercituque ejus ab Alba accito contra hostes ducit. Ubi Anienem transiit, ad confluentes collocat castra. Inter eum locum & Fidenas, Veientium exercitus Tiberim transierat. 5 Hi & in acie prope flumen tenuere dextrum cornu: in sinistro Fidenates propius montes consistunt. Tullus adversus Veientem hostem dirigit suos: Albanos contra legionem Fidenatium collocat. Albano non plus animi erat, quam fidei; nec manere ergo, nec transire aperte ausus, sensim ad montes succedit. 6 Inde ubi satis subisse sese ratus est, erigit totam aciem: fluctuansque animo ut tereret tempus, ordines explicat. Consilium erat, qua fortuna rem daret, ea inclinare vires. 7 Miraculo primo esse Romanis qui proximi steterant, ut nudari latera sua sociorum digressu senserunt: inde eques citato equo nunciat regi, abire Albanos. Tullus in re trepida duodecim vovit Salios, fanaque Pallori ac Pavori. 8 Equitem clara increpans voce, ut hostes exaudirent, redire in proelium jubet: Nihil trepidatione opus esse: suo jussu

Bellum cum Fidenatibus.

Albanorum perfidia.

su circumduci Albanum exercitum, ut Fidenatium nuda terga invadant; idem imperat, ut hastas equites erigere jubeat. 9 Id factum, magnæ parti peditum Romanorum conspectum abeuntis Albani exercitus intersepsit: qui viderant, id quod ab rege auditum erat, rati, eo acrius pugnant. Terror ad hostes transit, & audiverant clara voce dictum: & magna pars Fidenatium, ut qui coloni additi Romanis essent, Latine sciebant. 10 Itaque ne subito ex collibus decursu Albanorum intercluderentur ab oppido, terga vertunt. Instat Tullus, fusoque Fidenatium cornu, in Veientem alieno pavore perculsum ferocior redit. Nec illi tulere impetum: sed ab effusa fuga flumen objectum à tergo arcebat. 11 Quo postquam fuga inclinavit; alii arma fœde jactantes, in aquam cæci ruebant; alii, dum cunctantur in ripis, inter fugæ pugnæque consilium, oppressi. Non alia ante Romana pugna atrocior fuit. *Romani victores.*

XXVIII. Tum Albanus exercitus spectator certaminis, deductus in campos. Mettius Tullo devictos hostes gratulatur: contra Tullus Mettium benigne alloquitur. Quod bene vertat, castra Albanos Romanis castris jungere jubet: sacrificium lustrale in diem posterum parat. 2 Ubi illuxit, paratis omnibus, ut assolet, vocari ad concionem utrumque exercitum jubet. Præcones, ab extremo orsi, primos excivere Albanos: hi novitate etiam rei moti, ut regem Romanum concionantem audirent, proximi constitêre. 3 Ex composito armata circumdatur Romana legio. Centurionibus datum negotium erat, ut sine mora imperia exsequerentur. 4 Tum ita Tullus infit: *Romani, si unquam ante alias ullo in bello fuit, quod primum Diis immortalibus gratias ageretis, deinde vestra ipsorum virtuti; hesternum id prœlium fuit. Dimicatum est enim non magis cum hostibus, quam, quæ dimicatio major ac periculosior est, cum proditio-* *Supplicium de Mettio sumtum.*

ne ac perfidia sociorum. 5 *Nam, ne vos falsa opinio teneat, injussu meo Albani subiere ad montes. Nec imperium illud meum, sed consilium, & imperii simulatio fuit: ut nec, vobis ignorantibus deseri vos, averteretur à certamine animus, & hostibus circumveniri se à tergo ratis, terror ac fuga injiceretur.* 6 *Nec ea culpa, quam arguo, omnium Albanorum est. Ducem secuti sunt: ut & vos, si quo ego inde agmen declinare voluissem, fecissetis. Mettius ille est ductor itineris hujus, Mettius idem hujus machinator belli, Mettius fœderis Romani, Albanique ruptor. Audeat deinde talia alius; nisi in hunc insigne jam documentum mortalibus dedero.* 7 Centuriones armati circumsistunt. Rex cætera, ut orsus erat, peragit. *Quod bonum, faustum, felixque sit populo Romano ac mihi vobisque, Albani: populum omnem Albanum Romam traducere in animo est: civitatem dare plebi, primores in Patres legere; unam urbem, unam rempublicam facere. Ut ex uno quondam in duos populos divisa Albana res est, sic nunc in unum redeat.* 8 Ad hæc, Albana pubes inermis ab armatis septa, in variis voluntatibus, communi tamen metu cogente, silentium tenet. 9 Tum Tullus: *Metti Fuffeti*, inquit, *si ipse discere posses fidem ac fœdera servare; vivo tibi ea disciplina à me adhibita esset. Nunc quoniam tuum insanabile ingenium est, at tu tuo supplicio doce humanum genus ea sancta credere, quæ à te violata sunt. Ut igitur paullo ante animum inter Fidenatem, Romanamque rem ancipitem gessisti, ita jam corpus passim distrahendum dabis.* 10 Exinde, duabus admotis quadrigis, in currus earum distentum illigat Mettium. Deinde in diversum iter equi concitati, lacerum in utroque curru corpus, qua inhæserant vinculis membra, portantes. 11 Avertere omnes à tanta fœditate spectaculi oculos. Primum, ultimumque illud supplicium apud Romanos exempli parum memoris legum humanarum fuit. In aliis gloria-

ti licet, nulli gentium mitiores placuisse pœnas.

XXIX. Inter hæc jam præmissi Albam erant equites, qui multitudinem traducerent Romam. Legiones deinde ductæ ad diruendam urbem: 2 quæ ubi intravère portas, non quidem fuit tumultus ille, nec pavor, qualis captarum esse urbium solet, quum effractis portis, stratisve ariete muris, aut arce vi capta, clamor hostilis, & cursus per urbem armatorum omnia ferro flammaque miscet: 3 sed silentium triste ac tacita mœstitia ita defixit omnium animos, ut præ metu obliti quid relinquerent, quid secum ferrent, deficiente consilio, rogitantesque alii alios, nunc in liminibus starent, nunc errabundi domos suas, ultimum illas visuri, pervagarentur. 4 Ut vero jam equitum clamor exire jubentium instabat, jam fragor tectorum quæ diruebantur ultimis urbis partibus audiebatur; pulvisque ex distantibus locis ortus, velut nube inducta omnia impleverat; raptim quibus quisque poterat elatis, quum larem ac penates, tectaque in quibus natus quisque, educatusque esset, relinquentes exirent: 5 jam continens agmen migrantium impleverat vias: & conspectus aliorum mutua miseratione integrabat lacrimas, vocesque etiam miserabiles exaudiebantur: mulierum præcipue quum obsessa ab armatis templa augusta præterirent, ac velut captos relinquerent Deos. 6 Egressis urbem Albanis, Romanus passim publica privataque omnia tecta adæquat solo, unaque hora quadringentorum annorum opus qui-

Alba diruta.

Albani Romam migrantes.

XXIX, 1. *Albam*] Mendum hic erat in Gronovianis Editionibus, quæ habebant *Albani*. Datâ operâ hoc à *J. F. Gronovio* mutatum existimabam, cum in erratorum indice non exstaret. Sed res ipsa & aliæ Editiones incuriâ tantum mendum hoc ejus Editiones insedisse ostendunt; quam sinè doctissimo viro exprobrare nolim, quis enim in talibus non peccat? Humanitatem omnem exuerunt, qui ejusmodi peccata viris doctis exprobrant.

XXIX, 6. *Unáque hora quadringentorum annorum &c.*]

bus Alba steterat, excidio ac ruinis dedit. Templis tamen Deûm (ita enim edictum ab rege fuerat) temperatum est.

Cœlius mons urbi additus.

XXX. Roma interim crescit Albæ ruinis, duplicatur civium numerus. Cœlius additur urbi mons, &, quo frequentius habitaretur, eam sedem Tullus regiæ capit, ibique deinde habitavit. 2 Principes Albanorum in Patres, ut ea quoque pars reip. cresceret, legit, Julios, Servilios, Quintios, Geganios, Curiatios, Cloelios: templumque ordini ab se aucto curiam fecit, quæ Hostilia usque ad patrum nostrorum ætatem appellata est. 3 Et ut omnium ordinum viribus aliquid ex novo populo adjiceretur, equitum decem turmas ex Albanis legit. Legiones & veteres eodem supplemento explevit, & novas scripsit. 4 Hac fiducia virium Tullus Sabinis bellum indicit; genti ea tempestate secundum Etruscos opulentissimæ viris, armisque. Utrinque injuriæ factæ, ac res nequicquam erant repetitæ. 5 Tullus ad Feroniæ fanum mercatu frequenti negotiatores Romanos comprehensos querebatur. Sabini suos prius in lucum confugisse; ac Romæ retentos. hæ caussæ belli ferebantur. 6 Sabini haud parum memores, & suarum virium partem Romæ ab Tatio locatam, & Romanam rem nuper etiam adjectione populi Albani auctam; circumspicere & ipsi extrema auxilia. 7 Etruria erat vicina, proximi Etruscorum Veientes. Inde ob residuas bellorum iras maxime sollicitatis ad defectionem animis, voluntarios traxere, & apud vagos quos-

Bellum cum Sabinis

Parva fuit urbs, si unâ horâ dirui potuit; sed est hyperbole, in hisce omnibus. Contrà *quadringentos* annos dixit, pro *quingentis*, ut liquet ex Chronologia Dionysiana, quam vide.

XXX, 7. *Valuit — pacta cum Romulo induciarum fides.*] Atqui sub hoc ipso Tullo fractam memorat *Livius* c. XXVIII. 3. & seq. Aut ergo memoria hic eum fefellit, ut putabat *Henr. Glareanus*: aut renovatas easdem inducias, post bellum, intelligit. Eædem autem habentur, quia à Romulo cœperant.

dam ex inopi plebe etiam merces valuit. Publico auxilio nullo adjuti sunt; valuitque apud Veientes (nam de cæteris minus mirum est) pacta cum Romulo induciarum fides. 8 Quum bellum utrinque summa ope pararetur, vertique in eo res videretur, utri prius arma inferrent, occupat Tullus in agrum Sabinum transire. 9 Pugna atrox ad silvam Malitiosam fuit; ubi & peditum quidem robore, cæterum equitatu aucto nuper, plurimum Romana acies valuit. 10 Ab equitibus repente invectis turbati ordines sunt Sabinorum: nec pugna deinde illis constare, nec fuga explicari [illegible]e magna cæde potuit.

XXXI. Devictis Sabinis, quum in magna gloria, magnisque opibus regnum Tulli ac tota res Romana esset, nunciatum regi Patribusque est, in monte Albano lapidibus pluisse. *Lapidibus pluit in Albano M.* 2 Quod quum credi vix posset, missis ad id visendum prodigium, in conspectu, haud aliter quam quum grandinem venti glomeratam in terras agunt, crebri cecidere cœlo lapides. 3 Visi etiam audire vocem ingentem ex summi cacuminis luco, ut patrio ritu sacra Albani facerent; quæ, velut Diis quoque simul cum patria relictis, oblivioni dederant: & aut Romana sacra susceperant, aut fortunæ, ut fit, obirati, cultum reliquerant Deûm. 4 Romanis quoque ab eodem prodigio novendiale sacrum publice susceptum est: seu voce cœlesti ex Albano monte missa (nam id quoque traditur) seu arupiscum monitu: mansit certe solenne, ut quandoque idem prodigium nunciaretur,

XXXI, 1. *Lapidibus pluisse.*] Aut posteri majorem & duriorem solito grandinem malè *lapidem* interpretati sunt, cùm legerent, *saxeam grandinem* cecidisse, ut in scriptore de Bello Africano c. XLVII. aut fraude jacti fundis ex occulto lapides, instar grandinis cadere visi. Pecuarii & Sacerdotes fraudum ejusmodi auctores fuisse videntur; quia illi pecudes suas faciliùs vendebant, hi carnibus earum epulabantur. Ubi multorum quidpiam verum videri interest, nunquam desunt qui verum adfirment, aliisque persuadeant.

feriæ per novem dies agerentur. 5 Haud ita multo post pestilentia laboratum est; unde quum pigritia militandi oriretur, nulla tamen ab armis quies dabatur ab bellicoso rege: salubriora etiam credente militiæ quam domi juvenum corpora esse. Donec ipse quoque longinquo morbo est implicitus. 6 Tunc adeo fracti simul cum corpore sunt spiritus illi feroces, ut qui nihil ante ratus esset minus regium, quam sacris dedere animum, repente omnibus magnis, parvisque superstitionibus obnoxius degeret, religionibusque etiam populum impleret. 7 Vulgo jam homines, eum statum rerum qui sub Numa rege fuerat, requirentes, unam opem ægris corporibus relictam, si pax, veniaque ab Diis impetrata esset, credebant. 8 Ipsum regem tradunt, volventem commentarios Numæ, quum ibi quædam occulta solennia sacrificia Jovi Elicio facta invenisset, operatum his sacris se abdidisse: sed non rite initum aut curatum id sacrum esse; nec solum nullam ei oblatam cœlestium speciem, sed ira Jovis, sollicitati prava religione, fulmine ictum cum domo conflagrasse. Tullus magna gloria belli regnavit annos duos & triginta.

Tulli morbus & mors.

XXXII. Mortuo Tullo, res, ut institutum jam inde ab initio erat, ad Patres redierat, hique interregem nominaverant. Quo comitia habente, Ancum Marcium regem populus creavit: Patres fuere auctores. Numæ Pompilii regis nepos, filia ortus, Ancus Marcius erat. 2 Qui ut regnare cœpit, & avitæ gloriæ memor, & quia proximum regnum, cætera egregium, ab una parte haud satis prosperum fuerat; aut neglectis religionibus, aut prave cultis; longeque antiquissi-

Ancus Marcius Rex electus u. c. 114. a. C. 638.

XXXI, 8. *Commentarios Numæ.*] Iidem fuisse non videntur ac libri cum Numa sepulti, de quibus Lib. XL, 29. nam Tullus superstitiosos nescio quos ritus in commentariis Numæ invenerit, libri vero sepulti ad Religionum dissolutionem facere viderentur. Vide &c. XXXII, 2.

mum ratus, sacra publica, ut ab Numa instituta erant, facere; omnia ea ex commentariis regis pontificem maximum, in album relata, proponere in publico jubet; inde & civibus otii cupidis, & finitimis civitatibus facta spes, in avi mores atque instituta regem abiturum. 3 Igitur Latini, cum quibus Tullo regnante ictum fœdus erat, sustulerant animos: & quum incursionem in agrum Romanum fecissent, repetentibus res Romanis, superbe responsum reddunt; desidem Romanum regem, inter sacella & aras acturum esse regnum rati. 4 Medium erat in Anco ingenium, & Numæ, & Romuli memor: &, præterquam quod avi regno magis necessariam fuisse pacem credebat, quum in novo, tum feroci populo; etiam quod illi contigisset otium, sine injuria id se haud facile habiturum: tentari patientiam, & tentatam contemni: temporaque esse Tullo regi aptiora, quam Numæ. 5 Ut tamen, quoniam Numa in pace religiones instituisset, à se bellicæ cærimoniæ proderentur; nec gererentur solum, sed etiam indicerentur bella aliquo ritu; jus ab antiqua gente Æquicolis, quod nunc feciales habent, descripsit, quo res repetuntur. 6 Legatus, ubi ad fines eorum venit, unde res repetuntur, capite velato (filo lanæ velamen est) *Audi Jupiter*, inquit, *audite fines* (cujuscunque gentis sunt, nominat) *audiat fas. Ego sum publicus nuncius populi Romani, juste pieque legatus venio, verbisque meis fides sit.* 7 Peragit deinde postulata. Inde Jovem testem facit: *Si ego injuste, impieque illos homines, illasque res dedier nuncio populi Romani mihi exposco, tum patriæ compotem me nunquam sinas esse.* 8 Hæc quum fines suprascandit, hæc, quicunque ei primus vir obvius fuerit, hæc, portam ingrediens, hæc, forum ingressus, paucis verbis carminis, concipiendique jurisjurandi mutatis, peragit. 9 Si non deduntur, quos ex-

Commentarii Numæ editi.

Belli indicendi ritus.

poscit, diebus tribus & triginta (tot enim solennes sunt) peractis, bellum ita indicit: *Audi Jupiter, & tu Juno, Quirine, Diique omnes cœlestes, vosque terrestres, vosque inferni audite.* 10 *Ego vos testor, populum illum,* (quicunque est, nominat) *injustum esse, neque jus persolvere. Sed de istis rebus in patria majores natu consulemus, quo pacto jus nostrum adipiscamur.* Cum his nuncius Romam ad consulendum redit. 11 Confestim Rex his ferme verbis Patres consulebat: *Quarum rerum, litium, causarum condixit pater patratus populi Romani Quiritium patri patrato priscorum Latinorum, hominibusque priscis Latinis, quas res dari, fieri, solvi oportuit, quas res nec dederunt, nec fecerunt, nec solverunt, dic,* inquit ei, quem primum sententiam rogabat, *quid censes?* 12 Tum ille: *Puro, pioque duello quærendas censeo; itaque consentio, consciscoque.* Inde ordine alii rogabantur: quandoque pars major eorum, qui aderant, in eandem sententiam ibat, bellum erat consensu fieri solitum; ut fecialis hastam ferratam, aut sanguineam præustam ad fines eorum ferret, & non minus tribus puberibus præsentibus diceret: 13 *Quod populi priscorum Latinorum, hominesque prisci Latini adversus populum Romanum Quiritium fecerunt, deliquerunt, quod populus Romanus Quiritium bellum cum priscis Latinis jussit esse, senatusque populi Romani Quiritium censuit, consensit, conscivit, ut bellum cum priscis Latinis fieret; ob eam rem ego populusque Romanus populis priscorum Latinorum, hominibusque priscis Latinis, bellum indico facioque.* 14 Id ubi dixisset, hastam in fines eorum emittebat. Hoc tum modo ab Lati-

XXXII, 11. *Quarum rerum &c. ad censes.*] Est hæc formula elliptica, quam ita supplendam putarim: *Quarum rerum, litium, causarum* LEGES *condixit pater patratus populi Romani Quiritium patri patrato priscorum Latinorum, hominibusque p[illegible]s Latinis; quas res dari, fieri, solvi oportuit,* ET *quas res nec dederunt, nec fecerunt, nec solverunt;* DE IIS *dic quid censes.* De condictione legem fœderis facta à patre patrato vide c. XXIV, 7, 8.

nis repetitæ res, ac bellum indictum: moremque eum posteri acceperunt.

XXXIII. Ancus demandata cura sacrorum flaminibus, sacerdotibusque aliis, exercitu novo conscripto profectus, Politorium urbem Latinorum vi cepit; secutusque morem regum priorum, qui rem Romanam auxerant, hostibus in civitatem accipiendis, multitudinem omnem Romam traduxit. 2 & quum circa Palatium sedem veteres Romani, Sabini Capitolium atque arcem, Cœlium montem Albani implessent; Aventinum novæ multitudini datum. Additi eodem haud ita multo post, Tellenis, Ficanaque captis, novi cives. 3 Politorium inde rursus bello repetitum, quod vacuum occupaverant prisci Latini; eaque caussa diruendæ urbis ejus fuit Romanis, ne hostium semper receptaculum esset. 4 Postremo omni bello Latino Medulliam compulso, aliquandiu ibi marte incerto, varia victoria pugnatum est: nam & urbs tuta munitionibus, præsidioque firmata valido erat, & castris in aperto positis, aliquoties exercitus Latinus cominus cum Romanis signa contulerat. 5 Ad ultimum omnibus copiis connixus Ancus, acie primum vincit: inde ingenti præda potitus, Romam redit. Tum quoque multis millibus Latinorum in civitatem acceptis; quibus ut jungeretur Palatio Aventinum, ad Murciæ datæ sedes. 6 Janiculum quoque adjectum; non inopia loci, sed ne quando ea arx hostium esset. Id non muro solum, sed etiam, ob commoditatem itineris, ponte sublicio, tum primum in Tiberi facto, conjungi urbi placuit. 7 Quiritium quoque fossa, haud parvum munimentum à planioribus aditu locis, Anci regis opus est. 8 Ingenti incremento rebus auctis, quum in tanta multitudine hominum, discrimine recte

Bellum cum Latinis.

Aventinus M. additus.

Janiculum urbi additum.

XXXIII. 2. *Aventinum*] Intellige, *jugum*, nec miraberis, cum *Glareano*, cur *Livius* genere neutro Aventinum dicat,

poscit, diebus tribus & triginta (tot enim solennes sunt) peractis, bellum ita indicit: *Audi Jupiter, & tu Juno, Quirine, Diique omnes cœlestes, vosque terrestres, vosque inferni audite.* 10 *Ego vos testor, populum illum,* (quicunque est, nominat) *injustum esse, neque jus persolvere. Sed de istis rebus in patria majores natu consulemus, quo pacto jus nostrum adipiscamur.* Cum his nuncius Romam ad consulendum redit. 11 Confestim Rex his ferme verbis Patres consulebat: *Quarum rerum, litium, causarum condixit pater patratus populi Romani Quiritium patri patrato priscorum Latinorum, hominibusque priscis Latinis, quas res dari, fieri, solvi oportuit, quas res nec dederunt, nec fecerunt, nec solverunt, dic,* inquit ei, quem primum sententiam rogabat, *quid censes?* 12 Tum ille: *Puro, pioque duello quærendas censeo; itaque consentio, consciscoque.* Inde ordine alii rogabantur: quandoque pars major eorum, qui aderant, in eandem sententiam ibat, bellum erat consensu fieri solitum; ut fecialis hastam ferratam, aut sanguineam præustam ad fines eorum ferret, & non minus tribus puberibus præsentibus diceret: 13 *Quod populi priscorum Latinorum, hominesque prisci Latini adversus populum Romanum Quiritium fecerunt, deliquerunt, quod populus Romanus Quiritium bellum cum priscis Latinis jussit esse, senatusque populi Romani Quiritium censuit, consensit, conscivit, ut bellum cum priscis Latinis fieret; ob eam rem ego populusque Romanus populis priscorum Latinorum, hominibusque priscis Latinis, bellum indico facioque.* 14 Id ubi dixisset, hastam in fines eorum emittebat. Hoc tum modo ab Lati-

XXXII, 11. *Quarum rerum &c.* ad *censes.*] Est hæc formula elliptica, quam ita supplendam putarim: *Quarum rerum, litium, causarum* LEGES *condixit pater patratus populi Romani Quiritium patri patrato priscorum Latinorum, hominibusque* p[illegible]is *Latinis; quas res dari, fieri, solvi oportuit,* ET *quas res nec dederunt, nec fecerunt, nec solverunt;* DE IIS *dic quid censes.* De condictione legem fœderis facta à patre patrato vide c. XXIV, 7, 8.

nis repetitæ res, ac bellum indictum: moremque eum posteri acceperunt.

XXXIII. Ancus demandata cura sacrorum flaminibus, sacerdotibusque aliis, exercitu novo conscripto profectus, Politorium urbem Latinorum vi cepit; secutusque morem regum priorum, qui rem Romanam auxerant, hostibus in civitatem accipiendis, multitudinem omnem Romam traduxit. 2 & quum circa Palatium sedem veteres Romani, Sabini Capitolium atque arcem, Cœlium montem Albani implessent; Aventinum novæ multitudini datum. Additi eodem haud ita multo post, Tellenis, Ficanaque captis, novi cives. 3 Politorium inde rursus bello repetitum, quod vacuum occupaverant prisci Latini; eaque caussa diruendæ urbis ejus fuit Romanis, ne hostium semper receptaculum esset. 4 Postremo omni bello Latino Medulliam compulso, aliquamdiu ibi marte incerto, varia victoria pugnatum est: nam & urbs tuta munitionibus, præsidioque firmata valido erat, & castris in aperto positis, aliquoties exercitus Latinus cominus cum Romanis signa contulerat. 5 Ad ultimum omnibus copiis connixus Ancus, acie primum vincit: inde ingenti præda potitus, Romam redit. Tum quoque multis millibus Latinorum in civitatem acceptis; quibus ut jungeretur Palatio Aventinum, ad Murciæ datæ sedes. 6 Janiculum quoque adjectum; non inopia loci, sed ne quando ea arx hostium esset. Id non muro solum, sed etiam, ob commoditatem itineris, ponte sublicio, tum primum in Tiberi facto, conjungi urbi placuit. 7 Quiritium quoque fossa, haud parvum munimentum à planioribus aditu locis, Anci regis opus est. 8 Ingenti incremento rebus auctis, quum in tanta multitudine hominum, discrimine recte

Bellum cum Latinis.

Aventinus M. additus.

Janiculum urbi additum.

XXXIII. 2. *Aventinum*] Intellige, *jugum*, nec miraberis, cum *Glareano*, cur *Livius* genere neutro Aventinum dicat,

an perperam facti confuso, facinora clandestina fierent, carcer ad terrorem increscentis audaciæ media urbe, imminens foro, ædificatur. 9 Nec urbs tantum hoc rege crevit, sed etiam ager, finesque. Silva Mæsia Vejentibus adempta: usque ad mare imperium prolatum, & in ore Tiberis Hostia urbs condita: salinæ circa factæ, egregieque rebus bello gestis, ædes Jovis Feretrii amplificata.

Imperii fines prolati.

XXXIV. Anco regnante, Lucumo vir impiger, ac divitiis potens, Romam commigravit, cupidine maxime ac spe magni honoris, cujus adipiscendi Tarquiniis (nam ibi quoque peregrina stirpe oriundus erat) facultas non fuerat. 2 Damarati Corinthii filius erat; qui ob seditiones domo profugus, quum Tarquiniis forte consedisset, uxore ibi ducta duos filios genuit. Nomina his Lucumo atque Aruns fuerunt. Lucumo superfuit patri bonorum omnium hæres: Aruns prior quam pater moritur, uxore gravida relicta. 3 Nec diu manet superstes filio pater: qui quum, ignorans nurum ventrem ferre, immemor in testando nepotis decessisset, puero post avi mortem in nullam sortem bonorum nato, ab inopia Egerio inditum nomen, 4 Lucumoni contra omnium hæredi bonorum quum divitiæ jam animos facerent, auxit, ducta in matrimonium Tanaquil, summo loco nata, & quæ haud facile iis, in quibus nata erat, humiliora sineret ea quæ innupsisset. 5 Spernentibus Etruscis Lucumonem exsule advena ortum, ferre indignitatem non potuit, oblitaque ingenitæ erga patriam caritatis, dummodo virum honoratum videret, consilium migrandi ab Tarquiniis cepit. 6 Roma est ad id potissimum visa: in novo populo, ubi omnis repentina atque ex virtute nobilitas sit, futurum locum forti ac strenuo viro: regnasse Tatium Sabinum: arcessitum in regnum Numam à Curibus: & Ancum Sabina matre ortum, nobilemque

L. Tarquinii prisci genus & fata.

que

que una imagine Numæ esse. 7 Facile persuadet, ut cupido honorum, & cui Tarquinii materna tantum patria esset. Sublatis itaque rebus, commigrant Romam. 8 Ad Janiculum forte ventum erat; ibi ei carpento sedenti cum uxore, aquila *suspensis* demissa leniter alis pileum aufert: superque carpentum cum magno clangore volitans, rursus, velut ministerio divinitus missa, capiti apte reponit, inde sublimis abiit. 9 Accepisse id augurium læta dicitur Tanaquil; perita, ut vulgo Etrusci, cœlestium prodigiorum mulier. Excelsa & alta sperare complexa virum jubet, eam alitem ea regione cœli & ejus Dei nunciam venisse, circa summum culmen hominis auspicium fecisse, levasse humano superpositum capiti decus, ut divinitus eidem redderet. 10 Has spes cogitationesque secum portantes, urbem ingressi sunt, domicilioque ibi comparato, L. Tarquinium Priscum nomen edidere. 11 Jam & Romanis conspicuum eum novitas, divitiæque faciebant; & ipse quoque fortunam benigno alloquio, comitate invitandi, beneficiisque, quos poterat, sibi conciliando, adjuvabat, donec in regiam quoque de eo fama perlata est; 12 notitiamque eam brevi apud regem liberaliter, dextreque obeundo officia, in familiaris amicitiæ adduxerat jura; ut publicis pariter ac privatis consiliis, bello, domique interesset, & per omnia expertus, postremo tutor etiam liberis regis testamento institueretur.

XXXV. Regnavit Ancus annos quatuor & viginti; cuilibet superiorum regum belli pacisque & artibus & gloria par. Jam filii prope puberem ætatem erant, eo magis Tarquinius instare, ut *Moritur Ancus.*

XXXIV. 8. *Aquila suspensis demissa leniter alis*] Videor mihi hîc Poëtæ cujuspiam verba olfacere, qualia essent in descriptione hujus historiæ:

Jovis ales
Cælo suspensis demissa est leniter alis.
Aufert illa apicem volitans aptèque reponit.
Tum sublimis abit &c.

Et res & verba Poëtam magis decebant, quàm Historicum.

quamprimum comitia regi creando fierent. 2 Quibus indictis, sub tempus pueros venatum ablegavit: isque primus & petisse ambitiose regnum, & orationem dicitur habuisse ad conciliandos plebis animos compositam: 3 *quum se non rem novam petere: quippe qui non primus, quod quisquam indignari mirarive posset, sed tertius Romæ peregrinus regnum affectet, & Tatium non ex peregrino solum, sed etiam ex hoste regem factum: & Numam ignarum urbis, non petentem, in regnum ultro accitum.* 4 *Se, ex quo sui potens fuerit, Romam cum conjuge ac fortunis omnibus commigraße: majorem partem ætatis ejus, qua civilibus officiis fungantur homines, Romæ se quam in vetere patria vixisse.* 5 *Domi, militiaque, sub haud pœnitendo magistro ipso Anco rege, Romana se jura, Romanos ritus didicisse. Obsequio & observantia in regem cum omnibus, benignitate erga alios cum rege ipso certasse.* 6 Hæc eum haud falsa memorantem, ingenti consensu populus Romanus regnare jussit. Ergo virum, cætera egregium, secuta, quam in petendo habuerat, etiam regnantem ambitio est. Nec minus regni sui firmandi, quam augendæ reipublicæ memor, centum in Patres legit; qui deinde minorum gentium sunt appellati. Factio haud dubia regis, cujus beneficio in curiam venerant. 7 Bellum primum cum Latinis gessit, & oppidum ibi Appiolas vi cepit: prædaque inde majore, quam quanta belli fama fuerat, revecta, ludos opulentius instructiusque quam priores reges fecit. 8 Tum primum circo, qui nunc maximus dicitur, designatus locus est. Loca divisa Patribus, equitibusque, ubi spectacula sibi quisque facerent; fori appellati. 9 Spectavere furcis duodenos ab terra spectacula alta sustinentibus pedes. Ludicrum fuit, equi pugilesque ex Etruria maxime acciti, solennes deinde annui mansere ludi, Romani Magnique varie appellati. 10 Ab eodem rege & circa forum

Tarquinius regnum ambit.

Eligitur u. C. 138. a. C. 614.

Bellum cum Latinis.

Circus Maximus.

Ludi Romani.

privatis ædificanda divisa sunt loca; porticus, tabernæque factæ.

XXXVI. Muro quoque lapideo circumdare urbem parabat, quum Sabinum bellum cœptis intervenit. Adeoque ea subita res fuit, ut prius Anienem transirent hostes, quam obviam ire ac prohibere exercitus Romanus posset. 2 Itaque trepidatum Romæ est, & primo dubia victoria magna utrinque cæde pugnatum est. Reductis deinde in castra hostium copiis, datoque spatio Romanis, ad comparandum de integro bellum, Tarquinius equitem maxime suis deesse viribus ratus, ad Ramnes, Titienses, Luceres, quas centurias Romulus scripserat, addere alias constituit, suoque insignes relinquere nomine. 3 Id quia inaugurato Romulus fecerat, negare Accius Navius inclytus ea tempestate augur, neque mutari, neque novum constitui, nisi aves addixissent, posse. 4 Ex eo ira regi mota, eludensque artem (ut ferunt) *Agedum*, inquit, *divine tu, inaugura, fierine possit, quod nunc ego mente concipio.* Quum ille in augurio rem expertus, profecto futuram dixisset; *Atqui hæc animo agitavi*, inquit, *te novacula cotem discissurum: cape hæc, & perage quod aves tuæ fieri posse portendunt.* Tum illum haud cunctanter discidisse cotem ferunt. 5 Statua Accii posita capite velato, quo in loco res acta est, in comitio, in gradibus ipsis ad lævam curiæ fuit: cotem quoque eodem loco sitam fuisse memo-

Bellum cum Sabinis.

XXXVI. 4. *Haud cunctanter discidisse cotem ferunt*] Rectè addit *ferunt*. Alioqui Ciceroniana illa ei objiceremus, de Divin. Lib. II. c. 38. *Contemne cotem Attii Navii; nihil debet esse in Philosophia* (tu dic, in Historia) *commentitiis fabulis loci.* Sed cùm antiquissimorum temporum Historiæ multas haberent fabulas, non potuerunt à recentioribus omnes prætermitti. Satis est si modò ex antiqua fama se eas narrare Historicus testetur, non quòd credat veras, sed ut ostendat quæ fuerit superiorum ætatum aut credulitas, aut in mentiendo securitas. Statuam Accio positam non negarim, sed ab æqualibus in memoriam miraculi sibi comperti non credo. Posteà à credulis, aut fraudulentis hominibus factum hoc fuerit,

rant, ut esset ad posteros miraculi ejus monumentum. 6 Auguriis certe sacerdotioque augurum tantus honos accessit, ut nihil belli, domique postea, nisi auspicato gereretur: concilia populi, exercitus vocati, summa rerum, ubi aves non admisissent, dirimerentur. 7 Neque tum Tarquinius de equitum centuriis quicquam mutavit, numero alterum tantum adjecit, ut mille & octingenti equites in tribus centuriis essent. 8 Posteriores modo sub iisdem nominibus, qui additi erant, appellati sunt: quas nunc, quia geminatæ sunt, sex vocant centurias.

XXXVII. Hac parte copiarum aucta, iterum cum Sabinis confligitur. Sed præterquam quod viribus creverat Romanus exercitus, ex occulto etiam additur dolus, missis qui magnam vim lignorum in Anienis ripa jacentem, ardentem in flumen conjicerent: ventoque juvante accensa ligna, & pleraque in ratibus, impacta sublicis quum hærerent, pontem succendunt. 2 Ea quoque res in pugna terrorem attulit Sabinis. Effusis eadem fugam impediit: multique mortales quum hostem effugissent, in flumine ipso periêre: quorum fluitantia arma ad urbem cognita in Tiberi, prius penè, quam nunciari posset, insignem victoriam fecere. 3 Eo prœlio præcipua equitum gloria fuit; utrinque ab cornibus positos, quum jam pelleretur media peditum suorum acies, ita incurrisse ab lateribus ferunt, ut non sisterent modo Sabinas legiones ferociter instantes cedentibus, sed subito in fugam verterent. 4 Montes effuso cursu Sabini petebant, & pauci tenuere; maxima pars, ut ante dictum est, ab equitibus in flumen acti sunt. 5 Tarquinius instandum perterritis ratus, præda, captivisque Romam missis, spoliis hostium (votum id Vulcano erat) ingenti cumulo accensis, pergit porro in agrum Sabinum exercitum inducere: 6 & quanquam male gesta

Sabini funduntur.

res erat, nec gesturos melius sperare poterant, tamen quia consulendi res non dabat spatium, iere obviam Sabini tumultuario milite. Iterumque ibi fusi, perditis jam prope rebus pacem petiere.

XXXVIII. Collatia, & quicquid circa Collatiam agri erat, Sabinis ademptum. Egerius (fratris hic filius erat regis) Collatiæ in præsidio relictus: deditosque Collatinos ita accipio, eamque deditionis formulam esse. 2 Rex interrogavit, *Estisne vos legati oratoresque missi à populo Collatino, ut vos populumque Collatinum dederetis? Sumus. Estne populus Collatinus in sua potestate? Est. Deditisne vos populum Collatinum, urbem, agros, aquam, terminos, delubra, utensilia, divina, humanaque omnia, in meam populique Romani ditionem? Dedimus. At ego recipio.* 3 Sabino bello perfecto Tarquinius, triumphans, Romam rediit; inde priscis Latinis bellum fecit: ubi nusquam ad universæ rei dimicationem ventum est. 4 Ad singula oppida circumferendo arma, nomen omne Latinum domuit. Corniculum, Ficulnea vetus, Cameria, Crustumerium, Ameriola, Medullia, Nomentum, hæc de priscis Latinis, aut qui ad Latinos defecerant, capta oppida. 5 Pax deinde facta. Majore inde animo pacis opera inchoata, quam quanta mole gesserat bella: ut non quietior populus domi esset, quam militiæ fuisset. 6 Nam & muro lapideo, cujus exordium operis Sabino bello turbatum erat, urbem, qua nondum munierat, cingere parat: & infima urbis loca circa forum, aliasque interjectas collibus convalles, quia ex planis locis haud facile evehebant aquas, cloacis è fastigio in Tiberim ductis siccat: 7 & aream ad ædem in Capitolio Jovis, quam voverat bello Sabino, jam præsagiente animo futuram olim amplitudinem loci, occupat fundamentis.

Collatia capta.

Formula deditionis.

Bellum cum Latinis.

Anci opera.

XXXIX. Eo tempore in regia prodigium visu,

Servius Tullius. eventuque mirabile fuit. Puero dormienti, cui Servio Tullio nomen fuit, caput arsisse ferunt multorum in conspectu. 2 Plurimo igitur clamore inde ad tantæ rei miraculum orto, excitos reges; & quum quidam familiarium aquam ad restinguendum ferret, ab regina retentum: sedatoque eam tumultu, moveri vetuisse puerum; donec sua sponte experrectus esset. Mox cum somno & flammam abiisse. 3 Tum abducto in secretum viro Tanaquil, *Viden tu puerum hunc*, inquit, *quem tam humili cultu educamus? Scire licet hunc lumen quondam rebus nostris dubiis futurum, præsidiumque regiæ afflictæ. Proinde materiem ingentis publice privatimque decoris, omni indulgentia nostra nutriamus.* 4 Inde puerum liberûm loco cœptum haberi, erudirique artibus, quibus ingenia ad magnæ fortunæ cultum excitantur. Evenit facile, quod Diis cordi esset. Juvenis evasit vere indolis regiæ: nec quum quæreretur gener Tarquinio, quisquam Romanæ juventutis ulla arte conferri potuit. Filiamque ei suam Rex despondit. 5 Hic quacunque de causa tantus illi honos habitus, credere prohibet serva natum eum, parvumque ipsum servisse. Eorum magis sententiæ sum, qui Corniculo capto Servii Tullii, qui princeps in illa urbe fuerat, gravidam viro occiso uxorem, quum inter reliquas captivas cognita esset, ob unicam nobilitatem ab regina Romana prohibitam ferunt servitio: partum Romæ edidisse, in Prisci Tarquinii domo. 6 Inde tanto beneficio, & inter mulieres familiaritatem auctam, & puerum ut in domo à parvo eductum, in caritate

XXXIX. 1. *Prodigium visu eventuque mirabile fuit*] Hoc seriò narrare videtur *Livius*, quod æquè verisimile est, ac similis narratio de Ascanio, quam habet *Virgilius* Æneid. II. 680 & seqq. At cautiùs paullò loquitur Lib. xxv. c. 39. ubi iterum similia de L. Martio. *Apud omnes*, inquit, *magnum nomen Martii ducis est, & vera gloria ejus etiam miracula addunt, flammam ei concionanti fusam è capite, sine ipsius sensu.*

atque honore fuisse: fortunam matris, quod capta patria in hostium manus venerit, ut serva natus crederetur, fecisse.

XL. Duodequadragesimo ferme anno, ex quo regnare cœperat Tarquinius, non apud regem modo, sed apud Patres, plebemque longe maximo honore Servius Tullius erat. 2 Tum Anci filii duo, etsi antea semper pro indignissimo habuerant, se patrio regno tutoris fraude pulsos; regnare Romæ advenam, non modo civicæ, sed ne Italicæ quidem stirpis, tum impensius his indignitas crescere, si ne ab Tarquinio quidem ad se rediret regnum, sed præceps inde porro ad servitia caderet: 3 ut in eadem civitate post centesimum fere annum, quam Romulus Deo prognatus, Deus ipse, tenuerit regnum, donec in terris fuerit, id servus serva natus possideat. Tum commune Romani nominis, tum præcipue id domus suæ dedecus fore, si Anci regis virili stirpe salva, non modo advenis, sed servis etiam regnum Romæ pateret. 4 Ferro igitur eam arcere contumeliam statuunt. Sed & injuriæ dolor in Tarquinium ipsum magis quam in Servium eos stimulabat: & quia gravior ultor cædis, si superesset, Rex futurus erat, quam privatus: tum Servio occiso, quemcunque alium generum delegisset, eundem regni hæredem facturus videbatur. 5 Ob hæc ipsi regi insidiæ parantur. Ex pastoribus duo ferocissimi delecti ad facinus, quibus consueti erant uterque agrestibus ferramentis; in vestibulo regiæ quam potuere tumultuosissime, specie rixæ, in se omnes apparitores regios convertunt; inde, quum ambo Regem appellarent, clamorque eorum penitus in regiam pervenisset, vocati ad Regem pergunt. 6 Primo uterque vociferari, & certatim alter alteri obstrepere, coërciti ab lictore, & jussi invicem dicere, tandem obloqui desistunt. Unus rem ex composito

Anci filiorum conspiratio

orditur. 7 Dum intentus in eum se Rex totus averteret, alter elatam securim in caput dejecit: relictoque in vulnere telo, ambo se foras ejiciunt.

Tarquinius occiditur.

XLI. Tarquinium moribundum quum, qui circa erant, excepissent, illos fugientes lictores comprehendunt. Clamor inde, concursusque populi, mirantium quid rei esset. Tanaquil inter tumultum claudi regiam jubet, arbitros ejicit: simul quæ curando vulneri opus sunt, tanquam spes subesset, sedulo comparat: simul si destituat spes, alia præsidia molitur. 2 Servio propere accito, quum penè exsanguem virum ostendisset; dextram tenens, orat, ne inultam mortem soceri, ne socrum inimicis ludibrio esse sinat. 3 *Tuum est*, inquit, *Servi, si vir es, regnum: non eorum qui alienis manibus pessimum facinus fecere. Erige te, Deosque duces sequere, qui clarum hoc fore caput divino quondam circumfuso igni portenderunt. Nunc te illa cœlestis excitet flamma. Nunc expergiscere vere. Et nos peregrini regnavimus. Qui sis, non unde natus sis, reputa. Si tua re subita consilia torpent, at tu mea sequere.* 4 Quum clamor impetusque multitudinis vix sustineri posset, ex superiore parte ædium per fenestras in novam viam versas (habitabat enim Rex ad Jovis Statoris) populum Tanaquil alloquitur: 5 Jubet *bono animo esse, sopitum fuisse regem subito ictu, ferrum haud alte in corpus descendisse, jam ad se redisse. Inspectum vulnus, absterso cruore, omnia salubria esse, confidere propediem ipsum eos visuros. Interim Servio Tullio jubere populum dicto audientem esse. Eum jura redditurum, obiturumque alia regis munia.* 6 Servius cum trabea & lictoribus prodit; ac sede regia sedens alia decernit, de aliis consulturum se regem esse simulat. Itaque per aliquot dies, quum jam exspirasset Tarquinius, celata morte, per speciem alienæ fungendæ vicis, suas opes firmavit; tum demum palam facto, & comploratione in regia

Servius curam rerum capessit.

Servius à Senatu regnare jussus. u. c. 176. a. C. 576.

orta, Servius præsidio firmo munitus, primus injussu populi, voluntate Patrum regnavit. 7 Anci liberi jam tunc comprehensis sceleris ministris, ut vivere regem, & tantas esse opes Servii nunciatum est, Suessam Pometiam exsulatum ierant.

XLII. Nec jam publicis magis consiliis Servius quam privatis munire opes, & ne qualis Anci liberûm animus adversus Tarquinium fuerat, talis adversus se Tarquinii liberûm esset, duas filias juvenibus regiis, Lucio atque Arunti Tarquiniis, jungit. *Filias Tarquiniis collocat.* 2 Nec rupit tamen fati necessitatem humanis consiliis, quin invidia regni etiam inter domesticos infida omnia atque infesta faceret. Peropportune ad præsentis quietem status bellum cum Veientibus (jam enim induciæ exierant) aliisque Etruscis sumptum. 3 In eo bello virtus & fortuna enituit Tullii, fusoque ingenti hostium exercitu, haud dubius Rex, seu Patrum, seu plebis animos periclitaretur, Romam rediit. 4 Aggrediturque inde pacis longe maximum opus. Ut quemadmodum Numa divini auctor juris fuisset, ita Servium conditorem omnis in civitate discriminis, ordinumque, quibus inter gradus dignitatis fortunæque aliquid interlucet, posteri fama ferrent. 5 Censum enim instituit, rem saluberrimam tanto futuro imperio: ex quo belli pacisque munia non viritim, ut ante, sed pro habitu pecuniarum fierent. Tum classes, centuriasque, & hunc ordinem ex censu descripsit, vel paci decorum vel bello. *Censum instituit.*

XLIII. Ex iis, qui centum millium æris, aut majorem censum haberent, LXXX confecit cen- *Classes.*

XLII. 2. *Jam enim induciæ exierant*] Si intelligantur induciæ in centum annos iis à Romulo datæ, ut suprà cap. XV. 5. jam dudum erant elapsæ; datæ enim erant non serius anno U. C. 37. qui ultimus fuit Romuli, & jam annus agebatur ab U. C. minimum 196. qui primus Servii Tullii fuit. Sed forte productæ fuerant induciæ, cum fractæ fuerant sub Tullo, c. XXVII. 3. & iterum instauratæ.

XLIII. 1. *Centum millium æris*] Prima classis *centum millium æris* dicitur *Dionysio centum minarum*, quod conficit Hollandicæ monetæ, neglectis fractionibus, summam

turias, quadragenas seniorum ac juniorum. 2 Prima classis omnes appellati. Seniores, ad urbis custodiam ut præsto essent: Juvenes, ut foris bella gererent, arma his imperata, galea, clypeum, ocreæ, lorica, omnia ex ære; hæc ut tegumenta corporis essent. Tela in hostem, hastaque & gladius. 3 Additæ huic classi duæ fabrûm centuriæ, quæ sine armis stipendia facerent; datum munus, ut machinas in bello ferrent. 4 Secunda classis intra centum usque ad quinque & septuaginta millium censum instituta; & ex his senioribus, junioribusque viginti conscriptæ centuriæ: arma imperata, scutum pro clypeo, & præter loricam omnia eadem. 5 Tertiæ classis in quinquaginta millium censum esse voluit, totidem centuriæ & hæ; eodem discrimine ætatum factæ: nec de armis quicquam mutatum; ocreæ tantum ademptæ. 6 In quarta classe census quinque & viginti millium, totidem centuriæ factæ, arma mutata, nihil præter hastam & veru-

3000. florenorum. Secunda classis fuit *septuaginta quinque millium æris*, aut *septuaginta quinque minarum*, hoc est, florenorum 2250. Tertia classis fuit *quinquaginta millium æris*, seu *quinquaginta minarum*, hoc est florenorum 1500. Quarta classis fuit *viginti quinque millium æris*, seu *viginti quinque minarum*, hoc est, florenorum 750. Quinta, ex *Dionysii* calculo, *minarum duodecim & dimidia*, hoc est, florenorum 375. ex *Livii* verò sententia *undecim millium æris*, seu *undecim minarum*, hoc est 330. florenorum. Hæ fuerunt facultates, prout erant illa tempora, quibus rarior fuit pecunia, civium Romanorum in quinque classes distributorum. Intelligenda autem est sors uniuscujusque classis, non fructus annuus bonorum, ne quis voce *census* fallatur. Hæc ex calculo Gronoviano, à quo quamvis *P. Gassendi* & *J. Gravii* calculi non nihil recedant, nemo tamen ita diffidet, ut ex ejus abaco centum millia æris conficiant Gallicæ Monetæ hodiernæ libras Turonenses 65625. ut habet vir doctus, qui in Gallia edidit *Livium* in usum *Delphini*, hoc est, plus quàm 54000. florenorum Hollandicorum, quæ summa tanta est, ut fortè nemo tunc civis Romanus, eam habuerit. *Gassendus* censet centum millia æris confecisse Gallicæ Monetæ libras 3722. *Is. Barrovius*, in abaco ad calculum Gravianum confecto, 322. Libras Anglicanas.

XLIII. 4. *Scutum pro clypeo*] *Clypeus* fuit rotundâ formâ, *scutum* oblongâ, sive ovatum esset, sive imbricatum. Qua de re vide *Just. Lipsium* de Militia Romana Lib. III. d. c.

tum datum. 7. Quinta classis aucta, centuriæ triginta factæ: fundas, lapidesque missiles hi secum gerebant; in his accensi, cornicines, tibicinesque in tres centurias distributi. Undecim millibus hæc classis censebatur. 8 Hoc minor census reliquam multitudinem habuit; inde una centuria facta est immunis militia. Ita pedestri exercitu ornato, distributoque, equitum ex primoribus civitatis XII. scripsit centurias. 9 Sex item alias centurias, tribus ab Romulo institutis, sub iisdem, quibus inauguratæ erant nominibus fecit. Ad equos emendos dena millia æris ex publico data, & quibus equos alerent, viduæ attributæ, quæ bina millia æris in annos singulos penderent. Hæc omnia in dites à pauperibus inclinata onera. 10 Deinde est honos additus; non enim (ut ab Romulo traditum, cæteri servaverant Reges) viritim suffragium eadem vi, eodemque jure promiscue omnibus datum est: sed gradus facti, ut neque exclusus quisquam suffragio videretur, & vis omnis penes primores civitatis esset. 11 Equites enim vocabantur primi: LXXX. inde primæ classis centuriæ; ibi si variaret, quod raro incidebat, ut secundæ classis vocarentur: nec fere unquam infra ita descenderent, ut ad infimos pervenirent. 12 Nec mirari oportet, hunc ordinem, qui nunc est, post expletas quinque & triginta tribus, duplicato earum numero, centuriis juniorum, seniorumque, ad institutam ab Servio Tullio summam non convenire: 13 quadrifariam enim urbe divisa regionibus, collibusque, quæ habitabantur partes, Tribus eas appellavit; ut ego arbitror, ab tributo: nam ejus quoque æqualiter ex censu conferendi ab eodem inita ratio est.

Suffragium

Mutatio postea facta.

XLIII. 9. *Dena millia æris*] Hoc est monetæ Hollandicæ trecentos florenos, unde colligere licet raros tum fuisse in Italia equos.

XLIII. 9. *Bina millia*] Ejusdem monetæ sexagenos florenos. Hos videntur solvisse viduæ Equitum Romanorum.

Neque hæ tribus ad centuriarum distributionem, numerumque quicquam pertinuere.

Servius lustrum condit. XLIV. Censu perfecto, quem maturaverat, metu legis de incensis latæ cum vinculorum minis, mortisque, edixit, ut omnes cives Romani, equites, peditesque, in suis quisque centuriis in campo Martio prima luce adessent. 2 Ibi instructum exercitum omnem suovetaurilibus lustravit: Idque conditum lustrum appellatum, quia is censendo finis factus est. *Numerus civium.* Millia LXXX. eo lustro civium censa dicuntur. Adjicit scriptorum antiquissimus Fabius Pictor, eorum qui ferre arma possent, eum numerum fuisse. 3 Ad eam multitudinem urbs quoque amplificanda visa est. *Urbs amplificata.* Addit duos colles; Quirinalem Viminalemque, inde deinceps auget Esquilias: ibique ipse, ut loco dignitas fieret, habitat. Aggere & fossis & muro circumdat urbem, ita pomœrium profert. *Pomœrium quid* 4 Pomœrium, verbi vim solam intuentes, postmœrium interpretantur esse. Est autem magis circa murum locus; quem in condendis urbibus quondam Etrusci, qua murum ducturi erant, certis circa terminis inaugurato consecrabant: ut neque interiore parte ædificia mœnibus continuarentur, quæ nunc vulgo etiam conjungunt; & extrinsecus puri aliquid ab humano cultu pateret soli. 5 Hoc spatium, quod neque habitari, neque arari fas erat, non magis quod post murum esset, quam quod murus post id, pomœrium Romani appellarunt, & in urbis incremento sem-

XLIV. 1. *De incensis*] De non censis, qui & militiâ & omnibus honoribus erant exclusis, quippe numero civium non habiti. Miror *Livium* antea non dixisse quænam lex illa esset; est enim rectæ narrationis regula, nihil in sequentibus dicere quod non ex antecedentibus intelligi queat, aut certè quod non exponatur, ubi primùm occasio postulat.

XLIV. 2. *Suovetaurilibus*] Mactatis tauro, ariete & hirco, ut docet *Dionysius* Lib. IV. c. 22. Pro hirco alii verrem dicunt, quod verius videtur. Vide *Just. Lipsium* ad *Tacitum* Hist. Lib. IV. c. 53.

per, quantum moenia processura erant, tantum termini hi consecrati proferebantur.

XLV. Aucta civitate magnitudine urbis, formatis omnibus domi ad belli & ad pacis usus, ne semper armis opes acquirerentur, consilio augere imperium conatus est, simul & aliquod addere urbi decus. 2 Jam tum erat inclytum Dianæ Ephesiæ fanum; id communiter à civitatibus Asiæ factum fama ferebat. Quum consensum, Deosque consociatos laudaret mire Servius inter proceres Latinorum, cum quibus publice, privatimque hospitia, amicitiasque de industria junxerat, sæpe iterando eadem, perpulit tandem, ut Romæ fanum Dianæ populi Latini cum populo Romano facerent. 3 Ea erat confessio, caput rerum Romam esse; de quo toties armis certatum fuerat. Id quanquam omissum jam ex omnium cura Latinorum, ob rem toties infeliciter tentatam armis, videbatur, uni se ex Sabinis fors dare visa est privato consilio imperii recuperandi. 4 Bos in Sabinis nata cuidam patrifamiliæ dicitur, miranda magnitudine, ac specie. Fixa per multas ætates cornua in vestibulo templi Dianæ, monumentum ei fuere miraculo. 5 Habita, ut erat, res prodigii loco est: & cecinere vates, cujus civitatis eam civis Dianæ immolasset, ibi fore imperium, idque carmen pervenerat ad antistitem fani Dianæ. 6 Sabinus, ut primum apta dies sacrificio visa est, bovem Romam actam deducit ad fanum Dianæ, & ante aram statuit. Ibi antistes Romanus, quum eum magnitudo victimæ celebrata fama movisset, memor responsi, Sabinum ita alloquitur: *Quidnam tu, hospes, paras?* inquit, *inceste sacrificium Dianæ facere? Quin tu ante vivo perfunderis flumine? Infima valle præfluit*

Communia sacra R. m. & Latinorum.

Bos insignis magnitudinis à Rom. mactata.

XLV. 5. *Cujus Civitatis*] Multò maluissem à *Livio* bonas leges Servii Tullii copiosius expositas, quàm inania prodigia & vaticinia narrata fuisse. Verùm eò *Livii* ferebatur animus, ejusmodi superstitionibus captus.

Tiberis. 7 Religione tactus hospes, qui omnia, ut prodigio responderet eventus, cuperet ritè facta, ex templo descendit ad Tiberim. Interea Romanus immolat Dianæ bovem; id mirè gratum regi atque civitati fuit.

XLVI. Servius, quanquam jam usu haud dubie regnum possederat, tamen quia interdum jactari voces à juvene Tarquinio audiebat, se injussu populi regnare, conciliata prius voluntate plebis, agro capto ex hostibus viritim diviso, ausus est ferre ad populum, vellent, juberentne se regnare? tantoque consensu, quanto haud quisquam alius ante, rex est declaratus. 2 Neque ea res Tarquinio spem affectandi regni minuit: imo eo impensius, quia de agro plebis adversa Patrum voluntate senserat agi, criminandi Servii apud Patres, crescendique in curia sibi occasionem datam ratus est, & ipse juvenis ardentis animi, & domi uxore Tullia inquietum animum stimulante. 3 Tulit enim & Romana regia sceleris tragici exemplum, ut tædio regum maturior veniret libertas; ultimumque regnum esset, quod scelere partum foret. 4 Hic L. Tarquinius, Prisci Tarquinii regis filius nepofne fuerit, parum liquet: pluribus tamen auctoribus filium ediderim. Fratrem habuerat Aruntem Tarquinium, mitis ingenii juvenem. 5 His duobus, ut ante dictum est, duæ Tulliæ regis filiæ nupserant, & ipsæ longe dispares moribus. Forte ita inciderat, ne duo violenta ingenia matrimonio jungerentur, fortuna credo populi Romani, quo diuturnius Servii regnum esset, constituique civitatis mores possent. 6 Angebatur ferox Tullia, nihil materiæ in viro neque ad cupiditatem, neque ad audaciam esse; tota in alterum versa Tarqui-

L. Tarquinius regnum affectat.

Tullia majoris ambitio.

XLVI, 4. *Pluribus tamen auctoribus filium ediderim.*] Non fuit pluribus auctoribus fides habenda, dicentibus quod vix fieri potuit, ut egregiè ostendit Dionysius Halicarn. Lib. V. c. 6. & 7.

nium, eum mirari, eum virum dicere, ac regio sanguine ortum: spernere sororem, quod virum nacta muliebri cessaret audacia. 7 Contrahit celeriter similitudo eos, ut fere fit malum malo aptissimum; sed initium turbandi omnia à fœmina ortum est. Ea secretis viri alieni assuefacta sermonibus, nullis verborum contumeliis parcere, de viro ad fratrem, de sorore ad virum, & se rectius viduam, & illum cœlibem futurum fuisse contendere, quam cum impari jungi, ut elanguescendum aliena ignavia esset. 8 Si sibi eum, quo digna esset, Dii dedissent virum; domi se propediem visuram regnum fuisse, quod apud patrem videat. Celeriter adolescentem suæ temeritatis implet. 9 Aruns Tarquinius, & Tullia minor prope continuatis funeribus, quum domos vacuas novo matrimonio fecissent, junguntur nuptiis; magis non prohibente Servio, quam approbante.

Nubit sororis viro.

XLVII. Tum vero in dies infestior Tullii senectus, infestius cœpit regnum esse; jam enim ab scelere aliud spectare mulier scelus: nec nocte, nec interdiu virum conquiescere pati, ne gratuita præterita parricidia essent. 2 *Non sibi defuisse, cui nupta diceretur, nec cum quo tacita serviret: defuisse qui se regno dignum putaret: qui meminisset se esse Prisci Tarquinii filium, qui habere,*

Violentæ ejus consilia.

XLVI. 9. Junguntur nuptiis] Intelligendi *L. Tarquinius & Tullia Major*, quorum nomina prætermisit *Livius*; quia ex antecedentibus & re ipsâ facilè poterant suppleri; neque enim mortui connubio junguntur. Quisquis leget attentiùs *Livium*, multa exempla ejusmodi ambiguitatis in eo inveniet.

XLVII, 2. *Se esse Prisci Tarquinii filium*, &c.] Quantùm absim ab eorum insania, qui veteres Scriptores spernunt, omniaque æqualibus suis, suæque experientiæ tribuunt, satis ex editis à me opusculis constat. Sed à directis orationibus abstinuisse Historicos mallem, cùm aliis de rationibus, tùm quia ex ingenio fictis ratiocinationibus eos, de quibus agunt, inducunt utentes, aliquando contra historiæ fidem. Sic hoc in loco Tullia L. Tarquinio objicit quòd parum memor esset *se esse Prisci Tarquinii filium*, cùm nepotem dicere debuisse

quam sperare regnum mallet. 3 *Si tu is es, cui nuptam esse me arbitror, & virum & regem appello: sin minus, eo nunc pejus mutata est res, quod isthic cum ignavia est scelus. Quin accingeris?* 4 *Non tibi ab Corintho, nec ab Tarquiniis, ut patri tuo, peregrina regna moliri necesse est. Dii te penates, patriique, & patris imago, & domus regia, & in domo regale solium, & nomen Tarquinium creat, vocatque regem.* 5 *Aut si ad hac parum est animi, quid frustraris civitatem? quid te ut regium juvenem conspici sinis? Facesse hinc Tarquinios, aut Corinthum. Devolvere retro ad stirpem, fratri similior, quam patri.* 6 His aliisque increpando juvenem instigat, nec conquiescere ipsa potest: si, quum Tanaquil peregrina mulier tantum moliri potuisset animo, ut duo continua regna, viro, ac deinceps genero, dedisset; ipsa regio semine orta, nullum momentum in dando adimendoque regno faceret. 7 His muliebribus instinctus furiis Tarquinius, circumire & prehensare minorum maxime gentium Patres, admonere paterni beneficii; ac pro eo gratiam repetere: allicere donis juvenes: tum de se ingentia pollicendo, tum regis criminibus omnibus locis crescere. 8 Postremo, ut jam agendæ rei tempus visum est, stipatus agmine armatorum, in forum irrupit: inde omnibus perculsis pavore, in regia sede pro curia sedens, Patres in curiam per præconem ad regem Tarquinium citari jussit. 9 Con-

L. Tarquinius regnum invadit.

set. Ignosco errori Historici, sed errorem suum cum iis, qui errare non potuerunt, communicanti vix audaciam condono. Meritò *Dionysius Fabio Pictori*, quem secutus est hic *Livius*, exprobrat *laboris impatientiam in quærenda historiæ veritate* ἐν ταῖς ἱστορίαις τὸ περὶ τὴν ἐξέτασιν τῆς ἀληθείας ἀταλαίπωρον.

XLVII, 7. *Minorum gentium*]. Hoc est familiarum quas Tarquinius Priscus in Senatum allegerat; quæ cum hoc beneficio Tarquiniis devinctæ essent, faciliùs juvenis regii blanditiis, promissisque capi poterant, spe præsertim amplificandæ dignitatis, augendarumque fortunarum. Vide *Ciceronem* Ep. Famil. Lib. IX. Ep. 21. & Infr.

venere extemplo, alii jam ante ad hoc præparati, alii metu, ne, non venisse, fraudi esset: novitate ac miraculo attoniti, & jam de Servio actum rati. 10 Ibi Tarquinius maledicta ab stirpe ultima orsus, *Servum, servaque natum post mortem indignam parentis sui, non interregno ut antea inito, non comitiis habitis, non per suffragium populi, non auctoribus Patribus, muliebri dono regnum occupasse.* 11 *Ita natum, ita creatum regem, fautorem infimi generis hominum, ex quo ipse sit, odio alienæ honestatis ereptum primoribus agrum sordidissimo cuique divisisse:* 12 *omnia onera, quæ communia quondam fuerint, inclinasse in primores civitatis: instituisse censum, ut insignis ad invidiam locupletiorum fortuna esset, & parata, unde, ubi vellet, egentissimis largiretur.*

XLVIII. Huic orationi Servius quum intervenisset, trepido nuncio excitatus, extemplo à vestibulo curiæ magna voce, *Quid hoc*, inquit, *Tarquini, rei est? qua tu audacia me vivo vocare ausus es Patres; aut in sede considere mea?* 2 Quum ille ferociter ad hæc, *Se patris sui tenere sedem, multo quam servum potiorem filium regis regni heredem: satis illum diu per licentiam eludentem insultasse dominis;* clamor ab utrisque fautoribus oritur & concursus populi fiebat in curiam; apparebatque regnaturum, qui vicisset. 3 Tum Tarquinius, necessitate jam etiam ipsa cogente, ultima audere, multo & ætate & viribus validior, medium arripit Servium: elatumque è curia, in inferiorem partem per gradus dejicit. Inde ad cogendum Senatum in curiam redit. 4 Fit fuga regis apparitorum, atque comitum. Ipse prope exsanguis quum semianimi regio comitatu domum se reciperet, pervenissetque ad summum Cyprium vicum, ab iis qui missi ab Tarquinio fugientem consecuti erant, interficitur. 5 Creditur, quia non abhorret à cætero scelere, admo-

Servius interficitur.

nitu Tulliæ id factum; carpento certe (id quod satis constat) in forum invecta, nec reverita cœtum virorum, evocavit virum è curia: regemque prima appellavit. 6 A quo facessere jussa ex tanto tumultu, quum se domum reciperet, pervenissetque ad summum Cyprium vicum, ubi Dianium nuper fuit; flectente carpentum dextra in Virbium clivum, ut in collem Esquiliarium eveheretur, restitit pavidus, atque inhibuit frenos is qui jumenta agebat, jacentemque dominæ Servium trucidatum ostendit. 7 Fœdum, inhumanumque inde traditur scelus, monumentoque locus est: Sceleratum vicum vocant, quo amens, agitantibus furiis sororis ac viri, Tullia per patris corpus carpentum egisse fertur: partemque sanguinis ac cædis paternæ cruento vehiculo contaminata ipsa respersaque tulisse ad penates suos, virique sui: quibus iratis, magno regni principio similes propediem exitus sequerentur. 8 Servius Tullius regnavit annos quatuor & quadraginta, ita ut bono etiam, moderatoque succedenti regi difficilis æmulatio esset. Cæterum id quoque ad gloriam accessit, quod cum illo simul justa ac legitima regna occiderunt. 9 Idipsum tam mite ac tam moderatum imperium, tamen, quia unius esset, deponere eum in animo habuisse quidam auctores sunt; ni scelus intestinum liberandæ patriæ consilia agitanti intervenisset.

Tulliæ impietas.

Servii laus.

XLIX. Inde L. Tarquinius regnare occœpit, cui Superbo cognomen facta indiderunt, quia socerum gener sepultura prohibuit; *Romulum quoque insepultum periisse* dictitans: 2 primores Patrum, quos Servii rebus favisse credebat, interfecit, conscius deinde male quærendi regni ab seipso adversus se exemplum capi posse, armatis corpus circumsepsit. 3 Neque enim ad jus regni quicquam præter vim habebat: ut qui neque populi jussu, neque auctoribus Patribus regnaret.

Tarquinius Superbus regnat u. c. 220. a. C. 532.

4 Eo accedebat, ut in caritate civium nihil spei reponenti metu regnum tutandum esset: quem ut pluribus incuteret, cognitiones capitalium rerum, sine consiliis, per se solus exercebat: 5 perque eam caussam occidere, in exilium agere, bonis multare poterat: non suspectos modo aut invisos, sed unde nihil aliud quam prædam sperare posset. 6 Ita Patrum præcipue numero imminuto, statuit nullos in Patres legere, quo contemptior, paucitate ipsa, ordo esset, minusque per se nihil agi indignarentur. 7 Hic enim regum primus traditum à prioribus morem de omnibus Senatum consulendi solvit, domesticis consiliis rempublicam administravit, bellum, pacem, fœdera, societates per se ipse cum quibus voluit, injussu populi ac Senatus, fecit, diremitque. 8 Latinorum sibi maxime gentem conciliabat, ut peregrinis quoque opibus tutior inter cives esset, neque hospitia modo cum primoribus eorum, sed affinitates quoque jungebat. 9 Octavio Mamilio Tusculano, (is longe princeps Latini nominis erat, si famæ credimus, ab Ulysse, Deæque Circe oriundus:) ei Mamilio filiam nuptum dat: perque eas nuptias multos sibi cognatos amicosque ejus conciliat.

Metu regnum firmat.

Latinos sibi conciliat.

L. Jam magna Tarquinii auctoritas inter Latinorum proceres erat, quum in diem certam ut ad Lucum Ferentinæ conveniant, indicit: esse, quæ agere de rebus communibus velit. 2 Conveniunt frequentes, prima luce; ipse Tarquinius diem quidem servavit, sed paulo antequam sol occideret, venit. Multa ibi tota die in concilio variis jactata sermonibus erant. 3 Turnus Herdonius ab Aricia ferociter in absentem Tarquinium erat invectus; *Haud mirum esse, Superbo inditum Romæ cognomen,* (jam enim ita clam quidem mussitantes, vulgo tamen eum appellabant.) *An quicquam superbius esse quam ludificari sic omne*

Conventus Latinorum.

Turnus Herdonius in Tarquin. invehitur.

nomen Latinum? 4 Principibus longe ab domo excitis, ipsum qui concilium indixerit, non adesse: tentari profecto patientiam, ut si jugum acceperint, obnoxios premat. Cui enim non apparere, affectare eum imperium in Latinos? 5 Quid si sui bene crediderint cives, aut si creditum illud & non raptum parricidio sit, credere & Latinos (quanquam ne sic quidem alienigena) debere. 6 Sin suos ejus pœniteat (quippe qui alii super alios trucidentur, exsulatum eant, bona amittant) quid spei melioris Latinis portendi? Si se audiant, domum suam quemque inde abituros, neq; magis observaturos diem concilii, quam ipse, qui indixerit, observet. 7 Hæc atque alia eodem pertinentia seditiosus, facinorosusque homo, hisque artibus opes domi nactus, quum maxime dissereret, intervenit Tarquinius. Is finis orationi fuit. 8 Aversi omnes ad Tarquinium salutandum, qui silentio facto, monitus à proximis ut purgaret se, quod id temporis venisset, disceptatorem ait se sumptum inter patrem & filium. Cura reconciliandi eos in gratiam, moratum esse, & quia ea res exemisset illum diem, postero die acturum, quæ constituisset. 9 Ne id quidem ab Turno tulisse tacitum ferunt; dixisse enim, Nullam breviorem esse cognitionem, quam inter patrem & filium, paucisque transigi verbis posse: ni pareat patri, habiturum infortunium esse.

LI. Hæc Aricinus in regem Romanum increpans, ex concilio abiit. Quam rem Tarquinius aliquanto, quam videbatur, ægrius ferens, confestim Turno necem machinatur; ut eundem terrorem, quo civium animos domi oppresserat, Latinis injiceret; 2 & quia pro imperio palam interfici non poterat, oblato falso crimine insontem oppressit; per adversæ factionis quosdam Aricinos, servum Turni auro corrupit, ut in diversorium ejus vim magnam gladiorum in-

Ab eo opprimitur.

ferri clam fineret. 3 Ea quum una nocte perfecta essent, Tarquinius paullo ante lucem accitis ad se principibus Latinorum, quasi re nova perturbatus, *moram suam hesternam, velut Deorum quadam providentia illatam,* ait, *saluti sibi atque illis fuisse.* 4 *Ab Turno dici sibi & primoribus populorum parari necem, ut Latinorum solus imperium teneat. Aggressurum fuisse hesterno die in concilio. Dilatam rem esse, quod auctor concilii abfuerit, quem maxime peteret.* 5 *Inde illam absentis insectationem esse natam, quod morando spem destituerit. Non dubitare, si vera deferantur, quin prima luce, ubi ventum in concilium sit, instructus cum conjuratorum manu, armatusque venturus sit.* 6 *Dici gladiorum ingentem numerum esse ad eum convectum. Id vanum necne sit, extemplo scribi posse. Rogare eos, ut inde secum ad Turnum veniant.* 7 Suspectam fecit rem, & ingenium Turni ferox, & oratio hesterna, & mora Tarquinii; quod videbatur ob eam differri cædes potuisse. Eunt inclinatis quidem ad credendum animis, tamen nisi gladiis deprehensis, cætera vana existimaturi. 8 Ubi est eo ventum, Turnum ex somno excitatum circumsistunt custodes; comprehensisque servis, qui caritate domini vim parabant, quum gladii abditi ex omnibus locis diverticuli protraherentur; enimvero manifesta res visa. Injectæque Turno catenæ: & confestim Latinorum concilium magno cum tumultu advocatur. 9 Ibi tam atrox invidia orta est, gladiis in medio positis, ut indicta caussa, novo genere lethi, dejectus ad caput aquæ Fe-

LI, 8. *Diverticuli*] Idem est ac *diversorium. Dionysius* καταλυσιν in hac historia habet. Alioquin, ut notum, *diverticulum* est semita, quâ à via publica divertimus.

LI, 9. *Caput aquæ Ferentinæ*] Rem paullò aliter describit *Dionysius* Lib. IV. c. 48. ubi habet: εἰς βάραθρόν τι καταβάλλουσι καὶ ἐπισκάψαντες ἔτι ζῶντα εἰς τὴν γῆν διαφθείρουσι παραχρῆμα, *in barathrum quoddam dejiciunt & defossum adhuc vivum in terram occidunt.*

rentinæ, crate superne injecta, saxisque congestis mergeretur.

Fœdus cum Latinis.

LII. Revocatis deinde ad concilium Latinis, Tarquinius, collaudatisque qui Turnum novantem res pro manifesto parricidio merita pœna affecissent, ita verba fecit, 2 *Posse quidem se vetusto jure agere, quod quum omnes Latini ab Alba oriundi sint, in eo fœdere teneantur, quo ab Tullo res omnis Albana cum colonis suis in Romanum cesserit imperium.* 3 *Ceterum se utilitatis id magis omnium caussa censere, ut renovetur id fœdus: secundaque potius fortuna populi Romani, ut participes Latini fruantur, quam urbium excidia, vastationesque agrorum, quas Anco prius, patre deinde suo regnante, perpessi sint, semper aut exspectent, aut patiantur.* 4 Haud difficulter persuasum Latinis, quanquam in eo fœdere superior Romana res erat. Cæterum & capita nominis Latini stare, ac sentire cum rege videbant, & Turnus sui cuique periculi, si adversatus esset, recens erat documentum. 5 Ita renovatum fœdus, indictumque junioribus Latinorum, ut ex fœdere die certa ad lucum Ferentinæ armati frequentes adessent. 6 Qui ubi ad edictum Romani regis ex omnibus populis convenêre: ne ducem suum, neve secretum imperium, propriave signa haberent, miscuit manipulos ex Latinis Romanisque, ut ex binis singulos faceret, binosque ex singulis. Ita geminatis manipulis, centuriones imposuit.

Manipulos civium & sociorum miscet.

LIII. Nec ut injustus in pace Rex, ita dux belli pravus fuit. Quin ea arte æquasset superio-

LII, 6. *Ex binis singulos faceret, binósque ex singulis*] Cùm manipuli essent, centum virorum, è manipulo Romano quinquaginta viros sumsit, totidemque è Latino & sic *è binis singulos fecit*. Rursus è quinquaginta Latinis, totidémque Romanis alterum manipulum conflavit, ac proinde *binos è singulis*, seu milites singulorum manipulorum in binos divisit. De Manipulo vide *Lipsium* de Militia Rom. Lib. II. Dial. 3. qui institutum hoc Tarquinii postea non obtinuisse ostendit.

res reges, ni degeneratum in aliis, huic quoque decori offecisset. 2 Is primus Volscis bellum in ducentos amplius post suam ætatem annos movit: Suessamque Pometiam ex his vi cepit. 3 Ubi quum divendita præda quadringenta talenta argenti aurique recepisset; concepit animo eam amplitudinem Jovis templi, quæ digna Deûm hominumque rege, quæ Romano imperio, quæ ipsius etiam loci majestate esset. Captivam pecuniam in ædificationem ejus templi seposuit. 4 Excepit deinde eum lentius spe bellum, quo Gabios propinquam urbem nequicquam vi adortus, quum obsidendi quoque urbem spes pulso à mœnibus adempta esset, postremo minime arte Romana, fraude ac dolo, aggressus est; 5 nam quum, velut posito bello, fundamentis templi jaciendis, aliisque urbanis operibus intentum se esse simularet; Sextus filius ejus, qui minimus ex tribus erat, transfugit ex composito Gabios, patris in se sævitiam intolerabilem conquerens; 6 *Jam ab alienis in suos vertisse superbiam: & liberorum quoque eum frequentiæ tædere, ut quam in curia solitudinem fecerit, domi quoque faciat: ne quam stirpem, ne quem heredem regni relinquat. 7 Se quidem inter tela ac gladios patris elapsum, nihil usquam sibi tutum, nisi apud hostes L. Tarquinii credidisse. Nam, ne errarent, manere his bellum, quod positum simuletur: & per occasionem eum incautos invasurum.* 8 *Quod si apud eos supplicibus locus non sit, pererraturum se omne Latium: pulsumque se inde, Volscos & Æquos, & Hernicos petiturum: donec ad eos perveniat, qui à patrum crudelibus atque impiis suppliciis tegere liberos sciant.* 9 *Forsitan etiam ardoris aliquid ad bellum, armaque se adversus superbissimum regem, ac ferocissimum popu-*

Bellum cum Volscis.

Gabios fraude capit.

LIII, 3. *Quadringenta talenta*] Hoc est ex auro, argentoque captivo redegit summam florenorum Hollandicorum 720000.

rentinæ, crate superne injecta, saxisque congestis mergeretur.

Fœdus cum Latinis.

LII. Revocatis deinde ad concilium Latinis, Tarquinius, collaudatisque qui Turnum novantem res pro manifesto parricidio merita pœna affecissent, ita verba fecit, 2 *Posse quidem se vetusto jure agere, quod quum omnes Latini ab Alba oriundi sint, in eo fœdere teneantur, quo ab Tullo res omnis Albana cum colonis suis in Romanum cesserit imperium.* 3 *Cæterum se utilitatis id magis omnium caussa censere, ut renovetur id fœdus: secundaque potius fortuna populi Romani, ut participes Latini fruantur, quam urbium excidia, vastationesque agrorum, quas Anco prius, patre deinde suo regnante, perpessi sint, semper aut exspectent, aut patiantur.* 4 Haud difficulter persuasum Latinis, quanquam in eo fœdere superior Romana res erat. Cæterum & capita nominis Latini stare, ac sentire cum rege videbant, & Turnus sui cuique periculi, si adversatus esset, recens erat documentum. 5 Ita renovatum fœdus, indictumque junioribus Latinorum, ut ex fœdere die certa ad lucum Ferentinæ armati frequentes adessent. 6 Qui ubi ad edictum Romani regis ex omnibus populis convenêre: ne ducem suum, neve secretum imperium, propriave signa haberent, miscuit manipulos ex Latinis Romanisque, ut ex binis singulos faceret, binosque ex singulis. Ita geminatis manipulis, centuriones imposuit.

Manipulos civium & sociorum miscet.

LIII. Nec ut injustus in pace Rex, ita dux belli pravus fuit. Quin ea arte æquasset superio-

LII, 6. *Ex binis singulos faceret, binósque ex singulis*] Cùm manipuli essent, centum virorum, è manipulo Romano quinquaginta viros sumsit, totidemque è Latino & sic *è binis singulos fecit.* Rursus è quinquaginta Latinis, totidémque Romanis alterum manipulum conflavit, ac proinde *binos è singulis*, seu milites singulorum manipulorum in binos divisit. De Manipulo vide *Lipsium* de Militia Rom. Lib. II. Dial. 3. qui institutum hoc Tarquinii postea non obtinuisse ostendit.

res reges, ni degeneratum in aliis, huic quoque decori offecisset. 2 Is primus Volscis bellum in ducentos amplius post suam ætatem annos movit: Suessamque Pometiam ex his vi cepit. 3 Ubi quum divendita præda quadringenta talenta argenti aurique recepisset; concepit animo eam amplitudinem Jovis templi, quæ digna Deûm hominumque rege, quæ Romano imperio, quæ ipsius etiam loci majestate esset. Captivam pecuniam in ædificationem ejus templi seposuit. 4 Excepit deinde eum lentius spe bellum, quo Gabios propinquam urbem nequicquam vi adortus, quum obsidendi quoque urbem spes pulso à mœnibus adempta esset, postremo minime arte Romana, fraude ac dolo, aggressus est; 5 nam quum, velut posito bello, fundamentis templi jaciendis, aliisque urbanis operibus intentum se esse simularet; Sextus filius ejus, qui minimus ex tribus erat, transfugit ex composito Gabios, patris in se sævitiam intolerabilem conquerens;

Bellum cum Volscis.

Gabios fraude cepit.

6 Jam ab alienis in suos vertisse superbiam: & liberorum quoque eum frequentiæ tædere, ut quam in curia solitudinem fecerit, domi quoque faciat: ne quam stirpem, ne quem heredem regni relinquat. 7 Se quidem inter tela ac gladios patris elapsum, nihil usquam sibi tutum, nisi apud hostes L. Tarquinii credidisse. Nam, ne errarent, manere his bellum, quod positum simuletur: & per occasionem eum incautos invasurum. 8 Quod si apud eos supplicibus locus non sit, pererraturum se omne Latium: pulsumque se inde, Volscos & Æquos, & Hernicos petiturum: donec ad eos perveniat, qui à patrum crudelibus atque impiis suppliciis tegere liberos sciant. 9 Forsitan etiam ardoris aliquid ad bellum, armaque se adversus superbissimum regem, ac ferocissimum popu-

LIII, 3. *Quadringenta talenta*] Hoc est ex auro, argentóque captivo redegit summam florenorum Hollandicorum 720000.

lum inventurum. 10 Quum si nihil morarentur, infensus ira porro inde abiturus videretur; benigne ab Gabinis excipitur. Vetant mirari: si qualis in cives, qualis in socios, talis ad ultimum in liberos esset. 11 In seipsum postremo sæviturum, si alia desint. Sibi vero gratum adventum ejus esse: futurumque credere brevi, ut, illo adjuvante, ab portis Gabinis sub Romana mœnia bellum transferatur.

Sex. Tarquinii dolus

LIV. Inde in concilia publica adhiberi. Ubi quum de aliis rebus assentire se veteribus Gabinis diceret, quibus hæ notiores essent; ipse identidem belli auctor esse, in eo sibi præcipuam prudentiam assumere, quod utriusque populi vires nosset sciretque invisam profecto superbiam regiam civibus esse, quam ferre ne liberi quidem potuissent. 2 Ita quum sensim ad rebellandum primores Gabinorum incitaret, ipse cum promptissimis juvenum prædatum atque in expeditiones iret, & dictis factisque omnibus ad fallendum instructis, vana accresceret fides; dux ad ultimum belli legitur. 3 Ibi quum, inscia multitudine quid ageretur, prœlia parva inter Romam Gabiosque fierent, quibus plerumque Gabina res superior esset: tum certatim summi infimique Gabinorum Sex. Tarquinium dono Deûm sibi missum ducem credere. 4 Apud milites vero obeundo pericula ac labores, pariter prædam munifice largiendo, tanta caritate esse, ut non pater Tarquinius potentior Romæ, quam filius Gabiis esset. 5 Itaque postquam satis virium collectum ad omnes conatus videbat: tum è suis unum scifcitatum Romam ad patrem mittit, quid-

LIV, 5. *Dii dedissent*] Cùm pessimis artibus eam potestatem Gabiis esset consequutus, mirum est hominem *Diis* eam acceptam referre; nisi Diis tribuat, quod non impedivissent, quomodo maxima quæque scelera eis poterant tribui; aut nisi Deos se haud multò meliores esse putarent, quod ex mythica Theologia intelligere licet.

nam

nam se facere vellet? quandoquidem ut omnia unus Gabiis posset, ei Dii dedissent. 6 Huic nuncio; quia, credo, dubiæ fidei videbatur; nihil voce responsum est. Rex velut deliberabundus, in hortum ædium transit, sequente nuncio filii: ibi inambulans tacitus, summa papaverum capita dicitur baculo decussisse. 7 Interrogando, exspectandoque responsum nuncius fessus, ut re imperfecta, redit Gabios, quæ dixerit ipse, quæque viderit, refert. Seu ira, seu odio, seu superbia insita ingenio, nullam eum vocem emisisse. 8 Sexto ubi quid vellet parens, quidve præciperet, tacitis ambagibus, patuit; primores civitatis, criminando alios apud populum, alios sua ipsos invidia opportunos interemit. Multi palam: quidam, in quibus minus speciosa criminatio erat futura, clam interfecti. 9 Patuit quibusdam volentibus fuga, aut in exsilium acti sunt, absentiumque bona juxta atque interemptorum divisa fuere. 10 Largitionis inde prædæque & privati dulcedine commodi, sensus malorum publicorum adimi, donec orba consilio auxilioque Gabina res, regi Romano sine ulla dimicatione in manum traditur.

LV. Gabiis receptis, Tarquinius pacem cum Æquorum gente fecit: fœdus cum Tuscis renovavit. Inde ad negotia urbana animum convertit. Quorum erat primum, ut Jovis templum in monte Tarpeio, monumentum regni sui, nominisque relinqueret: Tarquinios reges ambos, patrem vovisse, filium perfecisse. 2 Et ut libera à cæteris religionibus area esset tota Jovis, templique ejus, quod inædificaretur; exaugurare fana, sacellaque statuit: quæ aliquot ibi à Tatio rege primum in ipso discrimine adversus Romulum

Ædificatur capitolini Jovis ædes.

LV, 2. *Exaugurare*] Nimirum, non sine augurio capta illa loca fuerant, ut in iis Templa ædificarentur. *Exaugurabantur*, simili ritu, dum aves consulebantur, ut ex iis intelligere liceret, utrum Diis, quibus areæ Templorum con-

pugnæ vota, consecrata, inaugurataque postea fuerant. 3 Inter principia condendi hujus operis, movisse numen ad indicandam tanti imperii molem traditur Deos: nam quum omnium sacellorum exaugurationes admitterent aves, in Termini fano non addixere. 4 Idque omen, auguriumque ita acceptum est, non motam Termini sedem, unumque eum Deorum non evocatum sacratis sibi finibus, firma stabiliaque cuncta portendere. 5 Hoc perpetuitatis auspicio accepto, secutum aliud magnitudinem imperii portendens prodigium est. Caput humanum integra facie aperientibus fundamenta templi dicitur apparuisse. 6 Quæ visa species, haud per ambages, arcem eam imperii, caputque rerum fore portendebat. Idque ita cecinere vates, quique in urbe erant, quosque ad eam rem consultandam ex Etruria acciverant. 7 Augebatur ad impensas regis animus. Itaque Pometinæ manubiæ, quæ perducendo ad culmen operi destinatæ erant, vix in fundamenta suppeditavere. 8 Eo magis Fabio, præterquam quod antiquior est, crediderim, quadringenta ea sola talenta fuisse; quam Pisoni, qui quadraginta millia pondo argenti seposita in eam rem scribit; 9 summam pecuniæ, neque ex unius tum urbis præda sperandam; & nullius, ne horum quidem magnificentiæ operum fundamenta non exsuperaturam.

LVI. Intentus perficiendo templo, fabris undique ex Etruria accitis, non pecunia solum ad id publica est usus, sed operis etiam ex plebe, qui quum haud parvus & ipse militiæ adderetur labor, minus tamen plebs gravabatur, se tem-

secratæ erant, volentibus, alii Deo eas consecrare liceret. Si *addicerent* aves, hoc est, si faverent, ex augurali disciplina, alii Deo consecrabantur; sin minus, intactæ relinquebantur, ne ira Deorum, sedes suas relinquere nolentium, moveretur. Rem ita se habuisse ex hoc loco, adtentè lecto, quivis deprehendet.

pla Deûm exædificare manibus suis : 2 quæ posthac & ad illa, ut specie minora, sic laboris aliquanto majoris, traducebatur opera : foros in circo faciendos, cloacamque maximam receptaculum omnium purgamentorum urbis sub terram agendam : quibus duobus operibus vix nova hæc magnificentia quicquam adæquare potuit. 3 His laboribus exercita plebe, quia & urbi multitudinem, ubi usus non esset, oneri rebatur esse : & colonis mittendis occupari latius imperii fines volebat ; Signiam, Circeiosque colonos misit : præsidia urbi futura terra, marique. 4 Hæc agenti, portentum terribile visum, anguis ex columna lignea elapsus, quum terrorem, fugamque in regiam fecisset, ipsius regis non tam subito pavore perculit pectus, quam anxiis implevit curis. 5 Itaque quum ad publica prodigia Etrusci tantum vates adhiberentur, hoc velut domestico exterritus visu, Delphos ad maxime inclytum in terris oraculum mittere statuit. 6 Neque responsa sortium ulli alii committere ausus, duos filios per ignotas ea tempestate terras, ignotiora maria in Græciam misit. Titus & Aruns profecti. 7 Comes his additus L. Junius Brutus, Tarquinia sorore regis natus, juvenis longe alius ingenio quam cujus similitudinem induerat. Is quum primores civitatis, in quibus fratrem suum, ab avunculo interfectum audisset ; neque in animo suo quicquam regi timendum, neque in fortuna concupiscendum relinquere statuit : contemptu tutus esse, ubi in jure parum præsidii esset. 8 Ergo ex

Tarquinii opera.

Portenti causâ Delphos mittit.

L. Junius Brutus.

LVI, 6. *Responsa sortium*] *Sortibus* jactis, quibus certa quædam significatio tribuebatur, multa responsa à sacerdotibus edebantur, ideò & *sortes* quodvis oraculum significavit, etiam ubi voce reddebatur, ut *Delphis*. Vide n. 10. Sic apud *Ovidium* Metam. I, 368. *auxilium per sacras quærere sortes*, est sciscitari oraculum Themidis voce responsuræ ; quæ postea (vs. 381.) *sortem dedit*, cùm clarâ voce respondit : *discedite Templo* &c. De sortibus verò adi *Ant. van Dale* Diss. I. de Oraculis c. 14.

industria factus ad imitationem stultitiæ, quum se suaque prædæ esse regi sineret, Bruti quoque haud abnuit cognomen: ut, sub ejus obtentu cognominis, liberator ille populi Romani animus, latens opperiretur tempora sua. 9 Is tum ab Tarquiniis ductus Delphos, ludibrium verius quam comes, aureum baculum inclusum corneo cavato ad id baculo tulisse donum Apollini dicitur, per ambages effigiem ingenii sui. 10 Quo postquam ventum est, perfectis patris mandatis, cupido incessit animos juvenum, sciscitandi ad quem eorum Regnum Romanum esset venturum. Ex infimo specu vocem redditam ferunt; *Imperium summum Romæ habebit, qui vestrum primus, ô juvenes, osculum matri tulerit.* 11 Tarquinii, ut Sextus qui Romæ relictus fuerat, ignarus responsi, expersque imperii esset, rem summa ope taceri jubent; ipsi inter se uter prior, quum Romam redisset, matri osculum daret, sorti permittunt. 12 Brutus alio ratus spectare Pythicam vocem, velut si prolapsus cecidisset, terram osculo contigit: scilicet, quod ea communis mater omnium mortalium esset. 13 Reditum inde Romam, ubi adversus Rutulos bellum summa vi parabatur.

Oraculum

Bruti acumen.

Bellum cum Rutulis.

LVII. Ardeam Rutuli habebant, gens ut in ea regione atque in ea ætate, divitiis præpollens. Eaque ipsa caussa belli fuit, quod rex Romanus tum ipse ditari, exhaustus magnificentia publicorum operum, tum præda delinire popularium animos studebat; 2 præter aliam superbiam regno infestos etiam, quod se in fabrorum ministeriis ac servili tamdiu habitos opere ab rege indignabantur. 3 Tentata res est, si primo impetu capi Ardea posset. Ubi id parum processit, obsidione,

LVI, 12. *Quod ea communis mater* &c.] E Deucalionis fabula repetita hæc fictio videtur. Vide *Ovidii* Metam. L. I, 393.

munitionibusque cœpti premi hostes. 4 In iis stativis, ut fit, longo magis quam acri bello, satis liberi commeatus erant: primoribus tamen magis, quam militibus. 5 Regii quidem juvenes interdum otium conviviis, comessationibusque inter se terebant. 6 Forte potantibus his apud Sextum Tarquinium, ubi & Collatinus cœnabat Tarquinius, Egerii filius, incidit de uxoribus mentio: suam quisque laudare miris modis. 7 Inde certamine accenso, Collatinus negat *verbis opus esse, paucis id quidem horis posse sciri, quantum ceteris præstet Lucretia sua. Quin, si vigor juventæ inest, conscendimus equos, invisimusque præsentes nostrarum ingenia? Id cuique spectatissimum sit, quod nec opinato viri adventu occurrerit oculis.* 8 Incaluerant vino; age sane, omnes citatis equis advolant Romam. Quo quum, primis se intendentibus tenebris, pervenissent, pergunt inde Collatiam: 9 ubi Lucretiam, haudquaquam ut regias nurus, quas in convivio luxuque cum æqualibus viderant tempus terentes, sed nocte sera deditam lanæ inter lucubrantes ancillas in medio ædium sedentem inveniunt. Muliebris certaminis laus penes Lucretiam fuit. 10 Adveniens vir Tarquiniique excepti benigne; victor maritus comiter invitat regios juvenes. Ibi Sextum Tarquinium mala libido Lucretiæ per vim stuprandæ capit; tum forma, tum spectata castitas incitat. 11 Et tum quidem ab nocturno juvenili ludo, in castra redeunt.

Contentio de uxoribus.

Lucretia præfertur.

LVIII. Paucis interjectis diebus, Sextus Tarquinius, inscio Collatino, cum comite uno Collatiam venit, ubi exceptus benigne ab ignaris consilii, quum post cœnam in hospitale cubiculum deductus esset; amore ardens, postquam satis omnia tuta circa, sopitique omnes videbantur, 2 stricto gladio ad dormientem Lucretiam venit, sinistraque manu mulieris pectore oppresso, *Ta-*

Ei vim infert Tarquinius.

ce Lucretia, inquit, *Sextus Tarquinius sum, ferrum in manu est: moriere, si emiseris vocem.* 3 Quum pavida è somno mulier, nullam opem, prope mortem imminentem videret; tum Tarquinius fateri amorem, orare, miscere precibus minas, versare in omnes partes muliebrem animum. 4 Ubi obstinatam videbat, & ne mortis quidem metu inclinari, addit ad metum dedecus; cum mortua jugulatum servum nudum positurum ait, ut in sordido adulterio necata dicatur. 5 Quo terrore quum vicisset obstinatam pudicitiam velut victrix libido, profectusque inde Tarquinius ferox, expugnato decore muliebri, esset; Lucretia, moe-

Vocat illa patrem & virum.

sta tanto malo, nuncium Romam eundem ad patrem, Ardeamque ad virum mittit, ut cum singulis fidelibus amicis veniant: ita facto, maturatoque opus esse: rem atrocem incidisse. 6 Sp. Lucretius cum P. Valerio Volesi filio, Collatinus cum L. Junio Bruto venit; cum quo forte Romam rediens, ab nuncio uxoris erat conventus. Lucretiam sedentem moestam in cubiculo inveniunt. 7 Adventu suorum lacrimæ obortæ, quærentique viro, *Satin' salvæ? minime*, inquit, *quid enim salvi est mulieri amissa pudicitia? Vestigia viri alieni, Collatine, in lecto sunt tuo.* 8 *Cæterum corpus est tantum violatum, animus insons; mors testis erit. Sed date dextras fidemque, haud impune adultero fore. Sextus est Tarquinius, qui hostis pro hospite priore nocte vi armatus mihi sibique, si vos viri estis, pestiferum hinc abstulit gaudium.* 9 Dant ordine omnes fidem: consolantur ægram animi, avertendo noxam ab coacta in auctorem delicti: mentem peccare, non corpus: & unde consilium abfuerit, culpam abesse. 10 *Vos*, inquit, *videritis quid illi debeatur: ego me, etsi peccato absolvo, supplicio non libero, nec ulla deinde impudica*

Se occidit.

Lucretia exemplo vivet. 11 Cultrum, quem sub veste abditum habebat, eum in corde defigit:

prolapsaque in vulnus, moribunda cecidit. 12 Conclamant vir, paterque.

LIX. Brutus, illis luctu occupatis, cultrum ex vulnere Lucretiæ extractum manantem cruore præ se tenens, *Per hunc*, inquit, *castissimum ante regiam injuriam sanguinem juro, vosque Dii, testes facio, me L. Tarquinium Superbum, cum scelerata conjuge, & omni liberorum stirpe, ferro, igni, quacunque dehinc vi possim, executurum; nec illos, nec alium quenquam regnare Romæ passurum.* 2 Cultrum deinde Collatino tradit; inde Lucretio ac Valerio, stupentibus miraculo rei, unde novum in Bruti pectore ingenium. Ut præceptum erat, jurant: totique ab luctu versi in iram, Brutum jam inde ad expugnandum regnum vocantem sequuntur ducem. 3 Elatum domo Lucretiæ corpus, in forum deferunt, concientque miraculo, ut fit, rei novæ atque indignitate homines; pro se quisque scelus regium ac vim queruntur. 4 Movet tum patris mœstitia, tum Brutus, castigator lacrimarum atque inertium querelarum, auctorque, quod viros, quod Romanos deceret, arma capiendi adversus hostilia ausos. 5 Ferocissimus quisque juvenum cum armis voluntarius adest; sequitur & cætera juventus. Inde pari præsidio relicto Collatiæ ad portas, custodibusque datis, ne quis eum motum regibus nunciaret: cæteri armati, duce Bruto, Romam profecti. 6 Ubi eo ventum est, quacunque incedit armata multitudo, pavorem ac tumultum facit; rursus ubi anteire primores civitatis vident, quicquid sit, haud temere esse rentur. 7 Nec minorem motum animorum Romæ tam atrox res facit, quam Collatiæ fecerat. Ergo ex omnibus locis urbis in forum curritur. Quo simul ventum est, præco ad Tribunum Celerum, in quo tum magistratu forte

Conjuratio in Tarquinium.

Pop. Romanus in Tarquinios concitatur.

LIX. 7. *Ad Tribunum Celerum*] Non poterat Comitia vocare, nisi qui Magistratum gereret. *Celeres* autem erant à

Brutus erat, populum advocavit. 8 Ibi oratio habita, nequaquam ejus pectoris ingeniique, quod simulatum ad eam diem fuerat, de vi ac libidine Sexti Tarquinii, de stupro infando Lucretiæ & miserabili cæde, de orbitate Tricipitini, cui morte filiæ causa mortis indignior ac miserabilior esset. 9 Addita superbia ipsius regis, miseriæque & labores plebis in fossas, cloacasque, exhauriendas demersæ. Romanos homines victores omnium circa populorum, opifices ac lapicidas pro bellatoribus factos. 10 Indigna Servii Tullii regis memorata cædes, & invecta corpori patris nefando vehiculo filia: invocatique ultores parentum Dii. 11 His atrocioribusque, credo, aliis, quæ præsens rerum indignitas haudquaquam relatu scriptoribus facilia subjicit; memoratis, incensam multitudinem perpulit, ut imperium regi abrogaret, exsulesque esse juberet L. Tarquinium cum conjuge ac liberis. 12 Ipse junioribus qui ultro nomina dabant, lectis armatisque, ad concitandum inde adversus regem exercitum, Ardeam in castra est profectus; imperium in urbe Lucretio, præfecto urbis jam ante ab rege instituto, relinquit. 13 Inter hunc tumultum, Tullia domo profugit: exsecrantibus quacunque incedebat, invocantibusque parentum furias viris, mulieribusque.

LX. Harum rerum nunciis in castra perlatis; quum re nova trepidus rex pergeret Romam ad comprimendos motus, flexit viam Brutus (senserat enim adventum) ne obvius fieret; eodemque fere tempore, diversis itineribus, Brutus Ardeam, Tarquinius Romam, venerunt. 2 Tar-

Expelluntur.

Romulo instituti trecenti *ad custodiam corporis*, ut docet *Livius* suprà c. xv. 8. Hinc liquet, præsidium hoc subsequentibus Regibus etiam fuisse. Sic quoque *Dionysius* Κελερίων ἄρχοντα Brutum vocat, non Καλλερίων, quæ vox nihili malè ¦ fuerat *sacerdotum* versa, ut rectè ab erudito viro *Joan. Hudsono* observatum. Vide Dionys. Lib. IV. c. LXXI.

quinio clausæ portæ, exsiliumque indictum: liberatorem urbis, læta castra accepere; exactique inde liberi regis. Duo patrem secuti sunt, qui exsulatum Cære in Etruscos ierunt. Sextus Tarquinius Gabios, tanquam in suum regnum profectus, ab ultoribus veterum simultatum, quas sibi ipse cædibus, rapinisque conciverat, est interfectus. 3 L. Tarquinius Superbus regnavit annos quinque & viginti. Regnatum Romæ ab condita urbe ad liberatam annos ducentos quadraginta quatuor. 4 Duo Consules inde comitiis centuriatis à præfecto urbis ex commentariis Servii Tullii creati sunt; L. Junius Brutus, & L. Tarquinius Collatinus. Primi Coss. u. c. 245. a. C. 507.

LX. 2. *Exactique inde liberi Regis*] Mirum est *Livium* non dixisse Tarquinium ipsum, urbe exclusum, in castra redire conatum, exclusum quoque iis fuisse; tum etiam Romanos fœdere cum Ardeatibus facto, obsidionem solvisse. Sed multas alias circumstantias ab eo omissas ex *Dionysio* liquet, quem adi.

LX. 4. *Duo Consules*] Ab hoc anno, in summa pagina, annos Æræ Catonianæ, auctore eruditissimo viro *H. Dodwello*, adscripsimus. Hic annus fuit Periodi Julianæ 4207. Olym. LXVII. 1. 2. Ante Christum 507. Æræ Catonianæ 245. Varronianæ 247.

LX. 4. *Præfecto Urbis*] Interrege à Bruto prodito, si *Dionysio* credimus, Lib. IV. c. 14.

EPITOME LIBRI II.

Brutus jurejurando populum adstrinxit, neminem regnare Romæ passurum: Tarquinium Collatinum Collegam suum propter affinitatem Tarquiniorum suspectum, coëgit consulatu se abdicare, & civitate cedere; bona regum diripi jussit: agrum Marti consecravit: qui Campus Martius nominatus est. Adolescentes nobiles, in quibus suos quoque & sororis filios, quia conjuraverant de recipiendis regibus, securi percussit; servo indici, cui Vindicius nomen fuit, libertatem dedit: ex cujus nomine vindicta est appellata.

Quum adversus reges, qui contractis Veientium & Tarquiniensium copiis bellum intulerant, exercitum duxisset, in acie cum Arunte filio Superbi commortuus est: eumque matronæ annum luxerunt. P. Valerius Consul legem de provocatione ad populum tulit. Capitolium dedicatum est. Porsena Rex Clusinorum, bello pro Tarquiniis suscepto, quum ad Janiculum venisset, ne Tiberim transiret, virtute Coclitis Horatii prohibitus est; qui, dum alii pontem sublicium rescindunt, solus Etruscos sustinuit: & ponte rupto, armatus se in flumen misit: & ad suos tranavit. Alterum accessit virtutis exemplum à Mucio: qui, quum ad feriendum Porsenam castra hostium intrasset, occiso scriba, quem regem esse putabat, comprehensus, impositam altaribus manum in quibus sacrificatum erat, exuri passus est; dixitque tales trecentos esse conjuratos in mortem ipsius regis, quorum admiratione coactus Porsena pacis conditiones ferre, bellum omisit, acceptis obsidibus, ex quibus virgo una Clœlia, deceptis custodibus, per Tiberim ad suos tranavit: & quum reddita esset Porsenæ; honorifice remissa, equestrique statua donata est. Ap. Claudius ex Sabinis Romam transfugit: ob hoc Claudia tribus adjecta est. Numerus tribuum ampliatus est, ut essent viginti una. Adversus Tarquinium Superbum cum Latinorum exercitu bellum inferentem, A. Postumius dictator prospere pugnavit apud lacum Regillum. Plebs, quum propter nexos ob æs alienum Sacrum in montem secessisset, consilio Menenii Agrippæ à seditione revocata est. Idem Agrippa quum decessisset, propter paupertatem publico impendio elatus est. Tribuni plebis quinque creati sunt. Oppidum Volscorum Corioli captum est, virtute & opera C. Marcii, qui ob hoc Coriolanus vocatus est. Ti. Atinius, vir de plebe, quum in visu admonitus esset, ut de quibusdam religionibus ad Senatum perferret; & neglexisset, amisso filio, debilis factus, postea quam delatus ad Senatum lectica eadem illa indicaverat, usu pedum recepto, domum reversus

est. Quum C. Marcius Coriolanus, qui in exsilium erat pulsus, dux Volscorum factus, exercitum hostium urbi Romæ admovisset, & missi ad eum primum legati, postea sacerdotes frustra deprecati essent, ne bellum patriæ inferret: Veturia mater, & Volumnia uxor impetraverunt ab eo, ut recederet. Lex agraria primum lata est. Sp. Cassius consularis regni crimine damnatus est, necatusque. Oppia virgo Vestalis ob incestum viva defossa est. Quum vicini hostes Veientes, incommodi magis, quam graves essent, familia Fabiorum id bellum gerendum depoposcit, misitque in id trecentos sex armatos: qui ad Cremeram ad unum ab hostibus cæsi sunt: uno impubere domi relicto. Appius Claudius Consul, quum adversus Volscos contumacia exercitus male pugnatum esset, decimum quemque militum fuste percussit. Res præterea adversum Volscos, & Æquos & Veientes, & seditiones inter Patres, plebemque continet.

I. LIBERI jam hinc populi Romani res, pace belloque gestas, annuos magistratus, imperiaque legum potentiora quam hominum peragam. ² Quæ libertas ut lætior esset, proximi regis superbia fecerat; nam priores ita regnarunt, ut haud immerito omnes deinceps conditores partium cœptæ urbis, quas novas ipsi sedes ab se auctæ multitudini addiderunt, numerentur: ³ neque ambigitur, quin Brutus idem, qui tantum gloriæ, Superbo exacto rege meruit, pessimo publico id facturus fuerit, si libertatis immaturæ cupidine priorum regum alicui regnum extorsisset. ⁴ Quid enim futurum fuit, si illa pastorum convenarumque plebs transfuga ex suis populis, sub tutela inviolati templi, aut libertatem, aut certe impunitatem adepta, soluta regio metu, agitari cœpta esset tribuniciis procellis? ⁵ & in aliena urbe cum patribus serere

U. C. 245 a. C. 507.

Libertas P. Romano reddita.

U. c. 245. a. C. 507. certamina, priusquam pignora conjugum ac liberorum, caritasque ipsius soli, cui longo tempore assuescitur, animos eorum consociasset? 6 Dissipatæ res nondum adultæ discordia forent: quas fovit tranquilla moderatio imperii, eoque nutriendo perduxit, ut bonam frugem libertatis maturis jam viribus ferre possent. 7 Libertatis autem originem inde magis, quia annuum imperium consulare factum est, quam quod deminutum quicquam sit ex regia potestate, numeres. 8 Omnia jura, omnia insignia primi consules tenuere; id modo cautum est, ne, si ambo fasces haberent, duplicatus terror videretur. Brutus prior, concedente collega, fasces habuit: qui non acrior vindex libertatis fuerat, quam deinde custos fuit. 9 Omnium primum avidum novæ libertatis populum, ne postmodum flecti precibus aut donis regiis posset, jurejurando adegit, neminem Romæ passuros regnare. 10 Deinde quo plus virium in senatu frequentia etiam ordinis faceret, cædibus regis deminutum Patrum numerum, primoribus equestris gradus lectis, ad trecentorum summam explevit; 11 traditumque inde fertur, ut in senatum vocarentur, qui patres quique conscripti essent; conscriptos, videlicet, in novum senatum appellabant lectos. Id mirum quantum profuit ad concordiam civitatis, jungendosque Patribus plebis animos.

P. R. jurat se reges non passurum.

Augetur Senatus.

II. Rerum deinde divinarum habita cura, & quia quædam publica sacra per ipsos reges factitata erant, ne ubiubi regum desiderium esset, regem sacrificulum creant. 2 Id sacerdotium pontifici subjecere, ne additus nomini honos aliquid libertati, cujus tunc prima erat cura, officeret; ac nescio an nimis undique eam minimis quoque rebus muniendo, modum excesserint; 3 Consulis enim alterius, quum nihil aliud offenderit, nomen invisum civitati fuit. *Nimium Tarquinios*

Rex sacrificulus.

Tarquiniorum nominis odium.

regno assuesse, initium à Prisco factum. Regnasse deinde Servium Tullium, ne intervallo quidem facto oblitum tanquam alieni regni Superbum Tarquinium, velut hæreditatem gentis scelere ac vi repetisse. Pulso Superbo, penes Collatinum imperium esse. Nescire Tarquinios privatos vivere; non placere nomen: periculosum libertati esse. 4 Hic primo sensim tentantium animos sermo per totam civitatem est datus, sollicitamque suspicione plebem Brutus ad concionem vocat. Ibi omnium primum jusjurandum populi recitat. 5 Neminem regnare passuros, nec esse Romæ unde periculum libertati foret. Id summa ope tuendum esse: neque ullam rem, quæ eo pertineat, contemnendam. Invitum se dicere hominis caussa: nec dicturum fuisse, ni caritas reipubl. vinceret. 6 Non credere populum Romanum, solidam libertatem recuperatam esse. Regium genus, regium nomen, non solum in civitate, sed etiam in imperio esse. Id officere, id obstare libertati. 7 Hunc tu, inquit, tua voluntate, L. Tarquini, remove metum. Meminimus, fatemur, ejecisti reges. Absolve beneficium tuum. Aufer hinc regium nomen. Res tuas tibi non solum reddent cives tui, auctore me: sed, si quid deest, munifice augebunt. Amicus abi. Exonera civitatem vano forsitan metu. Ita persuasum est animis, cum gente Tarquinia regnum hinc abiturum. 8 Consuli primo tam novæ rei ac subitæ admiratio incluserat vocem. Dicere deinde incipientem primores civitatis circumsistunt, eadem multis precibus orant. 9 Et cæteri quidem movebant minus: postquam Sp. Lucretius major ætate ac dignitate, socer præterea ipsius, agere varie, rogando alternis, suadendoque cœpit, ut vinci se consensu civitatis pateretur, 10 timens consul, ne postmodum privato sibi eadem illa cum bonorum amissione, additaque alia insuper ignominia, acciderent, abdicavit se consulatu: rebusque suis omnibus Lavinium translatis, civitate cessit. 11 Brutus

u. c. 245. a. C. 507.

Collatinus abdicat se Consulatu

R. c. 245. a. C. 507. ex Senatus consulto ad populum tulit, ut omnes Tarquiniæ gentis exsules essent: collegam sibi comitiis centuriatis creavit P. Valerium, quo adjutore reges ejecerat.

Sufficitur P. Valerius. III. Quum haud cuiquam in dubio esset, bellum ab Tarquiniis imminere, id quidem spe omnium serius fuit. Cæterum id quod non timebant, per dolum ac proditionem prope libertas amissa est. 4 Erant in Romana juventute adolescentes aliquot, nec ii tenui loco orti, quorum in regno libido solutior fuerat; æquales, sodalesque adolescentium Tarquiniorum; assueti more regio vivere. 5 Eam tum, æquato jure omnium, licentiam quærentes, libertatem aliorum in suam vertisse servitutem inter se conquerebantur. *Regem hominem esse, à quo impetres, ubi jus, ubi injuria opus sit: esse gratiæ locum, esse beneficio; & irasci & ignoscere posse: inter amicum atque inimicum discrimen nosse.* 6 *Leges, rem surdam; inexorabilem esse, salubriorem, melioremque inopi quam potenti: nihil laxamenti nec veniæ habere, si modum excesseris. Periculosum esse, in tot humanis erroribus, sola innocentia vivere.* 7 Ita, jam sua sponte ægris animis, legati ab regibus superveniunt, sine mentione reditus, bona tantum repetentes. Eorum verba postquam in senatu audita sunt, per aliquot dies ea consultatio tenuit: ne non reddita belli caussa, reddita belli materia & adjumentum essent. 8 Interim legati alii alia moliri, aperte bona repetentes, clam recuperandi regni consilia struere. Et, tanquam ad id quod agi videbatur, ambientes nobilium adolescentium animos pertentant. 9 A quibus placide oratio accepta est, his literas ab Tarquiniis reddunt: & de accipiendis clam nocte in urbem regibus colloquuntur.

Conjuratio de Regibus revocandis.

IV. Vitelliis, Aquilliisque fratribus primo commissa res est. Vitelliorum soror consuli nupta Bruto erat; jamque ex eo matrimonio adolescen-

tes erant liberi, Titus, Tiberiusque: 2 eos quoque in societatem consilii avunculi assumunt, præterea & nobiles aliquot adolescentes conscii assumpti, quorum vetustate memoria abiit. 3 Interim quum in senatu vicisset sententia, quæ censebat reddenda bona; eamque ipsam causam moræ in urbe haberent legati, quod spatium ad vehicula comparanda à consulibus sumpsissent, quibus regum asportarent res; omne id tempus cum conjuratis consultando absumunt: 4 evincuntque instando, ut literæ sibi ad Tarquinios darentur: nam aliter quî credituros eos, non vana ab legatis super rebus tantis afferri? Datæ literæ, ut pignus fidei essent, manifestum facinus fecerunt. 5 Nam quum, pridie quam legati ad Tarquinios proficiscerentur, & cœnatum forte apud Vitellios esset, conjuratique ibi, remotis arbitris, multa inter se, de novo, ut fit, consilio egissent; sermonem eorum ex servis unus excepit, qui jam antea id senserat agi: 6 sed eam occasionem, ut literæ legatis darentur, quæ deprehensæ rem coarguere possent, exspectabat. Postquam datas sensit, rem ad consules detulit. 7 Consules ad deprehendendos legatos, conjuratosque profecti domo, sine tumultu rem omnem oppressere: literarum in primis habita cura, ne interciderent. Proditoribus extemplo in vincula conjectis, de legatis paullulum addubitatum est: & quanquam visi sunt commisisse, ut hostium loco essent, jus tamen gentium valuit.

u. c. 245. a. C. 507.

Opprimitur.

V. De bonis regiis, quæ reddi ante censuerant, res integra refertur ad Patres. Illi victi ira vetuère reddi, vetuère in publicum redigi. 2 Diripienda plebi sunt data; ut contacta regia præda spem in perpetuum cum his pacis amitteret. Ager Tarquiniorum, qui inter urbem ac Tiberim fuit, consecratus Marti, Martius deinde campus fuit. 3 Forte ibi tum seges farris dicitur fuisse

Bona Tarquiniorum diripiuntur aut consecrantur.

U. c. 245. a. C. 507. matura messi. Quem campi fructum quia religiosum erat consumere, desectam cum stramento segetem magna vis hominum simul immissa corbibus fudere in Tiberim, tenui fluentem aqua, ut mediis caloribus solet. Ita in vadis hæsitantis frumenti acervos sedisse illitos limo. 4 Insulam inde paulatim, & aliis, quæ fert temere flumen, eodem invectis, factam. Postea credo additas moles, manuque adjutum, ut tam eminens area, firma templis quoque ac porticibus sustinendis esset. 5 Direptis bonis regum, damnati proditores, sumtumque supplicium. Conspectius eo, quod pœnæ capiendæ ministerium patri de liberis consulatus imposuit: & qui spectator erat amovendus, eum ipsum fortuna exactorem supplicii dedit. 6 Stabant deligati ad palum nobilissimi juvenes. Sed à cæteris, velut ab ignotis capitibus, consulis liberi omnium in se averterant oculos, miserebatque non pœnæ magis homines quam sceleris, quo pœnam meriti essent; 7 illos eo potissimum anno, patriam liberatam, patrem liberatorem, consulatum ortum ex domo Junia, Patres, plebem, quicquid Deorum hominumque Romanorum esset, induxisse in animum, ut Superbo quondam regi, tum infesto exsuli proderent. 8 Consules in sedem processere suam, missique lictores ad sumendum supplicium, nudatos virgis cædunt, securique feriunt: quum inter omne tempus pater, vultusque & os ejus, spectaculo esset; eminente animo patrio inter pu-

Insula Tiberina.

Proditores pœnas dant.

V. 6. *Miserebat non pœnæ magis homines, quam sceleris*] Miseros eos censebant non tantùm quòd in prima adolescentia nobiles juvenes capite pœnas dabant; sed quòd tam turpe facinus admisissent, eo patre nati, atque in iis circumstantiis, quæ à *Livio* memorantur. Alioqui non video quid sit, *miseret me sceleris*, vix enim puto posse dici *scelus tuum facit me miserum*. Vid. de *Sanctii* Minervam Lib. IV. c. 3.

V. 8. *Eminente animo patrio*] Si *animus patrius* sit animus in patriam benè adfectus, significatur constantia *Bruti*; si verò *animus paternus*, misericordia erga filios, quæ sese prodebat.

blicæ pœnæ ministerium. 9 Secundum pœnam nocentium, ut in utramque partem arcendis sceleribus exemplum nobile esset, præmium indici, pecunia ex ærario, libertas & civitas data. 10 Ille primum dicitur vindicta liberatus. Quidam vindictæ quoque nomen tractum ab illo putant; Vindicio ipsi nomen fuisse. Post illum observatum, ut qui ita liberati essent, in civitatem accepti viderentur.

u. c. 245. a. C. 507.

Vindicta unde dicta.

VI. His, sicut acta erant, nunciatis, incensus Tarquinius non dolore solum tantæ ad irritum cadentis spei, sed etiam odio, iraque, postquam dolo viam obseptam vidit, bellum aperte moliendum ratus: circumire supplex Etruriæ urbes; orare maxime Veientes Tarquiniensesque, 2 *ne se ortum, ejusdem sanguinis, extorrem, egentem, ex tanto modo regno cum liberis adolescentibus ante oculos suos perire sinerent. Alios peregre in regnum Romam accitos: se regem augentem bello Rom. imperium, à proximis scelerata conjuratione pulsum.* 3 *Eos inter se, quia nemo unus satis dignus regno visus sit, partes regni rapuisse: bona sua diripienda populo dedisse, ne quis expers sceleris esset. Patriam se regnumque suum repetere, & persequi ingratos cives velle. Ferrent opem, adjuvarent, suas quoque veteres injurias ultum irent, toties cæsas legiones, agrum ademptum.* 4 Hæc moverunt Veientes, ac pro se quisque, Romano saltem duce, ignominias demendas, belloque amissa repetenda, minaciter fremunt. Tarquinienses nomen ac cognatio movet. Pulchrum videbatur suos Romæ regnare. 5 Ita duo duarum civitatum exercitus, ad repetendum regnum, belloque persequendos Romanos, secuti Tarquinium. Postquam in agrum Romanum ventum est, obviam hosti consules eunt. 6 Valerius, quadrato agmine, peditem ducit: Brutus ad explorandum cum equitatu antecessit. Eodem modo primus eques hostium agminis fuit.

Tarquinii bellum moliuntur.

Inferunt T. Romano.

u. c. 245. Præerat Aruns Tarquinius filius regis. Rex ipse
a. C. 507. cum legionibus sequebatur. 7 Aruns, ubi ex lictoribus procul consulem esse: deinde jam propius ac certius facie quoque Brutum cognovit, inflammatus ira. *Ille est vir*, inquit, *qui nos extorres expulit patria. Ipse, en ille nostris decoratus insignibus, magnifice incedit. Dii regum ultores adeste.* 8 Concitat calcaribus equum, atque in ipsum infestus consulem dirigit. Sensit in se iri Brutus. Decorum erat tum ipsis capessere pugnam ducibus: avide itaque se certamini offert. 9 Adeoque infestis animis concurrerunt, neuter, dum hostem vulneraret, sui protegendi corporis memor, ut contrario ictu per parmam uterque transfixus, duabus hærentes hastis moribundi ex equis lapsi sunt. 10 Simul & cætera equestris pugna coepit, neque ita multo post & pedites superveniunt. Ibi varia victoria, & velut æquo Marte pugnatum est. Dextera utrinque cornua vicere, læva superata. 11 Veientes vinci ab Romano milite assueti, fusi fugatique sunt. Tarquiniensis novus hostis non stetit solum, sed etiam ab sua parte Romanum pepulit.

Bruti mors.

Pugna dubia.

VII. Ita quum pugnatum esset, tantus terror Tarquinium atque Etruscos incessit, ut omissa irrita re, nocte ambo exercitus, Veiens, Tarquiniensisque suas quisque abirent domos. 2 Adjiciunt miracula huic pugnæ; silentio proximæ noctis ex silva Arsia ingentem editam vocem, Silvani vocem eam creditam, hæc dicta, *Uno plus Etruscorum cecidisse in acie: vincere bello Romanum.* 3 Ita certe inde abiere Romani ut victores, Etrusci pro victis. Nam postquam illuxit, nec quisquam hostium in conspectu erat, P. Valerius Consul spolia legit, triumphansque inde Romam rediit: 4 collegæ funus quanto tum potuit apparatu, fecit. Sed multo majus morti decus publica fuit mœstitia, eo ante omnia insignis,

Silvani vox.

quia matronæ annum, ut parentem eum luxerunt: quod tam acer ultor violatæ pudicitiæ fuisset. 5 Consuli deinde qui superfuerat, ut sunt mutabiles vulgi animi, ex favore, non invidia modo, sed suspicio etiam cum atroci crimine orta. 6 Regnum eum affectare, fama ferebat: quia nec collegam subrogaverat in locum Bruti, & ædificabat in summa Velia. Ibi alto atque munito loco arcem inexpugnabilem fore. 7 Hæc dicta vulgo, creditaque quum indignitate angerent consulis animum; vocato ad concilium populo, summissis fascibus, in concionem ascendit. Gratum id multitudini spectaculum fuit; summissa sibi esse imperii insignia: confessionemque factam, populi quam consulis majestatem vimque majorem esse. 8 Ubi audire jussi, consul laudare fortunam collegæ, *quod liberata patria in summo honore pro republica dimicans, matura gloria, necdum se vertente in invidiam, mortem occubuisset. Se superstitem gloriæ suæ ad crimen atque invidiam superesse: ex liberatore patriæ ad Aquillios, Vitelliosque recidisse.* 9 *Nunquamne ergo*, inquit, *ulla adeo a vobis spectata virtus erit, ut suspicione violari nequeat? Ego me illum acerrimum regum hostem, ipsum cupiditatis regni crimen subiturum timerem?* 10 *Ego si in ipsa arce, Capitolioque habitarem, metui me crederem posse à civibus meis? tam levi momento mea apud vos fama pendet? Adeone est fundata leviter fides, ut ibi sim, quam qui sim, magis referat?* 11 *Non obstabunt P. Valerii ædes libertati vestræ, Quirites: tuta erit vobis Velia. Deferam non in planum modo ædes, sed colli etiam subjiciam: ut vos supra suspectum me civem habitetis. In Velia ædificent, quibus melius quam P. Valerio creditur libertas.* 12 Delata confestim materia omnis infra Veliam: & ubi nunc Vicæpotæ est, domus in infimo clivo ædificata.

u. c. 245. a. C. 507.

Valerius affectati regni insimulatus.

Submittit fasces Populo.

Se purgat.

Velia ædes subjicit.

VII. 12. *Ubi nunc Vicæpotæ*] Subaudiendum Ædes aut

U. c. 245. a. C. 507. *Leges ab eo latæ.*

VIII. Latæ deinde leges non solum, quæ regni suspicione consulem absolverent, sed quæ adeo in contrarium verterent, ut popularem etiam facerent. Inde cognomen factum Publicolæ est. 2 Ante omnes de provocatione adversus magistratus ad populum, sacrandoque cum bonis capite ejus, qui regni occupandi consilia inisset. 3 Gratæ in vulgus leges fuere, quas quum solus pertulisset, ut sua unius in his gratia esset; tum deinde comitia, collegæ subrogando habuit.

…ctus …ruto Lucretius, huic Horatius.

4 Creatus Sp. Lucretius Consul, qui magno natu, non sufficientibus jam viribus ad consularia munera obeunda, intra paucos dies moritur. Suffectus, in Lucretii locum, M. Horatius Pulvillus. 5 Apud quosdam veteres auctores, non invenio Lucretium consulem: Bruto statim Horatium suggerunt. Credo, quia nulla gesta res insignem fecerit consulatum, memoria intercidisse. 6 Nondum dedicata erat in Capitolio Jovis ædes. Valerius Horatiusque Consules sortiti uter dedicaret, Horatio sorte evenit. Publicola ad Veientium bellum profectus.

Capitolium dedicatur.

7 Ægrius quam dignum erat, tulere Valerii necessarii, dedicationem tam inclyti templi Horatio dari. Id omnibus modis impedire conati, postquam alia frustra tentata erant; postem jam tenenti consuli, foedum inter precationem Deûm nuncium incutiunt: mortuum ejus filium esse, funestaque familia dedicare eum templum non posse. 8 Non crediderit factum, an tantum animo roboris fuerit; nec traditur certum, nec interpretatio est facilis.

Templum; nam ut vidit *J. Lipsius* Epistol. Quæst. Lib. II. Ep. II. est *Victoriæ* sic à priscis Romanis dicta, à *vincendo*, *potiendo*. Ei adsentitur *Ger. Joan. Vossius*, in Etymologico ad vocem *Vica*.

VIII. 2. *Sacrando cum bonis &c.*] Qui *sacri* erant plebiscito eos impunè occidere licebat, ut docent *Festus*, in *Sacer mons* & *Macrobius* Saturn. Lib. III. c. 7. *Bona* verò sic *sacra*, perdebantur; ut liquet exemplo segetis Tarquinii suprà V. 3. Vide & Interp. ad septimam Tabularum XII.

Nihil aliud ad eum nuncium à proposito aversus, quam ut cadaver efferri juberet, tenens postem, precationem peragit, & dedicat templum. 9 Hæc post exactos reges domi, militiæque gesta primo anno. Inde P. Valerius iterum, T. Lucretius, consules facti.

u. c. 245. a. C. 507.

u. c. 246. a. C. 506. P. Valerius II. T. Lucretius Coss.

IX. Jam Tarquinii ad Lartem Porsennam Clusinum regem perfugerant; ibi miscendo consilium, precesque, nunc orabant, ne se oriundos ex Etruscis, ejusdem sanguinis, nominisque, egentes exsulare pateretur: 2 nunc monebant etiam, *ne orientem morem pellendi reges inultum sineret. Satis libertatem ipsam habere dulcedinis.* 3 *Nisi quanta vi civitates eam expetant, tanta regna reges defendant, æquari summa infimis; nihil excelsum, nihil quod supra cætera emineat, in civitatibus fore. Adesse finem regnis; rei inter Deos, hominesque pulcherrimæ.* 4 Porsenna tum regem esse Romæ, tum Etruscæ gentis regem, amplum Tuscis ratus, Romam infesto exercitu venit. 5. Non unquam alias ante tantus terror senatum invasit. Adeo valida res tum Clusina erat, magnumque Porsennæ nomen, nec hostes modo timebant, sed suosmet ipsi cives, ne Romana plebs metu perculsa, receptis in urbem regibus, vel cum servitute pacem acciperet. 6 Multa igitur blandimenta plebi, per id tempus, ab senatu data, annonæ imprimis habita cura, & ad frumentum comparandum missi, alii in Volscos, alii Cumas. Salis quoque vendendi arbitrium, quia impenso pretio venibat in publicum omni sumptu, ademptum privatis. Portoriis quoque & tributo plebe liberata, ut di-

Porsenna bellum infert P. Romano.

Sal publice venditum.

IX. 6. *Quia impenso, &c.*] Sic J. Fr. *Gronovius* conjiciebat: *salis quoque vendendi arbitrium, quia impenso pretio venibat, in publicum omne sumtum ademptum privatis.* Adempta facultas privatis vendendi salis, quia nimio pretio venibat. Alioquin intelligi queat: *in publicum omni sumtu* (conficiendi salis translato) *ademtum privatis* (qui eum sumtum antea tolerabant) *vendendi* ejus *arbitrium.* Vix est ut vocula aliqua non exciderit.

U. C. 245. a. C. 507. Leges ab eo latæ.

VIII. Latæ deinde leges non solum, quæ regni suspicione consulem absolverent, sed quæ adeo in contrarium verterent, ut popularem etiam facerent. Inde cognomen factum Publicolæ est. 2 Ante omnes de provocatione adversus magistratus ad populum, sacrandoque cum bonis capite ejus, qui regni occupandi consilia inisset. 3 Gratæ in vulgus leges fuere, quas quum solus pertulisset, ut sua unius in his gratia esset; tum deinde comitia, collegæ subrogando habuit. 4 Creatus Sp. Lucretius Consul, qui magno natu, non sufficientibus jam viribus ad consularia munera obeunda, intra paucos dies moritur. Suffectus, in Lucretii locum, M. Horatius Pulvillus. 5 Apud quosdam veteres auctores, non invenio Lucretium consulem: Bruto statim Horatium suggerunt. Credo, quia nulla gesta res insignem fecerit consulatum, memoria intercidisse. 6 Nondum dedicata erat in Capitolio Jovis ædes. Valerius Horatiusque Consules sortiti uter dedicaret, Horatio sorte evenit. Publicola ad Veientium bellum profectus. 7 Ægrius quam dignum erat, tulere Valerii necessarii, dedicationem tam inclyti templi Horatio dari. Id omnibus modis impedire conati, postquam alia frustra tentata erant; postem jam tenenti consuli, foedum inter precationem Deûm nuncium incutiunt: mortuum ejus filium esse, funestaque familia dedicare eum templum non posse. 8 Non crediderit factum, an tantum animo roboris fuerit; nec traditur certum, nec interpretatio est facilis.

[...]ctus [...]ruto Lucretius, [...]buit Horatius.

Capitolium dedicatur.

Templum; nam ut vidit *J. Lipsius* Epistol. Quæst. Lib. II. Ep. II. est *Victoria* sic à priscis Romanis dicta, à *vincendo*, *potiendo*. Ei adsentitur *Ger. Joan. Vossius*, in Etymologico ad vocem *Vica*.

VIII. 2. *Sacrando cum bonis &c.*] Qui *sacri* erant plebiscito eos impunè occidere licebat, ut docent *Festus*, in *Sacer mons* & *Macrobius* Saturn. Lib. III. c. 7. *Bona* verò sic *sacra*, perdebantur; ut liquet exemplo segetis Tarquinii suprà V. 3. Vide & Intt. ad septimam Tabularum XII.

Nihil aliud ad eum nuncium à proposito aversus, quam ut cadaver efferri juberet, tenens postem, precationem peragit, & dedicat templum. 9 Hæc post exactos reges domi, militiæque gesta primo anno. Inde P. Valerius iterum, T. Lucretius, consules facti. u. c. 245. a. C. 507. u. c. 246. a. C. 506.

P. Valerius II. T. Lucretius Coss.

IX. Jam Tarquinii ad Lartem Porsennam Clusinum regem perfugerant; ibi miscendo consilium, precesque, nunc orabant, ne se oriundos ex Etruscis, ejusdem sanguinis, nominisque, egentes exsulare pateretur: 2 nunc monebant etiam, *ne orientem morem pellendi reges inultum sineret. Satis libertatem ipsam habere dulcedinis.* 3 *Nisi quanta vi civitates eam expetant, tanta regna reges defendant, æquari summa infimis; nihil excelsum, nihil quod supra cætera emineat, in civitatibus fore. Adesse finem regnis; rei inter Deos, hominesque pulcherrimæ.* 4 Porsenna tum regem esse Romæ, tum Etruscæ gentis regem, amplum Tuscis ratus, Romam infesto exercitu venit. 5. Non unquam alias ante tantus terror senatum invasit. Adeo valida res tum Clusina erat, magnumque Porsennæ nomen, nec hostes modo timebant, sed suosmet ipsi cives, ne Romana plebs metu perculsa, receptis in urbem regibus, vel cum servitute pacem acciperet. 6 Multa igitur blandimenta plebi, per id tempus, ab senatu data, annonæ imprimis habita cura, & ad frumentum comparandum missi, alii in Volscos, alii Cumas. Salis quoque vendendi arbitrium, quia impenso pretio venibat in publicum omni sumptu, ademptum privatis. Portoriis quoque & tributo plebe liberata, ut di-

Porsenna bellum infert P. Romano.

Sal publice venditum.

IX. 6. *Quia impenso, &c.*] Sic J. Fr. *Gronovius* conjiciebat: *salis quoque vendendi arbitrium, quia impenso pretio venibat, in publicum omne sumtum ademptum privatis.* Adempta facultas privatis vendendi salis, quia nimio pretio venibat. Alioquin intelligi queat: *in publicum omni sumtu* (conficiendi salis translato) *ademtum privatis* (qui eum sumtum antea tolerabant) *vendendi* ejus *arbitrium.* Vix est ut vocula aliqua non exciderit.

a. c. 246. a. C. 506.

vites conferrent, qui oneri ferendo essent; pauperes satis stipendii pendere, si liberos educarent. 7 Itaque hæc indulgentia Patrum, asperis postmodum rebus in obsidione ac fame, adeo concordem civitatem tenuit, ut regium nomen non summi magis quam infimi horrerent: 8 nec quisquam unus malis artibus postea tam popularis esset, quam tum bene imperando universus senatus fuit.

Hor. Coclitis fortitudo.

X. Quum hostes adessent, pro se quisque in urbem ex agris demigrant: urbem ipsam sepiunt præsidiis: alia muris, alia Tiberi objecto videbantur tuta. 2 Pons sublicius iter penè hostibus dedit: ni unus vir fuisset, Horatius Cocles: id munimentum illo die, fortunâ urbis Romanæ, habuit: 3 qui positus fortè in statione pontis, quum captum repentino impetu Janiculum, atque inde citatos decurrere hostes vidisset, trepidamque turbam suorum arma ordinesque relinquere, reprehensans singulos, obsistens, obtestansque Deûm & hominum fidem, testabatur: 4 *nequicquam deserto præsidio eos fugere. Si transitum pontem à tergo reliquissent: jam plus hostium in Palatio Capitolioque, quam in Janiculo fore. Itaque monere, prædicere, ut pontem, ferro, igni, quacunque vi possent, interrumpant. Se impetum hostium, quantum corpore uno posset obsisti, excepturum.* 5 Vadit inde in primum aditum pontis: insignisque inter conspecta cedentium pugnæ terga, obversis cominus ad ineundum prœlium armis, ipso miraculo audaciæ obstupefecit hostes; 6 duos tamen cum eo pudor tenuit, Sp. Lartium ac T. Herminium, ambos claros genere, factisque. 7 Cum his primam periculi procellam, & quod tumul-

X. 4. *Transitum pontem*] Hoc est, ut rectè J. F. Gronovius, nisi rumperent eum pontem, quem transierant. Alioqui si abesset τὸ *pontem*, nihil deesset, & fortè margini additum, ut vocem *transitum* explicaret, in contextum irrupit.

tuosissimum pugnæ erat, parumper sustinuit; deinde eos quoque ipsos exigua parte pontis relicta, revocantibus qui rescindebant, cedere in tutum coëgit. 8 Circumferens inde truces minaciter oculos, ad proceres Etruscorum; nunc singulos provocare, nunc increpare omnes, *Servitia regum superborum, suæ libertatis immemores, alienam oppugnatum venire.* 9 Cunctati aliquandiu sunt, dum alius alium, ut prœlium incipiant, circumspectant; pudor deinde commovit aciem, & clamore sublato undique in unum hostem tela conjiciunt. 10 Quæ quum in objecto cuncta scuto hæsissent, neque ille minus obstinatus ingenti pontem obtineret gradu; jam impetu conabantur detrudere virum; quum simul fragor rupti pontis, simul clamor Romanorum alacritate perfecti operis sublatus, pavore subito impetum sustinuit. 11 Tum Cocles, *Tiberine pater*, inquit, *te sancte precor, hæc arma & hunc militem propitio flumine accipias.* Ita sic armatus in Tiberim desiluit: multisque superincidentibus telis incolumis ad suos tranavit; rem ausus plus famæ habituram ad posteros, quam fidei. 12 Grata erga tantam virtutem civitas fuit: statua in comitio posita; agri, quantum uno die circumaravit, datum. 13 Privata quoque, inter publicos honores, studia eminebant; nam in magna inopia, pro domesticis copiis, unusquisque ei aliquid, fraudans se ipse victu suo, contulit.

u. c. 246. a. . . 506.

XI. Porsenna primo conatu repulsus, consiliis ab oppugnanda urbe ad obsidendam versis, præsidio in Janiculo locato, ipse in plano, ripisque Tiberis castra posuit: 2 navibus undique accitis,

Porsenna urbem obsidet.

X. 10. *Ingenti pontem obtineret gradu*] *Ingens gradus* merito est viris doctis suspectus. Si legeremus *immoto*, aut *immobili gradu*, res clara esset. Hostes enim eum *gradu movere*, ut loquitur *Livius* Lib. VI. 32. & VII. 8. non potuerunt. *Dionysius* Lib. V. c. 23. in hac eadem re, de *Horatio* duobusque ejus sociis: *διέμειναν ἐπὶ τῆς αὐτῆς βάσεως*, *manserunt in eodem gradu.*

a. r. 246. a. C. 506. & ad custodiam, ne quid Romam frumenti subvehi sineret; & ut prædatum milites trans flumen, per occasiones, aliis atque aliis locis trajicerent; 3 brevique adeo infestum omnem Romanum agrum reddidit, ut non cætera solum ex agris, sed pecus quoque omne in urbem compelleretur, neque quisquam extra portas propellere auderet. 4 Hoc tantum licentiæ Etruscis, non metu magis quam consilio concessum; namque Valerius consul, intentus in occasionem, multos simul & effusos improviso adoriundi, in parvis rebus negligens ultor, gravem se ad majora vindicem servabat. 5 Itaque, ut eliceret prædatores, edicit suis, postero die frequentes porta Esquilina, quæ aversissima ab hoste erat, expellerent pecus: scituros id hostes ratus, quod in obsidione & fame servitia infida transfugerent. 6 Et sciere perfugæ indicio: multoque plures, ut in spem universæ prædæ, flumen trajiciunt. 7. P. Valerius inde T. Herminium cum modicis copiis, ad secundum lapidem, Gabina via occultum considere jubet: Sp. Lartium, cum expedita juventute, ad portam Collinam stare, donec hostis prætereat; deinde se objicere, ne sit ad flumen reditus. 8 Consulum alter T. Lucretius porta Nævia, cum aliquot manipulis militum, egressus: ipse Valerius Cœlio monte cohortes delectas educit: hique primi apparuere hosti. 9 Herminius, ubi tumultum sensit, concurrit ex insidiis: versisque in Valerium Etruscis, terga cædit: dextra lævaque, hinc à porta Collina, illinc ab Nævia redditus clamor. 10 Ita cæsi in medio prædatores, neque ad pugnam viribus pares, & ad fugam septis omnibus viis, finisque ille tam effuse vagandi Etruscis fuit.

Valerii Cos. stratagema.

Etrusci cæduntur.

XII. Obsidio erat nihilominus, & frumenti cum summa caritate inopia; sedendoque expugnaturum se urbem, spem Porsenna habebat: 2 quum

² quum C. Mucius adolescens nobilis, cui indignum videbatur, populum Romanum servientem, quum sub regibus esset, nullo bello, nec ab hostibus ullis obsessum esse; liberum eundem populum ab iisdem Etruscis obsideri, quorum sæpe exercitus fuderit: ³ itaque magno audacique aliquo facinore eam indignitatem vindicandam ratus, primo sua sponte penetrare in hostium castra constituit: ⁴ dein metuens, ne si consulum injussu & ignaris omnibus iret, forte deprehensus à custodibus Romanis retraheretur ut transfuga, fortuna tum urbis crimen affirmante, senatum adiit: ⁵ *Transire Tiberim*, inquit, *Patres*, *& intrare, si possim, castra hostium volo: non prædo, nec populationum invicem ultor. Majus, si Dii juvant, in animo est facinus.* ⁶ Approbant Patres: abdito intra vestem ferro, proficiscitur. Ubi eo venit, in confertissima turba prope regium tribunal constitit. ⁷ Ibi quum stipendium forte militibus daretur, & scriba cum rege sedens pari fere ornatu multa ageret, eum milites vulgo adirent; timens sciscitari uter Porsenna esset, ne ignorando regem semetipse aperiret quis esset, quo temere traxit fortuna facinus, scribam pro rege obtruncat. ⁸ Vadentem inde qua per trepidam turbam cruento mucrone sibi ipse fecerat viam, quum concursu ad clamorem facto, comprehensum regii satellites retraxissent, ante tribunal regis destitutus, tum quoque inter tantas fortunæ minas, metuendus magis quam metuens: ⁹ *Romanus sum*, inquit, *civis: C. Mucium vocant. Hostis hostem occidere volui. Nec ad mortem minus animi est, quam fuit ad cædem. Et facere & pati fortia, Romanum est.* ¹⁰ *Nec unus in te ego hos animos gessi:*

u. c. 246 a. C. 506. C. Mucii facinus.

XII. 6. *Adprobant Patres*] Percussorem immissum in Romanum Consulem, pro sociis bellum gerentem, Romani Historici probris omnibus lacerassent; sed in Regem iturum, liberandæ Romæ causâ, laudarunt. Vituperamus nempe, in aliis, quod laudamus in nostris.

A. C. 246. A. C. 506. *longus post me ordo est idem petentium decus. Proinde in hoc discrimen, si juvat, accingere, ut in singulas horas capite dimices tuo: ferrum hostemque in vestibulo habeas regiæ.* 11 *Hoc tibi juventus Romana indicimus bellum. Nullam aciem, nullum prœlium timueris. Uni tibi, & cum singulis, res erit.* 12 Quum rex, simul ira infensus, periculoque conterritus, circumdari ignes minitabundus juberet, nisi expromeret propere, quas insidiarum sibi minas per ambages jaceret: 13 *En tibi*, inquit, *ut sentias quam vile corpus sit iis qui magnam gloriam vident:* dextramque accenso ad sacrificium foculo injicit: quam quum velut alienato ab sensu torreret animo; prope attonitus miraculo Rex, quum ab sede sua prosiluisset, amoverique ab altaribus juvenem jussisset: 14 *Tu vero abi*, inquit, *in te magis quam in me hostilia ausus. Juberem macte virtute esse, si pro mea patria ista virtus staret. Nunc jure belli liberum te, intactum, inviolatumque hinc dimitto.* 15 Tum Mucius, quasi remunerans meritum: *Quandoquidem*, inquit, *est apud te virtuti honos, ut beneficio tuleris à me, quod minis nequisti; trecenti conjuravimus principes juventutis Romanæ, ut in te hac via grassaremur.* 16 *Mea prima sors fuit; cæteri, ut cuique ceciderit primo, quoad te opportunum fortuna dederit, suo quisque tempore aderunt.*

Porsenna de pace agit. XIII. Mucium dimissum, cui postea Scævolæ à clade dextræ manus cognomen inditum, legati à Porsenna Romam secuti sunt. 2 Adeo moverat eum & primi periculi casus, quo nihil se præter errorem insidiatoris texisset; & subeunda

XII 12. *Circumdari ignes &c.*] Hæc omnia de igne admoto, deque constantia Mucii brachium torrentis, velut alienato ab sensu animo, omisit *Dionysius* Lib. v. c. 29. quòd fabulam esse putaret, ut est; & quòd rem aliter ab aliis, narrari videret; inducit enim Porsennam fidem Mucio dantem, tormenta remissum iri, si rem quamdam magnam, quam scire se Mucius aiebat, revelaret. Sed *Livius* libenter mirabiliora sequitur, eloquentiæ commodam materiem præbentia.

dimicatio toties quot conjurati superessent; ut pacis conditiones ultro ferret Romanis. 3 Jactatum in conditionibus nequicquam de Tarquiniis in regnum restituendis, magis quia id negare ipse nequiverat Tarquiniis, quam quod negatum iri sibi ab Romanis ignoraret. 4 De agro Veientibus restituendo, impetratum: expressaque necessitas obsides dandi Romanis, si Janiculo præsidium deduci vellent. His conditionibus composita pace, exercitum ab Janiculo deduxit Porsenna, & agro Romano excessit. 5 Patres C. Mucio virtutis causa trans Tiberim agrum dono dedere, quæ postea sunt Mucia prata appellata. 6 Ergo ita honorata virtute, feminæ quoque ad publica decora excitatæ. Clœlia virgo, una ex obsidibus, quum castra Etruscorum forte haud procul ripa Tiberis locata essent, frustrata custodes, dux agminis virginum inter tela hostium Tiberim tranavit; sospitesque omnes Romam ad propinquos restituit. 7 Quod ubi regi nunciatum est, primo incensus ira, oratores Romam misit ad Clœliam obsidem deposcendam; alias haud magni facere: deinde in admirationem versus, 8 *Supra Coclites, Muciosque dicere id facinus esse*, & præ se ferre, *quemadmodum, si non dedatur obses, pro rupto se fœdus habiturum; sic deditam, inviolatam ad suos remissurum.* 9 Utrinque constitit fides: & Romani pignus pacis ex fœdere restituerunt: & apud regem Etruscum non tuta solum, sed honorata etiam virtus fuit: laudatamque virginem parte obsidum se donare dixit: ipsa quos vellet, legeret. 10 Productis omnibus, elegisse impuberes dicitur:

u. c. 246. a. C. 506.

Clœlia nan[illegible] dixus.

XIII. 6. *Inter tela hostium*] Mirabiliorem hoc reddit historiam, quasi in puellas natantes tela, ab Etruscis conjecta fuissent. Sed sat mirum erat puellas potuisse tranare fluvium, nemine impediente, & sunt qui vix credant. *Dionysius* narrat custodes, puellis orantibus, ne nudas viderent, recessisse; easque occasione usas Tiberim tranasse,

U. C. 246. a. C. 506. quod & virginitati decorum, & consensu obsidum ipsorum probabile erat, eam ætatem potissimum liberari ab hoste, quæ maxime opportuna injuriæ esset. 11 Pace redintegrata, Romani novam in femina virtutem novo genere honoris, statua equestri, donavere; in summa Sacra via fuit posita virgo insidens equo.

Clœliæ statua.

XIV. Huic tam pacatæ profectioni ab urbe regis Etrusci abhorrens mos, traditus ab antiquis, usque ad nostram ætatem inter cætera solennia manet in bonis vendendis, bona Porsennæ regis vendendi. 2 Cujus originem moris, necesse est aut inter bellum natam esse, neque omissam in pace: aut mitiore crevisse principio, quam hic præ se ferat titulus, bona hostiliter vendendi. 3 Proximum vero est ex iis quæ traduntur: Porsennam descendentem ab Janiculo, castra opulenta, convecto ex propinquis ac fertilibus Etruriæ arvis commeatu, Romanis dono dedisse; inopi tum urbe ab longinqua obsidione. 4 Ea deinde, ne populo immisso diriperentur hostiliter, venisse, bonaque Porsennæ appellata; gratiam muneris magis significante titulo, quam auctionem fortunæ regiæ, quæ ne in potestatem quidem populi Romani esset. 5 Omisso Romano bello, Porsenna, ne frustra in ea loca exercitus adductus videretur, cum parte copiarum filium Aruntem Ariciam oppugnatum mittit. 6 Primo Aricinos res nec opinata perculerat, arcessita deinde auxilia & à Latinis populis, & à Cumis, tantum spei fecere, ut acie decernere auderent. Prœlio inito, adeo concitato impetu se intulerant Etrusci, ut funderent ipso incursu Aricinos. 7 Cumanæ cohortes arte adversus vim usæ, declinavere paululum; effuseque prælatos hostes conversis signis ab tergo adortæ sunt. 8 Ita in medio prope jam victores cæsi Etrusci: pars perexigua, duce amisso, quia nullum propius perfugium e-

Porsennæ bona vendere.

Porsenna Ariciam oppugnatum mittit.

Vincuntur Etrusci.

rat, Romam inermes & fortuna & specie supplicum delati sunt; ibi benigne excepti, divisique in hospitia. 9 Curatis vulneribus, alii profecti domos, nuncii hospitalium beneficiorum. Multos Romæ hospitum urbisque caritas tenuit, his locus ad habitandum datus, quem deinde *Tuscum vicum* appellarunt.

u. c. 246. a. C. 506.

Benigne habentur Romæ.

XV. P. Lucretius inde & P. Valerius Publicola tertium consules facti. Eo anno postremum legati à Porsenna de reducendo in regnum Tarquinio venerunt; quibus quum responsum esset, missurum ad regem senatum legatos; missi confestim honoratissimus quisque ex Patribus. 2 *Non, quin breviter reddi responsum potuerit, non recipi reges, ideo potius delectos Patrum ad eum missos: quam legatis ejus Romæ daretur responsum: sed ut in perpetuum mentio ejus rei finiretur, neu in tantis mutuis beneficiis invicem animi sollicitarentur: quum ille peteret, quod contra libertatem populi Romani esset: Romani, nisi in perniciem suam faciles esse vellent, negarent, cui nihil negatum vellent.* 3 *Non in regno populum Romanum, sed in libertate esse; ita induxisse in animum, hostibus potius, quam regibus, portas patefacere.* 4 *Eam esse voluntatem omnium, ut qui libertati erit in illa urbe finis, idem urbi sit.*

u. c. 247. a. C. 505.

P. Lucretio & P. Valerio III Coss.

Regibus reditus negatus.

XV. 1. *P. Lucretius inde*] *P. Valerio Publicolæ* III. Consuli Collegam dat *Dionysius* Lib. v. c. 21. *M. Horatium* iterum Consulem. Sic & *Cassiodorus* in Consulum Catalogo, ut & *Marianus Scotus*, aliique, ut observavit *Steph. Pighius*, in Annal. Romanorum; ubi *Livio* hic, quasi mutilo, fidem habendam negat. Ac sanè J. F. *Gronovius* ex Codicibus mendosis nescio quæ vestigia paris sequentis Consulum profert. Sed, ut verum dicam, non Librariorum sed *Livii* ipsius hic aliquam suspicor esse negligentiam; quòd, si *Dionysio* credimus, ad alium annum retulerit gesta ejus anni, cujus Consules omisit. Nam anno, qui tertium Consulatum M. Valerii sequutus est, Aruns, Porsennæ filius, Ariciam, ab antecedente anno obsidens, à Cumanis victus & occisus est, ut habet *Dionysius* Lib. v. c. 36. Itaque nullam lacunam hic esse putarim. Interea ne turbetur Chronologia, supplendi, post *T. Valerium* & *M. Horatium*, Consules *Sp. Lartius* & *T. Herminius*, qui Magistratum gesserunt anno Æræ Caton. 248, ante Christum 504.

u. c. 247. a. C. 505. Porsenna amicus T. R.

Proinde si salvam esse vellet Romam: ut patiatur liberam esse, orare. 5 Rex verecundia victus, *Quando id certum atque obstinatum est*, inquit, *neque ego obtundam sæpius eadem nequicquam agendo: nec Tarquinios spe auxilii, quod nullum in me est, frustrabor. Alium hinc, seu bello opus est, seu quiete, exsilio quærant locum, ne quid meam vobiscum pacem distineat.* 6 Dictis facta amiciora adjecit, obsidum, quod reliquum erat, reddidit; agrum Veientem, fœdere ad Janiculum icto ademptum, restituit. 7 Tarquinius, spe omni reditus incisa, exsulatum ad generum Mamilium Octavium Tusculum abiit. Romanis pax fida ita cum Porsenna fuit.

Tarquinius Tusculi exulat.

Omissum hic par Consulum, de quibus vid. notas ad n. 1.

XVI. Consules deinde M. Valerius, P. Postumius. Eo anno, bene pugnatum cum Sabinis; consules triumpharunt. 2 Majore inde mole Sabini bellum parabant, adversus eos, & ne quid simul ab Tusculo, (unde etsi non apertum, suspectum tamen bellum erat,) repentini periculi oriretur, P. Valerius quartum, T. Lucretius iterum consules facti. 3 Seditio inter belli pacisque auctores orta in Sabinis, aliquantum inde virium transtulit ad Romanos; 4 namque Atta Clausus, cui postea Appio Claudio fuit Romæ nomen, cum pacis ipse auctor à turbatoribus belli premeretur, nec par factioni esset, ab Regillo magna clientium comitatus manu, Romam transfugit. 5 His civitas data, agerque trans Anienem. Vetus Claudia tribus, additis postea novis tribulibus qui ex eo venerant agro, appellata. Appius, inter Patres lectus, haud ita multo post in principum dignationem pervenit. 6 Consules infesto exercitu in agrum Sabinum profecti, quum ita vastatione, deinde prœlio afflixissent opes hostium, ut diu nihil inde rebellionis timere pos-

u. c. 249. a. C. 503. M. Valerio, & P. Postumio Coss.

u. c. 250. a. C. 502. T. Valerio IV. & T. Lucretio Coss.

Claudia Tribus.

Clausus fit Senator.

XVI. 4. *A turbatoribus belli*] Suspicarer pro BELLI legendum PLEBIS, quod propius scripturæ Codicum, quàm Gronovianum *vulgi*, quamvis ita *Livius* Lib. IV. c. XLVIII, 1.

sent, triumphantes Romam redierunt. 7. P. Valerius omnium consensu princeps, belli pacisque artibus, anno post, Agrippa Menenio, P. Postumio Consulibus moritur, gloria ingenti, copiis familiaribus adeo exiguis, ut funeri sumptus deesset: de publico est elatus. Luxere matronæ, ut Brutum. 8 Eodem anno duæ coloniæ Latinæ, Pometia & Cora ad Auruncos deficiunt; cum Auruncis bellum initum: fusoque ingenti exercitu, qui se ingredientibus fines consulibus ferociter obtulerat, omne Auruncum bellum Pometiam compulsum est. 9 Nec magis post prœlium, quàm in prœlio cædibus temperatum est, & cæsi aliquanto plures erant quam capti, & captos passim trucidaverunt; ne ab obsidibus quidem, qui ccc accepti numero erant, iram belli hostis abstinuit. Et hoc anno Romæ triumphatum.

u. c. 250. a. C. 502. T. Valerii mors. u. c. 251. a. C. 501. Agr. Menenio, & T. Postumio coss. Bellum cum Auruncis.

XVII. Secuti sunt consules Opiter Virginius, & Sp. Cassius Pometiam primo vi, deinde vineis aliisque operibus oppugnaverunt. 2 In quos Aurunci magis jam inexpiabili odio, quam spe aliqua, aut occasione coorti, quum plures igni quam ferro armati excurrissent, cæde, incendioque cuncta complent: 3 vineis incensis, multis hostium vulneratis & occisis, consulum quoque alterum (sed utrum, nomen auctores non adjiciunt) gravi vulnere ex equo dejectum prope interfecerunt. 4 Romam inde, male gesta re, reditum, inter multos saucios consul spe incerta vitæ relictus. Interjecto deinde haud magno spatio, quod vulneribus curandis supplendoque exercitui satis esset: tùm ira majore belli, tùm viribus etiam auctis, Pometiæ arma illata; 5 & quum vineis refectis, aliaque mole belli, jam in eo esset, ut in muros evaderet miles, deditio est facta. 6 Cæterum nihilominus fœde, dedita urbe, quam si capta foret, Aurunci passim principes securi percussi, sub corona venierunt coloni alii; oppidum

u. c. 252. a. C. 500. Op. Virginio, Sp. Cassio Coss.

A. C. 253. A. C. 499 dirutum, ager veniit. 7 Consules magis ob iras graviter ultas, quam ob magnitudinem perfecti belli triumpharunt.

Post. Cominio, T. Lartio Coss.

XVIII. Insequens annus Postumum Cominium & T. Lartium Consules habuit. 2 Eo anno Romæ, quum per ludos, ab Sabinorum juventute, per lasciviam scorta raperentur, concursu hominum rixa ac prope prœlium fuit: parvaque ex re ad rebellionem spectare res videbatur. 3 Supra belli Latini metum id quoque accesserat, quod triginta jam conjurasse populos, concitante Octavio Mamilio, satis constabat. 4 In hac tantarum exspectatione rerum sollicita civitate, dictatoris primum creandi mentio orta; sed nec quo anno, nec quibus consulibus, quia ex factione Tarquinia essent (id quoque enim traditur), parum creditum sit, nec quis primum dictator creatus sit, satis constat; 5 apud veterrimos tamen auctores, T. Lartium dictatorem primum, Sp. Cassium magistrum equitum, creatos invenio. Consulares legere: ita lex jubebat, de dictatore creando lata. 6 Eo magis adducor, ut credam Lartium, qui consularis erat, potius quam Manium Valerium, M. filium, Volesi nepotem, qui nondum consul fuerat, moderatorem & magistrum consulibus appositum, 7 qui, si maxime ex ea familia legi dictatorem vellent, patrem multo potius, M. Valerium spectatæ virtutis & consularem virum legissent. 8 Creato dictatore primum Romæ, postquam præferri secures viderunt, magnus plebem metus incessit, ut inten-

Primus Dictator quis.

XVIII. 4. *Dictatoris*] Magistratus cui dicto audientes omnes esse oportebat, & quo dicente quidpiam nulla erat amplius tergiversatio. Eò alludere videtur *Livius* n. 8. De eo vide ad hunc annum, *St. Pighium*, in Ann. Romanorum.

XVIII. 6. *Man. Valerium*] Hunc tamen primum Dictatorem facit *Festus* in *Optima lex*. Qua de re vide *Steph. Pighium*, in Annal. Romanorum ad hunc annum. *Dionysius* differt primam Dictaturam in tertium ab hoc annum, U. nempe C. 256.

niores essent ad dicto parendum; neque enim ut in consulibus, qui pari potestate essent, alterius auxilium, neque provocatio erat: neque ullum usquam nisi in cura parendi auxilium. 9 Sabinis etiam, creatus Romæ dictator (eo magis quod propter se creatum crediderant) metum incussit; itaque legatos de pace mittunt: 10 quibus orantibus dictatorem, senatumque, ut veniam erroris hominibus adolescentibus darent; responsum, ignosci adolescentibus posse, senibus non posse, qui bella ex bellis sererent; 11 actum tamen est de pace: impetrataque foret, si quod impensæ factum in bellum erat, præstare Sabini (id enim postulatum erat) in animum induxissent. Bellum indictum; tacitæ induciæ quietum annum tenuere.

u. c. 253. a. C. 499.

XIX. Consules Servius Sulpicius, Manius Tullius: nihil dignum memoria actum. T. Æbutius deinde & C. Vetusius. 2 His consulibus Fidenæ obsessæ, Crustumeria capta, Præneste ab Latinis ad Romanos descivit, nec ultra bellum Latinum, gliscens jam per aliquot annos, dilatum. 3 A. Postumius dictator, T. Æbutius magister equitum magnis copiis peditum, equitumque profecti ad lacum Regillum in agro Tusculano agmini hostium occurrerunt; 4 & quia Tarquinios esse in exercitu Latinorum auditum est, sustineri ira non potuit, quin extemplo confligerent. 5 Ergo etiam prœlium aliquanto quam cætera gravius atque atrocius fuit; non enim duces ad regendam modo consilio rem affuere, sed suismet ipsi corporibus dimicantes miscuere certamina, nec quisquam procerum ferme hac aut illac ex acie sine vulnere, præter dictatorem Romanum, excessit. 6 In Postumium, prima in acie suos adhortantem, instruentemque, Tarquinius

u. c. 254. a. C. 498.

u. c. 255. a. C. 497. T. Æbutius & C. Vetusius Coss.

Bellum cum Latinis.

Prœlium ad Regillum lacum, quo vincunt...

XIX. 3 *A. Postumius Dictator*] Referenda hæc ad annum *u. c.* 258. ex sententia *Dionysii* Lib. VI. c. 2. & seqq. quam sententiam probat etiam *Pighius*.

u. c. 255. a. C. 497. Superbus, quanquam jam ætate & viribus erat gravior, equum infestus admisit: ictusque ab latere, concursu suorum, receptus in tutum est. 7 Et ad alterum cornu Æbutius magister equitum in Octavium Mamilium impetum dederat: nec fefellit veniens Tusculanum ducem: 8 contra quem & ille concitat equum, tantaque vis infestis venientium hastis fuit, ut brachium Æbutio trajectum sit, Mamilio pectus percussum. 9 Hunc quidem in secundam aciem Latini recepere. Æbutius quum saucio brachio tenere telum non posset, pugna excessit. 10 Latinus dux nihil deterritus vulnere, prœlium ciet: & quia suos perculsos videbat, arcessit cohortem exsulum Romanorum, cui L. Tarquinii filius præerat, ea quo majore pugnabat ira, ob erepta bona, patriamque ademptam, pugnam parumper restituit.

XX. Referentibus jam pedem ab ea parte Romanis, M. Valerius, Publicolæ frater, conspicatus ferocem juvenem Tarquinium ostentantem se in prima exsulum acie, 2 domestica etiam gloria accensus, ut cujus familiæ decus ejecti reges erant, ejusdem interfecti forent; subdit calcaria equo, & Tarquinium infesto spiculo petit. 3 Tarquinius retro in agmen suorum infenso cessit hosti. Valerium temere invectum in exsulum aciem, ex transverso quidam adortus transfigit: nec quicquam equitis vulnere equo retardato, moribundus Romanus labentibus super corpus armis, ad terram defluxit. 4 Dictator Postumius, postquam cecidisse talem virum, exsules ferociter citato agmine invehi, suos perculsos cedere, animadvertit; 5 cohorti suæ, quam delectam manum

XIX. 6. *Tarquinius Superbus*] Sic etiam censuerant *Licinnius* & *Gellius*, ut docet *Dionysius* Lib. VI. c. II. qui eos confutat, quòd Tarquinius Superbus nonagenario tunc proximus esset. Itaque ei Titum & Sex. Tarquinios substituit, & hunc in prœlio cecidisse narrat, cùm *Livius* diu antea Gabiis obtruncatum velit.

præsidii causa circa se habebat, dat signum, ut quem suorum fugientem viderint, pro hoste habeant; ita metu ancipiti versi à fuga Romani in hostem, & restituta acies. 6 Cohors dictatoris tum primum prœlium iniit; integris corporibus animisque, fessos adorti exsules, cædunt. 7 Ibi alia inter proceres coorta pugna. Imperator Latinus, ubi cohortem exsulum à dictatore Romano prope circumventam vidit, ex subsidiariis manipulos aliquot in primam aciem secum rapit. 8 Hos agmine venientes T. Herminius legatus conspicatus, interque eos insignem veste armisque Mamilium noscitans, tanto vi majore, quam paullo ante magister equitum cum hostium duce prœlium iniit, 9 ut & uno ictu transfixum per latus occiderit Mamilium, & ipse inter spoliandum corpus hostis veruto percussus, quum victor in castra esset relatus, inter primam curationem exspiraverit. 10 Tum ad equites dictator advolat, obtestans, ut fesso jam pedite, descendant ex equis, & pugnam capessant. Dicto paruere: desiliunt ex equis, provolant in primum, & pro antesignanis parmas objiciunt. 11 Recipit extemplo animum pedestris acies, postquam juventutis proceres æquato genere pugnæ secum partem periculi sustinentes vidit. Tum demum impulsi Latini, perculsaque inclinavit acies. 12 Equitibus admoti equi, ut persequi hostem possent, secuta & pedestris acies. Ibi nihil nec divinæ, nec humanæ opis Dictator prætermittens, ædem Castori vovisse fertur: ac pronunciasse militi præmia, qui primus, qui secundus, castra hostium intrasset;

u. c. 255.
a. C. 497.

XX. 10. *Fesso jam pedite &c.*] Si Latini nullum equitatum habuissent, facilè intelligeremus, equitatum Romanum potuisse sine periculo descendere ex equis; sed cum habuerint & quidem majorem Romano, si *Dionysio* credimus, mirum est eum equitatum non invasisse à lateribus Romanam aciem equitatu nudatam. Sæpe *Livius* ita loquitur; quasi hostibus Romanorum nullus equitatus fuisset. Sed rem aliter narrat *Dionysius*, cui potius crediderim.

u. c. 255. a. C. 497. 13 tantusque ardor fuit, ut eodem impetu, quo fuderant hostem, Romani castra caperent. Hoc modo ad lacum Regillum pugnatum est. Dictator & magister equitum triumphantes in urbem rediere.

† u. c. 256. a. C. 496. XXI. Triennio deinde nec certa pax, nec bellum fuit. Consules † Q. Cloelius & T. Lartius. * u. c. 257. a. C. 495. Inde * A. Sempronius & M. Minutius. 2 His consulibus ædes Saturno dedicata: Saturnalia institutus festus dies. †† u. c. 258. a. C. 494. †† A. deinde Postumius & T. Virginius consules facti. 3 Hoc demum anno ad Regillum lacum pugnatum, apud quosdam invenio: A. Postumium, quia collega dubiæ fidei fuerit, se consulatu abdicasse. Dictatorem inde factum. 4 Tanti errores implicant temporum, aliter apud alios ordinatis magistratibus, ut nec qui consules secundum quosdam, nec quid quoque anno actum sit, in tanta vetustate non rerum modo, sed etiam auctorum, digerere possis. u. c. 259. a. C. 493. Ap. Claudio & P. Servilio Coss. 5 Ap. Claudius deinde & P. Servilius consules facti. Insignis hic annus est, nuncio Tarquinii mortis. Mors Tarquinii. Mortuus est Cumis, quo se post fractas opes Latinorum ad Aristodemum tyrannum contulerat. 6 Eo nuncio erecti Patres, erecta plebes. Sed Patribus nimis luxuriosa ea fuit lætitia: plebi, cui ad eam diem summa ope inservitum erat, injuriæ à primoribus fieri cœpere. 7 Eodem anno Signia colonia, quam rex Tarquinius deduxerat, suppleto numero colonorum, iterum deducta est. Romæ tribus una & viginti factæ. Ædes Mercurii dedicata est idibus Maiis.

Bellum cum Volscis. XXII. Cum Volscorum gente, Latino bello neque pax, neque bellum fuerat. Nam & Volsci comparaverant auxilia, quæ mitterent Latinis, ni maturatum ab dictatore Romano esset: & maturavit Romanus, ne prœlio uno cum Latino, Volscoque contenderet. 2 Hac ira consules in Volscum agrum legiones duxere, Volscos consi-

Iii pœnam non metuentes, nec opinata res perculit. Armorum immemores, obsides dant trecentos principum à Cora atque Pometia liberos. Ita sine certamine inde abductæ legiones. 3 Nec ita multo post Volscis levatis metu, suum rediit ingenium: rursus occultum parant bellum; Hernicis in societatem armorum assumptis. Legatos quoque ad sollicitandum Latium passim dimittunt. 4 Sed recens ad Regillum lacum accepta clades, Latinos ira, odioque ejus, quicumque arma suaderet, ne ab legatis quidem violandis abstinuit. Comprehensos Volscos Romam duxere. Ibi traditi consulibus, indicatumque est, Volscos Hernicosque parare bellum Romanis. 5 Relata re ad Senatum, adeo fuit gratum Patribus, ut & captivorum sex millia Latinis remitterent: & de fœdere, quod prope in perpetuum negatum fuerat, rem ad novos magistratus rejicerent. 6 Enimvero tum Latini gaudere facto, pacis auctores in ingenti gloria esse. Coronam auream Jovi donum in Capitolium mittunt. Cum legatis, donoque, qui captivorum remissi ad suos fuerant, magna circumfusa multitudo venit. 7 Pergunt domos eorum apud quem quisque servierant: gratias agunt, liberaliter habiti, cultique in calamitate sua: inde hospitia jungunt. Nunquam alias ante publice, privatimque Latinum nomen Romano imperio conjunctius fuit.

u. c. 259. a. C. 493.

Latini fuerunt Romanis.

XXIII. Sed & bellum Volscum imminebat, & civitas secum ipsa discors intestino inter Patres plebemque flagrabat odio; maxime propter nexos ob æs alienum. 2 Fremebant, se foris pro libertate & imperio dimicantes, domi à civibus captos & oppressos esse: tutioremque in bello quam in pace, inter hostes quam inter cives libertatem plebis esse. Invidiamque eam sua sponte gliscentem, insignis unius calamitas accendit. 3 Magno natu quidam, cum omnium malorum suorum in-

Turba ob æs alienum.

A. C. 259. A. C. 493. signibus, se in forum projecit. Obsita erat squalore vestis, fœdior corporis habitus, pallore ac macie perempti. 4 Ad hoc promissa barba & capilli efferaverant speciem oris. Noscitabatur tamen in tanta deformitate, & ordines duxisse aiebant, aliaque militiæ decora vulgo, miserantes eum, jactabant. Ipse testes honestarum aliquot locis pugnarum, cicatrices adverso pectore ostentabat. 5 Sciscitantibus unde ille habitus, unde deformitas, quum circumfusa turba esset prope in concionis modum; *Sabino bello*, ait, *se militantem, quia propter populationes agri non fructu modo caruerit, sed villa incensa fuerit, direpta omnia, pecora abacta, tributum iniquo suo tempore imperatum, æs alienum fecisse:* 6 *id cumulatum usuris, primo se agro paterno avitoque exuisse, deinde fortunis aliis: postremo velut tabem pervenisse ad corpus. Ductum se ab creditore, non in servitium, sed in ergastulum & carnificinam esse.* 7 Inde ostentare tergum fœdum recentibus vestigiis verberum. Ad hæc visa auditaque, clamor ingens oritur. Non jam foro se tumultus continet, sed passim totam urbem pervadit. 8 Nexu vincti, solutique se undique in publicum proripiunt, implorant Quiritium fidem. Nullo loco deest seditionis voluntarius comes. Multis passim agminibus per omnes vias cum clamore in forum curritur. 9 Magno cum periculo suo, qui forte Patrum in foro erant, in eam turbam inciderunt. 10 nec temperatum manibus foret, ni propere consules, P. Servilius, & Ap. Claudius, ad comprimendam seditionem intervenissent. In eos multitudo versa, ostentare vincula sua, deformitatemque aliam. 11 Hæc se meritos dicere, exprobrantes suam quisque alius alibi militiam. Postulare multo minaciter magis quam suppliciter, ut senatum vocarent, curiamque ipsi futuri arbitri, moderatoresque publici consilii, circumsistunt. 12 Pauci admodum

Patrum, quos casus obtulerat contracti ad consules: cæteros metûs non curia modo, sed etiam foro arcebat. Nec agi quicquam per infrequentiam poterat senatus. 13 Tum vero eludi atque extrahi se multitudo putare: & Patrum qui abessent, non casu, non metu, sed impediendæ rei caussa abesse, & consules ipsos tergiversari: nec dubie ludibrio esse miserias suas. 14 Jam prope erat, ut ne consulum quidem majestas coërceret iras hominum. Quum, incerti, morando, an veniendo plus periculi contraherent, tandem in senatum veniunt: frequentique tandem curia, non modo inter Patres, sed ne inter consules quidem ipsos, satis conveniebat. 15 Appius vehementis ingenii vir, imperio consulari rem agendam, censebat: uno aut altero arrepto, quieturos alios. Servilius lenibus remediis aptior, concitatos animos fl[illegible] quam frangi putabat quum tutius, tum faci[illegible] esse. Inter hæc major alius terror.

u. c. 259. a. C. 493.

XXIV. Latini equites cum tumultuoso advolant nuncio: Volscos infesto exercitu ad urbem oppugnandam venire. Quæ audita (adeo duas ex una civitate discordia fecerat) longe aliter Patres ac plebem affecere. 2 Exsultare gaudio plebes; ultores superbiæ Patrum adesse dicere Deos. Alius alium confirmare, ne nomina darent: cum omnibus potiùs quam solos perituros. Patres militarent, Patres arma caperent, ut penes eosdem pericula belli, penes quos præmia essent. 3 At vero curia mœsta ac trepida ancipiti metu, & ab cive, & ab hoste, Servilium consulem, cui ingenium magis populare erat, orare ut tantis circumventam terroribus expediret rempublicam. 4 Tum consul, misso senatu, in concionem prodit. Ibi curæ esse Patribus ostendit, ut consulatur plebi. Cæterum deliberationi de maxima quidem illa, sed tamen parte civitatis, metum pro-

Metu hostis composita.

U. c. 259. a. C. 493.

universa republ. intervenisse. 5 Nec posse, quum hostes prope ad portas essent, bello prævertisse quicquam: nec, si sit laxamenti aliquid, aut plebi honestum esse, nisi mercede prius accepta, arma pro patria non cepisse: neque patribus satis decorum, per metum potius, quam postmodum voluntate, afflictis civium suorum fortunis consuluisse. 6 Concioni deinde edicto addidit fidem, quo edixit, *Ne quis civem Romanum vinctum aut clausum teneret, quo minus ei nominis edendi apud consules potestas fieret. Ne quis militis, donec in castris esset, bona possideret, aut venderet: liberos, nepotesve ejus moraretur.* 7 Hoc proposito edicto, & qui aderant nexi, profiteri extemplo nomina; & undique ex tota urbe proripientium se ex privato, quum retinendi jus creditori non esset, concursus in forum, ut Sacramento dicerent, fieri. 8 Magna ea manus fuit: ne[illegible] aliorum magis in Volsco bello virtus atque [illegible]era enituit. Consul copias contra hostem educit. Parvo dirimente intervallo castra ponit.

XXV. Proxima inde nocte Volsci discordia Romana freti, si qua nocturna transitio proditiove fieri possit, tentant castra. Sensere vigiles: excitatus exercitus: signo dato concursum est ad arma. 2 Ita frustra id inceptum Volscis fuit. Reliquum noctis utrinque quieti datum. Postremo die prima luce Volsci, fossis repletis, vallum invadunt. 3 Jamque ab omni parte munimenta vellebantur, quum consul quamquam cuncti undique, & nexi ante omnes, ut signum daret, clamabant, experiendi animos militum caussa parumper moratus, postquam satis apparebat ingens ardor, dato tandem ad erumpendum signo, militem avidum certaminis emittit. 4 Primo statim incursu, pulsi hostes: fugientibus, quoad insequi pedes potuit, terga cæsa; eques usque ad castra pavidos egit; mox, ipsa castra legionibus

Vinci Volsci.

circundatis : quum Volscos inde etiam pavor expulisset, capta direptaque. 5 Postero die ad Suessam Pometiam, quo confugerant hostes, legionibus ductis, intra paucos dies oppidum capitur: captum prædæ datum : inde paullum recreatus egens miles. 6 Consul cum maxima gloria sua victorem exercitum Romam reducit : decedentem Romam Ecetranorum Volscorum legati, rebus suis timentes, post Pometiam captam, adeunt. His ex Senatusconsulto data pax, ager ademptus.

u. c. 259. a. C. 493. Suessa capta.

XXVI. Confestim & Sabini Romanos territavere : tumultus enim fuit verius quam bellum. Nocte in urbe nunciatum est, exercitum Sabinum prædabundum ad Anienem amnem pervenisse : ibi passim diripi atque incendi villas. 2 Missus extemplo eo cum omnibus copiis equitum A. Postumius, qui dictator bello Latino fuerat, secutus consul Servilius, cum delecta peditum manu. 3 Plerosque palantes eques circumvenit, nec advenienti peditum agmini restitit Sabina legio. Fessi tum itinere, tum populatione nocturna, magna pars, in villis repleti cibo, vinoque, vix fugæ quod satis esset virium, habuere. 4 Nocte una audito, perfectoque bello Sabino, postero die in magna jam spe undique partæ pacis, legati Aurunci senatum adeunt ; ni decedatur Volsco agro, bellum indicentes. 5 Cum legatis simul exercitus Auruncorum domo profectus erat, cujus fama haud procul jam ab Aricia visi, tanto tumultu concivit Romanos, ut nec consuli ordine Patres, nec pacatum responsum arma inferentibus, arma ipsi capientes dare possent. 6 Ariciam infesto agmine itur : nec procul inde cum Auruncis signa collata : prœlioque uno debellatum est.

Tumultus Sabinus.

Bellum cum Auruncis.

Vincuntur.

XXVII. Fusis Auruncis, victor tot intra paucos dies bellis, Romanus, promissa consulis, fi-

U. c. 259.
A. C. 493.
Turba nexorum.

demque senatus exspectabat: quum Appius & insita superbia animo, & ut collegæ vanam faceret fidem, quam asperrime poterat, jus de creditis pecuniis dicere; deinceps & qui ante nexi fuerant, creditoribus tradebantur, & nectebantur alii. 2 Quod ubi cui militi inciderat, collegam appellabat, concursus ad Servilium fiebat; illius promissa jactabant, illi exprobrabant sua quisque belli merita, cicatricesque acceptas. Postulabant, ut referret ad senatum, ut auxilio esset consul civibus suis, imperator militibus. 3 Movebant consulem hæc, sed tergiversari res cogebat; adeo in alteram causam non collega solum præceps ierat, sed omnis factio nobilium; ita medium se gerendo, nec plebis vitavit odium, nec apud Patres gratiam iniit. 4 Patres mollem consulem & ambitiosum rati; plebes fallacem, brevique apparuit, æquasse eum Appii odium. 5 Certamen consulibus inciderat, uter dedicaret Mercurii ædem. Senatus à se rem ad populum rejecit: utri eorum dedicatio jussu populi data esset, eum præesse annonæ, mercatorum collegium instituere, solennia pro pontifice jussit suscipere. 6 Populus dedicationem ædis dat M. Lætorio primipili centurioni: quod facile appareret, non tam ad honorem ejus, cui curatio altior fastigio suo data esset, factum, quam ad consulum ignominiam. 7 Sævire inde utique consulum alter, Patresque; sed plebi creverant animi, & longe alia quam primo instituerant via grassabantur. 8 Desperato enim consulum senatusque auxilio, quum in jus duci debitorem vidissent, undique convolabant; neque decretum exaudiri consulis præ

XXVII. 6. *Primipili centurioni*] Vetustissima hæc est hujus ordinis mentio, ut observat *J. Lipsius* de Militia Rom. Lib. II. c. 8. *Primus centurio* tum dicebatur, ut testis est *Livius* Lib. VII. c. XLI. 5. Fuit caput omnium centurionum & ductor, qui honoris causâ *primi pili centurio* dicebatur. Vide virum doctissimum, loco laudato.

strepitu & clamore poterat: neque, quum decresset, quisquam obtemperabat. 9 Vi agebatur, metusque omnis & periculum libertatis, quum in conspectu consulis singuli à pluribus violarentur, in creditores à debitoribus verterat. 10 Super hæc timor incessit Sabini belli: delectuque decreto, nemo nomen dedit, furente Appio, & insectante ambitionem collegæ; qui populari silentio rempublicam proderet, & ad id, quod de credita pecunia jus non dixisset, adjiceret, ut ne delectum quidem ex senatusconsulto haberet; 11 *non esse tamen desertam omnino rempublicam, neque projectum consulare imperium. Se unum & suæ & patrum majestatis vindicem fore.* 12 Quum circumstaret quotidiana multitudo licentia accensa, arripi unum insignem ducem seditionum jussit. Ille, quum à lictoribus jam traheretur, provocavit: nec cessisset provocationi consul, quia non dubium erat populi judicium, nisi ægre victa pertinacia foret; consilio magis & auctoritate principum, quam populi clamore, adeo superant animi ad sustinendam invidiam. 13 Crescere inde malum in dies, non clamoribus modo apertis, sed, quod multo perniciosius erat, secessione occultisque colloquiis. Tandem invisi plebi consules magistratu abeunt, Servilius neutris, Appius Patribus mire gratus. *u. c. 259. a. C. 493.*

XXVIII. A. Virginius inde, & T. Vetusius consulatum ineunt. Tum vero plebes, incerta quales habitura consules esset, cœtus nocturnos, pars in Esquiliis, pars in Aventino facere, ne in foro subitis trepidaret consiliis, & omnia temere ac fortuito ageret. 2 Eam rem consules rati, ut *u. c. 260. a. C. 492. Coss. A. Virginio & T. Vetusio.*

XXVII. 9. *Periculum libertatis*] Si retinenda vox *libertatis*, quæ à membranis Florentinis abest, hoc voluerit *Livius*: tantùm abfuisse ut qui nexi antea servierant apud creditores, iterum amittendæ libertatis periculum subirent; ut contra creditores jam sibi timerent, ne captivi ipsi à debitoribus abducerentur, quorum paupertati antea illuserant.

A. U. C. 260. A. C. 492. erat, perniciosam, ad Patres deferunt: sed delatam consulere ordine non licuit. Adeo tumultuose excepta est clamoribus undique, & indignatione Patrum, si quod imperio consulari exsequendum esset, invidiam ejus consules ad senatum rejicerent. 3 *Profecto si essent in republica magistratus, nullum futurum fuisse Romæ, nisi publicum concilium. Nunc in mille curias, concionesque (quum alia in Esquiliis, alia in Aventino fiant concilia) dispersam & dissipatam esse rempublicam.* 4 *Unum Hercule virum (id enim plus esse quam consulem) qualis Appius Claudius fuerit momento temporis discussurum illos cœtus fuisse.* 5 Correpti consules, quum quid ergo se facere vellent (nihil enim segnius, molliusve, quam Patribus placeat, acturos) percunctarentur; decernunt, ut delectum quam acerrimum habeant. Otio lascivire plebem. 6 Dimisso senatu, consules in tribunal ascendunt. Citant nominatim juniores. Quum ad nomen nemo responderet, circumfusa multitudo in concionis modum, negare, 7 *Ultra decipi plebem posse. Nunquam unum militem habituros, ni præstaretur fides publica. Libertatem unicuique prius reddendam esse, quam arma danda: ut pro patria, civibusque, non pro dominis pugnent.* 8 Consules quid mandatum esset à senatu, videbant: sed eorum, qui intra parietes curiæ ferociter loquerentur, neminem adesse invidiæ suæ participem: & apparebat atrox cum plebe certamen. 9 Prius itaque quam ultima experirentur, senatum iterum consulere placuit. Tum vero ad sellas consulum propere convolavere minimus quisque natu Patrum, abdicare consulatu jubentes, & deponere imperium, ad quod tuendum animus deesset.

XXIX. Utraque re satis experta; tum demum consules: *Ne prædictum negetis, Patres Conscripti, adest ingens seditio. Postulamus, ut ii qui maxime ignaviam increpant, adsint nobis habentibus*

delectum. Acerrimi cujusque arbitrio, quando ita placet, rem agemus. 2 Redeunt in tribunal, citari nominatim unum ex iis qui in conspectu erant, dedita opera jubent. Quum staret tacitus, & circa eum aliquot hominum, ne forte violaretur, constitisset globus, lictorem ad eum consules mittunt. 3 Quo repulso, tum vero, indignum facinus esse, clamitantes, qui Patrum consulibus aderant, devolant de tribunali, ut lictori auxilio essent. 4 Sed ab lictore nihil aliud quam prehendere prohibito, quum conversus in Patres impetus esset, consulum intercursu rixa sedata est: in qua tamen sine lapide, sine telo, plus clamoris atque irarum, quam injuriæ fuerat. 5 Senatus tumultuose vocatus, tumultuosius consulitur, quæstionem postulantibus iis qui pulsati fuerant, decernente ferocissimo quoque, non sententiis magis, quam clamore & strepitu. 6 Tandem quum iræ resedissent, exprobrantibus consulibus, nihilo plus sanitatis in curia, quam in foro esse, ordine consuli cœpit. 7 Tres fuere sententiæ. P. Virginius rem non vulgabat: *de iis tantum, qui fidem secuti P. Servilii consulis, Volsco, Aurunco, Sabinoque militassent bello, agendum censebat.* 8 T. Largius, *non id tempus esse, ut merita tantummodo exsolverentur. Totam plebem ære alieno demersam esse; nec sisti posse, ni omnibus consulatur. Quin si alia aliorum sit conditio, accendi magis discordiam, quam sedari.* 9 Ap. Claudius, & natura immitis & efferatus, hinc plebis odio, illinc Patrum laudibus, *Non miseriis,* ait, *sed licentia tantum concitum turbarum: & lascivire magis plebem, quam sævire.* 10 *Id adeo malum ex provocatione natum. Quippe minas esse consulum, non imperium; ubi ad eos, qui una peccaverint, provocare liceat.* 11 *Agedum,* inquit, *dictatorem; à quo provocatio non est,*

u. c. 260. a. C. 494.

Variæ sententiæ in Senatu.

XXIX. 6. *Non vulgabat*] Communem vulgo esse nolebat, ut ex sequentibus liquet. Vide c. XLI.

c. 260. *creemus. Jam hic, quo nunc omnia ardent, conticescet furor.* 12 *Pulset tum mihi lictorem, qui sciet jus de tergo, vitaque sua penes unum illum esse, cujus majestatem violavit.*
C. 492.

XXX. Multis, ut erat, horrida & atrox videbatur Appii sententia: rursus Virginii, Largiique exemplo haud salubres: utique Largii putabant sententiam, quæ totam fidem tolleret. Medium maxime, & moderatum utroque consilium Virgnii habebatur. 2 Sed factione, respectuque rerum privatarum, quæ semper offecere, officientque publicis consiliis, Appius vicit: ac prope fuit, ut dictator ille idem crearetur. 3 Quæ res utique alienasset plebem periculosissimo tempore, quum Volsci, Æquique & Sabini forte una omnes in armis essent. 4 Sed curæ fuit consulibus & senioribus Patrum, ut imperium, suo vehemens, mansueto permitteretur ingenio. 5 Manium Valerium dictatorem Volesi filium creant. Plebes etsi adversus se creatum dictatorem videbat; tamen quum provocationem fratris lege haberet, nihil ex ea familia triste nec superbum timebat. 6 Edictum deinde à dictatore propositum confirmavit animos, Servilii fere consulis edicto conveniens. Sed & homini & potestati melius rati credi, omisso certamine nomina dedere. 7 Quantus nunquam ante exercitus, legiones decem effectæ, ternæ inde datæ consulibus: quatuor dictator usus. Nec poterat jam bellum differri.

Bellum cum Æquis, Latinorum causâ.

8 Æqui Latinum agrum invaserant. Oratores Latinorum à Senatu petebant, ut aut mitterent subsidium, aut seipsos tuendorum finium caussa capere arma sinerent. 9 Tutius visum est, defendi inermes Latinos, quam pati retractare arma. Vetusius consul missus est. Is finis populationibus

XXX. 9. *Defendi inermes Latinos.*] Quod non ita intelligendum, quasi auxiliares copias nullas suppeditarint Latini; sed *inermes* dicuntur fuisse, quod non suis, sed alienis auspiciis militarint. Vide XXIII. 5.

fuit. Cessere Æqui campis: locoque magis quam armis freti, summis se jugis montium tutabantur. 10 Alter consul in Volscos profectus, ne & ipse tereret tempus, vastandis maxime agris hostem ad conferenda propius castra, dimicandumque acie, excivit. 11 Medio inter castra campo ante suum quisque vallum infestis signis constitere. Multitudine aliquantum Volsci superabant. 12 Itaque effusi, & contemptim pugnam iniere. Consul Romanus nec promovit aciem, nec clamorem reddi passus, defixis pilis stare suos jussit: ubi ad manum venisset hostis, tum coortos tota vi gladiis rem gerere. 13 Volsci cursu & clamore fessi, quum se velut stupentibus metu intulissent Romanis, postquam impressionem sensere ex adverso factam, & ante oculos micare gladios, haud secus quam si in insidias incidissent, turbati vertunt terga: & ne ad fugam quidem satis virium fuit, quia cursu in prœlium ierant. 14 Romani contra, quia principio pugnæ quieti steterant, vigentes corporibus facile adepti fessos; & castra impetu ceperunt, & castris exutum hostem Velitras persecuti, uno agmine victores cum victis in urbem irrupere. 15 Plusque ibi sanguinis promiscua omnium generum cæde, quam in ipsa dimicatione factum. Paucis data venia, qui inermes in deditionem venerunt.

u. c. 260. a. C. 491.

Bellum cum Volscis.

Victi Volsci.

XXXI. Dum hæc in Volscis geruntur, dictator Sabinos, ubi longe plurimum belli fuerat, fundit fugatque, exuitque castris. 2 Equitatu immisso mediam turbaverat hostium aciem, quam, dum se cornua latius pandunt, parum apte introrsum ordinibus aciem firmaverant. Turbatos

Bellum cum Sabinis, qui vincuntur.

XXX. 12. *Defixis pilis stare suos jussit*] Hoc ipsum malè cessit Pompeio in pugna Pharsalica, ut docet Cæsar. Lib. III. c. 92.

XXXI. 2. *Equitatu immisso*] Mirum est Sabinos etiam equitatum in Romanorum cornua non immisisse. Sæpe loquitur *Livius*, quasi Romanorum hostes aut equitatu caruissent, aut uti nescivissent. Vide ad c. XX.

A. U. C. 260. a. C. 492. pedes invasit. Eodem impetu castra capta, debellatumque est. 3 Post pugnam ad Regillum lacum non alia illis annis pugna clarior fuit. Dictator triumphans urbem invehitur. Super solitos honores, locus in circo ipsi posterisque ad spectaculum datus. Sella in eo loco curulis posita.

Velitræ colonia. 4. Volscis devictis Veliternus ager ademptus: Velitras coloni ab urbe missi & colonia deducta. Cum Æquis post aliquanto pugnatum est; invito quidem consule, quia loco iniquo subeundum erat ad hostes: 5 sed milites extrahi rem criminantes, ut dictator, priusquam ipsi redirent in urbem, magistratu abiret: irritaque, sicut ante consulis, promissa ejus caderent, perpulere, ut forte temere in adversos montes agmen erigeret.

Æqui victi. 6 Id male commissum, ignavia hostium in bonum vertit: qui, priusquam ad conjectum teli veniretur, obstupefacti audacia Romanorum, relictis castris, quæ munitissimis tenuerant locis, in adversas valles desiluere. Ubi satis prædæ & victoria incruenta fuit. 7 Ita trifariam re bello bene gesta, de domesticarum rerum eventu, nec Patribus nec plebi cura decesserat. Tanta quum gratia, tum arte præparaverant fœneratores, quæ non modo plebem, sed ipsum etiam dictatorem frustrarentur. 8 Namque Valerius, post Vetusii

Rixa de nexis. consulis reditum, omnium actionum in Senatu primam habuit pro victore populo, retulitque quid de nexis fieri placeret; qua cum rejecta relatio esset, 9 *Non placeo*, inquit, *concordiæ auctor: optabitis Medius fidius propediem, ut mei similes Romana plebes patronos habeat. Quod ad me attinet, neque frustrabor ultra cives meos, neque ipse frustra dictator ero.* 10 *Discordiæ intestinæ, bellum externum fecere, ut hoc magistratu egeret respublica. Pax foris parta est, domi impeditur, privatus, potius quam dictator seditioni intersero;* ita curia egressus, dictatura se abdicavit. 11 Apparuit caussa plebi, suam

suam vicem indignantem magistratu abisse; itaque, velut persoluta fide, quoniam per eum non stetisset quin præstaretur, decedentem domum cum favore ac laudibus prosecuti sunt. *u. c. 260. a. C. 492.*

XXXII. Timor inde Patres incessit, ne si dimissus exercitus foret, rursus cœtus occulti, conjurationesque fierent; itaque quanquam per dictatorem delectus habitus esset, tamen, quoniam in consulum verba jurassent, sacramento teneri militem rati, per caussam renovati ab Æquis belli, educi ex urbe legiones jussere; quo facto maturata est seditio. 2 Et primo agitatum dicitur de consulum cæde, ut solverentur sacramento: doctos deinde nullam scelere religionem exsolvi, Sicinio quodam auctore injussu consulum in Sacrum montem secessisse, trans Anienem amnem, tria ab urbe millia passuum: 3 ea frequentior fama est, quam, cujus Piso auctor est, in Aventinum secessionem factam esse. 4 Ibi, sine ullo duce, vallo, fossaque communitis castris, quieti, rem nullam nisi necessariam ad victum sumendo, per aliquot dies neque lacessiti, neque lacessentes sese tenuere. 5 Pavor ingens in urbe, metuque mutuo suspensa erant omnia. Timere relicta ab suis plebes violentiam Patrum, timere Patres residem in urbe plebem, incerti, manere eam an abire mallent; 6 quam diu autem tranquillam, quæ secesserit, multitudinem fore? quid futurum deinde, si quod externum interim bellum exsistat? 7 Nullam profecto, nisi in concordia civium, spem reliquam ducere; eam per æqua, per iniqua, reconciliandam civitati esse. 8 Placuit igitur oratorem ad plebem mitti Menenium Agrippam, facundum virum, & quod inde oriundus erat, plebi carum. Is intromissus in castra, prisco illo dicendi & horrido modo, nihil aliud quam hoc narrasse fertur. 9 *Tempore, quo in homine, non, ut nunc, omnia in unum con-*

Secessio plebis in sacrum montem.

u. c. 261. a. C. 491.

sentiebant, sed singulis membris suum cuique consilium, suus sermo fuerat, indignatas reliquas partes, sua cura, suo labore ac ministerio ventri omnia quæri: ventrem in medio quietum, nihil aliud, quam datis voluptatibus frui. 10 *Conspirasse inde, ne manus ad os cibum ferrent, nec os acciperet datum, nec dentes conficerent; hac ira dum ventrem fame domare vellent, ipsa una membra, totumque corpus, ad extremam tabem venisse.* 11 *Inde apparuisse, ventris quoque haud segne ministerium esse: nec magis ali, quam alere eum; reddentem in omnes corporis partes hunc, quo vivimus vigemusque, divisum pariter in venas maturum confecto cibo, sanguinem.* 12 Comparando hinc quam intestina corporis seditio similis esset iræ plebis in Patres, flexisse mentes hominum.

Plebs reducta.

XXXIII. Agi deinde de concordia cœptum, concessumque in conditiones, ut plebi sui magistratus essent sacrosancti, quibus auxilii latio adversus consules esset, neve cui Patrum capere eum magistratum liceret. 2 Ita tribuni plebeii creati duo, C. Licinius, & L. Albinus: hi tres collegas sibi creaverunt: in his Sicinium fuisse seditionis auctorem; de duobus qui fuerint, minus convenit. 3 Sunt qui duos tantum in Sacro monte creatos tribunos esse dicant, ibique sacratam legem latam. Per secessionem plebis, Sp. Cassius, & Postumus Cominius consulatum inierunt: 4 his consulibus cum Latinis populis ictum fœdus; ad id feriendum consul alter Romæ mansit, alter ad Volscum bellum missus, Antiates Volscos fundit, fugatque: compulsos in oppidum Longulam persecutus, mœnibus potitur: 5 inde Poluscam, item Volscorum, cepit: tum magna

Tribuni Pl. creati.

Sp. Cassio & Post. Cominio. Coss.

Volsci victi.

XXXIII. 2. *C. Licinius, &c.*] Duos hosce primos Tribunos vocat. *Ascon Pedianus* in Cornelianam *L. Sicinium L. F. Bellutum*, & *L. Junium C. F. Paterculum*. Pluribus hac de re agentem Consule *Steph. Pighium* in Annalibus Romanorum ad hunc annum, ubi & de Tribunicia Potestate.

vi adortus est Coriolos. Erat tum in castris inter primores juvenum C. Marcius, adolescens, & consilio & manu promptus, cui cognomen postea Coriolano fuit. 6 Quum subito exercitum Romanum Coriolos obsidentem, atque in oppidanos, quos intus clausos habebat, intentum, sine ullo metu extrinsecus imminentis belli, Volscæ legiones profectæ ab Antio invasissent, eodemque tempore ex oppido erupissent hostes, forte in statione Marcius fuit. 7 Is cum delecta militum manu, non modo impetum erumpentium retudit, sed per patentem portam ferox irrupit: cædeque in proxima urbis facta, ignem temere arreptum, imminentibus muro ædificiis injecit. 8 Clamor inde oppidanorum mixtus muliebri, puerilique ploratu ad terrorem, ut solet, primo ortus, & Romanis auxit animum, & turbavit Volscos, utpote capta urbe, cui ad ferendam opem venerant. Ita fusi Volsci Antiates, Corioli oppidum captum: tantumque sua laude obstitit famæ consulis Marcius, ut, nisi foedus cum Latinis, columna ænea insculptum monumento esset, ab Sp. Cassio uno, quia collega absuerat, ictum, Postumum Cominium bellum gessisse cum Volscis, memoria cessisset. 9 Eodem anno Agrippa Menenius moritur: vir omni vita pariter Patribus ac plebi carus, post secessionem carior plebi factus. Huic interpreti arbitroque concordiæ civium, legato Patrum ad plebem, reductori plebis Romanæ in urbem sumptus funeri defuit. Extulit eum plebs sextantibus collatis in capita.

u. c. 261. a. C. 491.

C. Marcii gloria.

Capti Corioli, pulsi Volsci.

XXXIV. Consules deinde T. Geganius, P. Minucius facti. Eo anno, quum & foris quieta omnia à bello essent, & domi sanata discordia, aliud multo gravius malum civitatem invasit:

u. c. 262. a. C. 490 T. Geganio & P. Minucio coss.

XXXIII. 9. *Sextantibus*] Sextis assis partibus, seu duabus unciis æris.

u. c. 262. a. C. 490. Caritas annonæ.

2 Caritas primum annonæ, ex incultis per secessionem plebis agris: fames deinde, qualis clausis solet; 3 ventumque ad interitum servitiorum utique & plebis esset, ni consules providissent, dimissis passim ad frumentum coëmendum, non in Etruriam modo dextris ab Ostia littoribus, lævoque per Volscos mari usque ad Cumas, sed quæsitum in Sicilia quoque; adeo finitimorum odia longinquis coëgerant indigere auxiliis. 4 Frumentum Cumis quum coëmptum esset, naves, pro bonis Tarquiniorum, ab Aristodemo tyranno, qui hæres erat, retentæ sunt; in Volscis Pomptinoque ne emi quidem potuit: periculum quoque ab impetu hominum ipsis frumentatoribus fuit. 5 Ex Tuscis frumentum Tiberi venit: eo sustentata est plebs. Incommodo bello in tam arctis commeatibus vexati forent, ni Volscos jam moventes arma, pestilentia ingens invasisset. 6 Ea clade conterritis hostium animis, ut etiam ubi ea remisisset, terrore aliquo tenerentur, & Velitris auxere numerum colonorum Romani, & Norbæ in montes novam coloniam, quæ arx in Pomptino esset, miserunt.

Norba Colonia

u. c. 263. a. C. 489. M. Minucio, & A. Sempronio Coss.

7 M. Minucio deinde, & A. Sempronio Consulibus, magna vis frumenti ex Sicilia advecta; agitatumque in Senatu, quanti plebi daretur. 8 Multi venisse tempus premendæ plebis putabant, reciperandique jura, quæ extorta secessione ac vi patribus essent: in primis, Marcius Coriolanus, hostis tribuniciæ potestatis. 9 *Si annonam*, inquit, *veterem volunt, jus pristinum reddant Patribus. Cur ergo plebeios magistratus, cur Sicinium potentem, pollentemque video, sub jugum missus, tanquam à latronibus redemptus.*

Turbæ de annona.

10 *Egone has indignitates diutius patiar, quam necesse est? Tarquinium regem qui non tulerim, Sicinium feram? secedat nunc, avocet plebem: patet via in Sacrum montem, aliosque colles. Rapiant frumenta ex agris nostris, quemadmodum tertio anno rapue-*

re. 11 *Utantur annona, quam furore suo fecere. Audeo dicere, hoc malo domitos ipsos potius cultores agrorum fore, quam ut armati per secessionem coli prohibeant.* 12 Haud tam facile dictu est, faciendum ne fuerit, quam potuisse arbitror fieri, ut conditionibus laxandi annonam, & tribuniciam potestatem, & omnia invitis jura imposita Patres demerent sibi. *u. c. 263 a. C. 489.*

XXXV. Et Senatui nimis atrox visa sententia est, & plebem ira prope armavit. *Fame jam se sicut hostes peti, cibo victuque fraudari: peregrinum frumentum, quæ sola alimenta ex insperato fortuna dederit, ab ore rapi, nisi C. Marcio vincti dedantur tribuni, nisi de tergo plebis Romanæ satisfiat. Eum sibi carnificem novum exortum, qui aut mori, aut servire jubeat.* 2 In exeuntem è curia impetus factus esset, ni peropportune Tribuni diem dixissent. Ibi ira est suppressa; se judicem quisque, se dominum vitæ, necisque inimici factum videbat. 3 Contemptim primo Marcius audiebat minas tribunicias: auxilii, non pœnæ jus datum illi potestati: plebisque, non Patrum tribunos esse; sed adeo infensa erat coorta plebs, ut unius pœna defungendum esset Patribus. 4 Restiterunt tamen adversa invidia, usique sunt qua suis quisque; qua totius ordinis viribus. Ac primo tentata res est, si dispositis clientibus absterrendo singulos à coitionibus, conciliisque, disjicere rem possent. 5 Universi deinde processere (quicquid erat Patrum, reos diceres) precibus plebem exposcentes: unum sibi civem, unum Senatorem, si innocentem absolvere nollent, pro nocente donarent. 6 Ipse quum die dicta non adesset, perseveratum in ira est. Damnatus absens in Volscos exsulatum ab- *C. Marcius accusatus.*

XXXIV. 11. *Utantur annona, quam furore suo fecere*] Delevi *fruantur*, cum ab omnibus MSS. & antiquioribus Rhenanei editionibus abesset, ut testatur *Gronovius*. *Facere annonam*, est hic sibi annonam comparare, ut *facere corpus* est pinguiorem fieri.

u. c. 263. a. C. 489. *Damnatus exsulat apud Volscos.* iit, minitans patriæ, hostilesque jam tum spiritus gerens. Venientem Volsci benigne excepere, benigniusque in dies colebant: quo major ira in suos eminebat, crebræque, nunc querelæ, nunc minæ percipiebantur. 7 Hospitio utebatur Attii Tulli. Longe is tum princeps Volsci nominis erat: Romanisque semper infestus; ita quum alterum vetus odium, alterum ira recens stimularet, consilia conferunt de Romano bello. 8 Haud facile credebant, plebem suam impelli posse, ut toties infeliciter tentata arma caperent. Multis sæpe bellis, pestilentia postremo amissa juventute, fractos spiritus esse, arte agendum inexoleto jam vetustate odio, ut recenti aliqua ira exacerbarentur animi.

Miraculum. XXXVI. Ludi forte, ex instauratione, Magni Romæ parabantur; instaurandi hæc caussa fuerat, Ludis mane servum quidam paterfamiliæ, nondum commisso spectaculo, sub furca cæsum medio egerat circo; cœpti inde ludi, velut ea res nihil ad religionem pertinuisset. 2 Haud ita multo post, Tib. Atinio, de plebe homini, somnium fuit. Visus Jupiter dicere. *Sibi ludis præsultatorem displicuisse: nisi magnifice instaurarentur hi ludi, periculum urbi fore; iret, ea consulibus nunciaret.* 3 Quanquam haud sane liber erat religione animus; verecundia tamen majestatis magistratuum timorem vicit, ne in ora hominum pro ludibrio abiret. 4 Magno illi ea cunctatio stetit, filium namque intra paucos dies amisit, cujus repentinæ cladis ne causa dubia esset, ægro animi eadem illa in somnis observata species, visa est rogitare; *Satin' magnam spreti numinis haberet mercedem? majorem instare, ni eat propere ac nunciet consulibus.*

XXXVI, 2. *Visus Jupiter dicere, &c.*] Fac historiam somnii esse veram, facilè potuit fieri ut hominis phantasia turbaretur, quòd somnium non esset exsequutus, atque in morbum incideret, qui levatus est, cùm æger dixisset quod somniaverat dicendum. Dein historia, ut fit, paullò ornatior prodiit, atque hinc factum miraculum; quòd dignum Romana Republica videretur præsentem ei interesse Jovem.

5 Jam præsentior res erat : cunctantem tamen, ac prolatantem, ingens vis morbi adorta est, debilitate subita. 6 Tum enimvero Deorum ira admonuit; fessus igitur malis præteritis, instantibusque, consilio propinquorum adhibito, quum visa atque audita, & observatum toties somno Jovem, minas, irasque cœlestes repræsentatas casibus suis exposuisset; 7 consensu inde haud dubio omnium qui aderant, in forum ad consules lectica defertur; inde in curiam jussu consulum delatus, eadem illa quum Patribus ingenti omnium admiratione enarrasset; 8 ecce aliud miraculum: qui captus omnibus membris delatus in curiam esset, eum functum officio pedibus suis domum rediisse, traditum memoriæ est. u. c. 263. a. C. 489.

XXXVII. Ludi quam amplissimi ut fierent, senatus decernit. Ad eos ludos, auctore Attio Tullo, vis magna Volscorum venit. 2 Priusquam committerentur ludi, Tullus, ut domi compositum cum Marcio fuerat, ad consules venit, dicit esse, quæ secreto agere de republica velit. *Attii Tulli Volsci dolus.* 3 Arbitris remotis, *Invitus*, inquit, *quod sequius sit, de meis civibus loquor. Non tamen admissum quicquam ab iis, criminatum venio, sed cautum, ne admittant. 4 Nimio plus quam velim, nostrorum ingenia sunt mobilia. Multis id cladibus sensimus. 5 Quippe qui non nostro merito, sed vestra patientia incolumes simus. Magna hic nunc Volscorum multitudo est, ludi sunt, spectaculo intenta civitas erit. 6 Memini quid per eandem occasionem ab Sabinorum juventute in hac urbe commissum sit; horret animus, ne quid inconsulte ac temere fiat. Hac, nostra, vestraque caussa, prius dicenda vobis, consules, ratus sum. 7 Quod ad me attinet, extemplo hinc domum abire in animo est, ne cujus facti, dictive contagione præsens violer.* Hæc locutus, abiit. 8 Consules quum ad Patres rem dubiam sub auctore certo detulissent, auctor magis, ut fit, quam res ad præcavendum vel ex

u. c. 263. a. C. 489. Volsci urbe exacti.

supervacuo movit, factoque senatusconsulto, ut urbem excederent Volsci, præcones dimittuntur, qui omnes eos proficisci ante noctem juberent. 9 Ingens pavor primo discurrentes ad suas res tollendas in hospitia perculit. Proficiscentibus deinde indignatio oborta: Se, ut consceleratos, contaminatosque, ab ludis, festis diebus, cœtu quodammodo hominum, Deorumque, abactos esse.

XXXVIII. Quum prope continuato agmine irent, prægressus Tullus ad caput Ferentinum, ut quisque veniret, primores eorum excipiens, quærendo, indignandoque, & eos ipsos sedulo audientes secunda iræ verba, & per eos multitudinem aliam in subjectum viæ campum deduxit.

A Tullo concitati.

2 Ibi in concionis modum orationem exorsus, *Veteres populi Romani injurias, cladesque gentis Volscorum, ut omnia*, inquit, *obliviscamini alia, hodiernam hanc contumeliam, quo tandem animo fertis, qui per nostram ignominiam ludos commisere? 3 An non sensistis triumphatum hodie de vobis esse? Vos omnibus civibus, peregrinis, tot finitimis populis, spectaculo abeuntes fuisse? Vestras conjuges, vestros liberos traductos per ora hominum? 4 Quid eos, qui audivere vocem præconis? quid, qui vos videre abeuntes? quid eos, qui huic ignominioso agmini fuere obvii, existimasse putatis? nisi aliquod profecto nefas esse, quo, si intersimus spectaculo, violaturi simus ludos, piaculumque merituri; ideo nos ab sede piorum, cœtu, concilioque abigi. 5 Quid, deinde, illud non succurrit, vivere nos, quod maturarimus proficisci? si hæc profectio, & non fuga est. Et hanc urbem vos non hostium ducitis, ubi si unum diem moraturi essetis, moriendum omnibus fuit? Bellum vobis indictum est, magno eorum malo, qui indixere, si viri estis.* 6 Ita & sua sponte irarum pleni, & in-

XXXVIII. 2. *Ut omnia*] Si oratio Tulli incipit à voce *veteres*, legendum est, *ut omnes*, inquit, *obliviscamini alias*. Sed vide J. F. Gronovium.

citati, domos inde digressi sunt, instigandoque suos quisque populos effecère, ut omne Volscum nomen deficeret. *u. c. 263. a. C. 489.*

XXXIX. Imperatores ad id bellum de omnium populorum sententia lecti Attius Tullus, & C. Marcius exsul Romanus, in quo aliquanto plus spei repositum. 2 Quam spem nequaquam fefellit: ut facile appareret, ducibus validiorem, quam exercitu rem Romanam esse. Circeios profectus, primum colonos inde Romanos expulit: liberamque eam urbem Volscis tradidit. 3 Inde in Latinam viam transversis tramitibus transgressus, Satricum, Longulam, Poluscam, Coriolos, novella hæc Romanis oppida ademit. 4 Inde Lavinium recepit: tunc deinceps Corbionem, Vitelliam, Trebiam, Labicos, Pedum cepit. 5 Postremum, ad urbem à Pedo ducit: & ad fossas Cluilias quinque ab urbe millia passuum castris positis, populatur inde agrum Romanum: 6 custodibus inter populatores missis, qui patriciorum agros intactos servarent, sive infensus plebi magis, sive ut discordia inde inter Patres, plebemque oriretur. 7 Quæ profecto orta esset, adeo tribuni jam ferocem per se plebem criminando in primores civitatis instigabant; sed externus timor maximum concordiæ vinculum, quamvis suspectos, infensosque inter se jungebat animos. 8 Id modo non conveniebat; quod senatus consulesque, nusquam alibi spem, quam in armis ponebant: plebes omnia, quam bellum, malebat. 9 Sp. Nautius jam, & Sex. Furius consules erant. Eos recensentes legiones, præsidia per-

Volsci deficiunt, ducibus Attio Tullo & C. Marcio.

u. c. 266. a. C. 486. Sp. Nautio & S. Furio Coss.

XXXIX. 9. *Sp. Nautius* &c.] Omisit Livius, ante hos Consules, duplex par Consulum, *Q. Sulpicium Camerinum* & *Sp. Lartium Flavum*, qui Coss. fuerunt anno u. c. 264. a. C. 488. item *C. Julium Julum*, & *P. Pinarium Rufum*, qui superiores proximè sequuti sunt. Putabat *St. Pighius* culpâ librariorum potuisse hæc nomina excidere, ostenditque quibus locis inseri possent. Vide similem omissionem, ad c. XV. 1.

U.C. 266. A.C. 486. muros, aliaque, in quibus stationes vigiliasque esse placuerat, loca distribuentes, multitudo ingens pacem poscentium primum seditioso clamore conterruit; 10 deinde vocare senatum, referre de legatis ad C. Marcium mittendis coëgit. Acceperunt relationem Patres; postquam apparuit labare plebis animos, missique de pace ad Marcium oratores, atrox responsum retulerunt: 11 *Si Volscis ager redderetur, posse agi de pace: si praeda belli per otium frui velint, memorem se & civium injuriae, & hospitum beneficii, adnisurum, ut appareat, exsilio sibi irritatos, non fractos, animos esse.* 12 Iterum deinde iidem missi, non recipiuntur in castra. Sacerdotes quoque suis insignibus velatos isse supplices ad castra hostium, traditum est, nihilo magis quam legatos flexisse animum.

Legationes virorum ad Coriolanum.

XL. Tum matronae ad Veturiam matrem Coriolani, Volumniamque uxorem frequentes coëunt; id publicum consilium, an muliebris timor fuerit, parum invenio. 2 Pervicere certe, ut & Veturia magno natu mulier, & Volumnia, duos parvos ex Marcio ferens filios secum, in castra hostium irent: & quam armis viri defendere urbem non possent, mulieres precibus, lacrimisque defenderent. 3 Ubi ad castra ventum est, nunciatumque Coriolano, adesse ingens mulierum agmen, in primo, ut qui nec publica majestate in legatis, nec in sacerdotibus tanta offusa oculis, animoque religione motus esset; multo obstinatior adversus lacrimas muliebres erat. 4 Dein familiarium quidam, qui insignem moestitia inter caeteras cognoverat Veturiam, inter nurum nepotesque stantem; *Nisi me frustrantur*, inquit, *oculi, mater tibi, conjunxque & liberi adsunt.* 5 Coriolanus prope ut amens, consternatus, ab sede sua quum ferret matri obviae complexum; mulier in iram ex precibus versa, *Sine, priusquam complexum accipio, sciam*, inquit, *ad hostem*

Mulierum legatio.

an ad filium venerim: captiva mater-ne in castris tuis sim? a. c. 268. a. C. 486.
6 *In hoc me longa vita, & infelix senecta traxit, ut exsulem te, deinde hostem viderem? Potuisti populari hanc terram, quæ te genuit atque aluit?* 7 *Non tibi, quamvis infesto animo & minaci perveneras, ingredienti fines, ira cecidit? Non quum in conspectu Roma fuit, succurrit, intra illa mœnia domus ac penates mei sunt, mater, conjunx, liberique?* 8 *Ergo ego nisi peperissem, Roma non oppugnaretur. Nisi filium haberem, libera in libera patria mortua essem. Sed ego nihil jam pati, nec tibi turpius quam mihi miserius possum: nec ut sim miserrima, diu futura sum.* 9 *De his videris: quos si pergis, aut immatura mors, aut longa servitus manet.* Uxor deinde ac liberi amplexi. Fletusque ab omni turba mulierum ortus, & comploratio sui patriæque, fregêre tandem virum. 10 Complexus inde suos, dimittit: ipse retro ab urbe castra movit. Abductis deinde legionibus ex agro Romano, invidia rei oppressum perisse tradunt; alii alio leto. Apud Fabium, longe antiquissimum auctorem, usque ad senectutem vixisse eundem invenio. 11 Refert certe hanc sæpe eum exacta ætate usurpasse vocem, *Multo miserius seni exsilium esse.* Non inviderunt laudes suas mulieribus viri Romani. Adeo sine obtrectatione gloriæ alienæ vivebatur. 12 Monumento quoque quod esset, templum Fortunæ Muliebri ædificatum, dedicatumque est. Rediêre deinde Volsci adjunctis Æquis, in agrum Romanum. Sed Æqui Attium Tullum haud ultra tulere ducem. 13 Hinc ex certamine, Volsci Æqui-ne imperatorem conjuncto exercitui darent, seditio, deinde atrox prœlium ortum. Ibi fortuna populi Romani duos hostium exercitus, haud minus pernicioso quam pertinaci certamine, confecit. 14 Consules T. Sicinius, & C. Aquilius. Sicinio Volsci, Aquilio Hernici (nam ii quoque in armis erant), provincia evenit. Eo an- a. c. 267. a. C. 485. T. Sicinio & C. Aquilio Coss.

u. c. 268. a. C. 484. no Hernici devicti: cum Volscis æquo Marte discessum est.

XLI. Sp. Cassius deinde & Proculus Virginius consules facti; cum Hernicis fœdus ictum, agri partes duæ ademptæ, inde dimidium Latinis, dimidium plebi divisurus consul Cassius erat. 2 Adjiciebat huic muneri agri aliquantum, quem publicum possideri à privatis criminabatur. Id multos quidem Patrum, ipsos possessores, periculo rerum suarum terrebat; sed & publica Patribus sollicitudo inerat; largitione consulem periculosas libertati opes struere. 3 Tum primum lex agraria promulgata est: nunquam deinde usque ad hanc memoriam, sine maximis motibus rerum, agitata. 4 Consul alter largitioni resistebat, auctoribus Patribus, nec omni plebe adversante; quæ primo cœperat fastidire, munus vulgatum à civibus isse in socios: 5 sæpe deinde & Virginium consulem in concionibus velut vaticinantem, audiebat, *Pestilens collega munus esse. Agros illos servitutem iis qui acceperint, laturos, regno viam fieri.* 6 *Quid ita enim assumi socios, & nomen Latinum? Quid attinuisse, Hernicis paullo ante hostibus capti agri tertiam partem reddi, nisi ut hæ gentes pro Coriolano duce Cassium habeant?* 7 Popularis jam esse dissuasor, & intercessor legis agrariæ cœperat: uterque deinde consul certatim plebi indulgere. Virginius dicere, passurum se assignari agros, dum ne cui, nisi civi Romano, assignentur. 8 Cassius, quia in agraria largitione ambitiosus in socios, eoque civibus vilior erat;, ut alio munere sibi reconciliaret civium animos, jubere pro Siculo frumento pecuniam acceptam retribui populo. 9 Id vero haud secus, quam præsentem mercedem regni, aspernata plebes: adeo propter suspicionem insitam regni, velut abundarent omnia, munera ejus in animis hominum respuebantur. 10 Quem ubi primum magistratu abiit,

Sp. Cassio & Pr. Virginio Coss.

Lex agraria.

Consulum contentiones.

Cassius necatur.

damnatum, necatumque constat. Sunt qui patrem auctorem ejus supplicii ferant. Eum cognita domi caussa verberasse ac necasse, peculiumque filii Cereri consecravisse; signum inde factum esse, & inscriptum, EX CASSIA FAMILIA DATUM. 11 Invenio apud quosdam, idque propius fidem est, à quæstoribus Cæsone Fabio, & L. Valerio, diem dictam perduellionis: damnatumque populi judicio: dirutas publice ædes. Ea est area ante Telluris ædem. 12 Cæterum sive illud domesticum, sive publicum fuit judicium, damnatur Ser. Cornelio, Q. Fabio consulibus.

u. c. 268. a. C. 484.

u. c. 269. a. C. 483. Ser. Cornel. Q. Fabio Coss.

XLII. Haud diuturna ira populi in Cassium fuit. Dulcedo agrariæ legis ipsa per se dempto auctore subibat animos. Accensaque ea cupiditas est, malignitate Patrum, qui, devictis eo anno Volscis, Æquisque, militem præda fraudavere. 2 Quicquid captum ex hostibus est, vendidit Fabius consul, ac redegit in publicum. Invisum erat Fabium nomen plebi, propter novissimum consulem: tenuêre tamen Patres, ut cum L. Æmilio, Cæso Fabius consul crearetur. 3 Eo infestior facta plebes, seditione domestica bellum externum excivit: bello deinde civiles discordiæ intermissæ. Uno animo Patres ac plebes rebellantes Volscos & Æquos, duce Æmilio, prospera pugna vicere. 4 Plus tamen hostium fuga quam prœlium absumpsit: adeo pertinaciter fusos insecuti sunt equites. 5 Castoris ædes eodem anno Idibus Quintilibus dedicata est. Vota erat Latino bello, Postumio Dictatore. Filius ejus duumvir ad id ipsum creatus dedicavit. 6 Sollicitati & eo anno sunt dulcedine agrariæ legis animi plebis. Tribuni plebis popularem potestatem lege populari celebrabant. Patres satis, superque gratuiti

Seditiones.

u. c. 270. a. C. 482. L. Æmil. Cæs. Fabio Coss.

Castoris ædes.

XLI. 11. *Eum cognitâ domi causâ*] Notissimum est apud Romanos patri jus fuisse vitæ & necis in liberos. Vide exemplum in *Seneca* Lib. de Clementia, c. 15.

u. c. 270. a. C. 482. furoris in multitudine credentes esse, largitiones temeritatisque invitamenta horrebant. Acerrimi Patribus duces ad resistendum consules fuere. 7 Ea igitur pars reipublicæ vicit. Nec in præsens modo, sed in venientem etiam annum M. Fabium Cæsonis fratrem, & magis invisum alterum plebi, accusatione Sp. Cassii, L. Valerium consulem dedit. u. c. 271. a. C. 481. *M. Fabio, L. Valerio Coss.* 8 Certatum eo quoque anno cum tribunis est. Vana lex, vanique legis auctores, jactando irritum munus, facti. Fabium inde nomen ingens post tres continuos consulatus, unoque velut tenore omnes expertos tribuniciis certaminibus, habitum; itaque ut bene locatus mansit in ea familia aliquandiu honos. 9 Bellum inde Veiens initum: & Volsci rebellarunt; sed ad bella externa prope supererant vires: abutebanturque iis inter semetipsos certando. *10 Accessere ad ægras jam omnium mentes prodigia cœlestia; prope quotidianas in urbe agrisque ostentantia minas, motique ira numinis caussam nullam aliam vates canebant, publice privatimque nunc extis, nunc per aves consulti, quam haud rite sacra fieri; 11 qui terrores tamen eo evasere, ut Oppia virgo Vestalis damnata incesti pœnas dederit.

u. c. 272. a. C. 480. *Q. Fabio, C. Julio Coss.* XLIII. Q. Fabius inde, & C. Julius consules facti. Eo anno, non segnior discordia domi, & bellum foris atrocius fuit. Ab Æquis arma sumpta: Veientes agrum quoque Romanorum populantes inierunt; quorum bellorum crescente cura, Cæso Fabius, & Sp. Furius consules fiunt; u. c. 273. a. C. 479. *Cæs. Fabio, Sp. Furio Coss.* 2 Ortonam Latinam urbem Æqui oppugnabant. Veientes pleni jam populationum Romam ipsam se oppugnaturos minitabantur. 3 Qui terrores, quum compescere deberent, auxere insuper ani-

XLII. 10. *Nunc extis, nunc per aves*] Est ἀκυρολογία, quum vates ipsi Deos per exta & aves consulebant, ut quid vellent rescirent.

mos plebis: redibatque non sua sponte plebi mos *u. c. 273.*
detrectandi militiam; sed Sp. Licinius tribunus *a. C. 479.*
plebis, venisse tempus ratus, per ultimam necessitatem legis agrariæ Patribus injungendæ, susceperat rem militarem impediendam. 4 Cæterum tota invidia tribuniciæ potestatis versa in auctorem est, nec in eum consules acrius, quam ipsius ejus collegæ coorti sunt, auxilioque eorum delectum consules habent. 5 Ad duo simul bella *Seditiones.*
exercitus scribitur; ducendus Fabio in Æquos, in Veientes Furio datur. Et in Veientibus quidem nihil dignum memoria gestum est. 6 Fabio aliquanto plus negotii cum civibus, quam cum hostibus fuit; unus ille vir ipse consul rempublicam sustinuit, quam exercitus odio consulis, quantum in se fuit, prodebat. 7 Nam quum consul præter cæteras imperatorias artes, quas parando, gerendoque bello edidit plurimas, ita instruxisset aciem, ut solo equitatu emisso exercitum hostium funderet, insequi fusos pedes noluit; 8 nec illos, & si non adhortatio invisi ducis, suum saltem flagitium, & publicum in præsentia dedecus, postmodo periculum, si animus hosti redisset, cogere potuit gradum accelerare; aut, si aliud nihil, instare instructos. 9 Injussu signa referunt, mœstique (crederes victos) exsecrantes nunc imperatorem, nunc navatam ab equite operam, redeunt in castra. 10 Nec huic tam pestilenti exemplo remedia ulla ab imperatore quæsita sunt; adeo excellentibus ingeniis citius defuerit ars, qua civem regant, quam qua hostem superent. 11 Consul Romam rediit, non tam belli gloria aucta, quam irritato, exacerbatoque in se militum odio. Obtinuere tamen Patres, ut in Fabia gente consulatus maneret. M. Fa- *M. Fabio & Cn.*
bium consulem creant: Fabio collega Cn. Man- *Manlio*
lius datur. *Coss.*

XLIV. Et hic annus tribunum auctorem le-

u. c. 274. a. C. 478. gis agrariæ habuit. Tib. Pontificius fuit. Is eandem viam, velut processisset Sp. Licinio, ingressus, delectum paullisper impediit. 2 Perturbatis iterum Patribus, Appius Claudius *Victam tribuniciam potestatem dicere priore anno; in præsentia re ipsa, exemplo in perpetuum, quando inventum sit, suis ipsam viribus dissolvi.* 3 *Neque enim unquam defuturum, qui & ex collega victoriam sibi & gratiam melioris partis bono publico velit quæsitam. Et plures, si pluribus opus sit, tribunos ad auxilium consulum paratos fore: & unum vel adversus omnes satis esse.* 4 *Darent modo & consules & primores Patrum operam, ut si minus omnes, aliquos tamen ex tribunis reipublicæ ac senatui conciliarent.* 5 Præceptis Appii moniti Patres, & universi comiter ac benigne tribunos appellare: & consulares, ut cuique privatim aliquid juris adversus singulos erat, partim gratia, partim auctoritate obtinuere, 6 ut tribuniciæ potestatis vires salubres vellent reipublicæ esse, quatuorque tribunorum adversus unum moratorem publici commodi auxilio delectum consules habent. 7 Inde ad Veiens bellum profecti, quo undique ex Etruria auxilia convenerant, non tam Veientium gratia concitata: quam quod in spem ventum erat, discordia intestina dissolvi rem Romanam posse. 8 Principesque in omnium Etruriæ populorum conciliis fremebant, *Æternas opes esse Romanas, nisi inter semetipsi seditionibus sæviant; id unum venenum, eam labem civitatibus opulentis repertam, ut magna imperia mortalia essent.* 9 *Diu sustentatum id malum, partim Patrum consiliis, partim patientia plebis, jam ad extrema venisse. Duas civitates ex una factas: suos cuique parti magistratus, suas leges esse.* 10 *Primum in delectibus sævire solitos, eosdem in bella tamen paruisse ducibus, qualicunque urbis statu, manente disciplina militari, sisti potuisse: jam non parendi magistratibus morem in castra quoque Roma-*

Seditio.

Bellum Veiens.

unum militem sequi. [11] *Proximo bello in ipsa acie, in ipso certamine, consensu exercitus traditam ultro victoriam victis Æquis: signa deserta, imperatorem in acie relictum, injussu in castra reditum.* [12] *Profecto, si instetur, suo milite vinci Romam posse. Nihil aliud opus esse, quam indici, ostendique bellum, cætera sua sponte fata & Deos gesturos.* Hæc spes Etruscos armaverant; multis invicem casibus victos, victoresque. u. c. 274. a. C. 478.

XLV. Consules quoque Romani, nihil prætereа aliud quam suas vires, sua arma horrebant, memoria pessimi proximo bello exempli terrebantur; ne rem committerent eo, ubi duæ simul acies timendæ essent. [2] Itaque castris se tenebant, tam ancipiti periculo aversi; diem, tempusque forsitan ipsum leniturum iras, sanitatemque animis allaturum. [3] Veiens hostis, Etruscique eo magis præpropere agere, lacessere ad pugnam: primo obequitando castris provocandoque: postremo, ut nihil movebant, qua consules ipsos, qua exercitum increpando, [4] *Simulationem intestinæ discordiæ, remedium timoris inventum; & consules magis non confidere, quam non credere suis militibus. Novum seditionis genus, silentium, otiumque inter armatos.* Ad hæc in novitatem generis originisque, qua falsa, qua vera jacere. [5] Hæc quum sub ipso vallo, portisque streperent, haud ægre consules pati; at imperitæ multitudini nunc indignatio, nunc pudor pectora versare, & ab intestinis avertere malis: nolle inultos hostes, nolle successum, non Patribus, non consulibus; externa & domestica odia certare in animis. [6] Tandem superant externa, adeo superbe insolenterque hostis eludebat; frequentes in prætorium conveniunt, poscunt pugnam, postulant ut signum detur. [7] Consules velut deliberabundi capita conferunt, diu colloquuntur, pugnare cupiebant, sed retro revocanda & abdenda cupidi-

Ars Coss.

Pugnam poscit miles Rom.

U. C. 274. A. C. 478. tas erat, ut adversando, remorandoque incitato semel militi adderent impetum. 8 Redditur responsum, immaturam rem agi, nondum tempus pugnæ esse: castris se tenerent. Edicunt inde, ut abstineant pugna; si quis injussu pugnaverit, ut in hostem animadversuros. 9 Ita dimissis, quo minus consules velle credunt, crescit ardor pugnandi; accedunt insuper hostes ferocius multo, ut statuisse non pugnare consules cognitum est. 10 Quippe impune se insultaturos, non credi militi arma, rem ad ultimum seditionis erupturam, finemque venisse Romano imperio. His freti occursant portis, ingerunt probra, ægre abstinent, quin castra oppugnent. 11 Enim vero, non ultra contumeliam pati Romanus posse: totis castris undique ad consules curritur: non jam sensim, ut ante, per centurionum principes postulant, sed passim omnes clamoribus agunt. Matura res erat, tergiversantur tamen. 12 Fabius deinde, ad crescentem tumultu jam metum seditionis, collega concedente, quum silentium classico fecisset; *Ego istos, Cn. Manli, posse vincere scio, velle ne scirem, ipsi fecerunt.* 13 *Itaque certum atque decretum est, non dare signum, nisi victores se redituros ex hac pugna jurent. Consulem Romanum miles semel in acie fefellit, Deos nunquam fallet.* Centurio erat M. Flavoleius, inter primores pugnæ flagitator. *Victor*, inquit, *M. Fabi, revertar ex acie.* 14 Si fallat, Jovem patrem, Gradivumque Martem, aliosque iratos invocat Deos. Idem deinceps omnis exercitus in se quisque jurat. Juratis datur signum, arma capiunt, eunt in pugnam irarum, speique pleni. 15 Nunc jubent Etruscos probra jacere, nunc armatis sibi quisque lingua promptum hostem offerri. 16 Omnium illo die, qua plebis, qua Patrum, eximia virtus fuit. Fabium nomen, Fabia gens maxime enituit. Multis civilibus certaminibus infensos plebis

animos illa pugna sibi reconciliare statuunt. Instruitur acies: nec Veiens hostis, Etruscæque legiones detrectant. u.c. 274. a.C.478.

XLVI. Prope certa spes erat, non magis secum pugnaturos, quam pugnaverint cum Æquis. Majus quoque aliquod, in tam irritatis animis, & occasione ancipiti, haud desperandum esse facinus. 2 Res aliter longe evenit; nam non alio ante bello infestior Romanus (adeo hinc contumeliis hostes, hinc consules mora exacerbaverant) prœlium iniit. 3 Vix explicandi ordinis spatium Etruscis fuit, quum pilis inter primam trepidationem abjectis temere magis, quam emissis, pugna jam in manus, jam ad gladios, ubi Mars est atrocissimus, venerat. 4 Inter primores genus Fabium insigne spectaculo exemploque civibus erat. Ex his Q. Fabium (tertio hic anno ante consul fuerat) principem in confertos Veientes euntem, ferox viribus & armorum arte Tuscus, incautum inter multas versantem hostium manus, gladio per pectus transfigit. Telo extracto, præceps Fabius in vulnus abiit. 5 Sensit utraque acies unius viri casum, cedebatque inde Romanus: quum M. Fabius consul transiluit jacentis corpus, objectaque parma, *Hoc jurastis*, inquit, *milites, fugientes vos in castra redituros? adeo ignavissimos hostes magis timetis, quam Jovem Martemque, per quos jurastis?* 6 *At ego injuratus aut victor revertar, aut prope te hîc, Q. Fabi, dimicans cadam.* Consuli tum Cæso Fabius prioris anni consul, *Verbisne istis, frater, ut pugnent te impetraturum credis? Dii impetrabunt, per quos juravere.* 7 *Et nos, ut decet proceres, ut Fabio nomine est dignum, pugnando potius quam adhortando accendamus militum animos.* Sic in primum infestis hastis provolant duo Fabii, totamque moverunt secum aciem.

Prœlium committitur.

XLVII. Prœlio ex parte una restituto, nihilo

u. c. 274. a. C. 478. segnius in altero cornu Cn. Manlius consul pugnam ciebat. Ubi prope similis fortuna est versata. 2 Nam ut altero in cornu Q. Fabium, sic in hoc ipsum consulem Manlium, jam velut fusos agentem hostes, & impigre milites secuti sunt, & ut ille gravi vulnere ictus ex acie cessit, interfectum rati, gradum retulere. 3 Cessissentque loco, ni consul alter cum aliquot turmis equitum in eam partem citato equo advectus, vivere clamitans collegam, se victorem fuso altero cornu adesse, rem inclinatam sustinuisset. 4 Manlius quoque ad restituendam aciem se ipse coram offert. Duorum consulum cognita ora accendunt militum animos. Simul & vanior jam erat hostium acies, dum, abundante multitudine freti, subtracta subsidia, mittunt ad castra oppugnanda. 5 In quæ haud magno certamine impetu facto, dum prædæ magis quam pugnæ memores tererent tempus; triarii Romani, qui primam irruptionem sustinere non potuerant, missis ad consules nunciis quo loco res essent, conglobati ad prætorium redeunt, & sua sponte prœlium ipsi renovant: 6 & Manlius consul revectus in castra, ad omnes portas milite opposito, hostibus viam clauserat. Ea desperatio Tuscis rabiem magis quam audaciam accendit. Nam quum incursantes quacunque exitum ostenderet spes, vano aliquoties impetu issent; globus juvenum unus in ipsum consulem insignem armis invadit. 7 Prima excepta à circumstantibus tela; sustineri deinde vis nequiit. Consul mortifero vulnere ictus cadit, fusique circa omnes. Tuscis crescit audacia. 8 Romanos terror per tota castra trepidos agit: & ad extrema ventum foret, ni legati rapto consulis corpore patefecissent una porta hostibus viam. 9 Ea erumpunt, consternatoque agmine abeuntes, in victorem alterum incidunt consulem. Ibi iterum cæsi, fusique passim. Victoria egregia par-

Vincuntur Veientes.

ta, tristis tamen duobus tam claris funeribus. u. c. 274.
10 Itaque consul, decernente senatu triumphum, a. C. 478.
Si exercitus sine imperatore triumphare possit, pro eximia eo bello opera facile passurum, respondit: *se familia funesta Q. Fabii fratris morte, republica ex parte orba consule altero amisso; publico privatoque deformem luctu lauream non accepturum.* 11 Omni acto triumpho depositus triumphus clarior fuit. Adeo, spreta in tempore gloria, interdum cumulatior redit. Funera deinde duo deinceps, collegæ fratrisque ducit. Idem in utroque laudator, quum concedendo illis suas laudes, ipse maximam partem earum ferret. 12 Neque immemor ejus, quod initio consulatus imbiberat, reconciliandi animos plebis, saucios milites curandos dividit Patribus. Fabiis plurimi dati: nec alibi majore cura habiti. Inde populares jam esse Fabii: nec hoc ulla, nisi salubri reipubl. arte.

XLVIII. Igitur non Patrum magis quam plebis studiis Cæso Fabius cum T. Virginio consul u. c. 275. a. C. 477.
factus, neque bella, neque delectus, neque ullam aliam priorem curam agere, quam ut jam aliqua ex parte inchoata concordiæ spe, primo quoque tempore cum Patribus coalescerent animi plebis. 2 Itaque principio anni censuit, priusquam quisquam agrariæ legis auctor tribunus existeret, occuparent Patres ipsi suum munus facere: captivum agrum plebi quam maxime æqualiter darent. Verum esse habere eos, quorum sanguine ac sudore partus sit. 3 Aspernati Patres sunt: questi quoque quidam, nimia gloria luxuriare & evanescere vividum quondam illud Cæsonis ingenium. Nullæ deinde urbanæ factiones fuere. 4 Vexabantur incursionibus Æquorum Latini. Eo cum exercitu Cæso missus, in ipsorum Æquorum agrum depopulandum transit. Æqui se in oppida receperunt, murisque se tenebant: eo nulla pugna memorabilis fuit. 5 At à Veiente

u. c. 275. a. C. 477. *Dubium bellum cum Veientibus.*

hoste clades accepta, temeritate alterius consulis actumque de exercitu foret, ni Cæso Fabius in tempore subsidio venisset. Ex eo tempore, neque pax, neque bellum cum Veientibus fuit; res proxime formam latrocinii venerat; legionibus Romanis cedebant in urbem. 6 Ubi abductas senserant legiones, agros incursabant; bellum quiete, quietem bello invicem eludentes. Ita neque omitti tota res, neque perfici poterat; & alia bella aut præsentia instabant, ut ab Æquis Volscisque, non diutius, quam recens dolor proximæ cladis transiret, quiescentibus: aut mox moturos se apparebat Sabinos semper infestos, Etruriamque omnem. 7 Sed Veiens hostis, assiduus magis quam gravis, contumeliis sæpius quam periculo animos agitabat: quod nullo tempore negligi poterat, aut averti alio sinebat. 8 Tum Fabia gens senatum adit: consul pro gente loquitur: *Assiduo magis quam magno præsidio, ut scitis, Patres conscripti, bellum Veiens eget. Vos alia bella curate: Fabios hostes Veientibus date. Auctores sumus, tutam ibi majestatem Romani nominis fore.* 9 *Nostrum id nobis velut familiare bellum, privato sumptu gerere in animo est. Respublica & milite illic, & pecunia vacet.* Gratiæ ingentes actæ. 10 Consul è curia egressus, comitante Fabiorum agmine, qui in vestibulo curiæ senatus-consultum exspectantes steterant, domum rediit. Jussi armati postero die ad limen consulis adesse, domos inde discedunt.

Fabii suscipiunt bellum cum Veientibus.

XLIX. Manat tota urbe rumor: Fabios ad cœlum laudibus ferunt. Familiam unam subiisse civitatis onus: Veiens bellum in privatam curam, in privata arma versum. 2 Si sint duæ roboris ejusdem in urbe gentes; deposcant, hæc Volscos sibi, illa Æquos; populo Romano tranquillam pacem agente, omnes finitimos subigi populos posse. Fabii postera die arma capiunt: quo jussi erant, conveniunt. 3 Consul paludatus egrediens,

in vestibulo gentem omnem suam instructo agmine videt. Acceptus in medium, signa ferri jubet. Nunquam exercitus neque minor numero, neque clarior fama & admiratione hominum per urbem incessit. 4 Sex & trecenti milites, omnes patricii, omnes unius gentis, quorum neminem ducem sperneret egregius quibuslibet temporibus senatus, ibant, unius familiæ viribus Veienti populo pestem minitantes. 5 Sequebatur turba, propria alia cognatorum, sodaliumque; nihil medium, nec spem, nec curam, sed immensa omnia volventium animo: alia publica sollicitudine excitata, favore & admiratione stupens; 6 *ire fortes, ire felices jubent, inceptis eventus pares reddere: Consulatus inde ac triumphos, omnia præmia ab se, omnes honores sperare.* 7 Prætereuntibus Capitolium, arcemque & alia templa, quicquid Deorum oculis, quicquid animo occurrit; precantur, ut illud agmen faustum atque felix mittant: sospites brevi in patriam ad parentes restituant. 8 Incassum missæ preces; infelici via dextro Jano portæ Carmentalis profecti, ad Cremeram flumen perveniunt. Is opportunus visus locus communiendo præsidio. 9 L. Æmilius inde, & C. Servilius consules facti: & donec nil aliud quam in populationibus res fuit: non ad præsidium modo tutandum Fabii satis erant, sed tota regione qua Tuscus ager Romano adjacet, sua tuta omnia, infesta hostium, vagantes per utrumque finem, fecere. 10 Intervallum deinde haud magnum populationibus fuit: dum & Veientes, accito ex Etruria exercitu, præsidium Cremeræ oppugnant: & Romanæ legiones ab L. Æmilio Consule adductæ cominus cum Etruscis dimicant acie. 11 Quanquam vix dirigendi aciem spatium Veientibus fuit. Adeo inter primam trepidationem, dum post signa ordines introëunt, subsidiaque locant, invecta subito ab latere Romana equitum ala, non pugnæ

u. c. 275. a. C. 477.

u. c. 276. a. C. 476. L. Æmilio & C. Servilio Coss.

U. C. 276. a. C. 476. modo incipiendæ, sed consistendi ademit locum. 12 Ita fusi retro ad saxa Rubra (ibi castra habebant) pacem supplices petunt; cujus impetratæ, ab insita animis levitate, ante deductum Cremera Romanum præsidium, pœnituit.

Fabii Veientibus infesti.

L. Rursus cum Fabiis erat Veienti populo sine ullo majoris belli apparatu certamen: nec erant incursiones modo in agros, aut subiti impetus incursantium, sed aliquoties æquo campo collatisque signis certatum; 2 gensque una populi Romani sæpe ex opulentissima, ut tum res erant, Etrusca civitate victoriam tulit. 3 Id primo acerbum indignumque Veientibus visum; inde consilium ex re natum, insidiis ferocem hostem captandi: gaudere etiam, multo successu Fabiis audaciam crescere. 4 Itaque & pecora prædantibus aliquoties, velut casu incidissent, obviam acta: & agrestium fuga vasti relicti agri, & subsidia armatorum ad arcendas populationes missa, sæpius simulato, quam vero pavore refugerunt. 5 Jamque Fabii adeo contempserant hostem, ut sua invicta arma, neque loco neque tempore ullo crederent sustineri posse. Hæc spes provexit, ut ad conspecta procul à Cremera magno campi intervallo pecora (quanquam rara hostium apparebant arma) decurrerent; 6 & quum improvidi effuso cursu insidias circa ipsum iter locatas superassent, palatique passim vaga, ut fit pavore injecto, raperent pecora: subito ex insidiis consurgitur, & adversi & undique hostes erant. 7 Primo clamor circumlatus exterruit, dein tela ab omni parte accidebant; coëuntibusque Etruscis, jam continenti agmine armatorum septi, quo magis se hostis inferebat, cogebantur breviore spatio & ipsi orbem colligere; 8 quæ res & paucitatem eorum insignem, & multitudinem Etruscorum, multiplicatis in arcto ordinibus, faciebat. 9 Tum omissa pugna quam in omnes partes parem

Victi à Veientibus.

rem intenderant, in unum locum se omnes inclinant, eo, nisi corporibus armisque, rupere cuneo viam. 10 Duxit via in editum leniter collem; inde primo restitere; mox ut respirandi superior locus spatium dedit, recipiendique à pavore tanto animum, pepulere etiam subeuntes: vincebatque auxilio loci paucitas, ni jugo circummissus Veiens in verticem collis evasisset; 11 ita superior rursus hostis factus. Fabii cæsi ad unum omnes, præsidiumque expugnatum. CCCVI periisse satis convenit: unum prope puberem ætate relictum stirpem genti Fabiæ, dubiisque rebus populi Romani sæpe domi bellique vel maximum futurum auxilium. *u. c. 277. a. C. 475.*

LI. Quum hæc accepta clades esset, jam C. Horatius & T. Menenius consules erant. Menenius adversus Tuscos victoria elatos confestim missus: tum quoque male pugnatum est, & Janiculum hostes occupavere: 2 obsessaque urbs foret: super bellum annona premente (transierant enim Etrusci Tiberim) ni Horatius Cos. ex Volscis esset revocatus: adeoque id bellum ipsis institit mœnibus, ut primo pugnatum ad Spei sit æquo Marte, iterum ad portam collinam. 3 Ibi quanquam parvo momento superior Romana res fuit: meliorem tamen militem, recepto pristino animo, in futura prœlia id certamen fecit. 4 A. Virginius & Sp. Servilius consules fiunt; post acceptam proximam pugnæ cladem Veientes abstinuere acie; populationes erant, & velut ab arce *C. Horatio T. Menenio Coss.* *u. c. 278. a. C. 474. A. Virginio, Sp. Servilio Coss.*

L. 11. *Unum propè puberem*] Rectè *Dionysius* Lib. IX. c. 22. hæc pro fabula habet, quia fieri non potuit ut omnes Fabii, qui in castellum ad Cremeram iverant, essent cœlibes & sine liberis; contra morem Romanorum, qui & juvenes ducebant uxorem & filios omnes educabant. Nec fieri etiam potuit, ut tot puberibus nulli essent fratres impuberes. Cetera apud ipsum vide, qui persuadebit hæc esse theatrorum figmentis similia, πλάσμασιν ἐοικέναι θεατρικοῖς. Mirum est hoc *Livio* non suboluisse; sed sæpe verisimilibus prætulit incredibilia.

U. c. 278. a. C. 474. Janiculi passim in Romanum agrum impetus dabant, non usquam pecora tuta, non agrestes erant. 5 Capti deinde eadem arte sunt, qua ceperant Fabios; secuti dedita opera passim ad illecebras propulsa pecora, præcipitavere in insidias, quo plures erant, major cædes fuit. 6 Ex hac clade atrox ira majoris cladis caussa atque initium fuit; trajecto enim nocte Tiberi castra Servilii Cos. adorti sunt oppugnare; inde fusi magna *Veientes victi.* cæde in Janiculum se ægre receperunt. 7 Confestim consul & ipse transit Tiberim, castra sub Janiculo communit; postero die luce orta, nonnihil & hesterna felicitate pugnæ ferox; magis tamen, quod inopia frumenti, quamvis in præcipitia, dum celeriora essent, agebat consilia; 8 temere adverso Janiculo ad castra hostium aciem erexit, fœdiusque inde pulsus quam pridie pepulerat, interventu collegæ ipse exercitusque ejus est servatus. 9 Inter duas acies Etrusci, quum invicem his atque illis terga darent, occidione occisi. Ita oppressum temeritate felici Veiens bellum.

LII. Urbi cum pace laxior etiam annona rediit, & advecto ex Campania frumento, & postquam timor sibi cuique futuræ inopiæ abiit, eo quod abditum fuerat, prolato. 2 Ex copia deinde otioque lascivire rursus animi: & pristina mala, postquam foris deerant, domi quærere; tribuni plebem agitare suo veneno, agraria lege: in resistentes incitare Patres, nec in universos modo, sed in singulos. 3 Q. Considius & T. Genucius, auctores agrariæ legis, T. Menenio diem dicunt; invidiæ erat amissum Cremeræ præsidium, quum haud procul inde stativa consul habuisset. 4 Eum oppressere: quum & Patres haud minus quam pro Coriolano annixi essent: & patris Agrippæ favor haud dum exolevisset. 5 In mulcta temperarunt tribuni: quum capitis an-

quisissent, duo millia æris damnato mulctam edixerunt; ea in caput vertit. Negant tulisse ignominiam, ægritudinemque: inde morbo absumptum esse. 6 Alius deinde reus Sp. Servilius, ut consulatu abiit, C. Nautio & P. Valerio consulibus, initio statim anni ab L. Cædicio & T. Statio tribunis die dicta, non ut Menenius, precibus suis aut Patrum, sed cum multa fiducia innocentiæ, gratiæque tribunicios impetus tulit. 7 Et huic prœlium cum Tuscis ad Janiculum erat crimini, sed fervidi animi vir, ut in publico periculo ante, sic tum in suo, non tribunos modo, sed plebem oratione feroci refutando, exprobrandoque T. Menenii damnationem, mortemque (cujus patris munere restituta quondam plebs, eos ipsos quibus tum sæviret magistratus, eas leges haberet) periculum audacia discussit; 8 juvit & Virginius collega testis productus, participando laudes: magis tamen Menenianum (adeo mutaverant animum) profuit judicium.

u. c. 279. a. C. 473.

C. Nautio, P. Valerio Coss.

LIII. Certamina domi finita. Veiens bellum exortum; quibus Sabini arma conjunxerant. P. Valerius Consul, accitis Latinorum Hernicorumque auxiliis, cum exercitu Veios missus, castra Sabina, quæ pro mœnibus sociorum locata erant, confestim aggreditur: tantamque trepidationem injecit, ut dum dispersi alii alia manipulatim excurrunt ad arcendam hostium vim, ea porta, cui signa primum intulerat, caperetur; 2 intra vallum deinde cædes magis quam prœlium esse; tumultus è castris & in urbem penetrat, tanquam Veiis captis, ita pavidi Veientes

Bellum Veiens & Sabinum.

LII. 5. *Duo millia æris.*] *Dionysius* in hac historia mulctam hanc ridiculam ait sæculi sui moribus collatam; sed pauperi viro, tunc temporis, gravem fuisse. *Duo assium*, inquit, *millia. As autem nummus erat æneus libralis.* Erat ergo mulcta 2000 librarum Romanarum æris, quarum singulæ sunt 12. unciarum. Ea tamen *in caput vertit*, quia Menenius mori maluit domi, quàm eam pati solvi ab amicis. Vide *Dionysium* Lib. IX. c. 27.

u. c. 279. a. C. 473. ad arma currunt; pars Sabinis eunt subsidio, pars Romanos toto impetu intentos in castra adoriuntur. 3 Paullisper aversi turbatique sunt; deinde & ipsi utroque versis signis resistunt: & eques ab consule immissus Tuscos fundit fugatque; eademque hora duo exercitus, duæque potentissimæ & maximæ finitimæ gentes, superatæ sunt. 4 Dum hæc ad Veios geruntur, Volsci Æquique in Latino agro posuerant castra, populatique fines erant; eos per se ipsi Latini, assumptis Hernicis, sine Romano aut duce, aut auxilio castris exuerunt. 5 Ingenti præda, præter suas recuperatas res, potiti sunt; missus tamen ab Roma consul in Volscos C. Nautius. Mos credo non placebat, sine Romano duce exercituque, socios propriis viribus consiliisque bella gerere; 6 nullum genus calamitatis contumeliæque non editum in Volscos est: nec tamen perpelli potuere, ut acie dimicarent.

Bellum cum Volscis & Æquis.

Pax. u. c. 280. a. C. 472. *L. Furio C. Manlio Coss.*

LIV. L. Furius inde & C. Manlius, consules. Manlio Veientes provincia evenit; non tamen bellatum; induciæ in annos quadraginta petentibus datæ, frumento stipendioque imperato. 2 Paci externæ confestim continuatur discordia domi; agrariæ legis tribuniciis stimulis plebs furebat. Consules nihil Menenii damnatione, nihil periculo deterriti Servilii, summa vi resistunt; abeuntes magistratu consules Genucius tribunus plebis arripuit. 3 L. Æmilius & Opiter Virginius consulatum ineunt. Vopiscum Julium in quibusdam pro Virginio annalibus consulem invenio. Hoc anno (quoscunque consules habuit) rei ad populum Furius & Manlius circumeunt sordidati: non plebem magis quam juniores Patrum; 4 suadent, monent, *Honoribus & administratione reipublicæ abstineant; consulares vero fasces, prætextam, curulemque sellam, nihil aliud quam pompam funeris putent; claris insignibus, velut infulis velatos, ad mortem destinari.* 5 *Quod si consulatus tanta dulce*

Romæ discordia.

u. c. 281. a. C. 471. *L. Æmilio & Opit. Virginio Coss.*

cedo sit, jam nunc ita in animum inducant; consulatum captum & oppressum ab tribunicia potestate esse: consuli, velut apparitori tribunicio, omnia ad nutum imperiumque tribuni agenda esse. 6 *Si se commoverit, si respexerit Patres, si aliud quam plebem esse in republ. crediderit; exsilium C. Marcii, Menenii damnationem & mortem, sibi proponat ante oculos.* 7 His accensi vocibus Patres, consilia inde non publica, sed in privato, seductaque à plurium conscientia habere; ubi quum id modo constaret, jure an injuria eripiendos esse reos, atrocissima quæque maxime placebat sententia; nec auctor quamvis audaci facinori deerat. 8 Igitur judicii die, quum plebs in foro erecta exspectatione staret, mirari primo quod non descenderet tribunus: deinde quum jam mora suspectior fieret, deterritum à primoribus credere, & desertam ac proditam causam publicam queri. 9 tandem, qui obversati vestibulo tribuni fuerant, nunciant domi mortuum esse inventum; quod ubi in totam concionem pertulit rumor; sicut acies funditur duce occiso, ita dilapsi passim alii alio. Præcipuus pavor tribunos invaserat; quam nihil auxilii sacratæ leges haberent, morte collegæ monitos. 10 Nec Patres satis moderate ferre lætitiam, adeoque neminem noxæ pœnitebat, ut etiam insontes fecisse videri vellent, palamque ferretur, malo domandam tribuniciam potestatem.

u. c. 281
a. C. 471

Tribunus occisus.

LV. Sub hac pessimi exempli victoria delectus edicitur: paventibusque tribunis, sine intercessione ulla, consules rem peragunt. 2 Tum vero irasci plebes tribunorum magis silentio, quam consulum imperio: & dicere, *Actum esse de libertate sua: rursus ad antiqua reditum, cum Genucio una mortuam ac sepultam tribuniciam potestatem; aliud agendum, ac cogitandum, quomodo resistatur Patribus.* 3 *Id autem unum consilium esse, ut se ipsa*

Discordia

U. C. 281. A. C. 471. *plebs, quando aliud nihil auxilii habeat, defendat. Quatuor & viginti lictores apparere consulibus, & eos ipsos plebis homines. Nihil contemptius, neque infirmius, si sint qui contemnant. Sibi quemque ea magna atque horrenda facere.* 4 His vocibus alii alios quum incitassent, ad Voleronem Publilium de plebe hominem, quia quod ordines duxisset, negaret se militem fieri debere, lictor missus est à consulibus. Volero appellat tribunos. 5 Quum auxilio nemo esset, consules spoliari hominem, & virgas expediri jubent. *Provoco*, inquit, *ad populum*, Volero; *quoniam tribuni civem Romanum in conspectu suo virgis cædi malunt, quam ipsi in lecto suo à vobis trucidari*; quo ferocius clamitabat, eo infestius circumscindere & spoliare lictor. 6 Tum Volero, &, prævalens ipse, & adjuvantibus advocatis, repulso lictore, ubi indignantium pro se acerrimus erat clamor, eo se in turbam confertissimam recipit, clamitans, 7 *Provoco, & fidem plebis imploro! adeste cives! adeste commilitones! nihil est quod exspectetis tribunos, quibus ipsis vestro auxilio opus est.* 8 Concitati homines, veluti ad prœlium se expediunt: apparebatque omne discrimen adesse, nihil cuiquam sanctum, non publici fore, non privati juris. 9 Huic tantæ tempestati quum se consules obtulissent, facile experti sunt parum tutam majestatem, sine viribus, esse; violatis lictoribus, fascibus fractis, è foro in curiam compelluntur; incerti quatenus Volero exerceret victoriam. 10 Conticescente deinde tumultu, quum in senatum vocari jussissent, queruntur injurias suas vim plebis, Voleronis audaciam. 11 Multis ferociter dictis sententiis, vicere seniores, quibus, irâ Patrum adversus temeritatem plebis certari, non placuit.

Publilii audacia.

Fit Trib. Pl. LVI. Voleronem amplexa favore plebs, proximis comitiis, tribunum plebi creat, in eum annum, qui L. Pinarium, P. Furium Consules

habuit; 2 contraque omnium opinionem, qui eum vexandis prioris anni consulibus permissurum tribunatum credebant, post publicam causam privato dolore habito, ne verbo quidem violatis consulibus, rogationem tulit ad populum; ut plebeii magistratus tributis comitiis fierent. 3 Haud parva res, sub titulo prima specie minime atroci, ferebatur; sed quæ patriciis omnem potestatem per clientium suffragia creandi quos vellent tribunos, auferret. 4 Huic actioni gratissimæ plebi, quum summa vi resisterent Patres; nec, quæ una vis ad resistendum erat, ut intercederet aliquis ex collegio, auctoritate aut consulum, aut principum adduci posset; res tamen suo ipsa molimine gravis, certaminibus in annum extrahitur. 5 Plebs Voleronem tribunum reficit. Patres ad ultimum dimicationis rati rem venturam, Ap. Claudium Appii filium, jam inde à paternis certaminibus invisum infestumque plebi, consulem faciunt, 6 Collega ei T. Quintius datur. Principio statim anni, nihil prius quam de lege agebatur; sed ut inventor legis Volero, sic Lætorius collega ejus, auctor quum recentior, tum acrior erat. 7 Ferocem faciebat belli gloria ingens, quod ætatis ejus haud quisquam manu promptior erat. Is, quum Volero nihil prætterquam de lege loqueretur, insectatione abstinens consulum, ipse in accusationem Appii familiæque superbissimæ, ac crudelissimæ in plebem Romanam, exorsus, 8 quum à Patribus non consulem, sed carnificem, ad vexandam & lacerandam plebem creatum esse, contenderet; rudis in

u. c. 282. a. C. 470. L. Pinario, P. Furio Coss.

u. c. 283. a. C. 469. Ap. Claudio, T. Quintio Coss.

Læto. Tr. Pl. certamina cum Appio Cos.

LVI. 2. *Tributis Comitiis.*] Nimirum, curiatis antea comitiis creabantur, quæ à Patriciis pendebant. Curiata enim Comitia, ut docet *Dionysius* Lib. IX. c. 41. oportebat fieri auctore Senatu, & addicentibus avibus, quæ auspicia ad solos Patricios pertinebant. Tributa verò comitia sine auctoritate Senatus, auspiciisve fiebant, ideoque potestati Patriciorum erant exemta. Itaque Patricii his adversabantur.

U. C. 283. militari homine lingua non ſuppetebat libertati
A. C. 469. animoque. 9 Itaque deficiente oratione, *Quandoquidem non tam facile loquor*, inquit, *Quirites, quam quod locutus ſum, præſto; craſtino die adeſte. Ego hic aut in conſpectu veſtro moriar, aut perferam legem.* 10 Occupant tribuni templum poſtero die; conſules nobilitaſque ad impediendam legem in concione conſiſtunt. Submoveri Lætorius jubet, præterquam qui ſuffragium ineant. 11 Adoleſcentes nobiles ſtabant, nihil cedentes viatori; tum ex his prehendi quoſdam Lætorius jubet. Conſul Appius negare, jus eſſe tribuno in quenquam, niſi in plebeium. 12 Non enim populi, ſed plebis eum magiſtratum eſſe; nec illum ipſum ſubmovere pro imperio poſſe more majorum: quia ita dicatur: *Si vobis videtur, diſcedite Quirites.* Facile & contemptim de jure diſſerendo perturbare Lætorium poterat. 13 Ardens igitur ira tribunus, viatorem mittit ad conſulem: conſul lictorem ad tribunum, privatum eſſe clamitans, ſine imperio, ſine magiſtratu, violatuſque eſſet tribunus, 14 ni & concio omnis atrox coorta pro tribuno in conſulem eſſet: & concurſus hominum in forum ex tota urbe concitatæ multitudinis fieret. Suſtinebat tamen Appius pertinacia tantam tempeſtatem: 15 certatumque haud incruento prœlio foret, ni Quintius, conſul alter, conſularibus negotio dato, ut collegam vi, ſi aliter non poſſent, de foro abducerent; ipſe nunc plebem ſævientem precibus leniſſet; nunc oraſſet tribunos, ut concilium dimitterent. 16 Darent iræ ſpatium; non vim ſuam illis tempus ademturum; ſed conſilium viribus additurum, & Patres in populi, & conſulem in Patrum fore poteſtate.

LVII. Ægre ſedata ab Quintio plebs, multo ægrius conſul alter à Patribus. Dimiſſo tandem concilio plebis, ſenatum conſules habent; ubi

quum timor atque ira invicem sententias variassent; quo magis, spatio interposito, ab impetu ad consultandum advocabantur, eo plus abhorrebant à certatione animi; 2 adeo ut Quintio gratias agerent, quod ejus opera mitigata discordia esset. Ab Appio petitur, *Ut tantam consularem majestatem esse vellet, quanta in concordi civitate esse posset. Dum tribuni consulesque ad se quisque omnia trahunt, nihil relictum esse virium in medio, distractam laceratamque rempubl. magis quorum in manu sit, quam ut incolumis sit, quari.* Appius contra, *testari Deos atque homines, rempublicam prodi per metum ac deseri, non consulem senatui, sed senatum consuli deesse; graviores accipi leges, quam in Sacro monte acceptæ sint.* Victus tamen Patrum consensu quievit, lex silentio perfertur.

u. c. 283. a. C. 469

LVIII. Tum primum tributis comitiis creati tribuni sunt: numero etiam addito tres, perinde ac duo ante fuerint, Piso auctor est. 2 Nominat quoque tribunos, C. Sicinium, L. Numitorium, M. Duilium, Sp. Icilium, L. Mecilium 3 Volscum, Æquicumque, inter seditionem Romanam, est bellum coortum; vastaverant agros, ut si qua secessio plebis fieret, ad se receptum haberet. Compositis deinde rebus, castra retro movere. 4 Ap. Claudius in Volscos missus. Quintio Æqui provincia evenit. Eadem in militia sævitia Appii quæ domi esse; eo liberior, quod sine tribuniciis vinculis erat. 5 Odisse plebem plus quam paterno odio: se victum ab ea: se unico consule objecto adversus tribuniciam potestatem, perlatam legem esse, quam minore conatu, nequaquam tanta Patrum spe, priores impedierint consules: 6 hæc ira indignatioque ferocem animum ad vexandum sævo imperio exercitum stimulabat; nec ulla vi domari poterat, tantum certamen animis imbiberant: 7 Segniter, otiose, negligenter, contumaciter omnia agere; nec pudor, nec metus coër-

Tribuni tributis Comitiis creati.

App. Coss. infensus exercitus.

u. c. 283. a. C. 469. cebat. Si citius agi vellet agmen, tardius sedulo incedere: si adhortator operis adesset, omnes sua sponte motam remittere industriam; 8 præsenti vultus demittere, tacite prætereuntem exsecrari: ut invictus ille odio plebeio animus, interdum moveretur. 9. Omni nequicquam acerbitate prompta, nihil jam cum militibus agere: à centurionibus corruptum exercitum dicere: tribunos plebei cavillans interdum, & Volerones vocare.

LIX. Nihil eorum Volsci nesciebant, instabantque eo magis, sperantes idem certamen animorum adversus Appium habiturum exercitum Romanum, quod adversus Fabium consulem habuisset. 2 Cæterum multo Appio, quam Fabio violentior fuit. Non enim vincere tantum noluit, ut Fabianus exercitus, sed vinci voluit. *Vincitur.* Productus in aciem, turpi fuga petit castra, nec ante restitit, quam signa inferentem Volscum munimentis vidit, fœdamque extremi agminis cædem. 3 Tum expressa vis ad pugnandum, ut victor jam à vallo submoveretur hostis: satis tamen appareret, capi tantum castra militem Romanum noluisse; alii gaudere sua clade atque ignominia. 4 Quibus nihil infractus ferox Appii animus, quum insuper sævire vellet, concionemque advocaret; concurrunt ad eum legati, tribunique, monentes, ne utique experiri vellet imperium, cujus vis omnis in consensu obedientium esset. 5 Negare vulgo milites se ad concionem ituros; passimque exaudiri voces postulantium, ut castra ex Volsco agro moveantur. Hostem victorem paulo ante prope in portis ac vallo fuisse; ingentisque mali non suspicionem modo, sed apertam speciem obversari ante oculos. 6 Victus tandem

LVIII. 7. *Motam industriam*] Rectius, nisi fallor, esset *notam industriam*; nam cùm Ap. Claudius *adhortator operis* aderat, *sponte suâ* non erat *mota industria* militum. Nec scio an *moveri industria*, eo modo dici queat.

(quandoquidem nihil præter tempus noxæ lucrarentur) remissa concione, iter in sequentem diem pronunciari quum jussisset, prima luce classico signum profectionis dedit. 7 Quum maxime agmen è castris explicaretur, Volsci, ut eodem signo excitati, novissimos adoriuntur. A quibus perlatus ad primos tumultus, eo pavore signaque & ordines turbavit, ut neque imperia exaudiri, neque instrui acies possent; nemo ullius nisi fugæ memor. 8 Ita effuso agmine per stragem corporum, armorumque evasere, ut prius hostis desisteret sequi, quam Romanus fugere. 9 Tandem collectis ex dissipato cursu militibus, consul quum revocando nequicquam suos persecutus esset, in pacato agro castra posuit, advocataque concione, invectus haud falso in proditorem exercitum militaris disciplinæ, desertorem signorum; 10 ubi signa, ubi arma essent, singulos rogitans, inermes milites, signo amisso signiferos; 11 ad hoc centuriones, duplicariosque, qui reliquerant ordines, virgis cæsos securi percussit; cætera multitudo sorte decimus quisque ad supplicium lecti.

Ju. C. 283. a. C. 459.

Fugit.

LX. Contra ea, in Æquis inter consulem ac militem, comitate ac beneficiis certatum est; & natura Quintius erat lenior, & sævitia infelix collegæ, quo is magis gauderet ingenio suo, effecerat. 2 Huic tantæ concordiæ ducis exercitusque non ausi offerre se Æqui; vagari populabundum hostem per agros passi. Nec ullo ante bello latius inde actæ prædæ, omnis militi data est. 3 Addebantur & laudes, quibus haud minus quam

Quintius Cos. victor.

LIX. 11. *Centuriones, duplicariique*] *Polybius* quidem Centuriones ostendit duplum stipendium accepisse, seu quatuor obolos in diem, ut observat *Lipsius* de Mil. Romana Lib. v. c. 16. Potuere & alii propter egregia facta duplex stipendium accepisse. Sed hoc tempore Romæ nondum stipendium erat institutum. Itaque vir summus intelligit de duplici frumenti mensura, quod jam olim publicè militibus datum. Sanè *Varroni* iv. de L. L. *Duplicarii* sunt milites, *quibus, ob virtutem, duplicia cibaria, ut darentur institutum.* Vide *Lipsium*, loco laudato.

u. c. 284. a. C. 468. præmio gaudent militum animi. Tum duci, tum propter ducem Patribus quoque placatior exercitus rediit; sibi parentem, alteri exercitui dominum datum ab senatu, memorans. 4 Varia fortuna belli, atroci discordia domi, forisque annum exactum, insignem maxime comitia tributa efficiunt. Res major victoria suscepti certaminis, quam usu. 5 Plus enim dignitatis comitiis ipsis detractum est, Patribus ex concilio submovendis, quam virium aut plebi additum, aut ademptum Patribus.

L. Valerio, Tib. Æmilio Coss. LXI. Turbulentior inde annus excepit, L. Valerio, Tiberio Æmilio Consulibus, tum propter certamina ordinum de lege agraria: tum propter judicium Ap. Claudii. 2 cui acerrimo adversario legis, caussamque possessorum publici agri, tanquam tertio consuli, sustinenti, M. Duilius & C. Sicinius diem dixere. 3 Nunquam ante tam invisus plebi reus ad judicium vocatus populi est; plenus suarum, plenus paternarum irarum. 4 Patres quoque non temere pro ullo æque annixi sunt: propugnatorem senatus, majestatisque vindicem suæ, ad omnes tribunicios, plebeiosque oppositum tumultus, modum duntaxat in certamine egressum, objici iratæ plebi. 5 Unus *Accusatur Appius.* è Patribus, ipse Ap. Claudius, & tribunos & plebem & suum judicium pro nihilo habebat. Illum non minæ plebis, non senatus preces perpellere unquam potuere, non modo ut vestem mutaret, aut supplex prensaret homines; sed ne ut ex consueta quidem asperitate orationis (quum ad populum agenda caussa esset) aliquid leniret atque submitteret. 6 Idem habitus oris, eadem contumacia in vultu, idem in oratione spiritus erat: adeo ut magna pars plebis Appium non minus reum timeret, quam consulem timuerat. 7 Semel caussam dixit, quo semper agere omnia solitus erat, accusatorio spiritu. Adeoque constan-

ria sua & tribunos obstupefecit & plebem, ut diem ipsi sua voluntate prodicerent: trahi deinde rem sinerent. 8 Haud ita multum interim temporis fuit; ante tamen quam prodicta dies veniret, morbo moritur: cujus laudationem cum tribuni plebis impedire conarentur; 9 plebs fraudari solenni honore supremum diem tanti viri noluit: & laudationem tam æquis auribus mortui audivit, quam vivi accusationem audierat: & exsequias frequens celebravit.

u. c. 284. a. C. 468. Ei dies prodicitur.

LXII. Eodem anno Valerius consul, cum exercitu in Æquos profectus, quum hostem ad prœlium elicere non posset, castra oppugnare est adortus. 2 Prohibuit fœda tempestas, cum grandine ac tonitribus cœlo dejecta. Admirationem deinde auxit, signo receptui dato adeo tranquilla serenitas reddita: ut velut numine aliquo defensa castra oppugnare iterum, religio fuerit. Omnis ira belli ad populationem agri vertit. 3 Alter consul Æmilius in Sabinis bellum gessit. Et ibi, quia hostis mœnibus se tenebat, vastati agri sunt. 4 Incendiis deinde, non villarum modo, sed etiam vicorum, quibus frequenter habitabatur, Sabani exciti, quum prædatoribus occurrissent, ancipiti prœlio digressi, postero die retulere castra in tutiora loca. 5 Id satis consuli visum, cur pro victo relinqueret hostem; integro inde decedens bello.

Coss. gesta.

LXIII. Inter hæc bella, manente discordia domi, T. Numicius Priscus, A. Virginius, consules facti. 2 Non ultra videbatur latura plebes dilationem agrariæ legis, ultimaque vis parabatur, quum Volscos adesse, fumo ex incendiis villarum fugaque agrestium cognitum est. Ea res maturam jam seditionem, prope erumpentem repressit. 3 Consules, coacti extemplo ab senatu ad bellum, educta ex urbe juventute tranquilliorem ceteram plebem fecerunt. 4 Et hostes quidem

u. c. 285. a. C. 467. T. Numicio, A. Virginio Coss.

a. c. 285. nihil aliud, quam perfusis vano timore Romanis,
a. C. 457. citato agmine abeunt. 5 Numicius Antium adversus Volscos, Virginius contra Æquos profectus. Ibi ex insidiis prope magna accepta clade, virtus militum, rem prolapsam negligentia consulis, restituit. 6 Melius in Volscis imperatum est. Fusi primo prœlio hostes, fugaque in urbem Antium, ut tum res erant, opulentissimam acti; quam consul oppugnare non ausus, Cenonem aliud oppidum, nequaquam tam opulentum, ab Antiatibus cepit. 7 Dum Æqui, Volscique Romanos exercitus tenent, Sabini usque ad portas urbis populantes incessere. Deinde ipsi paucis post diebus à duobus exercitibus, utroque per iram consule ingresso in fines, plus cladium quam intulerant acceperunt.

Bellum cum Æquis, & Volscis.

LXIV. Extremo anno pacis aliquid fuit: sed ut semper alias sollicitæ, certamine Patrum & plebis. Irata plebs interesse consularibus comitiis noluit. 2 Per Patres clientesque Patrum consules
a. c. 286. creati, T. Quintius, Q. Servilius; similem an-
a. C. 466. num priori consules habent, seditiosa initia, bello deinde externo tranquilla. 3 Sabini Crustuminos campos citato agmine transgressi, quum cædes & incendia circum Anienem flumen fecissent, à porta prope Collina, mœnibusque pulsi, ingentes tamen prædas hominum pecorumque egere. 4 Quos Servilius consul infesto exercitu insecutus, ipsum quidem agmen adipisci æquis locis non potuit: populationem adeo effuse fecit, ut nihil bello intactum relinqueret, multiplicique capta præda rediret. 5 Et in Volscis respublica egregie gesta, tum ducis, tum militum opera. Primum æquo campo signis collatis pugnatum, ingenti cæde utrinque plurimo sanguine; 6 & Romani, quia paucitas damno sentiendo propior erat, gradum retulissent; ni salubri mendacio consul, fugere hostes ab cornu altero cla-

T. Quintio & Q. Servilio Coss.

Bellum Sabinum.

Volscum.

mitans, concitasset aciem; impetu facto, dum se putant vincere, vicere. 7 Consul metuens, ne nimis instando renovaret certamen, signum receptui dedit. Intercessere pauci dies, velut tacitis induciis utrinque quiete sumpta: 8 per quos ingens vis hominum ex omnibus Volscis, Æquisque populis in castra venit: haud dubitans, si senserint, Romanos nocte abituros. 9 Itaque tertia fere vigilia, ad castra oppugnanda veniunt. Quintius sedato tumultu, quem terror subitus exciverat, quum manere in tentoriis quietum militem jussisset, 10 Hernicorum cohortem in stationem educit: cornicines, tubicinesque in equis impositos, canere ante vallum jubet, sollicitumque hostem ad lucem tenere. 11 Reliquum noctis adeo tranquilla omnia in castris fuere, ut somni quoque Romanis copia esset. Volscos species armatorum peditum, quos & plures esse, & Romanos putabant, fremitus hinnitusque equorum, qui & insueto sedente equite, & insuper aures agitante sonitu, sæviebant, intentos velut ad impetum hostium tenuit.

u. c. 286. a. C. 466.

Volsci oppugnant castra Rom.

LXV. Ubi illuxit, Romanus integer satiatusque somno, productus in aciem; fessum stando & vigiliis Volscum primo impetu perculit. 2 Quamquam cessere magis, quam pulsi hostes sunt: quia ab tergo erant clivi, in quos post principia integris ordinibus tutus receptus fuit. Consul, ubi ad iniquum locum ventum est, sistit aciem. Miles ægre teneri, clamare & poscere, ut perculsis instare liceat. 4 Ferocius agunt equites circumfusi duci: vociferantur se ante signa ituros. Dum cunctatur consul virtute militum fretus, loco parum fidens; conclamant se ituros: clamoremque res est secuta. Fixis in terram pilis, quo leviores in ardua evaderent, cursu subeunt. 4 Volscus effusis ad primum impetum missilibus telis, saxa objacentia pedibus ingerit in subeuntes, tur-

Fugantur.

U. c. 286. a.C. 466. batosque ictibus crebris urget ex superiore loco. Sic prope oneratum est sinistrum Romanis cornu, ni referentibus jam gradum, consul increpando simul temeritatem, simul ignaviam, pudore metum excussisset. 5 Restitere primo, obstinatis animis: deinde, ut in obtinentes locum vires ferebant, audent ultro gradum inferre; & clamore renovato commovent aciem. Tum rursus impetu capto, enituntur atque exsuperant iniquitatem loci. 6 Jam prope erat ut in summum clivi jugum evaderent, quum terga hostes dedere: effusoque cursu pene agmine uno fugientes sequentesque castris incidere. In eo pavore castra capiuntur; qui Volscorum effugere potuerunt, Antium petunt. 7 Antium & Romanus exercitus ductus: paucos circumsessum dies deditur, nulla oppugnantium nova vi; sed quod jam inde ab infelici pugna, castrisque amissis ceciderant animi.

Vincuntur.

Antium captum.

EPITOME LIBRI III.

Seditiones de agrariis legibus facta. Capitolium ab exsulibus & servis occupatum, casis iis receptum est. Census bis actus; priore lustro censa civium capita, centum quatuor & viginti millia ducenta quatuordecim, prater orbos, orbasque; sequenti, centum triginta duo millia quadringenta novem. Quum adversus Æquos res male gesta esset, L. Quintius Cincinnatus Dictator factus, quum rure intentus rustico operi esset, ad id bellum gerendum arcessitus est. Is victos hostes sub jugum misit. Tribunorum plebis numerus ampliatus est: ut essent decem, trigesimo sexto anno à primis tribunis plebis. Petitis per legatos, & allatis Atticis legibus, ad constituendas eas proponendasque decemviri pro consulibus sine ullis aliis magistratibus creati, altero & trecentesimo anno,

quam Roma condita erat: & ut à regibus ad consules, ita à consulibus ad decemviros translatum imperium. Ii decem tabulis legum positis, quum modeste se in eo honore gessissent, & ob id in alterum quoque annum eundem esse magistratum placuisset, duabus tabulis ad decem adjectis, quum complura impotenter fecissent, magistratum noluerunt deponere, & in tertium annum retinuerunt: donec invicto eorum imperio finem attulit libido Ap. Claudii. Qui quum in amorem virginis incidisset, submisso, qui eam in servitutem peteret; necessitatem patri ejus Virginio imposuit, rapto ex taberna proxima cultro, ut filiam interimeret, cum aliter eam tueri non posset, ne in potestatem stuprum illaturi veniret. Hoc tam magnæ luxuriæ exemplo plebs incitata, montem Aventinum occupavit: coëgitque decemviros abdicare se magistratu. Ex quibus Appius, & unus collegarum, qui præcipue pœnam meruerant, in carcerem conjecti; ceteri in exsilium acti. Res præterea contra Sabinos, & Volscos, & Æquos prospere gestas continet. Et parum honestum populi Romani judicium: qui judex inter Ardeates & Aricinos sumptus, agrum de quo ambigebatur, sibi adjudicavit.

I. ANTIO capto, Tib. Æmilius & Q. Fabius consules fiunt. Hic erat Fabius Quintus, qui unus exstinctæ ad Cremeram genti superfuerat. 2 Jam priore consulatu, Æmilius dandi agri plebi fuerat auctor. Itaque secundo quoque consulatu ejus, & agrarii se in spem legis erexerant, & tribuni, rem contra consules sæpe tentatam, adjutore utique consule, obtineri posse rati, suscipiunt: & consul manebat in sententia sua. 3 Possessores, & magna pars Patrum, tribuniciis

u. c. 287. a. C. 465. Tib. Æmilio & Q. Fabio Coss.

I. 1. *Unus exstincta, &c.*] Fictam hanc totius Fabiæ gentis extinctionem ostendimus ex *Dionysio* ad cap. L. superioris Libri.

u. c. 287. a. C. 465. se jactare actionibus principem civitatis, & largiendo de alieno popularem fieri querentes, totius invidiam rei à tribunis in consulem avertebant. 4 Atrox certamen aderat, ni Fabius consilio neutri parti acerbo rem expedisset. T. Quintii ductu & auspicio agri capti priore anno aliquantum à Volscis esse. 5 Antium propinquam, opportunam, & maritimam urbem, coloniam deduci posse: ita sine querelis possessorum plebem in agros ituram, civitatem in concordia fore.

Antium Colonia ducitur. 6 Hæc sententia accepta est. Triumviros agro dando creat T. Quintium, A. Virginium, P. Furium. Jussi nomina dare, qui agrum accipere vellent. 7 Fecit statim (ut fit) fastidium copia; adeoque pauci nomina dedere, ut ad explendum numerum coloni Volsci adderentur: cætera multitudo poscere Romæ agrum malle, quam alibi accipere. 8 Æqui à Q. Fabio (is eo cum exercitu venerat) pacem petiere, irritamque eam ipsi subita incursione in agrum Latinum fecere.

u. c. 288. a. C. 464. Q. Servilio, Sp. Postumio Coss. II. Q. Servilius insequenti anno, (is enim cum Sp. Postumio consul fuit) in Æquos missus, in Latino agro stativa habuit. Intra castra quies necessaria morbo implicitum exercitum tenuit. 2 Extractum in tertium annum bellum est, † Q. Fabio & T. Quintio consulibus. Fabio extra ordinem, quia is victor pacem Æquis dederat, ea provincia data. 3 Qui haud dubia spe profectus, famam nominis sui pacaturam Æquos, legatos in concilium gentis missos nunciare jussit, *Q. Fabium Cos. dicere, se ex Æquis pacem Romam tulisse: ab Roma Æquis bellum afferre, eadem dextra armata, quam pacatam illis antea dederat; 4 quorum id perfidia & perjurio fiat, Deos nunc, testes esse, mox fore ultores. Se tamen, utcumque sit, etiam nunc, pœnitere sua sponte Æquos, quam pati hostilia, malle. 5 Si pœniteat, tutum receptum ad expertam clementiam fore: sin perjurio gaudeant, Diis*

† u. c. 289. a. C. 463. Q. Fabio T. Quintio Coss.

magis iratis quam hostibus gesturos bellum. 6 Hæc dicta adeo nihil moverunt quemquam, ut legati prope violati sint, exercitusque in Algidum adversus Romanos missus. 7 Quæ ubi Romam sunt nunciata, indignitas rei, magis quam periculum, consulem alterum ab urbe excivit; ita duo consulares exercitus ad hostem accessere, acie instructa, ut confestim dimicarent. 8 Sed quum forte haud multum diei superesset, unus ab statione hostium exclamat: *Ostentare hoc est, Romani, non gerere bellum;* 9 *in noctem imminentem aciem instruitis; longiore luce ad id certamen quod instat, nobis opus est. Crastino die oriente sole redite in aciem: erit copia pugnandi, ne timete.* 10 His vocibus irritatus miles in diem posterum in castra reducitur; longam venire noctem ratus, quæ moram certamini faceret. Tum quidem corpora cibo somnoque curant; ubi illuxit postero die, prior aliquanto constitit Romana acies; tandem & Æqui processere. 11 Prœlium fuit utrinque vehemens, quod & Romanus ira odioque pugnabat, & Æquos conscientia contracti culpa periculi, & desperatio futuræ sibi postea fidei, ultima audere & experiri cogebat. 12 Non tamen sustinuere aciem Romanam Æqui: pulsique quum in fines suos se recepissent, nihilo inclinatioribus ad pacem animis ferox multitudo increpare duces, quod in aciem, qua pugnandi arte Romanus excellat, commissa res sit. 13 Æquos populationibus incursionibusque meliores esse, & multas passim manus, quam magnam molem unius exercitus, rectius bella gerere.

u. c. 289. a. C. 463. Æquicum bellum.

Vincuntur Æqui.

III. Relicto itaque castris præsidio, egressi tanto cum tumultu invasere fines Romanos, ut ad urbem quoque terrorem pertulerint; 2 nec opinata etiam res plus trepidationis fecit, quod nihil minus quam ne victus, ac prope in castris obsessus hostis, memor populationis esset, timeri poterat;

Agrum Romanum populantur.

u. c. 289. a. C. 463. 3 agresteśque pavidi incidentes portis non populationem, nec prædonum parvas manus, sed omnia vano augentes timore, exercitus & legiones adesse hostium, & infesto agmine ruere ad urbem, clamabant. 4 Ab his proximi audita incerta, eoque vaniora, ferre ad alios, cursus clamorque vocantium ad arma, haud multum à pavore captæ urbis abesse. 5 Forte ab Algido Quintius consul redierat Romam: id remedium timori fuit, tumultuque sedato, victos timeri increpans hostes, præsidia portis imposuit. 6 Vocato deinde senatu, quum ex auctoritate Patrum justitio indicto profectus ad tutandos fines esset, Q. Servilio præfecto urbis relicto, hostem in agro non invenit. 7 Ab altero consule res gesta egregie

Caduntur. est, qui qua venturum hostem sciebat, gravem præda, eoque impeditiore agmine incedentem aggressus, funestam ei populationem fecit. 8 Pauci hostium evasere ex insidiis: præda omnis recepta est; sic finem justitio, quod quatriduum fuit, reditus Quintii consulis in urbem fecit. 9 Census deinde actus, & conditum à Quintio lustrum, censa civium capita centum quatuor & viginti millia ducenta quindecim dicuntur; præter orbos orbasque. 10 In Æquis nihil deinde memorabile actum; in oppida sua se recepere, uti sua populariquc passi. Consul, quum aliquoties per omnem hostium agrum infesto agmine populabundus isset, cum ingenti laude prædaque Romam rediit.

u. c. 290. a. C. 462. A. Postumio, Sp. Furio Coss. IV. Consules inde A. Postumius Albus, Sp. Furius Fusus. Furios Fusios scripsere quidam; id admoneo, ne quis immutationem virorum ipsorum esse, quæ nominum est, putet. 2 Haud dubium erat, quin cum Æquis alter consulum bellum gereret. Itaque Æqui ab Ecetranis Volscis præsidium petiere, quo cupide oblato (adeo civitates hæ perpetuo in Romanos odio certavere) bellum summa vi parabatur. 3 Sentiunt Her-

nici, & prædicunt Romanis, Ecetranum ad Æquos descisse; suspecta & colonia Antium fuit: quod magna vis hominum inde, quum oppidum captum esset, confugisset ad Æquos, isque miles per bellum Æquicum vel acerrimus fuit. 4 Compulsis deinde in oppida Æquis, ea multitudo dilapsa quum Antium redisset, sua sponte jam infidos colonos Romanis abalienavit. 5 Nec dum matura re, quum defectionem parari delatum ad senatum esset, datum negotium est consulibus, ut principibus coloniæ Romam excitis, quærerent, quidnam rei esset; 6 qui quum haud gravate venissent, introducti à consulibus ad senatum, ita responderunt ad interrogata, ut magis suspecti quam venerant, dimitterentur. Bellum inde haud dubium haberi. 7 Sp. Furius, consulum alter, cui ea provincia evenerat, profectus in Æquos, Hernicorum in agro populabundum hostem invenit: ignarusque multitudinis, quia nusquam universa conspecta fuerat, imparem copiis exercitum temere pugnæ commisit. 8 Primo concursu pulsus se in castra recepit; neque is finis periculi fuit, namque & proxima nocte & postero die tanta vi castra sunt circumsessa atque oppugnata, ut ne nuncius quidem inde mitti Romam posset. 9 Hernici & male pugnatum, & consulem exercitumque obsideri, nunciaverunt, tantumque terrorem incussere Patribus, ut (quæ forma senatusconsulti ultimæ semper necessitatis habita est) Postumio alteri consulum negotium daretur, videret ne quid respubl. detrimenti caperet. 10 Ipsum consulem Romæ manere ad conscribendos omnes qui arma ferre possent, optimum visum est: pro consule T. Quintium subsidio castris cum sociali exercitu mitti. 11 Ad eum explendum Latini, Hernicique, & colonia Antium dare Quintio subitarios milites (ita tum repentina auxilia appellabant) jussi.

u. c. 290.
a. C. 462.
Antium colonia suspecta.

Furius Cos. male rem gerit.

Obsidetur in castris.

A. c. 290.
A. C. 462.

V. Multi per eos dies motus, multique impetus hinc atque illinc facti, quia superante multitudine hostes carpere multifariam vires Romanas, ut non suffecturas ad omnia, aggressi sunt; 2 simul castra oppugnabantur, simul pars exercitus ad populandum agrum Romanum missa; urbemque ipsam, si qua fortuna daret, tentandam. 3 L. Valerius ad præsidium urbis relictus, consul Postumius ad arcendas populationes finium missus. 4 Nihil remissum ab ulla parte curæ aut laboris; vigiliæ in urbe, stationes ante portas, præsidiaque in muris disposita: & (quod necesse erat in tanto tumultu) justitium per aliquot dies servatum. 5 Interim in castris Furius Cos. quum primo quietus obsidionem passus esset, in incautum hostem decumana porta erupit: & quum persequi posset, metu substitit, ne qua ex parte altera in castra vis fieret. 6 Furium legatum (frater idem consulis erat) longius extulit cursus: nec suos ille redeuntes, persequendi studio, neque hostium ab tergo incursum vidit. Ita exclusus, multis sæpe frustra conatibus captis, ut viam sibi ad castra faceret, acriter dimicans, cecidit. 7 Et consul nuncio circumventi fratris conversus ad pugnam, dum se temere magis, quam satis caute, in mediam dimicationem infert, vulnere accepto, ægre ab circumstantibus ereptus, & suorum animos turbavit, & ferociores hostes fecit; 8 qui cæde legati, & consulis vulnere accensi, nulla deinde vi sustineri potuere, quin compulsi in castra Romani rursus obsiderentur, nec spe, nec viribus pares: venissetque in periculum summa rerum, ni T. Quintius peregrinis copiis cum Latino, Hernicoque exercitu subvenisset. 9 Is intentos, in castra Romana Æquos, legatique caput férociter ostentantes, ab tergo adortus, simul ad signum à se procul editum ex castris eruptione facta, magnam vim hostium circum-

A. T. Quintio liberatur.

venit. 10 Minor cædes, fuga effusior Æquorum in agro fuit Romano; in quos palatos, prædam agentes, Postumius aliquot locis, quibus opportuna imposuerat præsidia, impetum dedit. Ii vagi dissipato agmine fugientes, in Quintium victorem cum saucio consule revertentem incidere. 11 Tum consularis exercitus egregia pugna consulis vulnus, legati & cohortium ultus est cædem: magnæ clades ultro citroque illis diebus & illatæ & acceptæ. 12 Difficile ad fidem est in tam antiqua re, quot pugnaverint, ceciderintve, exacto affirmare numero: audet tamen Antias Valerius concipere summas: Romanos cecidisse in Hernico agro quinque millia ac trecentos: 13 ex prædatoribus Æquorum, qui populabundi in finibus Romanis vagabantur, ab A. Postumio consule duo millia quadringentos cæsos: cæteram multitudinem prædam agentem, quæ inciderit in Quintium, nequaquam pari defunctam esse cæde: interfecta inde quatuor millia, & exsequendo subtiliter numerum cc ait & xxx. 14 Inde Romam reditum est: justitium remissum. Cœlum visum est ardere plurimo igni: portentaque alia aut observata oculis, aut vanas exterritis ostentavere species. His avertendis terroribus in triduum feriæ indictæ, per quas omnia delubra pacem Deûm exposcentium virorum mulierumque turba implebantur. 15 Cohortes inde Latinæ Hernicæque ab senatu, gratiis ob impigram militiam actis, remissæ domos. Antiates mille milites, quia serum auxilium post prælium venerat, prope cum ignominia dimissi.

u. c. 29[illegible] a. C. 4[illegible]

Æquorum cæsorum numerus.

VI. Comitia inde habita, creati consules L. Æbutius, P. Servilius, Kalendis Sextilibus, ut tunc principium anni agebatur consulatum in-

u. c. 291 a. C. 461. L. Æbutio & P. Servilio Coss.

VI. 1. *Ut tunc principium anni*] Anni, nempe, Consularis, non civilis, cujus initium semper à Januario. Incidebant Calendæ Sextiles eo anno in 28. Augusti Juliani, proleptici. Vide *Dodwellum*,

u. c. 291. a. C. 461. eunt. 2 Grave tempus & forte annus pestilens erat urbi, agrisque, nec hominibus, magis quam pecori; & auxere vim morbi terrore populationis, pecoribus, agrestibusque in urbem acceptis. 3 Ea colluvio mistorum omnis generis animantium, & odore insolito urbanos & agrestem confertum in arcta tecta æstu ac vigiliis angebat, ministeriaque invicem ac contagio ipsa vulgabant morbos. 4 Vix instantes sustinentibus clades, repente legati Hernici nunciant, in agro suo Æquos Volscosque conjunctis copiis castra posuisse; inde ingenti exercitu fines suos depopulari. 5 Præterquam quod infrequens senatus indicio erat sociis afflictam civitatem pestilentia esse; mœstum etiam responsum tulere: ut per se ipsi Hernici cum Latinis, res suas tutarentur. Urbem Romanam subita Deûm ira morbo populari. Si qua ejus mali quies veniat, ut anno ante, ut semper alias, sociis opem laturos. 6 Discessere socii, pro tristi nuncio tristiorem domum referentes; quippe quibus per se sustinendum bellum erat, quod vix Romanis fulti viribus sustinuissent. 7 Non diutius se in Hernico hostis continuit; pergit inde infestus in agros Romanos, etiam sine belli injuria vastatos. Ubi quum obvius nemo ne inermis quidem fieret, perque omnia non præsidiis modo deserta, sed etiam cultu agresti, transirent; pervenere ad tertium lapidem Gabina via. 8 Mortuus Æbutius erat Romanus consul; collega ejus Servilius exigua in spe trahebat animam; affecti plerique principum, Patrum major pars, militaris fere ætas omnis: ut non modo ad expeditiones quas in tanto tumultu res poscebat, sed vix ad quietas stationes viribus sufficerent. 9 Munus vigiliarum senatores, qui per ætatem ac valetudinem poterant, per se ipsi obibant: circuitio ac cura ædilium plebei erat; ad eos summa rerum ac majestas consularis imperii venerat.

Pestis Romæ.

Æqui & Volsci prædantur.

VII.

VII. Deserta omnia, sine capite, sine viribus, Dii præsides ac fortuna Urbis tutata est, quæ Volscis Æquisque, prædonum potius mentem quam hostium dedit; 2 adeo enim nulla spes non potiundi modo, sed ne adeundi quidem Romana mœnia animos eorum cepit: tectaque procul visa atque imminentes tumuli avertere mentes eorum: 3 ut totis passim castris fremitu orto; quid in vasto ac deserto agro inter tabem pecorum, hominumque, desides sine præda tempus tererent: quum integra loca, Tusculanum agrum, opimum copiis, petere possent; signa repente convellerent; transversisque itineribus, per Lavicanos agros, in Tusculanos colles transirent: eo vis omnis, tempestasque belli conversa est. 4 Interim Hernici, Latinique, pudore etiam, non misericordia solum, moti, si nec obstitissent communibus hostibus, infesto agmine Romanam urbem petentibus, nec opem ullam obsessis sociis ferrent; conjuncto exercitu Romam pergunt. 5 Ubi quum hostes non invenissent, secuti famam ac vestigia, obvii fiunt descendentibus ab Tusculano in Albanam vallem; ibi haud quaquam æquo prælio pugnatum est: fidesque sua sociis parum felix in præsentia fuit. 6 Haud minor Romæ fit morbo strages, quam quanta ferro sociorum facta erat; consul qui unus supererat, moritur; mortui & alii clari viri, M. Valerius, T. Virginius Rutilus, augures; Ser. Sulpicius, curio maximus, 7 & per ignota capita late evagata est vis morbi: inopsque senatus auxilii humani, ad Deos populum ac vota vertit; jussi cum conjugibus ac liberis supplicatum ire, pacemque ex-

u. c. 291. a. C. 461.

Latini vincuntur.

VII. 1. *Dii præsides, &c.*] Multa probabiliora sunt, quæ habet *Dionysius* Lib. IX. c. 68. ubi ostendit tantam non fuisse pestilentiam ut Romani sua mœnia tueri non possent, docetque quænam essent urbis munitiones. Sed *Livius* ad prodigia & Deos libenter confugiebat. Tanta non erat pestis in agro Romano, quin hostes in eo vagari non auderent, ac proinde non deerant defensores muris.

u. c. 291. a. C. 461. poscere Deûm. 8 Ad id quod sua quemque mala cogebant, auctoritate publica evocati, omnia delubra implent; stratæ passim matres crinibus templa verrentes, veniam irarum cœlestium, finemque pesti exposcunt.

Interreges. VIII. Inde paullatim, seu pace Deûm impetrata, seu graviore tempore anni jam circumacto, defuncta morbis corpora salubriora esse incipere: 2 versisque animis jam ad publicam curam, quum aliquot interregna exissent, P. Valerius Publicola, tertio die quam interregnum inierat, consules creat L. Lucretium Tricipitinum, & T. Veturium Geminum; sive ille Vetusius fuit. 3 Ante diem tertium Idus Sextiles, consulatum ineunt, jam satis valida civitate, ut non solum arcere bellum, sed ultro etiam inferre posset. 4 Igitur nunciantibus Hernicis, in fines suos transcendisse hostes; impigre promissum auxilium, duo consulares exercitus scripti. Veturius missus in Volscos, ad bellum ultro inferendum. 5 Tricipitinus populationibus arcendis sociorum agro oppositus, non ultra quam in Hernicos procedit. Veturius primo prœlio hostes fundit, fugatque. 6 Lucretium, dum in Hernicis sedet, prædonum agmen fefellit, supra montes Prænestinos ductum, inde demissum in campos. Vastavere agros Prænestinum, Gabinumque: ex Gabino in Tusculanos flexere colles; 7 urbi quoque Romæ ingens præbitus terror, magis in re subita, quam quod ad arcendam vim parum virium esset. Q. Fabius præerat urbi; is armata juventute, dispositisque præsidiis, tuta omnia ac tranquilla fecit. 8 Itaque hostes præda ex proximis locis rapta, appropinquare urbi non ausi, quum circumacto agmine redirent, quanto longius ab urbe hostium absce-

u. c. 292. a. C. 460. L. Lucretio, T. Veturio Coss.

Volsci prædones.

VIII. 3. *a. d. III. Id. Sextiles*] Ipsis Idibus iniisse magistratum Coss. putat *Dodwellus*, & revera per aliquot annos sequentes, is dies fuit ineundi magistratûs.

u. c. 292
a. C. 460.

derent, eo solutiore cura in Lucretium incidunt consulem, jam ante exploratis itineribus suis instructum, & ad certamen intentum. 9 Igitur præparatis animis, repentino pavore perculsos adorti, aliquanto pauciores multitudinem ingentem fundunt, fugantque, & compulsos in cavas valles, quum exitus haud in facili essent, circumveniunt. 10 Ibi Volscum nomen prope deletum est; tredecim millia quadringentos septuaginta cecidisse in acie ac fuga, mille ducentos quinquaginta vivos captos, signa viginti septem militaria relata, in quibusdam annalibus invenio; ubi etsi adjectum aliquid numero sit, magna certe cædes fuit. 11 Victor consul ingenti præda potitus, eadem in stativa rediit. Tunc consules castra conjungunt: & Volsci, Æquique afflictas vires suas in unum contulere. Tertia illa pugna eo anno fuit; eadem fortuna victoriam dedit; fusis hostibus, etiam castra capta.

Cæsi magno numero.

IX. Sic res Romana in antiquum statum rediit: secundæque belli res extemplo urbanos motus excitaverunt. 2 C. Terentillus Arsa, tribunus plebis eo anno fuit; is consulibus absentibus ratus locum tribuniciis actionibus datum, per aliquot dies Patrum superbiam ad plebem criminatus; 3 maxime in consulare imperium, tanquam nimium, nec tolerabile liberæ civitati, invehebatur: *nomine enim tantum minus invidiosum, re ipsa prope atrocius, quam regium esse.* 4 *Quippe duos pro uno dominos acceptos immoderata, infinita potestate: qui soluti atque effrenati ipsi, omneis metus legum, omniaque supplicia verterent in plebem.* 5 *Quæ aterna illis licentia sit, legem se promulgaturum, ut quinque viri creentur legibus de imperio consulari*

Turbæ domi.

IX. 4. *Infinita potestate*] Reverà regia erat, durante magistratu; quo exacto, poterat Consuli dies dici. Hinc intelligere est quanta esset Patriciorum superbia, & ambitio; quod non observant qui priscos Romanos æquitatis amantes fuisse fingunt, ut *Sallustius*, initio Belli Catilinarii.

u. c. 292. a. C. 460. *scribendis. Quod populus in se jus dederit, eo consulem usurum: non ipsos libidinem ac licentiam suam pro lege habituros.* 6 Qua promulgata lege, quum timerent Patres, ne absentibus consulibus jugum acciperent, senatus à præfecto urbis Q. Fabio vocatur; qui adeo atrociter in rogationem latoremque ipsum est invectus, ut nihil, si ambo consules infesti circumstarent tribunum, relictum minarum atque terroris sit: 7 *insidiatum eum, & tempore capto adortum rempublicam. Si quem similem ejus priore anno, inter morbum bellumque, irati Dii tribunum dedissent, non potuisse sisti.* 8 *Mortuis duobus consulibus, jacente agra civitate in colluvione omnium rerum, ad tollendum è republica consulare imperium laturum leges fuisse; ducem Volscis, Æquisque ad oppugnandam urbem futurum.* 9 *Quid? tandem illi non licere, si quid consules superbe in aliquem civium aut crudeliter fecerint, diem dicere: accusare his ipsis judicibus, quorum in aliquem sævitum sit?* 10 *Non illum consulare imperium, sed tribuniciam potestatem invisam, intolerandamque facere: quam pacatam reconciliatamque patribus de integro in antiqua redigi mala; neque ullum se deprecari, quo minus pergat ut cœperit.* 11 *Vos*, inquit Fabius, *cæteri tribuni oramus, ut primum omnium cogitetis, potestatem istam ad singulorum auxilium, non ad perniciem universorum comparatam esse; tribunos plebis vos creatos, non hostes Patribus.* 12 *Nobis miserum, invidiosum vobis est, desertam rempub. invadi; non jus vestrum, sed invidiam minueritis. Agite cum collega, ut rem integram in adventum consulum differat; ne Æqui quidem ac Volsci, morbo absumptis priore anno consulibus, crudeli, superboque nobis bello institere.* 13 Agunt cum Terentillo tribuni, dilataque in speciem actione, re ipsa sublata, consules extemplo arcessiti.

X. Lucretius cum ingenti præda, majore multo gloria rediit; & auget gloriam adveniens, ex-

posita omni in Campo Martio præda, ut suum quisque per triduum cognitum abduceret; reliqua vendita, quibus domini non exstitere. 2 Debebatur omnium consensu consuli triumphus: sed dilata res est, tribuno de lege agente: id antiquius consuli fuit. 3 Jactata per aliquot dies tum in senátu res, tum ad populum est; cessit ad ultimum majestati consulis tribunus, & destitit; tum imperatori exercituique honos suus redditus. 4 Triumphavit de Volscis, Æquisque: triumphantem secutæ suæ legiones; alteri consuli datum, ut ovans sine militibus urbem iniret. 5 Anno deinde sequenti, lex Terentilla ab toto relata collegio, novos aggressa consules est; erant consules P. Volumnius, Ser. Sulpicius. 6 Eo anno cœlum ardere visum; terra ingenti concussa motu est; bovem locutam, cui rei priore anno fides non fuerat, creditum; inter alia prodigia & carne pluit: quem imbrem ingens numerus avium intervolitando rapuisse fertur; quod intercidit, sparsum ita jacuisse per aliquot dies, ut nihil odor mutaret. 7 Libri per duumviros sacrorum aditi: pericula à conventu alienigenarum prædicta, ne qui in loca summa urbis impetus, cædesque inde fierent; inter cætera monitum, ut seditionibus abstineretur. Id factum ad impediendam legem tribuni criminabantur, ingensque aderat certamen. 8 Ecce (ut idem in singulos annos orbis volveretur) Hernici nunciant, Volscos & Æquos, etsi accisæ res sint, reficere exercitus: Antii summam rei positam: Ecetræ Antiates colonos palam concilia facere; id caput, eas vires belli esse. 9 Ut hæc dicta in senatu sunt, delectus indicitur: consules belli administrationem inter se dispartiri jussi; alteri ut Volsci, alteri ut Æqui provin-

u. c. 292. a. C. 460.

Lucretius triumphat

u. c. 293. a. C. 459. P. Volumnio, Ser. Sulpicio Coss.

Volsci & Æqui bellum instaurant.

X. 6. *Cælum ardere visum, &c.*] Si eo tempore, quo hæc contigisse dicuntur, fidem detrahebant hisce prodigiis, ut liquet ex num. 7. multò minus seriores ætates talia credere decet.

u. c. 293. a. C. 459. cia esset. 10 Tribuni coram in foro personare, *Fabulam compositam Volsci belli, Hernicos ad partes paratos; jam ne virtute quidem premi libertatem populi Rom. sed arte eludi; 11 quia occidione prope occisos Volscos, & Æquos movere sua sponte arma posse, id fides abierit; novos hostes quæri, coloniam fidam, propinquam, infamem fieri; bellum innoxiis Antiatibus indici: geri cum plebe Romana; 12 quam oneratam armis ex urbe, præcipiti agmine, acturi essent; exsilio & relegatione civium ulciscentes tribunos. 13. Sic, ne quid aliud actum putent, victam legem esse; nisi dum in integro res sit, dum domi, dum togati sint, caveant, ne possessione urbis pellantur, ne jugum accipiant. 14 Si animus sit, non defore auxilium; consentire omnes tribunos; nullum terrorem externum, nullum periculum esse. Cavisse Deos priore anno, ut tuto libertas defendi posset.* Hæc tribuni.

Contentio Trib. & Coss.

XI. At ex parte altera consules in conspectu eorum, positis sellis, delectum habebant; eo decurrunt tribuni, concionemque secum trahunt; citati pauci: velut rei experiundæ causa, & statim vis coorta. 2 Quemcunque lictor jussu consulis prehendisset, tribunus mitti jubebat; neque suum cuique jus modum faciebat, sed virium spe & manu obtinendum erat quod intenderes. 3 Quemadmodum se tribuni gessissent in prohibendo delectu, sic patres in lege, quæ per omnes comitiales dies ferebatur, impedienda, gerebant. 4 Initium erat rixæ, quum discedere populum jussissent tribuni, quod patres se summoveri haud sinebant; nec fere seniores rei intererant; quippe quæ non consilio regenda, sed permissa temeritati, audaciæque esset. 5 Multum & consules se abstinebant, ne cui in colluvione rerum majestatem suam contumeliæ offerrent. 6 Cæso erat Quintius, ferox juvenis, qua nobilitate gentis, qua corporis magnitudine ac viribus; ad ea munera data à Diis, & ipse addiderat multa belli

Cæso Fabius.

decora, facundiamque in foro; ut nemo, non lingua, non manu, promptior, in civitate haberetur. 7 Hic quum in medio Patrum agmine constitisset, eminens inter alios, velut omnes dictaturas, consulatusque gerens in voce ac viribus suis, unus impetus tribunicios, popularesque procellas sustinebat. 8 Hoc duce, sæpe pulsi foro tribuni, fusa ac fugata plebs est; qui obvius fuerat, mulcatus nudatusque abibat: ut satis appareret, si sic agi liceret, victam legem esse. 9 Tum prope jam perculsis aliis tribunis, A. Virginius, ex collegio unus, Cæsoni capitis diem dicit; atrox ingenium accenderat eo facto magis quam conterruerat: eo acrius obstare legi, agitare plebem, tribunos velut justo persequi bello. 10 Accusator pati reum ruere, invidiæque flammam ac materiam criminibus suis suggerere: legem interim non tam ad spem perferendi, quam ad lacessendam Cæsonis temeritatem ferre. 11 Ibi multa sæpe ab juventute inconsulte dicta, factaque, in unius Cæsonis suspectum incidunt ingenium: tamen legi resistebatur. 12 Et A. Virginius identidem plebi: *Ecquid*, inquit, *sentitis, jam vos, Quirites, Cæsonem simul civem & legem quam cupitis, habere non posse? 13 Quanquam quid ego legem loquor? libertati obstat, omnes Tarquinios superbia exsuperat. Exspectate dum consul aut dictator fiat, quem privatum viribus & audacia regnantem videtis.* Assentiebantur multi, pulsatos se querentes; & tribunum ad rem peragendam ultro incitabant.

u. c. 295. a. C. 459.

Ei dies dicitur.

Contentiones propterea.

XII. Jam aderat judicio dies, apparebatque vulgo homines in damnatione Cæsonis libertatem agi credere; tum demum coactus cum multa indignitate pensabat singulos; 2 sequebantur necessarii, principes civitatis. T. Quintius Capitolinus, qui ter consul fuerat, quum multa referret sua familiæque decora, affirmabat: 3 *Neque in Quintia gente, neque in civitate Romana tan-*

u. c. 293. a. C. 459. *tam indolem tam maturæ virtutis unquam exstitisse. Suum primum militem fuisse, se sæpe vidente pugnasse in hostem.* 4 Sp. Furius, *missum ab Quintio Capitolino sibi eum, in dubiis suis rebus, venisse subsidio, neminem unum esse, cujus magis opera putet rempublicam restitutam.* 5 L. Lucretius Cos. anni prioris, recenti gloria nitens, suas laudes participare cum Cæsone, memorare pugnas, referre egregia facinora, nunc in expeditionibus, nunc in acie: 6 suadere & monere, *juvenem egregium, instructum natura, fortunaque omnibus bonis, maximum momentum rerum ejus civitatis, in quamcunque venisset, suum quam alienum mallent civem esse.* 7 *Quod offendat in eo, fervorem & audaciam, ætatem quotidie auferre; quod desideretur consilium, id in dies crescere. Senescentibus vitiis, maturescente virtute, sinerent tantum virum senem in civitate fieri.* 8 Pater inter hos L. Quintius, cui Cincinnato cognomen erat, non iterando laudes, ne cumularet invidiam, sed veniam errori, atque adolescentiæ petendo, sibi, qui non dicto, non facto quemquam offendisset, ut condonarent filium, orabat. 9 Sed alii adversabantur preces, aut verecundia aut metu: alii se suosque mulcatos querentes, atroci responso judicium suum præferebant.

XIII. Premebat reum, præter vulgatam invidiam, crimen unum; quod M. Volscius Fictor, qui ante aliquot annos tribunus plebis fuerat, testis exstiterat. 2 *Se haud multo postquam pestilentia in urbe fuerat, in juventutem grassantem in Subura incidisse; ibi rixam natam esse, fratremque suum majorem natu, nec dum ex morbo satis validum, pugno ictum à Cæsone cecidisse semianimem.* 3 *Inter manus domum ablatum, mortuumque inde arbitrari, nec sibi rem exsequi tam atrocem per consules superiorum annorum licuisse.* Hæc Volscio clamitante, adeo concitati homines sunt, ut haud multum abfuerit, quin impetu populi Cæso interiret. 4 Vir-

ginius arripi jubet hominem & in vincula duci; patricii vi contra vim resistunt. T. Quintius clamitat, *Cui rei capitalis dies dicta sit, & de quo futurum prope diem judicium, eum indemnatum indicta causa non debere violari.* 5 Tribunus *supplicium negat sumpturum se de indemnato; servaturum tamen in vinculis esse ad judicii diem, ut qui hominem necaverit, de eo supplicii sumendi copia populo Romano fiat.* 6 Appellati tribuni medio decreto jus auxilii sui expediunt: in vincula conjici vetant: sisti reum, pecuniamque, nisi sistatur, populo promitti, placere pronunciant. 7 Summam pecuniæ quantam æquum esset promitti, veniebat in dubium: id ad senatum rejicitur. Reus, dum consulerentur Patres, retentus in publico est. 8 Vades dare placuit. Unum vadem tribus millibus æris obligarunt; quot darentur, permissum tribunis est: decem finierunt, tot vadibus accusator vadatus est reum. Hic primus vades publicos dedit; dimissus è foro, nocte proxima, in Tuscos in exilium abiit. 9 Judicii die quum excusaretur solum vertisse exsilii causa, nihilominus Virginio comitia habente, collegæ appellati dimisere concilium: 10 pecunia à patre exacta crudeliter, ut divenditis omnibus bonis, aliquandiu trans Tiberim, veluti relegatus, in devio quodam tugurio viveret.

u. c. 293. a. C. 459.

Vades publici primi.

Caso in exsilium abit.

XIV. Hoc judicium, & promulgata lex exercuit civitatem, ab externis armis otium fuit. 2 Quum, velut victores tribuni, perculsis Patribus Cæsonis exsilio prope perlatam esse crederent legem, & quod ad seniores Patrum pertineret, cessissent possessione reipublicæ; 3 juniores, id maxime quod Cæsonis sodalium fuit, auxere iras in plebem, non minuerunt animos; sed ibi plurimum profectum est, quod modo quodam

XIII. 8. *Tribus millibus æris*] Hoc est quadraginta quinque florenis Hollandicis, aut circiter.

u. c. 293. a. C. 459. temperavere impetus suos. 4 Quum primo post Cæsonis exsilium lex cœpta ferri est, instructi paratique, cum ingenti clientium exercitu, sic tribunos, ubi primum summoventes præbuere causam, adorti sunt, ut nemo unus inde præcipuum quicquam gloriæ domum invidiæve ferret; mille pro uno Cæsones exstitisse, plebes quereretur. 5 Mediis diebus, quibus tribuni de lege non agerent, nihil eisdem illis placidius aut quietius erat; benigne salutare, alloqui plebis homines, domum invitare, adesse in foro, tribunos ipsos cætera pati sine interpellatione concilia habere: nunquam ulli neque publice, neque privatim truces esse, nisi quum de lege agi cœptum esset. 6 Alibi popularis juventus erat; nec cætera modo tribuni tranquille peregere; sed refecti quoque in insequentem annum, ne voce quidem incommoda, nedum ut ulla vis fieret, paullatim permulcendo tractandoque mansuefecerant plebem. His per totum annum artibus lex elusa est.

u. c. 294. a. C. 458. *C. Claudio, T. Valerio Coss.* XV. Accipiunt civitatem placidiorem consules C. Claudius Appii filius, & P. Valerius Publicola. Nihil novi novus annus attulerat: legis ferendæ aut accipendæ cura civitatem tenebat. 2 Quantum juniores Patrum plebi se magis insinuabant, eo acrius contra tribuni tendebant, ut plebi suspectos eos criminando facerent. 3 *Conjurationem factam, Cæsonem Romæ esse: interficiendorum tribunorum, trucidandæ plebis consilia inita.* *Discordia.* *Id negotii datum ab senioribus Patrum, ut juventus tribuniciam potestatem è republica tolleret, formaque eadem civitatis esset, quæ ante Sacrum montem occupatum fuerat.* 4 Et ab Volscis & Æquis statum jam ac prope solenne in singulos annos bellum timebatur: propiusque aliud novum malum, nec opinato exortum. 5 Exules, servique ad quatuor millia hominum, & quingenti, duce Ap. Herdonio Sabino, nocte Capitolium atque ar-

cem occupavere. 6 Confestim in arce facta cædes eorum, qui conjurare & simul capere arma noluerant; alii inter tumultum præcipites pavore in forum devolant; alternæ voces, *Ad arma*, & *Hostes in urbe sunt*, audiebantur. 7 Consules & armare plebem, & inermem pati timebant. Incerti, quod malum repentinum, externum an intestinum, ab odio plebis, an ab servili fraude urbem invasisset, sedabant tumultus, sedando interdum movebant; nec enim poterat pavida & consternata multitudo regi imperio. 8 Dant tamen arma, non vulgo; tantum ut incerto hoste præsidium satis fidum ad omnia esset. Solliciti reliquum noctis, incertique, qui homines, quantus numerus hostium esset, in stationibus disponendis ad opportuna omnis urbis loca, egere. 9 Lux deinde aperuit bellum, ducemque belli. Servos ad libertatem Ap. Herdonius ex Capitolio vocabat, *Se miserrimi cujusque suscepisse causam, ut exsules injuria pulsos in patriam reduceret, & servitiis grave jugum demeret; id malle populo Romano auctore fieri. Si ibi spes non sit, se Volscos, & Æquos, & omnia extrema tentaturum, & concitaturum.*

u. c. 294. a. C. 458. *Herdonius Capitolium occupat.*

XVI. Dilucere res magis Patribus atque consulibus; præter ea tamen quæ denunciabantur, ne Veientium, neu Sabinorum id consilium esset, timere: 2 & quum tantum in urbe hostium esset, mox Sabinæ, Etruscæque legiones, ex composito adessent, tum æterni hostes Volsci & Æqui, non ad populandos, ut ante, fines, sed ad urbem, ut ex parte captam, venirent. 3 Multi & varii timores; inter cæteros eminebat terror servilis, ne suus cuique domi hostis esset: cui nec credere, nec non credendo, ne infestior fieret, fidem abrogare, satis erat tutum. 4 Vixque concordia sisti videbatur posse: tantum superantibus aliis ac emergentibus malis, nemo tribunos aut plebem timebat; mansuetum id malum, & per aliorum

U. C. 294. a. C. 458. quietem malorum semper exoriens, tumque esse peregrino terrore sopitum videbatur. 5 At id prope unum maxime inclinatis rebus, incubuit: tantus enim tribunos furor tenuit, ut non bellum, sed vanam imaginem belli, ad avertendos ab legis cura plebis animos, Capitolium insedisse contenderent: patriciorum hospites, clientesque, si perlata lege frustra tumultuatos esse se sentiant, majore quam venerint silentio abituros. 6 Concilium inde legi perferendæ habere, avocato populo ab armis. Senatum interim consules habent, alio se majore ab tribunis metu ostendente, quam quem nocturnus hostis intulerat.

XVII. Postquam arma poni & discedere homines ab stationibus nunciatum est, P. Valerius, collega senatum retinente, se ex curia proripit, inde in templum ad tribunos venit: 2 *Quid hoc rei est*, inquit, *tribuni? Ap. Herdonii ductu & auspicio rempublicam eversuri estis? Tam felix vobis corrumpendis fuit, qui servitia vestra non commovit auctor? Quum hostes supra caput sint, discedi ab armis, legesque ferri placet?* 3 Inde ad multitudinem oratione versa: *Si vos urbis, Quirites, si vestri nulla cura tangit; at vos veremini Deos patrios ab hostibus captos, Jupiter optimus maximus, Juno regina, & Minerva, alii Dii Deæque obsidentur; castra servorum publicos vestros penates tenent.* 4 *Hæc vobis forma sanæ civitatis videtur? Tantum hostium non solum intra muros est, sed in arce supra forum, curiamque: comitia interim in foro sunt: senatus in curia est: velut quum otium superat, senator sententiam dicit: alii Quirites suffragium ineunt.* 5 *Non quicquid Patrum plebisque est, consules, tribunos, Deos hominesque omnes armatos opem ferre, in Capitolium currere, liberare ac pacare augustissimam illam domum Jovis optimi maximi decuit?* 6 *Romule pater, tu mentem tuam, qua quondam arcem ab*

his iisdem Sabinis auro captam recepisti, da stirpi u. c. 294.
tua; jube hanc ingredi viam, quam tu dux, quam a. C. 458.
tuus ingressus exercitus est. Primus en ego consul, quantum mortalis Deum possum, te, ac tua vestigia sequar. 6 Ultimum orationis fuit, *Se arma capere, vocare omnes Quirites ad arma; si quis impediat, jam se consularis imperii, jam tribunicia potestatis, sacratarumque legum oblitum, quisque ille sit, ubicunque sit, in Capitolio, in foro, pro hoste habiturum.* 7 *Juberent tribuni, quoniam in Ap. Herdonium vetarent, in P. Valerium consulem sumi arma; ausurum se in tribunis, quod princeps familia sua ausus in regibus esset.* 8 Vim ultimam apparebat futuram, spectaculoque seditionem Romanam hostibus fore; nec lex tamen ferri, nec ire in Capitolium consul potuit: nox certamina cœpta oppressit, tribuni cessere nocti, timentes consulum arma. 9 Amotis inde seditionis auctoribus, Patres circumire plebem, inferentesque se in circulos, sermones tempori aptos serere: admonere; *Ut viderent in quod discrimen rempubl. adducerent.* 10 *Non inter Patres ac plebem certamen esse, sed simul Patres, plebemque, arcem urbis, templa Deorum, penates publicos privatosque hostibus dedi.* 11 Dum hæc in foro sedandæ discordiæ caussa aguntur, consules interim ne Sabini, ne Veiens hostis moveretur, circa portas murosque discesserant.

XVIII. Eadem nocte & Tusculum de arce capta, Capitolioque occupato, & alio turbatæ urbis statu nuncii veniunt. 2 L. Mamilius Tusculi tum dictator erat; is confestim convocato senatu, atque introductis nunciis, magnopere censet, 3 *Ne exspectent, dum ab Roma legati auxilium petentes veniant: periculum ipsum, discrimenque ac sociales Deos, fidemque fœderum, id poscere. Demerendi beneficio tam potentem, tam propinquam civitatem, nunquam parem occasionem daturos Deos.* 4 Placet ferri auxilium, juventus conscribitur,

Tusculani Romam suppetias mittunt.

a. c. 294. a. C. 458. arma dantur. Romam prima luce venientes, procul speciem hostium præbuere. Æqui aut Volsci venire visi sunt; deinde ubi vanus terror abiit, accepti in urbem agmine in forum descendunt. 5 Ibi jam P. Valerius, relicto ad portarum præsidia collega, instruebat aciem. 6 Auctoritas viri moverat, affirmantis, *Capitolio recuperato, & urbe pacata, si edoceri se sissent quæ fraus à tribunis occulta in lege ferretur; memorem se majorum suorum, memorem cognominis, quo populi colendi velut hereditaria cura sibi à majoribus tradita esset, concilium plebis non impediturum.* 7 Hunc ducem secuti, nequicquam reclamantibus tribunis, in clivum Capitolinum erigunt aciem; adjungitur & Tusculana legio: certare socii, civesque, utri recuperatæ arcis suum decus facerent: dux uterque suos adhortatur. 8 Trepidare tum hostes, nec ulli satis rei, præterquam loco fidere; trepidantibus inferunt signa Romani, sociique. Jam in vestibulum perruperant templi, quum P. Valerius, inter primores pugnam ciens, interficitur. 9 P. Volumnius consularis vidit cadentem; is dato negotio suis, ut corpus obtegerent, ipse in locum vicemque consulis provolat. Præ ardore, impetuque tantæ rei sensus non pervenit ad militem: prius vicit, quam se pugnare sine duce sentiret. 10 Multi exsulum, cæde sua fœdavere templum, multi vivi capti. Herdonius interfectus. Ità Capitolium recuperatum. De captivis, ut quisque liber aut servus esset, suæ fortunæ à quoque sumptum supplicium est. 11 Tusculanis gratiæ actæ: Capitolium purgatum atque lustratum. In consulis domum plebes quadrantes, ut funere ampliore efferretur, jactasse fertur.

Recuperatur Capitolium.

XIX. Pace parta, instare tum tribuni Patribus, ut P. Valerii fidem exsolverent: instare

XVIII. 11. *Quadrantes*] Quartas partes assis, seu tres unciæ æris, his temporibus quibus *As* erat *libralis*.

Claudio, *ut Collega Deos manes fraude liberaret, agi de lege sineret.* Consul, *antequam collegam sibi subrogasset*, negare *passurum agi de lege.* 2 Hæ tenuere contentiones, usque ad comitia consulis subrogandi. Decembri mense, summo Patrum studio, L. Quintius. Cincinnatus pater Cæsonis consul creatur, qui magistratum statim occiperet. 3 Perculsa erat plebes consulem habitura iratum, potentem favore Patrum, virtute sua, tribus liberis, quorum nemo Cæsoni cedebat magnitudine animi, consilium & modum adhibendo, ubi res posceret, priores erant. 4 Is ut magistratum iniit, assiduis concionibus pro tribunali, non in plebe coërcenda, quam senatu castigando, vehementior fuit. *Cujus ordinis languore, perpetui jam tribuni plebis, non ut in republica populi Romani, sed ut in perdita domo, lingua, criminibusque regnarent.* 5 *Cum Cæsone filio suo virtutem, constantiam, omnia juventutis belli domique decora pulsa ex urbe Romana, & fugata esse; loquaces, seditiosos, semina discordiarum: iterum atque tertium tribunos pessimis artibus regia licentia vivere.* 6 *Aulus*, inquit, *ille Virginius, quia in Capitolio non fuit, minus supplicii, quam Ap. Herdonius, meruit? plus hercule aliquanto, qui vere rem æstimare velit. Herdonius, si nihil aliud, hostem se fatendo prope denunciavit, ut arma caperetis: hic negando bella esse, arma vobis ademit, nudosque servis vestris & exsulibus objecit.* 7 *Et vos (C. Claudii pace, & P. Valerii mortui loquar) prius in clivum Capitolinum signa intulistis, quam hos hostes de foro tolleretis? Pudet Deorum, hominumque; quum hostes in arce, in Capitolio essent, exsulum & servorum dux, profanatis omnibus, in cella Jovis optimi maximi habitaret, Tusculi antequam Romæ sumpta sunt arma.* 8 *In dubio fuit, utrum L. Mamilius Tusculanus dux, an P. Valerius, & C. Claudius consules Romanam arcem liberarent, & qui ante Latinos, ne pro se quidem ipsis,*

u. c. 294. a. C. 458.

Suffectus Valerio L. Quintius.

Invehitur in Tribunos.

u. c. 294. a. C. 458. *quum in finibus hostem haberent, attingere arma passi sumus: nunc, nisi Latini sua sponte arma sumpsissent, capti & deleti eramus.* 9 *Hoc est, tribuni, auxilium plebi ferre: inermem eam hosti trucidandam objicere? Scilicet, si quis vobis humillimus homo de vestra plebe, quam partem, veluti abruptam à cætero populo vestram patriam, peculiaremque remp. fecistis, si quis ex his domum suam obsessam à familia armata, nunciaret: ferendum auxilium putaretis.* 10 *Jupiter optimus maximus, exsulum atque servorum septus armis, nulla humana ope dignus erat? & hi postulant, ut sacrosancti habeantur, quibus ipsi Dii neque sacri, neque sancti sunt.* 11 *At enim divinis humanisque obruti sceleribus, legem vos hoc anno perlaturos dictitatis? Tum hercule illo die quo ego consul sum creatus, male gesta respub. est, pejus multo quam cum Valerius consul periit, si tuleritis.* 12 *Jam primum omnium*, inquit, *Quirites, in Volscos & Æquos mihi atque collegæ legiones ducere, in animo est. Nescio quo fato, magis bellantes, quam pacati propitios habemus Deos; quantum periculum ab illis populis fuerit, si Capitolium ab exsulibus obsessum scissent, suspicari de præterito, quam re ipsa experiri est melius.*

XX. Moverat plebem oratio consulis: erecti Patres restitutam credebant rempublicam: consul alter, comes animosior quam auctor, suscepisse collegam priorem actionem tam gravis rei facile passus, in peragendis consularis officii partem ad se vindicabat. 2 Tum tribuni eludentes velut vana dicta, persequi quærendo, *quonam modo exercitum educturi consules essent, quos delectum habere nemo passurus esset?* 3 *Nobis vero*, inquit Quintius, *nihil delectu opus est, quum, quo tempore P. Valerius ad recipiendum Capitolium arma plebi dedit, omnes in verba juraverint, conventuros se jussu consulis, nec injussu abituros.* 4 *Edicimus itaque, omnes qui in verba jurastis, crastina*

Rixa cum tribunis.

die armati ad lacum Regillum adsitis. Cavillari tum tribuni, *& populum exsolvere religione velle: privatum eo tempore Quintium fuisse, quum sacramento adacti sint.* 5 Sed nondum hæc, quæ nunc tenet seculum, negligentia Deûm venerat: nec interpretando sibi quisque jusjurandum & leges aptas faciebat, sed suos potius mores ad ea accommodabat. 6 Igitur tribuni, ut impediendæ rei nulla spes erat, de proferendo exercitu agere; eo magis quod & *augures jussos adesse ad Regillum lacum* fama exierat: *locumque inaugurari, ubi auspicato cum populo agi posset; ut quicquid Romæ vi tribunicia rogatum esset, id comitiis ibi abrogaretur.* 7 *Omnes id jussuros, quod consules vellent; neque enim provocationem esse longius ab urbe mille passuum: & tribunos, si eo adveniant in alia turba Quiritium, subjectos fore consulari imperio.* 8 Terrebant hæc: sed ille maximus terror animos agitabat, quod sæpius Quintius dictitabat, *Se consulum comitia non habiturum. Non ita civitatem ægram esse, ut consuetis remediis sisti possit; dictatore opus esse reipubl. ut qui se moverit ad sollicitandum statum civitatis, sentiat sine provocatione dictaturam esse.* u. c. 294. a. C. 458.

XXI. Senatus in Capitolio erat; eo tribuni cum perturbata plebe veniunt; multitudo clamore ingenti, nunc consulum, nunc Patrum fidem implorant; nec ante moverunt de sententia consulem, quam tribuni se in auctoritate Patrum futuros esse, polliciti sunt. 2 Tunc referente consu-

XX. 5. *Negligentia Deûm*] Cùm proceres Romani Philosophiâ Græcorum imbuti essent, intelligerentque Religionem Majorum suorum meras esse nugas, meritò quidem eam irriserunt; sed cùm Epicureorum, Academicorumve dogmatibus irretiti, melius nihil invenire possent, in Atheïsmum delapsi sunt, & jurisjurandi religionem spernere cœperunt. Vide *Juvenalem* Sat. XVII, 35. & seqq.

XX. 6. *Proferendo*] Si hæc vox sana sit, perinde est ac *differendo*, hoc est, impediendo ne exercitus urbe educi posset. Sic apud *Ciceronem* ad Atticum Lib. XIII. Ep. 12. *proferre auctionem* & Ep. 14. *proferre diem.*

a. C. 294. a. C. 458.

le de tribunorum & plebis postulatis, senatusconsulta fiunt, *Neque tribuni legem eo anno ferrent; neque consules ab urbe exercitum educerent. In reliquum magistratus continuari, & eosdem tribunos refici, judicare Senatum contra rempublicam esse.* 3 Consules fuere in Patrum potestate, tribuni reclamantibus consulibus refecti. Patres quoque ne quid cederent plebi, & ipsi L. Quintium consulem reficiebant. Nulla toto anno vehementior actio consulis fuit. 4 *Mirer*, inquit, *si vana vestra, Patres conscripti, ad plebem auctoritas est? Vos elevatis eam, quippe quia plebs senatusconsultum in continuandis magistratibus solvit, ipsi quoque solutum vultis, ne temeritati multitudinis cedatis:* 5 *tanquam id sit plus posse in civitate, plus levitatis ac licentiæ habere; levius enim, vaniusque profecto est, sua decreta & consulta tollere, quam aliorum.* 6 *Imitamini, Patres conscripti, turbam inconsultam: & qui exemplo aliis esse debetis, aliorum exemplo peccetis potius, quam alii vestro recte faciant; dum ego ne imiter tribunos, nec me contra senatusconsultum consulem renunciari patiar.* 7 *Te vero, C. Claudi, adhortor; ut & ipse populum Rom. hac licentia arceas: & de me hoc tibi persuadeas, me ita accepturum, ut non honorem meum à te impeditum, sed gloriam spreti honoris auctam, invidiamque quæ continuato eo impenderet, levatam putem.* 8 Communiter inde edicunt, *Ne quis L. Quintium consulem faceret; si quis fecisset, se id suffragium non observaturos.*

Quintius Senatum castigat.

u. c. 295. a. C. 457. *Q. Fabio, L. Cornelio Coss.*

XXII. Consules creati Q. Fabius Vibulanus tertium, & L. Cornelius Maluginensis. Census actus eo anno; lustrum propter Capitolium captum, consulem occisum, condi religiosum fuit. 2 Q. Fabio, L. Cornelio consulibus, principio anni statim res turbulentæ. Instigabant

XXII. 1. *Lustrum condi religiosum fuit.*] Vide ad Lib. 1. 44. 2.

XXII. 2. *Principio anni*] Nempe, magistratûs, nam Consulatum inierunt Idibus Sextilibus, seu anni Juliani proleptici Septembris 2. Vide *Lodvvellum*.

plebem tribuni; bellum ingens à Volscis & Æquis Latini atque Hernici nunciabant; jam Antii Volscorum legiones esse: & ipsam coloniam ingens metus erat defecturam; ægreque impetratum à tribunis, ut bellum præverti sinerent. 3 Consules inde partiti provincias. Fabio ut Antium legiones duceret, datum: Cornelio ut Romæ præsidio esset, ne qua pars hostium, qui Æquis mos erat, ad populandum veniret. 4 Hernici & Latini jussi milites dare ex fœdere: duæque partes sociorum in exercitu, tertia civium fuit. Postquam ad diem præstitutum venerunt socii, consul extra portam Capenam castra locat, inde lustrato exercitu Antium profectus, haud procul oppido, stativisque hostium consedit. 5 Ubi quum Volsci, quia nondum ab Æquis venisset exercitus, dimicare non ausi, quemadmodum quieti vallo se tutarentur, pararent; postero die Fabius non permistam unam sociorum civiumque, sed trium populorum tres separatim acies circa vallum hostium instruxit. 6 Ipse erat medius cum legionibus Romanis; inde signum observare jussit, ut pariter & socii rem inciperent, referrentque pedem, si receptui cecinisset; equites item suæ cuique parti post principia collocat. 7 Ita trifariam adortus castra circumvenit: & quum undique instaret, non sustinentes impetum, Volscos vallo deturbat. Transgressus inde munitiones, pavidam turbam, inclinatamque in partem unam castris expellit. 8 Inde effuse fugientes eques, cui superare vallum haud facile fuerat, quum ad id spectator pugnæ adstitisset, libero campo adeptus, parte victoriæ fruitur, territos cædendo. 9 Magna & in castris & extra munimenta cædes fugientium fuit: sed præda major, quia vix arma secum efferre hostis potuit, deletusque exercitus foret, ni fugientes silvæ texissent.

XXIII. Dum ad Antium hæc geruntur, inte-

u. c. 295. a. C. 457.

Bellum cum Volscis.

Vincuntur Volsci.

U. c. 295. a. C. 457. Bellum cum Æquis.

rim Æqui, robore juventutis præmisso, arcem Tusculanam improviso nocte capiunt: reliquo exercitu haud procul mœnibus Tusculi consident, ut distenderent hostium copias. 2 Hæc celeriter Romam, ab Roma in castra Antium perlata, movent Romanos haud secus, quam si Capitolium captum nunciaretur; adeo & recens erat Tusculanorum meritum, & similitudo ipsa periculi, reposcere datum auxilium videbatur. 3 Fabius omissis omnibus, prædam ex castris raptim Antium convehit. Ibi modico præsidio relicto, citatum agmen Tusculum rapit; nihil præter arma & quod cocti ad manum fuit cibi, ferre militi licuit. Commeatum ab Roma consul Cornelius subvehit; 4 aliquot menses Tusculi bellatum, parte exercitus consul castra Æquorum oppugnabat: partem Tusculanis dederat ad arcem recuperandam. Vi nunquam eo subiri potuit; fames postremo inde detraxit hostem. 5 Quo postquam ventum ad extremum est, inermes nudique omnes sub jugum ab Tusculanis missi; hos ignominiosa fuga domum se recipientes, Romanus consul in Algido consecutus, ad unum omnes occidit. 6 Victor ad Columen (id loco nomen est) exercitu relicto, castra locat. Et alter consul, postquam mœnibus Romanis jam pulso hoste periculum esse desierat, & ipse ab Roma profectus. 7 Ita bifariam consules ingressi hostium fines, ingenti certamine hinc Volscos, hinc Æquos populantur. Eodem anno descisse Antiates; apud plerosque auctores invenio. L. Cornelium consulem id bellum gessisse, oppidumque cepisse, certum affirmare, quia nulla apud vetustiores scriptores ejus rei mentio est, non ausim.

Tusculum receptum.

XXIV. Hoc bello perfecto, tribunicium domi bellum Patres territat. Clamant fraude fieri, quod foris teneatur exercitus: frustrationem eam legis tollendæ esse; se nihilominus rem susceptam per-

Tribunicia contentiones.

acturos. 2 Obtinuit tamen P. Lucretius præfectus urbis, ut actiones tribuniciæ in adventum consulum differrentur. 3 Erat & nova exorta caussa motus. A. Cornelius, & Q. Servilius quæstores, M. Volscio, quod falsus haud dubie testis in Cæsonem exstitisset, diem dixerant; 4 multis enim emanabat indiciis, neque fratrem Volscii, ex quo semel fuerit æger, unquam non modo visum in publico, sed ne assurrexisse quidem ex morbo, multorumque tabe mensium mortuum: 5 nec his temporibus, in quæ testis crimen conjecisset, Cæsonem Romæ visum: affirmantibus, qui una meruerant, secum eum tum frequentem ad signa sine ullo commeatu fuisse; ni ita esset, multi privatim ferebant Volscio judices. 6 Quum ad judicium ire non auderet, omnes eæ res in unum congruentes, haud magis dubiam damnationem Volscii, quam Cæsonis Volscio teste fuerat, faciebant. 7 In mora tribuni erant, qui comitia quæstores habere de reo, nisi prius habita de lege essent, passuros negabant; ita extracta utraque res in consulum adventum est. 8 Qui ubi triumphantes victore cum exercitu urbem inierunt, quia silentium de lege erat, perculsos magna pars credebant tribunos. 9 At illi (etenim extremum anni jam erat) quartum affectantes tribunatum, in comitiorum disceptationem ab lege certamen averterant; & quum consules nihilo minus adversus continuationem tribunatus, quam si lex minuendæ suæ majestatis caussa promulgata ferretur, tetendissent: victoria certaminis penes tribunos fuit. 10 Eodem anno, Æquis pax est petentibus data. Census, res priore anno inchoata, perficitur: idque lustrum ab origine urbis decimum conditum. Fuerunt censa civium capita, centum triginta duo millia quadringenta novem. 11 Consulum magna domi bellique eo anno gloria fuit: quod & foris pacem peperere, & domi, etsi non

a. u. c. 295. a. C. 459.

Volscii calumnia.

Pax Æquis data.

u. c. 295. A. C. 457. concors, minus tamen quam alias infesta civitas fuit.

u. c. 296. A. C. 456. L. Minucio, C. Nautio Coss. XXV. L. Minucius inde, & C. Nautius consules facti, duas residuas anni prioris caussas exceperunt. 2 Eodem modo consules legem, tribuni judicium de Volscio impediebant: sed in quæstoribus novis major vis, major auctoritas erat. 3 Cum M. Valerio Valerii filio, Volesi nepote, quæstor erat T. Quintius Capitolinus, qui ter consul fuerat. Is quoniam neque Quintiæ familiæ Cæso, neque reipubl. maximus juvenum restitui posset, falsum testem, qui dicendæ caussæ innoxio potestatem ademisset, justo ac pio bello persequebatur. 4 Quum Virginius maxime & tribuni de lege agerent, duum mensium spatium consulibus datum est, ad inspiciendam legem: ut, cum edocuissent populum, quid fraudis occultæ ferretur, sinerent deinde suffragium inire; hoc intervalli datum, res tranquillas in urbe fecit. *Æqui bellum movent.* 5 Nec diuturnam quietem Æqui dederunt, qui rupto fœdere, quod ictum erat priore anno cum Romanis, imperium ad Gracchum Clœlium deferunt; is tum longe princeps in Æquis erat. 6 Graccho duce in Lavicanum agrum, inde in Tusculanum hostili populatione veniunt, plenique præda in Algido castra locant. In ea castra Q. Fabius, P. Volumnius, A. Postumius legati, ab Roma venerunt questum injurias; & ex fœdere res repetitum. 7 Eos Æquorum imperator, *Legati Rom. male habiti.* *qua mandata habeant ab senatu Romano, ad quercum jubet dicere; se alia interim acturum*: quercus ingens arbor prætorio imminebat, cujus umbra opaca sedes erat. 8 Tum ex legatis unus abiens, *& hæc*, inquit, *sacrata quercus, & quicquid Deorum est, audiant fœdus à vobis ruptum: nostrisque & nunc querelis adsint, & mox armis, quum Deorum hominumque simul violata jura exsequemur.* 9 Romam ut rediere legati, senatus jussit alterum

consulem contra Gracchum in Algidum exercitum ducere: alteri populationem finium Æquorum provinciam dedit. Tribuni suo more impedire delectum; & forsitan ad ultimum impedissent; sed novus subito additus terror est. *u. c. 296. a. C. 456.*

XXVI. Vis Sabinorum ingens prope ad mœnia urbis infesta populatione venit: fœdati agri, terror injectus urbi est. Tum plebs benigne arma cepit; reclamantibus frustra tribunis, magni duo exercitus scripti. 2 Alterum Nautius contra Sabinos duxit: castrisque ad Eretum positis, per expeditiones parvas plerumque nocturnis incursionibus, tantam vastitatem in Sabino agro reddidit, ut comparati ad eam prope intacti bello fines Romani viderentur. 3 Minucio neque fortuna nec vis animi eadem in gerendo negotio fuit. Nam quum haud procul ab hoste castra posuisset, nulla magnopere clade accepta, castris se pavidus tenebat. 4 Quod ubi senserunt hostes, crevit ex metu alieno, ut fit, audacia: & nocte adorti castra, postquam parum vis aperta profecerat, munitiones postero die circumdant; quæ priusquam undique vallo objecto clauderent exitus, quinque equites inter stationes hostium emissi, Romam pertulere, consulem, exercitumque obsideri. 5 Nihil tam nec inopinatum, nec insperatum accidere potuit. Itaque tantus pavor, tanta trepidatio fuit, quanta, si urbem, non castra hostes obsiderent. 6 Nautium consulem arcessunt, in quo quum parum præsidii videretur, dictatoremque dici placeret, qui rem perculsam restitueret; L. Quintius Cincinnatus consensu omnium dicitur. 7 Operæ pretium est audire, qui omnia præ divitiis humana spernunt, neque honori magno locum, neque virtuti putant esse, nisi ubi effuse affluant opes. 8 Spes unica imperii populi Romani L. Quintius, trans Tiberim, contra eum ipsum locum, ubi nunc navalia sunt, quatuor jugerum colebat agrum,

Sabini bellum inferunt.

Minucius male rem gerit.

L. Quintius Dictator.

U. C. 296. a. C. 456.

quæ prata Quinctia vocantur. 9 Ibi ab legatis, seu fossam fodiens palæ innixus, seu quum araret; operi certe, id quod constat, agresti intentus; salute data, invicem redditaque, rogatus *ut quod bene verteret ipsi, reique publicæ, togatus mandata senatus audiret*; admiratus, rogitansque *satin' salva essent omnia*, togam propere è tugurio proferre uxorem Raciliam jubet. 10 Qua simul, abserso pulvere ac sudore, velatus processit; dictatorem eum legati gratulantes consalutant: in urbem vocant: qui terror sit in exercitu, exponunt. 11 Navis Quinctio publice parata fuit, transvectumque tres obviam egressi filii excipiunt; inde alii propinqui atque amici, tum Patrum major pars. Ea frequentia stipatus, antecedentibus lictoribus deductus est domum, & plebis concursus ingens fuit. 12 Sed ea nequaquam tam læta Quintium vidit; & imperii nimium, & virum in ipso imperio vehementiorem rata. Et illa quidem nocte nihil præterquam vigilatum est in urbe.

Ex opere rustico sumitur.

XXVII. Postero die dictator, quum ante lucem in forum venisset, magistrum equitum dicit L. Tarquitium patriciæ gentis, sed qui quum stipendia pedibus propter paupertatem fecisset, bello tamen primus longe Romanæ juventutis habitus esset. 2 Cum magistro equitum in concionem venit, justitium edicit, claudi tabernas tota urbe jubet, vetat quemquam privatæ quicquam rei agere. 3 Tum quicunque ætate militari essent, armati cum cibariis in dies quinque coctis, vallisque duodenis, ante solis occasum Martio in campo adessent; 4 quibus ætas ad militandum gravior esset, vicino militi, dum is arma pararet, vallumque peteret, cibaria coquere jussit. 5 Sic juventus discurrit ad vallum petendum; sumpsere, unde cuique proximum fuit: prohibitus nemo est: impigreque omnes ad edictum dictatoris præsto fuere. 6 Inde imposito agmine

mine, non itineri magis apto, quam prœlio, si res ita tulisset, legiones ipse dictator, magister equitum suos equites ducit. In utroque agmine, quas tempus ipsum poscebat, adhortationes erant: 7 *adderent gradum, maturato opus esse, ut nocte ad hostem pervenire possent; consulem, exercitumque Romanum obsideri; tertium diem jam clausos esse: quid quaque nox, aut dies ferat, incertum esse: puncto sæpe temporis maximarum rerum momenta verti;* 8 *accelera signifer, sequere miles*, inter se quoque gratificantes ducibus clamabant; media nocte in Algidum perveniunt: & ut sensere se jam prope hostes esse, signa constituunt.

u. c. 296. a. C. 456.

XXVIII. Ibi dictator quantum nocte prospici poterat, equo circumvectus, contemplatusque qui tractus castrorum, quæque forma esset, tribunis militum imperavit, ut sarcinas in unum conjici jubeant; militem cum armis, valloque redire in ordines suos; facta, quæ imperavit. 2 Tum quo fuerat ordine in via, exercitum omnem longo agmine circumdat hostium castris, & ubi signum datum sit, clamorem omnes tollere jubet; clamore sublato, ante se quemque ducere fossam, & jacere vallum. 3 Edito imperio, signum secutum est; jussa miles exsequitur, clamor hostes circumsonat. Superat inde castra hostium, & in castra consulis venit: alibi pavorem, alibi gaudium ingens facit. 4 Romani, civilem esse clamorem, atque auxilium adesse, inter se gratulantes, ultro ex stationibus ac vigiliis territant hostem. Consul differendum negat. 5 *Illo clamore non adventum modo significari, sed rem ab suis cœptam: mirumque esse, ni jam exteriore parte castra hostium oppugnentur. Itaque arma suos capere, & se subsequi jubet.* 6 Nocte initum prœlium est à legionibus: dictatori clamore significant, ab ea quoque parte rem in discrimine esse. 7 Jam se

Circumvallat Æquos.

U. C. 296. A. C. 456. ad prohibenda circumdari opera Æqui parabant, quum ab interiore hoste prœlio cœpto, ne per media sua castra fieret eruptio, à munientibus ad pugnantes introrsum versi, vacuam noctem operi dedere, pugnatumque cum consule ad lucem est. 8 Luce prima jam circumvallati ab dictatore erant, & vix adversus unum exercitum pugnam sustinebant; tum à Quintiano exercitu, qui confestim à perfecto opere ad arma rediit, invaditur vallum, hic instabat nova pugna: nihil remiserat prior. 9 Tum ancipiti malo urgente à prœlio ad preces versi, hinc dictatorem, hinc consulem orare, ne in occidione victoriam ponerent, ut inermes se inde abire finerent. Ab consule ad dictatorem ire jussis, ignominiam infensus addidit. 10 Gracchum Clœlium ducem, principesque alios, vinctos ad se adduci jubet, oppido Corbione decedi; *Sanguinis se Æquorum non egere: licere abire: sed ut exprimatur tandem confessio, subactam, domitamque esse gentem, sub jugum abituros.* 11 Tribus hastis jugum fit; humi fixis duabus, superque eas transversa una deligata; sub hoc jugo dictator Æquos misit.

Sub jugum mittit.

XXIX. Castris hostium receptis, plenis omnium rerum (nudos enim emiserat) prædam omnem suo tantum militi dedit: consularem exercitum, ipsumque consulem increpans, 2 *Carebis*, inquit, *præda parte, miles, ex eo hoste, cui prope præda fuisti; & tu L. Minuci, donec consularem animum incipias habere, legatus his legionibus præeris.* 3 Ita se Minucius abdicat consulatu, jussusque ad exercitum manet. Sed adeo tum imperio meliori animus mansuete obediens erat, ut beneficii magis, quam ignominiæ hic exercitus memor, & coronam auream dictatori libram pondo decreverit, & proficiscentem eum patronum salutaverit. 4 Romæ à Q. Fabio præfecto urbis senatus habitus triumphantem Quintium, quo

veniebat agmine, urbem ingredi jussit; ducti ante currum hostium duces: militaria signa prælata: secutus exercitus præda onustus. 5 Epulæ instructæ dicuntur fuisse ante omnium domos: epulantesque cum carmine triumphali, & solennibus jocis, comissantium modo, currum secuti sunt. [6] Eo die L. Mamilio Tusculano, approbantibus cunctis, civitas data est. Confestim se dictator magistratu abdicasset, ni comitia M. Volscii falsi testis tenuissent: ea ne impedirent tribuni, dictatoris obstitit metus. Volscius damnatus Lanuvium in exsilium abiit. 7 Quintius sextodecimo die dictatura in sex menses accepta se abdicavit. Per eos dies, consul N utius ad Eretum cum Sabinis egregie pugnat; ad vastatos agros ea quoque clades accessit Sabinis. Minucio Fabius Quintus successor in Algidum missus. [8] Extremo anno agitatum de lege ab tribunis est; sed quia duo exercitus aberant, ne quid ferretur ad populum, Patres tenuere; plebes vicit, ut quintum eosdem tribunos crearent. 9 Lupos visos in Capitolio ferunt à canibus fugatos; ob id prodigium lustratum Capitolium esse. Hæc eo anno gesta.

u. c. 296. a. C. 456.

Volscius falsus testis damnatus.

XXX. Sequuntur consules Q. Minucius, C. Horatius Pulvillus: cujus initio anni quum foris otium esset, domi seditiones iidem tribuni, eadem lex faciebat; [2] ulteriusque ventum foret (adeo exarserant animi) ni velut dedita opera, nocturno impetu Æquorum Corbione amissum præsidium, nunciatum esset. 3 Senatum consules vocant, jubentur subitarium scribere exercitum, atque in Algidum ducere. Inde posito legis certamine, nova de delectu contentio exorta; 4 vincebaturque consulare imperium tribunicio auxilio, quum alius additur terror: Sabinum exercitum prædatum descendisse in agros Romanos, inde ad urbem venire. 5 Is metus perculit, ut

u. c. 297. a. C. 455. Q. Minucio, C. Horatio Coss.

Bellum cum Æquis & Sabinis.

u. c. 297. a. C. 455. scribi militem tribuni sinerent; non sine pactione tamen, ut quoniam ipsi quinquennium elusi essent, parvumque id plebi præsidium foret, decem deinde tribuni plebis crearentur. 6 Expressit hoc necessitas Patribus; id modo excepere, ne postea eosdem tribunos juberent. Tribunicia comitia (ne id quoque post bellum, ut cætera vanum esset) extemplo habita. 7 Tricesimo-sexto anno à primis tribunis plebis, decem creati sunt, bini ex singulis classibus; itaque cautum est ut postea crearentur. 8 Delectu deinde habito, Minucius contra Sabinos profectus, non invenit hostem. Horatius quum jam Æqui Corbione, interfecto præsidio, Ortonam etiam cepissent, in Algido pugnat: multos mortales occidit, fugat hostem non ex Algido modo, sed à Corbione Ortonaque. Corbionem etiam diruit propter proditum præsidium.

u. c. 298. a. C. 454. M. Valerio, Sp. Virginio Coss. XXXI. Deinde M. Valerius, Sp. Virginius consules facti. Domi, forisque otium fuit; annona, propter aquarum intemperiem, laboratum est. De Aventino publicando lata lex est. 2 Tribuni plebis iidem refecti. Hi sequente anno, T. Romilio, C. Veturio consulibus; legem omnibus

u. c. 299. a. C. 453. T. Romilio, C. Veturio Coss. concionibus suis celebrant. Pudere se numeri sui nequicquam aucti, si ea res æque suo biennio jaceret, ac toto superiore lustro jacuisset. 3 Quum maxime hæc agerent, trepidi nuncii ab Tusculano veniunt, Æquos in agro Tusculano esse. Fecit pudorem recens ejus populi meritum morandi auxilii; ambo consules cum exercitu missi, hostem in sua sede in Algido inveniunt. 4 Ibi pugnatum; supra se-

Victi Æqui. ptem millia hostium cæsa: alii fugati: præda parta ingens. Eam propter inopiam ærarii consules vendiderunt. Invidiæ tamen res ad exercitum fuit; ea denique tribunis materiam criminandi ad plebem consules præbuit. 5 Itaque ergo, ut magistratu abiere, Sp. Tarpeio, A. Aterio consulibus, dies dicta

est. Romilio ab C. Claudio Cicerone, tribuno plebis, Veturio ab L. Allieno, ædili plebis. 6 Uterque magna Patrum indignatione damnatus, Romilius x millibus æris, Veturius xv millibus. Nec hæc priorum calamitas consulum, segniores novos fecerat consules; & se damnari posse aiebant: & plebem, & tribunos legem ferre non posse. 7 Tum abjecta lege, quæ promulgata consenuerat, tribuni lenius agere cum Patribus. *Finem tandem certaminum facerent; si plebeiæ leges displicerent, at illi communiter legum latores, & ex plebe, & ex Patribus, qui utrisque utilia ferrent, quæque æquandæ libertatis essent, sinerent creari.* 8 Rem non aspernabantur Patres: daturum leges neminem nisi ex Patribus aiebant. Quum de legibus conveniret, de latore tantum discreparet; missi legati Athenas Sp. Postumius Albus, A. Manlius, P. Sulpicius Camerinus; jussique inclytas leges Solonis describere, & aliarum Græciæ civitatum instituta, mores, juraque noscere.

u. c. 300. a. C. 452. Sp. Tarpeio, A. Aterio Coss.

Athenas missi, legum causâ.

XXXII. Ab externis bellis quietus annus fuit, quietior insequens, P. Curatio & Sexto Quintilio consulibus, perpetuo silentio tribunorum: quod primo legatorum, qui Athenas ierant, legumque peregrinarum exspectatio præbuit; 2 deinde duo simul mala ingentia exorta, fames pestilentiaque fœda homini, fœda pecori. Vastati agri sunt: urbs assiduis exhausta funeribus; multæ & claræ lugubres domus. 3 Flamen Quirinalis Ser. Cornelius mortuus; augur C. Horatius Pulvillus: in cujus locum C. Veturium eo cupidius, quia damnatus à plebe erat, augures legere. 4 Mortuus consul Quintilius: quatuor tribuni plebis. Multiplici clade fœdatus annus; ab ho-

u. c. 301. a. C. 451. P. Curatio, Sex. Quintilio Coss.

XXXI. *6.* X. *millibus æris*] Μύρια μυρία, ut habet *Dionysius*, hoc est decem millia librarum Romanarum æris. Sequens mulcta fuit quindecim millium librarum.

XXXII. 1. P. *Curatio*] *Dionysius* hunc vocat *Horatium*; quod præfert *St. Pighius*, ad hunc annum.

u. c. 302. a. C. 450. C. Menenio, P. Sestio Coss. ste otium fuit. 5 Inde consules C. Menenius, P. Sestius Capitolinus. Neque eo anno quicquam belli externi fuit; domi motus orti. 6 Jam redierant legati, cum Atticis legibus: eo intentius instabant tribuni, ut tandem scribendarum legum initium fieret. Placet creari decemviros sine provocatione, & ne quis eo anno alius magistratus esset. 7 Admiscerenturne plebeii, controversia aliquamdiu fuit. Postremo concessum Patribus, modo ne lex Icilia de Aventino, aliæque sacratæ leges abrogarentur.

Decemviri creati. XXXIII. Anno trecentesimo altero, quam condita Roma erat, iterum mutatur forma civitatis, ab consulibus ad decemviros, quemadmodum ab regibus ante ad consules venerat, translato imperio. 2 Minus insignis, quia non diuturna mutatio fuit. Læta enim principia magistratus ejus nimis luxuriavere; eo citius lapsa res est: repetitumque, duobus uti mandaretur consulum nomen imperiumque. 3 Decemviri creati Ap. Claudius, T. Genucius, P. Sestius, L. Veturius, G. Julius, A. Manlius, Ser. Sulpicius, P. Curatius, T. Romilius, Sp. Postumius. 4 Claudio & Genucio, quia designati consules in eum annum fuerant, pro honore honor redditus; & Sestio alteri consulum prioris anni, quod eam rem collega invito ad Patres retulerat. 5 His proximi legati tres habiti, qui Athenas ierant; simul ut pro legatione tam longinqua præmio esset honos: simul peritos legum peregrinarum ad condenda nova jura usui fore credebant. 6 Supplevere cæteri numerum. Graves quoque ætate electos novissimis suffragiis ferunt, quo minus ferociter aliorum scitis adversarentur. 7 Regimen totius magistratus penes Appium erat, favore plebis; adeoque novum sibi ingenium induerat,

XXXIII. 1. *Anno trecentesimo altero*] De hoc loco vide Henr. Dodwellum Diss. x. de Cyclis Sect. 96. & seqq.

ut plebicola repente, omnisque auræ popularis captator evaderet, pro truci sævoque insectatore plebis. 8 Decimo die jus populo singuli reddebant: eo die penes præfectum juris fasces duodecim erant: collegis novem singuli accensi apparebant; & in unica concordia inter ipsos (qui consensus privatis interdum inutilis esset) summa adversus alios æquitas erat. 9 Moderationis eorum argumentum exemplo unius rei notasse, satis erit. Quum sine provocatione creati essent; defosso cadavere, domi apud P. Sestium patriciæ gentis virum, invento, prolatoque in concionem, 10 in re juxta manifesta atque atroci, C. Julius decemvir diem Sestio dixit, & accusator ad populum exstitit, cujus rei judex legitimus erat: decessitque jure suo, ut demptum de vi magistratus, populi libertati adjiceret.

u. c. 303. a. C. 449. Decemvirorum annus I.

Initio moderati Decemviri.

XXXIV. Quum promptum hoc jus velut ex oraculo incorruptum pariter ab his summi infimique ferrent, tum legibus condendis opera dabatur: ingentique hominum exspectatione, propositis decem tabulis populum ad concionem advocaverunt: 2 &, *quod bonum, faustum, felixque reipublicæ, ipsis liberisque eorum esset, ire, & legere leges propositas jussere.* 3 *Se, quantum decem hominum ingeniis provideri potuerit, omnibus summis infimisque jura æquasse; plus pollere multorum ingenia consiliaque.* 4 *Versarent in animis secum unamquamque rem, agitarent deinde sermonibus: atque in medium, quid in quaque re plus minusve esset, conferrent.* 5 *Eas leges habiturum populum Romanum, quas consensus omnium, non jussisse latas magis, quam tulisse videri posset.* 6 Quum ad rumores hominum de unoquoque legum capite edito, satis correctæ viderentur, centuriatis comitiis decem tabularum leges perlatæ sunt: qui nunc quoque in hoc immenso aliarum super alias acervatarum legum cumulo, fons omnis publici privatique est juris.

Decem tabulas legum ferunt.

U. c. 303. A. C. 449. 7. Vulgatur deinde rumor, duas deesse tabulas; quibus adjectis, absolvi posse velut corpus omnis Romani juris. Ea exspectatio, quum dies comitiorum appropinquaret, desiderium decemviros iterum creandi fecit. 8 Jam plebs, præterquam quod consulum nomen haud secus quam regum perosa erat, ne tribunicium quidem auxilium cedentibus invicem appellatione decemviris, quærebat.

XXXV. Postquam vero comitia decemviris creandis in trinum nundinum indicta sunt; 2 tanta exarsit ambitio, ut primores quoque civitatis (metu credo, ne tanti possessio imperii, vacuo ab se relicto loco, haud satis dignis pateret) prensarent homines; honorem summa ope ab se impugnatum, ab ea plebe, cum qua contenderant, suppliciter petentes. 3 Demissa jam in discrimen dignitas, ea ætate, eisque honoribus actis, stimulabat Ap. Claudium; nescires utrum inter decemviros, an inter candidatos numerares. 4 Propior interdum petendo, quam gerendo magistratui erat; criminari optimates, extollere candidatorum levissimum quemque, humillimumque. 5 Ipse medius inter tribunicios Duilios, Iciliosque in foro volitare, per illos se plebi venditare: donec collegæ quoque, qui unice illi dediti fuerant ad id tempus, conjecere in eum oculos; mirantes quid sibi vellet. 6 Apparere nihil sinceri esse; *Profecto haud gratuitam, in tanta superbia, comitatem fore; nimium in ordinem seipsum cogere, & vulgari cum privatis, non tam properantis abire magistratu, quam viam ad continuandum magistratum quærentis esse.* 7 Propalam obviam ire cupiditati parum ausi, obsecundando mollire impetum aggrediuntur; comitiorum illi habendorum, quando minimus natu sit, munus consensu injungunt. 8 Ars hæc erat, ne semetipse creare posset; quod præter tribunos plebis (& idipsum pessimo exemplo,)

Iterum creantur Decemviri.

Ap. Claudii ambitio.

nemo umquam fecisset: ille enimvero, quod bene vertat, habiturum se comitia professus, impedimentum pro occasione arripuit. 8 Dejectisque honore, per coitionem, duobus Quintiis, Capitolino & Cincinnato, & patruo suo C. Claudio, constantissimo viro in optimatium caussa, & aliis ejusdem fastigii civibus, 9 nequaquam splendore vitæ pares decemviros creat, se in primis, quod haud secus factum improbabant boni, quam nemo facere ausurum crediderat. 10 Creati cum eo M. Cornelius Maluginensis, M. Sergius, L. Minucius, Q. Fabius Vibulanus, Q. Pœtilius, T. Antonius Merenda, Cæso Duilius Sp. Oppius Cornicen, Man. Rabuleius. *u. c. 303. a. C. 449.*

XXXVI. Ille finis Appio alienæ personæ ferendæ fuit; suo jam inde vivere ingenio cœpit, novosque collegas jam prius quam inirent magistratum, in suos mores formare. 2 Quotidie coibant remotis arbitris: inde impotentibus instructi consiliis, quæ secreto ab aliis coquebant, jam haud dissimulando superbiam, rari aditus, colloquentibus difficiles, ad Idus Maias rem perduxere. 3 Idus tum Maiæ solennes ineundis magistratibus erant. Initio igitur magistratus, primum honoris diem denunciatione ingentis terroris insignem fecere; nam quum ita priores decemviri servassent, ut unus fasces haberet, & hoc insigne regium in orbem, suam cujusque vicem per omnes iret, subito omnes cum duodenis fascibus prodiere. 4 Centum viginti lictores forum impleverant, & fascibus secures illigatas præferebant; nec attinuisse demi securim, quum sine provocatione creati essent, interpretabantur. 5 Decem regum species erat; multiplicatusque terror non infimis solum, sed primoribus Patrum, ratis cædis caussam ac principium quæri; ut si quis memorem libertatis vocem aut in senatu, aut in populo misisset, statim virgas, securesque etiam adi *Appii violentia.* *u. c. 304. a. C. 448. Decemvirorum annus II.* *Decemvirorum insolentia.*

u. c. 304. a. C. 448. cæterorum metum expedirentur. 6 Nam præterquam quod in populo nihil erat præsidii, sublata provocatione, intercessionem quoque consensu sustulerant: quum priores decemviri, appellatione collegæ, corrigi reddita ab se jura tulissent; & quædam, quæ sui judicii videri possent, ad populum rejecissent. 7 Aliquandiu æquatus inter omnes terror fuit: paullatim totus vertere in plebem cœpit. Abstinebatur à Patribus: in humiliores libidinose, crudeliterque consulebatur: hominum, non caussarum toti erant; ut apud quos gratia vim æqui haberet. 8 Judicia domi conflabant; pronunciabant in foro. Si quis collegam appellasset, ab eo, ad quem venerat, ita decedebat, ut pœniteret non prioris decreto stetisse. 9 Opinio etiam sine auctore exierat, non in præsentis modo temporis eos injuriam conspirasse, sed fœdus clandestinum inter ipsos jurejurando ictum, ne comitia haberent, perpetuoque decemviratu possessum semel obtinerent imperium.

Eorum tyrannis.

XXXVII. Circumspectare tum patriciorum vultus plebeii: & inde libertatis captare auram unde servitutem timendo, in eum statum rempublicam adduxerant. 2 Primores Patrum odisse decemviros, odisse plebem: nec probare quæ fierent; & credere haud indignis accidere; avide ruendo ad libertatem in servitutem lapsos juvare nolle: 3 cumulare quoque injurias: ut tædio præsentium consules duo tandem & status pristinus rerum in desiderium veniant. 4 Jam & processerat pars major anni, & duæ tabulæ legum ad prioris anni decem tabulas erant adjectæ: nec quicquam jam supererat, si hæ quoque leges centuriatis comitiis perlatæ essent, cur eo magistratu reipublicæ opus esset. 5 Exspectabant quam mox consulibus creandis comitia edicerentur. Id modo plebes agitabat, quonam modo tribuniciam potestatem, munimentum libertati, rem inter-

Duæ tabulæ prioribus X. additæ.

missam, repararent. 6 Quum interim mentio comitiorum nulla fieri, & decemviri, qui primo tribunicios homines, quia id populare habebatur, circum se ostentaverant plebi, patriciis juvenibus sepserant latera; eorum catervæ tribunalia obsederant. 7 Hi ferre, agere plebem, plebisque res; cum fortuna, qua quicquid cupitum foret, potentioris esset. 8. Et jam ne tergo quidem abstinebatur: virgis cædi, alii securi subjici; & ne gratuita crudelitas esset, bonorum donatio sequi domini supplicium. Hac mercede juventus nobilis corrupta, non modo non ire obviam injuriæ; sed propalam licentiam suam malle, quam omnium libertatem. *u. c. 304. a.C. 447.*

XXXVIII. Idus Maiæ venere. Nullis subrogatis magistratibus, privati pro decemviris, neque animis ad imperium inhibendum imminutis, neque ad speciem honoris insignibus prodeunt; id vero regnum haud dubie videri. 2 Deploratur in perpetuum libertas; nec vindex quisquam exsistit, aut futurus videtur; nec ipsi solum desponderant animos, sed contemni cœpti erant à finitimis populis: imperiumque ibi esse, ubi non esset libertas, indignabantur. 3 Sabini magna manu incursionem in agrum Romanum fecere, lateque populati, quum hominum atque pecudum inulti prædas egissent, recepto ad Eretum, quod passim vagatum erat, agmine, castra locant; 4 spem in discordia Romana ponentes; eam impedimentum delectui fore. Non nuncii solum, sed per urbem agrestium fuga trepidationem injecit. 5 Decemviri consultant quid opus facto sit; destitutis inter Patrum & plebis odia addit terrorem insuper alium fortuna. Æqui alia ex parte castra in Algido locant: depopulatumque inde ex-

Decemvirorum annus III.

Sabini agrum Rom. populantur.

Æqui idem faciunt.

XXXVIII. 1. *Privati, &c.*] *Privati* erant, quia in annum tantum creati fuerant. *Imperium inhiberi* est exerceri, ut liquet ex num. 8. Post *honoris insignibus* repetendum *imminutis*; habebant enim totidem lictores, ac antea.

u. c. 305. a. C. 447. cursionibus Tusculanum agrum, legati ab Tusculo præsidium orantes, nunciant. 6 Is pavor perculit decemviros, ut senatum simul duobus circumstantibus urbem bellis consulerent; citari jubent in curiam Patres, haud ignari quanta invidiæ immineret tempestas: 7 omnes vastati agri, periculorumque imminentium caussas in se congesturos: tentationemque eam fore abolendi sibi magistratus, ni consensu resisterent, imperioque inhibendo acriter in paucos præferocis animi, conatus aliorum comprimerent. 8 Postquam audita vox in foro est præconis, Patres in curiam ad decemviros vocantis; velut nova res, quia intermiserant jamdiu morem consulendi senatus, mirabundam plebem convertit, *quidnam incidisset, cur ex tanto intervallo rem desuetam usurparent.* 9 *Hostibus belloque gratiam habendam, quod solitum quicquam liberæ civitatis fieret.* Circumspectare omnibus fori partibus senatorem, raroque usquam noscitare, curiam inde, ac solitudinem circa decemviros intueri; 10 quum & ipsi consensu invisum imperium, & plebs, quia privatis jus non esset vocandi senatum, non convenire Patres, interpretarentur, jam caput fieri libertatem repetentium, si se plebs comitem senatui det, & quemadmodum Patres vocati non coëant in senatum; sic plebs abnuat delectum. 11 Hæc fremebat plebes. Patrum haud fere quisquam in foro, in urbe rari erant; indignitate rerum cesserant in agros; suarumque rerum erant, amissa publica: tantum ab injuria se abesse rati, quantum è cœtu, congressuque impotentium dominorum se amovissent. 12 Postquam citati non conveniebant, dimissi circa domos apparitores simul ad pignora capienda, sciscitandumque, num consulto detrectarent? referunt, senatum in agris esse. Lætius id decemviris accidit, quam si præsentes detrectare imperium referrent. 13 Jubent acciri

Senatum vocant Decemviri.

omnes, senatumque in diem posterum edicunt; qui aliquanto spe ipsorum frequentior convenit; quo facto proditam à Patribus plebs libertatem rata, quod iis qui jam magistratu abissent, privatisque, si vis abesset, tanquam jure cogentibus, senatus paruisset. u. c. 305. a. C. 447.

XXXIX. Sed magis obedienter ventum in curiam, quam obnoxie dictas sententias accepimus. 2 L. Valerium Potitum proditum memoriæ est, post relationem Ap. Claudii, priusquam ordine sententiæ rogarentur, postulando ut de republ. liceret dicere; prohibentibus minaciter decemviris, proditurum se ad plebem denunciantem, tumultum excivisse. 3 Nec minus ferociter M. Horatium Barbatum isse in certamen, *Decem Tarquinios* appellantem, *admonentemque, Valeriis & Horatiis ducibus pulsos reges.* 4 *Nec nominis homines tum pertæsum esse; quippe quo Jovem appellari fas sit, quo Romulum conditorem urbis, deincepsque reges appellatos, quod sacris etiam ut solenne retentum sit.* 5 *Superbiam, violentiamque tum perosos regis, quæ si in rege tum eodem, aut in filio regis ferenda non fuerint, quem laturum in tot privatis?* 6 *Viderent, ne vetando in curia libere homines loqui, extra curiam etiam moverent vocem; neque se videre qui sibi minus privato ad concionem populum vocare, quam illis senatum cogere liceat.* 7 *Ubi vellent, experirentur quanto ferocior dolor in libertate sua vindicanda, quam cupiditas in injusta dominatione retinenda esset.* 8 *De bello Sabino eos referre; tanquam majus ullum populo Romano bellum sit, quam cum iis, qui legum ferendarum caussa creati, nihil juris in civitate reliquerint: qui comitia, qui annuos magistratus, qui vicissitudinem imperitandi (quod unum exæquandæ sit libertatis) sustulerint: qui privati fasces & regium imperium habeant.* 9 *Fuisse regibus exactis, patricios magistratus, creatos postea post secessionem plebis, plebeios. Cujus illi partis es-*

Senatus acres dicit sententias, in Decemviros.

U. C. 305. A. C. 447. *sent, rogitare. Populares? quid enim eos per populum egisse? Optimates? qui anno jam prope senatum non habuerint: tunc ita habeant ut de republ. loqui prohibeant?* 10 *Ne nimium in metu alieno spei ponerent: graviora quæ patiantur videri jam hominibus, quam quæ metuant.*

XL. Hæc vociferante Horatio, quum decemviri nec iræ, nec ignoscendi modum reperirent, nec quo evasura res esset, cernerent. 2 C. Claudii, qui patruus Appii decemviri erat, oratio fuit precibus quam jurgio similis, orantis per sui fratris, parentisque ejus manes; 3 *Ut civilis potius societatis, in qua natus esset, quam fœderis nefarie icti cum collegis meminisset; multo id magis se illius causa orare, quam reipublicæ.* 4 *Quippe remp. si à volentibus nequeat, ab invitis jus expetituram. Sed ex magno certamine magnas excitari ferme iras, earum eventum se horrere.* 5 Quum aliud præterquam de quo retulissent, decemviri dicere prohiberent, Claudium interpellandi verecundia fuit. Sententiam igitur peregit, nullum placere senatusconsultum fieri. 6 Omnesque ita accipiebant, privatos eos à Claudio judicatos: multique ex consularibus verbo assensi sunt. 7 Alia sententia asperior in speciem, vim minorem aliquanto habuit, quæ patricios coire ad prodendum interregem jubebat; censendo enim, quoscunque magistratus esse, qui senatum haberent, judicabat; quos privatos fecerat auctor nullius senatusconsulti faciendi. 8 Ita labante jam causa decemvirorum, L. Cornelius Maluginensis, M. Cornelii decemviri frater, quum ex consularibus ad ultimum dicendi locum consulto servatus esset, simulando curam belli, fratrem

XL. 7. *Censendo enim &c.*] Clarus erit locus, si ordinem ejus sic constituas: *Censendo* (hoc est sententias in Senatu dicendo, quæ est nota verbi significatio) *judicabat quoscunque qui Senatum haberent, magistratus esse; quos privatos fecerat, &c.*

collegasque ejus tuebatur: 9 *quonam fato incidisset*, *mirari se* dictitans, *ut decemviros*, *qui decemviratum petissent*, *aut socii*, *aut hi maxime oppugnarent?* 10 *aut quid ita*, *quum per tot menses vacua civitate nemo*, *justine magistratus summa rerum praessent*, *controversiam fecerit; nunc demum quum hostes prope ad portas sint*, *civiles discordias serant: nisi quod in turbido minus perspicuum fore putent*, *quid agatur.* 11 *Caeterum neminem*, *majore cura occupatis animis*, *verum esse*, *praejudicium rei tantae afferre. Sibi placere de eo*, *quod Valerius Horatiusque ante Idus Maias decemviros abisse magistratu insimulent*, *bellis*, *quae immineant perfectis*, *repub. in tranquillum redacta*, *senatu disceptante*, *agi:* 12 *& jam nunc ita se parare Ap. Claudium*, *ut comitiorum*, *quae decemviris creandis decemvir ipse habuerit*, *sciat sibi rationem reddendam esse*, *utrum in unum annum creati sint*, *an donec leges*, *quae deessent*, *perferrentur.* 13 *In praesentia omnia*, *praeter bellum*, *omitti placere: cujus si falso famam vulgatam*, *vanaque non nuncios solum*, *sed Tusculanorum etiam legatos attulisse putent; speculatores mittendos censere*, *qui certius explorata referant.* 14 *Sin fides & nunciis & legatis habeatur*, *delectum primo quoque tempore haberi*, *decemviros quo cuique eorum videatur*, *exercitus ducere: nec rem aliam praeverti.* u. c. 305. a. C. 447.

XLI. In hanc sententiam ut discederetur, juniores patrum evincebant. Ferociores iterum coorti Valerius, Horatiusque, vociferari, *ut de republ. liceret dicere; dicturos ad populum*, *si in senatu per factionem non liceat. Neque enim sibi privatos aut in curia*, *aut in concione posse obstare*, *neque se imaginariis fascibus eorum cessuros esse.* 2 Tum Appius, jam prope esse ratus, ut, ni violentiae eorum pari resisteretur audacia, victum imperium esset: 3 *Non erit melius*, inquit, *nisi de quo consulimus*, *vocem misisse!* & ad Valerium negantem se

A. C. 305. A. C. 447. privato reticere, lictorem accedere jussit. 4 Jam Quiritium fidem implorante Valerio à curiæ limine, L. Cornelius complexus Appium, non cui simulabat consulendo, diremit certamen; factaque per Cornelium Valerio dicendi gratia quæ vellet. 5 Quum libertas non ultra vocem excessisset, decemviri propositum tenuere. Consulares quoque ac seniores ab residuo tribuniciæ potestatis odio, cujus desiderium plebi multo acrius, quam consularis imperii rebantur esse, prope malebant postmodum ipsos decemviros voluntate abire magistratu, quam invidia eorum exurgere rursus plebem. 6 Si leniter ducta res sine populari strepitu ad consules rediisset, aut bellis interpositis, aut moderatione consulum in imperiis exercendis, posse in oblivionem tribunorum plebem adduci. 7 Silentio Patrum edicitur delectus; juniores, quum sine provocatione imperium esset, ad nomina respondent: legionibus scriptis, inter se decemviri comparabant, quos ire ad bellum, quos præesse exercitibus oporteret. 8 Principes inter decemviros erant Q. Fabius & Ap. Claudius: bellum domi majus, quam foris apparebat. Appii violentiam aptiorem rati ad comprimendos urbanos motus: in Fabio minus in bono constans, quam gnavum in malitia ingenium esse. 9 Hunc enim virum egregium olim domi militiæque, decemviratus collegæque ita mutaverant, ut Appii quam sui similis mallet esse; huic bellum in Sabinis, Man. Rabuleio, & Q. Pœtilio additis collegis, mandatum. 10 M. Cornelius in Algidum missus cum L. Minucio, & T. Antonio, & Cæsone Duilio, & M. Sergio: Sp. Oppium Ap. Claudio adjutorem ad urbem tuendam, æquo omnium decemvirorum imperio, decernunt.

Delectum habent Decemviri.

Decemviri male rem gerunt.

XLII. Nihilo militiæ, quam domi melius res publica administrata est. 2 Illa modo in ducibus culpa, quod, ut odio essent civibus, fecerant;

alia omnis penes milites noxa erat: qui ne quid ductu atque auspicio decemvirorum prospere usquam gereretur, vinci se per suum atque illorum dedecus patiebantur. 3 Fusi & ab Sabinis ad Eretum, & in Algido ab Æquis exercitus erant; ab Ereto per silentium noctis profugi propius urbem inter Fidenas Crustumeriamque, loco edito castra communierant. 4 Persecutis hostibus nusquam se æquo certamine committentes, natura loci ac vallo, non virtute aut armis tutabantur. 5 Majus flagitium in Algido, major etiam clades accepta: castra quoque amissa erant, exutusque omnibus utensilibus miles, Tusculum se fide misericordiaque victurus hospitum (qui tum non fefellerunt) contulerat. 6 Romam tanti terrores allati, ut posito jam decemvirali odio Patres vigilias in urbe habendas censerent: omnes qui per ætatem arma ferre possent, custodire mœnia, ac pro portis stationes agere juberent; 7 arma Tusculum ad supplementum decernerent, decemvirosque ab arce Tusculi degressos in castris militem habere: castra alia à Fidenis in Sabinum agrum transferri: belloque ultro inferendo deterreri hostes à consilio urbis oppugnandæ.

u. c. 305.
a. C. 447.

XLIII. Ad clades ab hostibus acceptas, duo nefanda facinora decemviri belli, domique adjiciunt. 2 L. Siccium in Sabinis, per invidiam decemviralem, tribunorum creandorum, secessionisque mentiones ad vulgus militum sermonibus occultis ferentem, prospeculatum ad locum castris capiendum mittunt. 3 Datur negotium militibus, quos miserant expeditionis ejus comites, ut eum opportuno adorti loco interficerent. 4 Haud inultum interfecere; nam circa repugnantem aliquot insidiatores cecidere, quum ipse se prævalidus pari viribus animo circumventus tutaretur. 5 Nunciant in castra cæteri, præcipitatum in insidias esse Siccium, egregie pugnantem, mili-

L. Siccii mors.

u. c. 305. tesque quosdam cum eo amissos. Primo fides
a. C. 447. nunciántibus fuit. 6 Profecta deinde cohors ad sepeliendos qui ceciderant, decemvirorum permissu, postquam nullum spoliatum ibi corpus, Sicciumque in medio jacentem, armatumque omnibus in eum versis corporibus videre, hostium neque corpus ullum, nec vestigia abeuntium; profecto ab suis interfectum memorantes, retulere corpus. 7 Invidiæque plena castra erant, & Romam ferri protinus Siccium placebat, ni decemviri funus militare ei publicà impensa facere maturassent. Sepultus ingenti militum mœstitia, pessima decemvirorum in vulgus fama est.

Appii libido. XLIV. Sequitur aliud in urbe nefas ab libidine ortum, haud minus fœdo eventu, quam quod per stuprum, cædemque Lucretiæ urbe, regnoque Tarquinios expulerat: ut non finis solum idem decemviris, qui regibus, sed caussa etiam eadem imperii amittendi esset. 2 Ap. Claudium virginis plebeiæ stuprandæ libido cepit. Pater virginis L. Virginius, honestum ordinem in Algido ducebat, vir exempli recti, domi, militiæque. Perinde uxor instituta fuerat, liberique instituebantur. 3 Desponderat filiam L. Icilio tribunicio, viro acri, & pro caussa plebis expertæ virtutis.

Virginiæ casus. 4 Hanc virginem adultam, forma excellentem, Appius amore ardens, pretio ac spe pellicere adortus; postquam omnia pudore septa animadverterat, ad crudelem superbamque vim animum convertit. 5 M. Claudio clienti negotium dedit, ut virginem in servitutem assereret, neque cederet secundum libertatem postulantibus vindicias: quod pater puellæ abesset, locum injuriæ esse ratus. 6 Virgini venienti in forum (ibi namque in tabernis litterarum ludi erant) minister decemviri libidinis manum injecit; serva sua natam (servamque appellans) esse; sequique se jubebat; cunctantem vi abstracturum. 7 Pavida puella stupen-

te, ad clamorem nutricis, fidem Quiritium implorantis, fit concursus. Virginii patris, sponsique Icilii populare nomen celebratur; notos gratia eorum, turbam indignitas rei virgini conciliat. 8 Jam à vi tuta erat; quum assertor, nihil opus esse multitudine concitata ait, se jure grassari, non vi. Vocat puellam in jus, auctoribus qui aderant, ut sequeretur. 9 Ad tribunal Appii perventum est; notam judici fabulam petitor, quippe apud ipsum auctorem argumenti, peragit; puellam domi suæ natam, furtoque inde in domum Virginii translatam, suppositam esse. 10 Id se indicio compertum afferre: probaturumque, vel ipso Virginio judice, ad quem major pars injuriæ ejus pertineat. Interim dominum sequi ancillam, æquum esse. 11 Advocati puellæ, quum Virginium reip. caussa dixissent abesse, biduo affuturum, si nunciatum ei sit; iniquum esse, absentem de liberis dimicare; 12 postulant ut rem integram in patris adventum differat; lege ab ipso lata, vindicias det secundum libertatem; neu patiatur virginem adultam, famæ prius, quam libertatis periculum adire. u. c. 305. a. C. 447.

XLV. Appius decreto præfatus, *quam libertati faverit, eam ipsam legem declarare, quam Virginii amici postulationi suæ prætendant.* 2 *Cæterum ita in ea firmum libertati fore præsidium, si nec caussis, nec personis variet. In his enim quæ asserantur in libertatem, quia quivis lege agere possit, id juris esse: in ea quæ in patris manu sit neminem esse alium, cui dominus possessione cedat.* 3 *Placere itaque patrem arcessi. Interea juris sui jacturam assertorem non facere, quin ducat puellam, sistendamque in adventum ejus, qui pater dicatur, promittat.* 4 Adversus injuriam decreti quum multi magis fremerent, quam quisquam unus recusare auderet; P. Numitorius, puellæ avunculus, & sponsus Icilius, interveniunt; 5 dataque inter turbam via, quum

a. c. 305. a. C. 447. *Icilii contentio cum Appio.*

multitudo Icilii maxime interventu resisti posse Appio crederet, lictor *decresse* ait: vociferantemque Icilium summovet. 6 Placidum quoque ingenium tam atrox injuria accendisset. *Ferro hinc tibi summovendus sum, Appi,* inquit, *ut tacitum feras, quod celari vis. Virginem ego hanc sum ducturus, nuptam, pudicamque habiturus.* 7 *Proinde omnes collegarum quoque lictores convoca, expediri virgas & secures jube: non manebit extra domum patris sponsa Icilii,* 8 *Non, si tribunicium auxilium & provocationem plebi Romanæ, duas arces libertatis tuendæ, ademistis, ideo in liberos quoque nostros, conjugesque regnum vestræ libidini datum est.* 9 *Sævite in tergum & in cervices nostras, pudicitia saltem in tuto sit. Huic si vis afferetur, ego præsentium Quiritium pro sponsa, Virginius militum pro unica filia, omnes Deorum, hominumque implorabimus fidem; neque tu istud unquam decretum sine cæde nostra referes.* 10 *Postulo, Appi, etiam atque etiam consideres, quo progrediare. Virginius viderit de filia, ubi venerit, quid agat.* 11 *Hoc tantum sciat, sibi, si hujus vindiciis cesserit, conditionem filiæ quærendam esse; me vindicantem sponsam in libertatem, vita citius deseret, quam fides.*

XLVI. Concitata multitudo erat certamenque instare videbatur; lictores Icilium circumsteterant: nec ultra minas tamen processum est. 2 Quum Appius, *Non Virginiam defendi ab Icilio, sed inquietum hominem, & tribunatum etiam nunc spirantem, locum seditionis quærere* diceret; *non præbiturum se illi eo die materiam:* 3 *sed ut jam sciret, non id petulantiæ suæ, sed Virginio absenti & patrio nomini & libertati datum, jus eo die se non dicturum, neque decretum interpositurum: à M. Claudio petiturum, ut decederet jure suo, vindicarique puellam in posterum diem pateretur.* 4 *Quod nisi pater postero die affuisset, denunciare se Icilio, similibusque Icilii, neque legi suæ latorem, neque decemviro constantiam defore: nec se utique collegarum lictores con-*

vocaturum ad coërcendos seditionis auctores; contentum se suis lictoribus fore. 5 Quum dilatum tempus injuriæ esset, secessissentque advocati puellæ, placuit omnium primum fratrem Icilii, filiumque Numitorii, impigros juvenes, pergere inde recta ad portam: & quantum accelerari posset, Virginium acciri è castris. 6 In eo verti puellæ salutem, si postero die vindex injuriæ ad tempus præsto esset. Jussi pergunt, citatisque equis nuncium ad patrem perferunt. 7 Quum instaret assertor puellæ, ut vindicaret, sponsoresque daret; atque id ipsum agi diceret Icilius, sedulo tempus terens, dum præciperent iter nuncii missi in castra, manus tollere undique multitudo, & se quisque paratum ad spondendum Icilio ostendere. 8 Atque ille lacrymabundus, *Gratum est*, inquit, *crastina die vestra opera utar; sponsorum nunc satis est.* Ita vindicatur Virginia, spondentibus propinquis. 9 Appius paullisper moratus, ne ejus rei causa sedisse videretur; postquam omissis rebus aliis, præ cura unius, nemo adibat, domum se recepit: collegisque in castra scribit, *ne Virginio commeatum dent, atque etiam in custodia habeant.* 10 Improbum consilium serum, ut debuit, fuit: & jam commeatu sumpto profectus Virginius prima vigilia erat, quum postero die mane de retinendo eo nequicquam litteræ redduntur.

u. c. 305. a. C. 447.

XLVII. At in urbe, prima luce, quum civitas in foro exspectatione erecta staret; Virginius sordidatus, filiam suam obsoleta veste, comitantibus aliquot matronis, cum ingenti advocatione in forum deducit. 2 Circumire ibi & prensare homines cœpit: & non orare solum precariam opem, sed pro debita petere, *Se pro liberis eorum ac conjugibus quotidie in acie stare: nec alium virum esse, cujus strenue ac ferociter facta in bello plura memorari possent. Quid prodesse, si incolumi urbe, quæ capta ultima timeantur, liberis suis sint patien-*

Virginius de filia cum Appio contendit.

a. c. 305. a. C. 447. *da?* 3 Hæc prope concionabundus circumibat homines. Similia his ab Icilio jactabantur; comitatus muliebris plus tacito fletu, quam ulla vox movebat. 4 Adversus quæ omnia obstinato animo Appius (tanta vis amentiæ verius quam amoris mentem turbaverat) in tribunal ascendit: & ultro querente pauca petitore, *quod jus sibi pridie per ambitionem dictum non esset*; priusquam aut ille postulatum perageret, aut Virginio respondendi daretur locus, Appius interfatur. 5 Quem decreto sermonem prætenderit, forsan aliquem verum auctores antiqui tradiderint; quia nusquam ullum in tanta fœditate decreti verisimilem invenio; id quod constat, nudum videtur proponendum, Decresse vindicias secundum servitutem. 6 Primo stupor omnes admiratione rei tam atrocis defixit; silentium inde aliquamdiu tenuit. Deinde quum M. Claudius circumstantibus matronis iret ad prehendendam virginem, lamentabilisque eum mulierum comploratio excepisset; Virginius intentans in Appium manus, 7 *Icilio*, inquit, *Appi, non tibi filiam despondi: & ad nuptias, non ad stuprum educavi. Placet pecudum, ferarumque ritu promiscue in concubitus ruere? Passurine hæc isti sint, nescio; non spero esse passuros illos, qui arma habent.* 8 Quum repelleretur assertor virginis à globo mulierum, circumstantiumque advocatorum, silentium factum per præconem.

Appii impotens libido. XLVIII. Decemvir alienato ad libidinem animo, negat *ex hesterno tantum convicio Icilii, violentiaque Virginii, cujus testem populum Romanum habeat, sed certis quoque indiciis compertum se habere, nocte tota cœtus in urbe factos esse, ad movendam seditionem.* 2 *Itaque se haud inscium ejus dimicationis, cum armatis descendisse: non ut quemquam quietum violaret, sed ut turbantes civitatis otium, pro majestate imperii coërceret.* 3 *Proinde quiesse erit melius. I*, inquit, *lictor, summove turbam; & da viam*

domino ad prehendendum mancipium. Quum hæc intonuisset plenus iræ, multitudo ipsa se sua sponte dimovit, desertaque præda injuriæ puella stabat. 4 Tum Virginius, ubi nihil usquam auxilii vidit, *Quæso*, inquit, *Appi, primum ignosce patrio dolori, si quid inclementius in te sum invectus: deinde sinas hic coram virgine nutricem percontari quid hoc rei sit Ut si falso pater dictus sum, æquiore hinc animo discedam.* 5 Data venia, seducit filiam ac nutricem prope Cloacinæ ad tabernas, quibus nunc Novis est nomen; atque ibi ab lanio cultro arrepto, *Hoc te uno, quo possum*, ait, *modo filia, in libertatem vindico.* Pectus deinde puellæ transfigit: respectansque ad tribunal, *Te*, inquit, *Appi, tuumque caput sanguine hoc consecro.* 6 Clamore ad tam atrox facinus orto excitus Appius, comprehendi Virginium jubet; ille ferro, quacumque ibat, viam facere: donec multitudine etiam prosequentium tuente ad portam perrexit. 7 Icilius, Numitoriusque exsangue corpus sublatum ostentant populo; scelus Appii, puellæ infelicem formam, necessitatem patris deplorant. 8 Sequentes clamitant matronæ, *Eamne liberorum procreandorum conditionem? ea pudicitiæ præmia esse?* cæteraque quæ in tali re muliebris dolor, quo est mœstior imbecillo animo, eo miserabilia magis querentibus subjicit. 9 Virorum & maxime Icilii vox tota, tribuniciæ potestatis ac provocationis ad populum ereptæ, publicarumque indignationum, erat.

u. c. 305. a. C. 447.

Virginius filiam occidit.

XLIX. Concitatur multitudo partim atrocitate sceleris, partim spe per occasionem repetendæ libertatis. 2 Appius nunc vocari Icilium, nunc detrectantem arripi; postremo, quum locus adeundi apparitoribus non daretur, ipse cum agmine patriciorum juvenum per turbam vadens, in vincula duci jubet. 3 Jam circa Icilium non solum multitudo, sed duces quoque multitudinis

Orta inde certamina

u. c. 305.
a. C. 447.

erant, L. Valerius & M. Horatius; qui, repulso lictore, si jure ageret, vindicare se à privato Icilium aiebant: si vim afferre conaretur, ibi quoque se haud impares fore. 4 Hinc atrox rixa oritur. Valerium Horatiumque lictor decemviri invadit. Franguntur à multitudine fasces. In concionem Appius ascendit. Sequuntur Horatius, Valeriusque, eos concio audit, decemviro obstrepitur. 5 Jam pro imperio Valerius discedere à privato lictores jubebat: quum fractis animis Appius, vitæ metuens, in domum se propinquam foro, insciis adversariis, capite obvoluto recepit. 6 Sp. Oppius, ut auxilio collegæ esset, in forum ex altera parte irrumpit; videt imperium vi victum. Agitatis deinde consiliis, atque ex omni parte assentiendo multis auctoribus, trepidus, senatum postremo vocari jussit. 7 Ea res, quod magnæ parti Patrum displicere acta decemvirorum videbantur, spe per senatum finiendæ potestatis ejus, multitudinem sedavit. 8 Senatus nec plebem irritandam censuit: & multo magis providendum, ne quid Virginii adventus in exercitu motus faceret.

Appius pulsus foro.

L. Itaque missi juniores Patrum in castra, quæ tum in monte Vecilio erant; nunciant decemviris, *ut omni ope à seditione milites contineant.* 2 Ubi Virginius majorem, quam reliquerat in urbe, motum excivit. Nam præterquam quod agmine prope quadringentorum hominum veniens, qui ab urbe indignitate rei accensi comites ei se dederant, conspectus est; 3 strictum etiam telum, respersusque ipse cruore tota in se castra convertit; & togæ multifariam in castris visæ, majoris aliquanto quam erat, speciem urbanæ multitudinis fecerant. 4 Quærentibus quid rei esset, flens diu vocem non misit: tandem ut jam ex trepidatione concurrentium turba constitit, ac silentium fuit, ordine cuncta, ut gesta erant, exposuit.

Motus in castris.

posuit. 5 Supinas deinde tendens manus, commilitones appellans orabat, *Ne, quod scelus Ap. Claudii esset, sibi attribuerent: neu se ut parricidam liberûm aversarentur.* 6 *Sibi vitam filia sua cariorem fuisse, si libera ac pudica vivere licitum fuisset; quum velut servam ad stuprum rapi videret, morte amitti melius atum, quam contumelia liberos: misericordia se in speciem crudelitatis lapsum.* 7 *Nec se superstitem filia futurum fuisse, nisi spem ulciscenda mortis ejus in auxilio commilitonum habuisset. Illis quoque enim filias, sorores, conjugesque esse; nec cum filia sua libidinem Appii Claudii exstinctam esse; sed quo impunitior sit, eo effrenatiorem fore.* 8 *Aliena calamitate documentum datum illis cavendæ similis injuriæ; quod ad se attineat, uxorem sibi fato ereptam: filiam, quia non ultra pudica victura fuerit, misera, sed honesta, morte occubuisse.* 9 *Non esse jam Appii libidini locum in domo sua; ab alia violentia ejus, eodem se animo suum corpus vindicaturum, quo vindicaverit filiæ. Cæteri sibi ac liberis suis consulerent.* 10 Hæc Virginio vociferanti succlamabat multitudo, nec illius dolori, nec suæ libertati se defuturos. Et immisti turbæ militum togati, quum eadem illa querendo, docendoque quanto visa quam audita indigniora potuerint videri: simul profligatam jam rem nunciando Romæ esse; 11 insecutique, qui Appium prope interemptum in exsilium abiisse dicerent, perpulerunt, ut ad arma conclamaretur, vellerentque signa, & Romam proficiscerentur. 12 Decemviri simul iis quæ videbant, simul his quæ acta Romæ audierant, perturbati; alius in aliam partem castrorum ad sedandos motus discurrunt, & leniter agentibus responsum non redditur; imperium si quis inhiberet, & viros & armatos se esse, respondetur.

u. c. 305.
a. C. 447.

L. 11. *Insecutique*] Sic edidimus sequuti certam emendationem J. F. *Gronovii*; cum lectio vulgaris, *insecutosque* careat sensu.

u. c. 305. a. C. 447. Exercitus Aventinum insidit. 13 Eunt agmine ad urbem, & Aventinum insidunt; ut quisque occurrerat, plebem ad repetendam libertatem, creandosque tribunos plebis adhortantes, alia vox nulla violenta audita est. 14 Senatum Sp. Oppius habet: nihil placet aspere agi; quippe ab ipsis datum locum seditionis esse. 15 Mittuntur tres legati consulares, Sp. Tarpeius, C. Julius, P. Sulpicius, qui quærerent senatus verbis, cujus jussu castra deseruissent? aut quid sibi vellent, qui armati Aventinum obsedissent? belloque averso ab hostibus patriam suam cepissent? 16 Non defuit quid responderetur: deerat qui daret responsum; nullo dum certo duce, nec satis audentibus singulis invidiæ se offerre; id modo à multitudine conclamatum est, ut L. Valerium, & M. Horatium ad se mitterent; his se daturos responsum.

LI. Dimissis legatis, admonet milites Virginius, *in re non maxima paullo ante trepidatum esse, quia sine capite multitudo fuerit: responsumque quamquam non inutiliter, fortuito tamen magis consensu, quam communi consilio esse.* 2 *Placere decem creari, qui summæ rei præessent, militarique honore tribunos militum appellari.* Tribuni militum. 3 Quum ad eum ipsum primum is honos deferretur, *Melioribus meis, vestrisque rebus reservate*, inquit, *ista de me judicia.* 4 *Nec mihi filia inulta honorem ullum jucundum esse patitur; nec in perturbata republica eos utile est præesse vobis, qui proximi invidiæ sint.* 5 *Si quis usus mei est, nihilo minor ex privato capietur.* Ita decem numero tribunos militares creant. 6 Neque in Sabinis quievit exercitus; ibi quoque auctore Icilio, Numitorioque, secessio ab decemviris facta est; non minore motu animorum. Motus in aliis castris. 7 Siccii cædis memoria revocata, quam quem nova fama de Virginia adeo fœde ad libidinem petita, accenderat. 8 Icilius ubi audivit tribunos militum in Aventino creatos, ne comitiorum militarium prærogativam

urbana comitia iisdem tribunis plebis creandis sequerentur; 9 peritus rerum popularium, imminensque ei potestati, & ipse prius quam iretur ad urbem, pari potestate eundem numerum ab suis creandum curat. 10 Porta Collina urbem intravere sub signis, mediaque urbe agmine in Aventinum pergunt; ibi conjuncti alteri exercitui, viginti tribunis militum negotium dederunt, ut ex suo numero duos crearent, qui summæ rerum præessent. 11 M. Oppium, Sex. Manilium creant. Patres solliciti de summa rerum, quum senatus quotidie esset, jurgiis sæpius terunt tempus, quam consiliis. 12 Siccii cædes decemviris & Appiana libido, & dedecora militiæ objiciebantur. Placebat Valerium, Horatiumque ire in Aventinum; illi negabant se aliter ituros, quam si decemviri deponerent insignia magistratus ejus, quo anno jam ante abissent. 13 Decemviri querentes, se in ordinem cogi, non ante quam perlatis legibus, quarum caussa creati essent, deposituros imperium se aiebant.

u. c. 305. a. C. 447. Alii tribuni militares.

LII. Per M. Duilium, qui tribunus plebis fuerat, certior facta plebs, contentionibus assiduis nihil transigi, in Sacrum montem ex Aventino transit: 2 affirmante Duilio non prius quam deseri urbem videant, curam in animos Patrum descensuram; *admoniturum Sacrum montem constantia plebis; scituros, quod sine restituta potestate redigi in concordiam res nequeant.* 3 Via Nomentana, cui tum Ficulnensi nomen fuit, profecti, castra in monte Sacro locavere; modestiam patrum suorum nihil violando imitati. Secuta exercitum plebs, nullo qui per ætatem ire posset retractante. 4 Prosequuntur conjuges liberique, cuinam se relinquerent in ea urbe, in qua nec pudicitia, nec libertas sancta esset, miserabiliter rogitantes. 5 Quum vasta Romæ omnia insueta solitudo fecisset, in foro præter paucos seniorum nemo es-

Plebs in Sacrum montem abit.

U. c. 305. a. C. 447.

Patres in Decemviros invehuntur.

ſet; vocatis utique in ſenatum patribus, deſertum apparuiſſet forum; plures jam, quam Horatius & Valerius, vociferabantur, 6 *Quid exſpectabitis, Patres Conſcripti? Si decemviri finem pertinaciæ non faciunt, ruere ac deflagrare omnia paſſuri eſtis? Quod autem iſtud imperium eſt, decemviri, quod amplexi tenetis? Tectis ac parietibus jura dicturi eſtis.* 7 *Non pudet lictorum veſtrorum majorem prope numerum in foro conſpici, quam togatorum aliorumque? Quid ſi hoſtes ad urbem veniant, facturi eſtis? quid ſi plebs mox, ubi parum ſeceſſione moveamur, armata veniat? Occaſune urbis vultis finiri imperium?* 8 *Atqui aut plebs non eſt habenda, aut habendi ſunt tribuni plebis. Nos citius caruerimus patriciis magiſtratibus quam illi plebeiis.* 9 *Novam inexpertamque eam poteſtatem eripuere patribus noſtris, ne nunc dulcedine ſemel capti ferant deſiderium; quum præſertim nec nos temperemus imperiis, quo minus illi auxilii egeant.* 10 Quum hæc ex omni parte jactarentur, victi conſenſu decemviri, futuros ſe, quando ita videatur, in poteſtate Patrum affirmant. 11 Id modo ſimul orant ac monent, ut ipſis ab invidia caveatur: nec ſuo ſanguine ad ſupplicia patrum plebem aſſuefaciant.

Valerius & Horatius plebem revocant.

LIII. Tum Valerius, Horatiuſque miſſi ad plebem conditionibus, quibus videretur, revocandam, componendaſque res, decemviris quoque ab ira & impetu multitudinis præcavere jubentur. 2 Profecti, gaudio ingenti plebis in caſtra accipiuntur: quippe liberatores haud dubie & motus initio, & exitu rei. Ob hæc iis advenientibus gratiæ actæ. 3 Icilius pro multitudine verba facit. Idem, quum de conditionibus ageretur, quærentibus legatis quæ poſtulata plebis eſſent; compoſito jam ante adventum legatorum conſilio ea poſtulavit, ut appareret in æquitate rerum, plus quam in armis, reponi ſpei. 4 Poteſtatem enim tribuniciam, provocationemque repetebant; quæ

 u. c. 305. a. C. 447.

ante decemviros creatos, auxilia plebis fuerant; & ne cui fraudi esset, concisse milites aut plebem ad repetendam per secessionem libertatem. 5 De decemvirorum modo supplicio atrox postulatum fuit. Dedi quippe eos æquum censebant, vivosque igni concrematuros minabantur. 6 Legati ad ea: *Quæ consilii fuerunt, adeo æqua postulastis, ut ultro nobis deferenda fuerint: libertati enim ea præsidia petitis, non licentiæ ad impugnandos alios.* 7 *Iræ vestræ magis ignoscendum, quam indulgendum est; quippe qui crudelitatis odio in crudelitatem ruitis, &, prius penè quam ipsi liberi sitis, dominari jam in adversarios vultis.* 8 *Nunquamne quiescet civitas nostra à suppliciis, aut Patrum in plebem Romanam, aut plebis in Patres? Scuto vobis magis, quam gladio opus est.* 9 *Satis superque humilis est, qui jure æquo in civitate vivit, nec inferendo injuriam, nec patiendo.* 10 *Etiam, si quando metuendos vos præbituri estis, quum recuperatis magistratibus legibusque vestris, judicia penes vos erunt de capite nostro fortunisque: tunc, ut quæque caussa erit, statuetis; nunc libertatem repeti, satis est.*

LIV. Facerent ut vellent permittentibus cunctis, mox redituros se legati rebus perfectis affirmant. 2 Profecti quum mandata plebis Patribus exposuissent; alii decemviri, quandoquidem præter spem ipsorum supplicii sui nulla mentio fieret, haud quicquam abnuere. 3 Appius truci ingenio, & invidia præcipua, odium in se aliorum suo in eos metiens odio, *Haud ignaro*, inquit, *imminet fortuna.* 4 *Video donec arma adversariis tradantur, differri adversus nos certamen; dandus invidiæ est sanguis. Nihil ne ego quidem moror, quo minus decemviratu abeam.* 5 factum senatusconsultum, *Ut decemviri se primo quoque tempore magistratu abdicarent. Q. Furius pontifex maximus tribunos plebis crearet: & ne cui fraudi esset secessio militum plebisque.* 6 His senatusconsultis perfectis,

a. c. 305. a. C. 447. dimisso senatu decemviri prodeunt in concionem; abdicantque se magistratu, ingenti hominum lætitia. 7 Nunciantur hæc plebi; legatos quicquid in urbe hominum supererat prosequitur. Huic multitudini læta alia turba ex castris occurrit; congratulantur libertatem, concordiamque civitati restitutam. 8 Legati pro concione: *Quod bonum, faustum, felixque sit vobis, reipublicæ, redite in patriam ad penates, conjuges, liberosque vestros: sed qua hic modestia fuistis, ubi nullius ager in tot usu rerum necessario tanta multitudini est violatus; eam modestiam ferte in urbem: in Aventinum ite, unde profecti estis. 9 Ibi felici loco, ubi prima initia inchoastis libertatis vestræ, tribunos plebi creabitis; præsto erit pontifex maximus, qui comitia habeat.* 10 Ingens assensus alacritasque cuncta approbantium fuit. Convellunt inde signa, profectique Romam certant cum obviis gaudio; armati per urbem silentio in Aventinum perveniunt. 11 Ibi extemplo, pontifice maximo comitia habente, tribunos plebis creaverunt, omnium primum, A. Virginium, inde L. Icilium, & P. Numitorium avunculum Virginiæ, auctores secessionis: 12 tum C. Sicinium, progeniem ejus, quem primum tribunum plebis creatum in Sacro monte, proditum memoriæ est: & M. Duilium, qui tribunatum insignem ante decemviros creatos gesserat, nec in decemviralibus certaminibus plebi defuerat. 13 Spe deinde magis quam meritis electi, M. Titinnius, M. Pomponius, C. Apronius, P. Villius, C. Oppius. 14 Tribunatu inito, L. Icilius extemplo plebem rogavit, & plebs scivit, ne cui fraudi esset secessio ab decemviris facta. 15 Confestim de consulibus creandis, cum provocatione, M. Duilius rogationem pertulit.

Tribuni Pl. creantur in Aventino.

LIV. 10. *Convellunt*] Cum sic haberent antiquæ Editiones, & Libb. MSS. nulla fuit ratio relinquendæ correctionis *B. Rhenani*, ex qua legebatur *convertunt*. Vide J. F. Gronovium.

ea omnia in pratis Flaminiis concilio plebis acta, quem nunc Circum Flaminium appellant. *u. c. 305. a. C. 447.* *u. c. 306. a. C. 446.*

L. Valerio, M. Horatio Coss.

LV. Per interregem deinde consules creati, L. Valerius, M. Horatius, qui extemplo magistratum occeperunt: quorum consulatus popularis sine ulla Patrum injuria, nec sine offensione fuit; 2 quicquid enim libertati plebis caveretur, id suis decedere opibus credebant. 3 Omnium primum: quum veluti in controverso jure esset, tenerenturne Patres plebiscitis; legem centuriatis comitiis tulere, *Ut quod tributim plebes jussisset, populum teneret*; qua lege tribuniciis rogationibus telum acerrimum datum est. 4 Aliam deinde consularem legem de provocatione, unicum præsidium libertatis, decemvirali potestate eversam, non restituunt modo, sed etiam in posterum muniunt; 5 sanciendo novam legem, *Ne quis ullum magistratum sine provocatione crearet; qui creasset, eum jus, fasque esset occidi: neve ea cædes capitalis noxa haberetur.* 6 Et quum plebem hinc provocatione, hinc tribunicio auxilio satis firmassent, ipsis quoque tribunis ut sacrosancti viderentur (cujus rei prope jam memoria aboleverat) relatis quibusdam ex magno intervallo cærimoniis, renovarunt; 7 & quum religione inviolatos eos, tum lege etiam fecerunt; sanciendo, *Ut qui tribunis plebis, ædilibus, judicibus, decemviris nocuisset, ejus caput Jovi sacrum esset; familia ad ædem Cereris, Liberi Liberæque venum iret.* 8 Hac lege juris interpretes negant quenquam sacrosanctum esse: sed eum qui eorum cuiquam nocuerit, sacrum sanciri. 9 Itaque ædilem prehendi, ducique à majoribus magistratibus: quod etsi non jure fiat (noceri enim ei, cui hac lege non liceat) tamen argumentum esse, non haberi pro sacrosancto ædilem: 10 tribunos vetere jurejurando ple-

Leges in gratiam plebis.

Tr. Pl. sacrosancti.

LV. 7. *Caput Jovi sacrum esset.*] Vide ad Lib. II. 8. 2. Posset impunè occidi.

u. c. 306. a. C. 446. bis, quum primum eam potestatem creavit, sacrosanctos esse. 11 Fuere qui interpretarentur, eadem hac Horatia lege consulibus quoque & prætoribus, quia iisdem auspiciis, quibus consules crearentur, cautum esse: judicem enim consulem appellari. 12 Quæ refellitur interpretatio, quod his temporibus nondum consulem judicem, sed prætorem appellari mos fuerit. Hæ consulares leges fuere. 13 Institutum etiam ab iisdem consulibus: ut senatusconsulta in ædem Cereris ad ædiles plebis deferrentur; quæ ante arbitrio consulum supprimebantur, vitiabanturque. 14 M. Duilius deinde tribunus plebis plebem rogavit, plebesque scivit; *qui plebem sine tribunis reliquisset, quique magistratum sine provocatione creasset, tergo ac capite puniretur.* 15 Hæc omnia ut invitis, ita non adversantibus patriciis, transacta: quia nondum in quemquam unum sæviebatur.

Aliæ leges.

LVI. Fundata deinde & potestate tribunicia, & plebis libertate; tum tribuni aggredi singulos tutum, maturumque jam rati, accusatorem primum Virginium, & Appium reum deligunt. 2 Quum diem Appio Virginius dixisset, & Appius stipatus patriciis juvenibus in forum descendisset; redintegrata extemplo est omnibus memoria fœdissimæ potestatis, quum ipsum, satellitesque ejus vidissent. 3 Tum Virginius, *Oratio*, inquit, *rebus dubiis inventa est. Itaque ego accusando apud vos eum, tempus teram, à cujus crudelitate vosmet ipsi armis vindicastis: nec istum ad cætera scelera impudentiam, in defendendo se, adjicere patiar. 4 Omnium igitur tibi, Appi Claudi, quæ impie, nefarieque per biennium alia super alia es ausus, gratiam facio; unius tantum criminis ni judicem dices, te ab libertate in servitutem contra leges vindicias non dedisse, in vincula te duci jubeo.* 5 Nec in tribunicio auxilio Appius, nec in judicio populi ullam spem habebat; attamen & tribunos appellavit: &

Appius accusatur.

nullo morante, arreptus à viatore, *Provoco*, inquit. 6 Audita vox una vindex libertatis ex eo missa ore, quo vindiciæ nuper ab libertate dictæ erant, silentium fecit. 7 Et, dum pro se quisque, *Deos tandem esse, & non negligere humana* fremunt, *& superbiæ crudelitatique, etsi seras, non leves tamen venire pœnas*; 8 *provocare qui provocationem sustulisset: & implorare præsidium populi, qui omnia jura populi obtrisset; rapique in vincula egentem jure libertatis, qui liberum corpus in servitutem addixisset*; ipsius Appii inter concionis murmur fidem populi Romani implorantis vox audiebatur. 9 Majorum merita in rempublicam domi, militiæque commemorabat. *Suum infelix erga plebem Romanam studium, quod æquandarum legum caussa cum maxima offensione Patrum consulatu abisset: suas leges, quibus manentibus lator earum in vincula ducatur.* 10 *Ceterum sua propria bona malaque, quum caussa dicendæ data facultas sit, tum se experturum. In præsentia se communi jure civitatis civem Romanum die dicta postulare, ut dicere liceat, ut judicium populi Romani experiri*; 11 *non ita se invidiam pertimuisse, ut nihil in æquitate & misericordia civium suorum spei habeat. Quod si indicta caussa in vincula ducatur, iterum se tribunos plebei appellare, & monere ne imitentur quos oderint.* 12 *Quod si tribuni eodem fœdere obligatos se fateantur tollendæ appellationis caussa, in quam conspirasse decemviros criminati sint; ait se provocare ad populum: implorare leges de provocatione, & consulares, & tribunicias, eo ipso anno latas.* 13 *Quem enim provocaturum, si hoc indemnato indicta caussa non liceat? Cui plebeio & humili præsidium in legibus fore, si Ap. Claudio non sit? se documento futurum, utrum novis legibus dominatio, an libertas firmata sit: & appellatio, provocatioque adversus injuriam magistratuum ostentata tantum inanibus litteris, an vere data sit.*

u. c. 306.
a. C. 446.

u. c. 306. a. C. 446. LVII. Contra Virginius, unum Ap. Claudium, & legum expertem & civilis & humani fœderis esse aicbat. 2 *Respicerent tribunal homines, castellum omnium scelerum: ubi decemvir ille perpetuus, bonis, tergo, sanguini civium infestus, virgas, securesque omnibus minitans, Deorum hominumque contemptor: 3 carnificibus, non lictoribus, stipatus, jam ab rapinis & cædibus animo ad libidinem verso, virginem ingenuam in oculis populi Romani, velut bello captam, à complexu patris abreptam, ministro cubiculi sui clienti dono dederit.* 4 *Ubi crudeli decreto, nefandisque vindiciis dexteram patris in filiam armaverit: ubi tollentes corpus semianime virginis, sponsum, avunculumque in carcerem duci jusserit; stupro interpellato magis, quam cæde motus; & illi carcerem ædificatum esse, quod domicilium plebis Romanæ vocare sit solitus.* 5 *Proinde ut ille iterum ac sæpius provocet, sic se iterum ac sæpius judicem illi ferre, ni vindicias ab libertate in servitutem dederit, si ad judicem non eat, pro damnato in vincula duci jubere.* 6 Ut haud quoquam improbante, sic magno motu animorum, quum tanti viri supplicio suamet plebi jam nimia libertas videretur, in carcerem est conjectus; tribunus ei diem prodixit. 7 Inter hæc ab Latinis & Hernicis legati gratulatum de concordia Patrum ac plebis Romam venerunt, donumque ob eam Jovi optimo maximo coronam auream in Capitolium tulere parvi ponderis, prout res haud opulentæ erant: colebanturque religiones pie magis, quam magnifice. 8 Iisdem auctoribus cognitum est, Æquos Volscosque summa vi bellum apparare. 9 Itaque partiri provincias consules jussi. Horatio Sabini, Valerio Æqui Volscique evenere. Quum ad ea bella delectum edixissent, favore plebis non juniores modo, sed emeritis etiam stipendiis, pars magna voluntariorum, ad nomina danda, præsto fuere; eoque non copia modo, sed genere etiam,

In carcerem ducitur.

militum veteranis admissis firmior exercitus fuit. u. c. 306. a. C. 446.
10 Priusquam urbem egrederentur, leges decemvirales, quibus *tabulis duodecim* est nomen, in æs incisas in publico proposuerunt. Sunt qui jussu tribunorum ædiles functos eo ministerio scribant. Tabula XII.

LVIII. C. Claudius, (qui perosus decemvirorum scelera, & ante omnes fratris filii superbiæ infestus, Regillum antiquam in patriam se contulerat) is magno jam natu quum ad pericula ejus deprecanda rediisset, cujus vitia fugerat, sordidatus cum gentilibus clientibusque in foro prensabat singulos: 2 orabatque, *Ne Claudiæ genti eam inustam maculam vellent, ut carcere & vinculis viderentur digni: virum honoratissimæ imaginis futurum ad posteros, legum latorem, conditoremque Romani juris, jacere vinctum inter fures nocturnos ac latrones.* 3 *Averterent ab ira parumper ad cognitionem cogitationemque animos: & potius unum tot Claudiis deprecantibus condonarent, quam propter unius odium multorum preces aspernarentur.* 4 *Se quoque id generi ac nomini dare, nec cum eo in gratiam rediisse, cujus adversæ fortunæ velit succursum. Virtute libertatem recuperatam esse: clementia concordiam ordinum stabiliri posse.* 5 Erant quos moveret sua magis pietate, quam ejus pro quo agebat caussa; sed Virginius *sui potius ut misererentur*, orabat, *filiæque: nec gentis Claudiæ regnum in plebem sortitæ, sed necessariorum Virginiæ & trium tribunorum preces audirent; qui ad auxilium plebis creati, ipsi plebis fidem atque auxilium implorarent.* C. Claudius pro Appio deprecatur.

6 Justiores hæ lacrimæ videbantur; itaque spe incisa, priusquam prodicta dies adesset, Appius sibi mortem conscivit. 7 Subinde arreptus à P. Numitorio Sp. Oppius, invidiæ proximus, quod in urbe fuerat, quum injustæ vindiciæ à collega dicerentur. 8 Plus tamen facta injuria Oppio, quam non prohibita, invidiæ fecit; testis productus, Appius sibi necem conscivit. Oppius accusatur.

U. C. 306. a. C. 446. qui septem & viginti enumeratis stipendiis, octies extra ordinem donatus, donaque ea gerens in conspectu populi scissa veste, tergum laceratum virgis ostendit, nihilum deprecans, *quin si quam suam noxam reus dicere posset, privatus in se iterum saeviret.* 9 Oppius quoque ductus in vincula est, & ante judicii diem finem ibi vitae fecit. Bona Claudii, Oppiique tribuni publicavere; collegae eorum exsilii caussa solum verterunt: 10 bona publicata sunt: & M. Claudius assertor Virginiae, die dicta damnatus, ipso remittente Virginio ultimam poenam, dimissus Tibur exsulatum abiit: 11 Manesque Virginiae, mortuae quam vivae felicioris, per tot domos ad petendas poenas vagati, nullo relicto fonte tandem quieverunt.

In vincula ductus sibi manus infert.

Alii exsulatum eunt.

LIX. Ingens metus incesserat Patres, vultusque jam iidem tribunorum erant, qui decemvirorum fuerant, quum M. Duilius tribunus plebis inhibito salubriter modo nimiae potestatis, 2 *Et libertatis*, inquit, *nostrae & poenarum ex inimicis satis est; itaque hoc anno nec diem dici cuiquam, nec in vincula duci quemquam sum passurus.* 3 *Nam neque vetera peccata repeti jam obliterata placet, quum nova expiata sint decemvirorum suppliciis: & nihil admissum iri, quod vim tribuniciam desideret, spondet perpetua consulum amborum in libertate vestra tuenda cura.* 4 Ea primum moderatio tribuni, metum Patribus dempsit, eademque auxit consulum invidiam: quod adeo toti plebis fuissent, ut Patrum salutis, libertatisque prior plebeio magistratui, quam patricio cura fuisset; & ante inimicos satietas poenarum suarum cepisset, quam obviam ituros licentiae eorum consules appareret. 5 Multique erant qui mollius consultum dicerent, quod legum ab iis latarum Patres auctores fuissent: neque erat dubium, quin turbato reipublicae statu tempori succubuissent.

Duilii Tr. pl. aequitas.

LX. Consules rebus urbanis compositis, fun-

datoque plebis statu, in provincias diversi abiere. Valerius adversus conjunctos jam in Algido exercitus Æquorum Volscorumque sustinuit consilio bellum. 2 Quod si extemplo rem fortunæ commisisset, haud scio, an (qui tum animi ab decemvirorum infelicibus auspiciis Romanis, hostibusque erant) magno detrimento certamen staturum fuerit. 3 Castris mille passuum ab hoste positis, copias continebat; hostes medium inter bina castra spatium acie instructa complebant; provocantibusque ad prœlium, responsum Romanus nemo reddebat: 4 tandem fatigati stando, ac nequicquam exspectando certamen Æqui Volscique, postquam concessum propemodum de victoria credebant; pars in Hernicos, pars in Latinos prædatum abeunt. 5 Relinquitur magis castris præsidium, quam satis virium ad certamen; quod ubi sensit consul, reddit illatum antea terrorem; instructaque acie ultro hostem lacessit. 6 Ubi illi, conscientia quid abesset virium, detrectavere pugnam; crevit extemplo Romanis animus, & pro victis habebant paventes intra vallum. 7 Quum per totum diem stetissent intenti ad certamen, nocte cessere: & Romani quidem pleni spei corpora curabant. Haudquaquam pari hostes animo, nuncios passim trepidi ad revocandos prædatores dimittunt: recurritur ex proximis locis, ulteriores non inventi. 8 Ubi illuxit, egreditur castris Romanus, vallum invasurus, ni copia pugnæ fieret; & postquam multa jam dies erat, neque movebatur quicquam ab hoste, jubet signa inferri consul: motaque acie, indignatio Æquos & Volscos incessit, si victores exercitus vallum potius quam virtus & arma contegerent; igitur & ipsi efflagitatum ab ducibus signum pugnæ accepere. 9 Jamque pars egressa portis erat: deincepsque alii servabant ordinem, in suum quisque locum descendentes, quum consul Romanus

u. c. 304. a. C. 446.

Bellum cum Æquis & Volscis.

A. C. 306.
a. C. 446.
prius, quam totis viribus fulta constaret hostium acies, intulit signa: 10 adortusque nec omnes dum eductos, nec qui erant, satis explicatis ordinibus, prope fluctuantem turbam trepidantium huc atque illuc, circumspectantiumque se ac suos, addito turbatis mentibus clamore atque impetu, invadit. 11 Retulere primo pedem hostes; deinde quum animos collegissent & undique duces, victisne cessuri essent, increparent; restituitur pugna.

LXI. Consul ex altera parte *Romanos meminisse jubebat, illo die primum liberos pro libera urbe Romana pugnare. Sibimetipsis victuros, non ut decemvirorum victores præmium essent.* 2 *Non Appio duce rem geri, sed consule Valerio, à liberatoribus populi Romani orto, liberatore ipso. Ostenderent prioribus prœliis per duces, non per milites, stetisse, ne vincerent.* 3 *Turpe esse, contra cives plus animi habuisse, quam contra hostes: & domi, quam foris, servitutem magis timuisse.* 4 *Unam Virginiam fuisse, cujus pudicitia in pace periculum esset: unum Appium civem periculosæ libidinis; at si fortuna belli inclinet, omnium liberis ab tot millibus hostium periculum fore.* 5 *Nolle ominari quæ nec Jupiter, nec Mars pater passuri sint iis auspiciis conditæ urbi accidere.* Aventini, Sacrique montis admonebat, *ut ubi libertas parta esset paucis ante mensibus, eo imperium illibatum referrent:* 6 *ostenderentque eandem indolem militibus Romanis post exactos decemviros esse, quæ ante creatos fuerit: nec æquatis legibus imminutam virtutem populi Romani esse.* 7 Hæc ubi inter signa peditum dicta dedit; advolat deinde ad equites, *Agite juvenes*, inquit, *præstate virtute peditem, ut honore atque ordine præstatis.* 8 *Primo concursu pedes movit hostem; pulsum vos immissis equis exigite è campo. Non sustinebunt impetum, & nunc cunctantur magis, quam resistunt.* 9 Concitant equos, per-

Vincuntur

LXI. 9. Concitant equos] Sed . ubi erant Volscorum, Æqui-

mittuntque in hostem, pedestri jam turbatum pugna: & perruptis ordinibus elati ad novissimam aciem, pars libero spatio circumvecti, jam fugam undique capessentes, plerosque à castris avertunt, præterequitantesque absterrent. 10 Peditum acies & consul ipse, visque omnis belli fertur in castra: captisque cum ingenti cæde, majore præda potitur. Hujus pugnæ fama perlata non in urbem modo, sed in Sabinos ad alterum exercitum. 11 In urbe lætitia modo celebrata est, in castris animos militum ad æmulandum decus accendit. 12 Jam Horatius eos excursionibus sufficiendo, prœliisque levibus experiundo assuefecerat sibi potius fidere, quam meminisse ignominiæ decemvirorum ductu acceptæ, parvaque certamina in summam totius profecerant spei. 13 Nec cessabant Sabini, feroces ab re priore anno bene gesta, lacessere atque instare rogitantes, *Quid latrocinii modo procursantes pauci, recurrentesque, tererent tempus, & in multa prœlia, parvaque carperent summam unius belli? 14 Quin illi congrederentur acie, inclinandamque semel fortunæ rem darent?*

u. c. 306. a. C. 446.

Bellum cum Sabinis.

LXII. Ad id quod sua sponte satis collectum animorum erat, indignitate etiam Romani accendebantur. Jam alterum exercitum victorem in urbem rediturum, sibi ultro per contumelias hostem insultare; quando autem se, si tum non sint, pares hostibus fore? 2 Ubi hæc fremere militem in castris consul sensit, concione advocata, *Quemadmodum*, inquit, *in Algido res gesta sit, arbitror vos, milites, audisse; qualem liberi populi exercitum decuit esse, talis fuit; consultu collegæ, virtute militum victoria parta est.* 3 *Quod ad me attinet, id*

...rumque equitatus? Fortè prædatum iverat. Sed alibi sæpe *Livius* perindè quasi hostes Romanorum equitatu fuissent destituti, loquitur.

LXI. 12. *Excursionibus sufficiendo*] Si hic locus sit sanus, sensus est, suppeditando milites iis qui excursiones in hostile solum facere vellent: quâ ratione, exercitabantur milites.

U. c. 306. A. C. 446.

consilii animique habiturus sum, quod vos, milites, mihi effeceritis: & trahi bellum salubriter, & mature perfici potest. 4 *Si trahendum est, ego ut in dies spes, virtusque vestra crescat, eadem qua institui disciplina efficiam. Si jam satis animi est, decernique placet, agitedum clamorem, qualem in acie sublaturi estis, tollite hic, indicem voluntatis virtutisque vestræ.* 5 Postquam ingenti alacritate clamor est sublatus, *Quod bene vertat, gesturum se illis morem, posteroque die in aciem deducturum*, affirmat. Reliquum diei apparandis armis consumptum est. 6 Postero die simul instrui Romanam aciem Sabini videre, & ipsi jam pridem avidi certaminis procedunt. Prœlium fuit, quale inter fidentes sibimet ambos exercitus, veteris perpetuæque alterum gloriæ, alterum nuper nova victoria elatum. 7 Consilio etiam Sabini vires adjuvere; nam quum æquassent aciem, duo extra ordinem millia, quæ in sinistrum cornu Romanorum in ipso certamine impressionem facerent, tenuere; 8 quæ ubi illatis ex transverso signis degravabant prope circumventum cornu; equites duarum legionum sexcenti fere ex equis desiliunt, cedentibusque jam suis provolant in primum, simulque & hosti se opponunt, &, æquato primum periculo, pudore deinde animos peditum accendunt. 9 Verecundiæ erat, equitem suo, alienoque marte pugnare: peditem ne ad pedes quidem degresso equiti parem esse.

Pugna cum iisdem.

LXIII. Vadunt igitur in prœlium ab sua parte omissum, & locum ex quo cesserant, repetunt: momentoque non restituta modo pugna, sed inclinatur etiam Sabinis cornu. 2 Eques inter ordines peditum tectus se ad equos recipit; transvolat inde in partem alteram, suis victoriæ nun-

LXII. 8. *Equites duarum legionum sexcenti*] Unicuique legioni erant decem tricenariæ turmæ, ut pluribus ostendit J. *Lipsius* de Militia Rom. Lib. II. Dial. VII.

cius, simul & in hostes jam pavidos, quippe fuso suæ partis validiore cornu, impetum facit; non aliorum eo prœlio virtus magis enituit. 3 Consul providere omnia, laudare fortes, increpare sicubi segnior pugna esset. Castigati fortium statim virorum operam edebant: tantumque hos pudor, quantum alios laudes excitabant. 4 Redintegrato clamore, undique omnes connixi hostem avertunt, nec deinde Romana vis sustineri potuit. Sabini fusi passim per agros castra hosti ad prædam relinquunt; ibi non sociorum, sicut in Algido res, sed suas Romanus populationibus agrorum amissas recipit. 5 Gemina victoria duobus bifariam prœliis parta, maligne senatus in unum diem supplicationes consulum nomine decrevit. Populus injussu & altero die frequens iit supplicatum; & hæc vaga popularisque supplicatio studiis prope celebratior fuit. 6 Consules ex composito, eodem biduo ad urbem accessere, senatumque in Martium campum evocavere; ubi quum de rebus ab se gestis agerent, questi primores Patrum senatum inter milites dedita opera terroris caussa haberi. 7 Itaque inde consules, ne criminationi locus esset, in prata Flaminia, ubi nunc ædes Apollinis est (jam tum Apollinarem appellabant) avocavere senatum. 8 Ubi quum ingenti consensu Patrum negaretur triumphus, L. Icilius tribunus plebis tulit ad populum de triumpho consulum: multis dissuasum prodeuntibus, maxime C. Claudio vociferante, 9 *De Patribus, non de hostibus consules triumphare velle, gratiamque pro privato merito in tribunum, non pro virtute honorem peti; nunquam ante de triumpho per populum actum,*

u. c. 308. a. C. 446.

Vincunt Romani.

Contentiones de triumpho Coss.

LXIII. 7. *Jam tum Apollinarem*] Legebatur *circum jam tum*, sed cum ostenderit *Gronovius* additam fuisse ab *Aldo* vocem *circum*, cúmque à Codicibus & Editionibus antiquioribus absit, delevimus. Nihil opus est contextum mendosum edere, ut lector hærens cogatur ad Notas confugere, quas legere interdum operæ pretium non est.

a. c. 306. a. C. 446. *semper æstimationem, arbitriumque ejus honoris penes senatum fuisse; 10 ne reges quidem majestatem summi ordinis imminuisse; ne ita omnia tribuni potestatis suæ implerent, ut nullum publicum consilium sinerent esse. Ita demum liberam civitatem fore, ita æquatas leges, si sua quisque jura ordo, suam majestatem teneat.*

Jussu Pl. triumphant. 11 In eandem sententiam multa & à cæteris senioribus Patrum cum essent dicta, omnes tribus eam rogationem acceperunt. Tum primum, sine auctoritate senatus, populi jussu triumphatum est.

Discordia domestica. LXIV. Hæc victoria tribunorum, plebisque prope in haud salubrem luxuriam vertit; conspiratione inter tribunos facta, ut iidem tribuni reficerentur; & quo sua minus cupiditas emineret, consulibus quoque continuarent magistratum. 2 Consensum Patrum caussabantur, quo per contumeliam consulum jura plebis labefacta essent. 3 *Quid futurum, nondum firmatis legibus, si novos tribunos per factiones suas consules adorti essent? non enim semper Valerios, Horatiosque consules fore, qui libertati plebis suas opes postferrent.* 4 Forte quadam utili ad tempus, ut comitiis præesset, potissimum M. Duilio sorte evenit, viro prudenti, & ex continuatione magistratus invidiam imminentem cernenti; 5 qui quum ex veteribus tribunis negaret ullius se rationem habiturum, pugnarentque collegæ ut liberas tribus in suffragium mitteret, aut concederet sortem comitiorum collegis, habituris è lege potius comitia, quam ex voluntate Patrum; 6 injecta contentione Duilius consules ad subsellia accitos, quum interrogasset, quid de comitiis consularibus in animo haberent, respondissentque, se novos consules creaturos; auctores popularis sententiæ, haud populares nactus, in concionem cum iis processit. 7 Ubi quum consules producti ad populum, interrogatique; si eos populus Romanus, memor libertatis per illos re-

ceptæ domi, memor militiæ, rerumque gestarum consules iterum faceret, quidnam facturi essent, nihil sententiæ suæ mutassent: 8 collaudatis consulibus, quod perseverarent ad ultimum dissimiles decemvirorum esse, comitia habuit: & quinque tribunis plebis creatis, quum præ studiis aperte petentium novem tribunorum alii candidati tribus non explerent, concilium dimisit: nec deinde comitiorum caussa habuit. 9 Satisfactum legi aiebat, quæ numero nusquam præfinito tribunis, modo ut relinquerentur, sanciret: & ab iis qui creati essent, cooptari collegas juberet. 10 Recitabatque rogationis carmen, in quo, *Si tribunos plebei decem rogabo, si quos minus hodie decem tribunos plebei fecerint: hi tum uti quos sibi collegas cooptassent, ut illi legitimi eadem lege tribuni plebei sint, ut illi quos hodie tribunos plebei feceritis.* 11 Duilius quum ad ultimum perseverasset, negando quindecim tribunos plebei rempubl. habere posse, victa collegarum cupiditate, pariter Patribus plebique acceptus, magistratu abiit.

u. c. 306. a. C. 446.

Tribuni Pl. cooptati.

LXV. Novi tribuni plebis in cooptandis collegis Patrum voluntatem foverunt; duos etiam patricios, consularesque, Sp. Tarpeium & A. Aterium cooptavere. 2 Consules creati, Lar. Herminius, T. Virginius Cœlimontanus, nihil magnopere ad Patrum aut plebis caussam inclinati, otium domi ac foris habuere. 3 L. Trebonius tribunus plebis infestus Patribus, quod se ab iis in cooptandis tribunis fraude captum, proditum à collegis, aiebat; 4 rogationem tulit, *ut qui plebem Romanam tribunos plebei rogaret, is usque eo rogaret, dum decem tribunos plebei faceret*, insectandisque Patribus, unde Aspero etiam inditum est cognomen, tribunatum gessit. 5 Inde M. Geganius Macerinus, & C. Julius consules facti, coitiones tribunorum adversus nobilium juventutem ortas, sine insectatione potestatis ejus, conservata majesta-

u. c. 307. a. C. 445. L. Herminio & T. Virginio Coss.

u. c. 308. a. C. 444. Geganio & C. Julio Coss.

u. c. 308. a. C. 444. te Patrum, sedavere: 6 plebem, decreto ad bellum Volscorum & Æquorum delectu, sustinendo rem, ab seditionibus continuere: urbano quoque otio foris omnia tranquilla esse affirmantes, per discordias civiles externos tollere animos. 7 Cura pacis, concordiæ quoque intestinæ caussa fuit; *Discordiæ caussa.* sed alter semper ordo gravis alterius modestiæ erat: quiescenti plebi ab junioribus Patrum injuriæ fieri cœptæ: 8 ubi tribuni auxilio humilioribus essent, in primis parum proderat; deinde ne ipsi quidem inviolati erant; utique postremis mensibus, quum & per coitiones potentiorum injuria fieret, & vis potestatis omnis aliquanto posteriore anni parte languidior ferme esset: 9 jamque plebs ita in tribunatu ponere aliquid spei, si similes Icilio tribunos haberet: nomine tantum se biennio habuisse. 10 Seniores contra Patrum, ut nimis feroces suos credere juvenes esse; ita malle, si modus excedendus esset, suis quam adversariis superesse animos: 11 adeo moderatio tuendæ libertatis, dum æquari velle simulando ita se quisque extollit, ut deprimat alium, in difficili est: cavendoque ne metuant homines, metuendos ultro se efficiunt: & injuriam à nobis repulsam, tanquam aut facere aut pati necesse sit, injungimus aliis.

LXVI. T. Quintius Capitolinus quartum, & *u. c. 309. a. C. 443. T. Quintio, A. Furio Coss.* Agrippa Furius consules inde facti, nec seditionem domi, nec foris bellum acceperunt: sed imminebat utrumque. 2 Jam non ultra discordia civium reprimi poterat, & tribunis & plebe incitata in Patres, quum dies alicui nobilium dicta novis semper certaminibus conciones turbaret: 3 ad quarum primum strepitum, velut signo accepto, arma cepere Æqui ac Volsci: *Æqui & Volsci bellum Rom. inferunt.* simul quod persuaserant iis duces, cupidi prædarum, biennio ante delectum indictum haberi non potuisse, abnuente jam plebe imperium; 4 eo

adversus se non esse missos exercitus, dissolvi licentia militandi morem, nec pro communi jam patria Romam esse; quicquid ira.um, simultatumque cum externis fuerit, in ipsos verti; occæcatos lupos intestina rabie opprimendi occasionem esse. 5 Conjunctis exercitibus Latinum primum agrum populati sunt: deinde, postquam ibi nemo vindex occurrebat; tum vero exsulantibus belli auctoribus, ad mœnia ipsa Romæ populabundi regione portæ Esquilinæ accessere; 6 vastationem agrorum urbi per contumeliam ostentantes; unde postquam inulti prædam præ se agentes, retro ad Corbionem agmine iere, Quintius consul ad concionem populum vocavit. u. c. 309. a. C. 443.

LXVII. Ibi in hanc sententiam locutum accipio: *Etsi mihi nullius noxæ conscius, Quirites, sum, tamen cum pudore summo in concionem vestram processi. Hoc vos scire, hoc posteris memoriæ traditum iri, Æquos & Volscos vix Hernicis modo pares, T. Quintio quartum consule ad mœnia urbis Romæ impune armatos venisse.* 2 *Hanc ego ignominiam (quamquam jam diu ita vivitur, is status rerum est, ut nihil boni divinet animus) si huic potissimum imminere anno scissem, vel exsilio, vel morte si alia fuga honoris non esset, vitassem.* 3 *Ergo, si viri arma illa habuissent, qui in portis fuere nostris, capi Roma me consule potuit? satis honorum, satis superque vitæ erat; mori consulem tertium oportuit.* 4 *Quem tandem ignavissimi hostium contempsere? nos consules? an vos Quirites? si culpa in nobis est, auferte imperium indignis: & si id parum est, insuper pœnas expetite.* 5 *Si in vobis, nemo Deorum, nec hominum sit, qui vestra puniat peccata, Quirites, vosmet tantum eorum pœniteat. Non illi vestram ignaviam contempsere, nec suæ virtuti confisi sunt; quippe toties fusi, fugatique, castris exuti, agro mulctati, sub jugum missi, & se & vos novere.* 6 *Discordia ordinum est venenum urbis hujus; Patrum ac plebis certami-*

T. Quintii oratio de concordia.

a. r. 309. a. C. 443. na: dum nec nobis imperii, nec vobis libertatis est modus, dum tædet vos patriciorum, nos plebeiorum magistratuum; sustulere illis animos. 7 Prô Deûm fidem, quid vobis vultis? Tribunos plebis concupistis, concordiæ caussa concessimus. Decemviros desiderastis, creari passi sumus. Decemvirorum vos pertæsum est, coëgimus abire magistratu. 8 Manente in eosdem privatos ira vestra, mori atque exsulare nobilissimos viros, honoratissimosque passi sumus. 9 Tribunos plebis creari iterum voluistis, creastis. Consules facere vestrarum partium, etsi Patribus videbamus iniquum; patricium quoque magistratum plebi donum fieri vidimus: auxilium tribunicium, provocationem ad populum, scita plebis injuncta patribus; sub titulo æquandarum legum, nostra jura oppressa tulimus & ferimus. 10 Qui finis erit discordiarum? Ecquando unam urbem habere, ecquando communem hanc esse patriam licebit? Victi nos æquiore animo quiescimus, quam vos victores; satisne est, nobis vos metuendos esse. 11 Adversus nos Aventinum capitur, adversus nos Sacer occupatur mons. Esquilias quidem ab hoste prope captas, & scandentem in aggerem Volscum hostem nemo submovit; in nos viri, in nos armati estis.

LXVIII. Agite dum, ubi hic curiam circumsederitis, & forum infestum feceritis, & carcerem impleveritis principibus; 2 iisdem istis ferocibus animis egredimini extra portam Esquilinam: aut si ne hoc quidem audetis, ex muris visite agros vestros, ferro ignique vastatos, prædam abigi, fumare incensa passim tecta. 3 At enim communis res per hæc loco est pejore: ager uritur, urbs obsidetur, belli gloria penes hostem est. Quid tandem privatæ res vestræ, quo statu sunt? Jam unicuique ex agris sua damna nunciabuntur; quid est tandem domi, unde ea expleatis? 4 Tribuni vobis amissa reddent ac restituent? vocis verborumque quantum voletis, ingerent, & criminum in principes & legum aliarum super alias & concionum. Sed ex illis concionibus nunquam vestrum

quisquam re, fortunâ, domum auctior rediit. 5 Ecquis retulit aliquid ad conjugem & liberos, præter odia, offensiones, simultates publicas, privatasque? à quibus semper non vestra virtute innocentiaque, sed auxilio alieno tuti sitis. 6 At Hercules, quum stipendia, nobis consulibus, non tribunis ducibus, & in castris, non in foro faciebatis, & in acie vestrum clamorem hostes, non in concione Patres Romani horrebant, prædâ partâ, agro ex hoste capto, pleni fortunarum gloriæque simul publicæ, simul privatæ, triumphantes domum ad penates redibatis; nunc oneratum vestris fortunis hostem abire sinitis. 7 Hærete affixi concionibus, & in foro vivite; sequitur vos necessitas militandi quam fugitis. Grave erat in Æquos & Volscos proficisci? Ante portas est bellum; si inde non pellitur, jam intra mœnia erit, & arcem & Capitolium scandet, & in domos vestras vos persequetur. 8 Biennio ante senatus delectum haberi, & educi exercitum in Algidum jussit; sedemus desides domi, mulierum ritu inter nos altercantes; præsenti pace læti, nec cernentes ex otio illo brevi multiplex bellum rediturum. 9 His ego gratiora dictu alia esse scio: sed me vera pro gratis loqui, etsi meum ingenium non moneret, necessitas cogit. Vellem equidem vobis placere, Quirites, sed multo malo vos salvos esse; qualicunque erga me animo futuri estis. 10 Natura hoc ita comparatum est, ut qui apud multitudinem sua causa loquitur, gratior eo sit, cujus mens nihil præter publicum commodum videt; nisi forte assentatores publicos, plebicolas istos, qui vos nec in armis, nec in otio esse sinunt, vestra vos caussa incitare & stimulare putatis. 11 Concitati, aut honori, aut quæstui illis estis: & quia in concordia ordinum nullos se usquam esse vident, malæ rei se quam nullius, turbarum ac seditionum, duces esse volunt. 12 Quarum rerum si vos tædium tandem capere potest, & patrum, vestrosque antiquos mores vultis pro his novis sumere, nulla supplicia recuso, 13 nisi paucis

u. c. 308. a. C. 443.

Tribunicia seditiones quam inutiles.

Adulatores Plebis.

U. C. 309. A. C. 443. *cis diebus hos populatores agrorum nostrorum fusos fugatosque castris exuero, & à portis nostris, mœnibusque ad illorum urbes hunc belli terrorem, quo nunc vos attoniti estis, transtulero.*

LXIX. Raro alias tribuni popularis oratio acceptior plebi, quam tunc severissimi consulis fuit. 2 Juventus quoque, quæ inter tales metus detrectationem militiæ, telum acerrimum adversus Patres habere solita erat, bellum & arma spectabat, & agrestium fuga, spoliatique in agris & vulnerati, fœdiora iis, quæ subjiciebantur oculis, nunciantes, totam urbem ira implevere. 3 In senatum ubi ventum est, ibi vero in Quintium omnes versi, ut unum vindicem majestatis Romanæ intueri, & primores Patrum *dignam* dicere *concionem imperio consulari, dignam tot consulatibus anteactis, dignam vita omni plena honorum sæpe gestorum, sæpius meritorum.* 4 *Alios consules aut per proditionem dignitatis Patrum plebi adulatos, aut acerbe tuendo jura ordinis asperiorem domando multitudinem fecisse: T. Quintium orationem memorem majestatis Patrum, concordiæque ordinum, & temporum inprimis habuisse.* 5 *Orare eum, collegamque, ut capesserent rempubl. orare tribunos, ut uno animo cum consulibus bellum ab urbe ac mœnibus propulsari vellent, plebemque obedientem in re tam trepida Patribus præberent: appellare tribunos communem patriam, auxiliumque eorum implorare, vastatis agris, urbe prope oppugnata.* 6 Consensu omnium delectus decernitur, habeturque. Quum consules in concione pronunciassent, *Tempus non esse caussas cognoscendi: omnes juniores postero die prima luce in campo Martio adessent:* 7 *cognoscendis causis eorum qui nomina non dedissent, bello perfecto se daturos tempus; pro desertore futurum, cujus non probassent caussam;* omnis juventus affuit postero die. 8 Cohortes sibi quæque centuriones legerunt: bini senatores singulis cohortibus præpositi. Hæc omnia

Laus T. Quintii.

adeo

adeo mature perfecta accepimus, ut signa eo ipso die à quæstoribus ex ærario prompta delataque in campum, quarta diei hora mota ex campo sint: exercitusque novus, paucis cohortibus veterum militum voluntate sequentibus, manserit ad decimum lapidem. 9 Insequens dies hostem in conspectum dedit: castraque ad Corbionem castris sunt conjuncta. 10 Tertio die quum ira Romanos; illos, quum toties rebellassent, conscientia culpæ ac desperatio irritaret, mora dimicandi nulla est facta. u. c. 309. a. C. 443.

LXX. In exercitu Romano, quum duo consules essent potestate pari; quod saluberrimum in administratione magnarum rerum est, summa imperii, concedente Agrippa, penes collegam erat: & prælatus ille facilitati summittentis se comiter respondebat; communicando consilia laudesque, & æquando imparem sibi. 2 In acie Quintius dextrum cornu, Agrippa sinistrum tenuit: Sp. Postumio Albo legato datur media acies tuenda: legatum alterum Ser. Sulpicium equitibus præficiunt. 3 Pedites ab dextro cornu egregie pugnavere; haud segniter resistentibus Volscis. 4 Ser. Sulpicius per mediam hostium aciem cum equitatu perrupit; unde quum eadem reverti posset ad suos, priusquam hostis turbatos ordines reficeret, terga impugnare hostium satius visum est; momentoque temporis in aversam incursando aciem ancipiti terrore dissipasset hostes, ni suo proprio eum prœlio æquites Volscorum & Æquorum exceptum aliquandiu tenuissent. 5 Ibi vero Sulpicius, *Negare cunctandi tempus esse, circumventos interclusosque ab suis* vociferans, *ni equestre prœlium*

Volsci & Æqui vincuntur

LXX. 4. *Ni suo proprio &c.*] Mirum est equitatum Volscorum & Æquorum equitatui Romano se in legiones Volscas & Æquas inferenti, se non objecisse; nam erat equitatûs equitatum hostilem si non invadere, at certè observare. Similia in *Livio* sæpiùs animadvertimus. Vide ad Lib. II. 31. 2.

u. c. 309. a. C. 443. *conniſi omni vi perficerent.* [6] *Nec fugare equitem integrum ſatis eſſe, conficerent equos viroſque, ne quis reveheretur inde ad prœlium, aut integraret pugnam; non poſſe illos reſiſtere ſibi, quibus conferta peditum acies ceſſiſſet.* [7] Haud ſurdis auribus dicta: impreſſione una totum equitatum fudere, magnam vim ex equis præcipitavere: ipſos, equoſque ſpiculis confodere; is finis pugnæ equeſtris fuit. [8] Tunc adorti peditum aciem, nuncios ad conſules rei geſtæ mittunt, ubi jam inclinabatur hoſtium acies; nuncius deinde & vincentibus Romanis animos auxit, & referentes gradum perculit Æquos. [9] In media primum acie vinci cœpti, qua permiſſus equitatus turbaverat ordines. [10] Siniſtrum deinde cornu ab Quintio conſule pelli cœptum; in dextro plurimum laboris fuit. Ibi Agrippa, ætate viribuſque ferox, quum omni parte pugnæ melius rem geri, quam apud ſe videret; accepta ſigna ab ſigniferis ipſe inferre, quædam jacere etiam in confertos hoſtes cœpit. [11] Cujus ignominiæ metu concitati milites, invaſere hoſtem; ita æquata ex omni parte victoria eſt. Nuncius tum à Quintio venit, victorem jam ſe imminere hoſtium caſtris, nolle irrumpere, antequam ſciat debellatum & in ſiniſtro cornu eſſe. [12] Si jam fudiſſet hoſtes, conferret ad ſe ſigna, ut ſimul omnis exercitus præda potiretur. [13] Victor Agrippa cum mutua gratulatione ad victorem collegam, caſtraque hoſtium venit, ibi paucis defendentibus, momentoque fuſis, ſine certamine in munitiones irrumpunt: prædaque ingenti compotem exercitum, ſuis etiam rebus recuperatis, quæ populatione agrorum amiſſæ erant, reducunt. [14] Triumphum nec ipſos poſtulaſſe, nec delatum iis ab ſenatu, accipio: nec traditur cauſſa ſpreti, aut non ſperati honoris. [15] Ego quantum in tanto intervallo temporum conjicio, quum Valerio atque Horatio conſulibus,

qui præter Volscos & Æquos Sabini etiam belli perfecti gloriam pepererant, negatus ab senatu triumphus esset, verecundiæ fuit pro parte dimidia rerum consulibus petere triumphum; ne etiam si impetrassent, magis hominum ratio, quam meritorum habita videretur.

u. c. 309. a. C. 443.

LXXI. Victoriam honestam ex hostibus partam, turpe domi de finibus sociorum judicium populi deformavit. 2 Aricini atque Ardeates de ambiguo agro quum sæpe bello certassent, multis invicem cladibus fessi, judicem populum Romanum cepere. 3 Quum ad caussam orandam venissent, concilio populi à magistratibus dato, magna contentione actum; jamque editis testibus quum tribus vocari & populum inire suffragium oporteret, consurgit P. Scaptius de plebe, magno natu: 4 &, *Si licet*, inquit, *consules, de republica dicere; errare ego populum in hac caussa non patiar.* Quum, ut vanum, eum negarent consules audiendum esse, vociferantemque prodi publicam caussam, summoveri jussissent, tribunos appellat. 5 Tribuni, ut fere semper reguntur à multitudine magis quam regunt, dedere cupidæ audiendi plebi, ut quæ vellet, Scaptius diceret. 6 Ibi infit, *Annum se tertium & octogesimum agere, & in eo agro de quo agitur, militasse, non juvenem vicesima jam stipendia merentem, quum ad Coriolos sit bellatum. Eo se rem vetustate obliteratam, ceterum sua memoria infixam afferre.* 7 *Agrum, de quo ambigitur, finium Coriolanorum fuisse, captisque Coriolis jure belli publicum populi Romani factum. Mirari se, quonam more Ardeates Aricinique, cujus agri jus nunquam usurpaverint incolumi Coriolana re, eum se à populo Romano, quem pro domino judicem fecerint, intercepturos sperent.* 8 *Sibi exiguum vitæ tempus superesse; non potuisse se tamen inducere in animum, quin quem agrum miles pro virili parte manu cepisset, eum senex quoque voce, quæ*

Turpe judicium P. R. de sociorum finibus.

u. c. 309. a. C. 443. una posset, vindicaret. Magnopere se suadere populo, ne inutili pudore suam ipse caussam damnaret.

LXXII. Consules, quum Scaptium, non silentio modo, sed cum assensu etiam audiri animadvertissent; Deos hominesque testantes flagitium ingens fieri, Patrum primores arcessunt, cum his circumire tribunos, orare, [2] *Ne pessimum facinus pejore exemplo admitterent judices, in suam rem litem vertendo; quum præsertim etiamsi fas sit, curam emolumenti sui judici esse; nequaquam tantum agro intercipiendo acquiratur, quantum amittatur alienandis injuria sociorum animis.* [3] *Nam famæ quidem ac fidei damna majora esse, quam quæ æstimari possent. Hoc legatos referre domum? hoc vulgari? hoc socios audire? hoc hostes? Quo cum dolore hos? quo cum gaudio illos?* [4] *Scaptione hoc concionali seni assignaturos putarent finitimos populos? Clarum hac fore imagine Scaptium nomen, populum Romanum quadruplatoris & interceptoris litis alienæ personam laturum;* [5] *quem enim hoc privatæ rei judicem fecisse, ut sibi controversiosam adjudicaret rem? Scaptium ipsum id quidem, etsi præmortui jam sit pudoris, non facturum.* [6] Hæc consules, hæc Patres vociferantur; sed plus cupiditas, & auctor cupiditatis Scaptius valet. Vocatæ tribus judicaverunt agrum publicum populi Romani esse. [7] Nec abnuitur ita fuisse, si ad judices alios itum foret: nunc haud sane quicquam bona caussa elevatur dedecus judicii; idque non Aricinis, Ardeatibusque, quam Patribus Romanis, fœdius atque acerbius visum. Reliquum anni quietum ab urbanis motibus & ab externis mansit.

Frustra reclamant Consules.

EPITOME LIBRI IV.

Lex de connubio Patrum & plebis à tribunis plebis, contentione magna, Patribus repugnantibus, perlata est. Tribuni militares. Aliquot annis

res populi Romani domi militiaque per hoc genus magistratus administrata. Item Censores tunc primum creati. Ager Ardeatinus populi Romani judicio ablatus, missis in eum colonis, restitutus est. Cum fame populus Romanus laboraret, Sp. Mælius eques Romanus frumentum populo sua impensa largitus est: & ob id factum conciliata sibi plebe, regnum affectans, à C. Servilio Ahala magistro equitum, jussu Quintii Cincinnati dictatoris, occisus est: L. Minucius index bove aurata donatus est. Legatis Romanis à Fidenatibus occisis, quoniam ob rempublicam occubuerant, statuæ in Rostris positæ sunt. Cornelius Cossus tribunus militum, occiso Tolumnio rege Veientium, opima spolia secunda Feretrio retulit. Mamercus Æmilius dictator, censuræ honore, qui antea per quinquennium gerebatur, anni & sex mensium spatio finito, ob eam rem à censoribus notatus est. Fidenæ in potestatem redactæ eoque coloni missi sunt; quibus occisis Fidenates quum defecissent à populo Romano; à Mamerco Æmilio dictatore victi sunt, & Fidenæ captæ. Conjuratio servorum oppressa. Postumius tribunus militum, propter crudelitatem ab exercitu occisus est. Stipendium ex ærario tum primum militibus datum. Res præterea gestas adversum Volscos & Veientes, Fidenates, & Faliscos, continet.

I. HOs secuti M. Genucius & C. Curtius consules. Fuit annus domi, forisque infestus; nam anni principio & de connubio Patrum & plebis C. Canuleius tribunus plebis rogationem promulgavit; [2] qua contaminari sanguinem suum Patres, confundique jura gentium rebantur: & mentio primo sensim illata à tribunis, ut alterum ex plebe consulem liceret fieri, eo processit deinde, ut rogationem novem tribuni promulgarent, *ut* *u. c. 310. a. C. 442.* *Lex de connubio Patrum & Plebis.*

I. 1. *C. Curtius*] Hoc est verum nomen Consulis, ut ostendit *St. Pighius*, ad hunc annum.

u. c. 310. a.C. 442. *De Cos. plebeio.* *populo potestas esset, seu de plebe, seu de Patribus vellet, consules faciendi.* 3 Id vero si fieret, non vulgari modo cum infimis, sed prorsus auferri à primoribus ad plebem, summum imperium credebant. 4 Læti ergo audiere Patres, Ardeatium populum ob injuriam agri abjudicati descisse, & Veientes depopulatos extrema agri Romani, & Volscos Æquosque, ob communitam Verruginem, fremere; adeo vel infelix bellum ignominiosæ paci præferebant. 5 His itaque in majus etiam acceptis, ut inter strepitum tot bellorum conticescerent actiones tribuniciæ, delectus haberi, bellum armaque vi summa apparari jubent; si quo intentius possit, quam T. Quintio consule *Discordia.* apparatum sit. 6 Tum C. Canuleius pauca in senatu vociferatus, nequicquam territando consules avertere plebem à cura novarum legum; nunquam eos se vivo delectum habituros, antequam ea, quæ promulgata ab se collegisque essent, plebes scivisset; confestim ad concionem advocavit.

II. Eodem tempore & consules senatum in tribunum, & tribunus populum in consules incitabat. *Coss. invehuntur in Trib.* Negabant consules *jam ultra ferri posse furores tribunicios, ventum jam ad finem esse; domi plus belli concitari, quam foris.* 2 *Id adeo non plebis, quam Patrum; neque tribunorum magis, quam consulum culpa accidere; cujus rei præmium sit in civitate, eam maximis semper auctibus crescere: sic pace bonos, sic bello fieri.* 3 *Maximum Romæ præmium seditionum esse: id & singulis universisque semper honori fuisse.* 4 *Reminiscerentur quam majestatem senatus ipsi à patribus accepissent: quam liberis tradituri essent; ut (quemadmodum plebs gloriari posset) auctiorem ampli oremque; finem ergo non fieri, nec futuram, donec quam felices seditiones, tam honorati seditionum auctores essent.* 5 *Quas, quantasque res C. Canuleium*

II. 4. *Ut (quemadmodum plebs, &c.*] Lectionem Gronovianam primis Editionibus & MSS. propiorem admisimus.

aggressum? colluvionem gentium, perturbationem auspiciorum publicorum, privatorumque afferre; ne quid sinceri, ne quid incontaminati sit: ut discrimine omni sublato, nec se quisquam nec suos noverit. 6 Quam enim aliam vim connubia promiscua habere, nisi ut ferarum prope ritu vulgentur concubitus plebis, Patrumque? ut qui natus sit, ignoret cujus sanguinis, quorum sacrorum sit; dimidius Patrum sit, dimidius plebis, ne secum quidem ipse concors. 7 Parum id videri, quod omnia divina humanaque turbentur: jam ad consulatum vulgi turbatores accingi; & primo, ut alter consul ex plebe fieret, id modo sermonibus tentasse, nunc rogari, ut seu ex patribus, seu ex plebe velit populus consules creet: & creaturos haud dubie ex plebe seditiosissimum quemque. 8 Canuleios igitur, Iciliosque consules fore; ne id Jupiter optimus maximus sineret, regiæ majestatis imperium eo recidere: & se millies morituros potius, quam ut tantum dedecoris admitti patiantur. 9 Certum habere, majores quoque si divinassent, concedendo omnia non mitiorem in se plebem, sed asperiorem, alia ex aliis iniquiora postulando, quum prima impetrasset, futuram; 10 primo quamlibet dimicationem subituros fuisse potius, quam eas leges sibi imponi paterentur; quia tum concessum sit de tribunis, iterum concessum esse. 11 Finem non fieri posse; in eadem civitate tribunos plebis, & Patres esse: aut hunc ordinem, aut illum magistratum tollendum esse: potiusque sero, quam nunquam obviam eundum audaciæ temeritatique. 12 Illine ut impune primo discordias serentes concitent finitima bella, deinde adversus ea, quæ concitaverint, armari civitatem, defendique prohibeant? & quum

u. c. 310. a.C. 442.

In coss. plebeios.

II. 5. *Perturbationem auspiciorum*] Contendebant, nempe, Patricii *neminem Plebeium auspicia*, seu jus capiendorum auspiciorum, *habere*, *ideoque decemviros connubium diremisse*, *ne incerta prole*, *auspicia turbarentur*.

II. 10. *Iterum concessum esse*] De Decemviris creandis.

II. 11. *Finem non fieri*] Lege, *finem non fieri*; nempe nova à Senatu petendi in gratiam Plebis; *non posse in eadem* &c. ut rectè J. F. Gronovius.

U. c. 310. a. C. 442. *hostes tantum non arcessierint, exercitus conscribi adversus hostes non patiantur? 13 Sed audent Canuleius in senatu proloqui, se, nisi suas leges tanquam victoris Patres accipi sinant, delectum haberi prohibiturum; quid esse aliud, quam minari se proditurum patriam? oppugnari atque capi passurum? quid eam vocem animorum, non plebi Romanæ, sed Volscis & Æquis & Veientibus allaturam? 14 Nonne Canuleio duce se speraturos Capitolium atque arcem scandere posse, si Patribus tribuni, cum jure ac majestate adempta, animos etiam eripuerint? Consules paratos esse duces prius adversus scelus civium, quam adversus hostium arma.*

III. Quum maxime hæc in senatu agerentur, Canuleius pro legibus suis & adversus consules ita disseruit: 2 *Quantopere vos, Quirites, contemnerent Patres, quam indignos ducerent, qui una secum urbe intra eadem mœnia viveretis, sæpe equidem & ante videor animadvertisse: 3 nunc tamen maxime, quod adeo atroces in has rogationes nostras coorti sunt, quibus quid aliud quam admonemus cives nos eorum esse, & si non easdem opes habere, eandem tamen patriam incolere? 4 Altera connubium petimus quod finitimis, externisque dari solet: nos quidem civitatem, quæ plus quam connubium est, hostibus etiam victis, dedimus. 5 Altera nihil novi ferimus, sed id, quod populi est, repetimus atque usurpamus: ut quibus velit, populus Romanus honores mandet. 6 Quid tandem est, cur cœlum ac terras misceant, cur in me impetus modo pene in senatu sit factus? negent se manibus temperaturos, violaturosque denuncient sacrosanctam potestatem? 7 Si populo Romano liberum suffragium datur, ut quibus velit consulatum mandet, & non præciditur spes plebeio quoque, si dignus summo honore erit, apiscendi summi honoris, stare urbs hæc non poterit? de imperio actum est? & perinde hoc valet, plebeiusne consul fiat, tanquam servum, aut libertinum aliquis consulem futurum dicat? 8 Ecquid sentitis in*

Tr. Pl. invehitur in Coss.

Coss. plebeios esse posse.

quanto contemptu vivatis? Lucis vobis hujus partem, u. c. 310. a. C. 442.
si liceat, adimant: quod spiratis, quod vocem mittitis, quod formas hominum habetis, indignantur. 9 Quin etiam (si Diis placet) nefas aiunt esse, consulem plebeium fieri. Obsecro vos; si non ad fastos, non ad commentarios pontificum admittimur; ne ea quidem scimus, quæ omnes peregrini etiam sciunt: consules in locum regum successisse: nec aut juris, aut majestatis quicquam habere, quod non in regibus ante fuerit? 10 En unquam creditis fando auditum esse, Numam Pompilium, non modo non patricium, sed ne civem quidem Romanum, ex Sabino agro accitum, populi jussu, Patribus auctoribus Romæ regnasse? 11 L. deinde Tarquinium non modo Romanæ, sed ne Italicæ quidem gentis, Damarati Corinthii filium, incolam ab Tarquiniis, vivis liberis Anci, regem factum? 12 Servium Tullium post hunc captiva Corniculana natum, patre nullo, matre serva, ingenio, virtute regnum tenuisse? Quid enim de T. Tatio Sabino dicam, quem ipse Romulus parens urbis in societatem regni accepit? 13 Ergo dum nullum fastiditur genus, in quo eniteret virtus, crevit imperium Romanum. Pœniteat nunc vos plebeii consulis, quum majores nostri advenas reges non fastidierint: & ne regibus quidem exactis clausa urbs fuerit peregrinæ virtuti. 14 Claudiam certe gentem, post reges exactos, ex Sabinis non in civitatem modo accepimus, sed etiam in patriciorum numerum? 15 Ex peregrino ne patricius, deinde consul fiat; civis Rom. si sit ex plebe, præcisa consulatus spes erit? 16 Utrum tandem non credimus fieri posse, ut vir fortis ac strenuus, pace belloque bonus ex plebe, sit Numæ, L. Tarquinio, Servio Tullio similis? 17 An, ne si sit quidem, ad gubernacula reipubl. accedere eum patiemur? potiusque decemviris, deterrimis mortalium, qui tum omnes ex Patribus erant, quam optimis regum, novis hominibus similes consules sumus habituri?

IV. At enim nemo post reges exactos de plebe con-

u. c. 310. a. C. 442. Nova posse multa institui.

sul fuit. Quid postea? Nullane res nova institui debet? & quod nondum est factum (multa enim nondum sunt facta in novo populo) ea, ne si utilia quidem sint, fieri oportet? 2 Pontifices, augures, Romulo regnante nulli erant: ab Numa Pompilio creati sunt; census in civitate, & descriptio centuriarum, classiumque non erat: ab Servio Tullio est facta. 3 Consules numquam fuerant: regibus exactis, creati sunt. Dictatoris nec imperium, nec nomen fuerat: apud Patres esse cœpit. Tribuni plebis, ædiles, quæstores, nulli erant: institutum est ut fierent. Decemviros legibus scribendis intra decem hos annos & creavimus, & è republ. sustulimus. 4 Quis dubitat, quin in æternum urbe condita, in immensum crescente, nova imperia, sacerdotia, jura gentium, hominumque, instituantur? 5 Hoc ipsum, ne connubium patribus cum plebe esset, non decemviri tulerunt paucis his annis pessimo exemplo publico, cum summa injuria plebis? An esse ulla major, aut insignior contumelia potest, quam partem civitatis velut contaminatam, indignam connubio haberi? 6 Quid est aliud, quam exsilium intra eadem mœnia, quam relegationem pati? ne affinitatibus, ne propinquitatibus immisceamur, cavent; ne societur sanguis. 7 Quid? hoc si polluit nobilitatem istam vestram, quam plerique oriundi ex Albanis & Sabinis, non genere, nec sanguine, sed per cooptationem in Patres habetis, aut ab regibus lecti, aut post reges exactos jussu populi; sinceram servare privatis consiliis non poteratis, nec ducendo ex plebe, neque vestras filias, sororesque enubere sinendo è Patribus? 8 Nemo plebeius patriciæ virgini vim afferret: patriciorum ista libido est; nemo invitum pactionem nuptialem quemquam facere coëgisset. 9 Verum enimvero lege id prohiberi, & connubium tolli Patrum ac plebis, id demum contumeliosum plebi est; cur enim non confertis, ne sit connubium divitibus ac pauperibus? 10 Quod privatorum consiliorum ubique semper fuit, ut in quam cuique fœmina conve-

De connubio gentium patr. & pleb.

nisset domum, nuberet; ex qua pactus esset vir domo, in matrimonium duceret; id vos sub legis superbissima vincula conjicitis, qua dirimatis societatem civilem, duasque ex una civitate faciatis. u. c. 310. a. C. 442.
11 Cur non sancitis, ne vicinus patricio sit plebeius? ne eodem itinere eat? ne idem convivium ineat? ne in foro eodem consistat? Quid enim in re est aliud, si plebeiam patricius duxerit, si patriciam plebeius? quid juris tandem mutatur? 12 nempe patrem sequuntur liberi; nec quod nos ex connubio vestro putamus, quicquam est; præterquam ut hominum, ut civium numero simus; nec vos (nisi in contumeliam, ignominiamque nostram certare juvat) quod contendatis, quicquam est.

V. *Denique, utrum tandem populi Romani an vestrum summum imperium est? Regibus exactis, utrum vobis dominatio, an omnibus æqua libertas parta est?* Cujus esset Roma imperium.
2 Oportet licere populo Romano, si velit, jubere legem; an ut quæque rogatio promulgata erit, vos delectum pro pœna decernetis? & simul ego tribunus vocare tribus in suffragium cœpero, tu statim consul sacramento juniores adiges & in castra educes: & minaberis plebi, minaberis tribuno? 3 Quid, si non quantum ista mina adversus plebis consensum valerent, bis jam experti essetis? scilicet, quia nobis consultum volebatis, certamine abstinuistis; an ideo non est dimicatum, quod quæ pars firmior, eadem modestior fuit? 4 Nec nunc erit certamen, Quirites: animos vestros illi tentabunt semper, vires non experientur. 5 Itaque ad bella ista, seu falsa, seu vera sunt, consules, parata vobis plebes est, si connubiis redditis, unam hanc civitatem tandem facitis, si coalescere, si jungi, miscerique vobis privatis necessitudinibus possunt: si spes, si aditus ad honores viris strenuis & fortibus datur: si in consortio, si in societate reipubl. esse, si, quod æquæ libertatis est, invicem annuis magistratibus parere, atque imperitare licet. 6 Si hæc impediet aliquis; ferte sermonibus, & multiplicate fama bel-

U. c. 310. a. C. 442.

Nova posse multa institui.

sul fuit. Quid postea? Nullane res nova institui debet? & quod nondum est factum (multa enim nondum sunt facta in novo populo) ea, ne si utilia quidem sint, fieri oportet? 2 Pontifices, augures, Romulo regnante nulli erant: ab Numa Pompilio creati sunt; census in civitate, & descriptio centuriarum, classiumque non erat: ab Servio Tullio est facta. 3 Consules numquam fuerant: regibus exactis, creati sunt. Dictatoris nec imperium, nec nomen fuerat: apud Patres esse cœpit. Tribuni plebis, ædiles, quæstores, nulli erant: institutum est ut fierent. Decemviros legibus scribendis intra decem hos annos & creavimus, & è republ. sustulimus. 4 Quis dubitat, quin in æternum urbe condita, in immensum crescente, nova imperia, sacerdotia, jura gentium, hominumque, instituantur? 5 Hoc ipsum, ne connubium patribus cum plebe esset, non decemviri tulerunt paucis his annis pessimo exemplo publico, cum summa injuria plebis? An esse ulla major, aut insignior contumelia potest, quam partem civitatis velut contaminatam, indignam connubio haberi? 6 Quid est aliud, quam exsilium intra eadem mœnia, quam relegationem pati? ne affinitatibus, ne propinquitatibus immisceamur, cavent; ne societur sanguis. 7 Quid? hoc si polluit nobilitatem istam vestram, quam plerique oriundi ex Albanis & Sabinis, non genere, nec sanguine, sed per cooptationem in Patres habetis, aut ab regibus lecti, aut post reges exactos jussu populi; sinceram servare privatis consiliis non poteratis, nec ducendo ex plebe, neque vestras filias, sororesque enubere sinendo è Patribus? 8 Nemo plebeius patriciæ virgini vim afferret: patriciorum ista libido est; nemo invitum pactionem nuptialem quemquam facere coëgisset. 9 Verum enimvero lege id prohiberi, & connubium tolli Patrum ac plebis, id demum contumeliosum plebi est; cur enim non confertis, ne sit connubium divitibus ac pauperibus? 10 Quod privatorum consiliorum ubique semper fuit, ut in quam cuique fœmina conve-

De connubio gentium patr. & pleb.

nisset domum, nuberet; ex qua pactus esset vir domo, in matrimonium duceret; id vos sub legis superbissima vincula conjicitis, qua dirimatis societatem civilem, duasque ex una civitate faciatis. 11 *Cur non sancitis, ne vicinus patricio sit plebeius? ne eodem itinere eat? ne idem convivium ineat? ne in foro eodem consistat? Quid enim in re est aliud, si plebeiam patricius duxerit, si patriciam plebeius? quid juris tandem mutatur?* 12 *nempe patrem sequuntur liberi; nec quod nos ex connubio vestro putamus, quicquam est; præterquam ut hominum, ut civium numero simus; nec vos (nisi in contumeliam, ignominiamque nostram certare juvat) quod contendatis, quicquam est.* u. c. 310. a. C. 442.

V. *Denique, utrum tandem populi Romani an vestrum summum imperium est? Regibus exactis, utrum vobis dominatio, an omnibus æqua libertas parta est?* 2 *Oportet licere populo Romano, si velit, jubere legem; an ut quæque rogatio promulgata erit, vos delectum pro pœna decernetis? & simul ego tribunus vocare tribus in suffragium cœpero, tu statim consul sacramento juniores adiges & in castra educes: & minaberis plebi, minaberis tribuno?* 3 *Quid, si non quantum ista mina adversus plebis consensum valerent, bis jam experti essetis? scilicet, quia nobis consultum volebatis, certamine abstinuistis; an ideo non est dimicatum, quod quæ pars firmior, eadem modestior fuit?* 4 *Nec nunc erit certamen, Quirites: animos vestros illi tentabunt semper, vires non experientur.* 5 *Itaque ad bella ista, seu falsa, seu vera sunt, consules, parata vobis plebes est, si connubiis redditis, unam hanc civitatem tandem facitis, si coalescere, si jungi, miscerique vobis privatis necessitudinibus possunt: si spes, si aditus ad honores viris strenuis & fortibus datur: si in consortio, si in societate reipubl. esse, si, quod æquæ libertatis est, invicem annuis magistratibus parere, atque imperitare licet.* 6 *Si hæc impediet aliquis; ferte sermonibus, & multiplicate fama bel-* Cujus esset Roma imperium.

u. c. 310. a. C. 442. *la; nemo est nomen daturus, nemo arma capturus: nemo dimicaturus pro superbis dominis, cum quibus nec in re publica honorum, nec in privata connubii societas est.*

VI. Quum in concionem & consules processissent, & res à perpetuis orationibus in altercationem vertisset; interroganti tribuno, cur plebeium consulem fieri non oporteret? 2 ut fortasse vere, sic parum utiliter in præsens certamen respondit, quod nemo plebeius auspicia haberet: ideoque decemviros connubium diremisse, ne incerta prole auspicia turbarentur. 3 Plebes ad id maxime indignatione exarsit, quod auspicari, tanquam invisi Diis immortalibus negarentur posse; nec ante finis contentionum fuit, (quum & tribunum acerrimum auctorem plebs nacta esset: & ipsa cum eo pertinacia certaret) quam victi tandem Patres, ut de connubio ferretur, consensere: 4 ita maxime rati contentionem de plebeiis consulibus tribunos, aut totam deposituros, aut post bellum dilaturos esse, contentamque interim connubio plebem, paratam delectui fore. 5 Quum Canuleius, victoriâ de Patribus & plebis favore ingens esset; accensi alii tribuni ad certamen pro rogatione sua summa vi pugnant; & crescente in dies fama belli, delectum impediunt. 6 Consules, quum per senatum, intercedentibus tribunis, nihil agi posset, consilia principum domi habebant; apparebat, aut hostibus, aut civibus, de victoria concedendum esse. 7 Soli ex consularibus Valerius atque Horatius non intererant consiliis. C. Claudii sententia consules armabat in tribunos: Quintiorum, Cincinnatique & Capitolini sententiæ abhorrebant à cæde, violandisque quos fœdere icto cum plebe sacrosanctos accepissent. 8 Per hæc consilia eo deducta res est, ut tribunos militum consulari potestate promiscue ex Patribus

Fertur lex de connubio gentium.

Impeditur delectus.

Tr. Militum creati.

ac plebe creari sinerent: de consulibus creandis nihil mutaretur; eoque contenti tribuni, contenta plebs fuit. 9 Comitia tribunis consulari potestate tribus creandis indicuntur; quibus indictis, extemplo quicunque aliquid seditiose dixerat, aut fecerat, quam maxime tribunicii, & prensare homines, & concursare toto foro candidati coepere: 10 ut patricios desperatio primo irritata plebe adipiscendi honoris, deinde indignatio, si cum his gerendus esset honos, deterreret; postremo coacti tamen à primoribus petiere, ne cessisse possessione reipubl. viderentur. 11 Eventus eorum comitiorum docuit, alios animos in contentione libertatis dignitatisque, alios secundum deposita certamina incorrupto judicio esse: tribunos enim omnes patricios creávit populus; contentus eo, quod ratio habita plebeiorum esset. 12 Hanc modestiam, æquitatemque & altitudinem animi, ubi nunc in uno inveneris, quæ tunc populi universi fuit?

u. c. 310. a. C. 442.

VII. Anno trecentesimo decimo, quam urbs Roma condita erat, primum tribuni militum pro consulibus magistratum ineunt, A. Sempronius Atratinus, L. Atilius, T. Cæcilius, quorum in magistratu concordia domi, pacem etiam foris præbuit. 2 Sunt qui propter adjectum Æquorum Volscorumque bello, & Ardeatium defectioni Veiens bellum, quia duo consules obire tot simul bella nequirent, tribunos militum tres creatos dicant, sine mentione promulgatæ legis de consulibus creandis ex plebe: & imperio, & insignibus consularibus usos. 3 Non tamen pro firmato jam stetit magistratus ejus jus: quia tertio mense quam inierunt, augurum decreto, perin-

VII. 1. *Anno trecentesimo decimo.*] Designati nempe sunt Tribuni hoc anno, sed Magistratum gesserunt sequente. Vide Henr. Dodwell. Dissert. x. de Cyclis & Chron. Dionysiana. Quia tamen tertio mense abierunt Magistratu, annus signatur nomine Consulum, postea creatorum.

u. c. 310. a. C. 442. de ac vitio creati, honore abiere: quod C. Curtius, qui comitiis eorum præfuerat, parum recte tabernaculum cepisset. 4 Legati ab Ardea Romam venerunt: ita de injuria querentes, ut si demeretur ea, in fœdere atque amicitia mansuros restituto agro appareret. 5 Ab senatu responsum est, *judicium populi rescindi ab senatu non posse, præterquam quod nullo nec exemplo, nec jure fieret, concordiæ etiam ordinum caussa.* 6 *Si Ardeates sua tempora exspectare velint, arbitriumque senatui levandæ injuriæ suæ permittant, fore, ut postmodum gaudeant se iræ moderatos: sciantque Patribus æque curæ fuisse, ne qua injuria in eos oriretur, ac ne orta diuturna esset.* 7 Ita legati, quum se rem integram relaturos dixissent, comiter dimissi. Patricii, quum sine curuli magistratu respubl. esset, coiere, & interregem creavere: contentio, consulesne, an tribuni militum crearentur, in interregno rem dies complures tenuit. 8 Interrex ac senatus, consulum comitia; tribuni plebis & plebs tribunorum militum ut habeantur, tendunt. Vicerunt Patres, quia & plebs patriciis seu hunc seu illum delatura honorem, frustra certare supersedit: 9 & principes plebis ea comitia malebant, quibus non haberetur ratio sui, quam quibus ut indigni præterirentur: tribuni quoque plebis certamen sine effectu in beneficio apud primores Patrum reliquere.

u. c. 311. a. C. 441. *L. Papirio & L. Sempronio Coss.* 10 T. Quintius Barbatus interrex consules creat L. Papirium Mugilanum, L. Sempronium Atratinum. His consulibus cum Ardeatibus fœdus renovatum est; idque monumenti est, consules eos illo anno fuisse, qui neque in annalibus priscis, neque in libris magistratuum inveniuntur. 11 credo, quod tribuni militum initio anni fuerunt, eo perinde ac si totum annum in imperio fuerint,

VII. 3. *Tabernaculum cepisset*] Similis loquutio apud Ciceronem de Nat. Deor. Lib. II. c. 4. & *Valer. Maximum* Lib. I. c. 1.

suffectis his consulibus, prætermissa nomina con- *u. c. 311.*
sulum horum. 12 Licinius Macer auctor est, & *a. C. 441.*
in fœdere Ardeatino, & in linteis libris ad Monetæ inventa. Et foris, quum tot terrores à finitimis ostentati essent, & domi etiam fuit.

VIII. Hunc annum (seu tribunos modo, seu *u. c. 312.*
tribunis suffectos consules quoque habuit,) sequi- *a. C. 440.*
tur annus haud dubiis consulibus, M. Geganio *M. Geganio & T. Quintio Coss.*
Macerino iterum, T. Quintio Capitolino quintum consulibus. 2 Idem hic annus censuræ initium fuit; rei à parva origine ortæ: quæ deinde tanto incremento aucta est, ut morum disciplinæque Romanæ penes eam regimen, senatus, equitumque centuriæ, decoris, dedecorisque
discrimen sub ditione ejus magistratus, publico- *Censuræ initium.*
rum jus privatorumque locorum, & vectigalia populi Romani, sub nutu atque arbitrio essent. 3 Ortum autem initium rei est, quod in populo per multos annos incenso, neque differri census poterat, neque consulibus, quum tot populorum bella imminerent, operæ erat id negotium agere. 4 Mentio illata ab senatu est, *Rem operosam ac minime consularem suo proprio magistratu egere: cui scribarum ministerium, custodiæque & tabularum cura, cui arbitrium formulæ censendi subjiceretur.* 5 Et patres quamquam rem parvam, tamen quo plures patricii magistratus in republica essent, læti accepere: id quod evenit, futurum credo etiam rati, ut mox opes eorum qui præessent, ipsi honori jus, majestatemque adjicerent: 6 & tribuni (id quod tunc erat) magis necessariam, quam speciosi ministerii procurationem intuentes, ne in parvis quoque rebus incommode adversarentur; haud sane tetendere. 7 Quum à primoribus civitatis spretus honor esset, Papirium, Sempro-

VII. 12. *Linteis libris*] Vide hac de re *Henr. Dodwellum* in explicatione antiqui Diarii, subjecti prælectionibus Camdenianis. Meminit horum librorum *Livius* & infra Cap. XIII. 7.

A. C. 312. A. C. 440. niumque, quorum de consulatu dubitabatur, ut eo magistratu parum solidum consulatum explerent, censui agendo populus suffragiis præfecit. Censores ab re appellati sunt.

IX. Dum hæc Romæ geruntur, legati ab Ardea veniunt, pro vetertima societate, renovatoque fœdere recenti, auxilium prope eversæ urbi implorantes. 2 Frui namque pace optimo consilio cum populo Romano servata, per intestina arma non licuit, quorum caussa atque initium traditur ex certamine factionum ortum: 3 quæ fuere eruntque pluribus populis magis exitio, quam bella externa, quam fames, morbive, quæque alia in Deûm iras, velut ultima publicorum malorum vertunt. 4 Virginem plebeii generis maxime forma notam petiere juvenes: alter virgini genere par, tutoribus fretus; qui & ipsi ejusdem corporis erant; nobilis alter, nulla re, præterquam forma captus; 5 adjuvabant eum optimatium studia, per quæ in domum quoque puellæ certamen partium penetravit: nobilis superior judicio matris esse, quæ quam splendidissimis nuptiis jungi puellam volebat; tutores, in ea quoque re partium memores, ad suum tendere. 6 Quum res peragi intra parietes nequisset, ventum in jus est; postulatu audito matris, tutorumque, magistratus secundum parentis arbitrium dant jus nuptiarum; 7 sed vis potentior fuit; namque tutores inter suæ partis homines, de injuria decreti palam in foro concionati, manu facta virginem ex domo matris rapiunt; 8 adversus quos infestior coorta optimatium acies sequitur accensum injuria juvenem; fit prœlium atrox. Pulsa plebs, nihil Romanæ plebi similis, armata ex urbe profecta, colle quodam capto in agros optimatium cum ferro, ignique excursiones facit; 9 urbem quoque, omnis etiam expertem ante certaminis, multitudine opificum ad spem prædæ evocata, obsidere parat;

Ardeatum calamitates.

10 nec ulla species, cladesque belli abest; velut contacta civitate rabie duorum juvenum, funestas nuptias ex occasu patriæ petentium. 11 Parum parti utrique domi, armorum, bellique est visum; optimates Romanos ad auxilium urbis obsessæ; plebs, ad expugnandam secum Ardeam, Volscos excitavere. 12 Priores Volsci, duce Æquo Cluilio, Ardeam venerunt, & mœnibus hostium vallum objecere. 13 Quod ubi Romam est nunciatum, extemplo M. Geganius consul cum exercitu profectus, tria millia passuum ab hoste locum castris cepit, præcipitique jam die curare corpora milites jubet; quarta deinde vigilia signa profert: cœptumque opus adeo approperatum est, ut sole orto Volsci firmiore se munimento ab Romanis circumvallatos, quam à se urbem viderent; 14 & alia parte consul muro Ardeæ brachium injunxerat; qua ex oppido sui commeare possent.

u. c. 312. a. C. 440.

Ardeam obsident Volsci.

A Romanis obsidentur.

X. Volscus imperator, qui ad eam diem, non commeatu præparato, sed ex populatione agrorum rapto in diem frumento, aluisset militem; postquam septus vallo repente inopem omnium rerum videt, ad colloquium consule evocato, si solvendæ obsidionis caussa venerit Romanus, abducturum se inde Vo[illegible] ait. 2 Adversus ea consul; victis conditiones accipiendas esse, non ferendas, respondit; neque ut venerint ad oppugnandos socios populi Romani suo arbitrio, ita abituros Volscos esse. 3 Dedi imperatorem, arma poni jubet, fatentes victos se esse, & imperio parere; aliter tam abeuntibus, quam manentibus se hostem infensum, victoriam potius ex Volscis, quam pacem infidam Romam relaturum. 4 Volsci exiguam spem in armis, alia undique abscissa, quum tentassent; præter cætera adversa, loco quoque iniquo ad pugnam congressi, iniquiore ad fugam, quum ab omni parte cæderentur, ad

Victi, dedito duce, sub jugum mittuntur.

u. c. 312. a. C. 440. preces à certamine versi, dedito imperatore, traditisque armis sub jugum missi; 5 cum singulis vestimentis ignominiæ, cladisque pleni dimittuntur; & quum haud procul urbe Tusculo consedissent, vetere Tusculanorum odio inermes oppressi dederunt pœnas, vix nunciis cædis relictis.

Ardea res composita. 6 Romanus consul Ardeæ turbatas seditione res, principibus ejus motus securi percussis, bonisque eorum in publicum Ardeatium redactis, composuit: demptamque injuriam judicii tanto beneficio populi Romani Ardeates credebant; senatui superesse aliquid ad delendum publicæ avaritiæ monumentum videbatur. 7 Consul triumphans in urbem rediit, Cluilio Volscorum duce ante currum ducto, prælatisque spoliis, quibus dearmatum exercitum hostium sub jugum miser t. 8 Æquavit, quod haud facile est, Quintius consul togatus armati gloriam collegæ: quia concordiæ pacisque domesticam curam, jura infimis, summisque moderando ita tenuit, ut eum & Patres severum consulem, & plebs satis comem crediderint. 9 Et adversus tribunos auctoritate plura, quam certamine, tenuit; quinque consulatus eodem tenore gesti, vitaque omnis consulariter acta, verendum penè ipsum magis, quam honorem faciebant; eo tribunorum militarium nulla mentio his consulibus fuit.

u. c. 313. a. C. 439. M. Fabio, Post. Æbutio Coss. XI. Consules creant M. Fabium Vibulanum, Postumum Æbutium Cornicinem. 2 Fabius & Æbutius consules, quo majori gloriæ rerum domi forisque gestarum succedere se cernebant (maxime autem memorabilem annum apud finitimos socios, hostesque esse, quod Ardeatibus in re præcipiti tanta foret cura subventum) 3 eo

Ardeatibus à Coss. subventum coloniam ducta. impensius, ut delerent prorsus ex animis hominum infamiam judicii, senatusconsultum fecerunt; ut quoniam civitas Ardeatium intestino tumultu redacta ad paucos esset, coloni eo præsi-

dii causa adversus Volscos scriberentur. 4 Hoc u. c. 313. a. C. 439.
palam relatum in tabulas; ut plebem tribunosque falleret judicii rescindendi consilium initum. Consenserant autem, ut multo majore parte Rutulorum colonorum, quam Romanorum scripta; nec ager ullus divideretur, nisi is qui interceptus judicio infami erat; nec ulli prius Romano ibi, quam omnibus Rutulis divisus esset, gleba ulla agri assignaretur. 5 Sic ager ad Ardeates rediit. Triumviri ad coloniam Ardeam deducendam creati, Agrippa Menenius, T. Clœlius Siculus, M. Æbutius Elua; 6 qui per minime populare ministerium agro assignando sociis, quem populus Romanus suum judicasset, quum plebem offendissent, ne primoribus quidem Patrum satis accepti, quod nihil gratiæ cujusquam dederant; 7 vexationes, ad populum jam die dicta ab tribunis, colonis ascripti remanendo in colonia, quam testem integritatis justitiæque habebant, vitavere.

XII. Pax domi forisque fuit, & hoc & inse- u. c. 314. a. C. 438.
quenti anno, C. Furio Pacilo, & M. Papirio C. Furio
Crasso, consulibus. 2 Ludi ab decemviris, per M. Papirio Coss.
secessionem plebis à Patribus, ex senatusconsulto voti, eo anno facti sunt. 3 Causa seditionum nequicquam à Petillio quæsita; qui tribunus plebis iterum ea ipsa denunciando factus, neque ut de agris dividendis plebi referrent consules ad senatum, pervincere potuit: 4 & quum magno certamine obtinuisset, ut consulerentur Patres, consulum an tribunorum placeret comitia haberi; consules creari jussi sunt; 5 ludibrioque erant minæ tribuni denunciantis se delectum impediturum, quum, quietis finitimis, neque bello, ne- u. c. 315.
que belli apparatu opus esset. 6 Sequitur hanc a. C. 437.
tranquillitatem rerum annus, Proculo Geganio Proc. Geganio, L.
Macerino, L. Menenio Lanato consulibus, Menenio
multiplici clade ac periculo insignis, seditioni- Coss.

u. c. 315. a. C. 437. *Calamitosus annus.* bus, fame; regno prope per largitionis dulcedinem in cervices accepto. Unum afuit bellum externum: quo si aggravatæ res essent, vix ope Deorum omnium sisti potuisset. 7 Cœpere à fame mala, seu adversus annus frugibus fuit, seu dulcedine concionum & urbis, deserto agrorum cultu; nam utrumque traditur; & Patres plebem desidem, & tribuni plebis, nunc fraudem, nunc negligentiam consulum accusabant. 8 Postremo perpulere plebeii, haud adversante senatu, ut L. Minucius præfectus annonæ crearetur; felicior in eo magistratu ad custodiam libertatis futurus, quam ad curationem ministerii sui: quamquam postremo annonæ quoque levatæ, haud immeritam & gratiam & gloriam tulit. 9 Qui quum multis circa finitimos populos legationibus terra marique nequicquam missis (nisi quod ex Etruria haud ita multum frumenti advectum est) nullum momentum annonæ fecisset, 10 & revolutus ad dispensationem inopiæ, profiteri cogendo frumentum, & vendere quod usui menstruo superesset, fraudandoque parte diurni cibi servitia, criminando inde & objiciendo iræ populi frumentarios, acerba inquisitione aperiret magis quam levaret inopiam; 11 multi ex plebe spe amissa, potius quam ut cruciarentur trahendo animam, capitibus obvolutis se in Tiberim præcipitaverunt.

XIII. Tum Sp. Mælius ex equestri ordine, ut illis temporibus, prædives, rem utilem pessimo exemplo, pejore consilio, est aggressus, 2 frumento namque ex Etruria, privata pecunia per hospitum, clientiumque ministeria coëmpto (quæ credo ipsa res ad levandam publica cura annonam impedimento fuerat) largitiones frumenti facere instituit: 3 plebemque hoc munere delinitam, quacunque incederet conspectus elatusque supra modum hominis privati, secum trahere, haud dubium consulatum favore ac spe despon-

dentem. 4 Ipse, ut est humanus animus insatiabilis eo quod fortuna spondet, ad altiora & non concessa tendere; & quoniam consulatus quoque eripiendus invitis Patribus esset, de regno agitare: id unum dignum tanto apparatu consiliorum & certamine, quod ingens exsudandum esset, præmium fore. 5 Jam comitia consularia instabant; quæ res eum nec dum compositis maturisve satis consiliis, oppressit. 6 Consul sextum creatus T. Quintius Capitolinus, minime opportunus vir novanti res: collega additur ei Agrippa Menenius, cui Lanato erat cognomen, & L. Minucius præfectus annonæ; 7 seu refectus, seu quoad res posceret, in incertum creatus; nihil enim constat, nisi in libros linteos utroque anno relatum inter magistratus præfecti nomen. 8 Hic Minucius eandem publice curationem agens, quam Mælius privatim agendam susceperat, quum in utraque domo genus idem hominum versaretur, rem compertam ad senatum refert, 8 *Tela in domum Mælii conferri, eumque conciones domi habere; ac non dubia regni consilia esse; tempus agendæ rei nondum stare; cætera jam convenisse, & tribunos mercede empto ad prodendam libertatem, & partita ducibus multitudinis ministeria esse. Serius se pene, quam tutum fuerit, ne cujus incerti vanique auctor esset, ea deferre.* 10 Quæ postquam sunt audita, & undique primores Patrum & prioris anni consules increparent, quod eas largitiones, cœtusque plebis in privata domo passi essent fieri, & novos consules, quod exspectassent, donec à præfecto annonæ tanta res ad senatum deferretur, quæ consulem non auctorem solum desideraret, sed etiam vindicem; 11 tum T. Quintius, consules immerito increpari, ait, qui constricti legibus de provocatione ad dissolvendum imperium latis, nequaquam tantum virium in magistratu ad eam rem pro atrocitate vindicandam,

u. c. 316. a. C. 436.

T. Quintio, Agr. Menenio Coss.

u. c. 316. a. C. 436. quantum animi haberent, opus esse non forti solum viro, sed etiam libero, exsolutoque legum vinculis. 12 Itaque se dictatorem L. Quintium dicturum; ibi animum parem tantæ potestati esse. Approbantibus cunctis, primo Quintius abnuere, &, quid sibi vellent, rogitare, qui se ætate exacta tantæ dimicationi objicerent. 13 Dein quum undique plus in illo senili animo non consilii modo, sed etiam virtutis esse, quam in omnibus aliis dicerent, laudibusque haud immeritis onerarent, & consul nihil remitteret; 14 precatus tandem Deos immortales Cincinnatus, ne senectus sua in tam trepidis rebus damno, dedecorive reipubl. esset, dictator à consule dicitur; ipse deinde C. Servilium Ahalam magistrum equitum dicit.

Creatur Dictator Cincinnatus.

XIV. Postero die, dispositis præsidiis quum in forum descendisset, conversaque in eum plebs novitate rei ac miraculo esset, & Mæliani, atque ipse dux eorum in se intentam vim tanti imperii cernerent; 2 expertes consiliorum regni, qui tumultus, quod bellum repens, aut dictatoriam majestatem, aut Quintium post octogesimum annum rectorem reipub. quæsisset, rogitarent; 3 missus ab dictatore Servilius magister equitum ad Mælium, *Vocat te*, inquit, *dictator*; quum pavidus ille, quid vellet, quæreret; Serviliusque caussam dicendam esse proponeret, crimenque à Minucio delatum ad senatum diluendum; 4 tunc Mælius recipere se in catervam suorum: & primum circumspectans tergiversari: postremo quum apparitor jussu magistri equitum duceret; ereptus à circunstantibus, fugiensque, fidem plebis Romanæ implorare: 5 & opprimi se consensu Patrum dicere, quod plebi benigne fecisset; orare, ut opem sibi ultimo in discrimine ferrent, neve ante oculos suos trucidari sinerent. 6 Hæc eum vociferantem assecutus Ahala Servi-

Mælius ad eum vocatur.

Occiditur.

lius obtruncat: resperſusque cruore obtruncati, stipatus caterva patriciorum juvenum, dictatori renunciat, vocatum ad eum Mælium, repulſo apparitore concitantem multitudinem, pœnam meritam habere. 7 Tum dictator, *Macte virtute*, inquit, *C. Servili, esto, liberata republica.* *u. c. 316. a. C. 436.*

XV. Tumultuantem deinde multitudinem, incerta existimatione facti, ad concionem vocari juſſit; & *Mælium jure cæsum* pronunciavit, *etiam si regni crimine insons fuerit; qui vocatus à magistro equitum ad dictatorem non venisset. 2 Se ad caussam cognoscendam consedisse; qua cognita, habiturum fuisse Mælium similem caussæ fortunam. Vim parantem, ne judicio se committeret, vi coërcitum esse. 3 nec cum eo tanquam cum cive agendum fuisse; qui natus in libero populo, inter jura legesque, ex qua urbe reges exactos sciret, eodemque anno sororis filios regis, & liberos consulis liberatoris patriæ, propter pactionem indicatam recipiendorum in urbem regum, à patre securi esse percussos; 4 ex qua Collatinum Tarquinium consulem, nominis odio abdicare se magistratu atque exsulare jussum; in qua de Sp. Cassio, post aliquot annos, propter consilia inita de regno, supplicium sumptum; in qua nuper decemviros bonis, exsilio, capite mulctatos ob superbiam regiam, in ea Sp. Mælius spem regni conceperit. 5 Et quis homo? quamquam nullam nobilitatem, nullos honores, nulla merita cuiquam ad dominationem pandere viam; sed tamen Claudios, Cassios, consulatibus, decemviratibus, suis majorumque honoribus, splendore familiarum sustulisse animos, quo nefas fuerit: 6 Sp. Mælium, cui tribunatus plebis magis optandus, quam sperandus fuerit, frumentarium divitem bilibris farris sperasse libertatem se civium suorum emisse, cibo-* *Factum defendit Dictator.*

XV. 6. *Bilibris farris*]. Hoc eſt, ut rectè *Gronovius*, duabus libris farris, aut tritici, viritim, aut per familias diviſis. Gloſſæ antiquæ: *Bilibre*, χοῖνιξ. Chœnix tamen quatuor libras Romanas & aliquantò plus tritici continuiſſe cenſetur. Vide *Ed. Bernardum* de Pond. & Menſ.

U. c. 316. a. C. 436.

que objiciendo ratum victorem finitimorum omnium populum in servitutem perlici posse. 7 Ut quem senatorem concoquere civitas vix posset, regem ferret: Romuli conditoris, ab Diis orti, recepti ad Deos, insignia atque imperium habentem. Non pro scelere id magis, quam pro monstro habendum. 8 Nec satis esse sanguine ejus expiatum, nisi tecta parietesque intra quæ tantum amentiæ conceptum esset, dissiparentur: bonaque contacta pretiis regni mercandi, publicarentur; jubere itaque quæstores, vendere ea bona, atque in publicum redigere.

Minucii præmium.

XVI. Domum deinde, ut monumento area esset oppressæ nefariæ spei, dirui extemplo jussit; id Æquimælium appellatum est. 2 L. Minucius bove aurato extra portam Trigeminam est donatus, ne plebe quidem invita, quia frumentum Mælianum assibus in modios æstimatum plebi divisit. 3 Hunc Minucium apud quosdam auctores transisse à Patribus ad Plebem, undecimumque tribunum plebis cooptatum, seditionem motam ex Mæliana cæde sedasse, invenio. 4 Cæterum vix credibile est, numerum tribunorum Patres augeri passos: idque potissimum exemplum à patricio homine introductum: nec deinde id plebem concessum semel obtinuisse, aut certe tentasse; sed ante omnia refellit falsum imaginis titulum paucis ante annis lege cautum, ne tribunis collegam cooptare liceret. 5 Q. Cæcilius, Q. Junius, Sext. Titinnius, soli ex collegio tribunorum, neque tulerant de honoribus Minucii legem: & criminari nunc Minucium, nunc Servilium apud plebem, querique indignam necem Mælii non destiterant. 6 Pervicerunt igitur, ut tribunorum militum, potius quam consulum, comitia haberentur: haud dubii, quin sex locis (tot

XVI. 2. *Bove aurato*] *Statuam* vocat *Plinius* Lib. XVIII. §. 3. An fuit simulacrum bovis deauratum? Judicent doctiores.

enim

enim jam creari licebat) & plebeii aliqui, profitendo se ultores fore Mælianæ cædis, crearentur. u. c. 316. a. C. 436. 7 Plebs, quamquam agitata multis eo anno & variis motibus erat, nec plures quam tres tribunos consulari potestate creavit, & in iis L. Quintium Cincinnati filium: 8 ex cujus dictaturæ invidia tumultus quærebatur: Prælatus suffragiis Quintio Mamercus Æmilius vir summæ dignitatis. L. Julium tertium creant. u. c. 317. a. C. 435. Tribb. L. Quintio &c.

XVII. In horum magistratu Fidenæ colonia Romana ad Lartem Tolumnium Veientium regem ac Veientes defecere. 2 Majus additum defectioni scelus. C. Fulcinium, Clœlium Tullum, Sp. Ancium, L. Roscium legatos Romanos, caussam novi consilii quærentes, jussu Tolumnii interfecerunt. Veientes deficiunt à Romanis. 3 Levant quidam regis facinus; in tesserarum prospero jactu vocem ejus ambiguam, ut occidi jussisse videretur, ab Fidenatibus exceptam, caussam mortis legatis fuisse. 4 Rem incredibilem: interventu Fidenatium novorum sociorum, consulentium de cæde ruptura jus gentium, non aversum ab intentione lusus animum: nec deinde in horrorem versum facinus; 5 propius est fidem, obstringi Fidenatium populum, ne respicere spem ullam ab Romanis posset conscientia tanti sceleris, voluisse. 6 Legatorum qui Fidenis cæsi erant, statuæ publice in Rostris positæ sunt. Cum Veientibus Fidenatibusque, præterquam finitimis populis, ab caussa etiam tam nefanda bellum exorsis, atrox dimicatio instabat. 7 Itaque ad curam summæ rerum quieta plebe, tribunisque ejus, nihil controversiæ fuit, quin consules crearentur M. Geganius Macerinus tertium, & L. Sergius Fidenas; à bello credo, quod deinde gessit, appellatus. u. c. 318. a. C. 434. M. Gegan. nio, L. Sergio Coss. 8 Hic autem primus cis Anienem, cum rege Veientium secundo prœlio conflixit: nec incruentam victoriam retulit. Major itaque ex civibus amissis

u. c. 318. *a. C.* 434.

Dictator Mam. Æmilius

Veientes cum sociis pugnant cum Romanis.

dolor, quam lætitia fusis hostibus fuit; & senatus, ut in trepidis rebus, dictatorem dici Mamercum Æmilium jussit. 9 Is magistrum equitum; ex collegio prioris anni, quo simul tribuni militum consulari potestate fuerant, L. Quintium Cincinnatum, dignum parente juvenem, dixit. 10 Ad delectum ab consulibus habitum centuriones veteres belli periti adjecti: & numerus amissorum proxima pugna expletus. Legatos, Quintium Capitolinum, & M. Fabium Vibulanum sequi se dictator jussit. 11 Quum potestas major, tum vir quoque potestati par, hostes ex agro Romano trans Anienem submovere, collesque inter Fidenas atque Anienem ceperunt, referentes castra: nec ante in campos degressi sunt, quam legiones auxilio Faliscorum venerunt. 12 Tum demum castra Etruscorum pro mœnibus Fidenarum posita; & dictator Romanus haud procul inde ad confluentes consedit in utriusque ripis amnis, qua sequi munimento poterat, vallo interposito; postero die in aciem eduxit. Inter hostes fuere variæ sententiæ.

XVIII. Faliscus procul ab domo militiam ægre patiens, satisque fidens sibi, poscere pugnam. 2 Veienti Fidenatique plus spei in trahendo bello esse. Tolumnius, quamquam suorum magis placebant consilia, ne longinquam militiam non paterentur Falisci: postero die se pugnaturum edicit. 3 Dictatori ac Romanis, quod detrectasset pugnam hostis, animi accessere: posteroque die jam militibus castra, urbemque se oppugnaturos frementibus, ni copia pugnæ fiat; utrimque acies inter bina castra in medium campi procedunt. 4 Veiens multitudine abundans, qui inter dimicationem castra Romana aggrederentur, post montes circummisit. Trium populorum exercitus ita stetit instructus, ut dextrum cornu Veientes, sinistrum Falisci tenerent, medii Fidenates

essent. 5 Dictator dextro cornu adversus Faliscos, sinistro contra Veientem Capitolinus Quintius intulit signa; ante mediam aciem cum equitatu magister equitum processit. 6 Parumper silentium & quies fuit; nec Etruscis, nisi cogerentur, pugnam inituris; & dictatore arcem Romanam respectante, ut ab auguribus, simul aves rite admisissent, ex composito tolleretur signum. 7 Quod ubi conspexit, primos equites clamore sublato in hostem emisit; secuta peditum acies ingenti vi conflixit. 8 Nulla parte legiones Etruscæ sustinuere impetum Romanorum; eques maxime resistebat, equitumque longe fortissimus ipse rex ab omni parte effuse sequentibus obequitans Romanis, trahebat certamen.

u. c. 318. a.C. 434.

XIX. Erat tum inter equites tribunus militum A. Cornelius Cossus, eximia pulchritudine corporis, animo ac viribus par, memorque generis, quod amplissimum acceptum, majus auctiusque reliquit posteris; 2 is quum ad impetum Tolumnii, quacunque se intendisset, trepidantes Romanas videret turmas, insignemque eum regio habitu volitantem tota acie cognosset. 3 *Hiccine est*, inquit, *ruptor fœderis humani, violatorque gentium juris? Jam ego hanc mactatum victimam, (si modo sancti quicquam in terris esse Dii volunt) legatorum manibus dabo.* 4 Calcaribus subditis infesta cuspide in unum fertur hostem; quem quum ictum equo dejecisset; confestim & ipse hasta innixus, se in pedes excepit. 5 Assurgentem ibi regem umbone resupinat, repetitumque sæpius cuspide ad terram affixit; tum exsangui detracta spolia, caputque abscissum victor spiculo gerens, terrore cæsi regis, hostes fundit; ita equitum quoque fusa acies, quæ una fecerat anceps certamen. 6 Dictator fugatis legionibus instat, & ad castra compulsos cædit. Fidenatium plurimi, locorum notitia, effugere in montes. Cossus Tibe-

Cossus regem eorum occidit.

Vincuntur.

u. c. 318. a. C. 434. rim cum equitatu transvectus, ex agro Veientano ingentem detulit prædam ad urbem. 7 Inter prœlium & ad castra Romana pugnatum est adversus partem copiarum, ab Tolumnio, ut ante dictum est, ad castra missam. 8 Fabius Vibulanus corona primum vallum defendit: intentos deinde hostes in vallum, egressus dextra principali cum triariis repente invadit; quo pavore injecto, cædes minor, quia pauciores erant; fuga non minus trepida, quam in acie fuit.

Dictator triumphat. XX. Omnibus locis re bene gesta, dictator senatusconsulto jussuque populi triumphans in urbem rediit. 2 Longe maximum triumphi spectaculum fuit, Cossus spolia opima regis interfecti gerens; in eum milites carmina incondita, æquantes eum Romulo, canere. 3 Spolia in æde Jovis Feretrii, prope Romuli spolia, quæ prima Opima appellata sola ea tempestate erant, cum solenni dedicatione dono fixit; averteratque in se à curru dictatoris civium ora, & celebritatis ejus diei fructum prope solus tulerat. 4 Dictator coronam auream libram pondo ex publica pecunia, populi jussu, in Capitolio Jovi donum posuit. 5 Omnes ante me auctores secutus, A. Cornelium Cossum tribunum militum, secunda spolia opima Jovis Feretrii templo intulisse, exposui; 6 cæterum, præterquam quod ea rite opima spolia habentur, quæ dux duci detraxit; nec ducem novimus, nisi cujus auspicio bellum geritur; titulus ipse spoliis inscriptus, illos meque arguit, consulem ea Cossum cepisse. 7 Hoc ego quum Augustum Cæsarem, templorum omnium conditorem aut restitutorem, ingressum ædem Feretrii Jovis: quam vetustate dilapsam refecit, seipsum in thorace linteo scriptum legisse audis-

Cossus quando spolia opima ceperit.

XX. 7. *In thorace linteo*] Tolumnio detracto. Ejusmodi enim thoracibus utebantur, etiam contra tela. Vide *Lav. Torrentium*, & *Is. Casaubonum* ad Galbam *Suetonii* Cap. XIX.

sem; prope sacrilegium ratus sum, Cosso spoliorum suorum Cæsarem ipsius templi auctorem subtrahere testem; 8 quis ea in re sit error, quod tam veteres annales, quodque magistratuum libri, quos linteos in æde repositos Monetæ Macer Licinius citat identidem auctores, nono post demum anno cum T. Quintio Penno, A. Cornelium Cossum consulem habeant; existimatio communis omnibus est; 9 nam etiam illud accedit, ne tam clara pugna in eum annum transferri posset, quod imbelle triennium ferme pestilentia inopiaque frugum circa A. Cornelium consulem fuit; adeo, ut quidam annales velut funesti, nihil præter nomina consulum suggerant. 10 Tertius ab consulatu Cossi annus, tribunum eum militum consulari potestate habet: eodem anno magistrum equitum; quo in imperio alteram insignem edidit pugnam equestrem; ea libera conjectura est. 11 Sed (ut ego arbitror) vana versare in omnes opiniones licet: quum auctor pugnæ recentibus spoliis in sacra sede positis, Jovem prope ipsum, cui vota erant, Romulumque intuens, haud spernendos falsi tituli testes, sese A. Cornelium Cossum consulem scripserit. *u. c. 318. a. C. 434.*

XXI. M. Cornelio Maluginense, L. Papirio Crasso consulibus, exercitus in agrum Veientem ac Faliscum ducti: prædæ abactæ hominum pecorumque: 2 hostis in agris nusquam inventus, neque pugnandi copia facta; urbes tamen non oppugnatæ: quia pestilentia populum invasit. 3 Et seditiones domi quæsitæ sunt, nec motæ tamen, ab Sp. Mælio tribuno plebis, qui favore nominis moturum se aliquid ratus & Minucio diem dixerat, 4 & rogationem de publicandis bonis Servilii Ahalæ tulerat: falsis criminibus à Minucio circumventum Mælium arguens, Servilio cædem civis indemnati objiciens: quæ vaniora ad populum ipso auctore fuere. 5 Cæterum magis *u. c. 319. a. C. 435. M. Cornelio & L. Papirio Coss. Pestilentia.*

u. c. 319. a. C. 433. vis morbi ingravescens curæ erat, terroresque ac prodigia: maxime quod crebris motibus terræ ruere in agris nunciabantur tecta. Obsecratio itaque à populo duumviris præeuntibus est facta. 6 Pestilentior inde annus C. Julio iterum, & L. Virginio consulibus, tantum metum vastitatis in urbe agrisque fecit, ut non modo prædandi caussa quisquam ex agro Romano non exiret, bellive inferendi memoria Patribus aut plebi esset; 7 sed ultro Fidenates, qui se primo aut oppido, aut montibus, aut muris tenuerant, populabundi descenderent in agrum Romanum; 8 deinde Veientium exercitu accito (nam Falisci perpelli ad instaurandum bellum, neque clade Romanorum, neque sociorum precibus potuere) duo populi transiere Anienem; atque haud procul Collina porta signa habuere. 9 Trepidatum itaque non in agris magis, quam in urbe est. Julius consul in aggere murisque explicat copias; à Virginio senatus in æde Quirini consulitur. Dictatorem dici A. Servilium placet: cui Prisco alii, alii Structo fuisse cognomen tradunt. 10 Virginius dum collegam consuleret, moratus; permittente eo, nocte dictatorem dixit; is sibi magistrum equitum Postumum Æbutium Eluam dicit.

u. c. 320. a. C. 432. C. Julio L. Virginio Coss.

Bellum cum Fidenatibus & Veientibus.

Servilius Dictator.

XXII. Dictator omnes luce prima extra portam Collinam adesse jubet, quibuscunque vires suppetebant ad arma ferenda, præsto fuere: signa ex ærario prompta feruntur ad dictatorem. 2 Quæ quum agerentur, hostes in loca altiora concessere; eo dictator agmine infesto subit: nec procul Nomento signis collatis fudit Etruscas legiones; compulit inde in urbem Fidenas, valloque circumdedit. 3 Sed neque scalis capi poterat urbs alta, & munita: neque in obsidione vis ulla erat: quia frumentum non necessitati modo satis, sed copiæ quoque abunde ex ante convecto sufficiebat. 4 Ita expugnandi

Fidenas oppugnat.

pariter, cogendique ad deditionem spe amissa; dictator in locis, propter propinquitatem notis, ab aversa parte urbis maxime neglecta, quia suapte natura tutissima erat, agere in arcem cuniculum instituit; 5 ipse diversissimis locis subeundo ad mœnia quadrifariam diviso exercitu, qui alii aliis succederent ad pugnam, continenti die ac nocte prœlio, ab sensu operis hostes avertebat: 6 donec perfosso à castris monte, erecta in arcem via est, intentisque Etruscis ad vanas à certo periculo minas, clamor supra caput hostilis captam urbem ostendit. 7 Eo anno C. Furius Pacilus, & M. Geganius Macerinus, censores, villam publicam in campo Martio probaverunt: ibique primum census populi est actus.

u. c. 320. a. C. 432.

Cuniculo capit.

Villa publica ædificata.

XXIII. Eosdem consules insequenti anno refectos, Julium tertium, Virginium iterum, apud Macrum Licinium invenio. 2 Valerius Antias, & Q. Tubero, Marcum Manlium, & Q. Sulpicium consules in eum annum edunt; cæterum in tam discrepanti editione, & Tubero & Macer libros linteos auctores profitentur: neuter tribunos militum eo anno fuisse, traditum à scriptoribus antiquis, dissimulat. 3 Licinio libros haud dubie sequi linteos placet: & Tubero incertus veri est; sed inter cætera vetustate incomperta, hoc quoque in incerto positum. 4 Trepidatum in Etruria est post Fidenas captas, non Veientibus solum exterritis metu similis exscidii, sed etiam Faliscis memoria initi primo cum iis belli: quamquam rebellantibus non affuerant. 5 Igitur quum duæ civitates legatis circa duodecim populos missis impetrassent,, ut ad Voltum-

u. c. 321. a. C. 431. C. Julio III. L. Virginio II. Coss.

XXII. 7. *Villam publicam*] Quâ excipiebantur legati, aliaque fiebant, de quibus vide *Varronem* de R. R. Lib. III. c. 2. *Probasse* eam dicuntur, quòd architectis ædificandam locatam & perfectam inspexissent, eámque talem esse dixissent, qualem optaverant. Vide Lib. I. in *Verrem* c. 54. & 55.

u. c. 321. a. C. 431. næ fanum indiceretur omni Etruriæ concilium; velut magno inde tumultu imminente, senatus Mamercum Æmilium dictatorem iterum dici jussit; ab eo A. Postumius Tubertus magister equitum est dictus; bellumque tanto majore quam proximo conatu apparatum est, quanto plus erat ab omni Etruria periculi, quam ab duobus populis fuerat.

Dictator Mam. Æmilius.

XXIV. Ea res aliquanto exspectatione omnium tranquillior fuit. 2 Itaque quum renunciatum à mercatoribus esset; negata Veientibus auxilia, jussosque suo consilio bellum initum, suis viribus exsequi, nec adversarum rerum quærere socios, cum quibus spem integram communicati non sint; 3 tum dictator, ne nequicquam creatus esset, materia quærendæ bello gloriæ adempta, in pace aliquid operis edere, quod monumentum esset dictaturæ, cupiens, censuram minuere parat: seu nimiam potestatem ratus; seu non tam magnitudine honoris, quam diuturnitate offensus. 4 Concione itaque advocata, *rempubl. foris gerendam*, ait, *tutaque omnia præstanda, Deos immortales suscepisse: se, quod intra muros agendum esset, libertati pop. Rom. consulturum; maximam autem ejus custodiam esse, si magna imperia diuturna non essent: & temporis modus imponeretur, quibus juris imponi non posset.* 5 *Alios magistratus annuos esse, quinquennalem censuram: grave esse iisdem per tot annos magna parte vitæ obnoxios vivere; se legem laturum, ne plus quam annua ac semestris censura esset.* 6 Consensu ingenti populi legem postero die pertulit. *Et ut reipsa*, inquit, *sciatis Quirites, quam mihi diuturna non placeant imperia, dictatura me abdico.* 7 Deposito suo magistratu, modo aliorum magistratui imposito, fine alteri; cum gratulatione ac favore ingenti populi domum est reductus. Censores ægre passi, Mamercum, quod magistratum populi Romani minuisset, tribu mo-

Censura tempus minutum.

verunt, octuplicatoque censu ærarium fecerunt; u. c. 321. a. C. 431.
8 quam rem ipsum ingenti animo tulisse ferunt: caussam potius ignominiæ intuentem, quam ignominiam: primores Patrum, quamquam deminutum censuræ jus noluissent, exemplo acerbitatis censoriæ offensos; quippe quum se quisque diutius ac sæpius subjectum censoribus fore cerneret, quam censuram gesturum. 9 Populi certe tanta indignatio coorta dicitur, ut vis à censoribus nullius auctoritate præterquam ipsius Mamerci deterreri quiverit.

XXV. Tribuni plebis assiduis concionibus prohibendo consularia comitia, quum res prope ad interregnum perducta esset, evicere tandem, ut tribuni militum consulari potestate crearentur: 2 victoriæ præmium quod petebatur, ut plebeius crearetur, nullum fuit; omnes patricii creati sunt, M. Fabius Vibulanus, M. Foslius, L. Sergius Fidenas. 3 Pestilentia eo anno aliarum rerum otium præbuit; ædes Apollini pro valetudine populi vota est; multa duumviri ex libris placandæ Deûm iræ, avertendæque à populo pestis caussa, fecere: 4 magna tamen clades, in urbe agrisque promiscue hominum pecorumque pernicie accepta, famem cultoribus agrorum timentes in Etruriam, Pomtinumque agrum, & Cumas, postremo in Siciliam quoque frumenti caussa misere. 5 Consularium comitiorum nulla mentio habita est. Tribuni militum consulari potestate omnes patricii creati sunt, L. Pinarius Mamercinus, L. Furius Medullinus, Sp. Postumius Albus. 6 Eo anno, vis morbi levata, neque à penuria frumenti, quia ante provisum erat, periculum fuit. 7 Consilia ad movenda bella in Volscorum, Æquorumque conciliis, & in Etruria ad

u. c. 322. a. C. 430. Tribb. Mil. M. Fabio & c. Pestilentia.

u. c. 323. a. C. 429. Tribb. Mil. L. Pinario &c.

XXIV. 7. *Octuplicato censu ærarium*] Tribu motum inter ærarios retulit; eique octies gravius tributum imposuit. Vide J. *Fred. Gronovium* de Pec. Veterum Lib. IV. c. 1.

Mw

u. c. 323. a. C. 429. fanum Voltumnæ *agitata. 8 Ibi prolatæ in annum res: decretoque cautum, ne quod ante concilium fieret; nequicquam Veiente populo querente, eandem, qua Fidenæ deletæ sint, imminere Veiis fortunam. 9 Interim Romæ principes plebis jam diu nequicquam imminentes spei majoris honoris, dum foris otium esset, cœtus indicere in domos tribunorum plebei; 10 ibi secreta consilia agitare: queri *se à plebe adeo spretos, ut quum per tot annos tribuni militum consulari potestate creentur, nulli unquam plebeio ad eum honorem aditus fuerit;* 11 *multum providisse suos majores, qui caverint, ne cui patricio plebeii magistratus paterent, aut patricios habendos fuisse tribunos plebei; adeo se suis etiam sordere; nec à plebe minus, quam à Patribus contemni.* 12 Alii purgare plebem, culpam in Patres vertere, *eorum ambitione artibusque fieri, ut obseptum plebi sit ad honorem iter; si plebi respirare ab eorum mistis precibus, minisque liceat, memorem eam suorum inituram suffragia esse, & parto auxilio imperium quoque ascituram.* 13 Placet tollendæ ambitionis caussa tribunos legem promulgare, ne cui album in vestimentum addere, petitionis caussa liceret. Parva nunc res, & vix serio agenda videri possit, quæ tunc ingenti certamine Patres ac plebem accendit. 14 Vicere tamen tribuni, ut legem perferrent: apparebatque, irritatis animis, plebem ad suos studia inclinaturam; quæ ne libera essent, senatusconsultum factum est, ut consularia comitia haberentur.

u. c. 324. a. C. 428. T. Quintio C. Julio Coss. XXVI. Tumultus caussa fuit, quem ab Æquis & Volscis, Latini atque Hernici nunciarant. 2 T. Quintius, Lucii filius, Cincinnatus (eidem & Penno cognomen additur) & C. Julius Mento, consules facti: nec ultra terror belli est dila-

XXV. 13. *Album in vestimentum addere*] Cretâ vestem dealbare, ut rectè J. F. Gronovius; quem vide, ut & *Oct. Ferrarium* de R. V. L. 1. c. 24.

tus. 3 Lege sacrata, quæ maxima apud eos vis cogendæ militiæ erat, delectu habito, utrimque validi exercitus profecti in Algidum convenere; 4 ibique seorsum Æqui, seorsum Volsci, castra communivere, intentiorque quam unquam ante, muniendi, exercendique militem cura ducibus erat, eo plus nuncii terroris Romam attulere. 5 Senatui dictatorem dici placuit: quia, etsi sæpe victi populi, majore tamen conatu quam alias unquam rebellarent: & aliquantum Romanæ juventutis morbo absumptum erat; 6 ante omnia pravitas consulum, discordiaque inter ipsos, & certamina in consiliis omnibus terrebant. Sunt qui male pugnatum ab his consulibus in Algido auctores sint, eamque caussam dictatoris creandi fuisse. 7 Illud satis constat, ad alia discordes, in uno adversus Patrum voluntatem consensisse, ne dicerent dictatorem: donec, quum alia aliis terribiliora afferrentur, nec in auctoritate senatus consules essent, Q. Servilius Priscus summis honoribus egregie usus; 8 *Vos*, inquit, *tribuni plebis, quoniam ad extrema ventum est, senatus appellat, ut in tanto discrimine reipubl. dictatorem dicere consules pro potestate vestra cogatis.* 9 Qua voce audita, occasionem oblatam rati tribuni augendæ potestatis, secedunt: proque collegio pronunciant, *placere consules senatui dicto audientes esse: si adversus consensum amplissimi ordinis ultra tendant, in vincula se duci eos jussuros.* 10 Consules ab tribunis, quam ab senatu vinci maluerunt: proditum à Patribus summi imperii jus, datumque sub jugum tribuniciæ potestati consulatum, memorantes, siquidem cogi aliquid pro potestate ab tribuno consules, & (quo quid ulterius privato timendum foret?) in vincula etiam duci possent. 11 Sors ut dictatorem diceret, (nam ne id quidem inter collegas convenerat) T. Quintio evenit; is A. Postumium Tubertum, socerum suum

u. c. 324. a. C. 428. Bellum cum Æquis & Volscis.

U. c. 324. A. C. 428. *Postumius Dictator.* severissimi imperii virum, dictatorem dixit: ab eo L. Julius magister equitum est dictus. 12 Simul edicitur & justitium: neque aliud tota urbe agi, quam bellum apparari: cognitio vacantium militiæ munere post bellum differtur. Ita dubii quoque inclinant ad nomina danda, & Hernicis Latinisque milites imperati; utrimque enixe obeditum dictatori est.

XXVII. Hæc omnia celeritate ingenti acta: relictoque C. Julio consule ad præsidium urbis, & L. Julio magistro equitum ad subita belli ministeria, ne qua res, qua eguissent in castris, moraretur; 2 dictator, præeunte A. Cornelio pontifice maximo, ludos magnos tumultus caussa vovit: profectusque ab urbe, diviso cum Quinctio consule exercitu, ad hostes pervenit. 3 Sicut bina castra hostium parvo inter se spatio distantia viderant, ipsi quoque mille ferme passus ab hoste, dictator Tusculo, consul Lanuvio propiorem locum castris ceperunt. 4 Ita quatuor exercitus, totidem munimenta, planitiem in medio non parvis modo excursionibus ad prœlia, sed vel ad explicandas utrimque acies satis patentem habebant: 5 nec ex quo castris castra collata sunt, cessatum à levibus prœliis est: facile patiente dictatore, conferendo vires spem universæ victoriæ, tentato paullatim eventu certaminum, suos præcipere. 6 Itaque hostes nulla in prælio justo relicta spe, noctu adorti castra consulis, rem in casum ancipitis eventus committunt. Clamor *Oppugnata consulis castra.* subito ortus, non consulis modo vigiles, exercitum deinde omnem, sed dictatorem quoque ex somno excivit. 7 Ubi præsenti ope res egebant, consul nec animo deficit, nec consilio: pars militum portarum stationes firmant: pars corona vallum cingunt. 8 In alteris apud dictatorem castris, quo minus tumultus est, eo plus animadvertitur quid opus facto sit: misso extemplo ad

castra subsidio, cui Sp. Postumius Albus legatus præficitur, ipse parte copiarum parvo circuitu, locum maxime secretum ab tumultu petit: unde ex nec opinato aversum hostem invadat. 9 Q. Sulpicium legatum præficit castris: M. Fabio legato assignat equites; nec ante lucem movere jubet manum, inter nocturnos tumultus moderatu difficilem. Omnia, quæ vel alius imperator prudens, & impiger in tali re præciperet, ageretque, præcipit ordine atque agit. 10 Illud eximium consilii animique specimen, & neutiquam vulgatæ laudis, quod ultro ad oppugnanda castra hostium, unde majore agmine profectos exploratum fuerat, M. Geganium cum cohortibus delectis misit: 11 qui postquam intentos homines in eventum periculi alieni, pro se incautos neglectis vigiliis, stationibusque est adortus; prius pene cepit castra, quam oppugnari hostes satis scirent. 12 Inde fumo, ut convenerat, datum signum, ubi conspectum ab dictatore est, exclamat, capta hostium castra, nunciarique passim jubet.

u. c. 324. a. C. 428.

Castra Æquorum capiuntur. Vincuntur hostes.

XXVIII. Et jam lucescebat, omniaque sub oculis erant: & Fabius cum equitatu impetum dederat, & consul eruptionem è castris in trepidos jam hostes fecerat. 2 Dictator autem parte altera, subsidia & secundam aciem adortus, circumagenti se ad dissonos clamores ac subitos tumultus hosti, undique objecerat victorem peditem, equitemque. 3 Circumventi igitur jam in medio ad unum omnes, pœnas rebellionis dedissent, ni Vectius Messius ex Volscis nobilior vir factis, quam genere, jam orbem volventes suos increpans clara voce, 4 *Hic præbituri*, inquit, *vos telis hostium estis indefensi, inulti? Quid igitur arma habetis? aut quid ultro bellum intulistis; in otio tumultuosi, in bello segnes? Quid hic stantibus spei est? an Deum aliquem protecturum vos, rapturumque hinc putatis? Ferro via facienda est.* 5 Hac

u. c. 324. a. C. 428. severissimi imperii virum, dictatorem dixit: ab eo L. Julius magister equitum est dictus. 12 Si-
Postumius Dictator. mul edicitur & justitium: neque aliud tota urbe agi, quam bellum apparari: cognitio vacantium militiæ munere post bellum differtur. Ita dubii quoque inclinant ad nomina danda, & Hernicis Latinisque milites imperati; utrimque enixe obeditum dictatori est.

XXVII. Hæc omnia celeritate ingenti acta: relictoque C. Julio consule ad præsidium urbis, & L. Julio magistro equitum ad subita belli ministeria, ne qua res, qua eguissent in castris, moraretur; 2 dictator, præeunte A. Cornelio pontifice maximo, ludos magnos tumultus caussa vovit: profectusque ab urbe, diviso cum Quintio consule exercitu, ad hostes pervenit. 3 Sicut bina castra hostium parvo inter se spatio distantia viderant, ipsi quoque mille ferme passus ab hoste, dictator Tusculo, consul Lanuvio propiorem locum castris ceperunt. 4 Ita quatuor exercitus totidem munimenta, planitiem in medio non parvis modo excursionibus ad prœlia, sed vel ad explicandas utrimque acies satis patentem habebant: 5 nec ex quo castris castra collata sunt, cessatum à levibus prœliis est: facile patiente dictatore, conferendo vires spem universæ victoriæ, tentato paullatim eventu certaminum, suos præcipere. 6 Itaque hostes nulla in prælio justo relicta spe, noctu adorti castra consulis, rem in
Oppugnata consulis castra. casum ancipitis eventus committunt. Clamor subito ortus, non consulis modo vigiles, exercitum deinde omnem, sed dictatorem quoque ex somno excivit. 7 Ubi præsenti ope res egebant, consul nec animo deficit, nec consilio: pars militum portarum stationes firmant: pars corona vallum cingunt. 8 In alteris apud dictatorem castris, quo minus tumultus est, eo plus animadvertitur quid opus facto sit: misso extemplo ad

castra subsidio, cui Sp. Postumius Albus legatus præficitur, ipse parte copiarum parvo circuitu, locum maxime secretum ab tumultu petit: unde ex nec opinato aversum hostem invadat. 9 Q. Sulpicium legatum præficit castris: M. Fabio legato assignat equites; nec ante lucem movere jubet manum, inter nocturnos tumultus moderatu difficilem. Omnia, quæ vel alius imperator prudens, & impiger in tali re præciperet, ageretque, præcipit ordine atque agit. 10 Illud eximium consilii animique specimen, & neutiquam vulgatæ laudis, quod ultro ad oppugnanda castra hostium, unde majore agmine profectos exploratum fuerat, M. Geganium cum cohortibus delectis misit: 11 qui postquam intentos homines in eventum periculi alieni, pro se incautos neglectis vigiliis, stationibusque est adortus; prius penè cepit castra, quam oppugnari hostes satis scirent. 12 Inde fumo, ut convenerat, datum signum, ubi conspectum ab dictatore est, exclamat, capta hostium castra, nunciarique passim jubet.

u. c. 324. a. C. 428.

Castra Æquorum capiuntur.

XXVIII. Et jam lucescebat, omniaque sub oculis erant: & Fabius cum equitatu impetum dederat, & consul eruptionem è castris in trepidos jam hostes fecerat. 2 Dictator autem parte altera, subsidia & secundam aciem adortus, circumagenti se ad dissonos clamores ac subitos tumultus hosti, undique objecerat victorem peditem, equitemque. 3 Circumventi igitur jam in medio ad unum omnes, pœnas rebellionis dedissent, ni Vectius Messius ex Volscis nobilior vir factis, quam genere, jam orbem volventes suos increpans clara voce, 4 *Hic præbituri,* inquit, *vos telis hostium estis indefensi, inulti? Quid igitur arma habetis? aut quid ultro bellum intulistis, in otio tumultuosi, in bello segnes? Quid hic stantibus spei est? an Deum aliquem protecturum vos, rapturumque hinc putatis? Ferro via facienda est.* 5 Hac

Vincuntur hostes.

U. c. 324. a. C. 428. *qua me progressum videritis, agite, qui visuri domos, parentes, conjuges, liberos estis, ite mecum. Non murus, nec vallum, sed armati armatis obstant.* 5 *Virtute pares, necessitate, qui ultimum ac maximum telum est, superiores estis.* 6 Hæc locutum, exsequentemque dicta redintegrato clamore secuti, dant impressionem, qua postumius Albus cohortes objecerat: & moverunt victorem, donec dictator pedem jam referentibus suis advenit; eoque omne prœlium versum est. 7 Uni vero Messio fortuna hostium innititur, multa utrimque vulnera, multa passim cædes est. Jam ne duces quidem Romani incruenti pugnant. 8 Unus Postumius ictus saxo, perfracto capite, acie excessit. Non dictatorem humerus vulneratus, non Fabium prope affixum equo femur, non brachium abscissum consulem ex tam ancipiti prælio submovit.

Castra Volscorum capta.

XXIX. Messium impetus per stratos cæde hostes, cum globo fortissimorum juvenum, extulit ad castra Volscorum, quæ nondum capta erant; eodem omnis acies inclinatur. 2 Consul effusos usque ad vallum persecutus, ipsa castra vallumque aggreditur: eodem & dictator alia parte copias admovet; non segnior oppugnatio est, quam pugna fuerat. 3 Consulem signum quoque intra vallum injecisse ferunt, quo milites acrius subirent: repetendoque signo primam impressionem factam. Et dictator proruto vallo, jam in castra prœlium intulerat. 4 Tum abjici arma passim, ac dedi hostes cœpti; castrisque & his captis, hostes præter senatores, omnes venundati sunt; prædæ pars, sua cognoscentibus Latinis atque Hernicis, reddita; partem sub hasta dictator vendidit: præpositoque consule castris, ipse triumphans invectus urbem, dictatura se abdicavit.

Postumius an filium securi percusserit.

5 Egregiæ dictaturæ tristem memoriam faciunt, qui filium ab A. Postumio, quod occasione bene pugnandi captus, in-

jussu decesserit præsidio; victorem securi percussum tradunt. 6 Nec libet credere: & licet, in variis opinionibus; & argumento est, quod *imperia Manliana*, non *Postumiana* appellata sint: quum qui prior auctor tam sævi exempli foret, occupaturus insignem titulum crudelitatis fuerit. *Imperioso* quoque Manlio cognomen inditum: Postumius nulla tristi nota est insignitus. 7 C. Julius consul ædem Apollinis, absente collega, sine sorte dedicavit: ægre id passus Quintius, quum dimisso exercitu in urbem redisset, nequicquam in senatu est conquestus. 8 Insigni magnis rebus anno additur, nihil tum ad rem Romanam pertinere visum, quod Carthaginienses tanti hostes futuri, tum primum per seditiones Siculorum ad partis alterius auxilium in Siciliam exercitum trajecere.

u. c. 324. a. C. 428.

Carthaginienses in Siciliam trajiciunt.

XXX. Agitatum in urbe ab tribunis plebis, ut tribuni militum consulari potestate crearentur: nec obtineri potuit. Consules fiunt L. Papirius Crassus, L. Julius. Æquorum legati fœdus ab senatu cum petissent, & pro fœdere deditio ostentaretur, inducias annorum octo impetraverunt. 2 Volscorum res, super acceptam in Algido cladem, pertinaci certamine inter pacis bellique auctores, in jurgia & seditiones versa. Undique otium fuit Romanis. 3 Legem de mulctarum æstimatione pergratam populo, quum ab tribunis parari consules unius ex collegio proditione excepissent, ipsi præoccupaverunt ferre. 4 Consules L. Sergius Fidenas iterum, Hostus Lucretius Tricipitinus. Nihil dignum dictu actum his consulibus. Secuti eos consules, † A. Cornelius Cossus, T. Quintius Pennus iterum. 5 Veientes in agrum Romanum excursiones fecerunt. Fama

u. c. 325. a. C. 427. L. Papirio, L. Julio Coss.

u. c. 326. a. C. 426. L. Sergio, Host. Lucretio Coss.

† u. c. 327. a. C. 425. A. Cornelio, T. Quintio Coss.

XXIX. 6. *Nec libet credere: & licet, in variis opinionibus*] Licet, nempe, non credere, propter auctorum dissensum; quibus consentientibus fidem derogare vix liceret.

u. c. 327. a. C. 425. fuit, quosdam ex Fidenatium juventute participes ejus populationis fuisse: cognitioque ejus rei L. Sergio & Q. Servilio, & Mamerco Æmilio permissa. 6 Quidam Ostiam relegati, quod, cur per eos dies à Fidenis abfuissent, parum constabat: colonorum additus numerus, agerque iis bello interemptorum assignatus. *Siccitas.* 7 Siccitate eo anno plurimum laboratum est: nec cœlestes modo defuerunt aquæ, sed terra quoque ingenito humore egens, vix ad perennes suffecit amnes. 8 Defectus alibi aquarum circa torridos fontes, rivosque, stragem siti pecorum morientium dedit: scabie alia absumpta: vulgarique contactu in homines morbi, & primo in agrestes ingruerant, servitiaque; urbs deinde impletur. 9 Nec corpora modo affecta tabo, sed animos quoque multiplex religio, & pleraque externa, invasit; novos ritus sacrificando, vaticinando inferentibus in domos, quibus quæstui sunt capti superstitione animi: 10 donec publicus jam pudor ad primores civitatis pervenit; cernentes in omnibus vicis, sacellisque peregrina atque insolita piacula pacis Deûm exposcendæ. 11 Datum inde negotium ædilibus, ut animadverterent, ne qui, nisi Romani Dii, neu quo alio more quam patrio, colerentur. 12 Iræ adversus Veientes in insequentem annum, C. Servilium Ahalam, L. Papirium Mugilanum consules dilatæ sunt. *u. c. 328. a. C. 424. C. Servilio, L. Papirio Coss.* 13 Tunc quoque ne confestim bellum indiceretur, neve exercitus mitterentur, religio obstitit: feciales prius mittendos ad res repetendas censuere. 14 Cum Veientibus nuper acie dimicatum ad Nomentum & Fidenas fuerat: induciæque inde, non pax, facta: quarum & dies exierat, & ante diem rebellaverant. Missi tamen feciales: nec eorum quum more patrum jurati repeterent res, verba sunt audita. *Veientibus bellum indictum.* 15 Controversia inde fuit, utrum populi jussu indiceretur bellum, an satis esset senat-

tusconsultum. Pervicere tribuni, denunciando *u. c. 328.*
impedituros se delectum, ut consules de bello *a. C. 424.*
ad populum ferrent; omnes centuriæ jussere. 16 In
eo quoque plebs superior fuit, quod tenuit, ne
consules in proximum annum crearentur.

XXXI. Tribuni militum consulari potestate *u. c. 329.*
quatuor creati sunt, T. Quintius Pennus ex con- *a. C. 423.*
sulatu, C. Furius, M. Postumius, A. Cornelius *Tr. Mil. T. Quin- tio &c.*
Cossus: 2 ex iis Cossus præfuit urbi; tres delectu
habito profecti sunt Veios, documentoque fuere,
quam plurium imperium bello inutile esset: ten-
dendo ad sua quisque consilia, quum aliud alii
videretur, aperuerunt ad occasionem locum ho-
sti. 3 Incertam namque aciem, signum aliis dari *in castra*
receptui, aliis cani jubentibus, invasere oppor- *compulsi Rom. a*
tune Veientes: castra propinqua turbatos, ac ter- *Veienti-*
ga dantes accepere; plus itaque ignominiæ quam *bus.*
cladis est acceptum. 4 Mœsta civitas; vinci in-
sueta, odisse tribunos, poscere dictatorem: in
eo verti spes civitatis: & quum ibi quoque reli-
gio obstaret, ne non posset nisi ab consule dici
dictator, augures consulti, eam religionem exe-
mere. 5 A. Cornelius dictatorem Mamercum *Mamer-*
Æmilium dixit: & ipse ab eo magister equitum *cus Æmi-*
est dictus: adeo simul fortuna civitatis virtute ve- *lius Dic- tator.*
ra eguit, nihil censoria animadversio effecit, quo
minus regimen rerum ex notata indigne domo
peteretur. 6 Veientes re secunda elati, missis cir-
cum Etruriæ populos legatis, jactando tres duces
Romanos ab se uno prœlio fusos, quum tamen
nullam publici consilii societatem movissent, vo- *Fidenates*
luntarios undique ad spem prædæ adsciverunt. *rebellant.*
7 Uni Fidenatium populo rebellare placuit: &,
tanquam nisi ab scelere bellum ordiri nefas esset,
sicut legatorum antea, ita tum novorum colo-
norum cæde imbutis armis, Veientibus sese con-
jungunt. 8 Consultare inde principes duorum po-
pulorum, Veios an Fidenas sedem belli cape-

a. c. 329. a. C. 423. rent. Fidenæ visæ opportuniores; itaque trajecto Tiberi, Veientes Fidenas transtulerunt bellum. 9 Romæ terror ingens erat; accito exercitu ab Veiis, eoque ipso ab re male gesta perculso, castra locantur ante portam Collinam; & in muris armati dispositi, & justitium in foro, tabernæque clausæ, fiuntque omnia castris quam urbi similiora.

Dictatoris oratio. XXXII. Tum trepidam civitatem, præconibus per vicos dimissis, dictator ad concionem advocatam increpuit 2 *quod animos ex tam levibus fortunæ momentis suspensos gererent, ut parva jactura accepta, quæ ipsa non virtute hostium, nec ignavia Romani exercitus, sed discordia imperatorum, accepta sit, Veientem hostem sexies victum pertimescant, Fidenasque prope sæpius captas quam oppugnatas.* 3 *Eosdem & Romanos & hostes esse, qui per tot sæcula fuerint: eosdem animos, easdem corporis vires, eadem arma gerere; se quoque eundem dictatorem Mamercum Æmilium esse, qui antea Veientium Fidenatiumque adjunctis Faliscis ad Nomentum exercitus fuderit;* 4 *& magistrum equitum A. Cornelium eundem in acie fore, qui priore bello tribunus militum Larte Tolumnio rege Veientium in conspectu duorum exercituum occiso, spolia opima Jovis Feretrii templo intulerit.* 5 *Proin memores, secum triumphos, secum spolia, secum victoriam esse; cum hostibus, scelus legatorum contra jus gentium interfectorum, cædem in pace Fidenatium colonorum, inducias ruptas, septimam infelicem defectionem, arma caperent.* 6 *Simul castra castris conjunxissent satis confidere, nec sceleratissimis hostibus diuturnum ex ignominia exercitus Romani gaudium fore:* 7 *& populum Romanum intellecturum, quanto melius de republica meriti sint, qui se dictatorem tertium dixerint,*

XXXII. 4. *Tribunus militum*] Mirum est à *Livio* ita loquentem induci Mamercum Æmilium, cum antea c. xx. dubium, aut etiam falsum esse ostendat ab A. Cornelio Cosso Tribuno Mil. spolia opima esse relata.

quam eos, qui, ob ereptum censura regnum, labem secunda dictaturæ sua imposuerint. 8 Votis deinde nuncupatis profectus, mille & quingentos passus citra Fidenas castra locat: dextra montibus, læva Tiberi amne septus. 9 T. Quintium Pennum legatum occupare montes jubet, occultumque id jugum capere, quod ab tergo hostibus foret. 10 Ipse postero die, quum Etrusci pleni animorum ab pristini diei meliore occasione, quam pugna, in aciem processissent, cunctatus parumper, dum speculatores referrent, Quintium evasisse in jugum propinquum arci Fidenarum, signa profert: peditumque aciem instructam pleno gradu in hostem inducit: 11 magistro equitum præcipit, ne injussu pugnam incipiat: se, quum opus sit, equestri auxilio signum daturum; tum ut memor regiæ pugnæ, memor opimi doni, Romulique ac Jovis Feretrii, rem gereret. 12 Legiones impetu ingenti confligunt. Romanus odio accensus, impium Fidenatem, prædonem Veientem, ruptores induciarum, cruentos legatorum infanda cæde, respersos sanguine colonorum suorum, perfidos socios, imbelles hostes compellans, factis simul dictisque odium explet. *u. c. 319. a.C. 423.*

XXXIII. Concusserat primo statim congressu hostem: quum repente, patefactis Fidenarum portis, nova erumpit acies, inaudita ante id tempus inusitataque. 2 Ignibus armata ingens multitudo, facibusque ardentibus tota collucens, velut fanatico instincta cursu, in hostem ruit: formaque insolitæ pugnæ Romanos parumper exterruit: 3 Tum dictator magistro equitum, equitibusque, tum ex montibus Quintio accito prœlium ciens, ipse in sinistrum cornu, quod incendio similius quam prœlio territum cesserat flammis, accurrit: 4 claraque voce, *Fumone victi*, inquit, *velut examen apum loco vestro exacti, inermi cedetis hosti? Non ferro extinguetis ignes? non faces has ipsas pro* *Fidenatium eruptio.*

n. c. 329. a. C. 423. *se quisque, si igni non telis pugnandum est, ereptas ultro inferetis?* 5 *Agite, nominis Romani ac virtutis patrum, vestraque memores, vertite incendium hoc in hostium urbem: & suis flammis delete Fidenas, quas vestris beneficiis placare non potuistis. Legatorum hoc vos vestrorum, colonorumque sanguis, vastatique fines monent.* 6 Ad imperium dictatoris mota cuncta acies: faces partim emissæ excipiuntur, partim vi eripiuntur: utraque acies armatur igni. 7 Magister equitum & ipse novat pugnam equestrem; frenos ut detrahant equis, imperat: & ipse princeps calcaribus subditis evectus, effreno equo in medios ignes infertur: & alii concitati equi libero cursu ferunt equitem in hostem. 8 Pulvis elatus mistusque fumo, lucem ex oculis virorum, equorumque aufert; ea quæ militem terruerat species, nihil terruit equos; ruinæ igitur similem stragem eques quacunque pervaserat, dedit. 9 Clamor deinde accidit novus, qui quum utramque mirabundam in se aciem vertisset, dictator exclamat, Quintium legatum & suos ab tergo hostem adortos: ipse redintegrato clamore infert acrius signa.

XXXIII. 7. *Frenos ut detrahant equis*] Mirum profectò stratagema, idque pluribus de rationibus; nam 1. equus sine freno in nullam certam partem ab equite dirigi potest, nec rectà fertur, in confertos hostes, qui vel fuste, aut clamore solo eum abigere possunt. 2. Equitum turmæ sic planè dissipantur, ut agnoscit posteà *Livius* n. 10. Itaque fractus fuisset, eo stratagemate, impetus turmarum, equitibus hic illic palantibus, nec equos regere valentibus. 3. Circumagi non potuissent equi, nec reduci in aciem, si ex ea exiissent, & equites in avia territi facilè rapuissent. 4. Facillimè ejusmodi equitatus à frenato disjectus fuisset, mirúmque est equites hostium hoc non tentasse. Non minùs mira sunt, quæ postea habet eloquentissimus scriptor, specie, quâ territi fuerant milites, territos non fuisse equos, cùm nullum ferè animal faciliùs terreatur, & præsertim flammâ. Nec magis placet equitem, quem liberi frenis dispulissent equi, terrori fuisse fugientibus hostibus; neque enim ejusmodi eques facilè sequi fugientes poterat. Scio Numidas habuisse equos effrenos; sed hîc sermo est de equis freno adsuetis, nec Numidarum equitatus, sine frenis, frenato fuit æquiparandus. Expendant hæc Lectores, videántque an non fortè *Livius* securiùs æquo sit superiores sequutus.

u. c. 329. a. C. 423. Vincuntur Vientes & Fidenates.

10 Quum duæ acies, duo diversa prœlia, circumventos Etruscos & à fronte & ab tergo urgerent, neque in castra retro, neque in montes, unde se novus hostis objecerat, iter fugæ esset, & equitem passim liberi frenis dispulissent equi, Veientium maxima pars Tiberim effusi petunt. 11 Fidenatium qui supersunt, ad urbem Fidenas tendunt. Infert pavidos fuga in mediam cædem: obtruncantur in ripis: alios in aquam compulsos gurgites ferunt: etiam peritos nandi lassitudo & vulnera & pavor degravant; pauci ex multis tranant; alterum agmen fertur per castra in urbem: eodem & Romanos sequentes impetus rapit. 12 Quintium maxime, & cum eo degressos modo de montibus, recentissimum ad laborem militem, quia ultimo prœlio advenerat.

Capta Fidena.

XXXIV. Hi postquam misti hostibus portam intravere, in muros evadunt: suisque capti oppidi signum ex muro tollunt. 2 Quod ubi dictator conspexit, (jam enim & ipse in deserta hostium castra penetraverat) cupientem militem discurrere ad prædam, spe injecta majoris in urbe prædæ, ad portam ducit; receptusque intra muros in arcem, quo ruere fugientium turbam videbat, pergit. 3 Nec minor cædes in urbe, quam in prœlio fuit, donec abjectis armis, nihil præter vitam petentes, dictatori deduntur. Urbs castraque diripiuntur. 4 Postero die, singulis captivis ab equite ad centurionem sorte ductis, & quorum eximia virtus fuerat, binis; aliis sub corona venundatis, exercitum victorem, opulentumque præda triumphans dictator Romam reduxit; 5 jussoque magistro equitum abdicare se magistratu, ipse deinde abdicat die sextodecimo: reddito in pace imperio, quod in bello, trepidisque rebus acceperat. 6 Classibus quoque ad Fide-

XXXIV. 6. *classibus ad Fidenas pugnatum*] Exstat elegantissima *Tan. Fabri* Epistola, quæ est XLVII. Lib. I. ubi

u. c. 329. a. C. 423. nas pugnatum cum Veientibus quidam annales retulere: rem æque difficilem atque incredibilem; nec nunc lato satis ad hoc amne; & tum aliquanto, ut à veteribus accepimus, arctiore; 7 nisi in trajectu forte fluminis prohibendo aliquarum navium concursum in majus (ut fit) celebrantes, navalis victoriæ vanum titulum appetivere.

u. c. 330. a. C. 422. Tribb. Mil. A. Sempronio &c. XXXV. Insequens annus tribunos militares consulari potestate habuit, A. Sempronium Atratinum, L. Quintium Cincinnatum, L. Furium Medullinum, L. Horatium Barbatum. 2 Veientibus annorum viginti induciæ datæ, & Æquis triennii; quum plurium annorum petissent. Et ab seditionibus urbanis otium fuit. 3 Annum insequentem neque bello foris, neque domi seditione insignem, ludi bello voti celebrem & tribunorum militum apparatu, & finitimorum concursu fecere. 4 Tribuni consulari potestate erant, Ap. Claudius Crassus, Sp. Nautius Rutilus, L. Sergius Fidenas, Sextus Julius Iulus, spectaculum comitate etiam hospitum, ad quod publico consensu venerant, advenis gratius fuit.

u. c. 331. a. C. 421. Tribb. Mil. Ap. Claudio. &c.

Oratio Trib. Pl. seditiosa. 5 Post ludos, conciones seditiosæ tribunorum plebi fuerunt, objurgantium multitudinem, *quod admiratione eorum quos odisset, stupens, in æterno seipsa teneret servitio:* 6 *& non modo ad spem consulatus in partem revocandam adspirare non auderet, sed ne in tribunis quidem militum creandis (quæ communia essent comitia Patrum ac plebis) aut sui aut suorum meminisset.* 7 *Desineret ergo mirari, cur nemo de commodis plebis ageret: eo impendi laborem ac periculum, unde emolumentum atque honos speretur. Nihil non aggressuros homines, si magna conatis ma-*

ostendit *Livium* in antiquioribus, quibus utebatur, Scriptoribus, non intellexisse vocem *classes*; quæ apud priscos Romanos tam terrestrem, quàm navalem exercitum, significabat. Qua de re, vide etiam quæ collegit *Joan. Ger. Vossius*, in Etymologico.

gna præmia proponantur. [8] *Ut quidem aliquis tribunus plebis ruat cæcus in certamina periculo ingenti, fructu nullo, ex quibus pro certo habeat, Patres, adversus quos tenderet, bello inexpiabili se persecuturos; apud plebem, pro qua dimicaverit, nihilo se honoratiorem fore, neque sperandum, neque postulandum esse.* [9] *Magnos animos magnis honoribus fieri; neminem se plebeium contempturum, ubi contemni desissent. Experiendam rem denique in uno, aut altero esse, sitne aliquis plebeius ferendo magno honori: an portento simile miraculoque sit, fortem ac strenuum virum aliquem exsistere ortum ex plebe.* [10] *Summa vi expugnatum esse, ut tribuni militum consulari potestate & ex plebe crearentur. Petisse viros domi militiæque spectatos: primis annis sugillatos, repulsos, risui Patribus fuisse: desisse postremo præbere ad contumeliam os.* [11] *Nec se videre cur non lex quoque abrogetur, qua id liceat quod nunquam futurum sit; minorem quippe ruborem fore in juris iniquitate, quam si per indignitatem ipsorum prætereantur.* u. c. 331. a. C. 421.

XXXVI. Hujus generis orationes, cum assensu auditæ, incitavere quosdam ad petendum tribunatum militum, alium alia de commodis plebis laturum se in magistratu profitentem. [2] Agri publici dividendi, coloniarumque deducendarum ostentatæ spes: & vectigali possessoribus agrorum imposito, in stipendium militum erogandi æris. [3] Captatum deinde tempus ab tribunis militum, quo per discessum hominum ab urbe, quum Patres clandestina denunciatione revocati ad diem certam essent, senatusconsultum fieret absentibus tribunis plebis: [4] ut quoniam Volscos in Hernicorum agros prædatum exisse, fama esset, ad rem inspiciendam tribuni militum proficiscerentur, consulariaque comitia haberentur.

XXXV. 9. *Neminem se plebeium contempturum.*] Hoc est, neminem plebeium tam abjectè de se ipso sensurum ut non auderet summos honores petere, si modò se contemtum non iri a plebe sciret.

u. c. 331. a. C. 421.

5 Profecti Appium Claudium, filium decemviri, præfectum urbis relinquunt; impigrum juvenem, & jam inde ab incunabulis imbutum odio tribunorum, plebisque: tribunis plebis nec cum absentibus iis, qui senatusconsultum fecerant, nec cum Appio transacta re, quod contenderent, fuit.

u. c. 332. a. C. 420. C. Sempronio Q. Fabio Coss.

Capua occupata à Samnitibus.

XXXVII. Creati consules, C. Sempronius Atratinus, Q. Fabius Vibulanus. Peregrina res, sed memoria digna traditur, eo anno facta: Vulturnum Etruscorum urbem, quæ nunc Capua est, ab Samnitibus captam: Capuamque ab duce eorum Capye, vel (quod propius vero est) à campestri agro appellatam. 2 Cepere autem, prius bello fatigatis Etruscis, in societatem urbis agrorumque accepti: deinde festo die graveis somno epulisque incolas veteres novi coloni nocturna cæde adorti. 3 His rebus actis, consules ii, quos diximus, Idibus Decembribus magistratum occœpere. Jam non solum qui ad id missi erant, retulerant imminere Volscum bellum; sed legati quoque ab Latinis & Hernicis nunciabant. 4 Non ante unquam Volscos nec ducibus legendis, nec exercitui scribendo intentiores fuisse. 5 Vulgo fremere, aut in perpetuum arma bellumque oblivioni danda, jugumque accipiendum: aut iis cum quibus de imperio certetur, nec virtute, nec patientia, nec disciplina rei militaris cedendum esse. 6 Haud vana attulere: sed nec perinde Patres moti sunt, & C. Sempronius, cui ea provincia sorte evenit, tanquam constantissima re, fortuna fretus, quod victoris populi exercitum adversum victos duxisset, omnia temere ac negligenter egit; 7 adeo ut disciplinæ Romanæ plus in Volsco exercitu, quam in Romano esset. Ergo fortuna, ut sæpe alias, virtutem est secuta. 8 Primo prœlio quod ab Sempronio incaute, inconsulteque commissum est, non subsidiis firmata acie, non equite apte locato, concursum

Bellum cum Volscis.

concursum est; 9 clamor indicium primum fuit, quo res inclinatura esset, excitatior crebriorque ab hoste sublatus, ab Romanis dissonus, impar, segnis, sæpe iteratus, incerto clamore prodidit pavorem animorum. 10 Eo ferocior illatus hostis, urgere scutis, micare gladiis: altera ex parte nutant circumspectantibus galeæ, & incerti trepidant, applicantque se turbæ. 11 Signa nunc resistentia deferuntur ab antesignanis, nunc inter suos manipulos recipiuntur; nondum fuga certa, nondum victoria erat; tegi magis Romanus quam pugnare. Volscus inferre signa, urgere aciem, plus cædis hostium videre, quam fugæ.

u. c. 33[illegible] a. C. 42[illegible]

Premuntur Romani.

XXXVIII. Jam omnibus locis ceditur, nequicquam Sempronio consule objurgante atque hortante; nihil nec imperium, nec majestas valebat: 2 dataque mox terga hostibus forent, ni Sex. Tempanius, decurio equitum, labente jam re, præsenti animo subvenisset; qui quum magna voce exclamasset, ut equites, qui salvam rempublicam vellent esse, ex equis desilirent, 3 omnium turmarum equitibus, velut ad consulis imperium motis, *Nisi hæc*, inquit, *armata cohors sistat impetum hostium, actum de imperio est. Sequimini pro vexillo cuspidem meam; ostendite Romanis, Volscisque neque equitibus vobis ullos equites, nec peditibus esse pedites pares.* 4 Quum clamore comprobata adhortatio esset, vadit alte cuspidem gerens; quacunque incedunt, vi viam faciunt: eo se inferunt objectis parmis, ubi suorum plurimum laborem vident; 5 restituitur omnibus locis pugna, in quæ eos impetus tulit: nec dubium erat, quin si tam

Equites pugnam restituunt.

XXXVIII. 2. *Ex equis desilirent.*] Quid intereà agebant equites Volsci? Nulline erant? Vix credibile est. Si erant, cur non impetum faciebant in hosce equites pedites factos? Vix etiam capio, qui equites leviùs armati cum gravi armatura potuerint confligere, quam ne legiones quidem loco movere potuerant.

U. c. 332. A. C. 420. pauci simul obire omnia possent, terga daturi hostes fuerint.

XXXIX. Et quum jam parte nulla sustinerentur, dat signum Volscis imperator, ut parmatis, novæ cohorti hostium, locus detur, donec impetu illati ab suis excludantur. 2 Quod ubi est factum, interclusi equites, nec perrumpere eadem, qua transierant, posse; ibi maxime confertis hostibus, qua viam fecerant: 3 & consul, legionesque Romanæ, quum, quod tegumen modo omnis exercitus fuerat, nusquam viderent; ne tot fortissimos viros interclusos opprimeret hostis, tendunt in quemcunque casum. 4 Diversi Volsci, hinc consulem ac legiones sustinere: altera fronte instare Tempanio atque equitibus; qui quum sæpe conati nequissent perrumpere ad suos, tumulo quodam occupato, in orbem se tutabantur; nequaquam inulti. 5 Nec pugnæ finis ante noctem fuit; consul quoque nusquam remisso certamine, dum quicquam superfuit lucis, hostem tenuit; nox incertos diremit: 6 tantusque ab imprudentia eventus utraque castra tenuit pavor, ut relictis sauciis, & magna parte impedimentorum, ambo pro victis exercitus se in montes proximos reciperent. 7 Tumulus tamen circumsessus ultra mediam noctem est; quum circumsedentibus nunciatum esset, castra deserta esse, victos rati suos, & ipsi qua quemque in tenebris pavor tulit, fugerunt. 8 Tempanius, metu insidiarum, suos ad lucem tenuit, digressus deinde ipse cum paucis speculatum, quum ab sauciis hostibus sciscitando comperisset castra Volscorum deserta esse, lætus ab tumulo suos devocat, & in castra Romana penetrat; 9 ubi quum vasta desertaque omnia, atque eandem quam apud hostes fœditatem invenisset, priusquam Volscos cognitus error reduceret, quibus poterat sauciis ductis secum, ignarus quam re-

Uterque exercitus castra deserit.

gionem consul petisset, ad urbem proximis itineribus pergit. u. c. 332. a. C. 420.

XL. Jam eo fama pugnæ adversæ castrorumque desertorum perlata erat: & ante omnia deplorati erant equites, non privato magis quam publico luctu. 2 Fabiusque consul terrore urbi quoque injecto, stationem ante portas agebat: quum equites procul visi, non sine terrore ab dubiis, quinam essent; mox cogniti, tantam ex metu lætitiam fecere, ut clamor urbem pervaderet, gratulantium, salvos victoresque rediisse equites: 3 & ex mœstis paulo ante domibus, quæ conclamaverant suos, procurreretur in vias, pavidæque matres ac conjuges, oblitæ præ gaudio decoris, obviam agmini occurrerent; in suos quæque simul corpore atque animo vix præ gaudio compotes effusæ. 4 Tribunis plebi, qui M. Postumio & T. Quintio diem dixerant, quod ad Veios eorum opera male pugnatum esset, occasio visa est, per recens odium Sempronii consulis, renovandæ in eos invidiæ. 5 Itaque, advocata concione, quum proditam Veiis rempublicam esse ab ducibus, proditum deinde, quia illis impune fuerit, in Volscis ab consule exercitum, traditos ad cædem fortissimos equites, deserta fœde castra, vociferati essent; 6 C. Julius unus ex tribunis Tempanium equitem vocari jussit coramque eis, *Sexte Tempani*, inquit, *quæro de te, arbitrerisne C. Sempronium consulem, aut in tempore pugnam inisse, aut firmasse subsidiis aciem, aut ullo boni consulis functum officio? 7 &, tune ipse victis legionibus Romanis, tuo consilio equitem ad pedes deduxeris, restituerisque pugnam? excluso deinde ab acie nostra tibi atque equitibus, num aut consul ipse subvenerit, aut miserit præsidium? 8 postero denique die ecquid præsidii usquam habueris? an tu cohorsque in castra vestra virtute perruperitis? ecquem in castris consulem, ecquem exercitum invene-*

u. c. 332. a. C. 420. *ritis? an deserta castra, relictos saucios milites? 9 Hæc pro virtute tua, fideque, qua una hoc bello resp. stetit, dicenda tibi sunt hodie. Denique, ubi C. Sempronius, ubi legiones nostræ sint? desertus sis, an deserueris consulem exercitumque? victi denique simus, an vicerimus?*

XLI. Adversus hæc Tempani oratio incompta fuisse dicitur: cæterum militariter gravis, non suis vana laudibus, non crimine alieno læta: 2 *Quanta prudentia rei bellicæ in C. Sempronio esset, non militis de imperatore æstimationem esse, sed populi Romani fuisse, quum eum comitiis consulem legeret. 3 Itaque ne ab se imperatoria consilia, neu consulares artes exquirerent, quæ pensitanda quoque magnis animis atque ingeniis essent; sed quod viderit, referre posse. 4 Vidisse autem se prius quam ab acie intercluderetur, consulem in prima acie pugnantem: adhortantem, inter signa Romana, telaque hostium versantem: postea ab conspectu suorum ablatum. 5 Ex strepitu tamen & clamore sensisse usque ad noctem extractum certamen: nec ad tumulum, quem ipse tenuerat, præ multitudine hostium, credere perrumpi potuisse. 6 Exercitus ubi esset, se nescire: arbitrari velut ipse in re trepida loci præsidio se suosque sit tutatus, sic consulem servandi exercitus caussa loca tutiora castris cepisse. 7 Nec Volscorum meliores res esse credere, quam populi Romani. Fortunam, noctemque omnia erroris mutui implesse*; precantemque deinde, ne se fessum labore ac vulneribus tenerent; cum ingenti laude non virtutis magis, quam moderationis, dimissum. 8 Quum hæc agerentur, jam consul via Lavicana ad fanum Quietis erat; eo missa plaustra, jumentaque alia ab urbe, exercitum affectum prœlio ac via nocturna excepere. 9 Paulo post in urbem est ingressus consul, non ab se magis enixe amovens culpam, quam Tempanium meritis laudibus ferens. 10 Mœstæ civitati ab re male gesta, & ira-

tæ ducibus, M. Postumius reus objectus, qui tribunus militum pro consule ad Veios fuerat, decem millibus æris gravis damnatur. 11 T. Quintium collegam ejus, quia & in Volscis consul auspicio dictatoris Postumii Tuberti & ad Fidenas legatus dictatoris alterius Mamerci Æmilii, res prospere gesserat, totam culpam ejus temporis in prædamnatum collegam transferentem, omnes tribus absolverunt; 12 profuisse ei Cincinnati patris memoria dicitur, venerabilis viri, & exactæ jam ætatis Capitolinus Quintius, suppliciter orans, ne se brevi reliquo vitæ spatio tam tristem nuncium ferre ad Cincinnatum paterentur. u. c. 332. a. C. 420.

XLII. Plebs tribunos plebis absentes, Sex. Tempanium, A. Sellium, L. Antistium, Sex. Pompilium fecit; quos & pro centurionibus sibi præfecerant, Tempanio auctore, equites. 2 Senatus, quum odio Sempronii, consulare nomen offenderet; tribunos militum consulari potestate creari jussit; creati sunt L. Manlius Capitolinus, Q. Antonius Merenda, L. Papirius Mugillanus. 3 Principio statim anni L. Hortensius tribunus plebis C. Sempronio consuli anni prioris diem dixit; quem quum quatuor collegæ, inspectante populo Romano, orarent; ne imperatorem suum innoxium, in quo nihil præter fortunam reprehendi posset, vexaret; 4 ægre Hortensius pati, tentationem eam credens esse perseverantiæ suæ; nec precibus tribunorum, quæ in speciem modo jactentur, sed auxilio confidere reum; 5 itaque modo ad eum conversus, *Ubi illi patricii spiritus, ubi subnixus & fidens innocentiæ animus esset*, quærebat; *sub tribunicia umbra consularem virum delituisse*; 6 modo ad collegas, *Vos autem si reum perago, quid acturi estis? an erepturi jus populo; &* u. c. 333. a. C. 419. Tribb. Mil. L. Manlio &c.

XLI. 10. *Decem millibus æris gravis*] Decem millibus assium librarium æris, seu decem millibus librarum Romanarum æris. Æstimant trecentis florenis pecuniæ Hollandicæ.

u. c. 333. a. C. 419. *eversuri tribuniciam potestatem?* 7 Quum illi, & de Sempronio, & de omnibus summam populi Romani potestatem esse dicerent; nec se judicium populi tollere aut velle, aut posse: sed si preces suæ pro imperatore, qui sibi parentis esset loco non valuissent, se vestem cum eo mutaturos: 8 tum Hortensius, *Non videbit*, inquit, *plebs Romana sordidatos tribunos suos. C. Sempronium nihil moror, quando hoc est in imperio consecutus, ut tam carus esset militibus.* 9 Nec pietas quatuor tribunorum, quam Hortensii tam placabile ad justas preces ingenium, pariter plebi, Patribusque gratior fuit. 10 Non diutius fortuna Æquis indulsit, qui ambiguam victoriam Volscorum pro sua amplexi fuerant.

u. c. 334. a. C. 418. Num. Fabio, T. Quintio Coss.

XLIII. Proximo anno Numerio Fabio Vibulano, T. Quintio Capitolini filio Capitolino consulibus, ductu Fabii, cui sorte ea provincia evenerat, nihil dignum memoratu actum; 2 quum trepidam tantum ostendissent aciem Æqui, turpi fuga funduntur, haud magno consulis decore; itaque triumphus negatur. Cæterum, ob Sempronianæ cladis levatam ignominiam, ut ovans urbem intraret, concessum est. 3 Quemadmodum bellum minore, quam timuerant, dimicatione erat perfectum, sic in urbe ex tranquillo nec opinata moles discordiarum inter plebem ac Patres exorta est; cœpta ab duplicando quæstorum numero; 4 quam rem, ut præter duos urbanos quæstores, duo consulibus ad ministeria belli præsto essent; à consulibus relatam, quum & Patres summa ope approbassent; consulibus tribuni plebis certamen intulerunt, ut pars quæstorum (nam ad id tempus patricii creati erant) ex plebe fieret. 5 Adversus quam actionem primo & consules & Patres summa ope adnisi sunt: concedendo deinde, ut quemadmodum tribunis consulari potestate creandis usi sunt, adæque in

Duplicari quæstores frustra vult Senatus.

quæstoribus liberum esset arbitrium populi; quum parum proficerent, totam rem de augendo quæstorum numero omittunt. 6 Excipiunt omissam tribuni, aliæque subinde, inter quas & agrariæ legis, seditiosæ actiones exsistunt: propter quos motus quum senatus consules quam tribunos creari mallet, neque posset per intercessiones tribunicias senatusconsultum fieri; respublica à consulibus ad interregnum; neque id ipsum (nam coire patricios tribuni prohibebant) sine certamine ingenti, redit. 8 Quum pars major insequentis anni per novos tribunos plebis, & aliquot interreges certaminibus extracta esset, modo prohibentibus tribunis patricios coire ad prodendum interregem, modo interregem interpellantibus, ne senatusconsultum de comitiis consularibus faceret; 9 postremo L. Papirius Mugillanus proditus interrex, castigando nunc Patres, nunc tribunos plebis: *desertam, omißamque ab hominibus rempublicam, Deorum providentia, curaque exceptam* memorabat *Veientibus induciis, & cunctatione Æquorum stare.* 10 *Unde si quid increpet terroris, sine patricio magistratu placere rempublicam opprimi; non exercitum, non ducem scribendo exercitui esse; an bello intestino bellum externum propulsaturos?* 11 *Quæ si in unum conveniant, vix Deorum opibus quin obruatur Romana res, resisti posse; quin illi remittendo de summa quisque juris, mediis copularent concordiam:* 12 *Patres patiendo tribunos militum pro consulibus fieri: tribuni plebis non intercedendo, quo minus quatuor quæstores promiscue de plebe ac Patribus libero suffragio populi fierent.*

u. c. 334. a. C. 418.

u. c. 335. a. C. 417.

XLIV. Tribunicia primum comitia sunt habita; creati tribuni consulari potestate omnes patricii, L. Quintius Cincinnatus tertium, L. Furius Medullinus iterum, M. Manlius, A. Sempronius Atratinus. 2 Hoc tribuno comitia quæstorum habente, petentibusque inter aliquot ple-

u. c. 335. a. C. 417. Tribb. Mil. L. Quintio III. &c.

u. c. 335. a. C. 417. *Quaestores patricii creati.* beios filio Antistii tribuni plebis, & fratre alterius tribuni plebis Sex. Pompilii, nec potestas, nec suffragatio horum valuit: quin quorum patres, avosque consules viderant, eos nobilitate praeferrent. 3 Furere omnes tribuni plebis, ante omnes Pompilius, Antistiusque, repulsa suorum accensi, 4 *Quidnam id rei esset? non suis beneficiis, non Patrum injuriis, non denique usurpandi libidine, quum liceat quod antea non licuerit, si non tribunum militarem, ne quaestorem quidem quemquam ex plebe factum; 5 non valuisse patris pro filio, fratris pro fratre preces, tribunorum plebis, potestatis sacrosanctae ad auxilium libertatis creatae. Fraudem profecto in re esse, & A. Sempronium comitiis plus artis adhibuisse, quam fidei. Ejus injuria queri suos honore dejectos.* 6 Itaque quum ipsum & innocentia tutum, & magistratu in quo tunc erat, impetus fieri non posset, flexere iras in C. Sempronium patruelem Atratini: eique, ob ignominiam Volsci belli, adjutore collega M. Canuleio, diem dixere. 7 Subinde ab iisdem tribunis mentio in senatu de agris dividendis illata est: cui actioni semper acerrime C. Sempronius restiterat: ratis id quod erat, aut deposita caussa leviorem futurum apud Patres reum, aut perseverantem sub judicii tempus plebem offensurum. 8 Adversae invidiae objici maluit, & suae nocere caussae, quam publicae deesse: stetitque in eadem sententia. 9 *Ne qua largitio cessura in trium gratiam tribunorum fieret; nec tum agrum plebi, sed sibi invidiam quaeri. Se quoque subiturum eam tempestatem forti animo, nec senatui tanti se civem, aut quemquan alium debere esse, ut in parcendo uni malum publicum fiat.* 10 Nihilo demissiore animo, quum dies venit, caussa ipse pro se dicta, nequicquam omnia expertis Patribus ut mitigarent plebem, quindecim millibus aeris damnatur. 11 Eodem anno Postumia virgo Vesta-

C. Sempronius accusatus & damnatus.

XLIV, 10. *Quindecim millibus aeris*] Hoc est, totidem

lis de incestu caussam dixit; crimine innoxia, ob suspicionem propter cultum amoeniorem, ingeniumque liberius quam virginem decet, parum abhorrens famam. 12 Ampliatam, deinde absolutam pro collegii sententia pontifex maximus, abstinere jocis, colique sancte potius quam scite jussit. Eodem anno à Campanis Cumæ, quam Græci tum urbem tenebant, capiuntur. 13 Insequens annus tribunos militum consulari potestate habuit, Agrippam Menenium Lanatum, P. Lucretium Tricipitinum, Sp. Nautium, C. Servilium.

u. c. 336. a. C. 416.

Tribb. Mil. Agrip. Menenio &c.

XLV. Annus felicitate populi Romani periculo potius ingenti, quam clade insignis. Servitia urbem ut incenderent distantibus locis, conjurarunt; populoque ad opem passim ferendam tectis intento, ut arcem, Capitoliumque armati occuparent. 2 Avertit nefanda consilia Jupiter: indicioque duorum comprehensi sontes, poenas dederunt, indicibus dena millia gravis æris, quæ tum divitiæ habebantur, ex ærario numerata, & libertas præmium fuit. 3 Bellum inde ab Æquis reparari coeptum: & novos hostes Lavicanos consilia cum veteribus jungere, haud incertis auctoribus Romam est allatum. 4 Æquorum jam velut anniversariis armis assuerat civitas. Lavicos legati missi quum responsa inde retulissent dubia, quibus necdum bellum parari, nec diuturnam pacem fore appareret: Tusculanis negotium datum *adverterent animos, ne quid novi tumultus Lavicis oriretur.* 5 Ad insequentis anni tribunos militum consulari potestate, inito magistratu, legati ab Tusculo venerunt, L. Sergium Fidenatem, M. Papirium Mugillanum, C. Servilium Prisci filium, quo dictatore Fidenæ captæ fuerant. 6 Nunciabant legati Lavicanos arma cepisse-

Servorum conjuratio.

u. c. 337. a. C. 415. Tribb. Mil. L. Sergio &c.

libris Romanis æris, quas quinquaginta florenis Hollandicis æstimant quadringentis quin-

u. c. 337. a. C. 415. Bellum cum Lavicanis.

se, & cum Æquorum exercitu depopulatos agrum Tusculanum, castra in Algido posuisse; 7 tum Lavicanis bellum indictum: factoque senatusconsulto, ut duo ex tribunis ad bellum proficiscerentur, unus res Romæ curaret; certamen subito inter tribunos exortum, se quisque belli ducem potiorem ferre, curam urbis ut ingratam, ignobilemque aspernari. 8 Quum parum decorum inter collegas certamen mirabundi Patres conspicerent, Q. Servilius; *Quando nec ordinis hujus ulla*, inquit, *nec reip. est verecundia, patria majestas altercationem istam dirimet; filius meus extra sortem urbi praerit. Bellum utinam qui appetunt, consideratius, concordiusque quam cupiunt, gerant.*

Discordia Tribb. Mil.

XLVI. Delectum haberi non ex toto passim populo placuit: decem tribus sorte ductæ sunt, ex his scriptos juniores duo tribuni ad bellum duxere. 2 Cœpta inter eos in urbe certamina, cupiditate eadem imperii, multo impensius in castris accendi: nihil sentire idem, pro sententia pugnare: sua consilia velle, sua imperia sola rata esse; 3 contemnere invicem & contemni, donec castigantibus legatis tandem ita comparatum est, ut alternis diebus summam imperii haberent. 4 Quæ quum allata Romam essent, dicitur Q. Servilius, ætate & usu doctus, precatus ab Diis immortalibus, ne discordia tribunorum damnosior Reipubl. esset, quam ad Veios fuisset: & velut haud dubia clade imminente, instititisse filio, ut milites scriberet; & arma pararet. 5 Nec falsus vates fuit; nam ductu L. Sergii, cujus dies imperii erat, loco iniquo sub hostium castris, quum, quia simulato metu receperat se hostis ad vallum, spes vana expugnandi castra eo traxisset, 6 repentino impetu Æquorum per supinam vallem fusi sunt, multique in ruina majore quam fuga oppressi, obtruncatique: castraque eo die ægre retenta, postero die circumfusis jam magna

Prælio victi.

ex parte hostibus, per aversam portam fuga turpi deseruntur; 7 duces, legatique & quod circa signa roboris de exercitu fuit, Tusculum petiere. Palati alii per agros passim multis itineribus, majoris quam accepta erat cladis nuncii Romam contenderunt. 8 Minus trepidationis fuit, quod eventus timori hominum congruens fuerat: & quod subsidia, quæ respicerent in re trepida, præparata erant ab tribuno militum: 9 jussuque ejusdem per minores magistratus, sedato in urbe tumultu, speculatores propere missi nunciavere, Tusculi duces, exercitumque esse; hostem castra loco non movisse. 10 Et quod plurimum animorum fecit, dictator ex senatusconsulto dictus Q. Servilius Priscus; vir, cujus providentiam in rempub. quum multis aliis tempestatibus ante experta civitas erat, tum eventu ejus belli, quod uni certamen tribunorum suspectum ante rem male gestam fuerat; 11 magistro equitum creato, a quo ipse tribuno militum dictator erat dictus, filio suo, ut tradidere quidam, (nam alii Ahalam Servilium magistrum equitum eo anno fuisse scribunt) 12 novo exercitu profectus ad bellum, accitis qui Tusculi erant, duo millia passuum ab hoste locum castris cepit.

u. c. 337
a. C. 415

Q. Servilius Dictator

XLVII. Transierat ex re bene gesta superbia negligentiaque ad Æquos, quæ in Romanis ducibus fuerat. 2 Itaque primo statim prœlio quum dictator equitatu immisso antesignanos hostium turbasset, legionum inde signa inferri propere jussit, signiferumque ex suis unum cunctantem occidit. 3 Tantus ardor ad dimicandum fuit, ut impetum Æqui non tulerint: victique acie quum fuga effusa petissent castra, brevior tempore & certamine minor castrorum oppugnatio fuit, quam prœlium fuerat. 4 Captis direptisque castris, quum prædam dictator militi concessisset, secutique fugientem ex castris hostem equites, renunciassent omnes

Vincit Æquos.

a. c. 337. a. C. 415. Lavici capti.

Lavicanos victos, magnam partem Æquorum Lavicos confugisse; 5 postero die ad Lavicos ductus exercitus: oppidumque corona circumdatum, scalis captum ac direptum est. 6 Dictator, exercitu victore Romam reducto, die octavo quam creatus erat, magistratu se abdicavit; & opportune senatus, prius quam ab tribunis plebi agrariæ seditiones mentione illata de agro Lavicano dividendo fierent, censuit frequens, *coloniam Lavicos deducendam.* 7 Coloni ab urbe mille & quingenti missi bina jugera acceperunt. Captis Lavicis, ac deinde tribunis militum consulari potestate, Agrippa Menenio Lanato, & L. Servilio Structo, & P. Lucretio Tricipitino, iterum omnibus his, & Sp. Rutilio Crasso, † 8 & insequenti anno A. Sempronio Atratino tertium, & duobus iterum M. Papirio Mugillano, & Sp. Nautio Rutilo, biennium tranquillæ externæ res, discordia domi ex agrariis legibus fuit.

Eo ducta colonia.

a. c. 338. a. C. 414. Ag. Menenio &c. Tribb. Mil.

† u. c. 339. a. C. 413. A. Sempronio &c. Tribb. Mil. discordia ex agrariis legg.

XLVIII. Turbatores vulgi erant Sp. Mæcilius quartum, & Metilius tertium, tribuni plebis ambo absentes creati; 2 & quum rogationem promulgassent, ut ager ex hostibus captus viritim divideretur, magnæque partis nobilium eo plebiscito publicarentur fortunæ (3 nec enim ferme quicquam agri, ut in urbe alieno solo posita, non armis partum erat: nec quod venisset, assignatumve publice esset, præterquam plebs habebat) 4 atrox plebi Patribusque propositum videbatur certamen: nec tribuni militum nunc in senatu, nunc in conciliis privatis principum cogendis viam consilii inveniebant, 5 quum Ap. Claudius, nepos ejus, qui decemvir legibus scribendis fuerat, minimus natu ex Patrum concilio, dicitur dixisse, 6 *Vetus se ac familiare consilium domo afferre; proavum enim suum Appium Claudium ostendisse Patribus viam unam dissolvendæ tribuniciæ potestatis, per collegarum intercessio-*

Appii Consilium.

nem. 7 *Facile homines novos auctoritate principum de sententia deduci, si temporum interdum, potius quam majestatis memor adhibeatur oratio.* 8 *Pro fortuna illis animos esse; ubi videant collegas principes agenda rei gratiam omnem ad plebem praeoccupasse, nec locum in ea relictum sibi;* 9 *haud gravate acclinaturos se ad caussam senatus, per quam universo ordini cum primoribus se Patrum concilient.* u. c. 339. a. C. 413.
10 Approbantibus cunctis, & ante omnes Q. Servilio Prisco, quod non degenerasset ab stirpe Claudia, collaudante juvenem, negotium datur, ut, quos quisque posset ex collegio tribunorum ad intercessionem perlicerent. 11 Misso senatu prensantur à principibus tribuni: suadendo, monendo, pollicendoque gratum id singulis privatim, gratum universo senatui fore, sex ad intercessionem comparavere. 12 Posteroque die quum ex composito relatum ad senatum esset de seditione, quam Mæcilius, Metiliusque largitione pessimi exempli concirent; 13 eæ orationes à primoribus Patrum habitæ sunt, ut pro se quisque jam nec consilium sibi suppetere diceret, nec se ullam opem cernere aliam usquam, præterquam in tribunicio auxilio; in ejus potestatis fidem circumventam remp. tamquam privatum inopem confugere. 14 Præclarum ipsis, potestatique esse, non ad vexandum senatum, discordiamque ordinum movendam, plus in tribunatu virium esse, quam ad resistendum improbis collegis. 15 Fremitus deinde universi senatus ortus, quum ex omnibus partibus curiæ tribuni appellarentur: tum silentio facto, ii qui præparati erant gratia principum, quam rogationem à collegis promulgatam senatus censeat dissolvendæ reipubl. esse, ei se intercessuros ostendunt. 16 Gratiæ intercessoribus ab senatu actæ. Latores rogationis concione advocata, proditores plebis commodorum, ac servos consularium appellantes, aliaque truci oratione in col-

u. c. 340. a. C. 412. legas invicti, actionem deposuere.

P. Cornelio &c. Tribb. Mil. XLIX. Duo assidua bella insequens annus habuisset, quo P. Cornelius Cossus, C. Valerius Potitus, Quintius Cincinnatus, Numerius Fabius Vibulanus, tribuni militum consulari potestate fuerunt: 2 ni Veiens bellum religio principum distulisset; quorum agros Tiberis super ripas effusus maxime ruinis villarum vastavit. 3 Simul Æquos triennio ante accepta clades prohibuit Volanis suæ gentis populo, præsidium ferre. 4 Excursiones inde in confinem agrum Lavicanum factæ erant, novisque colonis bellum illatum: quam noxam quum se consensu omnium Æquorum defensuros sperassent; 5 deserti ab suis, ne memorabili quidem bello, per obsidionem levemque unam pugnam, & oppidum & fines amisere.

Lavicani rebelles subacti. 6 Tentatum ab L. Sextio tribuno plebis, ut rogationem ferret, qua Volas quoque, sicut Lavicos, coloni mitterentur, per intercessionem collegarum, qui nullum plebiscitum, nisi ex auctoritate senatus passuros se perferri ostenderunt, discussum est.

Vola Colonia. 7 Volis insequente anno receptis, Æqui coloniaque eo deducta, novis viribus oppidum firmarunt, tribunis militum Romæ consulari potestate Cn. Cornelio Cosso, L. Valerio Potito, Q. Fabio Vibulano iterum, M. Postumio Regillensi.

u. c. 341. a. C. 411. Cn. Cornelio &c. Tribb. Mil. 8 Huic bellum adversus Æquos permissum est, pravæ mentis homini; quam tamen victoria magis, quam bellum ostendit. 9 Nam exercitu impigre scripto, ductoque ad Volas, quum levibus prœliis Æquorum animos fregisset, postremo in oppidum irrupit; deinde ab hostibus in cives certamen vertit: & quum inter oppugnationem prædam militis fore edixisset, capto oppido, fidem mutavit.

Vola recepta. 10 Eam magis adducor ut credam iræ caussam exercitui fuisse, quam quod in urbe nuper direpta, coloniaque nova, minus prædicatione

tribuni prædæ fuerit. 11 Auxit eam iram, postquam ab collegis arcessitus propter seditiones tribunicias, in urbem revertit. Audita vox ejus in concione stolida, ac prope vecors: qua Sextio tribuno plebis legem agrariam ferenti, simul Volas quoque ut mitterentur coloni laturum se dicenti, dignos enim esse qui armis cepissent, eorum urbem agrumque Volanum esse; *Malum quidem militibus meis*, inquit, *nisi quieverint*; quod auditum, non concionem magis, quam mox Patres offendit: 12 & tribunus plebis, vir acer nec infacundus, nactus inter adversarios superbum ingenium, immodicamque linguam, quam irritando agitandoque in eas impelleret voces, quæ invidiæ non ipsi tantum, sed caussæ atque universo ordini essent, neminem ex collegio tribunorum militum sæpius quam Postumium in disceptationem trahebat. 13 Tum vero secundum tam sævum atque inhumanum dictum, *Auditis*, inquit, *Quirites, sicut servis malum minantem militibus?* 14 *tamen hic bellua dignior vobis tanto honore videbitur, quam qui vos urbe agrisque donatos in colonias mittunt, qui sedem senectuti vestræ prospiciunt, qui pro vestris commodis adversus tam crudeles, superbosque adversarios depugnant.* 15 *Incipite deinde mirari, cur pauci jam vestram suscipiant caussam; quid ut à vobis sperent? an honores, quos adversariis vestris potius quam populi Romani propugnatoribus datis.* 16 *Ingemuistis modo, voce hujus audita, quid id refert? Jam si suffragium detur, hunc qui malum vobis minatur, iis qui agros sedesque ac fortunas stabilire volunt, præferetis.*

a. c. 341. a. C. 411. M. Postumii perversitas.

Sextius T. P. in eum invehitur.

L. Perlata hæc vox Postumii ad milites, multo in castris majorem indignationem movit. Prædæne interceptorem, fraudatoremque etiam malum minitari militibus? 2 Itaque quum fremitus aperte esset, & quæstor P. Sestius eadem violentia coërceri putaret seditionem posse, qua mota

u. c. 341. a. C. 411.

erat; misso ad vociferantem quendam militem lictore, quum inde clamor & jurgium oriretur, saxo ictus turba excedit: 3 insuper increpante qui vulneraverat, *habere quæstorem, quod imperator esset militibus minatus.* 4 Ad hunc tumultum accitus Postumius; asperiora omnia fecit, acerbis quæstionibus, crudelibus suppliciis; postremo quum modum iræ nullum faceret, ad vociferationem eorum, quos necari sub crate jusserat, concursu facto, ipse ad interpellantes pœnam vecors de tribunali decurrit. 5 Ibi quum summoventes passim lictores, centurionesque vexarent turbam, eo indignatio erupit, ut tribunus militum ab exercitu suo lapidibus cooperiretur. 6 Quod tam atrox facinus postquam est Romam nunciatum, tribunis militum de morte collegæ per senatum quæstiones decernentibus, tribuni plebis intercedebant. 7 Sed ea contentio ex certamine alio pendebat: quod cura incesserat Patres, ne metu quæstionum plebs irata, tribunos militum ex plebe crearet: tendebantque summa ope, ut consules crearentur. 8 Quum senatusconsultum fieri tribuni plebis non paterentur; iidem intercederent consularibus comitiis, res ad interregnum rediit; victoria deinde penes Patres fuit.

Ab exercitu lapidibus obruitur Postumius.

u. c. 342. a. C. 410. *M. Cornelio, L. Furio Coss.*

LI. Q. Fabio Vibulano interrege comitia habente, consules creati sunt M. Cornelius Cossus, L. Furius Medullinus. 2 His consulibus principio anni senatusconsultum factum est, ut de quæstione Postumianæ cædis tribuni primo quoque tempore ad plebem ferrent: plebesque præficeret quæstioni quem vellet. 3 A plebe consensu populi consulibus negotium mandatur: qui summa moderatione ac lenitate per paucorum

L. 4. *Necari sub crate*] Genus supplicii, de quo vide Lib. 1. § 51. 9. *Plautus* in Pœnulo sic describit Act. V. S II. 65. *Sub cratim uti jubeas sese Supponi atque eo Lapides imponi multos ut sese neces.* Vide illic Frid. Taubmannum.

supplicium, quos sibimetipsis conscisse mortem satis creditum est, transacta re; nequivere tamen consequi, ut non ægerrime id plebs ferret: 4 jacere tamdiu irritas sanctiones quæ de suis commodis ferrentur: quum interim de sanguine ac supplicio suo latam legem confestim exerceri, & tantam vim habere. 5 Aptissimum tempus erat, vindicatis seditionibus delinimentum animis Volani agri divisionem objici: quo facto minuissent desiderium agrariæ legis, quæ possesso per injuriam agro publico Patres pellebat. 6 Tum hæc ipsa indignitas angebat animos: non in retinendis modo publicis agris, quos vi teneret, pertinacem nobilitatem esse: sed ne vacuum quidem agrum nuper ex hostibus captum plebi dividere: mox paucis, ut cætera, futurum prædæ. 7 Eodem anno adversus Volscos, populantes Hernicorum fines, legiones ductæ à Furio consule, quum hostem ibi non invenissent, Ferentinum, quo magna multitudo Volscorum se contulerat, cepere. 8 Minus prædæ quam speraverant, fuit: quod Volsci postquam spes tuendi exigua erat, sublatis rebus nocte, oppidum reliquerunt; postero die prope desertum capitur. Hernicis ipse ager dono datus.

u. c. 342. a. C. 410. Quæstio de Postumii cæde.

Ferentinum captum.

LII. Annum modestia tribunorum quietum excepit trib. pleb. L. Icilius, Q. Fabio Ambusto, C. Furio Pacilo consulibus. 2 Is tum principio statim anni, velut pensum nominis, familiæque seditiones agrariis legibus promulgandis cieret; 3 pestilentia coorta, minacior tamen quam perniciosior, cogitationes hominum à foro certaminibusque publicis ad domum curamque corporum nutriendorum avertit; minusque eam damnosam fuisse quam seditio futura fuerit, credunt. 4 Defuncta civitate plurimorum morbis, perpaucis funeribus, pestilentem annum, inopia frugum neglecto cultu agrorum (ut plerumque fit) excepit,

u. c. 343. a. C. 409. Q. Fabio. C. Furio Coss.

Pestilentia, & inopia frugum.

u. c. 344. a. C. 408. M. Papirio, C. Nautio Coss. M. Papirio Atratino, C. Nautio Rutilo consulibus. 5 Jam fames quam pestilentia tristior erat; ni dimissis circa omnes populos legatis, qui Etruscum mare, quique Tiberim accolunt, ad frumentum mercandum, annonæ foret subventum. 6 Superbe ab Samnitibus, qui Capuam habebant, Cumasque, legati prohibiti commercio sunt: contra ea benigne ab Siculorum tyrannis adjuti; maximos commeatus summo Etruriæ studio Tiberis devexit. 7 Solitudinem in civitate ægra experti consules sunt: quum in legationes non plus singulis senatoribus invenientes, coacti sunt binos equites adjicere. 8 Præterquam ab morbo, annonaque, nihil eo biennio intestini, externive incommodi fuit; at ubi hæ sollicitudines discessere, omnia quibus turbari solita erat civitas, domi discordia, foris bellum exortum.

u. c. 345. a. C. 407. Mam. Æmilio, C. Valerio Coss. LIII. Mamerco Æmilio, C. Valerio Potito, consulibus, bellum Æqui parabant: Volscis, quanquam non publico consilio capessentibus arma, voluntariis mercede secutis militiam. 2 Ad quorum famam hostium (jam enim in Latinum, Hernicumque transcenderant agrum) delectum habentem Valerium consulem M. Mænius tribunus plebis legis agrariæ lator, quum impediret, auxilioque tribuni nemo invitus sacramento diceret: 3 repente nunciatur, arcem Carventanam ab hostibus occupatam esse. *Bellum cum Æquis.* 4 Ea ignominia accepta, quum apud Patres invidiæ Mænio fuit, tum cæteris tribunis jam ante præparatis intercessoribus legis agrariæ, præbuit justiorem caussam resistendi collegæ. 5 Itaque quum res diu ducta per altercationem esset; consulibus Deos, hominesque testantibus, quicquid ab hostibus cladis ignominiæque aut jam acceptum esset aut immineret, culpam penes Mænium fore, qui delectum impediret; *Discordia de lege agraria.* 6 Mænio contra vociferante, si injusti domini possessione agri publici cederent,

se moram delectui non facere; decreto interposito, novem tribuni sustulerunt certamen, 7 pronunciaveruntque ex collegii sententia, *C. Valerio consuli se, damnum, aliamque coërcitionem, adversus intercessionem collegæ, delectus caussa detrectantibus militiam inhibenti, auxilio futuros esse.* 8 Hoc decreto consul armatus, quum paucis appellantibus tribunum, collum torsisset; metu cæteri sacramento dixere. 9 Ductus exercitus ad Carventanam arcem, quamquam invisus, infestusque consuli erat, impigre primo statim adventu, dejectis qui in præsidio erant, arcem recepit; prædatores ex præsidio per negligentiam dilapsi, occasionem aperuere ad invadendum. 10 Prædæ ex assiduis populationibus, quod omnia in locum tutum congesta erant, fuit aliquantum; venditum sub hasta consul in ærarium redigere quæstores jussit; tum prædicans participem prædæ fore exercitum, quum militiam non abnuisset. 11 Auctæ inde plebis ac militum in consulem iræ; itaque quum ex senatusconsulto urbem ovans introiret, alternis inconditi versus militari licentia jactati: 12 quibus consul increpitus, Mænii celebre nomen laudibus fuit, quum ad omnem mentionem tribuni, favor circumstantis populi plausuque & assensu cum vocibus militum certaret. 13 Plusque ea res, quam prope solemnis militum lascivia in consulem, curæ Patribus injecit; & tamquam haud dubius inter tribunos militum honos Mænii, si peteret, consularibus comitiis est exclusus.

u. c. 345. a. C. 407.

Capta arx Carventana.

LIV. Creari consules sunt Cn. Cornelius Cossus, L. Furius Medullinus iterum. 2 Non alias ægrius plebs tulit, tribunicia sibi comitia non commissa; eum dolorem quæstoriis comitiis simul ostendit & ulta est; tunc primum plebeiis

u. c. 346. a. C. 406. Cn. Cornelio, L. Furio Coss.

LIII. 8. *Collum torsisset*] quasi strangulaturus, traxisset. Collo tunicæ arrepto invitum,

urb. c. 346. a. C. 406.

Quaestores plebeii, indéque discordia.

quæstoribus creatis: 3 ita, ut in quatuor creandis, uni patricio Cæsoni Fabio Ambusto relinqueretur locus: tres plebeii, Q. Silius, P. Ælius, P. Pupius, clarissimarum familiarum juvenibus præferrentur. 4 Auctores fuisse tam liberi populo suffragii Icilios accipio, ex familia infestissima patribus tres in eum annum tribunos plebis creatos, multarum magnarumque rerum molem avidissimo adeo populo ostentantes: 5 cum affirmassent nihil se moturos, si ne quæstoriis quidem comitiis, quæ sola promiscua plebi, Patribusque reliquisset senatus, satis animi populo esset ad id, quod tamdiu vellent, & per leges liceret. 6 Pro ingenti itaque victoria id fuit plebi; quæsturamque eam non honoris ipsius fine æstimabant: sed patefactus ad consulatum ac triumphos locus novis hominibus videbatur. 7 Patres contra, non pro communicatis, sed pro amissis honoribus fremere: negare, Si ea ita sint, liberos tollendos esse: qui pulsi majorum loco, cernentesque alios in possessione dignitatis suæ, Salii, Flaminesque nusquam alio, quam ad sacrificandum pro populo, sine imperiis ac potestatibus relinquantur. 8 Irritatis utriusque partis animis, quum & spiritus plebes sumpsisset, & tres ad popularem caussam celeberrimi nominis haberet duces; Patres omnia quæstoriis comitiis, ubi utrumque plebi liceret, similia fore cernentes, tendere ad consulum comitia, quæ nondum promiscua essent. 9 Icilii contra tribunos militum creandos dicere, & tandem aliquando impartiendos plebi honores.

LV. Sed nulla erat consularis actio, quam impediendo, id quod petebant exprimerent: quum mira opportunitate Volscos & Æquos prædatum, extra fines exisse in agrum Latinum, Hernicumque, affertur; 2 ad quod bellum ubi ex senatusconsulto consules delectum habere occi-

Volsci & Æqui bellum inferunt.

piunt: obstare tunc enixe tribuni, sibi, plebique eam fortunam oblatam memorantes. 3 Tres erant, & omnes acerrimi viri, generosique etiam ut inter plebeios, duo singuli singulos sibi consules asservandos assidua opera desumunt; uni concionibus data nunc detinenda, nunc concienda plebs. 4 Nec delectum consules, nec comitia, quæ petebant, tribuni expediebant, inclinante deinde fortuna ad caussam plebis nuncii veniunt, arcem Carventanam dilapsis ad prædam militibus qui in præsidio erant, Æquos interfectis paucis custodibus arcis, invasisse, alios recurrentes in arcem, alios palantes in agris cæsos. 5 Ea adversa civitati res, vires tribuniciæ actioni adjecit; nequicquam enim tentati, ut tum denique desisterent impediendo bello, postquam non cessere nec publicæ tempestati, nec suæ invidiæ: 6 pervincunt, ut senatusconsultum fiat de tribunis militum creandis: certo tamen pacto, ne cujus ratio haberetur qui eo anno tribunus plebis esset: neve quis reficeretur in annum tribunus plebis: 7 haud dubie Icilios denotante senatu, quos mercedem seditiosi tribunatus petere consulatum insimulabant. Tum delectus haberi, bellumque omnium ordinum consensu apparari cœptum. 8 Consules ambo profecti sint ad arcem Carventanam, an alter ad comitia habenda substiterit, incertum diversi auctores faciunt: illa pro certo habenda, in quibus non dissentiunt, ab arce Carventana quum diu nequicquam oppugnata esset, recessum: Verruginem in Volscis eodem exercitu receptam, populationesque & prædas & in Æquis & in Volsco agro ingentes factas.

u. c. 346. a. C. 406.

Discordia domestica.

Arx Carventana capta ab hostibus.

Frustra à Rom. tentata.

Verrugo recepta.

LVI. Romæ sicut plebis victoria fuit in eo, ut, quæ mallent, comitia haberent: ita eventu comitiorum Patres vicere; 2 namque tribuni militum consulari potestate contra spem omnium tres patricii creati sunt, C. Julius Iulus, P. Cor-

u. c. 347. a. C. 405.

Tr. Mil. C. Julio &c.

u. c. 347. a. C. 405. nelius Cossus. C. Servilius Ahala. 3 Artem adhibitam ferunt à patriciis (cujus eos Icilii tum quoque insimulabant) quod turbam indignorum candidatorum intermiscendo dignis, tędio sordium in quibusdam insignium, populum à plebeiis avertissent. 4 Volscos deinde & Æquos seu Carventana arx retenta, in spem, seu Verrugine amissum præsidium, ad iram compulisset, fama affertur, summa vi ad bellum coortos: caput rerum Antiates esse; 5 eorum legatos utriusque gentis populos circumisse, castigantes ignaviam, Quod abditi intra muros populabundos in agris vagari Romanos priore anno, & opprimi Verruginis præsidium, passi essent; 6 jam non exercitus modo armatos, sed colonias etiam in suos fines mitti: nec ipsos modo Romanos sua divisa habere, sed Ferentinum etiam de se captum Hernicis donasse. 7 Ad hæc quum inflammarentur animi, ut ad quosque ventum erat, numerus juniorum conscribebatur. Ita omnium populorum juventus Antium contracta, ibi castris positis hostem opperiebantur. 8 Quæ ubi tumultu majore etiam, quam res erat, nunciantur Romam, senatus extemplo (quod in rebus trepidis ultimum consilium erat) dictatorem dici jussit; 9 quam rem ægre passos, Julium, Corneliumque ferunt: magnoque certamine animorum rem actam: 10 quum primores Patrum nequicquam conquesti, non esse in auctoritate senatus tribunos militum, postremo etiam tribunos plebei appellarent, & consulibus quoque ab ea potestate vim super tali re inhibitam referrent; 11 tribuni plebei læti discordia Patrum, nihil esse in his auxilii dicerent, qui non civium, non denique hominum numero essent; 12 si quando promiscui honores, communicata respubl. esset; tum se animadversuros, ne qua superbia magistratuum irrita senatusconsulta essent. 13 Interim patricii soluti legum, magistra-

Bellum à Volscis & Æquis illatum.

Discordia Romæ.

tuumque verecundia, per se quoque tribuniciam potestatem agerent. a. 347. a.C. 405.

LVII. Hæc contentio minime idoneo tempore, quum tantum belli in manibus esset, occupaverat cogitationes hominum; 2 donec ubi diu alternis Julius, Corneliusque, quum ad id bellum ipsi satis idonei duces essent, non esse æquum, mandatum sibi à populo eripi honorem, disseruere; 3 tum Ahala Servilius tribunus militum, *Tacuisse se tamdiu*, ait, *non quia incertus sententiæ fuerit: (quem enim bonum civem secernere sua à publicis consilia?) sed quia maluerit collegas sua sponte cedere auctoritati senatus, quam tribuniciam potestatem adversus se implorari paterentur.* 4 *Tum quoque, si res sineret, libenter se daturum tempus iis fuisse ad receptum nimis pertinacis sententiæ, sed quum belli necessitates non exspectent humana consilia, potiorem sibi collegarum gratia rempubl. fore;* 5 *& si maneat in sententia senatus, dictatorem nocte proxima dicturum: ac si quis intercedat senatusconsulto, auctoritate se fore contentum.* 6 Quo facto, quum haud immeritam laudem, gratiamque apud omnes tulisset, dictatore P. Cornelio dicto, ipse ab eo magister equitum creatus exemplo fuit collegas, eumque intuentibus, quam gratia atque honos opportuniora interdum non cupientibus essent. 7 Bellum haud memorabile fuit; uno atque eo facili prœlio cæsi ad Antium hostes; victor exercitus depopulatus Volscum agrum; castellum ad lacum Fucinum vi expugnatum: atque in eo tria millia hominum capta, cæteris Volscis intra mœnia compulsis, nec defendentibus agros. 8 Dictator bello ita gesto, ut tantum non defuisse fortunæ videretur, felicitate quam gloria major in urbem rediit, magistratuque se abdicavit. 9 Tribuni militum mentione nulla comitiorum consularium habita (credo ob iram dictatoris creati) tribunorum militum comitia edixerunt. 10 Tum

Victi Volsci

u. c. 347. a. C. 405. vero gravior cura Patribus incessit; quippe quum prodi caussam ab suis cernerent. 11 Itaque sicut priore anno, per indignissimos ex plebeiis candidatos omnium etiam dignorum tædium fecerant; sic tum primoribus Patrum splendore, gratiaque ad petendum præparatis, omnia loca obtinuere, ne cui plebeio aditus esset. 12 Quatuor creati sunt, omnes jam functi eo honore, L. Furius Medullinus, C. Valerius Potitus, Numerius Fabius Vibulanus, C. Servilius Ahala; hic refectus continuato honore, quum ob alias virtutes, tum ob recentem favorem unica moderatione partum.

u. c. 348. a. C. 404. T. Mil. L. Furio &c.

LVIII. Eo anno, quia tempus induciarum cum Veienti populo exierat, per legatos, fecialesque res repeti cœptæ; quibus venientibus ad finem, legatio Veientium obviam fuit. 2 Petiere, ne prius quam ipsi senatum Romanum adissent, Veios iretur. Ab senatu impetratum, quia discordia intestina laborarent Veientes, ne res ab iis repeterentur; tantum abfuit ut ex incommodo alieno sua occasio peteretur. 3 Et in Volscis accepta clades, amisso Verrugine præsidio; ubi tantum in tempore fuit momenti, ut quum, precantibus opem militibus qui ibi à Volscis obsidebantur, succurri, si maturatum esset, potuisset; ad id venerit exercitus subsidio missus, ut ab recenti cæde palati ad prædandum hostes, opprimerentur. 4 Tarditatis caussa, in senatu magis fuit quam in tribunis; qui, quia summa vi restare nunciabantur, parum cogitaverunt, nulla virtute superari humanarum virium modum. 5 Fortissimi milites, non tamen nec vivi, nec post mortem inulti fuere. 6 Insequenti anno, P. & Cn. Corneliis Cossis, Numerio Fabio Ambusto, L. Valerio Po-

Amissum Verrugine præsidium.

u. c. 349. a. C. 403. Tr. Mil. P. & Cn. Corneliis &c.

LVIII. 4. *Qui, quia summa &c.*] J. F. *Gronovius* delet *quis* & sic distinguit: *in tribunis. Quia summa vi restare nunciabantur* (*milites*) *parum cogitaverunt* (Patres) *nulla* &c. Fortè *cogitaverunt*, in *cogitavit* mutandum. Pro NULLA VIRTUTE, in sequentibus libenter legerem MULTITUDINE.

tito,

tito, tribunis militum consulari potestate, Veiens bellum motum, ob superbum responsum Veientis senatus, 7 qui legatis repetentibus res, ni facesserent propere urbe finibusque, daturos quod Lars Tolumnius dedisset, responderi jussit. 8 Id Patres ægre passi, decrevere, ut tribuni militum de bello indicendo Veientibus primo quoque die ad populum ferrent. 9 Quod ubi primo promulgatum est, fremere juventus; *Nondum debellatum cum Volscis esse: modo duo præsidia occidione occisa, & cum periculo retineri.* 10 *Nullum annum esse, quo non acie dimicetur; & tanquam pœniteat laboris, novum bellum cum finitimo populo & potentissimo parari, qui omnem Etruriam sit concitaturus.* 11 Hæc sua sponte agitata, insuper tribuni plebis accendunt. *Maximum bellum patribus cum plebe esse* dictitant: *eam de industria vexandam militia, trucidandamque hostibus objici:* 12 *eam procul urbe haberi atque ablegari, ne domi per otium memor libertatis, coloniarumque, aut agri publici, aut suffragii libere ferendi consilia agitet:* 13 prensantesque veteranos stipendia cujusque, & vulnera ac cicatrices numerabant: quid jam integri esse in corpore loci ad nova vulnera accipienda; quid super sanguinis qui dari pro republica posset? rogitantes. 14 Hæc quum in sermonibus, concionibusque interdum agitantes, avertissent plebem ab suscipiendo bello, profertur tempus ferendæ legis: quam, si subjecta invidiæ esset, antiquari apparebat.

u. c. 349.
a. C. 403.

Bellum Veiens imminens

Querela plebis ea de re.

LIX. Interim tribunos militum in Volscum agrum ducere exercitum placuit. Cn. Cornelius unus Romæ relictus. 2 Tres tribuni, postquam nullo loco castra Volscorum esse, nec commissuros se prœlio apparuit, tripartito ad devastandos fines discessere: Valerius Antium petit, Cornelius Ecetras; 3 quacumque incessere, late populati sunt tecta, agrosque, ut distinerent Vol-

Oritur cum Volscis.

u. c. 349. a. C. 403.

scos. Fabius, quod maxime petebatur, ad Anxur oppugnandum sine ulla populatione accessit. 4 Anxur fuit quæ nunc Tarracinæ sunt; urbs prona in paludes; ab ea parte Fabius oppugnationem ostendit. 5 Circummissæ quatuor cohortes cum C. Servilio Ahala, quum imminentem urbi collem cepissent: ex loco altiore, qua nullum erat præsidium, ingenti clamore ac tumultu mœnia invasere; 6 ad quem tumultum obstupefacti, qui adversus Fabium urbem infimam tuebantur, locum dedere scalas admovendi, plenaque hostium cuncta erant, & immitis diu cædes pariter fugientium ac resistentium armatorum atque inermium fuit. 7 Cogebantur itaque victi, quia cedentibus spei nihil erat, pugnam inire: quum pronunciatum repente, ne quis præter armatos violaretur, reliquam omnem multitudinem voluntariam exuit armis: 8 quorum ad duo millia & quingenti vivi capiuntur; à cætera præda Fabius militem abstinuit, donec collegæ venirent: 9 ab illis quoque exercitibus captum Anxur dictitans esse, qui cæteros Volscos à præsidio ejus loci avertissent. 10 Qui ubi venerunt, oppidum vetere fortuna opulentum, tres exercitus diripuere: eaque primum benignitas imperatorum plebem Patribus conciliavit. 11 Additum deinde omnium maxime tempestivo principum in multitudinem munere, ut ante mentionem ullam plebis, tribunorumve decerneret senatus, ut stipendium miles de publico acciperet, quum ante id tempus de suo quisque functus eo munere esset.

Anxur vi captum & direptum.

Stipendium institutum.

LX. Nihil acceptum unquam à plebe tanto gaudio traditur. Concursum itaque ad curiam esse, prensatasque exeuntium manus, & Patres vere appellatos: effectum esse fatentibus, ut nemo pro tam munifica patria, donec quicquam

LIX. 6. *Immitis*] Sic ex Codd. legendum monuit J. F. *Gronovius.*

virium superesset, corpori aut sanguini suo parceret. 2 Quum commoditas juvaret, rem familiarem saltem acquiescere eo tempore, quo corpus addictum atque operatum reipublicæ esset; tum quod ultro sibi oblatum esset, non à tribunis plebis unquam agitatum, non suis sermonibus efflagitatum; id efficiebat multiplex gaudium, cumulatioremque gratiam rei. 3 Tribuni plebis communis ordinum lætitiæ concordiæque soli expertes, negare, *Tam id lætum Patribus universis, nec prosperum fore, quam ipsi crederent: consilium specie prima melius fuisse, quam usu apparitturum. 4 Unde enim eam pecuniam confici posse, nisi tributo populo indicto? ex alieno igitur aliis largitos; neque id etiam si cæteri ferant, passuros eos, quibus jam emerita stipendia essent, meliore conditione alios militare quam ipsi militassent; & eosdem in sua stipendia impensas fecisse, & in aliorum facere.* 5 His vocibus moverunt partem plebis; postremo indicto jam tributo, edixerunt etiam tribuni, auxilio se futuros, si quis in militare stipendium tributum non contulisset. 6 Patres bene cœptam rem perseveranter tueri: conferre ipsi primi: & quia nondum argentum signatum erat, æs grave plaustris quidam ad ærarium convehentes, speciosam etiam collationem faciebant. 7 Quum senatus summa fide ex censu contulisset, primores plebis, nobilium amici, ex composito conferre incipiunt; 8 quos quum & à Patribus collaudari, & à militari ætate tamquam bonos cives conspici vulgus hominum vidit, repente spreto tribunicio auxilio, certamen conferendi est ortum; 9 & lege perlata de indicendo Veientibus bello, exercitum magna ex parte voluntarium novi tribuni militum consulari potestate Veios duxere.

u. c. 349. a.C. 403.

Calumniantur Tribuni.

Tributum indictum.

Æs grave ante signatum.

LXI. Fuere autem tribuni T. Quintius Capitolinus, P. Quintius Cincinnatus, C. Julius Iulus iterum, A. Manlius, L. Furius Medullinus

u. c. 350. a. C. 402. Tr. Mil. T. Quintio &c.

u. c. 350. a. C. 402. iterum, Manius Æmilius Mamercinus. 2 Ab his primum circumsessi Veii sunt, sub cujus initium obsidionis quum Etruscorum concilium ad fanum Voltumnæ frequenter habitum esset, parum constitit, bellone publico gentis universæ tuendi Veientes essent. 3 Ea oppugnatio segnior insequenti anno fuit, parte tribunorum, exercitusque ad Volscum avocata bellum. 4 Tribunos militum consulari potestate is annus habuit C. Valerium Potitum tertium, Manium Sergium Fidenatem, P. Cornelium Maluginensem, Cn. Cornelium Cossum, Cæsonem Fabium Ambustum, Sp. Nautium Rutilum iterum. 5 Cum Volscis, inter Ferentinum atque Ecetram, signis collatis dimicatum. Romanis secunda fortuna pugnæ fuit. 6 Artena inde Volscorum oppidum ab tribunis obsideri cœpta; inde inter eruptionem tentatam compulso in urbem hoste, occasio data est Romanis irrumpendi, præterque arcem cætera capta; in arcem munitam natura globus armatorum concessit. 7 Infra arcem cæsi captique multi mortales; arx deinde obsidebatur: nec aut vi capi poterat, quia pro spatio loci satis præsidii habebat; aut spem dabat deditionis, omni publico frumento, priusquam urbs caperetur, in arcem convecto; 8 tædioque recessum inde foret, ni servus arcem Romanis prodidisset; ab eo milites per locum arduum accepti, cepere; à quibus quum custodes trucidarentur, cætera multitudo repentino pavore oppressa, in deditionem venit. 9 Diruta & arce & urbe Artena, reductæ legiones ex Volscis; omnisque vis Romana Veios conversa est. 10 Proditori præter libertatem, duarum familiarum bona in præmium data. Servius Romanus vocitatus. Sunt, qui Artenam Veientium, non Volscorum fuisse credant. 11 Præbet errorem, quod ejusdem nominis urbs inter Cære atque Veios fuit: sed eam reges Romani

Obsessi Veii.

u. c. 351. a. C. 401. Tr. Mil. C. Valerio &c.

Victi Volsci.

Artena capta.

delevere, Cæretumque non Veientium fuerat. u. c. 351.
Altera hæc nomine eodem in Volsco agro fuit, a. C. 401.
cujus exscidium est dictum.

EPITOME LIBRI V.

IN obsidione Veiorum hibernacula militibus facta sunt; ea res quum esset nova, indignationem tribunorum plebis movit, querentium non dari plebi, nec per hiemem militiæ requiem. Equites tum primum equis suis merere cœperunt. Quum inundatio ex lacu Albano facta esset, vates qui eam rem interpretaretur, de hostibus captus est. Furius Camillus dictator decem annos obsessos Veios cepit: simulacrum Junonis Romam transtulit: decimam partem prædæ Delphos Apollini misit. Idem tribunus militum, quum Faliscos obsideret, proditos hostium filios parentibus remisit: statimque deditione facta, Faliscorum victoriam justitia consecutus est. Quum alter ex censoribus, C. Julius decessisset, in locum ejus M. Cornelius suffectus est; nec id postea factum est: quoniam eo lustro à Gallis Roma capta est. Furius Camillus, quum ei dies à L. Appuleio tribuno plebis dicta esset, in exsilium abiit. Quum Senones Galli Clusium obsiderent, & legati à senatu missi ad componendam inter eos & Clusinos pacem, pugnantes contra Gallos in acie Clusinorum stetissent; hoc facto eorum concitati Senones urbem infesto exercitu petierunt, fusisque ad Alliam flumen Romanis, cepere urbem, præter Capitolium, in quod se juventus contulerat: majores natu cum insignibus honorum, quos quisque gesserat, in vestibulis ædium sedentes occiderunt; & quum per aversam partem Capitolii jam in summum evasissent, proditi clangore anserum, M. Manlii præcipue opera dejecti sunt; coactis deinde propter famem Romanis descendere, ut mille pondo auri da-

rent, & hoc pretio finem obsidionis emerent; Furius Camillus dictator absens creatus, inter pendendum aurum cum exercitu venit: & Gallos post sextum mensem urbe expulit, ceciditque. Ædes Aio Loquutio facta, quo loco ante urbem captam vox audita erat, adventare Gallos. Dictum est ad Veios migrandum esse, propter incensam & dirutam urbem; quod consilium Camillo auctore discussum est. Movit populum vocis quoque omen ex centurione audita, qui, quum in forum venisset, manipulariis suis dixerat, Sta miles, heic optime manebimus.

---

a. c. 352. a. C. 400.

I. PAce alibi parta, Romani, Veiique in armis erant, tanta ira odioque, ut victis finem adesse appareret. Comitia utriusque populi longe diversa ratione facta sunt. 2 Romani auxere tribunorum militum consulari potestate numerum; octo, quot nunquam antea, creati, Manius Æmilius Mamercinus iterum, L. Valerius Potitus tertium, Ap. Claudius Crassus, M. Quintilius Varus, L. Julius Iulus, M. Postumius, M. Furius Camillus, M. Postumius Albinus. 3 Veientes contra tædio annuæ ambitionis, quæ interdum discordiarum caussa erat, regem creavere. Offendit ea res populorum Etruriæ animos, non majore odio regni quam ipsius regis; 4 gravis jam is antea genti fuerat opibus superbiaque, quia solennia ludorum, quos intermitti nefas est, violenter diremisset: 5 quum ob iram repulsæ, quod suffragio duodecim populorum alius sacerdos ei prælatus esset, artifices, quorum magna pars ipsius servi erant, ex medio ludicro repente abduxit. 6 Gens itaque ante omnes alias eo magis dedita

Octo Tr. Mil. creati. Tr. Mil. Man. Æmilio &c.

Veientes Regem creant.

Quod improbatur ab Etruscis.

I. 5. *Artifices*] Tibicines, aut histriones. Vide Indicem Philologicum ad Philosophiam Orientalem Stanleianam, in voce *Artifices*.

religionibus, quod excelleret arte colendi eas, auxilium Veientibus negandum, donec sub rege essent, decrevit; 7 cujus decreti suppressa fama Veiis propter metum regis; qui à quo tale quid dictum referretur, pro seditionis eum principe, non vani sermonis auctorem habebat. 8 Romanis etsi quietæ res ex Etruria nunciabantur, tamen, quia omnibus conciliis eam rem agitari afferebatur, ita muniebant, ut ancipitia munimenta essent; 9 alia in urbem & contra oppidanorum eruptiones versa: aliis frons in Etruriam spectans auxiliis, si qua forte inde venirent, obstruebatur.

u. c. 352. a. C. 400.

Munimenta ad Veios.

II. Quum spes major imperatoribus Romanis in obsidione quam in oppugnatione esset, hibernacula etiam, res nova militi Romano, ædificari cœpta: 2 consiliumque erat, hiemando continuare bellum; quod postquam tribunis plebis, jamdiu nullam novandi res caussam invenientibus, Romam est allatum, in concionem prosiliunt, sollicitant plebis animos, 3 *Hoc illud esse* dictitantes, *quod æra militibus sint constituta; nec se fefellisse, id donum inimicorum veneno illitum fore.* 4 *Venisse libertatem plebi: remotam in perpetuum & ablegatam ab urbe & ab republ. juventutem, jam ne hiemi quidem, aut tempori anni cedere, ac domos & res invisere suas.* 5 *Quam putarent continuatæ militiæ caussam esse? nullam profecto aliam inventuros, quam ne quid per frequentiam juvenum eorum, in quibus vires omnes plebis essent, agi de commodis eorum posset.* 6 *Vexari præterea & subigi multo acrius, quam Veientes; quippe illos hiemem sub tectis suis agere, egregiis muris, situque naturali urbem tutantes:* 7 *militem Romanum in opere ac labore, nivibus, pruinisque obrutum sub pellibus durare, ne hiemis quidem spatio, quæ omnium bellorum terra marique sit quies, arma deponentem.* 8 *Hoc neque reges, neque ante tribuniciam potestatem creatam, superbos illos consules, neque triste dictatoris imperium, neque*

Hibernacula ad Veios.

Carpuntur à Tr. Pl.

R. c. 352. A. C. 400. *importunos decemviros injunxisse servitutis, ut perennem militiam facerent, quod tribuni militum in plebe Romana regnum exercerent.* 9 *Quidnam illis consules, dictatoresve facturi essent, qui proconsularem imaginem tam sævam ac trucem fecerint? Sed id accidere haud immerito; non fuisse ne in octo quidem tribunis militum locum ulli plebeio.* 10 *Antea trina loca cum contentione summa patricios explere solitos: nunc jam octojuges ad imperia obtinenda ire: & ne in turba quidem hærere plebeium quemquam:* 11 *qui, si nihil aliud, admoneat collegas; liberos, & cives eorum, non servos militare, quos hieme saltem in domos ac tecta reduci oporteat:* 12 *& aliquo tempore anni parentes, liberosque ac conjuges invisere, & usurpare libertatem, & creare magistratus.* 13 Hæc, taliaque vociferantes, adversarium haud imparem nacti sunt, Ap. Claudium, relictum à collegis ad tribunicias seditiones comprimendas; virum imbutum jam ab juventa certaminibus plebeiis: 14 quem auctorem aliquot annis ante fuisse, memoratum est per collegarum intercessionem tribuniciæ potestatis dissolvendæ.

III. Is tum jam, non promptus ingenio tantum, sed usu etiam exercitatus, talem orationem habuit: 2 *Si umquam dubitatum est, Quirites, utrum tribuni plebis, vestra, an sua caussa seditionum semper auctores fuerint, id ego hoc anno desisse dubitari, certum habeo;* 3 *& quum lætor tandem longi erroris vobis finem factum esse, tum quod secundis potissimum vestris rebus hic error est sublatus, & vobis, & propter vos reipublicæ gratulor.* 4 *An est quisquam qui dubitet, nullis injuriis vestris, si quæ forte aliquando fuerunt, umquam æque quam munere Patrum in plebem, quam æra militantibus constituta sunt, tribunos plebis offensos ac concitatos esse?* 5 *quid illos aliud aut tum timuisse creditis, aut hodie turbare velle, nisi concordiam ordinum, quam dissolvendæ maxime tribuniciæ potestatis rentur esse?*

Defenduntur hibernacula ab Ap. Claudio.

6 Sic, hercule, tamquam artifices improbi, opus quærunt; qui & semper agri aliquid esse in republ. volunt, ut sit ad cujus curationem à vobis adhibeantur. u. c. 352. a. C. 400.
7 Utrum enim defenditis, an impugnatis plebem? utrum militantium adversarii estis, an caussam agitis? Nisi forte hoc dicitis, Quicquid patres faciunt, displicet; sive illud pro plebe, sive contra plebem est. 8 Et quemadmodum servis suis vetant domini quicquam rei cum alienis hominibus esse, pariterque in iis beneficio ac maleficio abstineri, æquum censent; sic vos interdicitis Patribus commercio plebis; ne nos comitate ac munificentia nostra provocemus plebem, nec plebs nobis dicto audiens, atque obediens sit. 9 Quanto tandem, si quicquam in vobis, non dico civilis, sed humani esset, favere vos magis, & quantum in vobis esset, indulgere potius comitati Patrum atque obsequio plebis oportuit? 10 quæ si perpetua concordia sit, quis non spondere ausit, maximum hoc imperium inter finitimos brevi futurum esse.

IV. Atque ego, quam hoc consilium collegarum meorum quo abducere infecta re à Veiis exercitum voluerunt, non utile solum, sed etiam necessarium fuerit, postea edisseram: nunc de ipsa conditione militantium dicere libet. 2 Quam orationem, non apud vos solum, sed etiam in castris si habeatur, ipso exercitu disceptante, æquam arbitror videri posse; in qua si mihi ipsi nihil, quod dicerem, in mentem venire posset, adversariorum certe orationibus contentus essem. 3 Negabant nuper danda esse æra militibus, quia numquam data essent; quonam modo igitur nunc indignari possunt, quibus aliquid novi adjectum commodi sit, eis laborem etiam novum pro portione injungi? 4 Nusquam nec opera sine emolumento, nec emolumentum ferme sine impensa opera est; labor voluptasque dissimillima natura, societate quadam inter se naturali sunt juncta. 5 Moleste antea ferebat miles, se suo sumptu operam reipubl. præbere: gaudebat idem partem anni se agrum suum colere, quæ-

A. C. 352. a. C. 400. *importunos decemviros injunxisse servitutis, ut perennem militiam facerent, quod tribuni militum in plebe Romana regnum exercerent.* 9 *Quidnam illis consules, dictatoresve facturi essent, qui proconsularem imaginem tam sævam ac trucem fecerint? Sed id accidere haud immerito; non fuisse ne in octo quidem tribunis militum locum ulli plebeio.* 10 *Antea trina loca cum contentione summa patricios explere solitos: nunc jam octojuges ad imperia obtinenda ire: & ne in turba quidem hærere plebeium quemquam:* 11 *qui, si nihil aliud, admoneat collegas; liberos, & cives eorum, non servos militare, quos hieme saltem in domos ac tecta reduci oporteat:* 12 *& aliquo tempore anni parentes, liberosque ac conjuges invisere, & usurpare libertatem, & creare magistratus.* 13 Hæc, taliaque vociferantes, adversarium haud imparem nacti sunt, Ap. Claudium, relictum à collegis ad tribunicias seditiones comprimendas; virum imbutum jam ab juventa certaminibus plebeiis: 14 quem auctorem aliquot annis ante fuisse, memoratum est per collegarum intercessionem tribuniciæ potestatis dissolvendæ.

III. Is tum jam, non promptus ingenio tantum, sed usu etiam exercitatus, talem orationem habuit: 2 *Si umquam dubitatum est, Quirites, utrum tribuni plebis, vestra, an sua caussa seditionum semper auctores fuerint, id ego hoc anno desisse dubitari, certum habeo;* 3 *& quum lætor tandem longi erroris vobis finem factum esse, tum quod secundis potissimum vestris rebus hic error est sublatus, & vobis, & propter vos reipublicæ gratulor.* 4 *An est quisquam qui dubitet, nullis injuriis vestris, si quæ forte aliquando fuerunt, umquam æque quam munere Patrum in plebem, quam æra militantibus constituta sunt, tribunos plebis offensos ac concitatos esse?* 5 *quid illos aliud aut tum timuisse creditis, aut hodie turbare velle, nisi concordiam ordinum, quam dissolvendæ maxime tribuniciæ potestatis rentur esse?*

Defenduntur hiberacula à Ap. Claudio.

6 Sic, hercule, tamquam artifices improbi, opus quærunt; qui & semper agri aliquid esse in republ. volunt, ut sit ad cujus curationem à vobis adhibeantur. u. c. 352. a. C. 400.
7 Utrum enim defenditis, an impugnatis plebem? utrum militantium adversarii estis, an caussam agitis? Nisi forte hoc dicitis, Quicquid patres faciunt, displicet; sive illud pro plebe, sive contra plebem est. 8 Et quemadmodum servis suis vetant domini quicquam rei cum alienis hominibus esse, pariterque in iis beneficio ac maleficio abstineri, æquum censent; sic vos interdicitis Patribus commercio plebis; ne nos comitate ac munificentia nostra provocemus plebem, nec plebs nobis dicto audiens, atque obediens sit. 9 Quanto tandem, si quicquam in vobis, non dico civilis, sed humani esset, favere vos magis, & quantum in vobis esset, indulgere potius comitati Patrum atque obsequio plebis oportuit? 10 quæ si perpetua concordia sit, quis non spondere ausit, maximum hoc imperium inter finitimos brevi futurum esse.

IV. *Atque ego, quam hoc consilium collegarum meorum quo abducere infecta re à Veiis exercitum noluerunt, non utile solum, sed etiam necessarium fuerit, postea edisseram: nunc de ipsa conditione militantium dicere libet. 2 Quam orationem, non apud vos solum, sed etiam in castris si habeatur, ipso exercitu disceptante, æquam arbitror videri posse; in qua si mihi ipsi nihil, quod dicerem, in mentem venire posset, adversariorum certe orationibus contentus essem. 3 Negabant nuper danda esse æra militibus, quia numquam data essent; quonam modo igitur nunc indignari possunt, quibus aliquid novi adjectum commodi sit, eis laborem etiam novum pro portione injungi? 4 Nusquam nec opera sine emolumento, nec emolumentum ferme sine impensa opera est; labor voluptasque dissimillima natura, societate quadam inter se naturali sunt juncta. 5 Moleste antea ferebat miles, se suo sumptu operam reipubl. præbere: gaudebat idem partem anni se agrum suum colere, qua-*

u. c. 352. a.C. 400. rere unde domi, militiaque se ac suos tueri posset. 6 Gaudet nunc fructui sibi rempublicam esse, & lætus stipendium accipit; æquo igitur animo patiatur se ab domo, ab re familiari, cui gravis impensa non est, paulo diutius abesse. 7 An si ad calculos eum respubl. vocet, non merito dicat, annua æra habes, annuam operam ede? An tu æquum censes militia semestri solidum te stipendium accipere? 8 Invitus in hac parte orationis, Quirites, moror: sic enim agere debent, qui mercenario milite utuntur, at nos tamquam cum civibus agere volumus: agique tamquam cum patria nobiscum, æquum censemus. 9 Aut non suscipi bellum oportuit; aut geri pro dignitate populi Romani, & perfici quam primum oportet. 10 Perficietur autem, si urgemus obsessos: si non ante abscedimus, quam spei nostræ finem captis Veiis imposuerimus. Si, hercule, nulla alia caussa, ipsa indignitas perseverantiam imponere debuit. 11 Decem quondam annos urbs oppugnata est, ob unam mulierem, ab universa Græcia: quam procul ab domo? quot terras, quot maria distans? 12 Nos intra vicesimum lapidem, in conspectu prope urbis nostræ annuam oppugnationem perferre piget; scilicet, quia levis caussa belli est, nec satis quicquam justi doloris est, quod nos ad perseverandum stimulet. 13 Septies rebellarunt, in pace nunquam fidi fuerunt; agros nostros millies depopulati sunt: Fidenates deficere à nobis coëgerunt: colonos nostros ibi interfecerunt: 14 auctores fuere contra jus gentium cædis impiæ legatorum nostrorum: Etruriam omnem adversus nos concitare voluerunt, hodieque id moliuntur: res repetentes legatos nostros haud procul abfuit quin violarent.

V. Cum his molliter & per dilationes bellum geri oportet? Si nos tam justum odium nihil movet, ne illa quidem, oro vos, movent? 2 Operibus ingentibus septa urbs est, quibus intra muros coërcetur hostis; agrum non coluit; & culta evastata sunt bello. 3 Si

reducimus exercitum, quis est qui dubitet illos, non à cupiditate solum ulciscendi, sed etiam necessitate imposita ex alieno prædandi, quum sua amiserint, agrum nostrum invasuros? non differimus igitur bellum isto consilio, sed intra fines nostros accipimus. a. c. 352. a. C. 400.
4 Quid? illud quod proprie ad milites pertinet, quibus boni tribuni plebis quum stipendium extorquere voluerint, nunc consultum repente volunt, quale est? 5 Vallum, fossamque, ingentis utramque rem operis, per tantum spatii duxerunt: castella primo pauca, postea exercitu aucto creberrima fecerunt: munitiones non in urbem modo, sed in Etruriam etiam spectantes, si qua inde auxilia veniant, opposuere. 6 Quid turres, quid vineas, testudinesque, & alium oppugnandarum urbium apparatum, loquar? Quum tantum labori exhaustum sit, & ad finem jam operis tandem perventum; relinquendane hæc censetis, ut ad æstatem rursus novus de integro his instituendis exsudetur labor? 7 Quanto est minus opera tueri facta, & instare, & perseverare, defungique cura? Brevis enim profecto res est, si uno tenore peragitur, nec ipsi per intermissiones has, intervallaque lentiorem spem nostram facimus; loquor de opere, & de temporis jactura. 8 Quid? periculi, quod differendo bello adimus, num oblivisci nos hæc tam crebra Etruriæ concilia de mittendis Veios auxiliis patiuntur? 9 Ut nunc res se habet, irati sunt, oderunt, negant missuros: quantum in illis est: capere Veios licet: quis est, qui spondeat, eundem, si differtur bellum, animum postea fore? 10 quum, si laxamentum dederis, major, frequentiorque legatio itura sit: quum, id quod nunc offendit Etruscos, rex creatus Veiis, spatio mutari interposito possit, vel consensu civitatis, ut eo reconcilient Etruriæ animos, vel ipsius voluntate regis, qui obstare regnum suum saluti civium nolit. 11 Videte quot res, quam inutiles, sequantur illam viam consilii: jactura operum tanto labore factorum: vastatio imminens finium nostrorum:

a. c. 352. A. C. 400. Etruscum bellum pro Veiente concitatum. [12] Hæc sunt, tribuni, consilia vestra, non, hercule, dissimilia, ac si quis ægro, qui curari se fortiter passus, extemplo convalescere possit, cibi gratia præsentis aut potionis, longinquum & forsitan insanabilem morbum efficiat.

VI. Si medius fidius ad hoc bellum nihil pertineret, ad disciplinam certe militiæ plurimum intererat, insuescere militem nostrum, non solum parta victoria frui; [2] sed, si res etiam lentior sit, pati tædium, & quamvis sera spei exitum exspectare: &, si non sit æstate perfectum bellum, hiemem opperiri; nec, sicut æstivas aves, statim autumno tecta ac recessum circumspicere. [3] Obsecro vos, venandi studium ac voluptas homines per nives ac pruinas in montes, silvasque rapit: belli necessitatibus eam patientiam non adhibebimus, quam vel lusus ac voluptas elicere solet? [4] Adeone effœminata corpora militum nostrorum esse putamus, adeo molles animos, ut hiemem unam durare in castris, abesse ab domo non possint? ut tanquam navale bellum, tempestatibus captandis & observando tempore anni, gerant, non æstus, non frigora pati possint? [5] Erubescant profecto, si quis eis hæc objiciat: contendantque, & animis, & corporibus suis virilem patientiam inesse, & se juxta hieme atque æstate bella gerere posse: nec se patrocinium mollitiæ, inertiæque mandasse tribunis, & meminisse, hanc ipsam potestatem non in umbra, nec in tectis majores suos creasse. [6] Hæc virtute militum vestrorum, hæc Romano nomine sunt digna: non Veios tantum, nec hoc bellum intueri, quod instat: sed famam & ad alia bella & ad ceteros populos in posterum quærere. [7] An mediocre discrimen opinionis secuturum ex hac re putatis? utrum tandem finitimi populi Romanum eum esse putent, cujus si qua urbs primum illum brevissimi temporis sustinuerit impetum, nihil deinde timeat? [8] an hic sit terror nominis nostri, ut exercitum Romanum non tædium lon-

ginqua oppugnationis, non vis hiemis ab urbe circumsessa semel amovere possit, nec finem ullam alium belli quam victoriam noverit, nec impetu potius bella quam perseverantia gerat? 9 Quæ in omni quidem genere militiæ, maxime tamen in obsidendis urbibus necessaria est: quarum plerasque munitionibus, ac naturali situ inexpugnabiles, fame, sitique tempus ipsum vincit atque expugnat; 10 sicut Veios expugnabit: nisi auxilio hostibus tribuni plebis fuerint, & Romæ invenerint præsidia Veientes, quæ nequicquam in Etruria quærunt. 11 An est quicquam quod Veientibus optatum æque contingere possit, quam ut seditionibus primum urbs Romana, deinde velut ex contagione castra impleantur? 12 At, hercule, apud hostes tanta modestia est, ut non obsidionis tædio, non denique regni, quicquam apud eos novatum sit: non negata auxilia ab Etruscis irritaverint animos; 13 morietur enim extemplo, quicunque erit seditionis auctor; nec cuiquam dicere ea licebit, quæ apud vos impune dicuntur. 14 Fustuarium meretur, qui signa relinquit, aut præsidio decedit. Auctores signa relinquendi, & deserendi castra, non uni aut alteri militi, sed universis exercitibus, palam in concione audiuntur; 15 adeo quicquid tribunus plebei loquitur, etsi prodendæ patriæ, dissolvendæque reipublicæ est, assuestis æqui audire: & dulcedine potestatis ejus capti, qualibet sub ea scelera latere sinitis. 16 Reliquum est, ut quæ hic vociferantur, eadem in castris & apud milites agant: & exercitus corrumpant, ducibusque parere non patiantur; 17 quoniam ea demum Romæ libertas est, non senatum, non magistratus, non leges, non mores majorum, non instituta Patrum, non disciplinam vereri militiæ. u. c. 352. a. C. 400.

VII. Par jam etiam in concionibus erat Appius tribunis plebis, quum subito, unde minime quis crederet, accepta calamitas apud Veios, & superiorem Appium in caussa, & concordiam ordinum majorem, ardoremque ad obsidendos per-

u. c. 352. a. C. 400.

Opera Rom. combusta ad Veios.

tinacius Veios fecit. 2 Nam quum agger promotus ad urbem, vineæque tantum non jam injunctæ mœnibus essent; dum opera interdiu fiunt intentius, quam nocte custodiuntur, patefacta repente porta, ingens multitudo, facibus maxime armata, ignes conjecit; 3 horæque momento simul aggerem ac vineas, tam longi temporis opus, incendium hausit: multique ibi mortales nequicquam opem ferentes, ferro, igniqve absumpti sunt. 4 Quod ubi Romam est nunciatum, mœstitiam omnibus, senatui curam, metumque injecit, ne tum vero sustineri nec in urbe seditio, nec in castris posset, & tribuni plebis velut ab se victæ reip. insultarent: 5 quum repente, quibus census equester erat, equi publici non erant assignati, consilio prius inter sese habito, senatum adeunt; factaque dicendi potestate, *equis se suis stipendia facturos* promittunt. 6 Quibus quum amplissimis verbis gratiæ ab senatu actæ essent, famaque ea forum atque urbem pervasisset, subito ad curiam concursus fit plebis. 7 *Pedestris ordinis se* aiunt *nunc esse, operamque reipublicæ extra ordinem polliceri; seu Veios, seu quo alio ducere velint: si Veios ducti sint,* negant, *se inde prius quam capta urbe hostium, redituros esse.* 8 Tum vero jam superfundenti se lætitiæ vix temperatum est; non enim sicut equites, dato magistratibus negotio, laudari jussi; 9 neque aut in curiam vocati, quibus responsum daretur, aut limine curiæ continebatur senatus: sed pro se quisque ex superiore loco ad multitudinem in comitio stantem, voce, manibusque significare publicam lætitiam. 10 Beatam urbem Romanam & invictam, & æternam illa concordia dicere: laudare equites, laudare plebem, diem ipsum laudibus ferre: victam esse fateri comitatem, benignitatemque senatus. 11 Certatim Patribus plebique manare gaudio lacrimæ: donec revocatis in curiam Patribus, senatusconsultum factum

Equis stipendia facta.

Pedites extra ordinem conscripti.

est; [12] *Ut tribuni militares, concione advocata, peditibus equitibusque gratias agerent: memorem pietatis eorum erga patriam dicerent senatum fore, placere autem omnibus his voluntariam extra ordinem professis militiam æra procedere*; & equiti certus numerus æris est assignatus. [13] Tum primum equis merere equites cœperunt. Voluntarius ductus exercitus Veios, non amissa modo restituit opera, sed nova etiam instituit; ab urbe commeatus intentiore quam antea subvehi cura; ne quid tam bene merito exercitui ad usum deesset. *u. c. 352. a. C. 400.*

VIII. Insequens annus tribunos militum consulari potestate habuit, C. Servilium Ahalam tertium, Q. Servilium, L. Virginium, Q. Sulpicium A. Manlium iterum, Manium Sergium iterum; [2] his tribunis dum cura omnium in Veiens bellum intenta est, neglectum Anxuri præsidium vacationibus militum, & Volscos mercatores vulgo receptando, proditis repente portarum custodibus oppressum est; minus militum periit, quia præter ægros lixarum in modum omnes per agros, vicinasque urbes negotiabantur. 4 Nec Veiis melius gesta res, quod tum caput omnium curarum publicarum erat; nam & duces Romani plus inter se irarum, quam adversus hostes animi habuerunt: & auctum est bellum, adventu repentino Capenatium atque Faliscorum. 5 Hi duo Etruriæ populi, quia proximi regione erant, devictis Veiis, bello quoque Romano se proximos fore credentes: 6 Falisci propria etiam caussa infesti, quod Fidenati bello se jam antea immiscuerant, per legatos ultro citroque missos jurejurando inter se obligati, cum exercitibus nec opinato ad Veios accessere. 7 Forte ea regione, qua Manius Sergius tribunus militum præerat, castra adorti sunt, ingentemque terrorem intulere: quia Etruriam omnem excitam sedibus magna mole adesse Romani crediderant; eadem opinio Veientes in urbe concita-

u. c. 353. a. C. 399. C. Servilio &c. Tribb. Mil.

Anxur oppressum.

Veiis res male gesta.

R. C. 353. A. C. 399. vit. 8 Ita ancipiti prœlio castra oppugnabantur, concursantesque, quum huc atque illuc signa transferrent, nec Veientem satis cohibere intra munitiones, nec suis munimentis arcere vim, ac tueri se ab exteriore poterant hoste: 9 una spes erat, si ex majoribus castris subveniretur, ut diversæ legiones, aliæ adversus Capenatem ac Faliscum, aliæ contra eruptionem oppidanorum pugnarent. 10 Sed castris præerat Virginius, privatim Sergio invisus, infestusque; is quum pleraque castella oppugnata, superatas munitiones, utrimque invehi hostem nunciaretur, in armis milites tenuit: si opus foret auxilio, collegam dictitans ad se missurum. 11 Hujus arrogantiam pertinacia alterius æquabat; qui ne quam opem ab inimico videretur petisse, vinci ab hoste, quam vincere per civem maluit. 12 Diu in medio cæsi milites, postremo, desertis munitionibus perpauci in majora castra, pars maxima atque ipse Sergius Romam pertenderunt; ubi quum omnem culpam in collegam inclinaret, acciri Virginium ex castris, interea præesse legatos placuit. 13 Acta deinde in senatu res est, certatumque inter collegas maledictis; pauci reipublicæ, huic atque illi, ut quosque studium privatim aut gratia occupaverunt, adsunt.

Discordia domi. IX. Primores Patrum, sive culpa, sive infelicitate imperatorum, tam ignominiosa clades accepta esset, censuere, Non exspectandum justum tempus comitiorum; sed extemplo novos tribunos militum creandos esse, qui Kalendis Octob. magistratum occiperent. 2 In quam sententiam quum pedibus iretur, cæteri tribuni militum nihil contradicere. 3 At enimvero Sergius Virginiusque, propter quos pœnitere magistratuum ejus anni senatum apparebat; primo deprecari ignominiam, deinde intercedere senatusconsulto: negare, se ante Idus Decembres, solemnem ineun-

dis magistratibus diem, honore abituros esse. *u. c. 353. a. C. 399.*
4 Inter hæc tribuni plebis, quum in concordia hominum, secundisque rebus civitatis inviti silentium tenuissent, feroces repente, minari tribunis militum, nisi in auctoritate senatus essent, se in vincula eos duci jussuros esse. 5 Tum C. Servilius Ahala tribunus militum: *Quod ad vos attinet, tribuni plebis, minasque vestras, ne ego libenter experirer quam non plus in his juris, quam in vobis animi esset.* 6 *Sed nefas est tendere adversus auctoritatem senatus; proinde & vos desinite inter nostra certamina locum injuriæ quærere: & collegæ aut facient quod censet senatus, aut, si pertinacius tendent, dictatorem extemplo dicam, qui eos abire magistratu cogat.* 7 Quum omnium assensu comprobata oratio esset, gauderentque Patres, sine tribuniciæ potestatis terriculis, inventam esse aliam vim majorem ad coërcendos magistratus, 8 victi consensu omnium comitia tribunorum militum habuere, qui Kalendis Octob. magistratum occiperent: seque eam ante diem magistratu abdicavere.

X. L. Valerio Potito quartum, M. Furio Camillo, Manio Æmilio Mamercino tertium, Cn. Cornelio Cosso iterum, Cæsone Fabio Ambusto, L. Julio Iulo, tribunis militum consulari potestate, multa domi militiæque gesta; 2 nam & bellum multiplex fuit eodem tempore, & ad Veios, & ad Capenam, & ad Falerios, & in Volscis, ut Anxur ab hostibus recuperaretur: 3 & Romæ simul delectu, simul tributo conferendo, laboratum est: & de tribunis plebei cooptandis contentio fuit: & haud parvum motum duo judicia eorum, qui paulo ante consulari potestate fuerant, excivere. 4 Omnium primum tribunis militum fuit, delectum haberi; nec juniores modo conscripti, sed seniores etiam coacti nomina dare, ut urbis custodiam agerent. 5 Quantum autem augebatur militum numerus, tanto majore pecunia

u. c. 354 a. C. 398. L. Valerio &c. Tribb. Mil.

Tributum ægre collatum.

u. c. 354. a. C. 398. in stipendium opus erat: eaque tributo conferebatur, invitis conferentibus qui domi remanebant: quia tuentibus urbem opera quoque militari laborandum, serviendumque reipublicæ erat. 6 Hæc per se gravia, indigniora ut viderentur, tribuni plebis seditiosis concionibus faciebant; ideo æra militibus constituta esse arguendo, ut plebis partem militia, partem tribuno conficerent. 7 *Ut unum bellum annum jam tertium trahi, & consulto male geri, ut diutius gerant; in quatuor deinde bella uno delectu exercitus scriptos, & pueros quoque ac senes extractos.* 8 *Jam non æstatis, nec hiemis discrimen esse, ne ulla quies unquam miseræ plebi sit, quæ nunc etiam vectigalis ad ultimum facta sit;* 9 *ut quum confecta labore, vulneribus, postremo ætate corpora retulerint, incultaque omnia diutino dominorum desiderio domi invenerint, tributum ex affecta re familiari pendant: æraque militaria, velut fœnore accepta, multiplicia reipubl. reddant.* 10 Inter delectum tributumque & occupatos animos majorum rerum curis, comitiis tribunorum plebis numerus expleri nequivit. 11 Pugnatum inde, in loca vacua ut patricii cooptarentur; postquam obtineri non poterat, tamen labefactandæ legis Treboniæ caussa effectum est, ut cooptarentur tribuni plebis C. Lacerius & M. Acutius, haud dubie patriciorum opibus.

Rixa de cooptatis Tribb. Pl. XI. Fors ita tulit, ut eo anno trib. pleb. C. Trebonius esset, qui nomini ac familiæ debitum præstare videretur Treboniæ legis patrocinium; 2 is quod petissent Patres quidam, primo incepto repulsi, tamen tribunos militum expugnasse vociferans, *legem Treboniam sublatam, & cooptatos tribunos plebis non suffragiis populi, sed imperio patriciorum: & eo devolvi rem, ut aut patricii, aut patriciorum assecla habendi tribuni plebis sint.* 3 *Eripi sacratas leges, extorqueri tribuniciam potestatem; id fraude patriciorum, scelere ac proditione collega-*

rum factum arguere. 4 Quum arderent invidia, non Patres modo, sed etiam tribuni plebis, cooptati pariter, & qui cooptaverant: tum ex collegio tres, P. Curatius, M. Metilius, & M. Minucius, trepidi rerum suarum, in Sergium, Virginiumque prioris anni tribunos militares incurrunt: in eos ab se iram plebis, invidiamque die dicta avertunt. 6 Quibus delectus, quibus tributum, quibus diuturna militia, longinquitasque belli sit gravis, qui clade accepta ad Veios doleant, qui amissis liberis, fratribus, propinquis, affinibus, lugubres domos habeant; iis publici, privatique doloris exsequendi, jus, potestatemque ex duobus noxiis capitibus datam, ab se memorant. 7 *Omnium namque malorum in Sergio, Virginioque caussas esse: nec id accusatorem magis arguere, quam fateri reos: qui noxii ambo, alter in alterum caussam conferant, fugam Sergii Virginius, Sergius proditionem increpans Virginii.* 8 *Quorum adeo incredibilem amentiam fuisse, ut multo verisimilius sit compacto eam rem & communi fraude patriciorum actam.* 9 *Ab his & prius datum locum Veientibus ad incendenda opera, belli trahendi caussa: & nunc proditum exercitum; tradita Faliscis Romana castra.* 10 *Omnia fieri, ut consenescat ad Veios juventus: nec de agris, nec de aliis commodis plebis ferre ad populum tribuni, frequentiaque urbana celebrare actiones & resistere conspirationi patriciorum possint.* 11 *Præjudicium jam de reis & ab senatu, & à populo Romano, & ab ipsorum collegis factum esse;* 12 *nam & senatusconsulto eos ab republ. remotos esse, & recusantes abdicare se magistratu, dictatoris metu ab collegis coërcitos esse: & populum Romanum tribunos creasse, qui non Idibus Decembribus die solenni, sed extemplo Kalend. Octob. magistratum occiperent: quia stare diutius respubl. his manentibus in magistratu, non posset.* 13 *Et tamen eos tot judiciis confossos, prædamnatosque venire ad populi judicium:*

u. c. 354. a. C. 398. *Accusatio duorum Tribb. Mil.*

u. c. 354. a. C. 398. *& existimare defunctos se esse; satisque pœnarum dedisse, quod duobus mensibus citius privati facti sint.* 14 *Neque intelligere, nocendi sibi diutius tum potestatem ereptam esse, non pœnam irrogatam; quippe & collegis abrogatum imperium, qui certe nihil deliquissent.* 15 *Illos repeterent animos Quirites, quos recenti clade accepta habuissent, quum fuga trepidum, plenum vulnerum ac pavore incidentem portis exercitum viderint; non fortunam, aut quemquam Deorum, sed hos duces accusantem.* 16 *Pro certo se habere, neminem in concione stare, qui illo die non caput, domum, fortunasque L. Virginii ac M. Sergii sit exsecratus, detestatusque.* 17 *Minime convenire, quibus iratos quisque Deos precatus sit, in iis sua potestate, quum liceat & oporteat, non uti. Numquam Deos ipsos admovere nocentibus manus; satis esse, si occasione ulciscendi læsos arment.*

Damnati XII. His orationibus incitata plebs denis millibus æris gravis reos condemnat; nequicquam Sergio Martem communem belli, fortunamque accusante: Virginio deprecante, Ne infelicior domi, quam militiæ esset. 2 In hos versa ira populi, cooptationis tribunorum, fraudisque contra legem Treboniam factæ, memoriam obscuram fecit. 3 Victores tribuni ut præsentem mercedem judicii plebes haberet, legem agrariam promulgant, tributumque conferri prohibent: 4 quum tot exercitibus stipendio opus esset, resque militiæ ita prospere gererentur, ut nullo bello veniretur ad exitum spei; namque Veiis castra, *Bellum multiplex* quæ amissa erant, recuperata castellis præsidiisque firmantur. 5 Præerant tribuni militum M. Æmilius, & Cæso Fabius. A. M. Furio in Faliscis, & Cn. Cornelio in Capenate agro hostes nulli extra mœnia inventi: prædæ actæ, incendiisque villarum ac frugum vastati fines: oppida nec oppugnata, nec obsessa sunt. 6 At in Volscis depopulato agro Anxur nequicquam oppugnatum, loco

alto situm; & postquam vis irrita erat, vallo, fossaque obsideri cœptum. Valerio Potito Volsci provincia evenerat. 7 Hoc statu militarium rerum, seditio intestina majore mole coorta, quam bella tractabantur; & quum tributum conferri per tribunos non posset, nec stipendium imperatoribus mitteretur, æraque militaria flagitaret miles; haud procul erat, quin castra quoque urbanæ seditionis contagione turbarentur. 8 Inter has iras plebis in Patres, quum tribuni plebis nunc illud tempus esse dicerent stabiliendæ libertatis, & ab Sergiis, Virginiisque ad plebeios viros fortes ac strenuos transferendi summi honoris: 9 non tamen ultra processum est, quam ut unus ex plebe, usurpandi juris caussa, P. Licinius Calvus tribunus militum consulari potestate crearetur: 10 cæteri patricii creati P. Mænius, L. Titinius, P. Mælius, L. Furius Medullinus, L. Publilius, Volscus. 11 Ipsa plebes mirabatur se tantam rem obtinuisse, non is modo qui creatus erat; vir nullis ante honoribus usus, vetus tantum senator, & ætate jam gravis. 12 Nec satis constat, cur primus ac potissimus ad novum delibandum honorem sit habitus. Alii Cn. Cornelii fratris, qui tribunus militum priore anno fuerat, triplexque stipendium equitibus dederat, gratia extractum ad tantum honorem credunt; alii orationem ipsum tempestivam de concordia ordinum, Patribus plebique gratam habuisse. 13 Hac victoria comitiorum exsultantes tribuni plebis, quod maxime rempubl. impediebat, de tributo remiserunt; collatum obedienter, missumque ad exercitum est.

u. c. 354. a. C. 398.

Tribb. Mil. plebeius. u. c. 355. a. C. 397. P. Lic. Calvo & c. Tribb. Mil.

XIII. Anxur in Volscis brevi receptum est, neglectis die festo custodiis urbis. Insignis annus hieme gelida, ac nivosa fuit: adeo ut viæ clausæ, Tiberis innavigabilis fuerit. Annona ex ante convecta copia nihil mutavit 2 Et quia P. Licinius, ut ceperat haud tumultuose magistratum

Anxur receptum.

u. c. 356. a. C. 396. Trib. Mil. plebeii. M. Veturio &c. Tribb. Mil.

majore gaudio plebis, quam indignatione Patrum, ita etiam gessit; dulcedo invasit proximis comitiis tribunorum militum plebeios creandi. 3 Unus M. Veturius ex patriciis candidatis locum tenuit; plebeios alios tribunos militum consulari potestate omnes fere centuriæ dixere, M. Pomponium, C. Duilium, Voleronem Publilium, Cn. Genucium, L. Atilium. 4 Tristem hiemem, sive ex intemperie cœli, raptim mutatione in contrarium facta, sive alia qua de caussa, gravis, pestilensque omnibus animalibus æstas excepit; 5 cujus insanabili pernicie, quando nec caussa, nec finis inveniebatur, libri Sibyllini ex senatusconsulto aditi sunt. 6 Duumviri sacris faciundis, lectisternio tunc primum in urbe Romana facto, per dies octo Apollinem, Latonamque & Dianam, Herculem, Mercurium atque Neptunum, tribus, quam amplissime tum apparari poterat, stratis lectis placavere. 7 Privatim quoque id sacrum celebratum est; tota urbe patentibus januis, promiscuoque usu rerum omnium in propatulo posito, notos, ignotosque passim advenas in hospitium ductos ferunt: & cum inimicis quoque benigne ac comiter sermones habitos, jurgiis ac litibus temperatum. 8 Vinctis quoque dempta in eos dies vincula: religioni deinde fuisse, quibus eam opem Dii tulissent, vinciri. 9 Interim ad Veios terror multiplex fuit; tribus in unum bellis collatis; namque eodem quo antea modo, circa munimenta, quum repente Capenates, Faliscique subsidio venissent, adversus tres exercitus ancipiti prœlio pugnatum est. 10 Ante omnia adjuvit memoria damnationis Sergii & Virginii; itaque majoribus castris, unde antea cessatum fuerat, brevi spatio circumductæ copiæ, Capenates in vallum Romanum versos ab tergo aggrediuntur. 11 Inde pugna cœpta & Faliscis intulit terrorem, trepidantesque eruptio

Pestilentia.

Lectisternium primum.

Prælium ad Veios.

Vincunt Romani.

ex castris opportune facta avertit; repulsos deinde insecuti victores, ingentem ediderunt cædem. *u. c. 356. a. C. 396.* 12 Nec ita multo post jam palantes, veluti forte oblati, populatores Capenatis agri, reliquias pugnæ absumpsere: 13 & Veientium refugientes in urbem, multi ante portas cæsi, dum præ metu, ne simul Romanus irrumperet, objectis foribus extremos suorum exclusere.

Comitia Tribb. Mil.

XIV. Hæc eo anno acta. Et jam comitia tribunorum militum aderant, quorum prope major Patribus, quam belli cura erat: quippe non communicatum modo cum plebe, sed prope amissum cernentibus summum imperium. 2 Itaque clarissimis viris ex composito præparatis ad petendum, quos prætereundi verecundiam crederent fore; nihilominus ipsi, perinde ac si omnes candidati essent, cuncta experientes, non homines modo, sed Deos etiam excipiebant; 3 in religionem vertentes comitia biennio habita: priore anno intolerandam hiemem, prodigiisque divinis similem coortam: proximo non prodigia, sed jam eventus, pestilentiam agris, urbique illatam, haud dubia ira Deûm; 4 quos pestis ejus arcendæ caussa placandos esse, in libris Fatalibus inventum sit. Comitiis, auspicato quæ fierent, indignum Diis visum honores vulgari, discriminaque gentium confundi. 5 Præterquam majestate petentium, religione etiam attoniti homines, patricios omnes, partem magnam honoratissimum quemque, tribunos militum consulari potestate creavere, L. Valerium Potitum quintum, M. Valerium Maximum, M. Furium Camillum iterum, L. Furium Medullinum tertium, Q. Servilium Fidenatem iterum, Q. Sulpicium Camerinum iterum. *u. c. 357. a. C. 395. L. Valerio &c. Tribb. Mil.* 6 His tribunis ad Veios nihil admodum memorabile actum est; tota vis in populationibus fuit. 7 Duo summi imperatores, Potitus à Faleriis, Camillus à Cape-

a. c. 357. a. C. 395. na prædas ingentes egere; nulla incolumi relicta re, cui ferro aut igni noceri posset.

Prodigia. XV. Prodigia interim multa nunciari; quorum pleraque, & quia singuli auctores erant, parum credita spretaque: & quia hostibus Etruscis, per quos ea procurarent, aruspices non erant: 2 in unum omnium curæ versæ sunt, quod lacus in Albano nemore sine ullis cœlestibus aquis, *Albani lacûs augmentum.* caussave qua alia, quæ rem miraculo eximeret, in altitudinem insolitam crevit. 3 Quidnam eo Dii portenderent prodigio, missi sciscitatum oratores ad Delphicum oraculum: 4 sed propior interpres fatis oblatus senior quidam Veiens, qui inter cavillantes in stationibus ac custodiis milites Romanos, Etruscosque, vaticinantis in modum cecinit, *Priusquam ex lacu Albano aqua emissa foret, numquam potiturum Veiis Romanum.* *Aruspex Etruscus.* 5 Quod primo velut temere jactum sperni, agitari deinde sermonibus cœptum est; donec unus ex statione Romana percunctatus proximum oppidanorum (jam per longinquitatem belli commercio sermonum facto) quisnam is esset, qui per ambages de lacu albano jaceret; 6 postquam audivit aruspicem esse, vir haud intacti religone animi, caussatus, de privati portenti procuratione, si operæ illi esset, consulere velle, ad colloquium vatem elicuit. *Abductus à Rom. Milite.* 7 Quumque progressi ambo à suis longius essent inermes, sine ullo metu, prævalens juvenis Romanus senem infirmum in conspectu omnium raptum, nequicquam tumultuantibus Etruscis, ad suos transtulit: 8 qui quum perductus ad imperatorem, inde Romam ad senatum missus esset, sciscitantibus quidnam id esset, quod de lacu Albano docuisset; respondit: 9 *Profecto iratos Deos Veienti populo illo fuisse die, quo sibi eam mentem objecissent, ut exscidium patriæ fatale proderet.* 10 *Itaque quæ tum cecinerit divino spiritu instinctus, ea se nec, ut indicta sint, revocare*

care posse; & tacendo forsitan quæ Dii immortales vulgari velint, haud minus quam celanda effando, nefas contrahi.[11] *Sic igitur libris fatalibus, sic disciplina Etrusca traditum esse, ut quando aqua Albana abundasset, tum, si eam Romanus rite emisisset, victoriam de Veientibus dari; antequam id fiat, Deos mœnia Veientium deserturos non esse.*[12] Exsequebatur inde quæ solennis derivatio esset. Sed auctorem levem, nec satis fidum super tanta re Patres rati, decrevere legatos, sortesque oraculi Pythici expectandas.

u. c. 357. a. C. 395.

Oraculum Delphicum consulitur.

XVI. Priusquam à Delphis oratores redirent, Albanive prodigii piacula invenirentur, novi tribuni militum consulari potestate, L. Julius Iulus, L. Furius Medullinus quartum, L. Sergius Fidenas, A. Postumius Regillensis, P. Cornelius Maluginensis, A. Manlius, magistratum inierunt. 2 Eo anno Tarquinienses, novi hostes exorti; quia multis simul bellis, Volscorum ad Anxur, ubi præsidium obsidebatur, Æquorum ad Lavicos, qui Romanam ibi coloniam oppugnabant, ad hoc Veienti quoque & Falisco, & Capenati bello occupatos videbant Romanos, nec intra muros quietiora negotia esse certaminibus Patrum ac plebis; 3 inter hæc locum injuriæ rati esse; prædatum in agrum Romanum cohortes expeditas mittunt; aut enim passuros inultam eam injuriam Romanos, ne novo bello se onerarent: aut exiguo, eoque parum valido exercitu, persecuturos. 4 Romanis indignitas major quam cura populationis Tarquiniensium fuit; eo nec magno conatu suscepta, nec in longum dilata res est. 5 A. Postumius, & L. Julius non justo delectu (etenim ab tribunis plebis impediebantur) sed prope voluntariorum, quos adhortando incitaverant, coacta manu, per agrum Cæretem obliquis tramitibus egressi, redeuntes à populationibus, gravesque præda Tarquinienses op-

u. c. 358. a. C. 394. L. Julio Iulo &c. Tribb. Mil.

Tarquinienses bellum inferunt Rom.

Vincuntur

u. c. 358. a. C. 394. pressere; 6 multos mortales obtruncant, omnes exuunt impedimentis: & receptis agrorum suorum spoliis, Romam revertuntur. 7 Biduum ad recognoscendas res datum dominis: tertio incognita (erant autem ea pleraque hostium ipsorum) sub hasta veniere; quodque inde redactum, militibus est divisum. 8 Cætera bella, maximeque Veiens, incerti exitus erant. Jamque Romani, desperata ope humana, fata & Deos spectabant, quum legati ab Delphis venerunt; sortem oraculi afferentes, congruentem responso captivi vatis. 9 *Romane, aquam Albanam cave lacu contineri, cave in mare manare suo flumine sinas, emissam per agros rigabis, dissipatamque rivis exstingues.* 10 *Tum tu insiste audax hostium muris; memor quam per tot annos obsides urbem, ex ea tibi his, quæ nunc panduntur, fatis victoriam datam.* 11 *Bello perfecto, donum amplum victor ad mea templa portato: sacraque patria, quorum omissa cura est, instaurata, ut assolet, facito.*

Apollinis responsum.

XVII. Ingens inde haberi captivus vates cœptus, eumque adhibere tribuni militum Cornelius, Postumiusque ad prodigii Albani procurationem ac Deos rite placandos cœpere. 2 Inventumque tandem est, ubi neglectas cærimonias, intermissumve solenne Dii arguerent; nihil profecto aliud esse, quam magistratus vitio creatos, Latinas, sacrumque in Albano monte non rite concepisse. 3 Unam expiationem eorum esse, ut tribuni militum abdicarent se magistratu: auspicia de integro repeterentur, & interregnum iniretur. 4 Ea ita facta sunt ex senatusconsulto. Interreges tres deinceps fuere, L. Valerius, Q. Servilius Fidenas, M. Furius Camillus. 5 Numquam desitum interim turbari, comitia interpellantibus tribunis plebis, donec convenisset prius, *ut major pars tribunorum militum ex plebe crearetur.* 6 Quæ dum aguntur, concilia Etruriæ ad

fanum Voltumnæ habita, postulantibusque Capenatibus ac Faliscis, ut Veios communi animo consilioque omnes Etruriæ populi ex obsidione eriperent, responsum est: 7 *antea se id Veientibus negasse, quia unde consilium non petissent super tanta re, auxilium petere non deberent; nunc jam pro se fortunam suam illis negare;* 8 *maxime in ea parte Etruriæ gentem inusitatam, novos accolas Gallos esse, cum quibus nec pax satis fida, nec bellum pro certo sit:* 9 *sanguini tamen nominique & præsentibus periculis consanguineorum id dari, ut si qui juventutis suæ voluntate ad id bellum eant, non impediant.* 10 Eum magnum advenisse hostium numerum, fama Romæ erat; eoque mitescere discordiæ intestinæ metu communi, ut fit, cœptæ.

u. c. 358. a. C. 394. Concilia Etruriæ auxilium Veientibus negant publice.

XVIII. Haud invitis Patribus P. Licinium Calvum prærogativa tribunum militum non petentem creant, moderationis expertæ in priore magistratu virum, cæterum jam tum exactæ ætatis: 2 omnesque deinceps ex collegio ejusdem anni refici apparebat, L. Titinium, P. Mænium, P. Mælium, Cn. Genucium, L. Atilium, qui, priusquam renunciarentur, jure vocatis tribubus, permissu interregis, P. Licinius Calvus ita verba fecit: 3 *Omen concordiæ, Quirites, rei maxime in hoc tempus utili, memoria nostri magistratus vos his comitiis petere in insequentem annum video, si collegas eosdem reficitis, etiam usu meliores factos.* 4 *Me jam non eundem, sed umbram, nomenque* [illegible] *relictum* [illegible] *Licinii* [illegible]*; vires corporis affectæ: sensus oculorum atque aurium hebetes, memoria labat, vigor animi obtusus.* 5 *En vobis*, inquit, *juvenem*, filium tenens, *effigiem atque imaginem ejus, quem vos antea tribunum militum ex plebe primum fecistis. Hunc ego institutum disciplina mea, vicarium pro me Reipub. do, dicoque. Vosque quæso, Quirites, delatum mihi ultro honorem huic petenti, meisque pro eo adjectis precibus mandetis.* 6 Datum id petenti patri,

u. c. 359. a. C. 393. P. Licinio &c. Tribb. Mil.

P. Licinius, P. F. Patri suffectus.

U. C. 359. a. C. 393. filiusque ejus P. Licinius tribunus militum consulari potestate, cum iis quos supra scripsimus, declaratus. 7 Titinius, Genuciusque tribuni militum profecti adversus Faliscos, Capenatesque: dum bellum majore animo gerunt, quam consilio, præcipitavere in insidias. 8 Genucius morte honesta temeritatem luens, ante signa inter primores cecidit. Titinius in editum tumulum ex multa trepidatione militibus collectis, aciem restituit: nec se tamen æquo loco hosti commisit. 9 Plus ignominiæ erat quam cladis acceptum; quæ prope in cladem ingentem vertit; tantum inde terroris non Romæ modo, quo multiplex fama pervenerat, sed in castris quoque fuit ad Veios. 10 Ægre ibi miles retentus à fuga est, quum pervasisset castra rumor, ducibus, exercituque cæso victorem Capenatem ac Faliscum, Etruriæque omnem juventutem haud procul inde abesse. 11 His tumultuosiora Romæ, jam castra ad Veios oppugnari, jam partem hostium tendere ad urbem agmine infesto crediderant: concursumque in muros est, & matronarum, quas ex domo conciverat publicus pavor, obsecrationes in templis factæ: 12 precibusque ab Diis petitum, ut exitium ab urbis tectis templisque ac Romanis mœnibus arcerent, Veiosque eum averterent terrorem, si sacra renovata rite, si procurata prodigia essent.

Apud Faliscos male res gesta.

XIX. Jam ludi, Latinæque instauratæ erant: jam ex lacu Albano aqua emissa in agros, Veiosque fata appetebant. 2 Igitur fatalis dux ad excidium illius urbis servandæque patriæ, M. Furius Camillus dictator dictus, magistrum equitum P. Cornelium Scipionem dixit. 2 Omnia repente mutaverat imperator mutatus; alia spes, alius animus hominum, fortuna quoque alia urbis videri. 3 Omnium primum in eos qui à Veiis in illo pavore fugerant, more militari animadvertit,

Camillus Dictator.

effecitque ne hostis maxime timendus militi esset; deinde indicto delectu in diem certam, ipse interim Veios ad confirmandos militum animos, intercurrit: 4 inde Romam ad scribendum novum exercitum redit; nullo detrectante militiam. Peregrina etiam juventus Latini, Hernicique, operam suam pollicentes, ad id bellum venere: 5 quibus quum gratias in senatu egisset dictator, satis jam omnibus ad id bellum paratis, ludos magnos ex senatusconsulto vovit Veiis captis se facturum: ædemque Matutæ matris refectam dedicaturum, jam ante ab rege Servio Tullio dedicatam. 6 Profectus cum exercitu ab urbe, exspectatione hominum majore, quam spe, in agro primum Nepesino cum Faliscis & Capenatibus signa confert. 7 Omnia ibi summa ratione, consilioque acta, fortuna etiam, ut fit, secuta est; non prœlio tantum fudit hostes, sed castris quoque exuit, ingentique præda est potitus: cujus pars maxima ad quæstorem redacta est: haud ita multum militi datum. 8 Inde ad Veios exercitus ductus, densioraque castella facta: & à procursationibus, quæ multæ temere inter murum ac vallum fiebant, edicto, ne quis injussu pugnaret, ad opus milites traducti. 9 Operum fuit omnium longe maximum ac laboriosissimum, cuniculus in arcem hostium agi cœptus; 10 quod ne intermitteretur opus, neu sub terra continuus labor eosdem conficeret, in partes sex munitorum numerum divisit: senæ horæ in orbem operi attributæ sunt: nocte ac die numquam ante omissum, quam in arcem viam facerent.

u. c. 359. a. C. 393.

Ludos vovet.

Vincit Faliscos.

XX. Dictator quum jam in manibus videret victoriam esse, urbem opulentissimam capi, tantumque prædæ fore, quantum non omnibus in unum collatis ante bellis fuisset, 2 ne quam inde aut militum iram ex malignitate prædæ partitæ, aut invidiam apud Patres ex prodiga largitione

A. C. 359. a. C. 393. Deliberatio de præda Veientium.

caperet, literas ad senatum misit. 3 *Deûm immortalium benignitate, suis consiliis, patientia militum, Veios jam fore in potestate populi Romani: quid de præda faciendum censerent?* 4 Duæ senatum distinebant sententiæ: senis P. Licinii, quem primum dixisse à filio interrogatum ferunt, edici palam placere populo, ut qui particeps esse prædæ vellet, in castra Veios iret: 5 altera Ap. Claudii, qui largitionem novam, prodigam, inæqualem, inconsultam arguens, si semel nefas ducerent captam ex hostibus in ærario exhausto bellis pecuniam esse, auctor erat stipendii ex ea pecunia militi numerandi, ut eo minus tributi plebes conferret. 6 Ejus enim doni societatem sensuras æqualiter omnium domos: non avidas in direptiones manus otiosorum urbanorum prærepturas fortium bellatorum præmia esse; quum ita ferme eveniat, ut segnior sit prædator; ut quisque laboris, periculique præcipuam petere partem soleat. 7 Licinius contra, suspectam & invisam semper eam pecuniam fore aiebat: caussasque criminum ad plebem seditionum inde ac legum novarum præbituram. 8 *Satius igitur esse reconciliari eo dono plebis animos; exhaustis atque exinanitis tributo tot annorum succurri: & sentire præda fructum ex eo bello, in quo prope consenuerint; gratius id fore, lætiusque, quod quisque sua manu ex hoste captum domum retulerit, quam si multiplex alterius arbitrio accipiat.* 9 *Ipsum dictatorem fugere invidiam ex eo, criminaque; eo delegasse ad senatum. Senatum quoque debere rejectam rem ad se permittere plebi, ac pati habere quod cuique fors belli dederit.* 10 Hæc tutior visa sententia est, quæ popularem senatum faceret. Edictum itaque est, ad prædam Veientem, quibus videretur, in castra ad dictatorem proficiscerentur.

Veiorum excidium

XXI. Ingens profecta multitudo replevit castra. Tum dictator auspicato egressus, quum edixisset

ut arma milites caperent, [2] *Tuo ductu*, inquit, *Pythice Apollo, tuoque numine instinctus pergo ad delendam urbem Veios: tibique hinc decimam partem prædæ voveo.* [3] *Te simul, Juno regina, quæ nunc Veios colis, precor, ut nos victores in nostram, tuamque mox futuram urbem sequare: ubi te, dignum amplitudine tua, templum accipiat.* [4] Hæc precatus superante multitudine, ab omnibus locis urbem aggreditur, quo minor ab cuniculo ingruentis periculi sensus esset. [5] Veientes ignari, se jam ab suis vatibus, jam ab externis oraculis proditos, jam in partem prædæ suæ vocatos Deos, alios votis ex urbe sua evocatos hostium templa, novasque sedes spectare, seque ultimum illum diem agere; [6] nihil minus timentes, quam subrutis cuniculo mœnibus arcem jam plenam hostium esse, in muros pro se quisque armati discurrunt; [7] mirantes quidnam id esset, quod quum tot per dies nemo se ab stationibus Romanis movisset, tum velut repentino icti furore improvidi currerent ad muros. [8] Inseritur huic loco fabula: immolante rege Veientium, vocem aruspicis dicentis, qui ejus hostiæ exta prosecuisset, ei victoriam dari, exauditam in cuniculo, movisse Romanos milites, ut adaperto cuniculo exta raperent, & ad dictatorem ferrent. [9] Sed in rebus tam antiquis, si, quæ similia veri sunt, pro veris accipiantur, satis habeam. Hæc ad ostentationem scenæ gaudentis miraculis aptiora, quam ad fidem, neque affirmare, neque refellere operæ pretium est. [10] Cuniculus delectis militibus eo tempore plenus, in æde Junonis, quæ in Veientana arce e-

u. c. 359. a. C. 393.

Cuniculo Veientana arx capta.

XXI. 5. *In partem prædæ suæ vocatos Deos*] Dii non sunt qui prædæ cupiditate capiuntur, urbemque in qua culti fuerant propterea deserunt. Infra simili religione *invidia* Diis tribuitur, n. 15. Sed Romani vocem *Deus* potentiorem quidem naturam humanâ, sed haud multò meliorem intelligebant. Quod cùm ita sit, non mirum est proceribus Romanis, tempore *Livii*, Majorum superstitiones displicuisse. Vide Lib. III. c. XX. 5.

U. C. 359. A. C. 393. rat armatos repente edidit ; & pars aversos in muris invadunt hostes, pars claustra portarum revellunt : pars, quum ex tectis saxa, tegulæque à mulieribus ac servitiis jacerentur, inferunt ignes. 11 Clamor omnia variis terrentium ac paventium vocibus, misto mulierum ac puerorum ploratu, complet. 12 Momento temporis dejectis ex muro undique armatis, patefactisque portis, quum alii agmine irruerent ; alii desertos scanderent muros, urbs hostibus impletur, omnibus locis pugnatur. 13 Deinde, multa jam edita cæde, senescit pugna : & dictator præcones edicere jubet, ut ab inermi abstineatur ; is finis sanguinis fuit. 14 Dedi inde inermes cœpti : & ad prædam miles permissu dictatoris discurrit ; quæ quum ante oculos ejus aliquantum spe atque opinione major, majorisque pretii rerum ferretur, dicitur manus ad cœlum tollens precatus esse, 15 *ut si cui Deorum hominumque nimia sua fortuna, populique Romani videretur : ut eam invidiam lenire suo privato incommodo, quam minime publico populi Romani liceret.* 16 Convertentem se inter hanc venerationem traditur memoriæ, prolapsum cecidisse : idque omen pertinuisse postea eventu rem conjectantibus visum ad damnationem ipsius Camilli ; captæ deinde urbis Romanæ, quod post paucos accidit annos, cladem. 17 Atque ille dies cæde hostium ac direptione urbis opulentissimæ est consumptus.

XXII. Postero die libera corpora dictator sub corona vendidit ; ea sola pecunia in publicum redigitur, haud sine ira plebis, & quod retulere secum prædæ, nec duci, qui ad senatum, malignitatis auctores quærendo, rem arbitrii sui rejecisset ; 2 nec senatui, sed Liciniæ familiæ, ex qua filius ad senatum retulisset, pater tam popularis sententiæ auctor fuisset, acceptum referebant. 3 Quum jam humanæ opes egestæ à Veiis essent,

amoliri tum Deûm dona, ipsosque Deos, sed colentium magis quam rapientium modo, cœpere; u. c. 359. a. C. 393. *Dii Veiis ablati.*
4 namque delecti ex omni exercitu juvenes, pure lotis corporibus, candida veste, quibus deportanda Romam Regina Juno assignata erat, venerabundi templum iniere, primo religiose admoventes manus: 5 quod id signum, more Etrusco, nisi certæ gentis sacerdos attrectare non esset solitus; dein quum quidam seu spiritu divino tactus, seu juvenili joco, *Visne Romam ire Juno?* dixisset, annuisse cæteri Deam conclamaverunt: 6 inde fabulæ adjectum est, vocem quoque dicentis, Velle, auditam; motam certe sede sua parvi molimenti adminiculis, sequentis modo accepimus levem ac facilem translatu fuisse: 7 integramque in Aventinum, æternam sedem suam, quo vota Romani dictatoris vocaverant, perlatam, ubi templum ei postea idem, qui voverat, Camillus dedicavit. 8 Hic Veiorum occasus fuit, urbis opulentissimæ Etrusci nominis; magnitudinem suam vel ultima clade indicantis: quod decem æstates, hiemesque continuas circumsessa, quum plus aliquanto cladium intulisset quam accepisset, postremo jam, fato tum denique urgente, operibus tamen, non vi, expugnata est.

XXIII. Romam ut nunciatum est Veios captos, quamquam & prodigia procurata fuerant, & vatum responsa, & Pythicæ sortes notæ, & quantum humanis adjuvari consiliis potuerat res, ducem M. Furium maximum imperatorum omnium legerant; 2 tamen quia tot annis varie ibi bellatum erat, multæque clades acceptæ; velut ex insperato immensum gaudium fuit; 3 & priusquam senatus decerneret, plena omnia templa Romanarum matrum grates Diis agentium erant. Senatus in

XXII. 5. *Visne Romam ire Juno?* Hunc *Livii* locum non satis intellexerat *Plutarchus*, nisi eum memoria fefellerit; nam *Livium* inducit dicentem quæ non dixit, in Vita *Camilli* p. 132. Tom. I. Ed. *Par.*

u. c. 359. a. C. 393. *Dictator triumphat* quatriduum, quot dierum nullo ante bello, supplicationes decernit. 4 Adventus quoque dictatoris, omnibus ordinibus obviam effusis, celebratior, quam ullius unquam antea fuit: triumphusque omnem consuetum honorandi illius diei modum aliquantum excessit. 5 Maxime conspectus ipse est, curru equis albis juncto urbem invectus: parumque id non civile modo, sed humanum etiam visum. 6 Jovis Solisque equis æquiparari dictatorem in religionem etiam trahebant: triumphusque ob eam unam maxime rem clarior quam gratior fuit. 7 Tum Junoni reginæ templum in Aventino locavit, dedicavitque Matutæ matri; atque his divinis humanisque rebus gestis, dictatura se abdicavit. *Decima prædæ Apollini data.* 8 Agi deinde de Apollinis dono cœptum; cui se decimam vovisse prædæ partem quum diceret Camillus, pontifices solvendum religione populum censerent; 9 haud facile inibatur ratio jubendi referre prædam populum, ut ex ea pars debita in sacrum secerneretur; 10 tandem eo, quod levissimum videbatur, decursum est, ut qui se domumque religione exsolvere vellet, quum sibimetipse prædam æstimasset suam, decimæ pretium partis in publicum deferret: 11 ut ex eo donum aureum, dignum amplitudine templi, ac numine Dei ex dignitate populi Romani fieret. Ea quoque collatio plebis animos à Camillo alienavit. 12 Inter hæc pacificatum legati à Volscis & Æquis venerunt: impetrataque pax, magis ut fessa tam diutino bello acquiesceret civitas, quam quod digni peterent.

XXIV. Veiis captis, sex tribunos militum consulari potestate insequens annus habuit, duos Pu-

XXIII. 6. *Jovis, Solisque equis æquiparari Dictatorem*] Malim, *Jovi, Solique equis æquiparari*; nam hoc vult *Livius*, equis Dictatorem Jovi, Solique æquatum, quia currus ejus trahebatur equis albis, non aliter ac illorum Deorum thensæ. Non potuit dicere *æquiparatum equis Deorum*, nisi [illegible]

blios Cornelios, Cossum & Scipionem, M. Valerium Maximum iterum, Cæsonem Fabium Ambustum tertium, L. Furium Medullinum quintum, Q. Servilium tertium. 2 Corneliis Faliscum bellum, Valerio ac Servilio Capenas sorte evenit; ab iis non urbes vi aut operibus tentatæ, sed ager est depopulatus, prædæque rerum agrestium actæ; nulla felix arbor, nihil frugiferum in agro relictum. 3 Ea clades Capenatem populum subegit; pax petentibus data. In Faliscis bellum restabat. 4 Romæ interim multiplex seditio erat, cujus leniendæ caussa coloniam in Volscos, quo tria millia civium Romanorum scriberentur, deducendam censuerant: triumvirique ad id creati, terna jugera & septunces viritim diviserant. 5 Ea largitio sperni cœpta; quia spei majoris avertendæ solatium objectum censebant. Cur enim relegari plebem in Volscos, quum pulcherrima urbs Veii, agerque Veientanus in conspectu sit, uberior ampliorque Romano agro? 6 Urbem quoque urbi Romæ, vel situ, vel magnificentia publicorum privatorumque tectorum ac locorum, præponebant; 7 quin illa quoque actio movebatur, quæ post captam utique Romam à Gallis celebratior fuit, transmigrandi Veios. 8 Cæterum, partim plebi, partim senatui destinabant habitandos Veios; duasque urbes communis reipublicæ incoli à populo Romano posse. 9 Adversus quæ quum optimates ita tenderent, ut morituros se citius dicerent, in conspectu populi Romani, quam quicquam earum rerum rogaretur; 10 *quippe nunc in una urbe tantum dissensionum esse, quid in duabus fore? Victamne, ut quisquam victrici patriæ præferret, sineretque majorem fortunam captis esse Veiis, quam incolumibus fuerit?* 11 *Postremo, se relinqui à civibus in patria posse; ut relinquant patriam atque cives, nullam vim unquam subacturam: &* *T. Sicinium* (is enim ex tribunis plebis rogationis

u. c. 360. a. C. 392. P. Cornelio Scipione &c. Tribb. Mil.

Varia bella.

Seditio domi.

Veios concupiscit plebs Romana.

Obsistunt optimates.

a. c. 360. a. C. 392. ejus lator erat) *conditorem Veios sequantur, relicto Deo Romulo, Dei filio, parente & auctore urbis Romæ.*

XXV. Hæc quum fœdis certaminibus agerentur, (nam partem tribunorum Plebis Patres in suam sententiam traxerant) 2 nulla res alia manibus temperare plebem cogebat, quam quod ubi rixæ committendæ caussa clamor ortus esset, principes senatus primi turbæ offerentes se, peti, feriri, atque occidi jubebant; 3 ab horum ætatibus, dignitatibusque & honoribus violandis dum abstinebatur, & ad reliquos similes conatus verecundia iræ obstabat. 4 Camillus identidem omnibus locis concionabatur, *Haud mirum id quidem esse: furere civitatem, quæ damnata voti omnium rerum priorem curam, quam religione se exsolvendi, habeat.* 5 *Nihil de collatione dicere, stipis verius, quam decimæ: quando ea se quisque privatim obligaverit, liberatus sit populus.* 6 *Enimvero illud se tacere, suam conscientiam non pati: quod ex ea tantum præda, quæ rerum moventium sit, decima designetur; urbis atque agri capti, quæ & ipsa voto contineatur, mentionem nullam fieri.* 7 Quum ea disceptatio anceps senatui visa, delegata ad pontifices esset, adhibito Camillo, visum collegio, quod ejus ante conceptum votum Veientium fuisset, & post votum in potestatem populi Romani venisset, ejus partem decimam Apollini sacram esse. 8 Ita in æstimationem urbs, agerque venit: pecunia ex ærario prompta, & tribunis militum consularibus ut aurum ex ea coëmerent, negotium datum; cujus quum copia non esset, matronæ cœtibus ad eam rem consultandam habitis, & communi decreto pollicitæ tribunis militum aurum & omnia ornamenta sua, in æra-

Decima quomodo soluta.

XXV. 4. *Furere civitatem, quæ damnata*] Furore, nempe, divinitus immisso, ut pœnas neglectæ Religionis daret. Qua de re vide *Ciceronem* de Haruspicum responsis num. 32.

rium detulerunt. 9 Grata ea res, ut quæ maxime senatui unquam fuit: honoremque ob eam munificentiam ferunt matronis habitum, ut pilento ad sacra, ludosque, carpentis festo, profestoque uterentur. 10 Pondere ab singulis auri accepto, æstimatoque ut pecuniæ solverentur, crateram auream fieri placuit; quæ donum Apollini Delphos portaretur. 11 Simul ab religione animos remiserunt, integrant seditionem tribuni plebis: incitatur multitudo in omnes principes; ante alios in Camillum. 12 Eum prædam Veientanam publicando, sacrandoque ad nihilum redegisse; absentes ferociter increpant: præsentium, quum se ultro iratis offerrent, verecundiam habent. 13 Simul extrahi rem eo anno viderunt; tribunos plebis latores legis in annum eosdem reficiunt, & Patres hoc idem de intercessoribus legis annisi; ita tribuni plebis magna ex parte iidem refecti.

u. c. 360. a. C. 392.

Seditio redintegrata.

XXVI. Comitiis tribunorum militum Patres summa ope evicerunt, ut M. Furius Camillus crearetur; propter bella simulabant parari ducem, sed largitioni tribuniciæ adversarius quærebatur. 2 Cum Camillo creati tribuni militum consulari potestate, L. Furius Medullinus sextum, C. Æmilius, L. Valerius Poplicola, Sp. Postumius, P. Cornelius iterum. 3 Principio anni tribuni plebis nihil moverunt: donec M. Furius Camillus in Faliscos, cui id bellum mandatum erat, proficisceretur: differendo deinde elanguit res: & Camillo, quem adversarium maxime metuerant, gloria in Faliscis crevit. 4 Nam quum primo mœnibus se hostes tenerent, tutissimum id rati, populatione agrorum atque incendiis villarum coëgit eos egredi urbe; sed timor longius progredi

u. c. 361. a. C. 391. M. Furio Camillo &c. Tibb. Mil.

Bellum Faliscum.

XXV. 9. *Ut pilento ad sacra ludosque, carpentis &c.*] Hinc liquet *pilentum* fuisse elegantius quoddam genus vehiculi, *carpentum* verò minus elegans, & magis vulgare. De utroque multis egit *Joannes Schefferus* de re vehiculari Lib. II. Capp. XVII. & XXV. quem vide.

A. c. 361.
a. C. 391.

prohibuit. 5 Mille fere passuum ab oppido castra locant; nulla re alia fidentes ea satis tuta esse, quam difficultate aditus, asperis, confragosisque circa, & partim arctis, partim arduis viis. Cæterum Camillus captivum indicem ex agris secutus ducem, castris multa nocte motis, prima luce aliquanto superioribus locis se ostendit. 7 Trifariam Romani muniebant; alius exercitus prœlio intentus stabat. Ibi impedire opus conatos hostes fundit, fugatque: tantumque inde pavoris Faliscis injectum est, ut effusa fuga castra sua, quæ propiora erant, prælati, urbem peterent. 8 Multi cæsi vulneratique, priusquam paventes portis inciderent: castra capta, præda ad quæstores redacta, cum magna militum ira: sed severitate imperii victi, eandem virtutem & oderant, & mirabantur. 9 Obsidio inde urbis, & munitiones, & interdum per occasionem impetus oppidanorum in Romanas stationes prœliaque parva fieri: & teri tempus, neutro inclinata spe; quum frumentum, copiæque aliæ ex ante convecto largius obsessis quam obsidentibus suppeterent. 10 Videbaturque æque diuturnus futurus labor, ac Veiis fuisset; ni fortuna imperatori Romano, simul & cognitæ rebus bellicis virtutis specimen, & maturam victoriam dedisset.

Castra Faliscorum capiuntur.

Urbs obsidetur.

XXVII. Mos erat Faliscis, eodem magistro liberorum & comite uti: simulque plures pueri, quod hodie quoque in Græcia manet, unius curæ demandabantur; principum liberos, sicut fere fit, qui scientia videbatur præcellere, erudiebat. 2 Is quum in pace instituisset pueros ante urbem lusus, exercendique caussa producere; nihil eo

Magistri Falisca juventutis fraus & supplicium.

XXVI. 10. *Fortuna Imperatori Romano &c.*] Hoc est, *nisi Fortuna Imperatori Romano dedisset* occasionem ostendendi *speciminis virtutis rebus bellicis jam cognitæ*, sed in aliis, quæ ad magnanimitatem pertinent, nondum satis hostibus perspectæ. Brevitas *Livium* hic, ut alibi, obscurum reddidit.

more per belli tempus intermisso, tum modo *u. c. 361.* brevioribus, modo longioribus spatiis trahendo *a. C. 391.* eos à porta lusu, sermonibusque variatis longius solito; 3 ubi res dedit, progressus, inter stationes eos hostium castraque inde Romana in prætorium ad Camillum perduxit; ibi scelesto facinori scelestiorem sermonem addidit: 4 Falerios se in manus Romanis tradidisse: quando eos pueros, quorum parentes capita ibi rerum sint, in potestatem dediderit. 5 Quæ ubi Camillus audivit, *Non ad similem*, inquit, *tui nec populum, nec imperatorem scelestus ipse cum scelesto munere venisti.* 6 *Nobis cum Faliscis, quæ pacto fit humano, societas non est; quam ingeneravit natura, utrisque est, eritque. Sunt & belli, sicut pacis jura: justeque ea, non minus quam fortiter, didicimus gerere.* 7 *Arma habemus, non adversum eam ætatem, cui etiam captis urbibus parcitur: sed adversus armatos, & ipsos, qui nec læsi, nec lacessiti à nobis castra Romana ad Veios oppugnarunt.* 8 *Eos tu, quantum in te fuit, novo scelere vicisti: ego Romanis artibus, virtute, opere, armis, sicut Veios, vincam.* 9 Denudatum deinde eum, manibus post tergum illigatis, reducendum Falerios pueris tradidit: virgasque eis, quibus proditorem agerent in urbem verberantes, dedit. 10 Ad quod spectaculum concursu populi primum facto, deinde à magistratibus de re nova vocato senatu; tanta mutatio animis est injecta, ut qui modo efferati odio, iraque, Veientium exitum, penè quam Capenatium pacem mallent, apud eos pacem universa posceret civitas. 11 Fides Romana, justitia imperatoris, in foro & curia celebrantur: consensuque omnium legati ad Camillum in castra, atque inde *Falerii* permissu Camilli Romam ad senatum, qui dede- *deduntur* rent Falerios, proficiscuntur. 12 Introducti ad *Romanis.* senatum ita locuti traduntur: *Patres conscripti, victoria, cui nec Deus, nec homo quisquam invideat,*

U. c. 361. a. C. 391. *victi à vobis & imperatore vestro dedimus nos vobis: rati, quo nihil victori pulchrius est, melius nos sub imperio vestro, quam legibus nostris victuros. 14 Eventu hujus belli duo salutaria exempla prodita humano generi sunt. Vos fidem in bello, quam præsentem victoriam maluistis: nos fide provocati, victoriam ultro detulimus. 15 Sub ditione vestra sumus. Mittite, qui arma, qui obsides, qui urbem patentibus portis accipiant. Nec vos fidei nostra, nec nos imperii vestri pœnitebit.* 16 Camillo, & ab hostibus, & à civibus gratiæ actæ. Faliscis in stipendium militum ejus anni, ut populus Romanus tributo vacaret, pecunia imperata. Pace data, exercitus Romam reductus.

XXVIII. Camillus meliore multo laude, quam quum triumphantem albi per urbem vexerant equi, insignis justitia, fideque, hostibus victis quum in urbem rediisset, tacite ejus verecundiam non tulit senatus, quin sine mora voti liberaretur: 2 crateramque auream donum Apollini Delphos legati qui ferrent, L. Valerius, L. Sergius, A. Manlius missi longa una nave, haud procul freto Siculo à piratis Liparensium excepti devehuntur Liparas. 3 Mos erat civitatis, velut publico latrocinio, partam prædam dividere; forte eo anno in summo magistratu erat Timasitheus quidam, Romanis vir similior quam suis: 4 qui legatorum nomen, donumque, & Deum, cui mitteretur, & doni caussam veritus ipse, multitudinem quoque, quæ semper ferme regenti est similis, religionis justæ implevit: adductosque in publicum hospitium legatos, cum præsidio etiam navium Delphos prosecutus, Romam inde sospites restituit. 5 Hospitium cum eo senatusconsulto est factum: donaque publice data. Eodem anno in Æquis varie bellatum; adeo ut in incerto fuerit, & apud ipsos exercitus & Romæ, vicissent, victine essent. 6 Imperatores Romani

Missi Delphos legati.

Timasithei Liparensis religio.

Bellum cum Æquis.

fuere ex tribunis militum C. Æmilius, Spurius Postumius. Primo rem communiter gesserunt: fusis inde acie hostibus, Æmilium præsidio Verruginem obtinere placuit, Postumium fines vastare. 7 Ibi eum incomposito agmine negligentius, ab re bene gesta, euntem adorti Æqui, terrore injecto in proximos compulere tumulos: pavorque inde Verruginem etiam ad præsidium alterum est perlatus. 8 Postumius suis in tutum receptis, quum concione advocata terrorem increparet ac fugam; fusos esse ab ignavissimo & fugacissimo hoste; conclamat universus exercitus, merito se ea audire, & fateri admissum flagitium: sed eosdem correcturos esse, neque diuturnum id gaudium hostibus fore. 9 Poscentes ut confestim inde ad castra hostium duceret (in conspectu erant posita in plano) nihil pœnæ recusabant, ni ea ante noctem expugnassent. 10 Collaudatos, corpora curare, paratosque esse quarta vigilia jubet, & hostes, nocturnam fugam ex tumulo Romanorum ut ab ea via, quæ ferebat Verruginem, excluderent, fuere obvii; prœliumque ante lucem (sed luna pernox erat) commissum est: & haud incertius diurno prœlio fuit. 11 Sed clamor Verruginem perlatus, quum castra Romana crederent oppugnari, tantum injecit pavoris, ut, nequicquam retinente atque obsecrante Æmilio, Tusculum palati fugerent. 12 Inde fama Romam perlata est, Postumium exercitumque occisum. Qui, ubi prima lux metum insidiarum effuse sequentibus sustulit, quum perequitasset aciem promissa repetens, tantum injecit ardoris, ut non ultra sustinuerint impetum Æqui. 13 Cædes inde fugientium, qualis ubi ira magis quam virtute res geritur, ad perniciem hostium facta est, tristemque ab Tusculo nuncium, nequicquam exterrita civitate, literæ à Postumio laureatæ sequuntur: victoriam populi Roma-

u. c. 361.
a. C. 391.

Qui tandem vincuntur.

u. c. 361. a. C. 391. ni esse; Æquorum exercitum deletum.

XXIX. Tribunorum plebis actiones quia nondum invenerant finem, & plebs continuare latoribus legis tribunatum, & Patres reficere intercessores legis annisi sunt; sed plus suis comitiis plebs valuit: 2 quem dolorem ulti Patres sunt, senatusconsulto facto, ut consules, invisus plebi magistratus, crearentur. Annum post quintum decimum, creati consules L. Lucretius Flavus, Servius Sulpicius Camerinus. 3 Principio hujus anni ferociter, quia nemo ex collegio intercessurus erat, coortis ad perferendam legem tribunis plebis, nec segnius ob id ipsum consulibus resistentibus, omnique civitate in unam eam curam conversa, Vitelliam coloniam Romanam in suo agro Æqui expugnant: 4 colonorum pars maxima incolumis, quia nocte proditione oppidum captum, leberam per aversa urbis fugam dederat, Romam perfugere. 5 L. Lucretio consuli ea provincia evenit; is cum exercitu profectus, acie hostes vicit: victorque Romam ad majus aliquanto certamen rediit. 6 Dies dicta erat tribunis plebis biennii superioris A. Virginio, & Q. Pomponio: quos defendi Patrum consensu, ad fidem senatus pertinebat; neque enim eos aut vitæ ullo crimine alio aut gesti magistratus quisquam arguebat; præterquam quod gratificantes Patribus rogationi tribuniciæ intercessissent. 7 Vicit tamen gratiam senatus plebis ira: & pessimo exemplo innoxii, denis millibus gravis æris condemnati sunt. 8 Id ægre passi Patres. Camillus palam sceleris plebem arguere: quæ jam in suos versa, non intelligeret se pravo judicio de tribunis intercessionem sustulisse: intercessione sublata, tribuniciam potestatem evertisse. 9 Nam quod illi sperarent effrenatam licentiam ejus magistratus Patres laturos, falli eos. Si tribunicia vis tribunicio auxilio repelli nequeat, aliud telum Patres inventuros

u. c. 362. a. C. 390. L. Lucretio, Ser. Sulpicio Coss. Vitellia Colonia ab Æquis capta.

Iidem ...

Duo Tribb. Pl. accusati, & damnati.

Camillus invehitur in Plebem Rom.

esse. 10 Consulesque increpabat, quod fide pu- u. c. 364.
blica decipi tribunos eos taciti tulissent, qui se- a. C. 390.
natus auctoritatem secuti essent. Hæc propalam concionabundus in dies magis augebat iras hominum.

XXX. Senatum vero incitare adversus legem haud desistebat: *ne aliter descenderent in forum, quum dies ferendæ legis venisset, quam ut qui meminissent sibi pro aris, focisque & Deûm templis, ac solo in quo nati essent, dimicandum fore.* 2 *Nam quod ad se privatim attineat, si suæ gloriæ sibi inter* *Vetat Veios coloniam duci.* *dimicationem patriæ meminisse sit fas, sibi amplum quoque esse; urbem ab se captam frequentari, quotidie se frui monimento gloriæ suæ, & ante oculos habere urbem latam in triumpho suo, insistere omnes vestigiis laudum suarum.* 3 *Sed nefas ducere desertam ac relictam ab Diis immortalibus incoli urbem: & in captivo solo habitare populum Romanum, & victrice patria victam mutari.* 4 His adhortationibus principis concitati Patres senes juvenesque, quum ferretur lex, agmine facto in forum venerunt: dissipatique per tribus, suos quisque tribules prensantes, orare cum lacrymis cœpere. 5 Ne eam patriam, pro qua fortissime, felicissimeque ipsi ac patres eorum dimicassent, desererent: Capitolium, ædem Vestæ, cætera circa templa Deorum ostentantes. 6 Ne exsulem, extorrem populum Romanum ab solo patrio,, ac diis penatibus, in hostium urbem agerent: eoque rem adducerent, ut melius fuerit non capi Veios, ne Roma desereretur. 7 Quia non vi agebant, sed precibus, & inter preces multa Deorum mentio erat, *Antiquatur lex de migrando Veios.* religiosum parti maximæ fuit; & lege unâ plures tribus antiquarunt, quam jusserunt. 8 Adeoque ea victoria læta patribus fuit, ut postero die, referentibus consulibus, senatusconsultum fieret ut agri Veientani septena jugera plebi dividerentur: nec patribus familiæ tantum, sed ut omnium

u. c. 362. a. C. 390. in domo liberorum capitum ratio haberetur: vellentque in eam spem liberos tollere.

u. c. 363. a. C. 389. L. Valerio Potito, M. Manlio Coss. XXXI. Eo munere delinita plebe; nihil certatum est, quo minus consularia comitia haberentur; 2 creati consules L. Valerius Potitus, M. Manlius, cui Capitolino postea etiam fuit cognomen. Hi consules magnos ludos fecere, quos M. Furius dictator voverat Veienti bello. 3 Eodem anno, ædes Junonis Reginæ ab eodem dictatore, eodemque bello vota dedicatur: celebratamque dedicationem ingenti matronarum studio tradunt. 4 Bellum haud memorabile in Algido cum Æquis gestum est; fusis hostibus prius penè quam manus consererent. Valerio, quod perseverantior cædendis in fuga fuit, triumphus; Manlio, ut ovans ingrederetur urbem, decretum est. 5 Eodem anno, novum bellum cum Volsiniensibus exortum: quo propter famem, pestilentiamque in agro Romano, ex siccitate caloribusque nimiis ortam, exercitus duci nequivit; ob quæ Volsinienses Salpinatibus adjunctis superbia elati, ultro agros Romanos incursavere. 6 Bellum inde duobus populis indictum. C. Julius censor decessit: in ejus locum M. Cornelius suffectus; quæ res postea religioni fuit: quia eo lustro Roma est capta. 7 Nec deinde umquam in demortui locum censor sufficitur: consulibusque morbo implicitis placuit per interregnum renovari auspicia. 8 Itaque quum ex senatusconsulto consules magistratu se abdicassent, interrex creatur M. Furius Camillus, qui P. Cornelium Scipionem, is deinde L. Valerium Potitum interregem prodidit: ab eo creati sex tribuni militum consulari potestate. 9 Ut etiam si cui eorum incommoda valetudo fuisset, copia magistratuum reipubl. esset.

Volsiniensi bellum.

M. Cornelius Censor suffectus.

u. c. 364. a. C. 388. L. Lucre- XXXII. Kalendis Quintilibus magistratum occœpere L. Lucretius, Servius Sulpicius, M. Æ-

milius, L. Furius Medullinus septimum, Agrippa Furius, C. Æmilius iterum. 2 Ex his L. Lucretio & C. Æmilio Volsiniensis provincia evenit: Salpinates Agrippæ Furio, & Servio Sulpicio. 3 Prius cum Volsiniensibus pugnatum est: bellum numero hostium ingens, certamine haud sane asperum fuit. Fusa concursu primo acies in fugam, millia octo armatorum ab equitibus interclusa, positis armis, in deditionem venerunt. 4 Ejus belli fama effecit, ne se pugnæ committerent Salpinates; mœnibus armati se tutabantur. Romani prædas passim & ex Salpinati agro, & ex Volsiniensi, nullo eam vim arcente, egerunt: 5 donec Volsiniensibus fessis bello, ea conditione ut res populo Romano redderent, stipendiumque ejus anni exercitui præstarent, in viginti annos induciæ datæ. 6 Eodem anno M. Cædicius de plebe nunciavit tribunis, Se in nova via, ubi nunc sacellum est, supra ædem Vestæ, vocem noctis silentio audisse clariorem humana, quæ magistratibus dici juberet, Gallos adventare. 7 Id, ut fit, propter auctoris humilitatem spretum: & quod longinqua, eoque ignotior, gens erat. Neque deorum modo monita ingruente fato spreta: sed humanam quoque opem, quæ una erat, M. Furium ab urbe amovere; 8 qui die dicta ab L. Appuleio tribuno plebis, propter prædam Veientanam, filio quoque adolescente per idem tempus orbatus, quum accitis domum tribulibus & clientibus, quæ magna pars plebis erat, percunctatus animos eorum, responsum tulisset se collaturos quanti damnatus esset; absolvere eum non posse; in exsilium abiit: 9 precatus ab Diis immortalibus; *Si innoxio sibi ea injuria fieret, primo quoque tempore desiderium sui civitati ingratæ facerent*, absens quindecim millibus gravis æris damnatur.

u. c. 364. a. C. 388. tio &c. Tribb. Mil.

Volsinienses victi.

Vox divinitus emissa de Gallorum adventu.

Camillus accusatus in exsilium abit.

XXXIII. Expulso cive, quo manente, si quic-

a. c. 362. a. C. 390. in domo liberorum capitum ratio habe…
lentque in eam spem liberos tollere…

a. c. 363. a. C. 389. L. Valerio Potito, M. Manlio Coss.

XXXI. Eo munere delinita ple…
tatum est, quo minus consularis…
rentur; 2 creati consules L. …
M. Manlius, cui Capitolin…
cognomen. Hi consules m…
quos M. Furius dictator v…
3 Eodem anno, ædes Ju…
dictatore, eodemque b…
lebratamque dedicatio…
rum studio tradunt. …
rabile in Algido cu…
hostibus prius pend…
lerio, quod persev…
triumphus; Man…
bem, decretum…
Volsinien-
lum cum Volsi…
famem, pesti…
siccitate calo…
ci nequivit…
junctis sup…
cursavere…
ctum. C…
M. Cor…
fuit: …
de un…
consi…
reg…

L. Lucretius, &c. Trib.
Furius Medullinus septimum…
Æmilius iterum. 2 Ei…
Æmilio Volsiniensis pro…
Agrippa Furio, & Ser…
Volsiniensibus pugnatum et…
…um ingens, certamine…
…a concursu primo acies…
…atorum ab equitibus in…
in deditionem venerunt…
…e se pugnæ commit…
armati se tutabantur.
Salpinati agro, &
arcente, egerunt:
ea conditione
stipendiumque
viginti annos
Cædicius de
nova via, ubi
vocem

…ut: 6 …
…ed multo ante
Alpesque incole-
pugnavere. 7 Tusco-
perium, late terra, mari…
supero inferoque, quibus…
…ngitur, quantum potuerint,
…mento, 8 quod alterum Tu…
vocabulo gentis, alterum Adria…
Tuscorum colonia, voca…
Adria Græci eadem Tyrrhenum mare…
9 Ii in utrumque ma…
urbibus duodenis terras…
inferum mare, postea trans
quot capita originis erant,
quæ trans Padum omnia loca,
angulo, qui sinum circum-
Alpes tenuere. 11 Alpi-
haud dubie origo est, ma-
ipsa efferarunt, ne quid

...ter sonum linguæ, nec eum in- u. c. 364. a. C. 388.
...erent.

...itu in Italiam Gallorum hæc *Transitus Gallorum in Italiam.*
...rquinio Romæ regnante,
...liæ tertia est, penes Bi-
... ii regem Celtico da-
...virtute fortunaque
...ns, quod im-
...que fertilis
...videretur
...onerare
...llovesum
...os juvenes,
...ent auguriis se-
... vellent numerum
...a gens arcere adve-
...veso sortibus dati Her-
... haud paulo lætiorem in
...ant. 5 Is, quod eis ex popu-
...ituriges, Arvernos, Senones,
...arros, Carnutes, Aulercos, exci-
...dis ingentibus peditum, equitumque
in Tricastinos venit. 6 Alpes inde oppo-
...ant, quas inexsuperabiles visas, haud equi-
...n miror, nulla dum via (quod quidem conti-
...ens memoria sit, nisi de Hercule fabulis crede-
re libet) superatas. 7 Ibi quum velut septos mon-
tium altitudo teneret Gallos, circumspectarent-
que quanam per juncta cœlo juga in alium or-
bem terrarum transirent, religio etiam tenuit:
quod allatum est, advenas quærentes agrum ab
Salyum gente oppugnari. 8 Massilienses erant hi,
navibus à Phocæa profecti. Id Galli fortunæ suæ
omen rati adjuvere, ut quem primum in terram
egressi occupaverant locum, patentibus silvis
communirent; ipsi Taurino saltu invias Alpeis
transcenderunt: 9 fusisque acie Tuscis, haud
procul Ticino flumine, quum in quo consede-

a. c. 364. a. C. 388. quam humanorum certi est, capi Roma non potuerat; adventante fatali urbi clade, legati ab Clusinis veniunt, auxilium adversus Gallos petentes. 2 Eam gentem traditur fama, dulcedine frugum, maximeque vini nova tum voluptate captam, Alpes transisse, agrosque ab Etruscis ante cultos possedisse: 3 & invexisse in Galliam vinum illiciendæ gentis caussa Aruntem Clusinum, ira corruptæ uxoris ab Lucumone, cui tutor is fuerat ipse, præpotente juvene, & à quo expeti pœnæ, nisi externa vis quæsita esset, nequirent; 4 hunc transeuntibus Alpes ducem, auctoremque Clusium oppugnandi fuisse. Equidem haud abnuerim, Clusium Gallos ab Arunte, seu quo alio Clusino, adductos: 5 sed eos qui oppugnaverint Clusium, non fuisse qui primi Alpes transierint, satis constat; ducentis quippe annis ante, quam Clusium oppugnarent, urbemque Romam caperent, in Italiam Galli transcenderunt: 6 nec cum his primum Etruscorum, sed multo ante cum iis, qui inter Apenninum Alpesque incolebant, sæpe exercitus Gallici pugnavere. 7 Tuscorum, ante Romanum imperium, late terra, marique opes patuere; mari supero inferoque, quibus Italia insulæ modo cingitur, quantum potuerint, nomina sunt argumento, 8 quod alterum Tuscum communi vocabulo gentis, alterum Adriaticum mare, ab Adria Tuscorum colonia, vocavere Italicæ gentes. Græci eadem Tyrrhenum atque Adriaticum vocant. 9 Ii in utrumque mare vergentes incoluere urbibus duodenis terras: prius cis Apenninum, ad inferum mare, postea trans Apenninum totidem, quot capita originis erant, coloniis missis; 10 quæ trans Padum omnia loca, excepto Venetorum angulo, qui sinum circumcolunt maris, usque ad Alpes tenuere. 11 Alpinis quoque ea gentibus haud dubie origo est, maxime Rhetis: quos loca ipsa efferarunt, ne quid

Legati Clusini auxilium petunt contra Gallos.

Tuscorum imperium

ex antiquo, præter sonum linguæ, nec eum incorruptum, retinerent. u. c. 364. a. C. 388.

XXXIV. De transitu in Italiam Gallorum hæc accepimus: Prisco Tarquinio Romæ regnante, Celtarum, quæ pars Galliæ tertia est, penes Bituriges summa imperii fuit; ii regem Celtico dabant. Transitus Gallorum in Italiam. 2 Ambigatus is fuit, virtute fortunaque cum sua, tum publica præpollens, quod imperio ejus Gallia adeo frugum hominumque fertilis fuit, ut abundans multitudo vix regi videretur posse. 3 Hic magno natu ipse jam, exonerare prægravante turba regnum cupiens, Bellovesum ac Sigovesum, sororis filios, impigros juvenes, missurum se esse in quas Dii dedissent auguriis sedes, ostendit. 4 Quantum ipsi vellent numerum hominum, excirent, ne qua gens arcere advenientes posset. Tum Sigoveso sortibus dati Hercinii saltus: Belloveso haud paulo lætiorem in Italiam viam Dii dabant. 5 Is, quod eis ex populis abundabat, Bituriges, Arvernos, Senones, Æduos, Ambarros, Carnutes, Aulercos, excivit. Profectus ingentibus peditum, equitumque copiis, in Tricastinos venit. 6 Alpes inde oppositæ erant, quas inexsuperabiles visas, haud equidem miror, nulla dum via (quod quidem continens memoria sit, nisi de Hercule fabulis credere libet) superatas. 7 Ibi quum velut septos montium altitudo teneret Gallos, circumspectarentque quanam per juncta cœlo juga in alium orbem terrarum transirent, religio etiam tenuit: quod allatum est, advenas quærentes agrum ab Salyum gente oppugnari. 8 Massilienses erant hi, navibus à Phocæa profecti. Id Galli fortunæ suæ omen rati adjuvere, ut quem primum in terram egressi occupaverant locum, patentibus silvis communirent; ipsi Taurino saltu invias Alpeis transcenderunt: 9 fusisque acie Tuscis, haud procul Ticino flumine, quum in quo consede-

u. c. 364. A. C. 388.

rant, agrum Insubrium appellari audissent, cognomine Insubribus pago Heduorum: ibi, omen sequentes loci, condidere urbem: Mediolanum appellarunt.

XXXV. Alia subinde manus Cænomanorum Elitovio duce vestigia priorum secuta, eodem saltu, favente Belloveso, quum transcendisset Alpes, ubi nunc Brixia ac Verona urbes sunt (locos tenuere Libui) consídunt. 2 Post hos Salluvii, prope antiquam gentem Lævos, Ligures, incolentes circa Ticinum amnem. Pœnino deinde Boii, Lingonesque transgressi, quum jam inter Padum atque Alpes omnia tenerentur, Pado ratibus trajecto, non Etruscos modo, sed etiam Umbros agro pellunt: intra Apenninum tamen sese tenuere. 3 Tum Senones, recentissimi advenarum, ab Utente flumine usque ad Æsim fines habuere. Hanc gentem Clusium, Romamque inde venisse comperio; id parum certum est, solamne, an ab omnibus Cisalpinorum Gallorum populis adjutam. 4 Clusini novo bello exterriti, quum multitudinem, quum formas hominum inusitatas cernerent, & genus armorum, audirentque sæpe ab iis cis Padum, ultraque, legiones Etruscorum fusas, quamquam adversus Romanos nullum eis jus societatis, amicitiæve erat, nisi quod Veientes consanguineos adversus populum Romanum non defendissent, legatos Romam, qui auxilium ab senatu peterent, misere.

Clusini à Gallis oppugnati.

Legatos à Romanis ad Gallos impetrant.

5 De auxilio nihil impetratum; legati tres M. Fabii Ambusti filii missi, qui senatus, populique Romani nomine agerent cum Gallis, Ne à quibus nullam injuriam accepissent, socios populi Romani atque amicos oppugnarent. 6 Romanis eos bello quoque, si res cogat, tuendos esse; sed melius visum bellum ipsum amoveri, si posset: & Gallos, novam gentem, pace potius cognosci quam armis.

XXXVI.

XXXVI. Mitis legatio, ni præferoces legatos, Gallisque magis quam Romanis similes, habuisset; quibus postquam mandata ediderunt in concilio Gallorum, datur responsum: 2 *Etsi novum nomen audiant Romanorum, tamen credere viros fortes esse, quorum auxilium à Clusinis, in re trepida, sit imploratum;* 3 *& quoniam legatione adversus se maluerint quam armis tueri socios, ne se quidem pacem quam illi afferant, aspernari, si Gallis egentibus agro, quem latius possideant quam colant Clusini, partem finium concedant; aliter pacem impetrari non posse.* 4 *Et responsum coram Romanis se accipere velle: & si negetur ager, coram iisdem Romanis dimicaturos, ut nunciare domum possent, quantum Galli virtute cæteros mortales præstarent.* 5 *Quodnam id jus esset, agrum à possessoribus petere, aut minari arma?* Romanis quærentibus, &, *quid in Etruria rei Gallis esset?* quum illi *se in armis jus ferre, & omnia fortium virorum esse*, ferociter dicerent, accensis utrimque animis ad arma discurritur, & prœlium conseritur. 6 Ibi, jam urgentibus Romanam urbem fatis, legati contra jus gentium arma capiunt; nec id clam esse potuit, quum ante signa Etruscorum tres nobilissimi, fortissimique Romanæ juventutis pugnarent: tantum eminebat peregrina virtus. 7 Quin etiam Q. Fabius evectus extra aciem equo, ducem Gallorum ferociter in ipsa signa Etruscorum incursantem, latus transfixum hasta occidit, spoliaque ejus legentem Galli agnovere, perque totam aciem, Romanum legatum esse, signum datum est. 8 Omissa inde in Clusinos ira, receptui canunt, minantes Romanis. Erant, qui extemplo Romam eundum censerent; vicere seniores, ut legati prius mitterentur questum injurias, po-

u. c. 364. a. C. 388.

Colloquium cum Gallis.

Clusinorum cum iis prœlium.

XXXVI. 7. *Signum datum*] Vocale, nempe, quod per omnes ordines, dum alii alios excipiunt, brevi sparsum est. *Signum* autem dicitur, quod signi instar, quod ante pugnam dabatur, per aciem sit nunciatum.

u. c. 364. a. C. 388. *Legatos Galli Romam mittunt.*

stulatumque, ut pro jure gentium violato Fabii dederentur. 9 Legati Gallorum quum ea, sicut erant mandata, exposuissent; senatui nec factum placebat Fabiorum, & jus postulare barbari videbantur; sed ne id, quod placebat, decerneret in tantæ nobilitatis viris, ambitio obstabat. 10 Itaque ne penes ipsos culpa esset cladis forte Gallico bello acceptæ, cognitionem de postulatis Gallorum ad populum rejiciunt; ubi tanto plus gratia atque opes valuere, ut quorum de pœna agebatur, tribuni militum consulari potestate in insequentem annum crearentur. 11 Quo facto, haud secus quam dignum erat, infensi Galli, bellum propalam minantes, ad suos redeunt. 12 Tribuni militum cum tribus Fabiis creati Q. Sulpicius Longus, Q. Servilius quartum, Ser. Cornelius Maluginensis.

Negantur illis Fabii. u. c. 365. a. C. 387. *Tribus Fabii, &c. Tribb. Mil.*

XXXVII. Quum tanta moles mali instaret (adeo occæcat animos fortuna, ubi vim suam ingruentem restringi non vult) civitas, quæ adversus Fidenatem & Veientem hostem, aliosque finitimos populos ultima experiens auxilia, dictatorem multis tempestatibus dixisset; 2 ea tunc inusitato atque inaudito hoste, ab Oceano terrarumque ultimis oris bellum ciente, nihil extraordinarii imperii, aut auxilii quæsivit. 3 Tribuni, quorum temeritate bellum contractum erat, summæ rerum præerant: delectumque nihilo accuratiorem quam ad media bella haberi solitus erat, (extenuantes etiam famam belli) habebant. 4 Interim Galli, postquam accepere, ultro honorem habitum, violatoribus juris humani, elusamque suam legationem esse, flagrantes ira, cujus impotens est gens, confestim signis convulsis, citato agmine iter ingrediuntur. 5 Ad quorum prætereuntium raptim tumultum quum exterritæ urbes ad arma concurrerent, fugaque agrestium fieret, Romam se ire, magno clamore significa-

Negligenter paratur bellum in Gallos.

Romam Galli contendunt.

bant; quacunque ibant, equis virisque longe ac late fuso agmine immensum obtinentes loci. 6 Sed antecedente fama, nunciisque Clusinorum, deinceps inde aliorum populorum, plurimum terroris Romam celeritas hostium tulit; 7 quippe quibus velut tumultuario exercitu raptim ducto, ægre ad undecimum lapidem occursum est, qua flumen Allia Crustuminis montibus præalto defluens alveo, haud multum infra viam Tiberino amni miscetur. 8 Jam omnia contra circaque hostium plena erant, & nata in vanos tumultus gens, truci cantu, clamoribusque variis, horrendo cuncta compleverant sono.

u. c. 365. a. C. 387.

XXXVIII. Ibi tribuni militum, non loco castris ante capto, non præmunito vallo, quo receptus esset, non Deorum saltem, si non hominum, memores, nec auspicato, nec litato, instruunt aciem diductam in cornua, ne circumveniri multitudine hostium possent; 2 nec tamen æquari frontes poterant, quum extenuando, infirmam & vix cohærentem mediam aciem haberent. Paulum erat ab dextera editi loci: quem subsidiariis repleri placuit: eaque res ut initium pavoris ac fugæ, sic una salus fugientibus fuit. 3 Nam Brennus regulus Gallorum in paucitate hostium artem maxime timens, ratus ad id captum superiorem locum, ut ubi Galli cum acie legionum recta fronte concurrissent, subsidia in aversos transversosque impetum darent, ad subsidiarios signa convertit: 4 si eos loco depulisset, haud dubius facilem in æquo campi tantum superanti multitudine victoriam fore; adeo non fortuna modo, sed ratio etiam cum barbaris stabat. 5 In altera acie nihil simile Romanis, non apud duces, non apud milites erat; pavor fugaque occupaverat animos, & tanta hominum oblivio, ut multo major pars Veios in hostium urbem quum Tiberis arceret, quam recto itinere Romam ad conjuges

Vincunt Romanos ad Alliam.

u. c. 365. a. C. 387.

Turpis Romanorum fuga.

ac liberos fugerent. 6 Parumper subsidiarios tutatus est locus; in reliqua acie, simul est clamor proximis ab latere, ultimis ab tergo auditus, ignotum hostem prius penè quam viderent, non modo non tentato certamine, sed ne clamore quidem reddito, integri, intactique fugerunt. 7 Nec ulla cædes pugnantium fuit; terga cæsa suomet ipsorum certamine in turba impedientium fugam. 8 Circa ripam Tiberis, quo armis abjectis totum sinistrum cornu defugit, magna strages facta est: multosque imperitos nandi, aut invalidos, graves loricis aliisque tegminibus hausere gurgites; 9 maxima tamen pars incolumis Veios perfugit; unde non modo præsidii quicquam, sed ne nuncius quidem cladis Romam est missus. 10 Ab dextro cornu, quod procul à flumine, & magis sub monte steterat; Romam omnes petiere, & ne clausis quidem portis urbis, in arcem confugerunt.

Galli spoliis lectis, Romam eunt.

XXXIX. Gallos quoque velut obstupefactos, miraculum victoriæ tam repentinæ tenuit; & ipsi pavore defixi primum steterunt, velut ignari quid accidisset, deinde insidias vereri, postremo cæsorum spolia legere, armorumque cumulos, ut mos eis est, coacervare. 2 Tum demum postquam nihil usquam hostile cernebatur, viam ingressi, haud multo ante Solis occasum ad urbem Romam perveniunt; ubi quum prægressi equites, non portas clausas, non stationem pro portis excubare, non armatos esse in muris, retulissent; 3 aliud priori simile miraculum eos sustinuit; noctemque veriti, & ignotæ situm urbis, inter Romam atque Anienem consedere; exploratoribus missis circa mœnia aliasque portas, quænam hostibus in perdita re consilia essent. 4 Romani, quum pars major ex acie Veios petiisset, nemo superesse quemquam præter eos, qui Romam refugerant, crederet, complorati omnes pariter

vivi, mortuique, totam prope urbem lamentis impleverunt. 5 Privatos deinde luctus stupefecit publicus pavor, postquam hostes adesse nunciatum est; mox ululatus, cantusque dissonos, vagantibus circa moenia turmatim barbaris, audiebant. 6 Omne inde tempus suspensos ita tenuit animos usque ad lucem alteram, ut identidem jam in urbem futurus videretur impetus primo adventu, quo accesserant ad urbem; mansuros enim ad Alliam fuisse, nisi hoc consilii foret. 7 Deinde sub occasum Solis, quia haud multum diei supererat, ante noctem rati se invasuros; tum in noctem dilatum consilium esse, quo plus pavoris inferrent. 8 Postremo lux appropinquans exanimare: timorique perpetuo ipsum malum continens fuit, quum signa infesta portis sunt illata. Nequaquam tamen ea nocte, neque insequenti die similis illi, quæ ad Alliam tam pavide fugerat, civitas fuit. 9 Nam quum defendi urbem posse, tam parva relicta manu, spes nulla esset, placuit cum conjugibus ac liberis juventutem militarem, senatusque robur, in arcem, Capitoliumque conscendere: 10 armisque & frumento collatis, ex loco inde munito Deos, hominesque & Romanum nomen defendere. 11 Flaminem, sacerdotesque Vestales, sacra publica à cæde, ab incendiis procul auferre: nec ante deseri cultum eorum, quam non superessent qui colerent. 12 Si arx, Capitoliumque sedes Deorum, si Senatus caput publici consilii, si militaris juventus superfuerit imminenti ruinæ urbis, facilem jacturam esse seniorum, relictæ in urbe utique perituræ turbæ; 13 &, quo id æquiore animo de plebe multitudo ferret, senes triumphales, consularesque simul se cum illis palam dicere obituros: nec his corporibus, quibus non arma ferre, non tueri patriam possent, oneraturos inopiam armatorum.

u. c. 365. a. C. 387. Romanorum terror.

Capitolium militaris juventus occupat.

u. c. 365. a. C. 387.

XL. Hæc inter seniores morti destinatos jactata solatia. Versæ inde adhortationes ad agmen juvenum; quos in Capitolium atque in arcem prosequebantur, *commendantes virtuti eorum juventæque urbis per trecentos sexaginta annos omnibus bellis victricis, quæcunque reliqua esset, fortunam.* 2 Digredientibus qui spem omnem atque opem secum ferebant, ab iis qui captæ urbis non superesse statuerant exitio; 3 quum ipsa res, speciesque miserabilis erat, tum muliebris fletus & concursatio incerta, nunc hos nunc illos sequentium, rogitantiumque viros, natosque, cui se fato darent, nihil, quod humanis superesset malis, relinquebant; 4 magna pars tamen earum in arcem suos prosecutæ sunt, nec prohibente ullo, nec vocante: quia quod utile obsessis ad minuendam imbellem multitudinem, id parum humanum erat. 5 Alia maxime plebis turba, quam nec capere tam exiguus collis, nec alere in tanta inopia frumenti poterat, ex urbe effusa velut agmine jam uno petiit Janiculum; 6 inde pars per agros dilapsi, pars urbes petunt finitimas; sine ullo duce, aut consensu, suam quisque spem, sua consilia, communibus deploratis, exsequentes. 7 Flamen interim Quirinalis, virginesque Vestales, omissa rerum suarum cura, quæ sacrorum secum ferenda, quæ (quia vires ad omnia ferenda deerant) relinquenda essent consultantes, quisve ea locus fideli asservaturus custodia esset; 8 optimum ducunt, condita in doliolis sacello proximo ædibus flaminis Quirinalis, ubi nunc despui religio est, defodere: cætera inter se onere partito ferunt, via quæ sublicio ponte ducit ad Janiculum. 9 In eo clivo eas quum L. Albinius de plebe Romana homo conspexisset, plaustro con-

Alii alio dilabuntur.

XL. 1. *Trecentos sexaginta annos*] Erat annus CCCLXV. sed numero rotundo utuntur, ut solet fieri in locis, ubi non opus est accurato calculo. Vide Cap. LIV. 5.

jugem ac liberos vehens inter cæteram turbam, quæ inutilis bello urbe excedebat: 10 salvo etiam tum discrimine divinarum humanarumque rerum, irreligiosum ratus sacerdotes publicos, sacraque populi Romani pedibus ire, ferrique; se ac suos in vehiculo conspici; descendere uxorem ac pueros jussit, virgines sacraque in plaustrum imposuit: & Cære, quo iter sacerdotibus erat, pervexit. *u. c. 365. a. C. 387*

XLI. Romæ interim, satis jam omnibus, ut in tali re, ad tuendam arcem compositis, turba seniorum domos regressa, adventum hostium obstinato ad mortem animo exspectabat; 2 qui eorum curules gesserant magistratus, ut in fortunæ pristinæ, honorumque aut virtutis insignibus morerentur, quæ augustissima vestis est thensas ducentibus, triumphantibusve, ea vestiti medio ædium eburneis sellis sedere. 3 Sunt, qui, M. Fabio Pontifice maximo præfante carmen, devovisse eos se pro patria, Quiritibusque Romanis tradant. 4 Galli, & quia interposita nocte à contentione pugnæ remiserant animos, & quod nec in acie ancipiti usquam certaverant prœlio, nec tum impetu aut vi capiebant urbem, sine ira, sine ardore animorum ingressi postero die urbem, patente Collina porta in forum perveniunt; circumferentes oculos ad templa Deûm, arcemque solam belli speciem tenentem. 5 Inde modico relicto præsidio (ne quis in dissipatos ex arce aut Capitolio impetus fieret) dilapsi ad prædam vacuis occursu hominum viis, pars in proxima quæque tectorum agmine ruunt: pars, ultima, velut ea demum intacta & referta præda, petunt; 6 inde rursus ipsa solitudine absterriti, ne qua fraus hostilis vagos exciperet, in forum ac pro-

Senes mortem exspectant domi.

Galli diripiunt urbem.

XLI. 2. *Thensas ducentibus*] Curribus, quibus signa Deorum vehebantur, præeuntibus. Solebant enim, in ejusmodi pompa pretiosissimis vestibus, in honorem Deorum uti. Vide *Festum* ad vocem *Thensa*.

u. c. 365.
a. C. 387.

pinqua foro loca conglobati redibant: 7 ubi eos, plebis ædificiis obseratis, patentibus atriis principum, major prope cunctatio tenebat, aperta quam clausa invadendi; 8 adeo haud secus quam venerabundi intuebantur in ædium vestibulis sedentes viros, præter ornatum, habitumque humano augustiorem, majestate etiam, quam vultus gravitasque oris præ se ferebat, simillimos Diis. 9 Ad eos velut simulacra versi quum starent, M. Papirius unus ex his dicitur Gallo barbam suam, ut tum omnibus promissa erat, permulcenti, scipione eburneo in caput incusso iram movisse: 10 atque ab eo initium cædis ortum, cæteros in sedibus suis trucidatos. Post principum cædem, nulli deinde mortalium parci, diripi tecta, exhaustis injici ignes.

Trucidant senes.

Sors miseranda Romanorum.

XLII. Cæterum, seu non omnis delendæ urbis libido erat, seu ita placuerat principibus Gallorum, & ostentari quædam incendia, terroris caussa, si compelli ad deditionem caritate sedium suarum obsessi possent; 2 & non omnia concremari tecta, ut quodcunque superesset urbis, id pignus ad flectendos hostium animos haberent; nequaquam perinde atque in capta urbe prima die aut passim, aut late vagatus est ignis. 3 Romani ex arce plenam hostium urbem cernentes, vagosque per vias omnes cursus, quum alia atque alia parte nova aliqua clades oriretur, non mentibus solum consipere, sed ne auribus quidem atque oculis satis constare poterant. 4 Quocunque clamor hostium, mulierum puerorumque ploratus, sonitus flammæ, & fragor ruentium tectorum avertisset, paventes ad omnia, animos oraque &

XLII. 1. *Non omnis*] Sic *Gronovius*, pro *omnibus*.

XLII. 3. *Mentibus consipere*] Hoc est, mentis compotes esse, quod hic quidem de animo rebus adversis expavefacto; apud *Catonem* vero, de animo rebus prosperis elato occurrebat, sed eodem sensu. Vide *Aul. Gellium* Lib. III. c. 7. Sic *resipiscere* est ad priorem statum animi & corporis redire.

oculos flectebant; velut ad spectaculum à fortuna positi occidentis patriæ: nec ullius rerum suarum relicti, præterquam corporum, vindices; *u. c. 365 a. C. 387.*
5 tanto ante alios miserandi magis, qui umquam obsessi sunt; quod interclusi à patria obsidebantur; omnia sua cernentes in hostium potestate.
6 Nec tranquillior nox diem tam fœde actum excepit: lux deinde noctem inquietam insecuta est, nec ullum erat tempus, quod à novæ semper cladis alicujus spectaculo cessaret. 7 Nihil tamen tot onerati atque obruti malis flexerunt animos: quin, etsi omnia flammis ac ruinis æquata vidissent, quamvis inopem parvumque, quem tenebant, collem, libertati relictum, virtute defenderent;
8 & jam; quum eadem quotidie acciderent, velut assueti malis, abalienaverant ab sensu rerum suarum animos; arma tantum, ferrumque in dextris, velut solas reliquias spei suæ, intuentes.

XLIII. Galli quoque per aliquot dies in tecta modo urbis nequicquam bello gesto, quum inter incendia ac ruinas captæ urbis nihil superesse præter armatos hostes viderent, nec quicquam tot cladibus territos, nec flexuros ad deditionem animos, ni vis adhiberetur; experiri ultima & impetum facere in arcem statuunt. 2 Prima luce signo dato, multitudo omnis in foro instruitur; inde clamore sublato ac testudine facta, subeunt; adversus quos Romani nihil temere, nec trepide, ad omnes aditus stationibus firmatis, qua signa ferri videbant, ea robore virorum opposito scandere hostem sinunt: quo successerit magis in arduum, eo pelli posse per proclive facilius rati. *Galli arcem frustra oppugnant.*
3 Medio fere clivo restitere: atque inde ex loco superiore, qui prope sua sponte in hostem inferebat, impetu facto, strage ac ruina fudere Gallos: ut nunquam postea nec pars, nec universi tentaverint tale pugnæ genus. 4 Omissa itaque spe per vim atque arma subeundi, obsidionem *Eam obsident.*

u. c. 365. a. C. 387. parant; cujus ad id tempus immemores, & quod in urbe fuerat frumentum, incendiis urbis absumpserant, & ex agris per ipsos dies raptum omne Veios erat. 5 Igitur exercitu diviso, partim per finitimos populos prædari placuit, partim obsideri arcem; ut obsidentibus frumentum populatores agrorum præberent. 6 Proficiscentes Gallos ab urbe ad Romanam experiendam virtutem, fortuna ipsa Ardeam, ubi Camillus exsulabat, duxit; 7 qui mœstior ibi fortuna publica quam sua, quum Diis hominibusque accusandis senesceret, indignando, mirandoque ubi illi viri essent, qui secum Veios, Faleriosque cepissent, qui alia bella fortius semper quam felicius gessissent; 8 repente audit Gallorum exercitum adventare atque de eo pavidos Ardeates consultare; nec secus quam divino spiritu tactus, quum se in mediam concionem intulisset, abstinere suetus ante talibus conciliis;

Ardeates Camillus ad bellum concitat.

XLIV. *Ardeates*, inquit, *veteres amici, novi etiam cives mei, quando & vestrum beneficium ita tulit, & fortuna hoc egit mea, nemo vestrûm conditionis meæ oblitum me huc processisse putet: sed res, ac periculum commune cogit, quod quisque possit in re trepida præsidii, in medium conferre. 2 Et quando ego vobis pro tantis vestris in me meritis gratiam referam, si nunc cessavero? aut ubi usus erit mei vobis, si in bello non fuerit? Hac arte in patria steti: & invictus bello, in pace ab ingratis civibus pulsus sum. 3 Vobis autem, Ardeates, fortuna oblata est, & pro tantis pristinis populi Romani beneficiis, quanta ipsi meministis (nec enim exprobranda apud memores sunt) gratiæ referendæ; & huic urbi decus ingens belli ex hoste communi pariendi. 4 Quæ effuso agmine adventat, gens est, cui natura corpora animosque magna magis quam firma dederit; eo in certamen omne plus terroris, quam virium ferunt. 5 Argumento sit clades Romana; patentem cepere urbem; ex arce Capitolio-*

que his exigua resistitur manu. Jam obsidionis tædio victi abscedunt, vagique per agros palantur, cibo, vinoque raptim hausto repleti. 6 Ubi nox appetit, prope rivos aquarum, sine munimento, sine stationibus ac custodiis passim ferarum ritu sternuntur: nunc ab secundis rebus magis etiam solito incauti. 7 Si vobis in animo est, tueri mœnia vestra, nec pati hæc omnia Galliam fieri; prima vigilia capite arma frequentes. Me sequimini ad cædem, non ad pugnam; nisi victos somno, veluti pecudes, trucidandos tradidero; non recuso eundem Ardeæ rerum mearum exitum, quem Romæ habui. a. c. 365. a. C. 387

XLV. Æquis, iniquisque persuasum erat, tantum bello virum neminem usquam ea tempestate esse. Concione dimissa, corpora curant, intenti quam mox signum daretur; quo dato, primæ noctis silentio ad portas Camillo præsto fuere. 2 Egressi haud procul urbe, sicuti prædictum erat, castra Gallorum intuta, neglectaque ab omni parte nacti, clamore invadunt. 3 Nusquam prœlium, omnibus locis cædes est: nuda corpora, & soluta somno trucidantur: extremos tamen pavor cubilibus suis excitos, quæ aut unde vis esset ignaros in fugam, & quosdam in hostem ipsum improvidos tulit: magna pars in agrum Antiatem delati, incursione ab oppidanis in palatos facta, circumveniuntur. 4 Similis in agro Veienti Tuscorum facta strages est: qui urbis jam prope quadringentesimum annum vicinæ, oppressæ ab hoste inusitato, inauditoque, adeo nihil miserti sunt, ut in agrum Romanum eo tempore incursiones facerent, plenique prædæ Veios etiam, præsidiumque, & spem ultimam Romani nominis in animo habuerint oppugnare. 5 Viderant eos milites Romani vagantes per agros, & congregatos agmine prædam præ se agentes, & castra cernebant haud procul Veiis posita. 6 Inde primum miseratio sui, deinde indignitas, atque ex ea ira animos

Ardeates cladem Gallis inferunt.

Tuscorum strages.

U. C. 365.
a. C. 387.

cepit, *Etruscisne etiam, à quibus bellum Gallicum in se avertissent, ludibrio esse clades suas?* 7 Vix temperavere animis, quin extemplo impetum facerent: compressique à Cædicio Centurione, quem sibimetipsi præfecerant, rem in noctem sustinuere. 8 Tantum par Camillo defuit auctor, cætera eodem ordine eodemque fortunæ eventu gesta: quin etiam ducibus captivis, qui cædi nocturnæ superfuerant, ad aliam manum Tuscorum ad Salinas profecti, nocte insequenti ex improviso majorem cædem edidere: duplicique victoria ovantes Veios redeunt.

XLVI. Romæ interim plerumque obsidio segnis, & utrimque silentium esse; ad id tantum intentis Gallis, ne quis hostium evadere inter stationes posset: quum repente juvenis Romanus admiratione in se cives, hostesque convertit. 2 Sacrificium erat statum in Quirinali colle genti Fabiæ; ad id faciendum C. Fabius Dorso, Gabino cinctu, sacra manibus gerens, quum de capitolio descendisset, per medias hostium stationes egressus, nihil ad vocem cujusquam, terroremve motus, in Quirinalem collem pervenit: 3 ibique, omnibus solenniter peractis, eadem revertens similiter constanti vultu, graduque, satis sperans, propitios esse Deos, quorum cultum ne mortis quidem metu prohibitus deseruisset, in Capitolium ad suos rediit: seu attonitis Gallis miraculo audaciæ, seu religione etiam motis, cujus haudquaquam negligens est gens, 4 Veiis interim, non animi tantum in dies, sed etiam vires crescebant: nec Romanis solum eo convenientibus ex agris, qui aut prœlio adverso, aut clade captæ urbis palati fuerant, sed etiam ex Latio voluntariis confluentibus, ut in parte prædæ essent. 5 Maturum

Fabii audacia.

Veios conveniunt palantes Romani.

XLVI. 2. *Cinctu Gabino*] Gabinus cinctus est, ut docet Servius ad Æneïd. VII. 612. toga sic in tergum rejecta, ut una ejus lacinia revocata hominem cingat. Vide Init. ad eum *Virgilii* locum.

m videbatur, repeti patriam, eripique ex ho- u. c. 365. a. C. 387
ium manibus: sed corpori valido caput deerat.
Locus ipse admonebat Camilli, & magna pars
ilitum erat, qui ductu, auspicioque ejus res pro-
ere gesserant: & Cædicius negare, se commis-
rum, cur sibi aut Deorum aut hominum quis-
uam imperium finiret potius, quam ipse memor
rdinis sui posceret imperatorem. 7 Consensu om- Accersunt Camillum.
ium placuit, ab Ardea Camillum acciri; sed
ntea consulto Senatu, qui Romæ esset; adeo
egebat omnia pudor, discriminaque rerum pro-
e perditis rebus servabant. 8 Ingenti periculo
ansceundum per hostium custodias erat; ad eam
em Pontius Cominius, impiger juvenis, ope-
m pollicitus, incubans cortici, secundo Tibe-
ad urbem defertur. 9 Inde qua proximum fuit
ripa, per præruptum eoque neglectum hostium
ustodiæ saxum, in Capitolium evadit: &, ad Cominius it in Capitolium.
agistratus ductus, mandata exercitus edit. 10 Ac-
epto inde Senatus decreto, ut & comitiis cu-
atis revocatus de exsilio, jussu populi Camillus Camillus revocatur & Dictator dicitur.
ictator extemplo diceretur, militesque haberent
nperatorem quem vellent, eadem degressus,
uncius Veios contendit: 11 missique Ardeam le-
ati ad Camillum, Veios eum perduxere: seu,
quod magis credere libet, non prius profectum
Ardea, quam comperit legem latam: quod
ec injussu populi mutari finibus posset, nec nisi
ictator dictus auspicia in exercitu habere;
ex curiata lata est, dictatorque absens dictus.
XLVII. Dum hæc Veiis agebantur, interim Capitolii periculum
ex Romæ, Capitoliumque in ingenti periculo fuit.
Namque Galli, seu vestigio notato humano, qua
uncius a Veiis pervenerat, seu sua sponte ani-
adverso ad Carmentis saxum adscensu æquo, no-
e sublustri, quum primo inermem, qui ten-
tret viam, præmisissent, tradentes inde arma,
bi quid iniqui esset, alterni innixi, sublevantes-

u. c. 365. a. C. 387. que invicem & trahentes alii alios, prout postularet locus; 3 tanto silentio in summum evasere, ut non custodes solum fallerent: sed ne canes quidem, sollicitum animal ad nocturnos strepitus, excitarent. 4 Anseres non fefellere, quibus sacris Junoni, in summa inopia cibi, tamen abstinebatur: quæ res saluti fuit. Namque clangore eorum, alarumque crepitu excitus M. Manlius, qui triennio ante consul fuerat, vir bello egregius, armis arreptis simul ad arma cæteros ciens vadit; & dum cæteri trepidant, Gallum, qui jam in summo constiterat, umbone ictum deturbat. 5 Cujus casus prolapsi quum proximos sterneret, trepidantes alios, armisque omissis, saxa, quibus adhærebant, manibus amplexos, trucidat: jamque & alii congregati telis missilibusque saxis proturbare hostes, ruinaque tota prolapsa acies in præceps deferri. 6 Sedato deinde tumultu, reliquum noctis (quantum in turbatis mentibus poterat, quum præteritum quoque periculum sollicitaret) quieti datum est. 7 Luce orta, vocatis classico ad concilium militibus, ad tribunos, quum & recte & perperam facto pretium deberetur; Manlius primum ob virtutem laudatus, donatusque, non ab tribunis solum militum, sed consensu etiam militari: 8 cui universi selibras farris, & quartarios vini, ad ædes ejus, quæ in arce erant, contulerunt; rem dictu parvam, cæterum inopia fecerat eam argumentum ingens caritatis, cum se quisque victu suo fraudans, detractum corpori atque usibus necessariis ad honorem unius viri conferret. 9 Tum vigiles ejus loci, qua fefellerat ascendens hostis, citati: & quum in omnes more militari se animadversurum Q. Sulpicius tribunus militum pronunciasset; 10 consentiente clamore militum, in unum vigilem conjicientium culpam, deterritus, à cæteris abstinuit: reum haud dubium ejus noxæ, approbantibus cun-

Ab Anseribus servatur.

Repulsi Galli.

Manlius donatur.

Vigil de saxo dejectus.

ctis, de saxo dejecit. 11 Inde intentiores utrimque custodiæ esse; & apud Gallos, quia vulgatum erat inter Veios Romamque nuncios commeare: & apud Romanos, ab nocturni periculi memoria. u. c. 365. a. C. 387.

XLVIII. Sed ante omnia obsidionis bellique mala, fames utrimque exercitum urgebat: 2 Gallos pestilentia etiam, quum loco jacente inter tumulos castra habentes, tum ab incendiis torrido & vaporis pleno, cineremque, non pulverem modo ferente, quum quid venti motum esset: 3 quorum intolerantissima gens, humorique ac frigori assueta; quum æstu & angore vexati, vulgatis velut in pecua morbis, morerentur; jam pigritia singulos sepeliendi, promiscue acervatos cumulos hominum urebant: bustorumque inde Gallicorum nomine insignem locum fecere. 3 Induciæ deinde cum Romanis factæ, & colloquia permissu imperatorum habita: in quibus quum identidem Galli famem objicerent; eaque necessitate ad deditionem vocarent; dicitur, avertendæ ejus opinionis caussa, multis locis panis de Capitolio jactatus esse in hostium stationes. 4 Sed jam neque dissimulari, neque ferri ultra fames poterat. Itaque dum dictator delectum per se Ardeæ habet, magistrum equitum L. Valerium à Veiis abducere exercitum jubet, parat, instruitque quibus haud impar adoriatur hostes: 5 interim Capitolinus exercitus stationibus, vigiliisque fessus, superatis tamen humanis omnibus malis, quum famem unam natura vinci non fineret: diem de die prospectans, ecquod auxilium ab dictatore appareret; 6 postremo spe quoque jam, non solum cibo, deficiente, &, quum stationes procederent, prope obruentibus infirmum corpus armis; vel dedi, vel redimi se, quacumque pactione possent, jussit: jactantibus non obscure Gallis, haud magna mercede se adduci posse, ut obsidionem relinquant. 7 Tum senatus habitus, tri-

Fames & pestilentia.

Induciæ.

Consilia de deditione.

u. c. 365. a. C. 387. bunisque militum negotium datum, ut pacisce-rentur. *Paciscuntur Romani.* Inde inter Q. Sulpicium tribunum militum, & Brennum regulum Gallorum colloquio transacta res est, & mille pondo auri pretium populi gentibus mox imperaturi factum. 8 Rei fœdissimæ per se, adjecta indignitas est: pondera ab Gallis allata iniqua, &, tribuno recusante, additus ab insolente Gallo ponderi gladius; auditaque intoleranda Romanis vox, *Væ victis esse.*

Dictatoris adventus. XLIX. Sed Diique & homines prohibuere redemtos vivere Romanos; nam forte quadam, prius quam infanda merces perficeretur, per altercationem nondum omni auro appenso, dictator intervenit: auferrique aurum de medio, & Gallos submoveri jubet. 2 Quum illi renitentes, pactos dicerent sese, negat eam pactionem ratam esse, quæ postquam ipse dictator creatus esset, injussu suo ab inferioris juris magistratu facta esset: denunciatque Gallis, ut se ad prœlium expediant. 3 Suos in acervum conjicere sarcinas, & arma aptare, ferroque non auro recuperare patriam jubet; in conspectu habentes fana Deûm, & conjuges, & liberos, & solum patriæ deforme belli malis, & omnia quæ defendi, repetique & ulcisci fas sit. 4 Instruit deinde aciem, ut loci natura patiebatur, in semirutæ solo urbis, & natura inæquali: & omnia quæ arte belli secunda suis eligi, præpararive poterant, providit. 5 Galli nova re trepidi arma capiunt, iraque magis quam *Vincit Gallos.* consilio in Romanos incurrunt. Jam verterat fortuna, jam Deorum opes, humanaque consilia rem Romanam adjuvabant; igitur primo concursu haud majore momento fusi Galli sunt, quam ad Alliam vicerant. 6 Justiore altero deinde prœlio, ad octavum lapidem Gabina via, quo se ex fuga contulerant, ejusdem ductu auspicioque Camilli vincuntur. Ibi cædes omnia obtinuit; castra capiuntur, & ne nuncius quidem cladis relictus.

Dictator, recuperata ex hostibus patria, trium- u. c. 365. a. C. 387.
āns in urbem redit: interque jocos militares; Triumphat.
os inconditos jaciunt, Romulus ac parens pa-
æ conditorque alter urbis*, haud vanis laudi-
s, appellatur. 8 Servatam deinde bello patriam;
rum in pace haud dubie servavit, quum pro-
buit migrari Veios: & tribunis rem intentius
entibus post incensam urbem, & per se inclina-
magis plebe ad id consilium: 9 eaque caussa
it non abdicandæ post triumphum dictaturæ,
natu obsecrante, ne rempublicam in incerto
inquereret statu.

L. Omnium primum, ut erat diligentissimus Senatusconsultum de rebus ad Relig. spectantibus.
ligionum cultor, quæ ad Deos immortales per-
nebant, retulit: & senatusconsultum facit; 2 *Fa-
omnia, quod ea hostes possedissent, restituerentur,
minarentur, expiarenturque: expiatioque eorum
libris per duumviros quæreretur.* 3 *Cum Caretibus
blice hospitium fieret, quod sacra populi Romani
sacerdotes recepissent, beneficioque ejus populi non
termissus honos Deûm immortalium esset:* 4 *ludi
pitolini fierent, quod Jupiter optimus maximus
am sedem atque arcem populi Romani in re trepida
tatus esset: collegiumque ad eam rem M. Furius
tator constitueret, ex iis, qui in Capitolio atque
ce habitarent.* 5 Expiandæ etiam vocis noctur-
e, quæ nunc a cladis ante bellum Gallicum au-
ta, neglectaque esset, mentio illata, jussumque
mplum in Nova via Aio Locutio fieri. 6 Au-
m quod Gallis ereptum erat, quodque ex aliis
mplis inter trepidationem in Jovis cellam col-
um, quum in quæ referri oporteret, confusa
emoria esset, sacrum omne judicatum, & sub
vis cella poni jussum. 7 Jam ante in eo religio
vitatis apparuerat, quod quum in publico deest-

. 6. *Sub Jovis cella*] Sic ibendum, non *sella*, ut erat Editionibus Gronovianis, 8. & in 12. annorum 1678, & 1679. Intelligitur. Sacellum Jovis. De *cellis* vide quæ congessit *Hem. Dodwellus*, ad Diarium rerum urbanarum.

a. c. 365. a. C. 387. set aurum, eo quo summa pactæ mercedis Gallis confieret, à matronis collatum acceperant, ut sacro auro abstineretur. Matronis gratiæ actæ, honosque additus, ut earum sicut virorum, post mortem solennis laudatio esset. 8 Iis peractis quæ ad Deos pertinebant, quæque per senatum agi poterant; tum demum, agitantibus tribunis plebem assiduis concionibus, ut relictis ruinis in urbem paratam Veios transmigrarent; in concionem, universo senatu prosequente, ascendit, atque ita verba fecit:

Camillus invehitur in eos qui Veios migrandum putabant.

LI. *Adeo mihi acerba sunt, Quirites, contentiones cum tribunis plebis, ut nec tristissimi exsilii solatium aliud habuerim, quoad Ardea vixi, quam quod procul ab his certaminibus eram: & ob eadem hæc, non, nisi me senatusconsulto populique jussu revocaretis, rediturus umquam fuerim.* 2 *Nec nunc me, ut redirem, mea voluntas mutata, sed vestra fortuna perpulit; quippe ut in sua sede maneret patria, id agebatur: non ut ego utique in patria essem: & nunc quiescerem ac tacerem libenter, nisi hæc quoque pro patria dimicatio esset; cui deesse, quoad vita suppetat, aliis turpe, Camillo etiam nefas est.* 3 *Quid enim repetiimus? quid obsessam ex hostium manibus eripuimus, si recuperatam ipsi deserimus? & cum victoribus Gallis capta tota urbe, Capitolium tamen atque arcem Diique & homines Romani tenuerint, habitaverint; victoribus Romanis, recuperata urbe, arx quoque & Capitolium deseritur: & plus vastitatis huic urbi secunda nostra fortuna faciet, quam adversa fecit.* 4 *Equidem si nobis cum urbe simul posita, traditaque per manus religiones nulla essent; tamen tam evidens numen hac tempestate rebus affuit Romanis, ut omnem negligentiam divini cultus exemtam hominibus putem.* 5 *Intuemini enim horum deinceps annorum vel secundas res, vel adversas: invenietis omnia prospere evenisse sequentibus Deos, adversa spernentibus.* 6 *Jam omnium primum Veiens bellum (per*

not annos, quanto labore gestum!) non ante cepit nem, quam monitu Deorum aqua ex lacu Albano missa est. 7 Quid hac tandem urbis nostræ clades nova? num ante exorta est, quam spreta vox cœlo emissa de adventu Gallorum, quam gentium jus ab legatis nostris violatum, quam à nobis, quum vindicari deberet, eadem negligentia Deorum prætermissum? Igitur victi, captique ac redemti tantum pœnarum Diis, hominibusque dedimus; ut terrarum orbi documento essemus. Adversæ deinde res admonuerunt religionum. 9 Confugimus in Capitolium ad Deos, ad sedem Jovis optimi maximi: sacra in ruina rerum nostrarum alia terra celavimus, alia avecta in finitimas urbes amovimus ab hostium oculis. Deorum cultum, deserti ab Diis hominibusque tamen non intermisimus. 10 Reddidere igitur patriam, & victoriam, & antiquum belli decus amissum: & in hostes, qui cæci avaritia in pondere auri fœdus ac fidem fefellerunt, verterunt terrorem, fugamque & cædem. u. c. 369. a. C. 387.

LII. Hæc culti, neglectique numinis tanta monimenta in rebus humanis cernentes, ecquid sentitis, Quirites, quantum vixdum ex naufragiis prioris culpæ cladisque emergentes, paremus nefas? 2 Urbem auspicato, inauguratoque conditam habemus: nullus locus in ea non religionum, Deorumque est plenus: sacrificiis solennibus non dies magis stati, quam loca sunt, in quibus fiant. 3 Hos omnes Deos, publicos privatosque, Quirites, deserturi estis? Quam par vestrum factum est, quod in obsidione nuper in egregio adolescente C. Fabio, non minore hostium admiratione, quam vestra, conspectum est; quum inter Gallica tela degressus ex arce solenne Fabiæ gentis in colle Quirinali obiit? 4 An gentilicia sacra ne in bello quidem intermitti, publica sacra & Romanos Deos etiam in pace deseri placet? & pontifices, flaminesque negligentiores publicarum religionum esse, quam privatus in solenni gentis fuerit? 5 Forsitan aliquis dicat, aut Veiis ea nos facturos, aut huc inde missuros sa-

u. c. 365. a. C. 387. cerdotes nostros, qui faciant: quorum neutrum fieri salvis carimoniis potest; 6 & ne omnia generatim sacra, omnesque percenseam Deos; in Jovis epulo, num alibi, quam in Capitolio pulvinar suscipi potest? 7 Quid de æternis Vestæ ignibus, signoque, quod imperii pignus custodia ejus templi tenetur, loquar? quid de ancilibus vestris, Mars Gradive, tuque Quirine pater? hæc omnia in profano deseri placet sacra, æqualia urbi, quædam vetustiora origine urbis? 8 Et videte quid inter nos ac majores intersit; illi sacra quædam in monte Albano, Lavinioque nobis facienda tradiderunt. An ex hostium urbibus Romam ad nos transferri sacra religiosum fuit: hinc sine piaculo in hostium urbem Veios transferemus? 9 Recordamini agitedum, quoties sacra instaurentur, quia aliquid ex patrio ritu negligentia casuve prætermissum est. Modo quæ res, post prodigium Albani lacus, nisi instauratio sacrorum auspiciorumque renovatio, affectæ Veienti bello reipublicæ remedio fuit? 10 At etiam, tamquam veterum religionum memores, & peregrinos Deos transtulimus Romam, & instituimus novos. Juno Regina transvecta à Veiis nuper, in Aventino, quam insigni ob excellens matronarum studium, celebrique dedicata est die? 11 Aio Locutio templum, propter cœlestem vocem exauditam à Nova via, jussimus fieri: Capitolinos ludos solennibus aliis addidimus; collegiumque ad id novum, auctore senatu, condidimus. 12 Quid horum opus fuit suscipi, si una cum Gallis urbem Romanam relicturi fuimus? si non voluntate mansimus in Capitolio per tot menses obsidionis? si ab hostibus metu retenti sumus? 13 De sacris loquimur, & de templis: quid tandem de sacerdotibus? Nonne in mentem venit, quantum piaculi committatur? Vestalibus nempe una illa sedes est, ex qua eas nihil umquam præterquam urbs capta movit. Flamini diali noctem unam manere extra urbem nefas est. 14 Hos Veientes pro Romanis facturi estis sacerdotes, & Vestales tua te deserent Vesta?

Flamen peregre habitando, in singulas noctes *v. c. 365.*
tum sibi reique publicæ piaculi contrahet? 15 Quid *a. C. 387.*
a, quæ auspicato agimus omnia fere intra po-
erium, cui oblivioni, aut cui negligentiæ damus?
Comitia curiata, quæ rem militarem continent;
nitia centuriata, quibus consules tribunosque mi-
ares creatis, ubi auspicato, nisi ubi adsolent, fieri
sunt? 17 Veiosne hæc transferemus? an comitio-
m caussa populus tanto incommodo in desertam
nc ab Diis, hominibusque urbem conveniet?

LIII. *Sed res ipsa cogit vastam incendiis, rui-*
sque, relinquere urbem, & ad integra omnia
ios migrare, nec hic ædificando inopem plebem ve-
are. 2 Hanc autem jactari magis caussam, quam
eram esse, ut ego non dicam, apparere vobis, Qui-
tes, puto, qui meministis ante Gallorum adventum,
lvis tectis publicis privatisque, stante incolumi
rbe, hanc eandem rem actam esse, ut Veios trans-
igraremus. 3 Et videte, quantum inter meam
ntentiam vestramque intersit, tribuni. Vos etiam
tunc faciendum non fuerit, nunc utique facien-
um putatis: ego contra (nec id mirati sitis,
rius quam, quale sit, audieritis) etiamsi tunc
igrandum fuisset incolumi tota urbe, nunc has
uinas relinquendas non censerem. 4 Quippe tum
aussa nobis in urbem captam migrandi victoria
sset, gloriosa nobis ac posteris nostris; nunc hæc
nigratio nobis misera ac turpis, Gallis gloriosa
st; 5 non enim reliquisse victores, sed amisisse victi
atriam videbimur; hoc ad Alliam fuga, hoc capta
rbs, hoc circumsessum Capitolium necessitatis impo-
uisse, ut desereremus penates nostros, exsiliumque
c fugam nobis ex eo loco consisceremus, quem tueri
on possemus; & Galli evertere potuerunt Romam,
quam Romani restituere non videbuntur potuisse?

LII. 16. *Comitia curiata &c.*] De usu horum comitiorum consulenda *Caroli Sigonii*, & *Nic. Gruchii* contraria scripta, quæ inserta Tomo I. Ant. Romanarum.

U. c. 365. A. C. 387. 6 *Quid restat, nisi ut jam novis copiis veniant, (constat enim vix credibilem multitudinem esse) & habitare in capta ab se, deserta à vobis, hac urbe velint, sinatis?* 7 *Quid si non Galli hoc, sed veteres hostes vestri, Æqui Volscive, faciant, uti commigrent Romam? Velitisne, illos Romanos, vos Veientes esse? an malitis hanc solitudinem vestram, quam urbem hostium esse? non equidem video quid magis nefas sit. Hæc scelera, quia piget reædificare, hæc dedecora pati parati estis?* 8 *Si tota urbe nullum melius ampliusve tectum fieri possit, quam casa illa conditoris est nostri, non in casis ritu pastorum, agrestiumque habitare est satius inter sacra, penatesque vestros, quam exsulatum publice ire?* 9 *Majores nostri convenæ, pastoresque, quum in his locis nihil præter silvas paludesque esset, novam urbem tam brevi ædificaverunt: nos Capitolio, arce incolumi, stantibus templis Deorum, ædificare incensam piget? & quod singuli facturi fuimus, si ædes nostræ deflagrassent, hoc in publico incendio universi recusamus facere?*

LIV. *Quid tandem, si fraude, si casu Veiis incendium ortum sit, ventoque (ut fieri potest) diffusa flamma magnam partem urbis absumat; Fidenas inde aut Gabios, aliamve quam urbem quæsituri sumus, quo transmigremus?* 2 *Adeo nihil tenet solum patriæ, nec hæc terra, quam matrem appellamus; sed in superficie, tignisque caritas nobis patriæ pendet?* 3 *Equidem, fatebor vobis, etsi minus injuriæ vestræ, quam meæ calamitatis, meminisse juvat; quum abessem, quotiescunque patria in mentem veniret, hæc omnia occurrebant, colles, campique, & Tiberis, & assueta oculis regio, & hoc cœlum, sub quo natus, educatusque essem: quæ vos, Quirites, nunc moveant potius caritate sua, ut maneatis in sede vestra, quam postea quum reliqueritis ea, macerent desiderio.* 4 *Non sine causa Dii hominesque hunc urbi condendæ locum elegerunt; saluberrimos colles, flumen opportunum, quo*

ex mediterraneis locis fruges devehantur, quo maritimi commeatus accipiantur: mare vicinum ad commoditates, nec expositum nimia propinquitate ad pericula classium externarum: regionum Italiæ medium, ad incrementum urbis natum unice locum. 5 *Argumento est ipsa magnitudo tam novæ urbis; trecentesimus sexagesimus quintus annus urbis, Quirites, agitur: inter tot veterrimos populos tamdiu bella geritis, quum interea, ne singulas loquar urbes, non conjuncti cum Æquis Volsci, tot tam valida oppida, non universa Etruria tantum terra marique pollens, atque inter duo maria latitudinem obtinens Italiæ, bello vobis par est.* 6 *Quod quum ita sit, quæ (malum) ratio est expertis alia experiri, quum jam, ut virtus vestra transire alio possit, fortuna certe loci hujus transferri non possit?* 7 *Hic Capitolium est, ubi quondam capite humano invento responsum est, eo loco caput rerum, summamque imperii fore; hic, quum augurato liberaretur Capitolium, Juventas, Terminusque maximo gaudio patrum nostrorum moveri se non passi; hic Vestæ ignes, hic Ancilia cœlo demissa, hic omnes propitii manentibus vobis Dii.*

u. c. 365. a. C. 387. Roma situs.

LV. Movisse eos Camillus tum alia oratione, tum ea quæ ad religiones pertinebat, maxime dicitur; sed rem dubiam decrevit opportune vox emissa, quod quum senatus post paullo de his rebus in curia Hostilia haberetur, cohortesque ex præsidiis revertentes, forte agmine forum transirent, centurio in comitio exclamavit: 2 *Signifer, statue signum: hic manebimus optime*; qua voce audita, & Senatus, *accipere se omen*, ex curia egressus, conclamavit, & plebes circumfusa, approbavit. Antiquata deinde lege, promiscue urbs ædificari cœpta. 3 Tegula publice præbita

LIV. 6. *Quæ ratio est expertis alia experiri &c.*] Suppleverim *hæc*, ita ut velit Camillus, nullam esse rationem cur Romanum solum expertis, in quo tot erant commoditates, alia experiri aut tentare placeret.

U. C. 365. A. C. 387. *Instauratio urbis.*

est: saxi, materiæque cædendæ, unde quisque vellet, jus factum: prædibus acceptis eo anno ædificia perfecturos. 4 Festinatio curam exemit vicos dirigendi, dum omisso sui alienique discrimine, in vacuo ædificant. 5 Ea est causa, ut veteres cloacæ, primo per publicum ductæ, nunc privata passim subeant tecta: formaque urbis sit occupatæ magis, quam divisæ similis.

Finis Tomi I. & Libri V. Liviani.

VI.
HELVETII
Veragri
Adula Mons
Rhenus
Sedunum
Rhodanus Fluv.
Octodurum
Penninæ Alpes
Lepontii
Graiæ Alpes
Augusta Prætoria
Salassi
Vitricium
Eporedia
Vercellæ
Libicii
Rigomagus
Taurini
Bodincomagum Industria
Forum Fulvii seu Valentiã
Augusta Taurinorũ
Asta
Alba Pompeia
Pollentia
Aquæ Statellæ
Statielli
Ceba
Savo
Sabata
Vada Sabatia
Dertona
Iria
Labarna
Genua
Albium Ingaunum
Gallinaria Insula
Intemelii
Vediantii
Cemelium
Albium Intemelium
Portus Herculis Monæci
Nicæa
MARE
LIGUST
Regnum Cottii
Forum Licinii
Comum
Mediolanum
Timavi
Tergeste
Fortunæ
GALLIA
CISALPINA
ET ETRURIA

:PITOME LIBRI VI.

) Es adversus Æquos & Volscos & Pranestinos prospere gestas continet. Quatuor tribus addita, Stellatina, Sabatina, Tromentina, nienfis. M. Manlius, qui Capitolium à Gallefenderat, quum obstrictos ære alieno liberaret, os exsolveret, crimine affectati regni damna-; de saxo Tarpeio dejectus est : in cujus m Senatusconsultum factum, ne cui de Mangente Marco cognomen esset. C. Licinius, & estius trib. pleb. legem promulgarunt, ut conetiam ex plebe fierent, qui ex Patribus crear; eamque legem cum magna contentione nantibus Patribus, quum eidem trib. plebis uinquennium soli magistratus fuissent, pertuit; & primus ex plebe consul L. Sestius creaft. Lata est altera lex, ne cui plus quingentis ibus agri liceret possidere.

Uæ ab condita urbe Roma ad captam eandem urbem Romani sub regibus primum, consulibus deinde ac dictatoribus decemvirisque ac tribunis consularibus gessere, foris bella, domi seditiones, quinque libris ui, res quum vetustate nimia obscuras, veuæ magno ex intervallo loci vix cernuntur: quod & raræ per eadem tempora litteræ fue- *u. c. 365. a. C. 387.* *Rerum antiquarum obscuritas.*

u. c. 365. a. C. 387. re, una custodia fidelis memoriæ rerum gestarum: &, quod etiam si quæ in commentariis pontificum, aliisque publicis privatisque erant monumentis, incensa urbe pleræque interiere. 3 Clariora deinceps certioraque ab secunda origine, velut ab stirpibus lætius, feraciusque renatæ urbis, gesta domi militiæque, exponentur. 4 Cæterum quo primo adminiculo erecta erat, eodem innixa M. Furio principe stetit; neque eum abdicare se dictatura, nisi anno circumacto passi sunt. 5 Comitia in insequentem annum tribunos habere, quorum in magistratu capta urbs esset, non placuit: res ad interregnum rediit. 6 Quum civitas in opere ac labore assiduo reficiendæ urbis teneretur, interim Q. Fabio, simul primum magistratu abiit, ab C. Marcio tribuno plebis dicta dies est, quod legatus in Gallos, ad quos missus erat orator, contra jus gentium pugnasset; 7 cui judicio eum mors, adeo opportuna, ut voluntariam magna pars crederet, subtraxit. 8 Interregnum initum, P. Cornelius Scipio interrex, & post eum M. Furius Camillus iterum. Is tribunos militum consulari potestate creat, L. Valerium Poplicolam iterum, L. Virginium, P. Cornelium, A. Manlium, L. Æmilium, L. Postumium. 9 Hi ex interregno quum extemplo magistratum iniissent, nulla de re prius quam de religionibus Senatum consuluere. 10 In primis fœdera ac leges (erant autem eæ duodecim tabulæ, & quædam regiæ leges) conquiri quæ comparerent, jusserunt: alia ex eis edita etiam in vulgus; quæ autem ad sacra pertinebant, à pontificibus maxime, ut religione obstrictos haberent multitudinis animos, suppressa. 11 Tum de diebus religiosis agitari cœptum, diemque a. d. xv. Kalendas Sextiles duplici clade insignem (quo die ad Cremeram Fabii cæsi: quo deinde ad Alliam cum exitio urbis fœde pugnatum) à posteriore clade Al-

Q. Fabius accusatus, & mortuus.

u. c. 366. a. C. 386. L. Valerio &c. Tribb. Mil.

Leges conquisita.

Dies Alliensis.

iensem appellarunt, insignemque rei nulli publi- u. c. 366. a. C. 386.
e, privatimque agendæ fecerunt. 12 Quidam, Alius
juod postridie Idus Quintiles non litasset Sul- dies nefa-
icius tribunus militum, neque inventa pace stus.
)eûm post diem tertium objectus hosti exercitus
.omanus esset, etiam postridie Idus rebus divinis
ıpersederi jussum: inde ut postridie Kalendas quo-
ue ac Nonas eadem religio esset, traditum,
ıtant.

II. Nec diu licuit quietis consilia erigendæ ex Nova bel-
m gravi casu reip. secum agitare. 2 Hinc Vol- la.
i veteres hostes ad exstinguendum nomen Ro-
anum arma ceperant, hinc Etruriæ principum
: omnibus populis conjurationem de bello ad
num Voltumnæ factam, mercatores afferebant;
novus quoque terror accesserat defectione La- Defectio
iorum, Hernicorumque, qui post pugnam ad sociorum.
:um Regillum factam, per annos prope cen-
n, numquam ambigua fide in amicitia populi
)mani fuerant. 4 Itaque quum tanti undique ter-
:es circumstarent, appareretque omnibus, non
io solum apud hostes, sed contemtu etiam in-
socios nomen Romanum laborare; 5 placuit
dem auspicijs defendi rempublicam, quibus re-
)erata esset, dictatoremque dici M. Furium Camillus
millum. 6 Is dictator C. Servilium Ahalam dictator
gistrum equitum dixit: justitioque indicto, de- III.
:um juniorum habuit; ita ut seniores quoque,
bus aliquid roboris superesset, in verba sua ju-
)s centuriaret. 7 Exercitum conscriptum, ar-
:umque trifariam divisit; partem unam in agro
ente Etruriæ opposuit: alteram ante urbem
ra locare jussit; 8 tribunus militum his A. Man-
, illis qui adversus Etruscos mittebantur, L.
ıilius, præpositus: tertiam partem ipse ad
scos duxit; nec procul ab Lanuvio (ad Mar-
ı is locus dicitur) castra oppugnare est ador-
9 Quibus ab contemtu (quod prope omnem

u. c. 366. a. C. 386. *Volscorum castra capit Camillus.* deletam à Gallis Romanam juventutem crederent) ad bellum profectis, tantum Camillus auditus imperator terroris intulerat, ut vallo se ipsi, vallum congestis arboribus sepirent, ne qua intrare ad munimenta hostis posset. 10 Quod ubi animadvertit Camillus, ignem in objectam sepem conjici jussit: & forte erat vis magna venti versa in hostem; 11 itaque non aperuit solum incendio viam, sed flammis in castra tendentibus, vapore etiam ac fumo, crepituque viridis materiæ flagrantis ita consternavit hostes; ut minor moles superantibus vallum in castra Volscorum Romanis fuerit, quam transcendentibus sepem incendio absumptam fuerat. 12 Fusis hostibus, cæsisque, quum castra impetu cepisset dictator, prædam militi dedit; quo minus speratam à minime largitore duce, eo militi gratiorem; 13 persecutus deinde fugientes, quum omnem Volscum agrum depopulatus esset, ad deditionem Volscos *Deditio Volscorum post bellum 70. annorum.* LXX. demum anno subegit. 14 Victor ex Volscis in Æquos transiit, & ipsos bellum molientes: exercitum eorum ad Bolas oppressit; nec castra *Æqui victi.* modo, sed urbem etiam aggressus, impetu primo cepit.

Etruscum bellum. III. Quum in ea parte, in qua caput rei Romanæ Camillus erat, ea fortuna esset, aliam in partem terror ingens ingruerat. 2 Etruria prope omnis armata Sutrium socios populi Romani obsidebat: quorum legati opem rebus affectis orantes, quum senatum adissent, decretum tulere, *Sutrium à Tuscis obsessum.* ut dictator primo quoque tempore auxilium Sutrinis ferret. 3 Cujus spei moram quum pati fortuna obsessorum non potuisset, confectaque paucitas oppidanorum, opere, vigiliis, vulneribus, quæ semper eosdem urgebant, per pactionem ur*Deditum.*be hostibus tradita, inermes cum singulis emissi vestimentis, miserabili agmine penates relinquerent; 4 eo forte tempore, Camillus cum exercitu

omano intervenit; cui quum se mœsta turba ad *u. c. 366.*
:des provolvisset, principumque orationem ne- *a. C. 386.*
·ssitate ultima expressam, fletus mulierum ac
ıerorum, qui exsilii comites trahebantur, exce-
sset; parcere lamentis Sutrinos jussit: Etruscis
luctum lacrymasque ferre. 5 Sarcinas inde de-
ni, Sutrinosque ibi considere modico præsidio
licto, arma secum militem ferre jubet. Ita ex-
dito exercitu, profectus ad Sutrium, id quod
batur, soluta omnia rebus (ut fit) secundis in-
nit: nullam stationem ante mœnia, patentes
rtas, victorem vagum prædam ex hostium te-
s egerentem. 6 Iterum igitur eodem die Su- *Recuperatum a Camillo.*
um capitur: victores Etrusci passim trucidan-
· ab novo hoste, neque se conglobandi, coëun-
que in unum, aut arma capiendi datur spatium;
uum pro se quisque tenderent ad portas; si qua
te se in agros ejicere possent, clausas (id enim
mum dictator imperaverat) portas inveniunt.
nde alii arma capere, alii quos forte armatos
nultus occupaverat, convocare suos ut prœ-
m inirent; quod accensum ab desperatione ho-
m fuisset, ni præcones per urbem dimissi, po-
arma, & parci inermi jussissent, nec præter
iatos quenquam violari. 9 Tum etiam, qui-
animi in spe ultima obstinati ad decertandum
rant, postquam data spes vitæ est, jactare pas-
arma; inermesque, quod tutius fortuna fe-
at, se hosti offerre. 10 Magna multitudo in
:odias divisa: oppidum ante noctem redditum
cinis inviolatum, integrumque ab omni clade
i; quia non vi captum, sed traditum per con-
ones fuerat.

V. Camillus in urbem triumphans rediit, trium *Camillus triumphat*
ıl bellorum victor. 2 Longe plurimos capti-
ex Etruscis ante currum duxit; quibus sub
a venundatis, tantum æris redactum est, ut
io pro auro matronis persoluto, ex eo quod

u. c. 366. a. C. 386. superarat, tres pateræ aureæ factæ sint: 3 quas cum titulo nominis Camilli, ante Capitolium incensum, in Jovis cella constat ante pedes Junonis positas fuisse. 4 Eo anno in civitatem accepti, qui Veientium, Capenatiumque ac Faliscorum per ea bella transfugerant ad Romanos, agerque iis novis civibus assignatus; 5 revocati quoque in urbem senatusconsulto à Veiis, qui ædificandi Romæ pigritia, occupatis ibi vacuis tectis, Veios se contulerant; & primo fremitus fuit aspernantium imperium: dies deinde præstituta, capitalisque pœna, qui non remigrasset Romam, ex ferocibus universis singulos metu suo quemque obedientes fecit. 6 Et Roma cum frequentia crescere, tum tota simul exsurgere ædificiis: & republica impensas adjuvante, & ædilibus velut publicum exigentibus opus, & ipsis privatis (admonebat enim desiderium usus) festinantibus ad effectum operis; intraque annum nova urbs stetit. 7 Exitu anni comitia tribunorum militum consulari potestate habita; creati T. Quintius Cincinnatus, Q. Servilius Fidenas quintum, L. Julius Iulus, L. Aquilius Corvus, L. Lucretius Tricipitinus, Ser. Sulpicius Rufus. 8 Exercitum alterum in Æquos, non ad bellum (victos namque se fatebantur) sed ab odio ad pervastandos fines, ne quid ad nova consilia relinquerent virium, duxere: alterum in agrum Tarquiniensem. 9 Ibi oppida Etruscorum Cortuosa & Contenebra vi capta, dirutaque. Ad Cortuosam nihil certaminis fuit; improviso adorti, primo clamore atque impetu cepere: direptum oppidum atque incensum est. 10 Contenebra paucos dies oppugnationem sustinuit: laborque continuus, non die, non nocte remissus, subegit eos; quum in sex partes divisus exercitus Romanus, senis horis in orbem succederet prœlio, oppidanos eosdem integro semper certamini paucitas fessos objiceret; cessere tandem, locusque inva-

Revocati qui Veios iverant.

u. c. 367. a. C. 385. T. Quintio &c. Tribb. Mil.

Æqui vastati.

Etrusca oppida vi capta.

endi urbem Romanis datus est. 11 Publicari præ- u. c. 367. a. C. 385.
am tribunis placebat: sed imperium, quam con-
lium segnius fuit; dum cunctantur, jam mili-
ım præda erat, nec nisi per invidiam adimi po-
:rat. 12 Eodem anno, ne privatis tantum operi- Capitolii substructio.
ıs cresceret urbs, Capitolium quoque saxo qua-
rato substructum est: opus vel in hac magnifi-
:ntia urbis conspiciendum.

V. Jam & tribuni plebis civitate ædificando oc-
ıpata, conciones suas frequentare legibus agra-
is conabantur; 2 ostentabatur in spem Pompti-
ıs ager, tum primum post accisas à Camillo Tribb. Pl. molitiones.
olscorum res, possessionis haud ambiguæ. 3 Cri-
inabantur, *multo eum infestiorem agrum ab nobi-*
:ate esse, quam à Volscis fuerit; ab illis enim tan-
m, quoad vires & arma habuerunt, incursiones
factas; 4 nobiles homines in possessionem agri publici
assari: nec nisi, antequam omnia præcipiant, di-
sus sit, locum ibi plebi fore. 5 Haud magnopere
ebem moverant, & infrequentem in foro, pro-
er ædificandi curam, & eodem exhaustam im-
nsis: eoque agri immemorem; ad quem in-
uendum vires non essent. 6 In civitate plena
ligionum, tum etiam ab recenti clade supersti-
ɔsis principibus, ut renovarentur auspicia, res
interregnum rediit: interreges deinceps, M.
anlius Capitolinus, Ser. Sulpicius Camerinus,
Valerius Potitus. 7 Hic demum tribunorum
litum consulari potestate comitia habuit. L.
pirium, C. Cornelium, C. Sergium, L. Æ- u. c. 368. a. C. 384.
lium iterum, L. Menenium, L. Valerium Po- L. Papirius &c. Tribb. Mil.
colam tertium creat; hi ex interregno magi-
ıtum occœpere. 8 Eo anno ædes Martis Gal-
o bello vota, dedicata est à T. Quintio duum-
o sacris faciundis. Tribus quatuor ex novis ci- Tribus novæ.
ıus additæ; Stellatina, Tromentina, Sabati-
, Narniensis: eæque viginti quinque tribuum
:nerum explevere.

U. c. 369. a. C. 383.

M. Furio Camillo &c. Tribb. Mil.

VI. De agro Pomptino ab L. Sicinio tribuno plebis actum ad frequentiorem jam populum, mobilioremque ad cupiditatem agri quam fuerat. 2 Et de Latino Hernicoque bello mentio facta in senatu, majoris belli cura, quod Etruria in armis erat, dilata est. 3 Res ad Camillum tribunum militum consulari potestate rediit; collegæ additi quinque, Ser. Cornelius Maluginensis, Q. Servilius Fidenas sextum, L. Quintius Cincinnatus, L. Horatius Pulvillus, P. Valerius. 4 Principio anni aversæ curæ hominum sunt à bello Etrusco: quod fugientium ex agro Pomptino agmen repente illatum in urbem attulit, Antiates in armis esse, Latinorumque populos juventutem submisisse ad id bellum; 5 eo abnuentes publicum fuisse consilium; quod non prohibitos tantummodo voluntarios dicerent militare ubi vellent. Desierant jam ulla contemni bella; itaque senatus Diis agere gratias, quod Camillus in magistratu esset. 6 Dictatorem quippe dicendum eum fuisse, si privatus esset: & collegæ fateri, *regimen omnium rerum, ubi quid bellici terroris ingruat, in viro uno esse*: 7 *sibique destinatum in animo esse, Camillo submittere imperium: nec quicquam de majestate sua detractum credere, quod majestati ejus viri concessissent.* Collaudatis ab senatu tribunis, & ipse Camillus, confusus animo, gratias egit. 8 *Ingens*, inde ait, *onus à populo Romano sibi, qui se dictatorem jam quartum creasset, magnum à senatu talibus de se judiciis ejus ordinis, maximum tam honoratorum collegarum obsequio injungi.* 9 *Itaque si quid laboris vigiliarumque adjici possit, certantem secum ipsum, annisurum, ut tanto de se consensu civitatis opinionem, quæ maxima sit, etiam constantem efficiat.* 10 *Quod ad bellum atque Antiates attineat; plus ibi minarum, quam periculi esse; se tamen, ut nihil timendi, sic nihil contemnendi auctorem esse.* 11 *Circumsederi urbem Romanam ab*

Camillus ob collatum in se imperium gratias agit.

invidia & odio finitimorum: itaque & ducibus pluribus & exercitibus administrandam rempubl. esse. u. c. 369. a. C. 383.
12 *Te*, inquit, *P. Valeri, socium imperii, consiliique legiones mecum adversus Antiatem hostem ducere placet:* 13 *te, Q. Servili, altero exercitu instructo, paratoque in urbe castra habere; intentum, sive Etruria se interim, ut nuper, sive nova hæc cura, Latini atque Hernici, moverint. Pro certo habeo ita rem gesturum, ut patre, avo, teque ipso ac sex tribunatibus dignum est.* 14 *Tertius exercitus ex caussariis, senioribusque à L. Quintio scribatur, qui urbi mœnibusque præsidio sit. L. Horatius, arma, tela, frumentum, quæque belli alia tempora poscent, provideat.* 15 *Te, Servi Corneli, præsidem hujus publici consilii, custodem religionum, comitiorum, legum, rerum omnium urbanarum, collegæ facimus.* 16 Cunctis in partes muneris sui benigne pollicentibus operam, Valerius socius imperii lectus, adjecit, *M. Furium sibi pro dictatore, seque ei pro magistro equitum futurum.* 17 *Proinde quam opinionem de unico imperatore, eam spem de bello haberent. Se vero bene sperare, patres, & de bello, & de pace universaque republica*, erecti gaudio fremunt: 18 *nec dictatore unquam opus fore reipublicæ, si tales viros in magistratu habeat, tam concordibus junctos animis; parere atque imperare juxta paratos; laudemque conferentes potius in medium, quam ex communi ad se trahentes.*

VII. Justitio indicto, delectuque habito, Furius ac Valerius ad Satricum profecti; quo non Volscorum modo juventutem Antiates ex nova subole lectam, sed ingentem Latinorum, Hernicorumque conciverant ex integerrimis diutina pace populis; itaque novus hostis veteri adjunctus commovit animos militis Romani. 2 Quod ubi aciem jam instruenti Camillo centuriones renunciaverunt, *turbatas militum mentes esse, segniter arma capta, cunctabundosque & resistentes egressos* *Antiatum, adjunctis Hernicis & Latinis, exercitus.*

u. c. 369. a. C. 383. *castris esse, quin voces quoque auditas, cum centenis hostibus singulos pugnaturos, & ægre inermem tantam multitudinem, nedum armatam sustineri posse;* 3 in equum insilit, & ante signa obversus in aciem, ordines interequitans, *Quæ tristitia, milites, hæc, quæ insolita cunctatio est? Hostem, an me, an vos ignoratis? Hostis est quid aliud quam perpetua materia virtutis, gloriæque vestræ?* 4 *Vos contra, me duce (ut Falerios, Veiosque captos, & in capta patria Gallorum legiones cæsas taceam) modo trigemina victoria triplicem triumphum ex his ipsis Volscis & Æquis, & ex Etruria egistis.* 5 *An me, quod non dictator vobis sed tribunus signum dedi, non agnoscitis ducem? neque ego maxima imperia in vos desidero: & vos in me nihil præter me ipsum intueri decet; neque enim dictatura mihi unquam animos fecit, ut ne exsilium quidem ademit.* 6 *Iidem igitur omnes sumus: & quum eadem omnia in hoc bellum afferamus, quæ in priora attulimus, eundem eventum belli exspectemus. Simul concurreritis, quod quisque didicit ac consuevit, faciet. Vos vincetis, illi fugient.*

Oratio Camilli ad milites.

Vincit Volscos.

VIII. Dato deinde signo, ex equo desilit, & proximum signiferum manu arreptum secum in hostem rapit; *infer miles*, clamitans, *signum.* 2 Quod ubi videre ipsum Camillum, jam ad munera corporis, senecta invalidum, vadentem in hostes, procurrunt pariter omnes, clamore sublato: *Sequere imperatorem*, pro se quisque clamantes. 3 Emissum etiam signum Camilli jussu in hostium aciem ferunt: idque ut repeteretur, concitatos antesignanos. 4 Ibi primum pulsum Antiatem, terroremque non in primam tantum aciem, sed etiam ad subsidiarios perlatum. 5 Nec vis tantum militum movebat excitata præsentia ducis, sed quod Volscorum animis nihil terribilius erat, quam ipsius Camilli forte oblata species. 6 Ita quocumque se intulisset, victoriam se-

:um haud dubiam trahebat; maxime id evidens uit, quum in lævum cornu prope jam pulsum, :rrepto repente equo cum scuto pedestri advetus, conspectu suo prœlium restituit; ostentans 'incentem cæteram aciem. 7 Jam inclinata res :rat, sed turba hostium & fuga impediebatur, c longa cæde conficienda multitudo tanta fesso niliti erat: quum repente ingentibus procellis usus imber, certam magis victoriam quam prœium diremit. 8 Signo deinde receptui dato, nox nsecuta, quietis Romanis, perfecit bellum. Laini namque & Hernici, relictis Volscis, domos rofecti sunt; malis consiliis pares adepti evenus. 9 Volsci ubi se desertos ab eis videre, quo um fiducia rebellaverant; relictis castris, mœibus Satrici se includunt; quos primo Camillus allo circumdare, & aggere atque operibus op'ugnare est adortus. 10 Quæ postquam nulla eru'tione impediri videt; minus esse animi ratus in ıoste, quam ut in eo tam lentæ spei victoriam xspectaret; cohortatus milites, ne tanquam 'eios oppugnantes in opere longinquo sese tereent, victoriam in manibus esse; ingenti miliım alacritate mœnia undique aggressus scalis, 'ppidum cepit. Volsci abjectis armis se dedi.erunt.

u. c. 369. a. C. 383.

Volsci fugiunt Satricum.

IX. Cæterum animus ducis rei majori, Anio, imminebat: id caput Volscorum, eam fuisε originem proximi belli. 2 Sed quia nisi magno pparatu, tormentis machinisque, tam valida :rbs capi non poterat; relicto ad exercitum colεga, Romam est profectus, ut senatum ad excindum Antium hortaretur. 3 Inter sermonem jus (credo rem Antiatem diuturniorem manere)iis cordi fuisse) legati ab Nepete ac Sutrio auilium adversus Etruscos petentes veniunt; breem occasionem esse ferendi auxilii memorantes; o vim Camilli ab Antio fortuna avertit. 4 Nam

Capitum.

u. c. 369. a. C. 383. *Bellum cum Etruscis Sutrium obsidentibus.*

que quum ea loca opposita Etruriæ, & velut claustra inde portæque essent; & illis occupandi ea, quum quid novi molirentur; & Romanis recuperandi, tuendique cura erat. 5 Igitur senatui cum Camillo agi placuit, ut omisso Antio bellum Etruscum susciperet. Legiones urbanæ, quibus Quintius præfuerat, ei decernuntur. 6 Quamquam expertum exercitum, assuetumque imperio, qui in Volscis erat, mallet, nihil recusavit: Valerium tantummodo imperii socium depoposcit. Quintius, Horatiusque successores Valerio in Volscis missi. 7 Profecti ab urbe Sutrium Furius & Valerius, partem oppidi jam captam ab Etruscis invenere: ex parte altera, interseptis itineribus, ægre oppidanos vim hostium ab se arcentes. 8 Cum Romani auxilii adventus, tum Camilli nomen celeberrimum apud hostes, sociosque, & in præsentia rem inclinatam sustinuit, & spatium ad opem ferendam dedit. 9 Itaque diviso exercitu, Camillus collegam, eam in partem circumductis copiis quam hostes tenebant, mœnia aggredi jubet: non tanta spe scalis capi urbem posse, quam ut aversis eo hostibus, & oppidanis jam pugnando fessis, laxaretur labor, & ipse spatium intrandi sine certamine mœnia haberet. 10 Quod quum simul utrimque factum esset, ancepsque terror Etruscos circumstaret, & mœnia summa vi oppugnari, & intra mœnia esse hostem viderent; porta se, quæ una forte non obsidebatur, trepidi uno agmine ejecere. 11 Magna cædes fugientium, & in urbe & per agros est facta; plures à Furianis intra mœnia cæsi: Valeriani expeditiores ad persequendos fuere: nec ante noctem, quæ conspectum ademit, finem cædendi fecere. 12 Sutrio recepto, restitutoque sociis, Nepete exercitus ductus, quod per deditionem acceptum jam totum Etrusci habebant.

Sutrium liberatur.

Nepete capitur.

X. Videbatur plus in ea urbe recipienda labo-

ris fore; non in eo solum quod tota hostium erat; sed etiam quod parte Nepesinorum prodente civitatem, facta erat deditio. 2 Mitti tamen ad principes eorum placuit, ut secernerent se ab Etruscis: fidemque, quam implorassent ab Romanis, ipsi præstarent. 3 Unde quum responsum allatum esset, nihil suæ potestatis esse, Etruscos mœnia, custodiasque portarum tenere; primo populationibus agri terror est oppidanis admotus: 4 deinde postquam deditionis quam societatis fides sanctior erat; fascibus sarmentorum ex agro collatis ductus ad mœnia exercitus, completisque fossis scalæ admotæ, & clamore primo impetuque oppidum capitur. 5 Nepesinis inde edictum, ut arma ponant, parcique jussum inermi. Etrusci pariter armati atque inermes cæsi. Nepesinorum quoque auctores deditionis securi percussi; innoxiæ multitudini redditæ res, oppidumque cum præsidio relictum. 6 Ita duabus sociis urbibus ex hoste receptis, victorem exercitum tribuni cum magna gloria Romam reduxerunt. Eodem anno, ab Latinis, Hernicisque res repetitæ, quæsitumque, cur per eos annos militem ex instituto non dedissent? 7 Responsum frequenti utriusque gentis concilio est, *nec culpam in eo publicam, nec consilium fuisse, quod suæ juventutis aliqui apud Volscos militaverint;* 8 *eos tamen ipsos pravi consilii pœnam habere, nec quemquam ex his reducem esse. Militis autem non dati caussam, terrorem assiduum à Volscis, fuisse, quam pestem adhærentem lateri suo tot super alia aliis bellis exhauriri nequisse.*

u. c. 370. a. C. 383.

A Latinis Hernicisque res repetitæ.

XI. Quæ relata Patribus, magis tempus, quam caussam, non visa belli habere. 2 Insequenti anno, A. Manlio, P. Cornelio, T. & L. Quintiis Capitolinis; L. Papirio Cursore iterum, C. Sergio iterum tribunis consulari potestate, grave bellum foris, gravior domi seditio exorta: 2 bel-

u. c. 370. a. C. 382. *A. Manlio &c. Tribb. Mil.*

a. c. 370. a. C. 382. lum à Volscis, adjuncta Latinorum atque Hernicorum defectione: seditio, unde minime timeri potuit, à patriciæ gentis viro, & inclytæ famæ, M. Manlio Capitolino: 3 qui nimius animi, quum alios principes sperneret, uni invideret, eximio simul honoribus atque virtutibus M. Furio; ægre ferebat solum eum in magistratibus, solum apud exercitus esse; 4 *tantum jam eminere, ut iisdem auspiciis creatos, non pro collegis, sed pro ministris habeat; quum interim, si quis vere æstimare velit, à M. Furio recuperari patria ex obsidione hostium non potuerit, nisi à se prius Capitolium atque arx servata esset;* 5 *& ille, inter aurum accipiendum, & spem pacis solutis animis, Gallos aggressus sit: ipse armatos, capientesque arcem depulerit; illius gloriæ pars virilis apud omnes milites sit, qui simul vicerint; suæ victoriæ neminem omnium mortalium socium esse.* 6 His opinionibus inflato animo, ad hoc vitio quoque ingenii vehemens, & impotens, postquam inter Patres, non quantum æquum censebat, excellere suas opes animadvertit; 7 primum omnium ex Patribus popularis factus, cum plebis magistratibus consilia communicare; criminando Patres, alliciendo ad se plebem, jam aura, non consilio ferri, famæque magnæ malle quam bonæ esse; 8 & non contentus agrariis legibus, quæ materia semper tribunis plebi seditionum fuisset: fidem moliri cœpit: *acriores quippe æris alieni stimulos esse, qui non egestatem modo atque ignominiam minentur, sed nervo ac vinculis corpus liberum territent;* 9 & erat æris alieni magna vis, re damnosissima etiam divitibus, ædificando contracta. Bellum itaque Volscum, grave per se, oneratum Latinorum atque Hernicorum defectione, in speciem caussæ jactatum, ut major potestas quæreretur. 10 Sed nova consilia Manlii magis compulere senatum ad dictatorem creandum. Creatus A. Cornelius Cossus

M. Manlii prava molitiones.

A. Cornelius Cossus Dictator.

magistrum equitum dixit T. Quintium Capitolinum. *u. c. 370. a. C. 382.*

XII. Dictator, etsi majorem dimicationem propositam domi quam foris cernebat; tamen, seu quia celeritate ad bellum opus erat, seu victoria, triumphoque dictaturæ ipsi vires se additurum ratus, delectu habito in agrum Pomptinum, quo à Volscis exercitum indictum audierat, pergit. 2 Non dubito præter satietatem tot jam libris assidua bella cum Volscis gesta legentibus, illud quoque succursurum (quod mihi percensenti propiores temporibus harum rerum auctores miraculo fuit) unde toties victis Volscis & Æquis suffecerint milites; 3 quod quum ab antiquis tacitum prætermissumque sit, cujus tandem ego rei præter opinionem, quæ sua cuique conjectanti esse potest, auctor sim? 4 Simile veri est, aut intervallis bellorum, sicut nunc in delectibus fit Romanis, alia atque alia subole juniorum ad bella instauranda toties usos esse: aut non ex iisdem semper populis exercitus scriptos; quanquam eadem semper gens bellum intulerit: 5 aut innumerabilem multitudinem liberorum capitum in eis fuisse locis, quæ nunc vix seminario exiguo militum relicto, servitia Romana ab solitudine vindicant. 6 Ingens certe (quod inter omnes auctores convenit) quanquam nuper Camilli ductu atque auspicio accisæ res erant, Volscorum exercitus fuit; ad hoc Latini, Hernicique accesserant, & Circeiensium quidam, & coloni etiam à Veliris. 7 Romanus dictator, castris eo die positis, postero cum auspicato prodisset, hostiaque cæsa pacem Deum adorasset; lætus ad milites, jam arma ad propositum pugnæ signum, sicut edictum erat, luce prima capientes processit. 8 *Nostra victoria est, milites*, inquit, *si quid Dii, vatesque eorum in futurum vident; itaque, ut decet certa spei plenos, & cum imparibus manus conserturos, pilis*

Volsci belli diuturnitas.

Dictatoris oratio ad milites.

u. c. 370. a. C. 382. *ante pedes positis, gladiis tantum dextras armemus: ne procurri quidem ab acie velim, sed obnixos vos stabili gradu impetum hostium excipere.* 9 *Ubi illi vana injecerint missilia, & effusi stantibus vobis se intulerint, tum micent gladii, & veniat in mentem unicuique, Deos esse, qui Romanum adjuvent: Deos, qui secundis avibus in prœlium miserint.* 10 *Tu, T. Quinti, equitem intentus ad primum initium moti certaminis teneas: ubi hærere jam aciem collato pede videris, tum terrorem equestrem occupatis alio pavore infer: invectusque ordines pugnantium dissipa.* 11 Sic eques, sic pedes, ut præceperat, pugnant: nec dux legiones, nec fortuna fefellit ducem.

Victi Volsci. XIII. Multitudo hostium nulli rei præterquam numero freta, & oculis utramque metiens aciem temere prœlium iniit, temere omisit: 2 clamore tantum, missilibusque telis, & primo pugnæ impetu ferox; gladios & collatum pedem, & vultum hostis ardore animi micantem ferre non potuit. 3 Impulsa frons prima, & trepidatio subsidiis illata, & suum terrorem intulit eques: rupti inde multis locis ordines, motaque omnia, & fluctuanti similis acies erat; deinde, postquam cadentibus primis, jam ad se quisque perventuram cædem cernebat, terga vertunt. 4 Instare Romanus [illegible] donec armati confertique abibant, peditum labor in persequendo fuit: postquam jactari arma passim, fugaque per agros spargi aciem hostium animadversum est; 5 tum equitum turmæ emissæ, dato signo, ne in singulorum morando cæde spatium ad evadendum interim multitudini darent: satis esse missilibus ac terrore impediri cursum, obequitandoque agmen teneri, dum assequi pedes & justa cæde conficere hostem posset. 6 Fugæ sequendique non ante noctem finis fuit: capta quoque ac direpta eodem die castra Volscorum, prædaque omnis, præter libera corpora, militi concessa est. 7 Pars maxima captivorum

ivorum ex Latinis atque Hernicis fuit: nec ho- *u. c. 370.*
inum de plebe, ut credi posset mercede mili- *a. C. 382.*
sse, sed principes quidam juventutis inventi; anifesta fides publica ope Volscos hostes adju-
ıs. 8 Circeiensium quoque quidam cogniti, & ›loni à Velitris: Romamque omnes missi, per-
ınctantibus primoribus Patrum, eadem, quæ ctatori, defectionem sui quisque populi haud :rplexe indicavere.

XIV. Dictator exercitum in stativis tenebat; inime dubius bellum cum his populis Patres jus-
ros: quum major domi exorta moles coëgit ·ciri Romam eum; 2 gliscente in dies seditione, *Manliana seditio.*
ıam solito magis metuendam auctor faciebat; ›n enim jam orationes modo Manlii, sed facta ›pularia in speciem, tumultuosa eadem, qua ente fierent, intuenda erant. 3 Centurionem, ›bilem militaribus factis, judicatum pecuniæ ıum duci vidisset; medio foro cum caterva sua ·currit, & manum injecit: vociferatusque de perbia Patrum, ac crudelitate fœneratorum, miseriis plebis, virtutibus ejus viri, fortunaque; *Tum vero ego*, inquit, *nequicquam hac dextra ıpitolium, arcemque servaverim, si civem, com-ilitonemque meum, tamquam Gallis victoribus ca-ım, in servitutem ac vincula duci videam.* 5 In-: rem creditori palam populo solvit, libraque & ·e liberatum emittit; Deos atque homines ob-stantem, *ut M. Manlio, liberatori suo, paren- plebis Romanæ, gratiam referant.* 6 Acceptus templo in tumultuosam turbam, & ipse tu-ultum augebat; cicatrices acceptas Veienti, ıllico aliisque deinceps bellis ostentans. 7 *Se ·litantem, se restituentem eversos penates, multi-ıci jam sorte exsoluta, mergentibus semper sortem ıris, obrutum fœnore esse.* 8 *Videre lucem, forum, ·ium ora, M. Manlii opera: omnia parentum be-ficia ab illo se habere: illi devovere corporis, vitæ*

u. c. 370. a. C. 382. *que ac sanguinis quod supersit; quodcunque sibi cum patria, penatibus publicis ac privatis juris fuerit; id cum uno homine esse.* 9 His vocibus instincta plebes quum jam unius hominis esset; addita alia commotioris ad omnia turbanda consilii res. 10 Fundum in Veienti, caput patrimonii, subjecit præconi: *Ne quem vestrum*, inquit, *Quirites, donec quicquam in re mea supererit, judicatum, addictumve duci patiar.* Id vero ita accendit animos, ut per omne fas ac nefas secuturi vindicem libertatis viderentur. 11 Ad hoc domi, concionantis in modum, sermones pleni criminum in Patres: inter quos, cum omisso discrimine, vera an vana jaceret, thesauros Gallici auri occultari à Patribus jecit: nec jam possidendis publicis agris contentos esse, nisi pecuniam quoque publicam avertant. 12 Ea res si palam fiat, exsolvi plebem ære alieno posse. Quæ ubi objecta spes est, enimvero indignum facinus videri, quum conferendum ad redimendam civitatem à Gallis aurum fuerit, tributo collationem factam: idem aurum ex hostibus captum in paucorum prædam cessisse. 13 Itaque exsequebantur quærendo ubi tantæ rei furtum occultaretur: differenteque, & tempore suo se indicaturum dicente; cæteris omissis, eo versæ erant ominum curæ: apparebatque nec veri indicii gratiam mediam, nec falsi offensionem fore.

XV. Ita suspensis rebus dictator accitus ab exercitu, in urbem venit; postero die senatu habito, quum satis periclitatus voluntates hominum, discedere senatum ab se vetuisset; 2 stipatus ea multitudine, sella in comitio posita, viatorem ad M. Manlium misit: qui dictatoris jussu vocatus, quum signum suis dedisset adesse certamen, agmine ingenti ad tribunal venit. 3 Hinc senatus, hinc plebs suum quisque intuentes ducem, velut in acie constiterant. 4 Tum dictator silen-

io facto; *Utinam*, inquit, *mibi, Patribusque* u. c. 370.
Romanis ita de cæteris rebus cum plebe conveniat, a. C. 382.
quemadmodum quod ad te attinet, eamque rem, quam de te sum quæsiturus, conventurum satis confido. 5 *Spem factam à te civitati video, fide incolumi, ex thesauris Gallicis, quos primores Patrum occultent, creditum solvi posse. Cui ego rei tantum abest ut impedimento sim, ut contra, te, M. Manli, adhorter, liberes fœnore plebem Romanam: & istos incubantes publicis thesauris ex præda clandestina evolvas.* 6 *Quod nisi facis, sive ut & ipse in parte prædæ sis, sive quia vanum indicium est; in vincula te duci jubebo, nec diutius patiar à te multitudinem fallaci spe concitari.* 7 Ad ea Manlius, *nec se fefellisse*, ait, *non adversus Volscos toties hostes, quoties Patribus expediat, nec adversus Latinos, Hernicosque, quos falsis criminibus in arma agant; sed adversus se, ac plebem Romanam dictatorem creatum esse.* 8 *Jam, omisso bello, quod simulatum sit, in se impetum fieri: jam dictatorem profiteri patrocinium fœneratorum adversus plebem: jam sibi ex favore multitudinis crimen & perniciem quæri.*
Offendit, inquit, *te, A. Corneli, vosque Patres conscripti, circumfusa turba lateri meo? Quin eam diducitis à me singuli vestris beneficiis, intercedendo, eximendo de nervo cives vestros, probibendo judicatos, addictosque duci; ex eo, quod affluit opibus vestris, sustinendo necessitates aliorum?* 10 *Sed quid ego vos, de vestro impendatis, hortor? Sortem aliam ferte, de capite deducite quod usuris pernumeratum est: jam nihilo mea turba, quam ullius, conspectior erit.* 11 *At enim, quid ita solus ego civium curam ago? nihilo magis quod respondeam, habeo, quam si quæras, quid ita solus Capitolium arcemque servaverim. Et tum universis, quam potui, opem tuli, & nunc singulis feram.* 12 *Nam quod ad thesauros Gallicos attinet, rem suapte natura facilem, difficilem interrogatio facit; cur enim quæ-*

u. c. 370. a. C. 382. *ritis quod scitis? cur quod in sinu vestro est, excuti jubetis potius, quam ponatis? nisi aliqua fraus subest; 13 quo magis argui præstigias jubetis vestras, eo plus vereor ne abstuleritis observantibus etiam oculos. Itaque non ego vobis, ut indicem prædas vestras, sed vos id cogendi estis, ut in medium proferatis.*

XVI. Quum mittere ambages, dictator juberet, & aut peragere verum indicium cogeret, aut fateri facinus insimulati falso crimine senatus, oblatæque vani furti invidiæ; negantem arbitrio inimicorum se locuturum, in vincula duci jussit. 2 Arreptus à viatore, *Jupiter*, inquit, *optime maxime, Junoque Regina, ac Minerva, cæterique Dii Deæque, qui Capitolium arcemque incolitis, siccine vestrum militem ac præsidem sinitis vexari ab inimicis? Hæc dextra, qua Gallos fudi à delubris vestris, jam in vinculis & catenis erit?* 3 Nullius nec oculi nec aures indignitatem ferebant: sed invicta sibi quædam patientissima justi imperii civitas fecerat; nec adversus dictatoriam vim aut tribuni plebis, aut ipsa plebs, attollere oculos aut hiscere audebant. 4 Conjecto in carcerem Manlio, satis constat, magnam partem plebis vestem mutasse, multos mortales capillum ac barbam promisisse, obversatamque vestibulo carceris mœstam turbam. 5 Dictator de Volscis triumphavit: invidiæque magis triumphus quam gloriæ fuit. Quippe domi, non militiæ, partum eum; actumque de cive, non de hoste, fremebant: unum defuisse tantum superbiæ, quod non M. Manlius ante currum sit ductus. 6 Jamque haud procul seditione res erat: cujus leniendæ caussa, postulante nullo, largitor voluntarius repente senatus factus, Satricum Coloniam duo millia civium Romanorum deduci jussit: bina jugera & semisses agri assignati. 7 Quod quum & parvum & paucis datum, & mercedem esse prodendi M. Manlii interpretarentur; remedio irritatur seditio: 8 &

Manlius in carcerem missus.

Satricum colonia.

magis insignis sordibus & facie reorum turba u. c. 370. a. C. 382.
aliana erat; amotusque post triumphum abdi-
one dictaturæ terror & linguam & animos li-
averat hominum.

XVII. Audiebantur itaque propalam voces ex- *Inconstantia plebis.*
brantium multitudini, *quod defensores suos in*
:ipitem semper locum favore tollat, deinde in ipso
rimine periculi destituat. 2 *Sic Sp. Cassium in*
us plebem vocantem, sic Sp. Mælium ab ore ci-
m, famem suis impensis propulsantem, oppressos:
M. Manlium, mersam & obrutam fœnore partem
itatis in libertatem ac lucem extrahentem, pro-
im inimicis. 3 *Saginare plebem populares suos, ut*
ilentur. Hoccine patiendum fuisse, si ad nutum
atoris non responderet vir consularis? Fingerent
ititum ante, atque ideo non habuisse quod tum
onderet: cui servo umquam mendacii pœnam
cula fuisse? 4 *Non obversatam esse memoriam*
lis illius, quæ penè ultima atque æterna nomini
nano fuerit? non speciem agminis Gallorum, per
peiam rupem scandentis? non ipsius M. Manlii,
lem eum armatum, plenum sudoris ac sanguinis,
penè Jove erepto ex hostium manibus vidissent?
:librisne farris gratiam servatori patriæ relatam?
quem prope cœlestem, cognomine certe Capitolino
ii parem fecerint, eum pati vinctum in carcere,
enebris, obnoxiam carnificis arbitrio ducere ani-
m? Adeo in uno omnibus satis auxilii fuisse; nul-
i opem in tam multis uni esse? 6 Jam ne nocte
dem turba ex eo loco dilabebatur, refracturos
carcerem minabantur: quum remisso, id quod
oturi erant, ex senatusconsulto Manlius vinculis *Manlius è carcere educitur.*
ratur. Quo facto non seditio finita, sed dux
itioni datus est. 7 Per eosdem dies Latinis &
nicis, simul colonis Circeiensibus, & à Veli- *Socii & coloni male habiti.*
purgantibus se Volsci crimine belli, captivos
repetentibus, ut suis legibus in eos animad-
terent, tristia responsa reddita: tristiora colo-

u. c. 370. a. C. 382. *ritis quod scitis? cur quod in sinu vestro est, excuti jubetis potius, quam ponatis? nisi aliqua fraus subest; 13 quo magis argui præstigias jubetis vestras, eo plus vereor ne abstuleritis observantibus etiam oculos. Itaque non ego vobis, ut indicem prædas vestras, sed vos id cogendi estis, ut in medium proferatis.*

XVI. Quum mittere ambages, dictator juberet, & aut peragere verum indicium cogeret, aut fateri facinus insimulati falso crimine senatus, oblatæque vani furti invidiæ; negantem arbitrio inimicorum se locuturum, in vincula duci jussit. *Manlius in carcerem missus.* 2 Arreptus à viatore, *Jupiter*, inquit, *optime maxime, Junoque Regina, ac Minerva, cæterique Dii Deæque, qui Capitolium arcemque incolitis, siccine vestrum militem ac præsidem sinitis vexari ab inimicis? Hæc dextra, qua Gallos fudi à delubris vestris, jam in vinculis & catenis erit?* 3 Nullius nec oculi nec aures indignitatem ferebant: sed invicta sibi quædam patientissima justi imperii civitas fecerat; nec adversus dictatoriam vim aut tribuni plebis, aut ipsa plebs, attollere oculos aut hiscere audebant. 4 Conjecto in carcerem Manlio, satis constat, magnam partem plebis vestem mutasse, multos mortales capillum ac barbam promisisse, obversatamque vestibulo carceris mœstam turbam. 5 Dictator de Volscis triumphavit: invidiæque magis triumphus quam gloriæ fuit. Quippe domi, non militiæ, partum eum; actumque de cive, non de hoste, fremebant: unum defuisse tantum superbiæ, quod non M. Manlius ante currum sit ductus. 6 Jamque haud procul seditione res erat: cujus leniendæ caussa, postulante nullo, largitor voluntarius repente senatus factus, *Satricum colonia.* Satricum Coloniam duo millia civium Romanorum deduci jussit: bina jugera & semisses agri assignati. 7 Quod quum & parvum & paucis datum, & mercedem esse prodendi M. Manlii interpretarentur; remedio irritatur seditio. 8 &

jam magis insignis sordibus & facie reorum turba Manliana erat; amotusque post triumphum abdicatione dictaturæ terror & linguam & animos liberaverat hominum. u. c. 370. a. C. 382.

XVII. Audiebantur itaque propalam voces exprobrantium multitudini, *quod defensores suos in præcipitem semper locum favore tollat, deinde in ipso discrimine periculi destituat. 2 Sic Sp. Cassium in agros plebem vocantem, sic Sp. Mælium ab ore civium, famem suis impensis propulsantem, oppressos: sic M. Manlium, mersam & obrutam fœnore partem civitatis in libertatem ac lucem extrahentem, proditum inimicis. 3 Saginare plebem populares suos, ut jugulentur. Hoccine patiendum fuisse, si ad nutum dictatoris non responderet vir consularis? Fingerent mentitum ante, atque ideo non habuisse quod tum responderet: cui servo umquam mendacii pœnam vincula fuisse? 4 Non obversatam esse memoriam noctis illius, quæ penè ultima atque æterna nomini Romano fuerit? non speciem agminis Gallorum, per Tarpeiam rupem scandentis? non ipsius M. Manlii, qualem eum armatum, plenum sudoris ac sanguinis, ipso penè Jove erepto ex hostium manibus vidissent? 5 Selibrisne farris gratiam servatori patriæ relatam? & quem prope cœlestem, cognomine certe Capitolino Jovi parem fecerint, eum pati vinctum in carcere, in tenebris, obnoxiam carnificis arbitrio ducere animam? Adeo in uno omnibus satis auxilii fuisse, nullam opem in tam multis uni esse?* 6 Jam ne nocte quidem turba ex eo loco dilabebatur, refracturosque carcerem minabantur: quum remisso, id quod erepturi erant, ex senatusconsulto Manlius vinculis liberatur. Quo facto non seditio finita, sed dux seditioni datus est. 7 Per eosdem dies Latinis & Hernicis, simul colonis Circeiensibus, & à Veliteris purgantibus se Volsci crimine belli, captivosque repetentibus, ut suis legibus in eos animadverterent, tristia responsa reddita: tristiora colo-

Inconstantia plebis.

Manlius è carcere educitur.

Socii & coloni male habiti.

u. c. 370. a. C. 382. nis, quod cives Romani patriæ oppugnandæ nefanda consilia miissent. 8 Non negatum itaque tantum de captivis; sed in quo ab sociis tamen temperaverant, denunciatum senatus verbis, facesserent propere ex urbe, ab ore atque oculis populi Romani, ne nihil eos legationis jus, externo non civi comparatum, tegeret.

u. c. 371. a. C. 381. Ser. Cornelio &c. Tribb. Mil.

XVIII. Recrudescente Manliana seditione, sub exitu anni comitia habita, creatique tribuni militum consulari potestate ex Patribus Ser. Cornelius Maluginensis tertium, P. Valerius Potitus iterum, M. Furius Camillus quintum, Ser. Sulpicius Rufus iterum, C. Papirius Crassus, T. Quintius Cincinnatus secundum. 2 Cujus principio anni, & Patribus & plebi peropportune externa pax data: plebi, quod non avocata delectu spem cepit, dum tam potentem haberet ducem, fœnoris expugnandi: Patribus, ne quo externo terrore avocarentur animi ab sanandis domesticis malis. 3 Igitur quum pars utraque acrior aliquanto coorta esset; jam in propinquum certamen aderat: & Manlius advocata domum plebe, cum principibus novandarum rerum interdiu, noctuque consilia agitat; plenior aliquanto animorum, irarumque, quam antea fuerat. 4 Iram accenderat ignominia recens in animo ad contumeliam inexperto; spiritus dabat, quod nec ausus esset idem in se dictator, quod in Sp. Mælio Cincinnatus Quintius fecisset: & vinculorum suorum invidiam non dictator modo abdicando dictaturam fugisset, sed ne senatus quidem sustinere potuisset. 5 His simul inflatus, exacerbatusque, jam per se accensos incitabat plebis animos: *Quousque tandem ignorabitis vires vestras, quas natura ne belluas quidem ignorare voluit? numerate saltem quot ipsi sitis, quot adversarios habeatis.* 6 *Si singuli singulos aggressuri essetis, tamen acrius crederem vos pro libertate, quam illos pro dominatione certaturos.*

Manliana seditio renovatur.

Oratio acerba Manlii in patricios.

Quot enim clientes circa singulos fuistis patronos, tot nunc adversus unum hostem eritis. u. c. 371. a. C. 381. *7 Ostendite modo bellum, pacem habebitis. Videant vos paratos ad vim, jus ipsi remittent. Audendum est aliquid universis, aut omnia singulis patienda. Quousque me circumspectabitis? 8 Ego quidem nulli vestrum deero. Ne fortuna mea desit, videte. Ipse vindex vester, ubi visum inimicis est, nullus repente fui: & vidistis in vincula duci universi eum, qui à singulis vobis vincula depuleram. 9 Quid sperem, si plus in me audeant inimici? an exitum Cassii, Maliique exspectem? Bene facitis, quod abominamini: Dii prohibebunt hæc: sed nunquam propter me de cœlo descendent. Vobis dent mentem oportet, ut prohibeatis: sicut mihi dederunt armato, togatoque, ut vos à barbaris hostibus, à superbis defenderem civibus. 10 Tam parvus animus tanti populi est, ut semper vobis auxilium adversus inimicos satis sit, nec ullum, nisi quatenus imperari vobis sinatis, certamen adversus Patres noritis? Nec hoc natura insitum vobis est, sed usu possidemini. 11 Cur enim adversus externos tantum animorum geritis, ut imperare illis æquum censeatis? quia consuestis cum eis pro imperio certare, adversus hos tentare magis, quam tueri libertatem. 12 Tamen qualescunque duces habuistis, qualescunque ipsi fuistis, omnia adhuc quantacunque petistis, obtinuistis; seu vi, seu fortuna vestra; tempus est jam majora conari. 13 Experimini modo & vestram felicitatem, & me (ut spero) feliciter expertum: minore negotio, qui imperet Patribus, imponetis, quam qui resisterent imperantibus, imposuistis. 14 Solo æquandæ sunt dictaturæ, consulatusque, ut caput attollere Romana plebes possit. Proinde adeste, prohibete jus de pecuniis dici; ego me patronum profiteor plebis, quod mihi cura mea & fides nomen induit. 15 Vos si quo insigni magis imperii, honorisve nomine vestrum appellabitis ducem, eo utemini potentiore ad*

u. c. 371. a. C. 381.

obtinenda ea quæ vultis. 16 Inde de regno agendi ortum initium dicitur: sed nec cum quibus, nec quem ad finem consilia pervenerint, sat planum traditur.

Senatûs in Manlium consilia.

XIX. At in parte altera senatus de secessione, in domum privatam, plebis, forte etiam in arce positam, & imminenti mole libertati, agitat. 2 Magna pars vociferantur, Servilio Ahala opus esse, qui non in vincula duci jubendo irritet publicum hostem, sed unius jactura civis, finiat intestinum bellum. 3 Decurritur ad leniorem verbis sententiam; vim tamen eandem habentem, Ut videant magistratus, ne quid ex perniciosis consiliis M. Manlii respublica detrimenti capiat. 4 Tum tribuni consulari potestate, tribunique plebei (nam & quia eundem & suæ potestatis, quem libertatis omnium finem cernebant, Patrum auctoritati se dediderant) hi tum omnes quid opus facto sit, consultant. 5 Quum præter vim & cædem nihil cuiquam occurreret; eam autem ingentis dimicationis fore appareret; tum M. Mænius & Q. Publilius tribuni plebis, 6 *Quid Patrum & plebis certamen facimus, quod civitatis esse adversus unum pestiferum civem debet? Quid cum plebe aggredimur eum, quem per ipsam plebem tutius aggredi est, ut suis ipse oneratus viribus ruat?* 7 *Diem dicere ei, nobis in animo est; nihil minus populare quam regnum est. Simul multitudo illa non secum certari viderint, & ex advocatis judices facti erunt: & accusatores de plebe, patricium reum intuebuntur, & regni crimen in medio; nulli magis, quam libertati favebunt suæ.*

Manlio dies dicitur.

XX. Approbantibus cunctis, diem Manlio dicunt; quod ubi est factum, primo commota plebs est, utique postquam sordidatum reum viderunt: 2 nec cum eo non modo patrum quemquam, sed ne cognatos quidem aut affines, postremo ne fratres quidem A. & T. Manlios: quod ad eum

diem

diem nunquam usu venisset, ut in tanto discrimine non & proximi vestem mutarent. 3 Appio Claudio in vincula ducto, C. Claudium inimicum, Claudiamque omnem gentem sordidatam fuisse; consensu opprimi popularem virum: quod primus à Patribus ad plebem defecisset. 4 Quum dies venit, quæ præter cœtus multitudinis seditiosasque voces, & largitionem & fallax indicium, pertinentia proprie ad regni crimen, ab accusatoribus objecta sint reo, apud neminem auctorem invenio. 5 Nec dubito haud parva fuisse, quum damnandi mora plebi non in caussa, sed in loco fuerit. Illud notandum videtur, ut sciant homines, quæ & quanta decora fœda cupiditas regni, non ingrata solum, sed invisa etiam reddiderit. 6 Homines prope quadringentos produxisse dicitur, quibus sine fœnore expensas pecunias tulisset, quorum bona venire, quos duci addictos prohibuisset. 7 Ad hæc, decora quoque belli non commemorasse tantum, sed protulisse etiam conspicienda; spolia hostium cæsorum ad triginta, dona imperatorum ad quadraginta: in quibus insignes duas murales coronas, civicas octo. 8 Ad hæc servatos ex hostibus cives produxisse; inter quos C. Servilium magistrum equitum absentem nominatum: & quum ea quoque, quæ bello gesta essent, pro fastigio rerum, oratione etiam magnifica facta dictis æquando memorasset; nudasse pectus insigne cicatricibus bello acceptis; 9 & identidem Capitolium spectans, Jovem Deosque alios devocasse ad auxilium fortunarum suarum: precatusque esse, ut quam mentem sibi Capitolinam arcem protegenti ad salutem populi Romani dedissent, eam populo Romano in suo discrimine darent: & orasse singulos, universosque, ut Capitolium atque arcem intuentes, ut ad Deos immortales versi, de se judicarent. 10 In Campo Martio quum centuriatim popu-

u. c. 371. a. C. 381.

Manlii defensio.

u. c. 371. a. C. 381. lus citaretur, & reus ad Capitolium manus tendens, ab hominibus ad Deos preces avertisset; apparuit tribunis, nisi oculos quoque hominum liberassent ab tanti memoria decoris, numquam fore in præoccupatis beneficio animis vero crimini locum. 11 Ita prodicta die, in Petelinum lucum extra portam Flumentanam, unde conspectus in Capitolium non esset, concilium populi indictum est; ibi crimen valuit, & obstinatis animis triste judicium, invisumque etiam judicibus factum. 12 Sunt qui per duumviros, qui de perduellione anquirerent, creatos, auctores sint; damnatum tribuni de saxo Tarpeio dejecerunt: locusque idem in uno homine & eximiæ gloriæ monimentum, & pœnæ ultimæ fuit. 13 Adjectæ mortuo notæ sunt: publica una; quod, quum domus ejus fuisset, ubi nunc ædes atque officina Monetæ est; latum ad populum est, ne quis patricius in arce, aut Capitolio habitaret: 14 gentilicia altera; quod gentis Manliæ decreto cautum est, ne quis deinde M. Manlius vocaretur. Hunc exitum habuit vir, nisi in libera civitate natus esset, memorabilis. 15 Populum brevi, postquam periculum ab eo nullum erat, per se ipsas recordantem virtutes desiderium ejus tenuit; pestilentia etiam brevi consecuta, nullis occurrentibus tantæ cladis caussis, ex Manliano supplicio magnæ parti videri orta: 16 *Violatum Capitolium esse sanguine servatoris; nec Diis cordi fuisse pœnam ejus oblatam prope oculis suis, à quo sua templa erepta è manibus hostium essent.*

Damnatio.

u. c. 372. a. C. 380. L. Valerio & c. Tribb. Mil. XXI. Pestilentiam inopia frugum, & vulgatam utriusque mali famam, anno insequente multiplex bellum excepit, L. Valerio quartum, A. Manlio tertium, Ser. Sulpicio tertium, L. Lucretio, L. Æmilio tertium, M. Trebonio, tribunis militum consulari potestate. 2 Hostes novi, præter Volscos, velut sorte quadam prope in æ-

Novi hostes.

ternum exercendo Romano militi datos, Circeiosque & Velitras colonias; jamdiu molientes defectionem, & suspectum Latium, Lanuvini etiam, quæ fidelissima urbs fuerat, subito exorti. 3 Id Patres rati contemptu accidere, quod Veliternis civibus suis tamdiu impunita defectio esset; decreverunt, ut primo quoque tempore ad populum ferretur de bello eis indicendo; 4 ad quam militiam quo paratior plebes esset, quinque viros Pomptino agro dividendo, & triumviros Nepete coloniæ deducendæ creaverunt. 5 Tum ut bellum juberent, latum ad populum est: & nequicquam dissuadentibus tribunis plebis, omnes tribus bellum jusserunt. 6 Apparatum eo anno bellum est: exercitus propter pestilentiam non eductus; eaque cunctatio colonis spatium dederat deprecandi senatum: & magna hominum pars eo, ut legatio supplex Romam mitteretur, inclinabat; 7 ni privato (ut fit) periculo publicum implicitum esset, auctoresque defectionis ab Romanis, metu ne soli crimini subjecti, piacula iræ Romanorum dederentur, avertissent colonias à consiliis pacis. 8 Neque in senatu solum per eos legatio impedita est, sed magna pars plebis incitata, ut prædatum in agrum Romanum exirent; hæc nova injuria exturbavit omnem spem pacis. 9 De Prænestinorum quoque defectione, eo anno primum fama exorta: arguentibusque eos Tusculanis, & Gabinis, & Lavicanis, quorum in fines incursatum erat, ita placide ab senatu responsum est, ut minus credi de criminibus, quia nollent ea vera esse, appareret.

u. c. 372. a. C. 380.

Nepete colonia.

XXII. Insequenti anno Sp. & L. Papirii, novi tribuni militum consulari potestate, Velitras legiones duxere; quatuor collegis Ser. Cornelio Maluginense quartum, Q. Servilio, Ser. Sulpicio, L. Æmilio quartum, tribunis ad præsidium urbis, & si qui ex Etruria novi motus nunciaren-

u. c. 373 a. C. 379. Sp. & L. Papirii &c. Tribb. Mil.

u. c. 373. a. C. 379. Velitrenses victi. tur (omnia enim inde suspecta erant) relictis. 2 Ad Velitras adversus majora penè auxilia Prænestinorum, quam ipsam colonorum multitudinem secundo prœlio pugnatum est; ita ut propinquitas urbis hosti & caussa maturioris fugæ, & unum ex fuga receptaculum esset. 3 Oppidi oppugnatione tribuni abstinuere: quia & anceps erat, nec in perniciem coloniæ pugnandum censebant. Litteræ Romam ad senatum, cum victoriæ nunciis, acriores in Prænestinum quam in Veliternum hostem, missæ. *Prænestinis bellum indictum.* 4 Itaque ex senatusconsulto, populique jussu, bellum Prænestinis indictum: qui conjuncti Volscis anno insequente Satricum coloniam populi Romani pertinaciter à colonis defensam vi expugnarunt, fœdeque in captis exercuere victoriam. *u. c. 374. a. C. 378. M. Furio Camillo &c. Tribb. Mil. Bellum Volscum.* 5 Eam rem ægre passi Romani, M. Furium Camillum septimum tribunum militum creavere; additi collegæ, A. & L. Postumii Regillenses, ac L. Furius, cum L. Lucretio, & M. Fabio Ambusto. 6 Volscum bellum M. Furio extra ordinem decretum; adjutor ex tribunis sorte L. Furius datur; non tam è republica quam ut collegæ materia ad omnem laudem esset: & publice, quod rem temeritate ejus prolapsam restituit: & privatim, quod ex errore gratiam potius ejus sibi quam suam gloriam petiit. 7 Exactæ jam ætatis Camillus erat, comitiisque jurare parato in verba excusandæ valetudini solita, consensus populi restiterat: sed vegetum ingenium in vivido pectore vigebat, virebatque integris sensibus, & civiles jam res haud magnopere obeuntem bella excitabant. 8 Quatuor legionibus quaternûm millium scriptis, exercitu indicto ad portam Esquili-

XXII. 6. *Non tam è republica, quàm ut collegæ &c.*] Non fuit hoc consilium Senatûs, quasi divinasset quod futurum erat. Est hic Ut ἐκβατικὸν, ut loquuntur Grammatici, quo eventus significatur, non animus eorum qui rem faciunt. Possent exempla ejus rei adferri, ex Scriptoribus antiquis, etiam Ethnicis, quamvis apud sacros frequentius occurrant.

nam in posterum diem, ad Satricum profectus; ibi cum expugnatores coloniæ haud quaquam perculsi, fidentes militum numero, quo aliquantum præstabant, opperiebantur; 9 postquam approquinquare Romanos senserunt, extemplo in aciem procedunt; nihil dilaturi quin periculum summæ rerum facerent: ita paucitati hostium, nihil artes imperatoris unici, quibus solis confiderent, profuturas esse.

u. c. 374. a. C. 378.

XXIII. Idem ardor & in Romano exercitu erat, & in altero duce: nec præsentis dimicationis fortunam ulla res, præterquam unius viri consilium atque imperium, morabatur: qui occasionem juvandarum ratione virium trahendo bello quærebat. 2 Eo magis hostis instare: nec jam pro castris tantum suis explicare aciem, sed procedere in medium campi, & vallo prope hostium signa inferendo, superbam fiduciam virium ostentare. 3 Id ægre patiebatur Romanus miles: multo ægrius alter ex tribunis militum L. Furius ferox cum ætate & ingenio, tum multitudinis, ex incertissimo sumentis animos, spe inflatus. 4 Hic per se jam milites incitatos insuper instigabat, elevando, qua una poterat, ætate auctoritatem collegæ: *Juvenibus bella data* dictitans, *& cum corporibus vigere & deflorescere animos*; 5 *Cunctatorem ex acerrimo bellatore factum: & qui adveniens castra, urbesque primo impetu rapere sit solitus: eum residem intra vallum tempus terere: quid accessurum suis, decessurumve hostium viribus sperantem?* 6 *quam occasionem, quod tempus, quem insidiis instruendis locum? frigere ac torpere senis consilia.* 7 *Sed Camillo, tum vitæ satis, tum gloriæ esse; quid attinere cum mortali corpore uno, civitatis, quam immortalem esse deceat, pati consenescere vires?* 8 His sermonibus tota in se averterat castra; & quum omnibus locis posceretur pugna, *Sustinere*, inquit, *M. Furi, non possumus militum impetum: &*

L. Furii temeritas.

u. c. 374. a. C. 378. *hostis, cujus animos cunctando auximus, jam minime toleranda superbia insultat. Cede unus omnibus, & patere te vinci consilio, ut maturius bello vincas.* 9 Ad ea Camillus, *Quæ bella suo unius auspicio gesta ad eam diem essent, negare in eis neque se, neque populum Romanum, aut consilii sui, aut fortunæ pœnituisse; nunc scire se collegam habere jure, imperioque parem, vigore ætatis præstantem.* 10 *Itaque se quod ad exercitum attineat, regere consuesse, non regi; collegæ imperium se non posse impedire. Diis bene juvantibus ageret, quod e republica duceret.* 11 *Ætati suæ se veniam etiam petere, ne in prima acie esset; quæ senis munia in bello sint, iis se non defuturum. Id à Diis immortalibus precari, ni qui casus suum consilium laudabile efficiat.* 12 Nec ab hominibus salutaris sententia, nec ab Diis tam piæ preces auditæ sunt; primam aciem auctor pugnæ instruit, subsidia Camillus firmat, validamque stationem pro castris opponit; ipse edito loco, spectator intentus in eventu alieni consilii constitit.

Dolo capiuntur Romani.

XXIV. Simul primo concursu concrepuere arma, hostis dolo, non metu, pedem retulit; 2 lenis ab tergo clivus erat inter aciem & castra: &, quod multitudo suppeditabat, aliquot validas cohortes in castris armatas instructasque reliquerant, quæ inter commissum jam certamen, ubi vallo appropinquasset hostis, erumperent. 3 Romanus cedentem hostem effuse sequendo, in locum iniquum pertractus, opportunus huic eruptioni fuit; versus itaque in victorem terror, & novo hoste, & supina valle Romanam inclinavit aciem. 4 Instant Volsci recentes: qui è castris impetum fecerant, integrant & illi pugnam, qui simulata cesserant fuga. Jam non recipiebat se Romanus miles, sed immemor recentis ferociæ, veterisque decoris, terga passim dabat, atque effuso cursu castra repetebat, 5 quum Camillus, subjectus à circumstantibus in equum, & raptim subsidiis op-

positis, *Hæc est*, inquit, *milites, pugna quam poposcitis? Quis homo, quis Deus est, quem accusare possitis? vera illa temeritas, vestra ignavia hæc est.* 6 *Secuti alium ducem, sequimini nunc Camillum, & quod ductu meo soletis, vincite. Quid vallum & castra spectatis? neminem vestrûm illa, nisi victorem, receptura sunt.* 7 Pudor primo tenuit effusos: inde, ut circumagi signa, obvertique aciem viderunt in hostem, & dux, præterquam quod tot insignis triumphis, etiam ætate venerabilis, inter prima signa (ubi plurimus labor, periculumque erat) se offerebat; increpare singuli se quisque & alios, & adhortatio invicem totam alacri clamore pervasit aciem. 8 Neque alter tribunus rei defuit: sed missus à collega restituente peditum aciem ad equites, non castigando (ad quam rem leviorem auctorem eum culpæ societas fecerat) sed ab imperio totus ad preces versus, orare singulos, universosque, *ut se reum fortuna ejus diei crimine eximerent.* 9 *Abnuente ac prohibente collega, temeritatis me omnium potius socium, quam unius prudentiæ dedi. Camillus in utraque vestra fortuna suam gloriam videt: ego, ni restituitur pugna (quod miserrimum est) fortunam cum omnibus, infamiam solus sentiam.* 10 Optimum visum est in fluctuantem aciem tradi equos, & pedestri pugna invadere hostem. Eunt insignes armis animisque, qua premi parte maxime peditum copias vident; nihil neque apud duces, neque apud milites remittitur à summo certamine animi. 11 Sensit ergo eventus virtutis enixæ opem: & Volsci, qua modo simulato metu cesserant, ea in veram fugam effusi, magna pars & in ipso certamine, & post in fuga cæsi: cæteri in castris, quæ capta eodem impetu sunt, plures tamen capti quam occisi.

u. c. 374. a. C. 378. Camillus restituit aciem.

Victi Volsci.

XXIV. 10. *in fluctuantem aciem*] Rectè Gronovius, *inter fluctuantem aciem*, sed mirum est equites peditibus æquatos, nisi hostes ipsi equitatu caruerint; quod non semel observavimus.

u. c. 374. *a. C. 378.* XXV. Ubi in recensendis captivis quum Tusculani aliquot noscitarentur, secreti ab aliis ad tribunos adducuntur, percunctantibusque fassi, publico consilio se militasse; 2 cujus tam vicini belli metu Camillus motus, extemplo se Romam captivos ducturum ait, ne Patres ignari sint Tusculanos ab societate descisse; castris exercituique interim, si videatur, præsit collega. 3 Documento unus dies fuerat, ne sua consilia melioribus præferret; nec tamen aut ipsi, aut in exercitu cuiquam satis placato animo Camillus laturus culpam ejus videbatur, qua data in tam præcipitem casum respublica esset; 4 & tum in exercitu, tum Romæ constans omnium fama erat, quum varia fortuna in Volscis gesta res esset, adversæ pugnæ, fugæque in L. Furio culpam, secundæ decus omne penes M. Furium esse. 5 Introductis in senatum captivis, quum *Bellum in Tusculanos.* bello persequendos Tusculanos Patres censuissent, Camilloque id bellum mandassent: adjutorem sibi ad eam rem unum petit: permissoque, ut ex collegis optaret, quem vellet, contra spem omnium L. Furium optavit; 6 qua moderatione animi cum collegæ levavit infamiam, tum sibi gloriam ingentem peperit. Nec fuit cum Tusculanis bellum: pace constanti vim Romanam arcuerunt, quam armis non poterant. 7 Intrantibus fines Romanis, non dimigratum ex propinquis itineri locis, non cultus agrorum intermissus: patentibus portis urbis, togati obviam frequentes imperatoribus processere: commeatus exer- *Frustra, non repugnantibus Tusculanis.* citui comiter in castra ex urbe & ex agris devehitur. 8 Camillus castris ante portas positis, eademne forma pacis, quæ in agris ostentaretur, etiam intra mœnia esset, scire cupiens, 9 ingressus urbem, ubi patentes januas, & tabernis apertis, proposita omnia in medio vidit; intentosque opifices suo quemque operi, & ludos litterarum

strepere discentium vocibus, ac repletas semitas, inter vulgus aliud puerorum & mulierum huc atque illuc euntium, qua quemque suorum usuum caussæ ferrent: 10 nihil usquam, non pavidis modo, sed ne mirantibus quidem simile; circumspiciebat omnia, inquirens oculis, ubinam bellum fuisset: 11 adeo nec amotæ rei usquam, nec oblatæ ad tempus vestigium ullum erat: sed ita omnia constante tranquilla pace, ut eo vix fama belli perlata videri posset. u. c. 374. a. C. 378.

XXVI. Victus igitur patientia hostium, senatum eorum vocari jussit. *Soli adhuc*, inquit, *Tusculani vera arma, verasque vires, quibus ab ira Romanorum vestra tutaremini, invenistis; ite Romam ad senatum;* 2 *æstimabunt Patres, utrum plus ante pœnæ, an nunc veniæ meriti sitis; non præcipiam gratiam publici beneficii; deprecandi potestatem à me habueritis, precibus eventum vestris senatus, quem videbitur, dabit.* 3 Postquam Romam Tusculani venerunt, senatusque paulo ante fidelium sociorum mœstus in vestibulo curiæ est conspectus, moti extemplo Patres, vocari eos jam tum hospitaliter magis, quam hostiliter jussere. 3 Dictator Tusculanus ita verba fecit: *Quibus bellum indixistis, intulistisque, Patres conscripti, sicut nunc videtis nos stantes in vestibulo curiæ vestræ, ita armati, paratique obviam imperatoribus, legionibusque vestris processimus.* 4 *Hic noster, hic plebis nostræ habitus fuit, eritque semper, nisi si quando à vobis, proque vobis, arma acceperimus. Gratias agimus & ducibus vestris & exercitibus, quod oculis magis quam auribus crediderunt: & ubi nihil hostile erat, ne ipsi quidem fecerunt.* 5 *Pacem quam nos præstitimus, eam à vobis petimus: bellum eo, sicubi est, avertatis precamur. In nos quid arma polleant vestra, si patiendo experiundum est, inermes experiemur. Hæc mens nostra est; Dii immortales facient, tam felix quam pia.* 6 *Quod ad crimina attinet, quibus moti bellum* *Placantur Romani.*

u. c. 374. a. C. 378.

indixistis; etsi revicta rebus, verbis confutare nihil attinet; tamen etiamsi vera sint, vel fateri nobis ea, quum tam evidenter pœnituerit, tutum censemus. Peccetur in vos, dum digni sitis, quibus ita satisfiat. 7 Tantum fere verborum ab Tusculanis factum. Pacem in præsentia, nec ita multo post civitatem etiam impetraverunt; ab Tusculo legiones reductæ.

XXVII. Camillus consilio & virtute in Volsco bello, felicitate in Tusculana expeditione, utrobique singulari adversus collegam patientia & moderatione insignis, magistratu abiit; 2 creatis tribunis militaribus in insequentem annum, L. & P. Valeriis, Lucio quintum, Publio tertium, & C. Sergio tertium, L. Menenio secundum: Sp. Papirio, Ser. Cornelio Maluginense. 3 Censoribus quoque eguit annus: maxime propter incertam famam æris alieni; aggravantibus summam etiam invidiæ ejus tribunis plebis, quum ab iis elevaretur, quibus fide magis quam fortuna debentium laborare creditum videri expediebat.

u. c. 375. a. C. 377. L. & P. Valeriis &c. Tribb. Mil. Maximum æs alienum Romæ.

4 Creati censores, C. Sulpicius Camerinus, Sp. Postumius Regillensis; cœptaque jam res morte Postumii, quia collegam sufficí censori religio erat, interpellata est. 5 Igitur quum Sulpicius abdicasset se magistratu, censores alii vitio creati non gesserunt magistratum; tertios creari (velut Diis non accipientibus in eum annum censuram) religiosum fuit. 6 Eam vero ludificationem plebis tribuni ferendam negabant. *Fugere senatum testes, tabulas publicas, census cujusque, quia nolint conspici summam æris alieni, quæ indicatura sit demersam partem à parte civitatis: quum interim obæratam plebem objectari aliis atque aliis hostibus.* 7 *Passim jam sine ullo discrimine bella quæri; ab Antio Satricum, ab Satrico Velitras, inde Tusculum legiones ductas; Latinis, Hernicis, Prænestinis jam intentari arma; civium magis quam hostium odio,*

Censores creati, frustra.

Consilia de minuendo ære alieno.

ut in armis terant plebem, nec respi are in urbe, aut per otium libertatis meminisse sinant, aut consistere in concione, ubi aliquando audiant vocem tribuniciam de levando fœnore, & fine aliarum injuriarum agentem. u. c. 375 a. C. 377. 8 *Quod si sit animus plebi memor patrum libertatis, se nec addici quemquam civem Romanum, ob creditam pecuniam, passuros; neque delectum haberi, donec inspecto ære alieno, initaque ratione minuendi ejus, sciat unusquisque quid sui, quid alieni sit: supersit sibi liberum corpus, an id quoque nervo debeatur.* 9 Merces seditionis proposita confestim seditionem excitavit: nam & addicebantur multi, & ad Prænestini famam belli novas legiones scribendas Patres censuerant; quæ utraque simul auxilio tribunicio, & consensu plebis impediri cœpta. *Bellum Prænestinum.* 10 Nam neque duci addictos tribuni sinebant, neque juniores nomina dabant, quum Patribus minor præsens cura creditæ pecuniæ juris exsequendi, quam delectus esset: quippe jam à Præneste profectus hostis in agro Sabino consedisse nunciabatur. 11 Interim tribunos plebis fama ea ipsa irritaverat magis ad susceptum certamen, quam deterruerat; neque aliud ad seditionem exstinguendam in urbe, quam prope illatum mœnibus ipsis bellum valuit.

XXVIII. Nam quum esset Prænestinis nunciatum nullum exercitum conscriptum Romæ, nullum ducem certum esse, Patres ac plebem in semetipsos versos; 2 occasionem rati duces eorum, raptim agmine facto, pervastatis protinus agris, ad portam Collinam signa intulere. 3 Ingens in urbe trepidatio fuit; conclamatum *ad arma*, concursumque in muros atque portas est: tandemque ab seditione ad bellum versi, dicta-

XXVII. 10. *Quum Patribus &c.*] Delet J. F. Gronovius *quum* & sic distinguit: *nomina dabant. Patribus* &c. Fortè legendum *dum*, nec opus erit, cum eodem in sequentibus, *esset* in *esse* mutare. Sed cum illo *profectus hostis* scripsimus, quoniam ita habent MSS. Codd.

U. C. 375. a C. 377. T. Quintius Dictator. torem T. Quintium Cincinnatum creavere. 4 Is magistrum equitum A. Sempronium Atratinum dixit. Quod ubi auditum est, (tantus ejus magistratus terror erat) simul hostes à mœnibus recessere, & juniores Romani ad edictum sine detrectatione convenere. 5 Dum conscribitur Romæ exercitus, castra interim hostium haud procul Allia flumine posita, inde agrum late populantes fatalem se urbi Romanæ locum cepisse, inter se jactabant: 6 *similem pavorem inde ac fugam fore, ac bello Gallico fuerit. Etenim, si diem contactum religione, insignemque nomine ejus loci timeant Romani, quanto magis Alliensi die Alliam ipsam, monumentum tantæ cladis, reformidaturos? Species profecto his ibi truces Gallorum, sonumque vocis, in oculis atque in auribus fore.* 7 Has inanium rerum inanes ipsas volventes cogitationes, fortunæ loci delegaverant spes suas. Romani contra, *Ubicunque esset Latinus hostis, satis scire eum esse, quem ad Regillum lacum devictum, centum annorum pace obnoxia tenuerint.* 8 *Locum insignem memoria cladis irritaturum se potius ad delendam memoriam dedecoris, quam ut timorem faciat, ne qua terra sit nefasta victoria sua.* 9 *Quin ipsi Galli si offerantur, illo loco se ita pugnaturos, ut Romæ pugnaverint in repetenda patria, ut postero die ad Gabios; tunc, quum effecerint, ne quis hostis, qui mœnia Romana intrasset, nuncium secundæ adversæque fortunæ domum perferret.*

XXIX. His utrimque animis, ad Alliam ventum est. Dictator Romanus, postquam in conspectu hostes erant instructi intentique, *Videsne tu*, inquit, *A. Semproni*, *loci fortuna illos fretos ad*

XXVIII. 7. *Pace obnoxiâ*] Hæc verba monent de re à *Livio* omissa, qui leges fœderis cum Latinis facti, aut pacis eis concessæ prætermisit; quod non minus ad historiam pertinet, quàm descriptiones prœliorum, quæ plerumque dubiæ sunt. *Centum annos* hic dicit pro cxx, ex ipsius sententia, cùm prœlium ad lacum Regillum commissum statuat anno U. C. CCLV.

Alliam constitisse? nec illis Dii immortales certioris quicquam fiduciæ, majorisve quod sit auxilii dederint. [2] *At tu, fretus armis, animisque, concitatis equis invade mediam aciem: ego cum legionibus, in turbatos trepidantesque inferam signa. Adeste Dii testes fœderis: & expetite pœnas debitas simul vobis violatis, nobisque per vestrum numen deceptis.* [3] Non equitem, non peditem sustinuere Prænestini: primo impetu ac clamore dissipati ordines sunt. Dein postquam nullo loco constabat acies, terga vertunt: consternatique, & præter castra etiam sua pavore prælati, non prius se ab effuso cursu sistunt, quam in conspectu Præneste fuit. 4 Ibi ex fuga dissipati, locum, quem tumultuario opere communirent, capiunt: ne, si intra mœnia se recepissent, extemplo ureretur ager, depopulatisque omnibus obsidio urbi inferretur. 5 Sed postquam, direptis ad Alliam castris, victor Romanus aderat, id quoque munimentum relictum: & vix mœnia tuta rati, oppido se Præneste includunt. 6 Octo præterea oppida erant sub ditione Prænestinorum: ad ea circumlatum bellum: deincepsque haud magno certamine captis, Velitras exercitus ductus. 7 Eæ quoque expugnatæ; tum ad caput belli Præneste ventum. Id non vi, sed per deditionem receptum est. [8] T. Quintius semel acie victor, binis castris hostium, novem oppidis vi captis, Præneste in deditionem accepto, Romam revertit: triumphansque signum Præneste devectum Jovis Imperatoris in Capitolium tulit. 9 Dedicatum est inter cellam Jovis ac Minervæ: tabulaque sub eo fixa, monumentum rerum ge-

u. c. 375. a. C. 377.

Vincuntur Prænestini.

Oppida Prænestinorum capta.

Præneste receptum.

Jupiter Imp.

XXIX. 1. *Loci fortuna*] Rectè hoc irridet Dictator Romanus, sed cur *dici fortunam* quamdam malam adnexam putabant, potiùs quàm loco? Vide hujus Libri Caput I.

XXIX. 3. *Præter castra etiam sua*] Hujus loquutionis haberemus exemplum apud *Terentium*, si per librarios licuisset, qui Phorm. Act. V. S. II. 3. corruperunt proverbium militare: *ita fugias, ne præter castra*, ex simili huic eventu notum. Scripserunt enim *casam* pro *castra*.

U. c. 375. a. C. 377. ſtarum, his ferme inciſa literis fuit: *Jupiter atque divi omnes hoc dederunt, ut T. Quintius dictator oppida novem caperet.* 10 Die vigeſima quam creatus erat, dictatura ſe abdicavit.

U. c. 376. a. C. 376. P. & C. Manliis &c. Tribb. Mil. XXX. Comitia inde habita tribunorum militum conſulari poteſtate: quibus æquatus patriciorum plebeiorumque numerus. 2 Ex patribus creati, P. & C. Manlii, cum L. Julio: plebes C. Sextilium, M. Albinium, L. Antiſtium dedit. 3 Manliis, quod genere plebeios, gratia Julium anteibant, Volſci provincia, ſine ſorte, ſine comparatione extra ordinem data: cujus & ipſos poſtmodo, & Patres, qui dederant, pœnituit. 4 Inexplorato, pabulatum cohortes miſere; quibus velut circumventis, quum id falſo nunciatum eſſet; dum præſidio ut eſſent, citati feruntur, ne auctore quidem aſſervato, qui eos, hoſtis Latinus pro milite Romano, fruſtratus erat; ipſi in *Manlii male rem gerunt.* inſidias præcipitavere. 5 Ibi dum iniquo loco ſola virtute militum reſtantes cæduntur cæduntque, caſtra interim Romana jacentia in campo, ab altera parte hoſtes invaſere. 6 Ab ducibus utrobique proditæ temeritate atque inſcitia res; quicquid ſuperfuit fortunæ populi Romani, id militum etiam ſine rectore ſtabilis virtus tutata eſt. 7 Quæ ubi Romam ſunt relata, primum dictatorem dici placebat: deinde, poſtquam quietæ res ex Volſcis afferebantur, & apparuit neſcire eos victoria & tempore uti, revocati etiam inde exercitus ac duces: 8 otiumque inde, quantum à Volſcis, fuit; id modo extremo anno tumultuatum, quod Præneſtini concitatis Latinorum populis re*Setia Colonia.* bellarunt. 9 Eodem anno Setiam, ipſis querentibus penuriam hominum, novi coloni aſcripti. Rebuſque haud proſperis bello, domeſtica quies, quam tribunorum militum ex plebe gratia majeſtaſque inter ſuos obtinuit, ſolatium fuit.

XXXI. Inſequentis anni principia ſtatim ſedi-

tione ingenti arsere; tribunis militum consulari potestate, Sp. Furio, Q. Servilio secundum, C. Licinio, P. Clœlio, M. Horatio, L. Geganio. 2 Erat autem & materia & caussa seditionis æs alienum: cujus noscendi gratia, Sp. Servilius Priscus, Q. Clœlius Siculus censores facti, ne rem agerent, bello impediti sunt. 3 Namque trepidi nuncii primo, fuga deinde ex agris legiones Volscorum ingressas fines popularique passim Romanum agrum, attulere. 4 In qua trepidatione tantum abfuit, ut civilia certamina terror externus cohiberet, ut contra eo violentior potestas tribunicia impediendo delectui esset: donec conditiones impositæ Patribus, ne quis, quoad bellatum esset, tributum daret, aut jus de pecunia credita diceret. 5 Eo laxamento plebi sumpto, mora delectui non est facta. Legionibus novis scriptis, placuit duos exercitus in agrum Volscum legionibus divisis duci. Sp. Furius, M. Horatius dextrorsus maritimam oram atque Antium, Q. Servilius, & L. Geganius læva ad montes Ecetram pergunt. 6 Neutra parte hostis obvius fuit. Populatio itaque non illi vagæ similis, quam Volscus latrocinii more, discordia hostium fretus, & virtutem metuens, per trepidationem raptim fecerat: sed ab justo exercitu, justa ira, facta; spatio quoque temporis gravior. 7 Quippe à Volscis timentibus, ne interim exercitus ab Roma exiret, incursiones in extrema finium factæ erant: Romano contra etiam in hostico morandi erat caussa, ut hostem ad certamen eliceret. 8 Itaque omnibus passim tectis agrorum, vicisque etiam quibusdam exustis, non arbore frugifera, non satis in spem frugum relictis, omni, quæ extra mœnia fuit, hominum pecudumque præda abacta, Romam utrimque exercitus reducti.

u. c. 377. a. C. 375. Sp. Furio &c. Tribb. Mil. Seditiones ob æs alienum.

Volscorum agri diripiuntur.

XXXII. Parvo intervallo ad respirandum debitoribus dato, postquam quietæ res ab hostibus

u. c. 377. a. C. 375. erant, celebrari de integro jurisdictio: & tantum abesse spes veteris levandi fœnoris, ut tributo novum fœnus contraheretur, in murum à censoribus locatum saxo quadrato faciundum. 2 Cui succumbere oneri coacta plebes; quia quem delectum impedirent, non habebant tribuni plebis.

u. c. 378. a. C. 374. L. Æmilio &c. Tribb. Mil. 3 Tribunos etiam militares patricios omneis coacta principum opibus fecit, L. Æmilium, P. Valerium quartum, C. Veturium, Ser. Sulpicium, L. & C. Quintios Cincinnatos. 4 Iisdem opibus obtinuere, ut adversus Latinos, Volscosque, qui conjunctis legionibus ad Satricum castra habebant, nullo impediente omnibus junioribus sacramento adactis, tres exercitus scriberent: 5 unum, ad præsidium urbis; alterum, qui, si quis alibi motus exstitisset, ad subita belli mitti posset; tertium longe validissimum P. Valerius & L. Æmilius ad Satricum duxere, 6 ubi quum aciem instructam hostium, loco æquo invenissent, extemplo pugnatum: & ut nondum satis claram victoriam, sic prosperæ spei pugnam imber ingentibus procellis fusus diremit. *Volsci & Latini fusi.* 7 Postero die iterata pugna: & aliquamdiu æqua virtute fortunaque Latinæ maxime legiones, longa societate militiam Romanam edoctæ, restabant. 8 Eques immissus ordines turbavit; turbatis signa peditum illata: quantumque Romana se invexit acies, tantum hostes gradu demoti; & ut semel inclinavit pugna, jam intolerabilis Romana vis erat. 9 Fusi hostes, quum Satricum, quod duo millia inde aberat, non castra peterent, ab equitatu maxime cæsi; castra capta, direptaque. 10 Ab Satrico nocte, quæ prœlio proxima fuit, fugæ simili agmine petunt Antium: & quum Romanus exercitus prope vestigiis sequeretur, plus tamen timor, quam ira celeritatis habuit. 11 Prius itaque mœnia intravere hostes, quam Romanus extrema agminis carpere aut morari posset: inde aliquot dies

vastando

vastando agro absumpti ; nec Romanis satis instructis apparatu bellico ad mœnia aggredienda, nec illis ad subeundum pugnæ casum. *u. c. 378* *a. C. 374*

XXXIII. Seditio tum inter Antiates, Latinosque coorta ; quum Antiates victi malis, subactique bello, in quo & nati erant & consenuerant, deditionem spectarent : 2 Latinos ex diutina pace nova defectio recentibus adhuc animis ferociores ad perseverandum in bello faceret ; finis certaminis fuit, postquam utrisque apparuit, nihil per alteros stare, quo minus incœpta persequerentur. 3 Latini profecti, à societate pacis, ut rebantur, inhonestæ, sese vindicaverunt. Antiates, incommodis arbitris salutarium consiliorum remotis, urbem agrosque Romanis dedunt. *Antiates se dedunt.* 4 Ira & rabies Latinorum, quia nec Romanos bello lædere, nec Volscos in armis retinere potuerant, eo erupit, ut Satricum urbem, quæ receptaculum primum eis adversæ pugnæ fuerat, igni concremarent : nec aliud tectum ejus superfuit urbis (quum faces pariter sacris, profanisque injicerent) quam matris Matutæ templum. *Latinorum rabies.* 5 Inde eos nec sua religio, nec verecundia Deûm arcuisse dicitur, sed vox horrenda edita templo cum tristibus minis, ni nefandos ignes procul delubris amovissent. *Matutæ templum.* 6 Incensos ea rabie impetus Tusculum tulit ; ob iram, quod deserto communi concilio Latinorum, non in societatem modo Romanam, sed etiam in civitatem se dedissent. *Tusculum à Latinis captum.* 7 Patentibus portis quum improviso incidissent, primo clamore oppidum præter arcem captum est, in arcem oppidani refugere cum conjugibus ac liberis : nunciosque Romam, qui certiorem de suo casu senatum facerent, misere. 8 Haud segnius, quam fide populi Romani dignum fuit, exercitus Tusculum ductus. L. Quintius, & Servius Sulpicius tribuni militum duxere. 9 clausas portas Tusculi, Latinosque simul obsidentium

U. C. 378. A. C. 374.

atque obsessorum animo hinc mœnia tueri vident, illinc arcem oppugnare; terrere una ac pavere. 10 Adventus Romanorum mutaverat utriusque partis animos. Tusculanos ex ingenti metu in summam alacritatem; Latinos ex prope certa fiducia mox capiendæ arcis, quoniam oppido potirentur, in exiguam de seipsis spem verterat.

Recipitur cæsis Latinis.

11 Tollitur ex arce clamor ab Tusculanis: excipitur aliquanto majore ab exercitu Romano. Utrimque urgentur Latini: nec impetus Tusculanorum decurrentium ex superiore loco sustinent: nec Romanos subeuntes mœnia, molientesque obices portarum, arcere possunt. 12 Scalis prius mœnia capta; inde effracta claustra portarum; & quum anceps hostis & à fronte & à tergo urgeret; nec ad pugnam ulla vis, nec ad fugam loci quicquam superesset; in medio cæsi ad unum omnes. Recuperato ab hostibus Tusculo, exercitus Romam est reductus.

Æs alienum in Roma.

XXXIV. Quanto magis prosperis eo anno bellis tranquilla omnia foris erant, tanto in urbe vis Patrum in dies miseriæque plebis crescebant; quum eo ipso, quod necesse erat solvi, facultas solvendi impediretur. 2 Itaque quum jam ex re nihil dari posset, fama & corpore judicati atque addicti creditoribus satisfaciebant, pœnaque in vicem fidei cesserat. 3 Adeo ergo obnoxios summiserant animos, non infimi solum, sed principes etiam plebis, ut non modo ad tribunatum militum inter patricios petendum; quod tanta vi, ut liceret, tetenderant; 4 sed ne ad plebeios quidem magistratus capessendos petendosque ulli viro acri experientique animus esset: possessionemque honoris usurpati modo à plebe per paucos annos, re-

XXXIV. 1. *Quanto magis &c.*] Omisit hic *Livius* Tribunos militares anni Catoniani CCCLXXIX. L. Papirium, L. Menenium, Ser. Cornelium, Ser. Sulpicium, quos memorat *Diodorus* Siculus, ad Olymp. CIII. 1. Qua de re, vide *Henr. Dodwellum* Diss. x. de Cyclis. n. 82.

cuperasse in perpetuum Patres viderentur, 5 Ne id nimis lætum parti alteri esset, parva, (ut plerumque solet) rem ingentem moliundi caussa intervenit. M. Fabii Ambusti potentis viri, cum inter sui corporis homines, tum etiam ad plebem, quod haudquaquam inter id genus contemptor ejus habebatur, filiæ duæ nuptæ, Ser. Sulpicio major, minor C. Licinio Stoloni erat; illustri quidem viro, tamen plebeio: eaque ipsa affinitas haud spreta gratiam Fabio ad vulgum quæsierat. 6 Forte ita incidit, ut in Ser. Sulpicii tribuni militum domo sorores Fabiæ, quum inter se (ut fit) sermonibus tempus tererent, lictor Sulpicii, quum is de foro se domum reciperet, forem (ut mos est) virga percuteret; quum ad id, moris ejus insueta, expavisset minor Fabia, risui sorori fuit; miranti ignorare id sororem. 7 Cæterum is risus stimulos parvis mobili rebus animo muliebri subdidit: frequentiâ quoque prosequentium, rogantiumque, numquid vellet, credo, fortunatum matrimonium ei sororis visum: suique ipsam malo arbitrio, quo à proximis quisque minime anteiri vult, pœnituisse. 8 Confusam eam ex recenti morsu animi, quum pater forte vidisset, percunctatus *satin' salvæ*, avertentem, caussam doloris (quippe nec satis piam adversus sororem, nec admodum in virum honorificam) elicuit, comiter sciscitando, 9 ut fateretur, eam esse caussam doloris, quod juncta impari esset; nupta in domo, quam nec honos, nec gratia intrare posset. 10 Consolans inde filiam Ambustus, bonum animum habere jussit; eosdem propediem domi visuram honores, quos apud sororem videat. 11 Inde consilia inire cum genero cœpit, adhibito L. Sextio, strenuo adolescente, & cujus spei nihil præter genus patricium deesset.

u. c. 378
a. C. 374

Fabiarum amulatio.

Unde Consilia de Magistratibus plebeiis creandis.

XXXV. Occasio videbatur rerum novandarum propter ingentem vim æris alieni cujus le-

U. C. 379. a. C. 373. vamen mali plebes, nisi suis in summo imperio locatis nullum speraret. 2 Accingendum ad eam cogitationem esse; conando agendoque jam eo gradum fecisse plebeios, unde si porro annitantur, pervenire ad summam, & Patribus æquari tam honore, quam virtute possent. 3 In præsentia tribunos plebis fieri placuit, quo in magistratu sibimetipsi viam ad cæteros honores aperirent. 4 Creatique tribuni C. Licinius & L. Sextius, promulgavere leges omnes adversus opes patriciorum, & pro commodis plebis: unam de ære alieno, ut deducto eo de capite quod usuris pernumeratum esset, id quod superesset, triennio æquis portionibus persolveretur. 5 Alteram de modo agrorum, ne quis plus quingenta jugera agri possideret: tertiam, ne tribunorum militum comitia fierent, sed consulum, utique alter ex plebe crearetur; cuncta ingentia & quæ sine certamine maximo obtineri non possent. 6 Omnium igitur simul rerum, quarum immodica cupido inter mortales est, agri, pecuniæ, honorum, discrimine proposito, conterriti Patres quum trepidassent, publicis privatisque consiliis nullo remedio alio, præter expertam multis jam ante certaminibus intercessionem, invento; 7 collegas adversus tribunicias rogationes comparaverunt; qui ubi tribus ad suffragium ineundum citari à Licinio, Sextioque viderunt; stipati Patrum præsidiis, nec recitari rogationes, nec solenne quicquam aliud ad sciscendum plebi fieri, passi sunt; 8 Jamque frustra sæpe concilio advocato, quum pro antiquatis rogationes essent; *Bene habet*, inquit Sextius, *quandoquidem tantum interces-*

Lex de ære alieno.

De modo agrorum.

XXXV. 5. *Plus quingenta jugera.*] Non exiguus erat ille agri modus, iis temporibus, nam, ut docet *Varro* de R. R. Lib. I. c. 10. *Jugerum est, quod quadratos duos actus habet; Actus quadratus, qui & latus est pedes* CXX. *& longus totidem.* Paullò post, pro *consulumque*, scripsimus *sed consulum*, ex antiquis libris, ut volebat *J. F. Gronovius.*

sionem pollere placet, isto ipso telo tutabimur plebem. *u. c. 379. a. C. 373.* 9 *Agitedum, comitia indicite Patres tribunis militum creandis; faxo ne juvet vox ista, VETO, qua nunc concinentes collegas nostros tam læti auditis.* 10 Haud irritæ cecidere minæ: comitia, præter ædilium tribunorumque plebis, nulla sunt habita. Licinius Sextiusque tribuni plebis refecti, nullos curules magistratus creari passi sunt, eaque solitudo magistratuum, & plebe reficiente duos tribunos, & his comitia tribunorum militum tollentibus, per quinquennium urbem tenuit. *Anarchia Curulium Magist. anni V.*

XXXVI. Alia bella opportune quievere: Veliterni coloni, gestientes otio, quod nullus exercitus Romanus esset, & agrum Romanum aliquoties incursavere, & Tusculum oppugnare adorti sunt; 2 eaque res Tusculanis, veteribus sociis, novis civibus, opem orantibus, verecundia maxime non Patres modo, sed etiam plebem movit. 3 Remittentibus tribunis plebis, comitia per interregem sunt habita: creatique tribuni militum L. Furius, A. Manlius, Ser. Sulpicius, Ser. Cornelius, P. & C. Valerii, haudquaquam tam obedientem in delectu, quam in comitiis plebem habuere: *u. c. 385. a. C. 367. L. Furio &c. Tribb. Mil.* 4 ingentique contentione exercitu scripto profecti, non ab Tusculo modo submovere hostem, sed intra suamet ipsum mœnia compulere; 5 obsidebanturque haud paulo vi majore Velitræ quam Tusculum obsessum fuerat: *Velitræ obsessa.* nec tamen ab eis, à quibus obsideri cœptæ erant, expugnari potuere. 6 Ante novi creati sunt tribuni militum, Q. Servilius, C. Veturius iterum, A. & M. Cornelii, Q. Quintius, M. Fabius; nihil ne ab his quidem tribunis ad Velitras memorabile factum. *u. c. 386. a. C. 366. Q. Servilio &c. Tribb. Mil.* 7 In majore discrimine domi res vertebantur: nam præter Sextium, Liciniumque latores legum, jam octavum tribunos plebis refectos, Fabius quoque tribunus militum Stolonis socer, quarum legum auctor fuerat, earum

u. c. 386. a. C. 366. suasorem haud dubium ferebat; 8 & quum octo ex collegio tribunorum plebis primo intercessores legum fuissent, quinque soli erant: & (ut ferme solent, qui à suis desciscunt) capti, & stupentes animi, vocibus alienis id modo quod domi præceptum erat, intercessioni suæ prætendebant: 9 Velitris in exercitu plebis magnam partem abesse: in adventum militum comitia differri debere, ut universa plebes de suis commodis suffragium ferret. 10 Sextius, Liciniusque, cum parte collegarum, & uno ex tribunis militum Fabio, artifices jam tot annorum usu tractandi animos plebis, primores Patrum productos, interrogando de singulis quæ ferebantur ad populum, fatigabant: 11 *Auderentne postulare, ut quum bina jugera agri plebi dividerentur, ipsis plus quingenta jugera habere liceret? Ut singuli prope trecentorum civium possiderent agros, plebeio homini vix ad tectum necessarium, aut locum sepulturæ, suus pateret ager?* 12 *An placeret fœnore circumventam plebem, ni potius quam sortem creditum solvat, corpus in nervum ac supplicia dare: & gregatim quotidie de foro addictos duci, & repleri vinctis nobiles domos? & ubicunque patricius habitet, ibi carcerem privatum esse?*

Actiones Tribunicia de agri modo, are alieno, & Consule plebeio.

XXXVII. Hæc indigna, miserandaque auditu, quum apud timentes sibimetipsos majore audientium indignatione, quam sua increpuissent: 2 *atqui nec agros occupandi modum, nec fœnore trucidandi plebem alium Patribus unquam fore* affirmabant; *nisi alterum ex plebe consulem, custodem suæ libertatis, plebs fecisset.* 3 *Contemni jam tribunos plebei, quippe quæ potestas jam suam ipsa vim frangat intercedendo.* 4 *Non posse æquo jure agi, ubi imperium penes illos, penes se auxilium tantum sit; nisi imperio communicato, nunquam plebem in parte pari reipublicæ fore: nec esse quod quisquam satis putet, si plebeiorum ratio comitiis consularibus habeatur; nisi*

De Consule plebeio creando.

alterum consulem utique ex plebe fieri necesse sit, neminem fore. u. c. 386. a. C. 366. 5 *An jam memoria exisse, quum tribunos militum idcirco potius quam consules creari placuisset, ut & plebeiis pateret summus honos, quatuor & quadraginta annis neminem ex plebe tribunum militum creatum esse?* 6 *Qui crederent, duobusne in locis sua voluntate impertituros plebi honorem, qui octona loca tribunis militum creandis occupare soliti sint? & ad consulatum, viam fieri passuros, qui tribunatum septum tam diu habuerint?* 7 *Lege obtinendum esse, quod comitiis per gratiam nequeat: & seponendum extra certamen alterum consulatum, ad quem plebi sit aditus; quoniam in certamine relictus, præmium semper potentioris futurus sit.* 8 *Nec jam posse dici id, quod antea jactare soliti sint, non esse in plebeiis idoneos viros ad curules magistratus. Nunquid enim socordius, aut segnius rempublicam administrari post P. Licinii Calvi tribunatum, qui primus ex plebe creatus sit, quam per eos annos gesta sit, quibus præter patricios nemo tribunus militum fuerit?* 9 *quin contra patricios aliquot damnatos post tribunatum, neminem plebeium. Quæstores quoque, sicut tribunos militum, paucis ante annis ex plebe cœptos creari: nec ullius eorum populum Romanum pœnituisse.* 10 *Consulatum superesse plebeiis: eam esse arcem libertatis, id columen; si eo perventum sit, tum populum Romanum vere exactos ex urbe reges, & stabilem libertatem suam existimaturum.* 11 *Quippe ex illa die in plebem ventura omnia, quibus patricii excellant; imperium atque honorem, gloriam belli, genus, nobilitatem, magna ipsis fruenda, majora liberis relin-*

XXXVII. 5. *Quatuor & quadraginta annis*] Ab anno U. C. CCCXI. ad annum CCCLV. quo *C. Licinius Calvus* è plebe factus est Tribunus Militum. Quare confirmationem hinc trahit Dodwelliana Chronologia, quam sequuti sumus; cùm ex aliorum calculo non inveniantur XLIV. anni, inter hasce Epochas.

XXXVII. 6. *Esse? qui crederent, duobusne.*] Legerim & distinxerim: *creatum? ; sive qui crederent duobus in locis* &c. Minima certè, eo modo, fit mutatio.

u. c. 387. a. c. 365. *quenda.* 12 Hujus generis orationes ubi accipi videre; novam rogationem promulgant, ut pro duumviris sacris faciundis decemviri creentur: ita ut pars ex plebe, pars ex Patribus fiat: omniumque earum rogationum comitia in adventum ejus exercitus differunt, qui Velitras obsidebat.

XXXVIII. Prius circumactus est annus quam à Velitris reducerentur legiones; ita suspensa de legibus res, ad novos tribunos militum dilata; nam plebis tribunos eosdem; duos utique qui legum latores erant, plebes reficiebat. 2 Tribuni militum creati T. Quintius, Ser. Cornelius, Ser. Sulpicius, Sp. Servilius, L. Papirius, L. Veturius. 3 Principio statim anni, ad ultimam dimicationem de legibus ventum: & quum tribus vocarentur, nec intercessio collegarum latoribus obstaret; trepidi Patres ad duo ultima auxilia, summum imperium, summumque ad civem decurrunt. 4 Dictatorem dici placet; dicitur M. Furius Camillus, qui magistrum equitum L. Æmilium cooptat. Legum quoque latores, adversus tantum apparatum adversariorum, & ipsi caussam plebis ingentibus animis armant: concilioque plebis indicto, tribus ad suffragium vocant. 5 Quum dictator stipatus agmine patriciorum, plenus iræ, minarumque consedisset, atque ageretur res solito primum certamine inter se tribunorum plebei, ferentium legem, intercedentiumque, & quanto jure potentior intercessio erat, tantum vinceretur favore legum ipsarum, latorumque, & *Uti rogas*, primæ tribus dicerent; tum Camillus, 6 *Quandoquidem*, inquit, *Quirites, jam vos tribunicia libido, non potestas, regit, & intercessionem secessione quondam plebis partam, vobis eadem vi facitis irritam, qua peperistis, non reipublicæ magis u-*

u. c. 387. a. C. 365. T. Quintio &c. Tribb. Mil.

Dictator creatur Camillus IV.

Certamen inter Dictatorem & Tribunos.

XXXVIII. 5. *Uti rogas*] Hoc est, fiat, uti rogas. Formula fuit quâ plebs rogationibus adsentiebatur, ut rectè ostendit *Car. Sigonius.*

niversæ,

niversa, quam vestra caussa dictator intercessioni adero: eversumque vestrum auxilium imperio tutabor. *u. c. 386. a. C. 366.*
7 *Itaque si C. Licinius & L. Sextius intercessioni collegarum cedunt, nihil patricium magistratum inseram concilio plebis, si adversus intercessionem, tamquam captæ civitati, leges imponere tendent, vim tribuniciam à seipsa dissolvi non patiar.* 8 Adversus ea quum contemptim tribuni plebis rem nihilo segnius peragerent: tum percitus ira Camillus, lictores, qui de medio plebem emoverent, misit; & addit minas: si pergerent, sacramento omnes juniores adacturum, exercitumque extemplo ex urbe educturum. 9 Terrorem ingentem incusserat plebi: ducibus plebis accendit magis certamine animos, quam minuit; sed re neutro inclinata, magistratu se abdicavit: seu quia vitio creatus erat, ut scripsere quidam: seu quia tribuni plebis tulerunt ad plebem, idque plebes scivit, ut si M. Furius pro dictatore quid egisset, quingentûm millium ei mulcta esset. 10 Sed auspiciis, magis quam novi exempli rogatione, deterritum ut potius credam, cum ipsius viri facit ingenium, tum quod ei suffectus est extemplo P. Manlius dictator: 11 quem quid creari attinebat ad id certamen, quo M. Furius victus esset? & quod eundem M. Furium dictatorem insequens annus habuit; haud sine pudore certe fractum priore anno in se imperium repetiturum: 12 simul quod eo tempore, quo promulgatum de mulcta ejus traditur, aut & huic rogationi, qua se in ordinem cogi videbat, obsistere potuit: aut ne illas quidem, propter quas & hæc lata erat, impedire: 13 & quoad usque ad memoriam nostram tribuniciis, consularibusque certatum viribus est, dictaturæ semper altius fastigium fuit.

Camillus se abdicat.

P. Manlius Dictator.

XXXVIII. 9. *Quingentûm millium æris*] Ingens pondus æris, iis temporibus & quod quinquies majus fuit census primæ classis; de quo vide ad Lib. I. 43. 1.

u. c. 387. a. C. 365. XXXIX. Inter priorem dictaturam abdicatam, novamque à Manlio initam, ab tribunis velut per interregnum concilio plebis habito, apparuit, quæ ex promulgatis plebi, quæ latoribus gratiora essent. 2 Nam de fœnore atque agro rogationes jubebant, de plebeio consulatu antiquabant; & perfecta utraque res esset, ni tribuni se in omnia simul consulere plebem dixissent. 3 P. Manlius deinde dictator rem in caussam plebis inclinavit; C. Licinio, qui tribunus militum fuerat, magistro equitum de plebe dicto. 4 Id ægre Patres passos accipio: dictatorem propinqua cognatione Licinii se apud Patres excusare solitum; simul negantem magistri equitum majus, quam tribuni consularis imperium esse. 5 Licinius Sextiusque, quum tribunorum plebis creandorum indicta comitia essent, ita se gerere, ut, negando jam sibi velle continuari honorem, acerrime accenderent ad id, quod dissimulando petebant, plebem. 6 *Nonum se annum jam veluti in acie adversus optimates maximo privatim periculo, nullo publice emolumento stare; consenuisse jam secum, & rogationes promulgatas, & vim omnem tribuniciæ potestatis. 7 Primo intercessione collegarum in leges suas pugnatum esse: deinde ablegatione juventutis ad Veliternum bellum: postremo dictatorium fulmen in se intentatum. 8 Jam nec collegas, nec bellum, nec dictatorem obstare; quippe qui etiam omen plebeio consuli, magistro equitum ex plebe dicendo dederit; seipsam plebem, & commoda morari sua. 9 Liberam urbem ac forum à creditoribus, liberos agros ab injustis possessoribus extemplo, si velit, habere posse. 10 Quæ munera quando tandem satis grato animo æstimaturos, si inter accipiendas de suis commodis rogationes, spem honoris latoribus earum incidant? non esse modestiæ populi Romani id postulare, ut ipse fænore levetur; & in agrum injuria possessum à potentibus inducatur; per quos ea consecutus sit, senes tribunicios, non sine ho-*

Sextii & Licinii Tribb. Plebis querela.

nore tantum, sed etiam sine spe honoris relinquat. u. c. 387. a. C. 365.
11 *Proinde, ipsi primum statuerent apud animos quid vellent: deinde comitiis Tribuniciis declararent voluntatem. Si conjunctim ferri ab se promulgatas rogationes vellent, esse quod eosdem reficerent tribunos plebis: perlaturos enim quæ promulgaverint;* 12 *sin quod cuique privatim opus sit, id modo accipi velint; opus esse nihil invidiosa continuatione honoris; nec se tribunatum, nec illos ea quæ promulgata sint, habituros.*

XL. Adversus tam obstinatam orationem tribunorum, quum, præ indignitate rerum, stupor, silentiumque inde cæteros Patrum defixisset; 2 App. Claudius Crassus, nepos decemviri, dicitur odio magis iraque, quam spe, ad dissuadendum processisse; & locutus in hanc fere sententiam esse; 3 *Neque novum, neque inopinatum mihi sit, Quirites, si quod unum familiæ nostræ semper objectum est ab seditiosis tribunis, id nunc ego quoque audiam: Claudiæ genti jam inde ab initio nil antiquius in republica Patrum majestate fuisse: semper plebis commodis adversatos esse.* 4 *Quorum alterum neque nego, neque inficias eo: nos, ex quo asciti sumus simul in civitatem & Patres, enixe operam dedisse, ut per nos aucta potius quam imminuta majestas earum gentium, inter quas nos esse voluistis, dici vere posset.* 5 *Illud alterum pro me majoribusque meis contendere ausim, Quirites, (nisi quæ pro universa republ. fiant, ea plebi tamquam aliam incolenti urbem adversa quis putet) nihil nos neque privatos, neque in magistratibus, quod incommodum plebi esset, scientes fecisse: nec ullum factum dictumve nostrum contra utilitatem vestram (etsi quædam contra voluntatem fuerint) vere referri posse.* 6 *An hoc, si Claudiæ familiæ non sim, nec ex patricio sanguine ortus, sed unus Quiritium quilibet, qui modo me duobus ingenuis ortum, & vivere in libera civitate sciam, reticere possim?* 7 *L. illum Sextium, & C. Licinium per-*

Eas confutat App. Claudius.

u. c. 387. a. C. 365. petuos (si Diis placet) tribunos, tantum licentiæ novem annis, quibus regnant, sumpsisse, ut vobis negent potestatem liberam suffragii, non in comitiis, non in legibus jubendis, se permissuros esse? 8 Sub conditione, inquit, nos reficietis decimum tribunos. Quid est aliud dicere, quod petunt alii, nos adeo fastidimus, ut sine mercede magna non accipiamus. 9 Sed quæ tandem ista merces est, qua vos semper tribunos plebis habeamus? ut rogationes, inquit, nostras, seu placent, seu displicent, seu utiles, seu inutiles sunt, omnes conjunctim accipiatis. 10 Obsecro vos, Tarquinii tribuni plebis, putate me ex media concione unum civem succlamare: Bona venia vestra liceat ex his rogationibus legere, quas salubres nobis censemus esse; antiquare alias. Non, inquit, licebit. 11 Tu de fœnore atque agris, quod ad vos omnes pertinet, jubeas: & hoc portenti non fiat in urbe Romana, uti L. Sextium atque hunc C. Licinium consules, quod indignaris, quod abominaris, videas? Aut omnia accipe; aut nihil fero. 12 Ut si quis ei, quem urgeat fames, venenum ponat cum cibo, & aut abstinere eo quod vitale sit, jubeat, aut mortiferum vitali admisceat. Ergo si esset libera hæc civitas, non tibi frequentes succlamassent, Abi hinc cum tribunatibus ac rogationibus tuis? quid si non tuleris, quod commodum est populo accipere, nemo erit qui ferat illud? 13 Si quis patricius, si quis (quod illi volunt invidiosius esse) Claudius diceret, Aut omnia accipite, aut nihil fero; quis vestrûm, Quirites, ferret? 14 Nunquamne vos res potius, quam auctores spectabitis, sed omnia semper, quæ magistratus ille dicet, secundis auribus, quæ ab nostrûm quo dicentur, adversis accipietis? 15 At hercule, sermo est minime civilis. Quid? Rogatio qualis est, quam à vobis

XL. 8. *Sub conditione, inquit, &c.*] Τὸ *inquit*, refertur ad eum qui ejusmodi objectiones proferebat, quicumque esset. Sic solent Latini; ut multis *Seneca* exemplis probare liceret, si ea nunc investigare vacaret. Itaque nullus quærendus hic nominativus.

antiquatam indignantur? sermoni, Quirites, simillima. Consules, inquit, rogo, ne vobis, quos velitis, facere liceat. 16 *An aliter rogat, qui utique alterum ex plebe fieri consulem jubet: nec duos patricios creandi potestatem vobis permittit?* 17 *Si hodie bella sint, quale Etruscum fuit, quum Porsena Janiculum insedit, quale Gallicum modo, quum praeter Capitolium atque arcem omnia haec hostium erant, & consulatum cum hoc M. Furio, aut quolibet alio ex Patribus L. ille Sextius peteret; possetisne ferre Sextium haud pro dubio consulem esse, Camillum de repulsa dimicare?* 18 *Hoccine est in commune honores vocare, ut duos plebeios fieri consules liceat, duos patricios non liceat? & alterum ex plebe creari necesse sit, utrumque ex Patribus praeterire liceat? Quaenam ista societas, quaenam consortio est? Parum est, si cujus pars tua nulla adhuc fuit, in partem ejus venis, nisi partem petendo, totum traxeris?* 19 *Timeo, inquit, ne si duos licebit creari patricios, neminem creetis plebeium. Quid est dicere aliud, nisi, quia indignos vestra voluntate creaturi non estis, necessitatem vobis creandi quos non vultis, imponam?* 20 *quid sequitur, nisi ut ne beneficium quidem debeat populo, si cum duobus patriciis unus petierit plebeius, & lege se, non suffragio, creatum dicat?* u. c. 387. a. C. 365.

XLI. *Quomodo extorqueant, non quomodo petant honores, quaerunt: & ita maxima sunt adepturi, ut nihil ne pro minimis quidem debeant & occasionibus potius, quam virtute petere honores malint.* 2 *Est aliquis qui se inspici, aestimari fastidiat? qui certos sibi uni honores inter dimicantes competitores aequum censeat esse? qui se arbitrio vestro eximat? qui vestra necessaria suffragia pro voluntariis, & serva pro liberis faciat?* 3 *Omitto Licinium, Sextiumque, quorum annos in perpetua potestate, tanquam regum in Ca-*

XLI. 1. *Ut nihil ne pro minimis quidem debeant*] Hoc est, pro minimis plebeiorum, qui Consulatum adipiscentur, nihil debeant populo, quasi illis etiam Consulatum conferre necesse haberet.

u. c. 387. a. C. 365. pitolio numeratis: quis est hodie in civitate tam humilis, cui non via ad consulatum facilior, per istius legis occasionem, quam nobis ac liberis nostris fiat? si quidem nos, ne quum volueritis quidem, creare interdum poteritis, istos etiam si nolueritis, necesse sit. 4 De indignitate satis dictum est (etenim dignitas ad homines pertinet) quid de religionibus atque auspiciis, quæ propria Deorum immortalium contemptio atque injuria est, loquar? auspiciis hanc urbem conditam esse, auspiciis bello ac pace, domi militiæque omnia geri, quis est qui ignoret? 5 Penes quos igitur sunt auspicia, more majorum? nempe, penes Patres; nam plebeius quidem magistratus nullus auspicato creatur. 6 Nobis adeo propria sunt auspicia, ut non solum quos populus creat patricios magistratus, non aliter quam auspicato creet; sed nos quoque ipsi sine suffragio populi auspicato interregem prodamus; & privatim auspicia habeamus, quæ isti ne in magistratibus quidem habent. 7 Quid igitur aliud quam tollit ex civitate auspicia, qui plebeios consules creando, à Patribus, qui soli ea habere possunt, aufert? Eludant nunc licet religiones. 8 Quid enim est, si pulli non pascentur? si ex cavea tardius exierint? si occinuerit avis? Parva sunt hæc: sed parva ista non contemnendo, majores nostri, maximam hanc rem fecerunt. 9 Nunc nos, tamquam jam nihil pace Deorum opus sit, omnes cærimonias polluimus. Vulgo ergo pontifices, augures, sacrificuli reges creentur: cuilibet apicem dialem, dummodo homo sit, imponamus: tradamus ancilia, penetralia, Deos, Deorumque curam, quibus nefas est; 10 non leges auspicato ferantur, non magistratus creentur: nec centuriatis comitiis Patres auctores fiant. Sextius & Licinius, tamquam Romulus ac Tatius, in urbe Romana regnent; quia pecunias alienas, quia agros dono dant. 11 Tanta dulcedo est ex alienis fortunis prædandi: nec in mentem venit, altera lege solitudines vastas in agris fieri

pellendo finibus dominos: altera fidem abrogari, cum qua omnis humana societas tollitur. 12 *Omnium rerum caussa vobis antiquandas censeo istas rogationes. Quod faxitis, Deos velim fortunare.*

u. c. 387. a. C. 365.

XLII. Oratio Appii ad id modo valuit, ut tempus rogationum jubendarum proferretur. 2 Refecti decimum iidem tribuni Sextius & Licinius, de decemviris sacrorum ex parte de plebe creandis legem pertulere; creati quinque patrum, quinque plebis: graduque eo jam via facta ad consulatum videbatur. 3 Hac victoria contenta plebes cessit Patribus, ut in præsentia consulum mentione omissa, tribuni militum crearentur; creati A. & M. Cornelii iterum: M. Geganius, P. Manlius, L. Veturius, P. Valerius sextum. 4 Quum præter Velitrarum obsidionem, tardi magis rem exitus, quam dubii, quietæ externæ res Romanis essent; fama repens belli Gallici allata, perpulit civitatem, ut M. Furius dictator quintum diceretur; is T. Quintium Pennum magistrum equitum dixit. 5 Bellatum cum Gallis eo anno circa Anienem flumen, auctor est Claudius: inclytamque in ponte pugnam, qua T. Manlius Gallum, cum quo provocatus manus conseruit, in conspectu duorum exercituum cæsum torque spoliavit, tum pugnatam. 6 Pluribus auctoribus magis adducor, ut credam, decem haud minus post annos ea acta: hoc autem anno, in Albano agro, cum Gallis dictatore M. Furio signa collata. 7 Nec dubia, nec difficilis Romanis (quamquam ingentem Galli terrorem memoria pristinæ cladis attulerant) victoria fuit; multa millia Barbarorum in acie, multa captis castris cæsa: 8 palati alii Apuliam maxime petentes, cum fuga se longinqua, tum quod passim eos simul pavor terrorque distulerant, ab hoste sese tutati sunt. Dictatori, consensu Patrum plebisque, triumphus decretus. 9 Vix dum perfunctum cum bello, atrocior do-

Decemviri sacrorum ex plebe, & Patribus.

u. c. 388. a. C. 364. A. & M. Cornelii &c. Tribb. Mil.

Camillus V. Dictator.

Bellum Gallicum

Vincuntur Galli.

u. c. 388. *a. C.* 364. mi seditio excepit: & per ingentia certamina dictator, senatusque victus, ut rogationes tribuniciæ acciperentur: & comitia consulum adversa nobilitate habita, quibus L. Sextius de plebe primus Cos. factus. 10 Et ne is quidem finis certaminum fuit; quia patricii se auctores futuros negabant, prope secessionem plebis res terribilesque alias minas civilium certaminum venit: 11 cum tamen per dictatorem conditionibus sedatæ discordiæ sunt, concessumque ab nobilitate plebi de consule plebeio: à plebe nobilitati de prætore uno, qui jus in urbe diceret, ex Patribus creando. 12 Ita ab diutina ira tandem in concordiam redactis ordinibus, quum dignam eam rem senatus censeret esse, meritoque id, si quando unquam alias, Deûm immortalium caussa libenter facturos fore, ut ludi maximi fierent, & dies unus ad triduum adjiceretur; 13 recusantibus id munus ædilibus plebis, conclamatum à patriciis est juvenibus, se id honoris Deûm immortalium caussa libenter acturos, ut ædiles fierent. 14 Quibus quum ab universis gratiæ actæ essent, factum senatusconsultum, ut duo viros ædiles ex Patribus dictator populum rogaret: Patres auctores omnibus ejus anni comitiis fierent.

Primus Consul plebeius. *u. c.* 389. *a. C.* 363. *L. Sextio, L. Æm. Mamerco Coss.*

XLII. 12. *Quum dignam eam rem*] Cùm eam dignam rem censeret Senatus, ob quam fierent magnifici ludi, & uno die aucti, qui solebant comitari ferias Latinas; cúmque idem censeret Ædiles Pl. si umquam aliàs, meritò id Deorum immortalium causâ facturos, eos onus recusasse, quod juvenes patricii susceperunt, honoris Deûm immortalium causâ, eâ lege ut fierent Ædiles Curules. Sic interpretatur J. F. *Gronovius* Obs. Lib. IV. c. 25. ubi plura.

EPITOME LIBRI VII.

Duo novi magistratus adjecti sunt; prætura & ædilitas curulis. Pestilentia civitas laboravit, eamque insignem fecit mors Furii Camilli; cujus remedium & finis quum per novas religiones quæreretur, ludi scenici tunc primum facti sunt. Quum dies L. Manlio dicta esset à M. Pomponio tribuno plebis, propter delectum acerbe actum, & T. Manlium filium, relegatum sine ullo crimine; adolescens ipse, cujus relegatio patri objiciebatur., venit in cubiculum tribuni, strictoque gladio coëgit eum in verba sua jurare, Non perseveraturum se in accusatione. Cum telluris hiatu tota ad ultimum patria territa foret, tunc omnia pretiosa missa sunt in patentem voraginem urbis Romanæ; in eam Curtius armatus sedens equo se præcipitavit, eaque expleta est. T. Manlius adolescens, qui patrem à tribunicia vexatione vindicaverat, contra Gallum provocantem aliquem ex militibus Romanis, in singulare certamen descendit, eique occiso, torquem aureum detraxit: quem ipse postea tulit, & ex eo Torquatus est nuncupatus. Duæ tribus additæ, Pomtina & Publilia. Licinius Stolo lege ab ipso lata damnatus est, quod plus quingentis jugeribus agri possideret. M. Valerius tribunus militum Gallum, à quo provocatus erat, insidente galeæ corvo, & unguibus rostroque hostem infestante, interemit, & ex eo Corvi nomen accepit; consulque proximo anno creatus est ob virtutem, quum vigesimum tertium ageret annum. Amicitia cum Carthaginiensibus juncta. Campani, quum urgerentur à Samnitibus bello, auxilio adversus eos à senatu petito; quum id non impetrarent, urbem atque agros populo Romano dediderunt; ob quam caussam ea, quæ populi Romani facta essent, defendi bello adversus Samnites placuit. Cum

ab A. Cornelio consule exercitus in iniquum locum deductus, in magno discrimine esset, P. Decii Muris tribuni militum opera servatus est; qui occupato colle super id jugum, in quo Samnites consederant, occasionem consuli in æquiorem locum evadendi dedit: ipse ab hostibus circumsessus erupit. Milites Romani, qui Capuæ in præsidio erant relicti, quum de ea occupanda urbe conspirassent, & detecto consilio, metu supplicii à populo Romano defecissent; per M. Valerium Corvum dictatorem, qui consilio suo eos à furore revocaverat, patriæ restituti sunt. Res præterea contra Hernicos, & Gallos, & Tiburtes, & Privernates, & Tarquinienses, & Samnites, & Volscos prospere gestas continet.

---

u. c. 389. a. C. 363.

I. ANnus hic erit insignis novi hominis consulatu, insignis novis duobus magistratibus, prætura, & curuli ædilitate. Hos sibi patricii quæsivere honores, pro concesso plebi altero consulatu. 2 Plebes consulatum L. Sextio, cujus lege partus erat, dedit: Patres præturam Sp. Furio M. filio Camillo ædilitatem Cn. Quintio Capitolino, & P. Cornelio Scipioni, suarum gentium viris, gratia campestri ceperunt. L. Sextio collega ex Patribus datus Lucius Æmilius Mamercinus. 3 Principio anni, & de Gallis, quos primo palatos per Apuliam congregari jam fama erat, & de Hernicorum defectione, agitata mentio. 4 Quum de industria omnia, ne quid per plebeium consulem ageretur, proferrentur, silentium omnium rerum, ac justitio simile otium fuit: 5 nisi quod non patientibus tacitum tribunis, quod pro consule uno plebeio tres patricios magistratus, curulibus sellis prætextatos tamquam consules sedentes, nobilitas sibi sumsisset; 6 prætorem quidem etiam jura reddentem, & collegam consulibus, atque iisdem auspiciis creatum;

Prætor & Ædiles Curules primùm creati.

a. c. 390. a. C. 362.

verecundia inde impoſita eſt ſenatui, ex patribus jubendi ædiles curules creari; primo ut alternis annis ex plebe fierent,) convenerat: poſtea promiſcuum fuit. 17 Inde L. Genucio & Q. Servilio conſulibus, & ab ſeditione & à bello quietis rebus, ne quando à metu ac periculis vacarent, peſtilentia ingens orta.

L. Genucio & Q. Servilio Coss.

Peſtilentia.

8 Cenſorem, ædilem, curulem, tres tribunos plebis mortuos ferunt: pro portione & ex multitudine alia multa funera fuiſſe; maximeque eam peſtilentiam inſignem mors quam matura, tam acerba, M. Furii fecit.

Camilli mors.

9 Fuit enim vere vir unicus in omni fortuna; princeps pace belloque, prius quam exſulatum iret: clarior in exſilio; vel deſiderio civitatis, quæ capta abſentis imploravit opem, vel felicitate, qua reſtitutus in patriam, ſecum patriam ipſam reſtituit. 10 Par deinde per quinque & vinginti annos (tot enim poſtea vixit) titulo tantæ gloriæ fuit, dignuſque habitus, quem ſecundum à Romulo conditorem urbis Romanæ ferrent.

u. c. 391. a. C. 361. C. Sulpicio & C. Licinio Coss.

II. Et hoc & inſequenti anno C. Sulpicio Pætico, C. Licinio Stolone, conſulibus, peſtilentia fuit; 2 eo nihil dignum memoria actum; niſi quod pacis Deûm expoſcendæ cauſſa tertio tum poſt conditam urbem lectiſternium fuit; 3 & quum vis morbi, nec humanis conſiliis nec ope divina levaretur, victis ſuperſtitione animis, ludi quoque ſcenici, nova res bellicoſo populo (nam circi modo ſpectaculum fuerat) inter alia cœleſtis iræ placamina inſtituti dicuntur.

Ludi ſcenici primi.

4 Cæterum parva quoque (ut ferme principia omnia) & ea ipſa peregrina res fuit. Sine carmine ullo, ſine imitandorum carminum actu, ludiones ex Etruria acciti, ad tibicinis modos ſaltantes haud indecoros motus, more Tuſco dabant; 5 imitari deinde eos juventus, ſimul inconditis inter ſe jocularia fundentes verſibus, cœpere; nec abſoni à voce motus erant. 6 Accepta itaque res, ſæpiuſque uſur-

U. C. 391. a. C. 361. Histrio unde. pando excitata, vernaculis artificibus; quia hister Tusco verbo ludio vocabatur, nomen histrionibus inditum: 7 qui non, sicut ante, Fescennino versu similem incompositum temere ac rudem alternis jaciebant, sed impletas modis saturas, descripto jam ad tibicinem cantu, motuque congruenti, peragebant. Livius Poeta. 8 Livius post aliquot annos, qui ab saturis ausus est primus argumento fabulam serere, (idem scilicet, id quod omnes tum erant, suorum carminum actor) 9 dicitur, quum sæpius revocatus vocem obtudisset, venia petita puerum ad canendum ante tibicinem quum statuisset, canticum egisse aliquanto magis vigenti motu, quia nihil vocis usus impediebat; 10 inde ad manum cantari histrionibus cœptum, diverbiaque tantum ipsorum voci relicta. 11 Postquam lege hac fabularum ab risu ac soluto joco res avocabatur; & ludus in artem paulatim verterat; juventus, histrionibus fabellarum actu relicto, ipsa inter se more antiquo ridicula intexta versibus jactitare cœpit: quæ inde exodia postea appellata, consertaque fabellis potissimum Atellanis sunt. 12 Quod genus ludorum ab Oscis acceptum tenuit juventus: nec ab histrionibus pollui passa est. Eo institutum manet, ut actores Atellanarum, nec tribu moveantur, & stipendia, tanquam expertes artis ludicræ, faciant. 13 Inter aliarum parva principia rerum, ludorum quoque prima origo ponenda visa est: ut appareret: quam ab sano initio res in hanc vix opulentis regnis tolerabilem insaniam venerit.

III. Nec tamen ludorum primum initium, pro-

II. 7. *Qui non sicut ante, Fescennino*] Totum hunc locum copiosè interpretatus est *Ger. Joan. Vossius*, in Institutionibus Poëticis Lib. III. c. 9. quem vide, neque enim res paucis verbis hîc expediri posset.

II. 10. *Cantare ad manum*] Hoc est, ut optimè *J. F. Gronovius*, gesticulationi, quæ saltando fiebat, cantando respondere, & pronunciare modulatè quæ Histrio agat. Eum vide.

curandis religionibus datum, aut religione animos, aut corpora morbis levavit; 2 quin etiam quum medios forte ludos circus Tiberi superfuso irrigatus impedisset; id vero, velut aversis jam Diis, aspernantibusque placamina iræ, terrorem ingentem fecit. 3 Itaque Cn. Genucio, L. Æmilio Mamercino secundum, consulibus, quum piaculorum magis conquisitio animos quam corpora morbi afficerent, repetitum ex seniorum memoria dicitur, pestilentiam quondam clavo ab dictatore fixo sedatam. 4 Ea religione adductus senatus, dictatorem clavi figendi caussa dici jussit; dictus L. Manlius Imperiosus, L. Pinarium magistrum equitum dixit. 5 Lex vetusta est priscis litteris, verbisque scripta, ut qui prætor maximus sit, Idibus Septembribus clavum pangat. Fixus fuit dextro lateri ædis Jovis optimi maximi, ea ex parte qua Minervæ templum est. 6 Eum clavum, quia raræ per ea tempora litteræ erant, notam numeri annorum fuisse ferunt: eoque Minervæ templo dicatam legem, quia numerus Minervæ inventum sit. 7 Volsiniis quoque clavos indices numeri annorum, fixos in templo Nortiæ Etruscæ Deæ, comparere, diligens talium monimentorum auctor Cincius affirmat. 8 M. Horatius consul, ex lege templum Jovis optimi maximi dedicavit, anno post reges exactos: à consulibus postea ad dictatores, quia majus imperium erat, solenne clavi figendi translatum est. Intermisso deinde more, digna etiam per se visa est res, propter quam dictator crearetur; 9 qua de caussa creatus L. Manlius, perinde ac reipublicæ gerendæ, ac non solvendæ religione, gratia creatus esset, bellum Hernicum affectans, delectu acerbo juventutem agitavit; tandemque omnibus in eum tribunis plebis coortis, seu vi, seu verecundia victus, dictatura abiit.

u. c. 390. a. C. 361. Superstitiones variæ.

u. c. 392. a. C. 360. Cn. Genucio, L. Æmilio Coss.

Manlius Dictator clavum pangit.

Clavus annorum index.

Manlius delectum habere conatur, frustra.

IV. Neque eo minus principio insequentis an-

A. U. C. 392. ni, Q. Servilio Ahala, L. Genucio secundum a. C. 359. consulibus dies Manlio dicitur à M. Pomponio tribuno plebis. 2 Acerbitas in delectu, non damno modo civium, sed etiam laceratione corporum lata, partim virgis cæsis, qui ad nomina non respondissent, partim in vincula ductis, invisa erat: 3 & ante omnia invisum ipsum ingenium atrox, cognomenque *Imperiosi* grave liberæ civitati, ab ostentatione sævitiæ adscitum; quam non magis in alienis, quam in proximis, ac sanguine ipse suo exerceret; 4 criminique ei tribunus inter cætera dabat, *Quod filium juvenem nullius probri compertum, extorrem, urbe, domo, penatibus, foro, luce, congressu æqualium prohibitum, in opus servile, prope in carcerem atque in ergastulum dederit: 5 ubi summo loco natus dictatorius juvenis quotidiana miseria disceret, vere imperioso patre se natum esse. At quam ob noxam? quia infacundior sit, & lingua impromptus. 6 Quod naturæ damnum utrum nutriendum patri (si quicquam in eo humani esset) an castigandum, ac vexatione insigne faciendum fuisse? ne mutas quidem bestias minus alere, ac fovere, si quid ex progenie sua parum prosperum sit. 7 At, hercle, L. Manlium, malum malo augere filii; & tarditatem ingenii insuper premere: & si quid in eo exiguum naturalis vigoris sit, id exstinguere vita agresti, & rustico cultu, inter pecudes habendo.*

Q. Servilio, L. Genucio Coss.

Manlio dies dicta.

Inhumanitas ejus in filium.

V. Omnium potius his criminationibus, quam ipsius juvenis irritatus est animus: quin contra se quoque parenti caussam invidiæ atque criminum esse ægre passus; 2 ut omnes Dii hominesque scirent, se parenti opem latam quam inimicis ejus malle; capit consilium, rudis quidem atque agrestis animi, & quamquam non civilis exempli, tamen pietate laudabile. 3 Inscientibus cunctis cultro succinctus, mane in urbem, atque à porta domum confestim ad M. Pomponium tribunum pergit: janitori, opus esse sibi domino ejus con-

Generosum filii ejus factum.

vento extemplo, ait; nunciaret. T. Manlium Lucii filium esse. 4 Mox introductus (etenim percitum ira in patrem spes erat aut criminis aliquid novi, aut consilii ad rem agendam deferre) salute accepta redditaque, esse ait, quæ cum eo agere arbitris remotis velit. 5 Procul inde omnibus abire jussis, cultrum stringit: & super lectum stans ferro intento, nisi in quæ ipse concepisset verba, juraret, *se patris ejus accusandi caussa concilium plebis numquam habiturum*, se eum extemplo transfixurum minatur. 6 Pavidus tribunus (quippe qui ferrum ante oculos micare, se solum, inermem, illum prævalidum juvenem, & quod haud minus timendum erat, stolide ferocem viribus suis cerneret) adjurat in quæ adactus est verba; & præ se deinde tulit; ea vi subactum se incepto destitisse. 7 Nec perinde, ut maluisset plebes, sibi suffragii ferendi de tam crudeli & superbo reo potestatem fieri; ita ægre habuit filium id pro parente ausum; eoque id laudabilius erat, quod animum ejus tanta acerbitas patria nihil à pietate avertisset. 8 Itaque non patri modo remissa caussæ dictio est, sed ipsi etiam adolescenti ea res honori fuit; 9 & quum eo anno primum placuisset tribunos militum ad legiones suffragio fieri (nam & antea sicut nunc, quos Ruffulos vocant, imperatores ipsi faciebant) secundum in sex locis tenuit, nullis domi militiæque ad conciliandam gratiam meritis; ut qui rure, & procul cœtu hominum juventam egisset.

U. C. 392. A. C. 395.

Manlio remissa causæ dictio.

Ruffuli.

VI. Eodem anno seu motu terræ, seu qua vi alia, forum medium ferme specu vasto collapsum in immensam altitudinem dicitur: 2 neque eam voraginem conjectu terræ, quum pro se quisque gereret, expleri potuisse prius, quam Deûm mo-

Vorago in foro.

V. 9. *Ruffuli*] Tribuni legionibus à Consule præfecti, sic dicti à Rutilio Ruffo, qui legem ea de re tulit. Vide *Festum*, in voce.

a. c. 393 a. C. 359. nitu quæri cœptum, quo plurimum populus Romanus posset? 3 Id enim illi loco dicandum vates canebant, si rempublicam Romanam perpetuam esse vellent. Tum M. Curtium juvenem

M. Curtii facinus.

bello egregium, castigasse ferunt dubitantes, an ullum magis Romanum bonum, quam arma virtusque esset. 4 Silentio facto, templa Deorum immortalium, quæ foro imminent, Capitoliumque intuentem, & manus nunc in cœlum, nunc in patentes terræ hiatus ad deos manes porrigentem, se devovisse; 5 equo deinde quam poterat maxime exornato insidentem, armatum se in specum immisisse, donaque ac fruges super eum à multitudine virorum ac mulierum congestas: lacumque Curtium, non ab antiquo illo T. Tatii milite Curtio Metto, sed ab hoc appellatum.

Lacus Curtius.

6 Cura non deesset, si qua ad verum via inquirentem ferret: nunc fama rerum standum est, ubi certam derogat vetustas fidem; & lacus nomen ab hac recentiore insignitius fabula est. 7 Post tanti prodigii procurationem, eodem anno de Hernicis consultus senatus, quum feciales ad res repetendas nequicquam misisset, primo quoque die ferendum ad populum de bello indicendo Hernicis censuit: populusque id bellum frequens jussit. 8 L. Genucio consuli ea provincia sorte evenit. In exspectatione civitas erat, quod primus ille de plebe consul bellum suis auspiciis gesturus esset; perinde ut eveniret res, ita communicatos honores pro bene, aut secus consulto habitura.

Bellum cum Hernicis.

Genucius male rem gerit.

9 Forte ita tulit casus ut Genucius ad hostes magno conatu profectus, in insidias præcipitaretur; legionibus nec opinato pavore fusis, consul circumventus ab insciis, quem interfecissent, occideretur. 10 Quod ubi est Romam nunciatum, nequaquam tantum publica calamitate mœsti Patres, quantum feroces infelici consulis plebeii ductu, fremunt omnibus locis, *Irent, crearent consules*

sules ex plebe, transferrent auspicia quo nefas esset. u. c. 393. a. C. 359.
11 *Potuisse Patres plebiscito pelli honoribus suis: num etiam in Deos immortales inauspicatam legem valuisse? Vindicasse ipsos suum numen, sua auspicia; quæ ut primum contacta sint ab eo, à quo nec jus nec fas fuerit, deletum cum duce exercitum documento fuisse, ne deinde, turbato gentium jure, comitia haberentur.* 12 His vocibus curia & forum personat. Appium Claudium, qui dissuaserat legem, majore nunc auctoritate eventum reprehensi ab se consilii incusantem, dictatorem consensu patriciorum Servilius consul dicit, delectusque & justitium indictum.

VII. Priusquam dictator legionesque novæ in Hernicos venirent, ductu C. Sulpicii legati res per occasionem gesta egregie est. 2 In Hernicos morte consulis contemptim ad castra Romana cum haud dubia expugnandi spe succedentes, hortante legato, & plenis iræ atque indignitatis militum animis, eruptio est facta. Multum ab spe adeundi valli res Hernicis abfuit; adeo turbatis inde ordinibus abscessere. 3 Dictatoris deinde adventu novus veteri exercitus jungitur, & copiæ duplicantur; & pro concione dictator laudibus legati militumque, quorum virtute castra defensa erant, simul audientibus laudes meritas, tollit animos: simul cæteros ad æmulandas virtutes acuit. 4 Neque segnius ad hostes bellum apparatur, qui & parti ante decoris memores, neque ignari auctarum virium hostis, suas quoque vires augent. Omne Hernicum nomen, omnis militaris ætas excitur; quadringenariæ octo cohortes, lecta robora virorum scribuntur. 5 Hunc eximium florem juventutis, eo etiam, quod ut duplex acciperent stipendium, decreverant, spei animorumque implevere. Immunes quoque operum militarium erant; ut in unum pugnæ laborem reservati, plus sibi, quam pro virili parte

Appius Claudius Dictator.

u. c. 393. a. C. 359. annitendum scirent. 6 Extra ordinem etiam in acie locati, quo conspectior virtus esset. Duûm millium planicies castra Romana ab Hernicis dirimebat: ibi pari ferme utrimque spatio in medio pugnatum est. 7 Primo stetit ambigua spe pugna; nequicquam sæpe conatis equitibus Romanis impetu turbare hostium aciem. 8 Postquam equestris pugna effectu quam conatibus vanior erat; consulto prius dictatore equites, permissu deinde ejus, relictis equis, clamore provolant ante signa, & novam integrant pugnam. 9 Neque sustineri poterant, ni extraordinariæ cohortes pari corporum animorumque robore se objecissent.

Atrox pugna.

VIII. Tunc inter primores duorum populorum res geritur: quicquid hinc aut illinc communis Mars belli aufert, multiplex quam pro numero damnum est: vulgus aliud armatorum, velut delegata primoribus pugna, eventum suum in virtute aliena ponit: multi utrimque cadunt, plures vulnera accipiunt. 2 Tandem equites alius alium increpantes, *quid deinde restaret*, quærendo, *si neque ex equis pepulissent hostem, neque pedites quicquam momenti facerent. Quam tertiam exspectarent pugnam? quid ante signa feroces prosiluissent, & alieno pugnarent loco?* 3 His inter se vocibus concitati, clamore renovato, inferunt pedem: & primum gradu moverunt hostem, deinde pepulerunt; postremo jam haud dubie avertunt: 4 neque tam vires pares quæ superaverit res, facile dictu est, nisi quod perpetua fortuna utriusque populi, & extollere animos, & minuere potuit. 5 Usque ad castra fugientes Hernicos Romanus sequitur: castrorum oppugnatione, quia serum erat diei, abstinuere. Diu non perlitatum tenuerat dictatorem, ne ante meridiem signum

Equitum Romanorum victoria.

VII. 8. *Relictis equis*] Mirum est leviter armatos equites potuisse pedites melius pugnare, quam ex equis, contra gravem armaturam Hernicorum. Sed ita sæpe *Livius*. Vide not. ad Lib. IV. 38. 2. VI. 24. 10. & alibi.

dare posset: eo in noctem tractum erat certamen. u. c. 393. a. C. 359.
6 Postera die deserta fuga castra Hernicorum, & saucii relicti quidam inventi: agmenque fugientium ab signis, quum praeter moenia eorum infrequentia signa conspecta essent, fusum, ac per agros trepida fuga palatum est. 7 Nec Romanis incruenta victoria fuit: quarta pars militum amissa: &, ubi haud minus jacturae fuit, aliquot equites Romani cecidere.

IX. Insequenti anno quum C. Sulpicius & C. Licinius Calvus consules in Hernicos exercitum duxissent, neque inventis in agro hostibus, Ferentinum urbem eorum vi cepissent, revertentibus inde eis, Tiburtes portas clausere. 2 Ea ultima fuit causa, quum multae antea querimoniae ultro citroque jactatae essent, cur per feciales rebus repetitis bellum Tiburti populo indiceretur. 3 Dictatorem T. Quintium Pennum eo anno fuisse satis constat, & magistrum equitum Servium Cornelium Maluginensem. 4 Macer Licinius, comitiorum habendorum caussa, & ab Licinio consule dictum scribit, quia collega comitia bello praeferre festinante, ut continuaret consulatum, obviam eundum pravae cupiditati fuerit. 5 Quaesita ea propriae familiae laus, leviorem auctorem Licinium facit: quum mentionem ejus rei in vetustioribus annalibus nullam inveniam, magis ut belli Gallici caussa dictatorem creatum arbitrer, inclinat animus: eo certe anno 6 Galli ad tertium lapidem Salaria via trans pontem Anienis castra habuere. Dictator, quum tumultus Gallici caussa justitium edixisset, omnes juniores sacramento adegit, ingentique exercitu ab urbe profectus, in citeriore ripa Anienis castra posuit. 7 Pons in medio erat; neutris eum rumpentibus, ne timoris indicium esset. Proelia de occupando ponte crebra erant; nec qui potirentur, incertis viribus satis discerni poterat. 8 Tum eximia cor-

u. c. 394. a. C. 358. C. Sulpicio, C. Licinio Coss.

Bellum cum Tiburtibus.

T. Quintius Pennus Dictator.

Bellum Gallicum.

u. c. 394. a. C. 358. poris magnitudine in vacuum pontem Gallus processit: & quantum maxima voce potuit, *Quem nunc*, inquit, *Roma fortissimum virum habet, procedat agedum ad pugnam, ut noster duorum eventus ostendat, utra gens bello sit melior.*

Singulare certamen T. Manlii cum Gallo.

X. Diu inter primores juvenum Romanorum silentium fuit, quum & abnuere certamen vererentur, & præcipuam sortem periculi petere nollent: 2 tum T. Manlius, L. filius, qui patrem à vexatione tribunicia vindicaverat, ex statione ad dictatorem pergit: *Injussu tuo*, inquit, *imperator, extra ordinem numquam pugnaverim, non si certam victoriam videam.* 3 *Si tu permittis, volo ego illi belluæ ostendere, quando adeo ferox præsultat hostium signis, me ex ea familia ortum, quæ Gallorum agmen ex rupe Tarpeia dejecit.* 4 Tum dictator, *Macte virtute*, inquit, *ac pietate in patrem, patriamque, T. Manli, esto. Perge, & nomen Romanum invictum, juvantibus Diis, præsta.* 5 Armant inde juvenem æquales: pedestre scutum capit, Hispano cingitur gladio, ad propiorem habili pugnam. Armatum adornatumque adversus Gallum stolide lætum, & (quoniam id quoque memoria dignum antiquis visum est) linguam etiam ab irrisu exserentem, producunt. 6 Recipiunt inde se ad stationem, & duo in medio armati, spectaculi magis more, quam lege belli, destituuntur; nequaquam visu ac specie æstimantibus pares. 7 Corpus alteri magnitudine eximium, versicolori veste, pictisque & auro cælatis refulgens armis: media in altero militaris statura, modicaque in armis habilibus magis quam decoris species. 8 Non cantus, non exsultatio, armorumque agitatio vana, sed pectus animorum, iræque tacitæ plenum, omnem ferociam in discrimen ipsum certaminis distulerat. 9 Ubi constitere inter duas acies, tot circa mortalium animis spe metuque pendentibus; Gallus, velut moles superne im-

minens, projecto læva scuto in advenientis arma hostis, vanum cæsim cum ingenti sonitu ensem dejecit. 10 Romanus, mucrone surrecto, quum scutum scuto imum perculisset, totoque corpore interior periculo vulneris factus, insinuasset se inter corpus armaque, uno alteroque subinde ictu ventrem atque inguina hausit, & in spatium ingens ruentem porrexit hostem. 11 Jacentis inde corpus, ab omni alia vexatione intactum, uno torque spoliavit: quem resperfum cruore, collo circumdedit suo. 12 Defixerat pavor cum admiratione Gallos. Romani alacres ab statione obviam militi suo progressi, gratulantes laudantesque ad dictatorem perducunt. 13 Inter carminum prope modum incondita quædam militariter joculantes, *Torquati* cognomen auditum; celebratum deinde posteris etiam, familiæque honori fuit. 14 Dictator coronam auream addidit donum, mirisque pro concione eam pugnam laudibus tulit.

u. c. 394. a. C. 358.

Vincit Manlius.

XI. Et, Hercle, tanti ea ad universi belli eventum momenti dimicatio fuit, ut Gallorum exercitus proxima nocte, relictis trepide castris, in Tiburtem agrum, atque inde societate belli facta, commeatuque benigne ab Tiburtibus adjutus, mox in Campaniam transierit. 2 Ea fuit caussa cur proximo anno C. Pœtelius Balbus consul, quum collegæ ejus M. Fabio Ambusto Hernici provincia evenisset, adversus Tiburtes jussu populi exercitum duceret; 3 ad quorum auxilium quum Galli ex campania rediissent, fœdæ populationes in Lavicano, Tusculanoque, & Albano agro, haud dubie Tiburtibus ducibus, sunt factæ.

Galli in Campaniam transeunt.

u. c. 395. a. C. 357. C. Pætelio, M. Fabio Coss.

X. 10. *Surrecto*] Hoc est, demisso quidem capulo, sed erecta cuspide, gladio in ventrem impacto. Glossæ Veteres *Subrigit*, ὑπορθοῖ, ὑποστηρίζει, *Subrigo*, ἀναβιβάζω, ἀνορθῶ, ὑπορθῶ. Hoc est, ut sic dicam, *de sub erigo*, ut *subjicio in equum*, est *de sub jacio in equum*. Demiserat caput Manlius, scutóque suo amoto superius scuto Galli, eum in ventre, eo modo quem dixi, feriit.

u. c. 395. a. C. 357. 4 Et quum adversus Tiburtem hostem duce consule contenta respublica esset, Gallicus tumultus dictatorem creari coëgit: creatus Q. Servilius Ahala, T. Quintium magistrum equitum dixit: & ex auctoritate Patrum, si prospere id bellum evenisset, ludos magnos vovit. 5 Dictator, ad continendos proprio bello Tiburtes consulari exercitu jusso manere, omnes juniores nullo detrectante militiam, sacramento adegit. 6 Pugnatum haud procul porta Collina est, totius viribus urbis, in conspectu parentum conjugumque ac liberorum; quæ magna, etiam absentibus, hortamenta animi, tum subjecta oculis, simul verecundia misericordiaque militem accendebant. 7 Magna utrimque edita cæde, avertitur tandem acies Gallorum; fuga Tibur, sicut arcem belli Gallici, petunt: palati à consule Pœtelio haud procul Tibure excepti, egressis ad opem ferendam Tiburtibus, simul cum his intra portas compelluntur. 8 Egregie cum ab dictatore, tum ab consule res gesta est. Et consul alter Fabius prœliis primum parvis, postremo una insigni pugna, quum hostes totis adorti copiis essent, Hernicos devicit. 9 Dictator consulibus in senatu & apud populum magnifice collaudatis, & suarum quoque rerum illis remisso honore, dictatura se abdicavit. Pœtelius de Gallis Tiburtibusque geminum triumphum egit. Fabio satis visum, ut ovans urbem iniret. 10 Irridere Pœtelii triumphum Tiburtes: *Ubi enim eum secum acie conflixisse, spectatores paucos fugæ trepidationisque Gallorum, extra portas egressos, postquam in se quoque fieri impetum viderint, & sine discrimine obvios cædi, recepisse se intra urbem.* 11 *Eam rem triumpho dignam visam Romanis? ne nimis mirum, magnumque censerent, tumultum ciere in hostium portis, majorem ipsos trepidationem ante mœnia sua visuros.*

Q. Servilius Dictator.

Pugna atrox cum Gallis.

Qui vincuntur, ut & Tiburtes.

Hernici victi.

XII. Itaque insequenti anno, M. Popillio Læ-

nate, Cn. Manlio consulibus primo silentio noctis ab Tibure agmine infesto profecti ad urbem Romam venerunt. 2 Terrorem repente ex somno excitatis subita res & nocturnus pavor præbuit: ad hoc multorum inscitia, qui, aut unde hostes advenissent. 3 Conclamatum tamen celeriter ad arma est, & portæ stationibus, murique præsidiis firmati; & ubi prima lux mediocrem multitudinem ante mœnia, neque alium quam Tiburtem hostem ostendit, duabus portis egressi consules, utrimque aciem subeuntium jam muros aggrediuntur. 4 Apparuitque occasione magis, quam virtute fretos venisse; adeo vix primum impetum Romanorum sustinuere. Quin etiam bono fuisse Romanis adventum eorum constabat, orientemque jam seditionem inter Patres & plebem, metu tam propinqui belli compressam. 5 Alius adventus hostium fuit proximo bello, agris quam urbi terribilior. Populabundi Tarquinienses, fines Romanos, maxime qua ex parte Etruriam adjacent, peragravere: 6 rebusque nequicquam repetitis, novi consules, C. Fabius, & C. Plautius jussu populi bellum indixere; Fabioque ea provincia, Plautio Hernici evenere. 7 Gallici quoque belli fama increbrescebat; sed inter multos terrores solatio fuit pax Latinis petentibus data, & magna vis militum ab iis, ex fœdere vetusto, quod multis intermiserant annis, accepta: 8 quo præsidio, quum fulta res Romana esset, levius fuit, quod Gallos mox Præneste venisse, atque inde circa Pedum consedisse, auditum est. 9 Dictatorem dici C. Sulpicium placuit; consul ad id accitus C. Plautius dixit: magister equitum dictatori additus M. Valerius. Hi robora militum, ex duobus consularibus exercitibus electa, adversus

u. c. 396. a. C. 356. M. Popilio, Cn. Manlio Coss.

Tiburtes ad Romæ mœnia victi.

Tarquiniense bellum. u. c. 397. a. C. 355. C. Fabio, C. Plautio Coss.

Sulpicius Dictator.

XII. 7. *Ex fœdere vetusto.*] Hæc bella erat occasio recitandi fœderis cum Latinis, nisi talia refugeret *Livius*, ut prælia & victorias narret.

u. c. 397. a. C. 355. Bellum Gallicum.

Gallos duxerunt. 10 Lentius id aliquanto bellum, quam parti utrique placebat, fuit; quum primo Galli tantum avidi certaminis fuissent, deinde Romanus miles ruendo in arma ac dimicationem, aliquantum Gallicam ferociam vinceret; 11 dictatori neutiquam placebat, quando nulla cogeret res, fortunæ se committere adversus hostem, quem tempus deteriorem in dies & locus alienus faceret, sine præparato commeatu, sine firmo munimento morantem; ad hoc iis animis, corporibusque, quorum omnis in impetu vis esset, parva eadem languesceret mora. 12 His consiliis dictator bellum trahebat, gravemque edixerat pœnam, si quis injussu in hostem pugnasset. Milites ægre id patientes, primo in stationibus vigiliisque inter se dictatorem sermonibus carpere, interdum patres communiter increpare, quod non jussissent per consules geri bellum. 13 Electum esse eximium imperatorem, unicum ducem, qui nihil agenti sibi de cœlo devolaturam in sinum victoriam censeat. Eadem deinde hæc interdiu propalam, ac ferociora his jactare; se injussu imperatoris, aut dimicaturos aut agmine Romam ituros. 14 Immisceri militibus centuriones: nec in circulis modo fremere, sed jam in principiis ac prætorio in unum sermones confundi; atque in concionis magnitudinem crescere turba, & vociferari ex omnibus locis, ut extemplo ad dictatorem iretur: verba pro exercitu faceret Sex. Tullius, ut virtute ejus dignum esset.

XIII. Septimum primum pilum jam Tullius ducebat, neque erat in exercitu, qui quidem pe-

XII. 14. *In principiis*] Locus erat in castris ante tentoria Tribunorum, ubi plerique militum maximam diei partem terebant. Vide *Just. Lipsium* de Militia Romana Lib. v. Dial. 8.

XIII. 1. *Septimum primum pilum*] *Just. Lipsius* non septimum ordine, sed iteratione dictum censet, seu qui jam septies fuerat *Primipilus*. Vide eum de Militia Romana Lib. II. Dial. 8.

destria

destria stipendia fecisset, vir factis nobilior; [2] is u. c. 397. a. C. 355.
praecedens militum agmen, ad tribunal pergit, mirantique Sulpicio, non turbam magis quam turbae principem Tullium, imperiis obedientissimum militem: [3] *Scilicet dictator*, inquit, *condemnatum se universus exercitus à te ignaviae ratus, & prope ignominiae caussa destitutum sine armis, oravit me, ne suam causam apud te agerem.* [4] *Equidem sicubi loco cessum, si terga data hosti, si signa foede amissa objici nobis possent, tamen hoc à te impetrari aequum censerem, ut nos virtute culpam nostram corrigere, & abolere flagitii memoriam nova gloria patereris.* [5] *Etiam ad Alliam fusae legiones, eandem quam per pavorem amiserant patriam, profectae postea ab Veiis virtute recuperavere; nobis Deûm benignitate, felicitate tua, populique Romani, & res & gloria est integra.* [6] *Quanquam de gloria vix dicere ausim, si nos & hostes haud secus quam foeminas abditos intra vallum omnibus contumeliis eludunt: & tu imperator noster, quod aegrius patimur, exercitum tuum, sine animis, sine armis, sine manibus, judicas esse: & prius quam expertus nos esses, de nobis ita desperasti, ut te mancorum ac debilium ducem judicares esse.* [7] *Quid enim aliud esse caussae credemus, cur veteranus dux, fortissimus bello, compressis, quod aiunt, manibus sedeas? utcumque enim se habeat res, te de nostra virtute dubitasse videri, quam nos de tua verius est.* [8] *Sin autem non tuum istuc, sed publicum est consilium, & consensus aliquis Patrum, non Gallicum bellum, nos ab urbe, à penatibus nostris, ablegatos tenet; quaeso ut ea quae dicam, non à militibus imperatori dicta censeas, sed à plebe Patribus, quae, sicut vos vestra habeatis consilia, sic se sua habituram dicat.* [9] *Quis tandem succenseat milites nos esse, non servos vestros? ad bellum, non in exsilium, missos? si quis det signum, in aciem educat, ut viris ac Romanis dignum sit, pugnaturos: si nihil armis opus sit, otium Romae potius quam in*

u. c. 397. a. C. 355. *castris acturos; hæc dicta sint Patribus.* 10 *Te, imperator, milites tui oramus, ut nobis pugnandi copiam facias; tum vincere cupimus, tum duce te vincere, tibi lauream insignem deferre, tecum triumphantes urbem inire, tuum sequentes currum Jovis Opt. Max. templum gratantes, ovantesque adire.* 11 Orationem Tullii exceperunt preces multitudinis: & undique ut signum daret, ut capere arma juberet, clamabant.

XIV. Dictator, quamquam rem bonam exemplo haud probabili actam cernebat, tamen facturum quod milites vellent, se recepit: Tulliumque secreto, quænam hæc res sit, aut quo acta more, percunctatur. 2 Tullius magnopere à dictatore petere, ne se oblitum disciplinæ militaris, ne sui, neve imperatoriæ majestatis, crederet: *Multitudini concitatæ, quæ ferme auctoribus similis esset, non subtraxisse se ducem: ne quis alius, quales mota creare multitudo soleret, exsisteret;* 3 *nam se quidem nihil non arbitrio imperatoris acturum: illi quoque tamen videndum magnopere esse, ut exercitum in potestate haberet. Differri non posse adeo concitatos animos, ipsos sibi locum ac tempus pugnandi sumpturos, si ab imperatore non detur.* 4 Dum hæc loquuntur, jumenta forte pascentia extra vallum Gallo abigenti duo milites Romani ademerunt. In eos saxa conjecta à Gallis: deinde ab Romana statione clamor ortus, ac procursum utrimque est. 5 Jamque haud procul justo prœlio res erant, ni celeriter diremptum certamen per centuriones esset. Affirmata certe eo casu Tullii apud dictatorem fides est; nec recipiente jam dilationem re, in posterum diem edicitur, acie pugnaturos. 6 Dictator tamen, ut qui magis animis quam viribus fretus ad certamen descenderet, omnia circumspicere atque agitare cœpit, ut arte aliqua terrorem hostibus incuteret. Solerti animo rem novam excogitat, qua deinde multi nostri

atque externi imperatores, nostra quoque quidam ætate usi sunt. 7 Multis strata detrahi jubet: binisque tantum centunculis relictis, agasones, partim captivis, partim ægrorum armis ornatos imponit. 8 His fere mille effectis, centum admiscet equites; & nocte super castra in montes evadere, ac silvis se occultare jubet: neque inde ante moveri, quam ab se acciperent signum. 9 Ipse ubi illuxit, in radicibus montium extendere aciem cœpit sedulo, ut adversus montes consisteret hostis. 10 Instructo jam vani terroris apparatu, qui quidem terror plus penè veris viribus profuit, primo credere duces Gallorum non descensuros in æquum Romanos; deinde ubi degressos repente viderunt, & ipsi avidi certaminis in prœlium ruunt: priusque pugna cœpit, quam signum ab ducibus daretur.

u. c. 397. a. C. 355. *Stratagema Sulpicii.*

XV. Acrius invasere Galli dextrum cornu: neque sustineri potuissent, ni forte eo loco dictator fuisset, Sex. Tullium nomine increpans rogitansque: 2 *Siccine pugnaturos milites spopondisset? Ubi illi clamores sint arma poscentium? ubi minæ injussu imperatoris prœlium inituros? En ipsum imperatorem clara voce vocare ad prœlium, & ire armatum ante prima signa. Ecquis sequeretur eorum, qui modo ducturi fuerint; in castris feroces, in acie pavidi?* 3 Vera audiebant; itaque tantos pudor stimulos admovit, ut ruerent in hostium tela, alienatis à memoria periculi animis. Hic primo impetus prope vecors turbavit hostes: eques deinde emissus turbatos avertit. 4 Ipse dictator, postquam labantem una parte vidit aciem, signa in lævum cornu confert, quo turbam hostium congregari cernebat; & iis, qui in monte erant, signum quod convenerat, dedit. 5 Ubi inde quoque novus clamor ortus, & tendere obliquo monte ad castra Gallorum visi sunt; tum metu, ne excluderentur, omissa pugna est, cursuque effuso ad castra

Prœlium, quo vincuntur Galli.

u. c. 397. a. C. 355. ferebantur; 6 ubi quum occurrisset eis M. Valerius, magister equitum (qui profligato dextro cornu obequitabat hostium munimentis) ad montes silvasque vertunt fugam: 7 plurimique ibi à fallaci equitum specie, agasonibusque excepti sunt: & eorum, quos pavor pertulerat in silvas, atrox cædes post sedatum prœlium fuit. 8 Nec alius post M. Furium, quam C. Sulpicius, justiorem de Gallis egit triumphum; auri quoque ex Gallicis spoliis satis magnum pondus saxo quadrato septum in Capitolio sacravit. 9 Eodem anno & à Coss. vario eventu bellatum; nam Hernici à C. Plautio devicti subactique sunt. Fabius collega ejus incaute atque inconsulte adversus Tarquinienses pugnavit; 10 nec in acie tantum ibi cladis acceptum, quam quod trecentos septem milites Romanos captos Tarquinienses immolarunt: qua fœditate supplicii aliquanto ignominia populi Romani insignitior fuit. 11 Accessit ad eam cladem & vastatio Romani agri, quam Privernates, Veliterni deinde, incursione repentina fecerunt. Eodem anno duæ tribus, Pomptina & Publilia additæ. 12 Ludi votivi, quos M. Furius dictator voverat, facti: & de ambitu ab C. Pœtelio, tribuno plebis, auctoribus Patribus, tum primum ad populum latum est; 13 eaque rogatione novorum maxime hominum ambitionem, qui nundinas & conciliabula obire soliti erant, compressam credebant.

Sulpicius triumphat.

Hernici victi. Contra Tarquinienses male gesta.

Lex de ambitu.

u. c. 398. a. C. 354. C. Marcio, Cn. Manlio Coss. XVI. Haud æque læta Patribus insequenti anno C. Marcio, Cn. Manlio consulibus, de unciario fœnore à M. Duilio, L. Mænio tribunis plebis rogatio est perlata: & plebs aliquanto eam cupidius scivit, accepitque. 2 Ad bella nova, priore anno destinata, Falisci quoque hostes ex-

XVI. 1. *De unciario fœnore*] Unciarium fœnus fuit, quo duodecima pars assis in mensem solvebatur; hoc est, more nostro, nummus unus pro centenis in annum. Vide J. F. Gronovium *de centesimis usuris*.

orti, duplici crimine: quod & cum Tarquiniensibus juventus eorum militaverat: & eos, qui Falerios perfugerant, quum male pugnatum est, repetentibus fecialibus Romanis non reddiderant. *u. c. 398. a. C. 354.* 3 Ea provincia Cn. Manlio obvenit, Marcius exercitum in agrum Privernatem, integrum pace longinqua, induxit, militemque præda implevit. Ad copiam rerum addidit munificentiam, quod nihil in publicum secernendo, augenti rem privatam militi favit. *Bellum cum Faliscis & Privernatibus.* 4 Privernates, quum ante mœnia sua castris permunitis consedissent; vocatis ad concionem militibus, *Castra nunc*, inquit, *vobis hostium, urbemque præda do; si mihi pollicemini vos fortiter in acie operam navaturos; nec prædæ magis, quam pugnæ paratos esse.* *Privernates victi.* 5 Signum poscunt ingenti clamore: celsique & spe haud dubia feroces in prœlium vadunt. Ibi ante signa Sex. Tullius, de quo ante dictum est, exclamat: *Aspice, imperator*, inquit, *quemadmodum exercitus tuus tibi promissa præstet*: piloque posito, stricto gladio in hostem impetum facit. 6 Sequuntur Tullium antesignani omnes: primoque impetu avertere hostem: fusum inde ad oppidum persecuti, quum jam scalas mœnibus admoverent, in deditionem urbem acceperunt; triumphus de Privernatibus actus. 7 Ab altero consule nihil memorabile gestum: nisi quod legem, novo exemplo, ad Sutrium in castris tributim de vicesima eorum, qui manumitterentur, tulit. *Lex de vicesima manumissorum, in castris lata.* Patres, quia ea lege haud parvum vectigal inopi ærario additum esset, auctores fuerunt. 8 Cæterum tribuni plebis, non tam lege quam exemplo moti, ne quis postea populum sevocaret, capite sanxerunt; nihil enim non per milites, juratos in consulis verba, quamvis perniciosum populo, si id liceret, ferri posse.

XVI. 7. *De vicesima*] Qua lege solvebant Ærario servum manumissuri vicesimam partem precii, quo æstimabatur.

XVI. 9. *Decem millibus æris*] Gravis; hoc est, decem millia librarum Romanarum æris.

u. c. 397. a. C. 355. ferebantur; 6 ubi quum occurrisset eis M. Valerius, magister equitum (qui profligato dextro cornu obequitabat hostium munimentis) ad montes silvasque vertunt fugam: 7 plurimique ibi à fallaci equitum specie, agasonibusque excepti sunt: & eorum, quos pavor pertulerat in silvas, atrox cædes post sedatum prœlium fuit. 8 Nec alius post M. Furium, quam C. Sulpicius, justiorem de Gallis egit triumphum; auri quoque ex Gallicis spoliis satis magnum pondus saxo quadrato septum in Capitolio sacravit. 9 Eodem anno & à Coss. vario eventu bellatum; nam Hernici à C. Plautio devicti subactique sunt. Fabius collega ejus incaute atque inconsulte adversus Tarquinienses pugnavit; 10 nec in acie tantum ibi cladis acceptum, quam quod trecentos septem milites Romanos captos Tarquinienses immolarunt: qua fœditate supplicii aliquanto ignominia populi Romani insignitior fuit. 11 Accessit ad eam cladem & vastatio Romani agri, quam Privernates, Veliterni deinde, incursione repentina fecerunt. Eodem anno duæ tribus, Pomptina & Publilia additæ. 12 Ludi votivi, quos M. Furius dictator voverat, facti: & de ambitu ab C. Pœtelio, tribuno plebis, auctoribus Patribus, tum primum ad populum latum est; 13 eaque rogatione novorum maxime hominum ambitionem, qui nundinas & conciliabula obire soliti erant, compressam credebant.

Sulpicius triumphat.

Hernici victi. Contra Tarquinienses res male gesta.

Lex de ambitu.

u. c. 398. a. C. 354. *C. Marcio, Cn. Manlio Coss.*

XVI. Haud æque læta Patribus insequenti anno C. Marcio, Cn. Manlio consulibus, de unciario fœnore à M. Duilio, L. Mænio tribunis plebis rogatio est perlata: & plebs aliquanto eam cupidius scivit, accepitque. 2 Ad bella nova, priore anno destinata, Falisci quoque hostes ex-

XVI. 1. *De unciario fœnore*] Unciarium fœnus fuit, quo duodecima pars assis in mensem solvebatur; hoc est, more nostro, nummus unus pro centenis in annum. Vide J. F. Gronovium *de centesimis usuris*.

orti, duplici crimine: quod & cum Tarquinienſibus juventus eorum militaverat: & eos, qui Falerios perfugerant, quum male pugnatum eſt, repetentibus fecialibus Romanis non reddiderant. 3 Ea provincia Cn. Manlio obvenit, Marcius exercitum in agrum Privernatem, integrum pace longinqua, induxit, militemque præda implevit. Ad copiam rerum addidit munificentiam, quod nihil in publicum ſecernendo, augenti rem privatam militi favit. 4 Privernates, quum ante mœnia ſua caſtris permunitis conſediſſent; vocatis ad concionem militibus, *Caſtra nunc*, inquit, *vobis hoſtium, urbemque præda do; ſi mihi pollicemini vos fortiter in acie operam navaturos; nec prædæ magis, quam pugnæ paratos eſſe.* 5 Signum poſcunt ingenti clamore: celſique & ſpe haud dubia feroces in prœlium vadunt. Ibi ante ſigna Sex. Tullius, de quo ante dictum eſt, exclamat: *Aſpice, imperator*, inquit, *quemadmodum exercitus tuus tibi promiſſa præſtet*: piloque poſito, ſtricto gladio in hoſtem impetum facit. 6 Sequuntur Tullium anteſignani omnes: primoque impetu avertere hoſtem: fuſum inde ad oppidum perſecuti, quum jam ſcalas mœnibus admoverent, in deditionem urbem acceperunt; triumphus de Privernatibus actus. 7 Ab altero conſule nihil memorabile geſtum: niſi quod legem, novo exemplo, ad Sutrium in caſtris tributim de viceſima eorum, qui manumitterentur, tulit. Patres, quia ea lege haud parvum vectigal inopi ærario additum eſſet, auctores fuerunt. 8 Cæterum tribuni plebis, non tam lege quam exemplo moti, ne quis poſtea populum ſevocaret, capite ſanxerunt; nihil enim non per milites, juratos in conſulis verba, quamvis pernicioſum populo, ſi id liceret, ferri poſſe.

u. c. 398. a. C. 354.

Bellum cum Faliſcis & Privernatibus.

Privernates victi.

Lex de viceſima manumiſſorum, in caſtris lata.

XVI. 7. *De viceſima*] Qua lege ſolvebant Ærario ſervum manumiſſuri viceſimam partem precii, quo æſtimabatur.

XVI. 9. *Decem millibus æris*] Gravis; hoc eſt, decem millia librarum Romanarum æris.

u. c. 398. a. C. 354. C. Licinius suâ lege damnatus.

9 Eodem anno C. Licinius Stolo, à M. Popillio Lænate sua lege decem millibus æris est damnatus, quod mille jugerûm agri cum filio possideret, emancipandoque filium fraudem legi fecisset.

u. c. 399. a. C. 353. M. Fabio Ambusto II. M. Popillio II. Coss. Fabius à Faliscis fusus restituit aciem.

XVII. Novi consules inde, M. Fabius Ambustus secundum, & M. Popillius Lænas iterum, duo bella habuere. 2 Facile alterum cum Tiburtibus quod Lænas gessit: qui hoste in urbem compulso, agros vastavit. Falisci, Tarquinienſesque alterum consulem prima pugna fuderunt; 3 inde terror maximus fuit, quod sacerdotes eorum facibus ardentibus, anguibusque prælatis incessu furiali militem Romanum insueta turbaverunt specie; & tunc quidem velut limphati & attoniti munimentis suis trepido agmine inciderunt; 4 deinde ubi consules, legatique ac tribuni, puerorum ritu vana miracula paventes irridebant, increpabantque; vertit animos repente pudor: & in ea ipsa, quæ fugerant, velut cæci ruebant. 5 Discusso itaque vano apparatu hostium, quum in ipsos armatos se intulissent, averterunt totam aciem: castrisque etiam eo die potiti, præda ingenti parta victores reverterunt; militaribus jocis, cum apparatum hostium, tum suum increpantes pavorem.

Etruscum bellum.

6 Concitatur deinde omne nomen Etruscum, & Tarquiniensibus Faliscisque ducibus ad Salinas perveniunt. Adversus eum terrorem dictator C. Marcius Rutilus primus de plebe dictus, magistrum equitum, item de plebe C. Plautium dixit.

C. Marcius Dictator è plebe.

7 Id vero Patribus indignum videri, etiam dictaturam jam in promiscuo esse: omnique ope impediebant, ne quid dictatori ad id bellum decerneretur, parareturve; eo promptius cuncta, ferente dictatore, populus jussit. 8 Profectus ab urbe, utraque parte Tiberis, ratibus exercitu, quocumque fama hostium ducebat, trajecto; multos populatores agrorum vagos palantes oppressit.

9 Castra quoque, nec opinato aggressus, cepit; & octo millibus hostium captis, cæteris aut cæsis, aut ex agro Romano fugatis, sine auctoritate Patrum, populi jussu, triumphavit. 10 Quia nec per dictatorem plebeium, nec per consulem, comitia consularia haberi volebant, & alter consul Fabius bello retinebatur; res ad interregnum redit. 11 Interreges deinceps Q. Servilius Ahala, M. Fabius, Cn. Manlius, C. Fabius, C. Sulpicius, L. Æmilius, Q. Servilius, M. Fabius Ambustus. 12 In secundo interregno orta contentio est, quod duo patricii consules creabantur: intercedentibusque tribunis, interrex Fabius aiebat in duodecim tabulis legem esse, ut quodcumque postremum populus jussisset, id jus, ratumque esset, jussum populi & suffragia esse. 13 Quumque intercedendo tribuni nihil aliud, quam ut differrent comitia, valuissent; duo patricii consules creati sunt, C. Sulpicius Pæticus tertium, M. Valerius Publicola: eodemque die magistratum inierunt.

u. c. 399. a. C. 353. Vincit Etruscos.

u. c. 400. a. C. 352. C. Sulpicio III. M. Valerio Coss.

XVIII. Quadringentesimo anno, quam urbs Romana condita erat, quinto tricesimo quam à Gallis reciperata, ablato post undecimum annum à plebe consulatu, patricii consules ambo ex interregno magistratum iniere, C. Sulpicius Pæticus tertium, M. Valerius Publicola. 2 Empulum eo anno ex Tiburtibus haud memorando certamine captum; sive duorum consulum auspicio bellum ibi gestum est, ut scripsere quidam; seu per idem tempus Tarquiniensium quoque sunt vastati agri ab Sulpicio consule, quo Valerius adversus Tiburtes legiones duxit. 3 Domi majus certamen consulibus cum plebe ac tribunis erat. Fidei jam suæ, non solum virtutis, ducebant es-

Empulum captum.

Turbæ de altero Consule plebeio.

XVIII. 1. *Post undecimum annum*] Primus Consul plebeius creatus fuerat anno u. c. CCCLXXXIX. à quo hic annus erat duodecimus.

u. c. 400. a. C. 352. se, ut accepissent duo patricii consulatum, ita ambobus patriciis mandare; 4 quin aut toto cedendum esse, si plebeius jam magistratus consulatus fiat, aut totum possidendum, quam possessionem integram à Patribus accepissent. 5 Plebes contra fremit: *Quid se vivere, quid in parte civium censeri: si quod duorum hominum virtute, L. Sextii, ac C. Licinii, partum sit, id obtinere universi non possint?* 6 *Vel reges, vel decemviros, vel si quod tristius sit imperii nomen patiendum esse potius; quam ambos patricios consules videant:* 7 *nec invicem pareatur atque imperetur, sed pars altera in æterno imperio locata plebem nusquam alio natam quam ad serviendum putet.* 8 Non desunt tribuni auctores turbarum: sed inter concitatos per se omnes, vix duces eminent. 9 Aliquoties frustra in campum descensum quum esset, multique per seditiones acti comitiales dies; postremo victæ perseverantia consulum plebis, eo dolor erupit, ut tribunos actum esse de libertate vociferantes, relinquendumque non campum jam solum, sed etiam urbem captam atque oppressam regno patriciorum mœsta plebs sequeretur. 10 Consules relicti à parte populi, per infrequentiam comitia nihilo segnius perficiunt; creati consules ambo patricii,

u. c. 401. a. C. 351. M. Fabio III. T. Quintio Coss. M. Fabius Ambustus tertium, T. Quintius. In quibusdam annalibus pro T. Quintio, M. Popillium consulem invenio.

XIX. Duo bella eo anno prospere gesta: cum Tiburtibusque ad deditionem pugnatum. Sassula ex his urbs capta; cæteraque oppida eandem fortunam habuissent, ni universa gens positis armis in fidem consulis venisset. 2 Triumphatum de Tiburtibus: alioquin mitis victoria fuit. In Tarquinienses acerbe sævitum; multis mortalibus in acie cæsis; ex ingenti captivorum numero, trecenti quinquaginta octo delecti nobilissimus quisque, qui Romam mitterentur: vulgus aliud trucida-

Triumphus de Tiburtibus; supplicia de Tarquiniensibus.

tum. 3 Nec populus in eos, qui missi Romam erant, mitior fuit; medio in foro omnes virgis cæsi ac securi percussi; id pro immolatis in foro Tarquiniensium Romanis pœnæ hostibus redditum. 4 Res bello bene gestæ, ut Samnites quoque amicitiam peterent, effecerunt. Legatis eorum comiter ab senatu responsum: fœdere in societatem accepti. 5 Non eadem domi quæ militiæ fortuna erat plebi Romanæ; nam etsi unciario fœnore facto levata usura erat, sorte ipsa obruebantur inopes, nexumque inibant; eo nec patricios ambo consules, nec comitiorum curam, publicave studia præ privatis incommodis plebs ad animum admittebat. 6 Consulatus uterque apud patricios manet. Consules creati C. Sulpicius Pæticus quartum, M. Valerius Publicola iterum. In bellum Etruscum intentam civitatem, quia Cæritem populum misericordia consanguinitatis Tarquiniensibus adjunctum fama ferebat, legati Latini ad Volscos convertere, nunciantes, exercitum conscriptum armatumque jam suis finibus imminere; 7 deinde populabundos in agrum Romanum venturos esse. Censuit igitur senatus, neutram negligendam rem esse: utroque legiones scribi, consulesque sortiri provincias jussit. 8 Inclinavit deinde pars major curæ in Etruscum bellum: postquam litteris Sulpicii consulis, cui Tarquinii provincia evenerat, cognitum est, depopulatum agrum circa Romanas Salinas, prædæque partem in Cæritum fines avectam: & haud dubie juventutem ejus populi inter prædatores fuisse. 9 Itaque Valerium consulem, Volscis oppositum, castraque ad finem Tusculanum habentem; revocatum inde senatus dictatorem dicere

u. c. 401. a. C. 351.

Fœdus cum Samnitibus.

u. c. 402. a. C. 350. C. Sulpicio IV. & M. Valerio II. Coss.

XIX. 5. *Levata usurâ erat &c.*] Vide ad C. XVI. 1. Ne unum quidem nummum in centenos solvere plebs potuit, præ paupertate, vel solâ forte oppressa. Romani, nempe, agricolæ & milites vix ullum lucrum, nisi fortuitam prædam excipias, faciebant.

u. c. 402. a. C. 350. T. Manlius Dictator.

jussit. T. Manlium Lucii filium dixit. 10 Is, quum sibi magistrum equitum A. Cornelium Cossum dixisset, consulari exercitu contentus, ex auctoritate Patrum ac populi jussu, Caeritibus bellum indixit.

XX. Tum primum Caerites, tanquam in verbis hostium vis major ad bellum significandum, quam in suis factis, qui per populationem Romanos lacessierant, esset, verus belli terror invasit: & quam non suarum virium ea dimicatio esset, cernebant. 2 Poenitebatque populationis, & Tarquinienses exsecrabantur defectionis auctores; nec arma, aut bellum quisquam apparare, sed pro se quisque legatos mitti jubebat ad petendam erroris veniam. 3 Legati senatum quum adissent; ab senatu rejecti ad populum, Deos rogaverunt, quorum sacra bello Gallico accepta rite procurassent, ut Romanos florentes ea sui misericordia caperet, quae se rebus adfectis quondam populi Romani cepisset; 4 conversique ad delubra Vestae, hospitium Flaminum Vestaliumque ab se caste ac religiose cultum invocabant.

Caerites bellum deprecantur.

Eane meritos crederet quisquam, hostes repente sine caussa factos? 5 aut si quid hostiliter fecissent, consilio id magis, quam furore lapsos fecisse, ut sua vetera beneficia, locata praesertim apud tam gratos, novis corrumperent maleficiis, florentemque populum Romanum ac felicissimum bello sibi desumerent hostem, cujus afflicti amicitiam cepissent? ne appellarent consilium, quae vis ac necessitas appellanda esset. 6 Transeuntes agmine infesto per agrum suum Tarquinienses, quum praeter viam nihil petissent, traxisse quosdam agrestium populationis ejus, quae sibi crimini detur, comites. 7 Eos, seu dedi placeat, dedere se paratos esse: seu supplicio affici, daturos poenas. Caere, sacrarium populi Romani, diversorium sacerdotum ac receptaculum Romanorum sacrorum, intactum inviolatumque crimine belli, hospitio Vestalium

cultisque diis darent, 8 Movit populum non tam caussa præsens, quam vetus meritum, ut maleficii quam beneficii potius immemores essent. Itaque pax populo Cereti data, induciasque in centum annos factas, in senatusconsultum referri placuit. 9 In Faliscos eodem noxios crimine vis belli conversa est: sed hostes nusquam inventi. Quum populatione peragrati fines essent, ab oppugnatione urbium temperatum: legionibusque Romam reductis, reliquum anni muris, turribusque reficiendis consumptum, & ædes Apollinis dedicata est.

u. c. 402. a. C. 350.

Pacem impetrant

Faliscis bellum illatum.

XXI. Extremo anno comitia consularia certamen patrum ac plebis diremit; tribunis negantibus passuros comitia haberi, ni secundum Liciniam legem haberentur; dictatore obstinato tollere potius totum è republ. consulatum, quam promiscuum Patribus ac plebi facere. 2 Prolatandis igitur comitiis, quum dictator magistratu abisset, res ad interregnum rediit. Infestam inde Patribus plebem interreges quum accepissent, ad undecimum interregem seditionibus certatum est. 3 Legis Liciniæ patrocinium tribuni jactabant. Propior dolor plebi fœnoris ingravescentis erat: curæque privatæ in certaminibus publicis erumpebant. 4 Quorum tædio Patres L. Cornelium Scipionem interregem, concordiæ caussa observare legem Liciniam, comitiis consularibus jussere. P. Valerio Publicolæ datus è plebe collega C. Marcius Rutilus. 5 Inclinatis semel in concordiam animis, novi consules fœnebrem quoque rem, quæ distinere unanimos videbatur, levare aggressi, solutionem alieni æris in publicam curam verterunt: quinqueviris creatis, quos mensarios ab dispensatione pecuniæ appellarunt. 6 Meriti æquitate, curaque sunt, ut per omnium annalium monumenta celebres nominibus essent. Fuere autem C. Duilius, P. Decius Mus, M. Papirius, Q. Publilius, & Ti. Æmilius, 7 qui rem

Discordia de Consule plebeio.

u. c. 403. a. C. 349. P. Valerio C. Marcio Coss.

Mensarii æris alieni causâ creati.

u. c. 403. a. C. 349. difficillimam tractatu, & plerumque parti utrique, semper certe alteri, gravem, cum alia moderatione, tum impendio magis publico, quam jactura sustinuerunt. 8 Tarda enim nomina, & impeditiora inertia debitorum quam facultatibus, aut ærarium mensis cum ære in foro positis, dissolvit, ut populo prius caveretur: aut æstimatio æquis rerum pretiis liberavit: ut non modo sine injuria, sed etiam sine querimoniis partis utriusque, exhausta vis ingens æris alieni sit. 9 Terror inde vanus belli Etrusci, quum conjurasse duodecim populos fama esset, dictatorem dici coëgit: dictus in castris (eo enim ad consules missum senatusconsultum est) C. Julius, cui magister equitum adjectus L. Æmilius. Cæterum foris tranquilla omnia fuere.

C. Julius Dictator.

XXII. Tentatum domi per dictatorem, ut ambo patricii consules crearentur, rem ad interregnum perduxit: 2 duo interreges C. Sulpicius, & M. Fabius, interpositi obtinuere, quod dictator frustra tetenderat, mitiore jam plebe ob recens meritum levati æris alieni, ut ambo patricii consules crearentur. 3 Creati ipse C. Sulpicius Pæticus, qui prior interregno abiit, & T. Quintius Pennus; quidam Cæsonem, alii Caium nomen Quintio adjiciunt. 4 Ad bellum ambo profecti, Faliscum Quintius, Sulpicius Tarquiniense, nusquam acie congresso hoste, cum agris magis quam cum hominibus urendo, populandoque gesserunt bella: 5 cujus lentæ velut tabis senio victa utriusque pertinacia populi est, ut primum à consulibus, dein permissu eorum ab senatu inducias peterent. In quadraginta annos impetraverunt. 6 Ita posita duorum bellorum quæ imminebant cura, dum aliqua ab armis quies esset; quia solutio æris alieni multarum rerum mutaverat dominos; censum agi placuit. 7 cæterum quum censoribus creandis indicta comitia essent; professus

u. c. 404. a. C. 348. C. Sulpicio & T. Quintio Coss.

Induciæ 40. annorum cum Tarquin. & Falisc is.

censuram se petere C. Marcius Rutilus, qui primus dictator de plebe fuerat, concordiam ordinum turbavit. 8 Quod videbatur quidem tempore alieno fecisse: quia ambo tum forte patricii consules erant, qui rationem ejus se habituros negabant. 9 Sed & ipse constantia inceptum obtinuit, & tribuni omni vi recuperando jus consularibus comitiis amissum, adjuverunt; & cum ipsius viri majestas nullius honoris fastigium non æquabat, tum per eundem, qui ad dictaturam aperuisset viam, censuram quoque in partem vocari plebes volebat. 10 Nec variatum comitiis est, quin cum Manlio Cnæo censor Marcius crearetur. Dictatorem quoque hic annus habuit M. Fabium; nullo terrore belli, sed ne Licinia lex comitiis consularibus observaretur. 11 Magister equitum dictatori additus Q. Servilius: nec tamen dictatura potentiorem eum consensum Patrum consularibus comitiis fecit, quam censoriis fuerat.

u. c. 404. a. C. 348.

Censores creati.

M. Fabius Dictator.

XXIII. M. Popillius Lænas, à plebe consul: à Patribus L. Cornelius Scipio datus. Fortuna quoque illustriorem plebeium consulem fecit. 2 Nam quum ingentem Gallorum exercitum in agro Latino castra posuisse nunciatum esset; Scipione gravi morbo implicito, Gallicum bellum Popillio extra ordinem datum. 3 Is impigre exercitu scripto, quum omnes extra portam Capenam ad Martis ædem convenire armatos juniores jussisset, signaque eodem quæstores ex ærario deferre, quatuor expletis legionibus, quod superfuit militum, P. Valerio Publicolæ prætori tradidit: 4 auctor Patribus scribendi alterius exercitus, quod ad incertos belli eventus subsidium reipublicæ esset. 5 Ipse jam satis omnibus instructis comparatisque, ad hostem pergit: cujus ut prius nosceret vires quam periculo ultimo tentaret; in tumulo, quem proximum castris Gallorum capere potuit,

u. c. 405. a. C. 347. M. Popillio, L. Cornelio Coss.

Bellum Gallicum.

u. c. 405. a. C. 347. vallum ducere cœpit. 6 Gens ferox, & ingenii avidi ad pugnam, quum, procul visis Romanorum signis, ut extemplo prœlium initura explicuisset aciem; postquam neque in æquum demitti agmen vidit, & cum loci altitudine, tum vallo etiam tegi Romanos; perculsos pavore rata simul opportuniores, quod intenti tum maxime operi essent, truci clamore aggreditur. 7 Ab Romanis nec opus intermissum, (triarii erant, qui muniebant) & ab hastatis principibusque, qui pro munitoribus intenti armatique steterant, prœlium initum. 8 Præter virtutem locus quoque superior adjuvit, ut pila omnia hastæque, non tanquam ex æquo missa, vana (quod plerumque fit) caderent, sed omnia librata ponderibus figerentur; 9 oneratique telis Galli, quibus aut corpora transfixa, aut prægravata inhærentibus gerebant scuta, cum cursu penè in adversum subissent, primo incerti restitere: 10 dein quum ipsa cunctatio & his animos minuisset & auxisset hosti, impulsi retro ruere alii super alios, stragemque inter se cæde ipsa fœdiorem dare; adeo præcipiti turba obtriti plures, quam ferro necati.

Vincuntur Galli, sed difficulter.

XXIV. Necdum certa Romanis victoria erat; alia in campum degressis supererat moles. 2 Namque multitudo Gallorum sensum omnem talis amni exsuperans, velut nova rursus exoriente acie, integrum militem adversus victorem hostem ciebat; stetitque suppresso impetu Romanus; 3 & quia iterum fessis subeunda dimicatio erat, & quod consul, dum inter primores incautus agitat, lævo humero matari prope trajecto, cesserat parumper ex acie. 4 Jamque omissa cunctando victoria erat, quum consul vulnere alligato revectus ad prima signa: *Quid stas miles?* in-

XXIV. 3. *Matari*] Hinc, apud Gallos, ante inventum pyrii pulveris usum, *matras* vocabatur sagitta Arcubalistæ. Vide viri doctissimi *Æg. Menagii* Origines Gallicas.

quit. *Non cum Latino Sabinoque hoste res est, quem victum armis socium ex hoste facias.* 5 *In belluas strinximus ferrum; hauriendus, aut dandus est sanguis. Propulistis à castris, supina valle præcipites egistis, stratis corporibus hostium superstatis. Complete eadem strage campos, qua montes replestis.* 6 *Nolite exspectare dum stantes vos fugiant, inferenda sunt signa, & vadendum in hostem.* 7 His adhortationibus iterum coorti, pellunt loco primos manipulos Gallorum: cuneis deinde in medium agmen perrumpunt. 8 Inde barbari dissipati, quibus nec certa imperia, nec duces essent, vertunt impetum in suos: fusique per campos, & præter castra etiam sua fuga prælati, quod editissimum inter æquales tumulos occurrebat oculis, arcem Albanam petunt. 9 Consul non ultra castra insecutus, quia & vulnus degravabat, & subjicere exercitum pugna fessum novo labori nolebat, à persequendo hoste continuit; tumulis ab hoste occupatis. 10 Præda omni castrorum, militi data, victorem exercitum, opulentumque Gallicis spoliis, Romam reduxit. Moram triumpho vulnus consulis attulit; eademque caussa dictatoris desiderium senatui fecit, ut esset qui ægris consulibus comitia haberet. 11 Dictator L. Furius Camillus dictus, addito magistro equitum P. Cornelio Scipione, reddidit Patribus possessionem pristinam consulatus; ipse ob id meritum ingenti Patrum studio creatus consul, collegam Ap. Claudium Crassum dixit.

u. c. 405. a. C. 347.

Dictator L. Furius Camillus.

XXV. Priusquam inirent novi consules magistratum, triumphus à Popillio de Gallis actus, magno favore plebis: mussantesque inter se rogitabant, num quem plebeii consulis pœniteret? 2 Simul dictatorem increpabant, qui legis Liciniæ spretæ mercedem consulatum privata cupiditate, quam publica injuria fœdiorem, cepisset, ut se ipse consulem dictator crearet. 3 Annus

u. c. 406. a. C. 346. L. Furio Ap. Claudio Coss.

u. c. 405. a. C. 346. multis, variisque motibus fuit insignis. Galli ex Albanis montibus, quia hiemis vim pati nequiverant, per campos maritimaque loca vagi populabantur. 4 Mare infestum classibus Græcorum erat: oraque littoris Antiatis, Laurensque tractus; & Tiberis ostia: ut prædones maritimi cum terrestribus congressi, ancipiti semel prœlio decertarent, dubiique discesserint in castra Galli, Græci retro ad naves, victos se an victores putarent. 5 Inter hæc longe maximus exstitit terror, concilia populorum Latinorum ad lucum Ferentinæ habita: responsumque haud ambiguum imperantibus milites Romanis datum, absisterent imperare iis, quorum auxilio egerent. 6 Latinos pro sua libertate potius, quam pro alieno imperio laturos arma. 6 Inter duo simul bella externa, defectione etiam sociorum senatus anxius, quum cerneret metu tenendos, quos fides non tenuisset; extendere omnes imperii vires consules delectu habendo jussit; civili quippe standum exercitu esse, quando socialis cœtus desereret. 7 Undique, non urbana tantum, sed etiam agresti juventute, decem legiones scriptæ dicuntur, quaternûm millium & ducenorum peditum, equitumque trecenorum; 8 quem nunc novum exercitum, si qua externa vis ingruat, hæ vires populi Romani, quas vix terrarum capit orbis, contractæ in unum haud facile efficiant: adeo in quæ laboramus sola crevimus, divitias, luxuriamque. 9 Inter cætera tristia ejus anni, consul alter Ap. Claudius in ipso belli apparatu moritur;

Prædones terrestres & maritimi.

Latini milites Romanis negant.

Parantur decem legiones.

Alter Consul moritur.

XXV. 8. *Contractæ in unum &c.*] Atqui C. Julius Cæsar in Gallia bellum eum decem, ac duodecim etiam legionibus, senûm millium virorum, bellum gessit, ut omnes norunt; dum essent etiam alii exercitus, quamvis non tanti, in aliis Provinciis. Sed sub Augusto Legiones viginti tres, aut viginti quinque fuere, ut observat *Dio Hist.* Lib. LV. Vide *Just. Lipsium* in Analectis Rei Militaris Oper. T. III. p. 237. & seqq. Itaque quæ hic habet *Livius* sunt hyperbolica.

tur, redierantque res ad Camillum: 10 cui unico consuli, vel ob aliam dignationem haud subjiciendam dictaturæ, vel ob omen faustum ad Gallicum tumultum cognominis, dictatorem arrogari haud satis decorum visum est Patribus. 11 Consul duabus legionibus urbi præpositis, octo cum L. Pinario prætore divisis, memor paternæ virtutis, Gallicum sibi bellum extra sortem sumit: 12 prætorem maritimam oram tutari, Græcosque arcere littoribus jussit; & quum in agrum Pomptinum descendisset, quia neque in campis congredi nulla cogente re volebat, & prohibendo populationibus, quos rapto vivere necessitas cogeret, satis domari credebat hostem; locum idoneum stativis delegit.

u. c. 405. a. C. 345.

XXVI. Ubi quum stationibus quieti tempus tererent, Gallus processit magnitudine atque armis insignis; quatiensque scutum hasta, quum silentium fecisset, provocat per interpretem unum ex Romanis, qui secum ferro decernat. 2 M. erat Valerius tribunus militum, adolescens, qui haud indigniorem eo decore se quam T. Manlium ratus, prius sciscitatus consulis voluntatem, in medium armatus processit. 3 Minus insigne certamen humanum numine interposito Deorum factum: namque conserenti jam manum Romano corvus repente in galea consedit, in hostem versus; 4 quod primo, ut augurium cælo missum, lætus accepit tribunus: precatus deinde; *Si divus, si diva esset, qui sibi prapetem misisset, volens propitius adesset.* 5 Dictu mirabile, tenuit non solum ales captam semel sedem, sed quotiescumque certamen initum est, levans se alis, os oculosque hostis rostro & unguibus appetiit: donec territum prodigii talis visu, oculisque simul ac men-

M. Valerii cum Gallo singulare certamen.

[1] XXVI. 5. *Dictu mirabile*] At mirabilius est *Livium* nullâ re significasse se ejusmodi fabulæ fidem non habere; quod in tam gravi historia par fuit.

u. c. 406. a. C. 346.

te turbatum, Valerius obtruncat: corvus è conspectu elatus orientem petit. 6 Hactenus quietæ utrimque stationes fuere: postquam spoliare corpus cæsi hostis tribunus cœpit; nec Galli se statione tenuerunt, & Romanorum cursus ad victorem etiam ocior fuit. Ibi circa jacentis Galli corpus contracto certamine, pugna atrox concitatur. 7 Jam non manipulis proximarum stationum, sed legionibus utrimque effusis res geritur. Camillus lætum militem victoria tribuni, lætum tam præsentibus ac secundis Diis, ire in prœlium jubet: ostentansque insignem spoliis tribunum, *Hunc imitare miles*, aiebat: *& circa jacentem ducem sterne Gallorum catervas.* 8 Dii hominesque illi affuere pugnæ; depugnatumque haudquaquam certamine ambiguo cum Gallis est. Adeo duorum militum eventum, inter quos pugnatum erat, utraque acies animis perceperat. 9 Inter primos, quorum concursus alios exciverat, atrox prœlium fuit: alia multitudo, priusquam ad conjectum teli veniret, terga vertit. Primo per Volscos, Falernumque agrum dissipati sunt: inde Apuliam ac mare inferum petierunt. 10 Consul, concione advocata, laudatum tribunum, decem bobus, aureaque corona donat; ipse jussus ab senatu bellum maritimum curare, cum prætore junxit castra. 11 Ibi, quia res trahi segnitia Græcorum non committentium se in aciem videbatur, dictatorem comitiorum caussa T. Manlium Torquatum ex auctoritate senatus dixit. 12 Dictator, magistro equitum A. Cornelio Cosso dicto, consularia comitia habuit, æmulumque decoris sui absentem M. Valerium Corvum (id enim illi deinde cognominis fuit) summo favore populi tres & viginti natum annos consulem renunciavit. 13 Collega Corvo de plebe, M. Popillius Lænas quartum consul futurus datus est. Cum Græcis à Camillo nulla memorabilis gesta res:

Prœlium committitur, quo Galli victi.

T. Manlius Dictator.

u. c. 407. a. C. 345. *M. Valerio & M. Popillio Coss.*

nec illi terra, nec Romanus mari bellator erat. u. c. 407. a. C. 345.
14 Postremo quum littoribus arcerentur, aqua etiam præter cætera necessaria usui deficiente, Italiam reliquere. 15 Cujus populi ea, cujusque gentis classis fuerit, nihil certi est; maxime Siciliæ fuisse tyrannos crediderim; nam ulterior Græcia, ea tempestate, intestino fessa bello, jam Macedonum opes horrebat.

XXVII. Exercitibus dimissis, quum & foris pax & domi concordia ordinum otium esset, ne nimis lætæ res essent, pestilentia civitatem adorta coëgit senatum imperare decemviris, ut libros Sibyllinos inspicerent: eorumque monitu lectisternium fuit. 2 Eodem anno Satricum ab Antiatibus colonia deducta, restitutaque urbs, quam Latini diruerant; & cum Carthaginiensibus legatis Romæ fœdus ictum, quum amicitiam ac societatem petentes venissent. 3 Idem otium domi forisque mansit T. Manlio Torquato, C. Plautio consulibus: semunciarium tantum ex unciario fœnus factum, & in pensiones æquas triennii, ita ut quarta præsens esset, solutio æris alieni dispensata est: 4 & sic quoque parte plebis affecta, fides tamen publica privatis difficultatibus potior ad curam senatui fuit. Levatæ maxime res, quia tributo ac delectu supersessum. 5 Tertio anno post Satricum restitutum à Volscis, M. Valerius Corvus secundum consul cum C. Pœtelio factus, quum ex Latio nunciatum esset, legatos ab Antio circumire populos Latinorum ad concitandum bellum; 6 priusquam plus hostium fieret, Volscis arma inferre jussus, ad Satricum exercitu infesto pergit: quo quum Antiates alii-

Fœdus cum Carthaginiensibus.

u. c. 408. a. C. 344. T. Manlio & C. Plautio Coss.

u. c. 409. a. C. 343. M. Valerio, II. C. Pœtelio Coss.

XXVI. 15. *Macedonum opes*] Bellum Philippo indixerunt Athenienses Olympiadis CVIII. anno 3. qui in hunc partim incidebat, ut docet *Dodwellus*, in Chronol. Dionysiana.

XXVII. 3. *Semunciarium ex unciario*] In centum asses vigesimam quartam partem assis solvebant; hoc est; ut nunc loquimur dimidium nummum in centenos nummos quotannis. Vide *J. F. Gronovium* de centesimis & unciis usuris.

u. c. 409. a. C. 343. Bellum cum Volscis. que Volsci præparatis jam ante, si quid ab Roma moveretur, copiis occurrissent, nulla mora inter infensos diutino odio dimicandi facta est. 7 Volsci, ferocior ad rebellandum quam ad bellandum gens, *Satricum captum.* certamine victi, fuga effusa Satrici mœnia petunt: & ne in muris quidem satis firma spe, quum corona militum cincta jam scalis caperetur urbs, ad quatuor millia militum, præter multitudinem imbellem, sese dedidere. 8 Oppidum dirutum atque incensum: ab æde tantum Matris Matutæ abstinuere ignem. Præda omnis militi data. Extra prædam quatuor millia deditorum habita; eos vinctos consul ante currum triumphans egit: venditis deinde magnam pecuniam in ærarium redegit. 9 Sunt qui hanc multitudinem captivam servorum fuisse scribant: idque magis verisimile est, quam deditos venisse.

u. c. 410. a. C. 342. M. Fabio & Ser. Sulpicio Coss. XXVIII. Hos consules secuti sunt M. Fabius Dorso, Ser. Sulpicius Camerinus. Auruncum inde bellum ab repentina populatione cœptum: 2 metuque ne id factum populi unius consilium *Dictator L. Furius.* omnis nominis Latini esset, dictator velut adversus armatum jam Latium L. Furius creatus, magistrum equitum Cn. Manlium Capitolinum dixit: 3 & quum (quod per magnos tumultus fieri solitum erat) justitio indicto, delectus sine vacationibus habitus esset; legiones, quantum maturari potuit, in Auruncos ductæ: ibi prædonum magis, quam hostium animi inventi. Prima itaque acie debel- *Aurunci victi.* latum. 4 Dictator tamen, quia & ultro bellum intulerant, & sine detrectatione se certamini offerebant; Deorum quoque opes adhibendas ratus, inter ipsam dimicationem, ædem Junoni Monetæ vovit: cujus damnatus voti quum victor Romam revertisset, dictatura se abdicavit. 5 Senatus duumviros ad eam ædem, pro amplitudine populi Romani, faciendam creari jussit; locus in arce destinatus, quæ area ædium M. Man-

lii Capitolini fuerat. 6 Consules dictatoris exercitu ad bellum Volscum usi, Soram ex hostibus, incautos adorti, ceperunt. Anno postquam vota erat, ædes Monetæ dedicatur, C. Martio Rutilo tertium, T. Manlio Torquato secundum consulibus. 7 Prodigium extemplo dedicationem secutum, simile vetusto montis Albani prodigio; namque & lapidibus pluit, & nox interdiu visa intendi: librisque inspectis, quum plena religione civitas esset, senatui placuit, dictatorem feriarum constituendarum caussa dici. 8 Dictus P. Valerius Publicola; magister equitum ei Q. Fabius Ambustus datus est. Non tribus tantum supplicatum ire placuit, sed finitimos etiam populos, ordoque iis, quo quisque die supplicarent, statutus. 9 Judicia eo anno populi tristia in fœneratores facta, quibus ab ædilibus dicta dies esset, traduntur. Et res, haud ulla insigni ad memoriam caussa, ad interregnum rediit. 10 Ex interregno, ut id actum videri posset, ambo patricii consules creati sunt, M. Valerius Corvus tertium, A. Cornelius Cossus.

u. c. 410. a. C. 342. Sora capta.

u. c. 411. a. C. 341. C. Marcio III. T. Manlio II. Coss.

u. c. 412. a. C. 340. M. Valerio III. A. Cornelio Coss.

XXIX. Majora jam hinc bella, & viribus hostium, & longinquitate, vel regionum, vel temporum spatio, quibus bellatum est, dicentur. Namque eo anno adversus Samnites, gentem opibus armisque validam, mota arma. 2 Samnitium bellum, ancipiti Marte gestum, Pyrrhus hostis, Pyrrhum Pœni secuti. Quanta rerum moles? quoties in extrema periculorum ventum, ut in hanc magnitudinem, quæ vix sustinetur, erigi imperium posset? 3 Belli autem caussa cum Samnitibus, Romanis, quum societate amicitiaque juncti essent, extrinsecus venit, non orta inter ipsos est. 4 Samnites Sidicinis injusta arma, quia viribus plus poterant, quum intulissent, coacti

Majora deinceps bella.

Samnitici belli origo.

XXVIII. 7. *Vetusto montis Albani prodigio*] Vide Lib. 1. 31. 1. & quæ illic notata.

u. c. 412. a. C. 340. inopes ad opulentiorum auxilium confugere, Campanis sese conjungunt. 5 Campani magis nomen ad præsidium sociorum, quam vires quum attulissent, fluentes luxu, ab duratis usu armorum in Sidicino pulsi agro, in se deinde molem omnem belli verterunt. 6 Namque Samnites, omissis Sidicinis, ipsam arcem finitimorum Campanos adorti; unde æque facilis victoria, prædæ atque gloriæ plus esset, Tifata, imminentes Capuæ colles, quum præsidio firmo occupassent; 7 descendunt inde quadrato agmine in planitiem, quæ Capuam, Tifataque interjacet: ibi rursus acie dimicatum: adversoque prœlio Campani intra mœnia compulsi. 8 Quum robore juventutis suæ acciso, nulla propinqua spes esset, coacti sunt ab Romanis petere auxilium.

Campani à Senatu Rom. auxilium petunt.

XXX. Legati introducti in senatum, maxime in hanc sententiam locuti sunt: *Populus nos Campanus legatos ad vos, Patres conscripti, misit: amicitiam in perpetuum, auxilium præsens à vobis petitum: 2 quam si secundis rebus nostris petissemus, sicut cœpta celerius, ita infirmiore vinculo contracta esset; tunc enim, ut qui ex æquo nos venisse in amicitiam meminissemus, amici forsitan pariter ac nunc, subjecti atque obnoxii vobis minus essemus. 3 Nunc misericordia vestra conciliati, auxilioque in dubiis rebus defensi, beneficium quoque acceptum colamus oportet, ne ingrati, atque omni ope divina, humanaque indigni videamur. 4 Neque Hercule, quòd Samnites priores amici sociique vobis facti sunt, ad id valere arbitror, ne nos in amicitiam accipiamur: sed ut vetustate & gradu honoris nos præstent: neque enim fœdere Samnitium, ne qua nova jungeretis fœdera, cautum est. 5 Fuit quidem apud vos semper satis justa caussa amicitiæ, velle eum vobis amicum esse, qui vos appeteret. 6 Campani, etsi fortuna præsens magnifice loqui prohibet, non urbs amplitudine, non agri ubertate, populo ulli præterquam vobis cedentes, haud*

parva (ut arbitror) accessio bonis rebus vestris, in amicitiam venimus vestram. 7 Æquis, Volscisque æternis hostibus hujus urbis, quandocunque se moverint, ab tergo erimus: & quod vos pro salute nostra priores feceritis; id nos pro imperio vestro & gloria semper faciemus. 8 Subactis iis gentibus, quæ inter nos vosque sunt, quod propediem futurum spondet & virtus & fortuna vestra, continens imperium usque ad nos habebitis. 9 Acerbum ac miserum est, quod fateri nos fortuna nostra cogit. Eo ventum est, Patres conscripti, ut aut amicorum, aut inimicorum, Campani simus. 10 Si defenditis, vestri: si deseritis, Samnitium erimus. Capuam ergo, & Campaniam omnem vestris an Samnitium viribus accedere malitis, deliberate. 11 Omnibus quidem, Romani, vestram misericordiam, vestrumque auxilium æquum est patere; iis tamen maxime, qui eam implorantibus aliis, auxilium dum supra vires suas præstant, omnes ipsi in hanc necessitatem venerunt; 12 quanquam pugnavimus verbo pro Sidicinis, re pro nobis, quum videremus finitimum populum nefario latrocinio Samnitium peti: & ubi conflagrassent Sidicini, ad nos trajecturum illud incendium esse. 13 Nec enim nunc, quia dolent injuriam acceptam Samnites, sed quia gaudent oblatam sibi esse caussam, oppugnatum nos veniunt. 14 An si ultio iræ hæc, & non occasio cupiditatis explendæ esset, parum fuit, quod semel in Sidicino agro, iterum in Campania ipsa legiones nostras cecidêre? 15 Quæ est ista tam infesta ira, quam per duas acies fusus sanguis explere non potuerit? Adde huc populationem agrorum, prædas hominum atque pecudum actas, incendia villarum ac ruinas, omnia ferro ignique vastata. 16 Hiscene ira expleri non potuit? Sed cupiditas explenda est; ea ad oppugnandam Capuam rapit; aut delere urbem pulcherrimam, aut ipsi possidere volunt. 17 Sed vos potius, Romani, beneficio vestro occupate eam, quam illos habere per maleficium sinatis. Non loquor apud

u. c. 412.
a. C. 340.

u. c. 412. a. C. 340. *recusantem justa bella populum: sed tamen si ostenderitis auxilia vestra, ne bello quidem arbitror vobis opus fore.* 18 *Usque ad nos contemtus Samnitium pervenit, supra non ascendit. Itaque umbra vestri auxilii, Romani, tegi possumus: quicquid deinde habuerimus, quicquid ipsi fuerimus, vestrum id omne existimaturi.* 19 *Vobis arabitur ager Campanus, vobis Capua urbs frequentabitur: conditorum, parentum, Deorum immortalium numero nobis eritis. Nulla colonia vestra erit, quæ nos obsequio erga vos fideque superet.* 20 *Annuite, Patres Conscripti, nutum numenque vestrum invictum Campanis; & jubete sperare incolumem Capuam futuram.* 21 *Qua frequentia omnium generum multitudinis prosequente creditis nos illinc profectos? quam omnia votorum, lacrymarumque plena reliquisse? in qua nunc exspectatione senatum populumque Campanum, conjuges, liberosque nostros esse?* 22 *Stare omnem multitudinem ad portas, viam hinc ferentem prospectantes, certum habeo, quid illis nos, Patres Conscripti, sollicitis ac pendentibus animi renunciare jubeatis.* 23 *Alterum responsum salutem, victoriam, lucem ac libertatem: alterum ominari horreo, quæ ferat. Proinde ut aut de vestris futuris sociis atque amicis, aut nusquam ullis futuris nobis, consulite.*

XXXI. Summotis deinde legatis, quum consultus senatus esset, etsi magnæ parti urbs maxima opulentissimaque Italiæ, uberrimus ager marique propinquus ad varietates annonæ horreum populi Romani fore videbatur; tamen tanta utilitate fides antiquior fuit, responditque ita ex auctoritate senatus Consul: 2 *Auxilio vos, Campani, dignos censet senatus: sed ita vobiscum amicitiam institui par est, ne qua vetustior amicitia ac societas violetur. Samnites vobiscum fœdere juncti sunt, itaque arma, Deos prius quam homines violatura, adversus Samnites vobis negamus.* 3 *Legatos, sicut fas jusque est, ad socios atque amicos precatum mittemus,*

Negatur auxilium Campanis.

temus, ne qua vobis vis fiat. Ad ea princeps legationis (sic enim domo mandatum attulerant) *Quandoquidem*, inquit, *nostra tueri adversus vim atque injuriam justa vi non vultis; vestra certe defendetis.* 4 *Itaque populum Campanum, urbemque Capuam, agros, delubra Deûm, divina humanaque omnia in vestram, Patres Conscripti, populique Romani ditionem dedimus, quicquid deinde patiemur, dediticii vestri passuri.* 5 Sub hæc dicta, omnes manus ad Coss. tendentes, pleni lacrymarum in vestibulo curiæ procubuerunt. 6 Commoti Patres vice fortunarum humanarum: si ille præpotens opibus populus, luxuria, superbiaque clarus, à quo paulo ante auxilium finitimi petissent, adeo infractos gereret animos, ut se ipse suaque omnia potestatis alienæ faceret; 7 tum jam fides agi visa, deditos non prodi, nec facturum æqua Samnitium populum censebant, si agrum, urbemque per deditionem factam populi Romani, oppugnarent. 8 Legatos itaque extemplo mitti ad Samnites Placuit, data mandata, *ut preces Campanorum, responsum senatus amicitia Samnitium memoris, deditionem postremo factam, Samnitibus exponerent.* 9 *Peterent pro societate amicitiaque, ut dediticiis suis parcerent: neque in eum agrum, qui populi Romani factus esset, hostilia arma inferrent.* 10 *Si leniter agendo parum proficerent, denunciarent Samnitibus populi Romani senatusque verbis, ut Capua urbe, Campanoque agro abstinerent.* 11 Hæc legatis agentibus in concilio Samnitium, adeo est ferociter responsum, ut non solum gesturos se esse dicerent id bellum, sed magistratus eorum è curia egressi, stantibus legatis, præfectos cohortium vocarent: 12 iisque clara voce imperarent, ut prædatum in agrum Campanum extemplo proficiscerentur.

u. c. 412. a. C. 340.

Se dedunt Romanis

Accipiuntur

Legati ad Samnites

Male excepti

XXXII. Hac legatione Romam relata, positis omnium aliarum rerum curis, Patres fecialis

u. c. 412. A. C. 340.

bus ad res repetendas missis, belloque, quia non redderentur, solenni more indicto, decreverunt, ut primo quoque tempore de ea re ad populum ferretur: 2 jussuque populi, consules ambo cum duobus ab urbe exercitibus profecti, Valerius in Campaniam, Cornelius in Samnium; ille ad montem Gaurum, hic ad Saticulam castra ponunt. 3 Priori Valerio Samnitium legiones (eo namque omnem belli molem inclinaturam censebant) occurrunt; simul in Campanos, stimulabat ira, tam promptos nunc ad ferenda, nunc ad arcessenda adversus se auxilia. 4 Ut vero castra Romana viderunt, ferociter pro se quisque signum duces poscere, affirmare, eadem fortuna Romanum Campano laturum opem, qua Campanus Sidicino tulerit. 5 Valerius levibus certaminibus, tentandi hostis caussa, haud ita multos moratus dies, signum pugnæ proposuit; paucis suos adhortatus: 6 *Ne novum bellum eos, novusque hostis terreret; quicquid ab urbe longius proferrent arma, magis magisque in imbelles gentes eos prodire.* 7 *Ne Sidicinorum, Campanorumque cladibus Samnitium æstimarent virtutem; qualescunque inter se certaverint, necesse fuisse alteram partem vinci. Campanos quidem haud dubie magis nimio luxu fluentibus rebus, mollitiaque sua, quam vi hostium victos esse.* 8 *Quid autem esse, duo prospera in tot seculis bella Samnitium, adversus tot decora populi Romani, qui triumphos pene plures quam annos ab urbe condita numeret?* 9 *qui omnia circa se, Sabinos, Etruriam, Latinos, Hernicos, Æquos, Volscos, Auruncos, domita armis habeat? qui Gallos tot prœliis cæsos, postremo in mare ac naves, fuga compulerit?* 10 *Quum gloria belli ac virtute sua quemque fretos ire in aciem debere; tum etiam intueri, cujus ductu auspicioque ineunda pugna sit;* 11 *utrum qui audiendus duntaxat magnificus adhortator sit, verbis tantum ferox, operum milita-*

Bellum cum Samnitibus.

Consul Rom. suos ad prœlium hortatur.

um expers; an qui & ipse tela tractare, procedere *u. c. 412.*
ıte signa, versari media in mole pugna sciat? *a. C. 340.*
Facta mea, non dicta vos, milites, inquit, *sequi*
ılo: nec disciplinam modo, sed exemplum etiam à
e petere. Non factionibus modo, nec per coitiones
tatas nobilibus, sed hac dextra mihi tres consula-
s summamque laudem peperi. 13 *Fuit, quum hoc*
ci poterat: Patricius enim eras, & à liberatoribus
tria ortus: & eodem anno familia ista consulatum,
o urbs hac consulem habuit. 14 *Nunc jam nobis Pa-*
bus, vobisque plebeiis promiscuus consulatus patet;
: generis, ut ante, sed virtutis est præmium; proin-
summum quodque spectate, milites, decus. 15 *Non*
mihi novum hoc Corvi cognomen Diis auctoribus
mines dedistis, Publicolarum vetustum familia
tra cognomen memoria excessit. 16 *Semper ego*
bem Romanam militiæ, domique, privatus, in
ıgistratibus parvis magnisque, æque tribunus ac
ısul, eodem tenore per omnes deinceps consulatus,
o atque colui; 17 *nunc quod instat, Diis bene ju-*
ntibus, novum atque integrum de Samnitibus
ımphum mecum petite.

XXXIII. Non alias militi familiarior dux fuit; *Valerii*
ınia inter infimos militum haud gravate munia *Corvi*
:undo. 2 In ludo præterea militari, quum ve- *laus.*
itatis viriumque inter se æquales certamina
ünt, comiter facilis, vincere ac vinci vultu eo-
n; nec quemquam aspernari parem, qui se of-
:et; 3 factis benignus pro re, dictis haud mi-
; libertatis alienæ quam suæ dignitatis memor:
quo nihil popularius est, quibus artibus petie-
magistratus, iisdem gerebat. 4 Itaque univer-
exercitus, incredibili alacritate adhortationem
secutus ducis, castris egreditur. 5 Prœlium, *Prælium*
quod maxime umquam, pari spe, utrimque *cum Sam-*
ıis viribus cum fiducia sui, sine contemptu *nitibus a-*
tium, commissum est. 6 Samnitibus ferociam *trox.*
;ebant novæ res gestæ, & paucos ante dies ge-

u. c. 412. a. C. 340. bus ad res repetendas missis, belloque, quia non redderentur, solenni more indicto, decreverunt, ut primo quoque tempore de ea re ad populum ferretur: 2 jussuque populi, consules ambo cum duobus ab urbe exercitibus profecti, Valerius in Campaniam, Cornelius in Samnium; ille ad montem Gaurum, hic ad Saticulam castra ponunt. 3 Priori Valerio Samnitium legiones (eo namque omnem belli molem inclinaturam censebant) occurrunt; simul in Campanos, stimulabat ira, tam promptos nunc ad ferenda, nunc ad arcessenda adversus se auxilia. 4 Ut vero castra Romana viderunt, ferociter pro se quisque signum duces poscere, affirmare, eadem fortuna Romanum Campano laturum opem, qua Campanus Sidicino tulerit. 5 Valerius levibus certaminibus, tentandi hostis caussa, haud ita multos moratus dies, signum pugnæ proposuit; paucis suos adhortatus: 6 *Ne novum bellum eos, novusque hostis terreret; quicquid ab urbe longius proferrent arma, magis magisque in imbelles gentes eos prodire.* 7 *Ne Sidicinorum, Campanorumque cladibus Samnitium æstimarent virtutem; qualescunque inter se certaverint, necesse fuisse alteram partem vinci. Campanos quidem haud dubie magis nimio luxu fluentibus rebus, mollitiaque sua, quam vi hostium victos esse.* 8 *Quid autem esse, duo prospera in tot seculis bella Samnitium, adversus tot decora populi Romani, qui triumphos penè plures quam annos ab urbe condita numeret?* 9 *qui omnia circa se, Sabinos, Etruriam, Latinos, Hernicos, Æquos, Volscos, Auruncos, domita armis habeat? qui Gallos tot prœliis cæsos, postremo in mare ac naves, fuga compulerit?* 10 *Quum gloria belli ac virtute sua quemque fretos ire in aciem debere; tum etiam intueri, cujus ductu auspicioque ineunda pugna sit;* 11 *utrum qui audiendus duntaxat magnificus adhortator sit, verbis tantum ferox, operum milita-*

Bellum cum Samnitibus.

Consul Rom. suos ad prælium hortatur.

um expers; an qui & ipse tela tractare, procedere u. c. 412.
nte signa, versari media in mole pugnæ sciat? a. C. 340.
[12] *Facta mea, non dicta vos, milites,* inquit, *sequi*
olo: nec disciplinam modo, sed exemplum etiam à
ie petere. Non factionibus modo, nec per coitiones
itatas nobilibus, sed hac dextra mihi tres consula-
is summamque laudem peperi. [13] *Fuit, quum hoc*
ici poterat: Patricius enim eras, & à liberatoribus
tria ortus: & eodem anno familia ista consulatum,
o urbs hæc consulem habuit. [14] *Nunc jam nobis Pa-*
ibus, vobisque plebeiis promiscuus consulatus patet;
c generis, ut ante, sed virtutis est præmium; proin-
summum [illegible]odque spectate, milites, decus. [15] *Non*
mihi novum hoc Corvi cognomen Diis auctoribus
mines dedistis, Publicolarum vetustum familiæ
stræ cognomen memoria excessit. [16] *Semper ego*
bem Romanam militiæ, domique, privatus, in
igistratibus parvis magnisque, æque tribunus ac
isul, eodem tenore per omnes deinceps consulatus,
o atque colui; [17] *nunc quod instat, Diis bene ju-*
ntibus, novum atque integrum de Samnitibus
umphum mecum petite.

XXXIII. Non alias militi familiarior dux fuit; *Valerii Corvi laus.*
nia inter infimos militum haud gravate munia
:undo. [2] In ludo præterea militari, quum ve-
itatis viriumque inter se æquales certamina
iunt, comiter facilis, vincere ac vinci vultu eo-
n; nec quemquam aspernari parem, qui se of-
:et; [3] factis benignus pro re, dictis haud mi-
; libertatis alienæ quam suæ dignitatis memor:
quo nihil popularius est, quibus artibus petie-
magistratus, iisdem gerebat. [4] Itaque univer-
exercitus, incredibili alacritate adhortationem
secutus ducis, castris egreditur. [5] Prœlium, *Prœlium cum Samnitibus atrox.*
quod maxime umquam, pari spe, utrimque
iis viribus cum fiducia [illegible]ui, sine c[illegible]ntemptu
tium, commissum est. [6] Samnitibus ferociam
ebant novæ res gestæ, [illegible] paucos ante dies ge-

A. U. 412. A. C. 340.

minata victoria. Romanis contra, quadringentorum annorum decora, & conditæ urbi æqualis victoria. 7 Utrisque tam novus hostis curam addebat: pugna indicio fuit, quos gesserint animos; namque ita conflixerunt, ut aliquamdiu in neutram partem inclinarent acies. 8 Tum consul, trepidationem injiciendam ratus, quando vi pelli non poterant; equitibus immissis turbare prima signa hostium conatur; 9 quos ubi nequicquam tumultuantes in spatio exiguo volvere turmas vidit, nec posse aperire in hostes viam; revectus ad antesignanos legionum, quum desiluisset ex equo: 10 *Nostrum*, inquit, *p[illegible]tum illud, milites, est opus; agitedum, ut me videritis quacumque incessero, in aciem hostium ferro viam facientem, sic pro se quisque obvios sternite. Illa omnia, quæ nunc erecta micant hastæ, patefacta strage vasta cernetis.* 11 Hæc dicta dederat, quum equites consulis jussu discurrunt in cornua, legionibus in mediam aciem aperiunt viam. Primus omnium consul invadit hostem: & cum quo forte contulit gradum, obtruncat. 12 Hoc spectaculo accensi, dextra lævaque ante se quisque memorandum prœlium ciet. Stant obnixi Samnites, quamquam plura accipiunt quam inferunt vulnera. 13 Aliquamdiu jam pugnatum erat: atrox cædes circa signa Samnitium, fuga ab nulla dum parte erat; adeo morte sola vinci destinaverant animis. 14 Itaque Romani quum effluere jam lassitudine vires sentirent & diei haud multum superesse, accensi ira concitant se in hostem. 15 Tum primum referri pedem atque inclinari rem in fugam apparuit; tum capi, occidi Samnis; nec superfuissent multi, ni nox victoriam magis quam prœlium diremisset. 16 Et Romani fatebantur, numquam cum pertinaciore hoste conflictum; & Samnites, quum quæreretur [illegible]nam prima caussa tam obstinatos movisset in [illegible]gam? 17 *oculos sibi Romano-*

Vincuntur Samnites in Campania.

um ardere visos, aiebant, *vesanosque vultus & fu-ntia ora : inde plusquam ex alia ulla re terroris or-um*; quem terrorem non pugnæ solum eventu, :d nocturna profectione confessi sunt. [18] Poste-› die, vacuis hostium castris Romanus potitur: uo se omnis Campanorum multitudo gratula-unda effudit. u. c. 412. a. C. 340.

XXXIV. Cæterum hoc gaudium magna pro-: clade in Samnio fœdatum est; nam ab Saticu- profectus Cornelius consul exercitum incaute ı saltum cava valle pervium, circaque insessum › hoste induxit: [2] nec prius quam recipi tuto si-ıa non poterant, imminentem capiti hostem vi-t. [3] Dum id moræ Samnitibus est, quoad to-ım in vallem infimam demitterent agmen, P. ecius tribunus militum, conspicit unum edi-ım in saltu collem, imminentem hostium ca-tris, aditu arduum impedito agmini, expeditis ıud difficilem. 4 Itaque consuli territo animi, *idesne tu*, inquit, *A. Corneli, cacumen illud su-a hostem? Arx illa est spei salutisque nostræ, si ım, quam cæci reliquere Samnites, impigre capi-us.* [6] *Nec tu mihi plus quam unius legionis princi-s, hastatosque dederis; cum quibus ubi evasero in mmum; perge hinc omni liber metu: teque & exer-tum serva; neque enim moveri hostis, subjectus bis ad omnes ictus, sine sua pernicie poterit.* [6] *Nos inde aut fortuna populi Romani, aut nostra virtus pediet.* 7 Collaudatus ab consule, accepto præ-lio vadit occultus per saltum: nec prius ab ho-: est visus, quam loco quem petebat appropin-ıavit. [8] Inde admiratione paventibus cunctis, ıum omnium in se vertisset oculos; & spatium ınsuli dedit ad subducendum agmen in æquio-m locum, & ipse in summo constitit vertice. Samnites dum huc illuc signa vertunt, utrius-ıe rei amissa occasione, neque insequi consu-n, nisi per eandem vallem, in qua paulo an-

Cornelii Coss. in Samnio periculum.

P. Decii virtus.

u. c. 412. a. C. 340. te subjectum eum telis suis habuerant, possunt: nec erigere agmen in captum super se ab Decio tumulum. 10 Sed cum ira in hos magis, qui fortunam gerendæ rei eripuerant, tum propinquitas loci, atque ipsa paucitas incitat: 11 & nunc circumdare undique collem armatis volunt, ut à consule Decium intercludant: nunc viam patefacere, ut degressos in vallem adoriantur; incertos quid agerent, nox oppressit. 12 Decium primum spes tenuit, cum subeuntibus in adversum collem ex superiore loco se pugnaturum: deinde admiratio incessit, quod nec pugnam inirent, nec si ab eo consilio iniquitate loci deterrerentur, opere se valloque circumdarent. 13 Tum centurionibus ad se vocatis, *Quænam illa inscitia belli ac pigritia est? aut quonam modo isti ex Sidicinis, Campanisque victoriam pepererunt? Huc atque illuc signa moveri, ac modo in unum conferri, modo educi videtis; opus quidem incipit nemo; tum jam circumdati vallo potuerimus esse.* 14 *Tum vero nos similes istorum simus, si diutius hic moremur, quam commodum sit. Agitedum, ite mecum, ut dum lucis aliquid superest, quibus locis præsidia ponant, qua pateat hinc exitus, exploremus.* 15 Hæc omnia sagulo gregali amictus, centurionibus item manipularium militum habitu ductis, ne ducem circumire hostes notarent, perlustravit.

XXXV. Vigiliis deinde dispositis, cæteris omnibus tesseram dari jubet: ubi secundæ vigiliæ buccina datum signum esset, armati cum silentio ad se venirent. 2 Quo ubi, sicut edictum erat, taciti convenerunt, *Hoc silentium, milites,* inquit, *omisso militari assensu, in me audiendo servandum est; ubi sententiam meam vobis peregero, tum quibus eadem placebunt, in dextram partem taciti transibitis: qua pars major erit, eo stabitur consilio.* 3 *Nunc qua mente agitem, audite. Non fuga delatos, nec inertia relictos hic vos circumve-*

Orati Decii ad milites.

hostis; virtute cepistis lo:um, virtute hinc oportet u. c. 412.
zdatis. 4 Veniendo huc, exercitum egregium po- C. 349.
i Romani servastis: erumpendo hinc, vosmet ip-
servate; digni estis, qui pauci pluribus opem tule-
is, ipsi nullius auxilio egueritis. 5 Cum eo hoste res
, qui hesterno die delendi omnis exercitus fortuna
socordiam usus non sit, hunc tam apportunum col-
z imminentem capiti suo non ante viderit, quam
ptum à nobis; 6 nos tam paucos tot ipsi millibus ho-
num nec ascensu arcuerint; nec tenentes locum,
um diei tantum superesset, vallo circumdederint;
em videntem ac vigilantem sic elus eritis, sopitum
ortet fallatis; immo necesse est. 7 In eo enim loco
sunt nostra, ut vobis ego magis necessitatis vestra
dex, quam consilii auctor sim; neque enim ma-
atis, an abeatis hinc, deliberari potest; 8 quum
ater arma & animos armorum memores, nihil
bis fortuna reliqui fecerit; fameque & siti mo-
ndum sit, si plus, quam viros ac Romanos decet,
rum timeamus. 9 Ergo una est salus, erumpere
nc atque abire; id aut interdiu, aut nocte facia-
us oportet. 10 Ecce autem aliud minus dubium;
ippe si lux exspectetur, qua spes est, non vallo per-
tuo, fossaque nos septurum hostem? qui nunc cor-
ribus suis subjectis undique cinxerit, ut videtis,
llem. Atqui si nox opportuna est eruptioni, sicut est,
c profecto noctis aptissima hora est. 11 Signo secun-
vigilia convenistis, quod tempus mortales somno
tissimo premit; per corpora sopita vadetis; vel si-
ntio incautos fallentes, vel sentientibus clamore
bito pavorem injecturi. 12 Me modo sequimini,
iem secuti estis; ego eandem, qua duxit huc, sequar
rtunam. Quibus hæc salutaria videntur, agite-
im, in dextram partem pedibus transita.

XXXVI. Omnes transierunt, vadentemque
r intermissa custodiis loca, Decium secuti sunt.
Jam evaserant media castra, quum superscan-
ns vigilum strata somno corpora miles, offen-

U. c. 412. A. C. 340. so scuto præbuit sonitum: quo excitatus vigil, quum proximum movisset, erectique alios concitarent, ignari cives an hostes essent, præsidium erumperet, an consul castra cepisset; 3 Decius, quum non fallerent, clamorem tollere jussis militibus, torpidos somno, insuper pavore exanimat; quo præpediti, nec arma impigre capere, nec obsistere, nec insequi poterant. 4 Inter trepidationem tumultumque Samnitium, præsidium Romanum, obviis custodibus cæsis, ad castra consulis pervadit. 5 Aliquantum supererat noctis: jamque in tuto videbantur esse, quum Decius,

Decius ad exercitum incolumis redit. *Macti virtute*, inquit, *milites Romani este; vestrum iter ac reditum omnia secula laudibus ferent*. 6 *Sed ad conspiciendam tantam virtutem, luce ac die opus est; nec vos digni estis, quos cum tanta gloria in castra reduces silentium ac nox tegat; hic lucem quieti opperimur.* 7 Dictis obtemperatum; atque ubi primum illuxit, præmisso nuncio ad consulem in castra, ingenti gaudio concitantur: & tessera data, incolumes reverti, qui sua corpora pro salute omnium haud dubio periculo objecissent, pro se quisque obviam effusi laudant, gratulantur, singulos, universosque servatores suos vocant: Diis laudes, gratesque agunt, Decium in cœlum ferunt. 8 Hic Decii castrensis triumphus fuit, incedentis per media castra cum armato præsidio, conjectis in eum omnium oculis, & omni honore tribunum consuli æquantibus. 9 Ubi ad prætorium ventum est, consul classico ad concionem convocat: orsusque meritas Decii laudes, interfante ipso Decio, distulit concionem: 10 qui auctor omnia posthabendi, dum occasio in manibus esset, perpulit consulem, ut hostes, & nocturno pavore attonitos, & circa collem castellatim dissipatos, aggrederetur; credere etiam aliquos ad se sequendum emissos, per saltum vagari. 11 Jussæ legiones arma capere: egressæque ca-

is, quum per exploratores notior jam saltus et, via patentiore ad hostem ducuntur; 12 quem cautum improviso adortæ, quum palati passim mnitium milites, plerique inermes, nec coire unum, nec arma capere, nec recipere intra llum se possent, paventem primum in castra mpellunt: deinde castra ipsa, turbatis stationis, capiunt. 13 Perfertur circa collem clamor: gatque ex suis quemque præsidiis; ita magna rs absenti hosti cessit; quos intra vallum egerat vor (fuere autem ad triginta millia) omnes esi; castra direpta.

a. c. 412. a. C. 340. Vincuntur Samnites.

XXXVII. Ita rebus gestis, consul, advocata ncione, P. Decii non cœptas solum ante, sed mulatas nova virtute laudes peragit: & præter litaria alia dona, aurea corona eum, & cenm bobus, eximioque uno albo opimo auratis rnibus donat. 2 Milites, qui in præsidio simul erant, duplici frumento in perpetuum, in præntia singulis bobus, binisque privis tunicis doti. Secundum consulis donationem, legiones amineam coronam obsidionalem, clamore dom approbantes, Decio imponunt; altera cona ejusdem honoris index à præsidio suo impoa est. 3 His decoratus insignibus, bovem exium Marti immolavit, centum boves militibus no dedit, qui secum in expeditione fuerant; dem militibus legiones libras farris & sextarios ni contulerunt, omniaque ea ingenti alacritate r clamorem militarem, indicem omnium asnsus, gerebantur. 4 Tertia pugna ad Suessulam mmissa est, qua fugatus à M. Valerio Samnim exercitus, omni robore juventutis domo cito, certamine ultimo fortunam experiri stait. 5 Ab Suessula nuncii trepidi Capuam, inde uites citati ad Valerium consulem, opem oram veniunt. 6 Confestim signa mota: relictisque pedimentis castrorum valido præsidio, raptim

Decius donatus.

Tertia pugna cum Samnitibus.

u. c. 412. a. C. 340. agitur agmen : nec procul ab hoste locum perexiguum (ut quibus præter equos cæterorum jumentorum calonumque turba abesset) castris cepit. 7 Samnitium exercitus, velut haud ulla mora pugnæ futura esset, aciem instruit; deinde postquam nemo obvius ibat, infestis signis ad castra hostium succedit; 8 ibi ut militem in vallo vidit, missique ab omni parte exploratum, quam in exiguum orbem contracta castra essent, paucitatem inde hostium colligentes, retulerunt; 9 fremere omnis acies, complendas esse fossas, scindendumque vallum, & in castra irrumpendum; transactumque ea temeritate bellum foret, ni duces continuissent impetum militum. 10 Cæterum, quia multitudo sua commeatibus gravis, & prius sedendo ad Suessulam, & tunc certaminis mora, haud procul ab rerum omnium inopia esset; placuit dum inclusus pavaret hostis, frumentatum per agros militem duci; 11 interim & Romano, qui expeditus, quantum humeris inter arma geri posset, frumenti secum attulisset, defutura omnia; 12 Consul palatos per agros quum vidisset hostes, stationes insequentes relictas, paucis milites adhortatus, ad castra oppugnanda ducit; 13 quæ quum primo clamore atque impetu cepisset, pluribus hostium in tentoriis suis, quam in portis valloque cæsis, signa captiva in unum locum conferri jussit : relictisque duabus legionibus, custodiæ & præsidii caussa, gravi edicto monitis, ut donec ipse revertisset, præda abstinerent; 14 profectus agmine instructo, quum præmissus eques velut indagine dissipatos Samnites ageret, cædem ingentem fecit; 15 nam neque quo signo coirent inter se, neque utrum castra peterent, an longiorem intenderent fugam, territis constare poterat. 16 Tantumque fugæ ac formidinis fuit, ut ad quadraginta millia scutorum, nequaquam tot cæsis, & signa militaria cum iis, quæ in castris

:a erant, ad centum septuaginta ad consulem erentur. 17 Tum in castra hostium reditum: que omnis præda militi data. u. c. 412. a. C. 340.

XXXVIII. Hujus certaminis fortuna, & Faos, quum in induciis essent, fœdus petere ab itu coëgit: & Latinos, jam exercitibus comatis, ab Romano in Pelignum vertit bellum. leque ita rei gestæ fama Italiæ se finibus tet: sed Carthaginienses quoque legatos gratuim Romam misere, cum coronæ aureæ do, quæ in Capitolio in Jovis cella poneretur; t pondo viginti quinque. 3 Consules ambo de mitibus triumpharunt; sequente Decio insicum laude, donisque: quum incondito miri joco, haud minus tribuni celebre nomen, im consulum esset. 4 Campanorum deinde essanorumque auditæ legationes, precantibuse datum, ut præsidium eo in hiberna mitteur, quo Samnitium excursiones arcerentur. am tum minime salubris militari disciplinæ Caa, instrumento omnium voluptatum delinitos litum animos avertit à memoria patriæ: iniaturque consilia in hibernis eodem scelere adindæ Campanis Capuæ, per quod illi eam anuis cultoribus ademissent: 6 *neque immerito suum orum exemplum in eos versurum. Cur autem pos Campani agrum Italiæ uberrimum, dignam ro urbem, qui nec se, nec sua tutari possint, quam ctor exercitus haberet, qui suo sudore ac sanguine de Samnites depulisset? 7 An æquum esse, deditiis suos illa fertilitate atque amœnitate perfrui; se ilitando fessos, in pestilenti atque arido circa urm solo luctari, aut in urbe insidentem tabem cre-*

Carthaginienses legati.

Consules triumphant.

Capuana deliciæ corrumpunt milites.

Eorum de capienda Capua consilia.

XXXVIII. 7. *In pestilenti que arido circa urbem solo*] mnes qui Romanum agrum lerunt & æstate præsertim in *mpania Romana*, ut nunc quuntur, iter fecerunt idem uno ore testantur. At antea Lib. v. 54. 4. *Saluberrimos colles* urbis Romæ jactat Camillus. *Justus Lipsius* de Magnit. Rom. Lib. III. c. I. ait hodie vix ita esse, sed causam

Ur. c. 413. a. C. 339. C. Marcio, Q. Servilio Coss.

scentis in dies fœnoris pati? 8 Hæc agitata occultis conjurationibus, nec dum vulgata in omnes consilia, invenit novus Consul C. Marcius Rutilus: cui Campania sorte provincia evenerat; Q. Servilio collega ad urbem relicto, 9 Itaque quum omnia ea, sicut gesta erant, per tribunos comperta haberet, & ætate & usu doctus (quippe qui jam quartum consul esset, dictatorque & censor fuisset) optimum ratus, differendo spem quandocumque vellent consilii exsequendi, militarem impetum frustrari; rumorem dissipat, in iisdem oppidis & anno post præsidia hibernatura; 10 divisa enim erant per Campaniæ urbes, manaverantque à Capua consilia in exercitum omnem. Eo laxamento cogitationibus dato, quievit in præsentia seditio.

Arte mixtum consilia eluduntur.

XXXIX. Consul, educto in æstiva milite, dum quietos Samnites habebat, exercitum purgare missionibus turbulentorum hominum instituit; aliis emerita dicendo stipendia esse; alios graves jam ætate, aut viribus parum validos; 2 quidam in commeatus mittebantur, singuli primo, deinde & cohortes quædam, quia procul ab domo ac rebus suis hibernassent. Per speciem etiam militarium usuum, quum alii alio mitterentur, magna pars ablegati; 3 quam multitudinem consul alter Romæ, prætorque, alias ex aliis fingendo moras, retinebat. 4 Et primo quidem ignari ludificationis, minime inviti domos revisebant; postquam neque reverti ad signa primos, nec ferme alium quam qui in Campania hibernassent, præcipueque ex iis seditionis auctores mitti viderunt, primum admiratio, deinde haud dubius timor incessit animos, consilia sua emanasse: 5 *jam quæstiones, jam judicia,*

tribuit cùm solitudini & desertioni, tum auris è vicinis paludibus, vel æstuariis. Crediderim Camillum quidem oratorio more loqui; ex quo non semper vera, sed quæ conducunt dicuntur, milites verò, de quibus hic *Livius*, ex vero describere agrum Romanum.

n occulta singulorum supplicia, impotensque & cru- u. c. 412.
'e consulum ac Patrum in se regnum passuros. 6 Hæc a. C. 339.
i in castris erant, occultis sermonibus ferunt;
:vos conjurationis ejectos arte consulis cernen-
. 7 Cohors una, quum haud procul Anxure Seditio
et, ad Lautulas saltu angusto inter mare ac mon- militum.
consedit, ad excipiendos, quos consul aliis at-
e aliis (ut ante dictum est) caussis mittebat.
Jam valida admodum numero manus erat, nec
icquam ad justi exercitus formam, præter du-
n, deerat; incompositi itaque prædantes in agrum
banum perveniunt, & sub jugo Albæ longæ ca-
a vallo cingunt. 9 Perfecto inde opere, reliquum
ei, de imperatore sumendo, sententiis decertant;
lli ex præsentibus satis fidentes. 10 *Quem autem Roma posse exciri? quem Patrum aut plebis esse, i aut se tanto periculo sciens offerat, aut cui ex in-ia insanientis exercitus caussa recte committatur?*
Postero die quum eadem deliberatio teneret,
prædatoribus vagis quidam compertum attule-
nt, T. Quintium in Tusculano agrum colere;
bis, honorumque immemorem. 12 Patriciæ hic
r gentis erat, cui quum militiæ magna cum glo-
ı actæ finem pes alter ex vulnere claudus fecisset,
ri agere vitam procul ambitione ac foro consti-
it. 13 Nomine audito, extemplo agnovere vi- Eligunt ducem T. Quintium.
m: &, quod bene verteret, acciri jusserunt.
d parum spei erat, voluntate quicquam fauctu-
m: vim adhiberi ac metum placuit. 14 Itaque
entio noctis, quum tectum villæ, qui ad id
issi erant, intrassent; somno gravi Quintium
›pressum, nihil medium, aut imperium atque
›norem, aut ubi restitaret, mortem, ni seque-
tur, denunciantes, in castra pertraxerunt. 15 Im-
:rator extemplo adveniens appellatus: insignia-
ıe honoris exterrito subitæ rei miraculo defe-
nt, & ad urbem ducere jubent. 16 Suo magis
de impetu, quam consilio ducis, convulsis si-

u. c. 413. a. C. 339. gnis infesto agmine, ad lapidem octavum viæ, quæ nunc Appia est, perveniunt: 17 issentque confestim ad urbem, ni venire contra exercitum, dictatoremque adversus se M. Valerium Corvum dictum, audissent, & magistrum equitum L. Æmilium Mamercinum.

Valerius Corvus Dictator.

XL. Ubi primum in conspectum ventum est, arma, signaque agnovere; extemplo omnibus memoria patriæ iras permulsit. 2 Nondum erant tam fortes ad sanguinem civilem, nec præter externa noverant bella: ultimaque rabies secessio ab suis habebatur: itaque jam duces, jam milites utrimque, congressus quærere ad colloquia. 3 Quintius, quem armorum etiam pro patria satietas teneret, nedum adversus patriam; Corvus omnes caritate cives, præcipue milites, & ante alios suum exercitum complexus; ad colloquium processit. 4 Cognito ei extemplo haud minor ab adversariis verecundia, quam ab suis silentium datum: *Deos*, inquit, *immortales, milites, vestros, publicos, meosque, ab urbe proficiscens ita adoravi, veniamque supplex poposci, ut mihi de vobis concordia parta gloriam, non victoriam, darent.* 5 *Satis fuit eritque, unde belli decus pariatur: hinc pax petenda est. Quod Deos immortales inter nuncupanda vota expoposci, ejus me compotem voti vos facere potestis;* 6 *si meminisse vultis, non vos in Samnio, nec in Volscis, sed in Romano solo castra habere: si illos colles, quos cernitis, patriæ vestræ esse, si hunc exercitum civium vestrorum: si me consulem vestrum, cujus ductu auspicioque priore anno bis legiones Samnitium fudistis, bis castra vi cepistis.* 7 *Ego sum M. Valerius Corvus, milites, cujus vos nobilitatem beneficiis erga vos, non injuriis, sensistis; nullius superba in vos legis, nullius crudelis Senatusconsulti auctor: in omnibus meis imperiis in me severior, quam in vos.* 8 *Ac si cui genus, si cui sua virtus, si cui etiam majestas, si cui honores subdere spiritus po-*

Milites placat.

ant: iis eram natus, id specimen mei dederam, ea a. C. 413. a. C. 339.
e consulatum adeptus eram, ut potuerim, tres &
nti annos natus, consul patribus quoque ferox es-
on solum plebi. 9 Quod meum factum dictumve
ulis gravius quam tribuni audistis? eodem tenore
insequentes consulatus gessi, eodem hæc imperiosa
atura geretur: ut neque in hos meos & patria mea
tes mitior, quam in vos, horreo dicere, hostes.
Ergo vos prius in me strinxeritis ferrum, quam
'os ego: istinc signa canent, istinc clamor prius
biet atque impetus, si dimicandum est. 11 Indu-
in animum, quod non induxerunt patres, avi-
vestri: non illi, qui in Sacrum montem secesse-
, non hi, qui postea Aventinum insederunt. Ex-
'ate dum vobis singulis, ut olim Coriolano, ma-
, conjugesque crinibus passis obvia ab urbe ve-
nt. 12 Tum Volscorum legiones, quia Romanum
ebant ducem, quieverunt: vos Romanus exerci
non destiteritis impio bello? 13 T. Quinti, quo-
que istic loco, seu volens, seu invitus, constitisti;
imicandum erit, tum tu in novissimos te recipito:
ris etiam honestius, tergumque civi dederis, quam
naveris contra patriam. 14 Nunc ad pacifican-
bene atque honeste inter primos stabis, & collo-
hujus salutaris interpres fueris. Postulate æqua,
'erte: quamquam vel iniquis standum est potius,
m impias inter nos conseramus manus. 15 T.
intius plenus lacrymarum, ad suos versus, Me T. Quintius milites suos ad pacem inclinat.
que, inquit, milites, si quis usus mei est, melio-
pacis quam belli habetis ducem. 16 Non enim
modo Volscus, aut Samnis, sed Romanus verba
t: vester consul, vester imperator, milites: cujus
picia pro vobis experti, nolite adversus vos velle
eriri. 17 Qui pugnarent vobiscum infestius, & alios
es senatus habuit: qui maxime vobis sui militi-
parceret, cui plurimum vos imperatori vestro cre-
etis, eum elegit. 18 Pacem, etiam qui vincere pos-
t, volunt; quid nos velle oportet? quin, omissis

A. C. 413. a. C. 339. *ira & spe fallacibus auctoribus, nos ipsos nostraque omnia cognita permittimus fidei?*

XLI. Approbantibus clamore cunctis, T. Quintius ante signa progressus, in potestate dictatoris milites fore dixit: oravitque, ut caussam miserorum civium susciperet: susceptamque eadem fide, qua rempublicam administrare solitus esset, tueretur. 2 *Sibi se privatim nihil cavere; nolle alibi, quam in innocentia spem habere. Militibus cavendum, quod apud Patres semel plebi, iterum legionibus cautum sit, ne fraudi secessio esset.* 3 Quintio collaudato, cæteris bonum animum habere jussis, dictator equo citato ad urbem revectus, auctoribus Patribus tulit ad populum in luco Petelino, ne cui militum fraudi secessio esset: oravit etiam bona venia Quirites, ne quis eam rem joco seriove cuiquam exprobraret. 4 Lex quoque sacrata militaris lata est, ne cujus militis scripti nomen, nisi ipso volente, deleretur: additumque legi, ne quis, ubi tribunus militum fuisset, postea ordinum ductor esset. 5 Id propter P. Salonium, postulatum est ab conjuratis: qui alternis prope annis, & tribunus militum, & primus centurio erat, quem nunc primipili appellant. 6 Huic infensi milites erant, quod semper adversatus novis consiliis fuisset, nec particeps eorum esset, qui ab Lautulis fugissent. 7 Itaque quum hoc unum propter Salonium ab senatu non impetraretur; tum Salonius, obtestatus Patres Conscriptos, ne suum honorem pluris quam concordiam civitatis æstimarent, perpulit, ut id quoque ferretur. 8 Æque impotens postulatum fuit, ut stipendio equitum (merebant autem triplex ea tempestate) æra demerentur, quod adversati conjurationi fuissent.

Seditio componitur.

XLII. Præter hæc invenio apud quosdam, L. Genucium, tribunum plebis, tulisse ad populum,

XLI. 5. *Primus Centurio*] Vide not. ad L. II. n. 6.

fœnerare liceret. 2 Item aliis plebiscitis cau- u. c. 413
n, ne quis eundem magistratum intra decem a. C. 339
nos caperet : neu duos magistratus uno anno
reret : utique liceret consules ambos plebeios
:ari : quæ si omnia concessa sunt plebi, apparet
ud parvas vires defectionem habuisse. 3 Aliis
nalibus proditum est, neque dictatorem Vale-
m dictum, sed per consules omnem rem actam :
que antequam Romam veniretur, sed Romæ,
n multitudinem conjuratorum ad arma con-
rnatam esse ; 4 nec in T. Quintii villam, sed
ædes C. Manlii nocte impetum factum : eum-
e à conjuratis comprehensum, ut dux fieret :
le ad quartum lapidem profectos loco muni-
consedisse. 5 Nec ab ducibus mentionem con-
rdiæ ortam, sed repente, quum in aciem ar-
iti exercitus processissent, salutationem fa-
m : 6 & permistos dextras jungere, ac com-
:cti inter se lacrymantes milites cœpisse, coa-
sque consules, quum viderent aversos à di-
icatione militum animos, retulisse ad Patres
concordia reconciliandæ. 7 Adeo nihil, præ-
rquam seditionem fuisse, eamque compositam,
ter antiquos rerum auctores constat. 8 Et hujus
ma seditionis, & susceptum cum Samnitibus
ave bellum, aliquot populos ab Romana so-
etate avertit, & præter Latinorum infidum jam
u fœdus, Privernates etiam Norbam atque Se-
im, finitimas colonias Romanas, incursione su-
ta depopulati sunt.

EPITOME LIBRI VIII.

Latini cum Campanis defecerunt, & missis legatis ad senatum conditionem tulerunt, ut, si pacem habere vellent, alterum ex Latinis consulem facerent. Qua legatione perlata, præter

eorum Annius de Capitolio ita prolapsus est, ut exanimaretur. T. Manlius consul filium, quod contra edictum adversum Latinos, quamvis prospere, pugnasset, securi percussit. Laborantibus in acie Romanis, P. Decius tunc consul cum Manlio, devovit se pro exercitu: & concitato equo quum in medios hostes se intulisset, interfectus, morte sua Romanis victoriam restituit. Latini in deditionem venerunt. T. Manlio in urbem reverso, nemo ex juventute obviam processit. Minucia virgo Vestalis, incesti damnata est. Ausonibus victis, in oppidum ex iis captum Cales colonia deducta est. Item Fregellæ coloniæ deductæ sunt. Veneficium complurium matronarum deprehensum: quarum plurimæ statim epotis medicaminibus perierunt. Lex de veneficio tunc primum constituta. Privernatibus, quum rebellassent, victis civitas data est. Palæpolitani, bello & obsidione victi, in deditionem venerunt. Q. Publilio, qui eos obsederat, primo & imperium prolatum, & pro consule decretus triumphus. Plebs nexu liberata est, propter L. Papirii creditoris libidinem, qui C. Publilio debitori suo stuprum inferre voluerat. Quum L. Papirius dictator reversus in urbem ab exercitu esset propter auspicia repetenda, Q. Fabius magister equitum, occasione rei bene gerendæ invitatus, contra edictum ejus prospere adversus Samnites pugnavit. Ob eam caussam quum dictator de magistro equitum supplicium sumpturus videretur, Fabius Romam profugit: &, quum caussa parum proficeret, populi precibus donatus est. Res præterea contra Samnites prospere gestas continet.

---

an. e. 414. a. C. 338. C. Plautio II. & L. Æmilio Coss.

JAM consules erant C. Plautius secundum, L. Æmilius Mamercinus, quum Setini Norbanique Romam, nuncii defectionis Privernatium cum querimoniis acceptæ cladis venerunt.
2 Volscorum item exercitum, duce Antiati po-

.o, consedisse ad Satricum, allatum est. Utrum- u. C. 414. a. C. 338.
e bellum Plautio forte evenit. 3 Prius ad Pri- Victi Privernates.
num profectus, extemplo acie conflixit; haud
gno certamine devicti hostes: oppidum ca-
im, redditumque Privernatibus, præsidio va-
o imposito: agri partes duæ ademptæ. 4 Inde
tor exercitus Satricum contra Antiates ductus.
magna utrimque cæde atrox prœlium fuit,
quum tempestas eos neutro inclinata spe di-
cantes, diremisset, Romani, nihil eo certamine
n ambiguo fessi, in posterum diem prœlium Cum Volscis dubio Marte pugnatum.
ant. 5 Volscis recensentibus quos viros in
e amisissent, haudquaquam idem animus ad
r ndum periculum fuit: nocte pro victis An- Nocte fugiunt Volsci.
m agmine trepido, sauciis ac parte impedi-
ntorum relicta, abierunt. 6 Armorum magna
tum inter cæsa corpora hostium, tum in ca-
is inventa est. *Ea Luæ matri dare se* consul di- Lua Mater.
; finesque hostium usque ad oram maritimam
depopulatus. 7 Alteri consuli Æmilio ingres-
Sabellum agrum, non castra Samnitium, non
iones usquam oppositæ, ferro ignique vastan-
n agros legati Samnitium pacem orantes ad- Samnites legatos mittunt Romam.
it, 8 à quo rejecti ad senatum, potestate facta
endi, positis ferocibus animis, pacem sibi ab
manis, belliqne jus adversus Sidicinos petie-
it. 9 *Qua se eo justius petere, quod in amicitiam
uli Romani secundis suis rebus, non adversis, ut
mpani, venissent: & adversus Sidicinos sumerent
na: suos semper hostes, populi Romani numquam
icos.* 10. *Qui nec, ut Samnites, in pace ami-
iam; nec, ut Campani, auxilium in bello petis-
t, nec in fide populi Romani, nec ditione essent.*
11. Quum de postulatis Samnitium T. Æmi-
s prætor senatum consuluisset, reddendumque

6. *Lua matri*] Ea est uxor
irni, quæ *Rhea*, vel *Ops*
tur. Vide Gellium Lib.
XIII. c. 22. & ad eum Joan.
Fred. Gronovium.

a. u. c. 414. a. C. 338. his fœdus Patres censuissent, prætor Samnitibus respondit: 2 *Nec, quo minus perpetua cum eis amicitia esset, per populum Romanum stetisse: nec contradici, quin quoniam ipsos belli culpa sua contracti tadium ceperit, amicitia de integro reconcilietur.* 3 *Quod ad Sidicinos attinet, nihil intercedi, quo minus Samniti populo pacis bellique liberum arbitrium sit.* 4 Fœdere icto quum domum revertissent, extemplo inde exercitus Romanus deductus; annuo stipendio, & trium mensium frumento accepto; quod pepigerat consul, ut tempus induciis daret, quoad legati redissent. 5 Samnites, copiis iisdem, quibus usi adversus Romanum bellum fuerant, contra Sidicinos profecti, haud in dubia spe erant mature urbis hostium potiundæ. 6 Tum ab Sidicinis deditio prius ad Romanos cœpta fieri est, dein, postquam Patres, ut seram eam, ultimaque tandem necessitate expressam, aspernabantur, ad Latinos jam sua sponte in arma motos facta est. 7 Ne Campani quidem (adeo injuriæ Samnitium, quam beneficii Romanorum memoria præsentior erat) his se armis abstinuere. 8 Ex his tot populis, unus ingens exercitus, duce Latino, fines Samnitium ingressus, plus populationibus quam prœliis cladium fecit. Et quamquam superiores certaminibus Latini erant, haud inviti, ne sæpius dimicandum foret, agro hostium excessere. 9 Id spatium Samnitibus datum est Romam legatos mittendi, qui quum adiissent senatum, conquesti eadem se fœderatos pati, quæ hostes essent passi, 10 quibus infimis petiere, *ut satis ducerent Romani victoriam, quam Samnitibus ex Campano, Sidicinoque hoste eripuissent: ne vinci etiam se ab ignavissimis populis sinerent.* 11 *Latinos, Campanosque, si sub ditione populi Romani essent, pro imperio arcerent Samniti agro; sin imperium abnuerent, armis coërcerent.* 12 Adversus hæc responsum anceps datum; quia fateri

Cum iis fœdus renovatur.

Sidicini, Romanis recusantibus, se Latinis dedunt.

Latini vastant Samnitium agros.

Volunt Samnites ut coërceantur.

ȝebat, in potestate sua Latinos jam non esse, u. c. 41 a. C. 33
nebantque ne arguendo abalienarent, 13 *Campanorum aliam conditionem esse, qui non fœdere, sed deditionem in fidem venissent; itaque Campanos, velint, seu nolint, quieturos: in fœdere Latino bil esse, quo bellare cum quibus ipsi velint, prohibeantur.*

III. Quod responsum, sicut dubios Samnites, uidnam facturum Romanum censerent, dimi-, ita Campanos metu abalienavit: Latinos, lut nihil jam non concedentibus Romanis, fe-ciores fecit. 2 Itaque per speciem adversus Samtes belli parandi, crebra concilia indicentes, nnibus consultationibus inter se principes oc-ılte Romanum coquebant bellum; huic quoque versus servatores suos bello Campanus aderat. Sed quamquam omnia de industria celabantur, iusque quam moverentur Romani, tolli ab ter-› Samnitem hostem volebant; tamen per quos-ım, privatis hospitiis necessitudinibusque con-nctos, indicia conjurationis ejus Romam ema-ırunt; 4 jussisque ante tempus consulibus abdi-ıre se magistratu, quo maturius novi consules lversus tantam molem belli crearentur; religio .cessit ab eis quorum imminutum imperium es-t, comitia haberi. 5 Itaque interregnum ini-ım; duo interreges fuerunt, M. Valerius ac M. abius. Is creavit consules T. Manlium Tor-uatum tertium, P. Decium Murem. 6 Eo anno lexandrum, Epiri regem, in Italiam classem ɔpulisse constat; quod bellum, si prima satis rospera fuissent, haud dubie ad Romanos per-enisset. 7 Eadem ætas rerum magni Alexandri st, quem, sorore hujus ortum, in alio tractu

Latini occulte moliuntur bellum in R.

u. c. 415. a. C. 337. *T. Manlio III. P. Decio Coss.*

II. 13. *In fœdere Latino*] Repetatum autem oportuit, ut on semel monuimus; præsertim cum antea Romani pti noluerint ut Latini semet ipsi defenderent, nedum ut suis auspiciis bellum ulli populo inferrent. Vide not. ad Lib. 11. 30. 9.

u. c. 415. a. C. 357. orbis invictum bellis juvenem fortuna morbo exstinxit. 8 Cæterum Romani, etsi defectio sociorum nominisque Latini haud dubia erat; tamen, tamquam de Samnitibus, non de se, curam agerent; decem principes Latinorum Romam evocaverunt, quibus imperarent quæ vellent. 9 Prætores tum duos Latini habebant, L. Annium Setinum, & L. Numicium Circeiensem; ambo ex coloniis Romanis: per quos præter Signiam Velitrasque, & ipsas colonias Romanas, Volsci etiam exciti ad arma erant; eos nominatim evocari placuit. 10 Haud cuiquam dubium erat super qua re accirentur; itaque concilio prius habito prætores, quam Romam proficiscerentur, evocatos se ab senatu docent Romano, & quæ actum iri secum credant, quidnam ad ea responderi placeat, referunt.

X. Principes Latinorum Romam evocati.

IV. Quum aliud alii censerent, tum Annius: *Quamquam ipse ego retuli quid responderi placeret, tamen magis ad summam rerum nostrarum pertinere arbitror, quid agendum nobis, quam quid loquendum sit; facile erit, explicatis consiliis, accommodare rebus verba.* 2 *Nam si etiam nunc sub umbra fœderis æqui virtutem pati possumus; quid abest, quin proditis Sidicinis, non Romanorum solum, sed Samnitium quoque dicto pareamus, respondeamusque Romanis, nos, ubi innuerint, posituros arma?* 3 *Sin autem tandem libertatis desiderium remordet animos, si fœdus est, si societas æquatio juris est, si consanguineos nos Romanorum esse, quod olim pudebat, nunc gloriari licet, si socialis illis exercitus is est, quo adjuncto duplicent vires suas, quem secernere ab se* Coss. *bellis propriis ponendis sumendisque nolint;* 4 *cur non omnia æquantur? cur non alter ab Latinis consul datur? ubi pars virium, ibi & imperii pars est?* 5 *Est quidem nobis hoc per se haud nimis amplum: quippe concedentibus Romam caput Latio esse; sed ut amplum videri posset, diuturna patientia*

Consilia Latinorum ea de re.

De postulando Consule Latino.

cimus. 6 Atqui si quando umquam consociandi im- :rii, usurpandæ libertatis tempus optastis; en hoc 'mpus adest, & virtute vestra, & Deûm beni- zitate vobis datum. 7 Tentastis patientiam, negan- o militem; quis dubitat exarsisse eos, quum plus du- 'ntorum annorum morem solveremus? pertulerunt tmen hunc dolorem. 8 Bellum nostro nomine cum elignis gessimus: qui ne nostrorum quidem finium obis per nos tuendorum jus antea dabant, nihil in- rcesserunt. 9 Sidicinos in fidem receptos, Campa- os ab se ad nos descisse, exercitus non parare ad- 'ersus Samnites fœderatos suos audierunt, nec mo- 'erunt se ab urbe. 10 Unde hæc illis tanta mode- ia, nisi à conscientia virium & nostrarum & sua- im? Idoneos auctores habeo, querentibus de no- is Samnitibus, ita responsum ab senatu Roma- o esse, ut facile appareret, ne ipsos quidem jam ostulare, ut Latium sub Romano imperio sit.)surpate modo postulando eo, quod illi vobis taciti oncedunt. 11 Si quem hoc dicere metus prohibet, en go ipse, audiente, non populo Romano modò senatu- ue, sed Jove ipso qui Capitolium incolit, profiteor ie dicturum; ut si nos in fœdere ac societate esse ve- int, consulem alterum ab nobis, senatusque partem ccipiant. 12 Hæc ferociter non suadenti solum, :d pollicenti, clamore & assensu omnes permi- :runt, ut ageret diceretque, quæ è republica no- iinis Latini fideque sua viderentur.

V. Ubi est Romam ventum, in Capitolio ei enatus datus est. Ibi quum T. Manlius consul gisset cum eis ex auctoritate Patrum, ne Samni- ibus fœderatis bellum inferrent; 2 Annius tam- juam victor armis Capitolium cepisset, non le- ;atus, jure gentium tutus loqueretur, 3 *Tempus 'at*, inquit, *T. Manli, vosque Patres Conscripti, anaem jam vos nobiscum nihil pro imperio agere, uum florentissimum, Deûm benignitate, nunc La- ium armis virisque, Samnitibus bello victis, Sidici-*

u. c. 415.
a. C. 337.

Legati Latini superba oratio.

u. c. 415. a. C. 337. orbis invictum bellis juvenem fortuna morbo exstinxit. 8 Cæterum Romani, etsi defectio sociorum nominisque Latini haud dubia erat; tamen, tamquam de Samnitibus, non de se, curam agerent; decem principes Latinorum Romam evocaverunt, quibus imperarent quæ vellent. 9 Prætores tum duos Latini habebant, L. Annium Setinum, & L. Numicium Circeiensem; ambo ex coloniis Romanis: per quos præter Signiam Velitrasque, & ipsas colonias Romanas, Volsci etiam exciti ad arma erant; eos nominatim evocari placuit. 10 Haud cuiquam dubium erat super qua re accirentur; itaque concilio prius habito prætores, quam Romam proficiscerentur, evocatos se ab senatu docent Romano, & quæ actum iri secum credant, quidnam ad ea responderi placeat, referunt.

X. Principes Latinorum Romam evocati.

IV. Quum aliud alii censerent, tum Annius: *Quamquam ipse ego retuli quid responderi placeret, tamen magis ad summam rerum nostrarum pertinere arbitror, quid agendum nobis, quam quid loquendum sit; facile erit, explicatis consiliis, accommodare rebus verba. 2 Nam si etiam nunc sub umbra fœderis æqui virtutem pati possumus; quid abest, quin proditis Sidicinis, non Romanorum solum, sed Samnitium quoque dicto pareamus, respondeamusque Romanis, nos, ubi innuerint, posituros arma? 3 Sin autem tandem libertatis desiderium remordet animos, si fœdus est, si societas æquatio juris est, si consanguineos nos Romanorum esse, quod olim pudebat, nunc gloriari licet, si socialis illis exercitus is est, quo adjuncto duplicent vires suas, quem secernere ab se Coss. bellis propriis ponendis sumendisque nolint; 4 cur non omnia æquantur? cur non alter ab Latinis consul datur? ubi pars virium, ibi & imperii pars est? 5 Est quidem nobis hoc per se haud nimis amplum: quippe concedentibus Romam caput Latio esse; sed ut amplum videri posset, diuturna patientia*

Consilia Latinorum ea de re.

De postulando Consule Latino.

cimus. 6 *Atqui si quando umquam consociandi im-* u. c. 415.
rii, usurpanda libertatis tempus optastis; en hoc a. C. 337.
*mpus adest, & virtute vestra, & Deûm beni-
ıitate vobis datum.* 7 *Tentastis patientiam, negan-
ɔ militem; quis dubitat exarsisse eos, quum plus du-
ntorum annorum morem solveremus? pertulerunt
ımen hunc dolorem.* 8 *Bellum nostro nomine cum
ɛlignis gessimus: qui ne nostrorum quidem finium
ɔbis per nos tuendorum jus antea dabant, nihil in-
rcesserunt.* 9 *Sidicinos in fidem receptos, Campa-
ɔs ab se ad nos descisse, exercitus non parare ad-
ersus Samnites fœderatos suos audierunt, nec mo-
erunt se ab urbe.* 10 *Unde hæc illis tanta mode-
ia, nisi à conscientia virium & nostrarum & sua-
ım? Idoneos auctores habeo, querentibus de no-
is Samnitibus, ita responsum ab senatu Roma-
ɔ esse, ut facile appareret, ne ipsos quidem jam
ɔstulare, ut Latium sub Romano imperio sit.
)surpate modo postulando eo, quod illi vobis taciti
ɔncedunt.* 11 *Si quem hoc dicere metus prohibet, en
;o ipse, audiente, non populo Romano modò senatu-
ue, sed Jove ipso qui Capitolium incolit, profiteor
ıe dicturum; ut si nos in fœdere ac societate esse ve-
nt, consulem alterum ab nobis, senatusque partem
ccipiant.* 12 Hæc ferociter non suadenti solum,
:d pollicenti, clamore & assensu omnes permi-
:runt, ut ageret diceretque, quæ è republica no-
ıinis Latini fideque sua viderentur.

V. Ubi est Romam ventum, in Capitolio ei
enatus datus est. Ibi quum T. Manlius consul
gisset cum eis ex auctoritate Patrum, ne Samni-
ibus fœderatis bellum inferrent; 2 Annius tam-
ṳuam victor armis Capitolium cepisset, non le-
;atus, jure gentium tutus loqueretur, 3 *Tempus* Legati
'at, inquit, *T. Manli, vosque Patres Conscripti,* Latini su-
anaem jam vos nobiscum nihil pro imperio agere, perba ora-
uum florentissimum, Deûm benignitate, nunc La- tio.
ium armis virisque, Samnitibus bello victis, Sidici-

U. c. 415. a. C. 337. *nis Campanisque sociis, nunc etiam Volscis adjunctis, videretis: colonias quoque vestras Latinum Romano prætulisse imperium.* 4 *Sed quoniam vos regno imponenti finem ut imponatis, non inducitis in animum; nos, quamquam armis possumus asserere Latium in libertatem, consanguinitati tamen hoc dabimus, ut conditiones paci feramus æquas utrisque: quoniam vires quoque æquari Diis immortalibus placuit.* 5 *Consulem alterum Roma, alterum ex Latio creari oportet: senatus partem æquam ex utraque gente esse: unum populum, unam rempublicam fieri:* 6 *& ut imperii eadem sedes sit idemque omnibus nomen, quoniam ab alterutra parte concedi necesse est, quod utrisque bene vertat, sit hæc sane patria potior, & Romani omnes vocemur.* 7 Forte ita accidit, ut parem ferociæ hujus & Romani Consulem T. Manlium haberent: qui adeo non tenuit iram, ut si tanta dementia Patres Conscriptos cepisset, ut ab Setino homine leges acciperent, gladio cinctum in senatum venturum se esse palam diceret, 8 & quemcunque in curia Latinum vidisset, sua manu interempturum, & conversus ad simulacrum Jovis, *Audi Jupiter hæc scelera*, inquit, *Audite jus fasque! Peregrinos Consules & peregrinum senatum in tuo, Jupiter, augurato templo, captus, atque ipse oppressus, visurus es?* 9 *Hæccine fœdera Tullus Romanus rex cum Albanis Patribus vestris, Latini, hæc L. Tarquinius vobiscum postea fecit?* 10 *Non venit in mentem pugna apud Regillum lacum? adeo & cladium veterum vestrarum, & beneficiorum nostrorum erga vos obliti estis?*

Petit Consulem & Senatores Latinos.

Negant Romani.

VI. Quum consulis vocem subsecuta Patrum indignatio esset, proditur memoriæ, adversus crebram implorationem Deûm, quos testes fœderum sæpius invocabant Consules, vocem Annii spernentis numina Jovis Romani auditam: 2 certe quum commotus ira se ab vestibulo templi citato gradu proriperet, lapsus per gradus, ca-

Legati lapsus.

e graviter offenso, impactus imo ita est saxo, u. c. 415.
sopiretur. 3 Exanimatum auctores quoniam a. C. 337.
n omnes sunt, mihi quoque in incerto reli-
ım sit: sicut inter fœderum ruptorum testatio-
m ingenti fragore cœli procellam effusam; nam
vera esse, & apte ad repræsentandam iram
eûm ficta possunt. 4 Torquatus, missus ab se-
tu ad dimittendos legatos, quum jacentem
inium vidisset, exclamat, ita, ut populo Pa-
busque audita vox pariter sit, *Bene habet: Dii,*
im movete bellum. 5 *Est cœleste numen! æ magne*
piter! haud frustra te patrem Deûm hominumque
c sede sacravimus. 6 *Quid cessatis, Quirites, vos-*
e Patres Conscripti, arma capere diis ducibus? Sic
atas legiones Latinorum dabo, quemadmodum le-
tum jacentem videtis. 7 Assensu populi excepta
ox consulis, tantum ardoris animis fecit, ut le-
itos proficiscentes cura magistratuum magis, qui
ssu consulis prosequebantur, quam jus gentium
ira impetuque hominum tegeret 8 Consensit
senatus bellum: consulesque duobus scriptis
xercitibus per Marsos Pelignosque profecti, ad-
ncto Samnitium exercitu; ad Capuam, quo
m Latini sociique convenerant, castra locant. Bellum Latinum.
Ibi in quiete utrique consuli eadem dicitur visa
ecies viri majoris, quam pro humano habitu,
igustiorisque; dicentis: 10 *Ex una acie imperato-* Dii Manes victimam poscunt.
m, ex altera exercitum diis manibus matrique Ter-
deberi: utrius exercitus imperator legiones hostium,
perque eas se devovisset, ejus populi partisque victo-
am fore. 11 Hos ubi nocturnos visus inter se con-
iles contulerunt; placuit averruncandæ Deûm
æ victimas cædi: simul, ut, si extis, eadem quæ
omno visa fuerant, portenderentur, alteruter
onsulum fata impleret. 12 Ubi responsa aruspi-
um insidenti jam animo tacitæ religioni con-
ruerunt; tum adhibitis legatis, tribunisque, &
nperiis Deûm propalam expositis, ne mors vo-

u. c. 415. a. C. 337. luntaria consulis exercitum in acie terreret; 13 comparant inter se, ut ab utra parte cedere Romanus exercitus cœpisset, inde se consul devoveret pro populo Romano, Quiritibusque. 14 Agitatum etiam in consilio est, ut si quando umquam severo ullum imperio bellum administratum esset, tunc uti disciplina militaris ad priscos redigeretur mores. 15 Curam acuebat, quod adversus Latinos bellandum erat; lingua, moribus, armorum genere, institutis ante omnia militaribus congruentes, milites militibus, centurionibus centuriones, tribuni tribunis compares, collegæque iisdem præsidiis, sæpe iisdem manipulis permisti fuerant; 16 per hæc ne quo errore milites caperentur, edicunt consules, ne quis extra ordinem in hostem pugnaret.

Consules rem inter se comparant.

VII. Forte inter cæteros turmarum præfectos, qui exploratum in omnes partes dimissi erant, T. Manlius Consulis filius supra castra hostium cum suis turmalibus evasit, ita ut vix teli jactu ab statione proxima abesset; ibi Tusculani erant equites; præerat Geminius Metius, vir tum genere inter suos, tum factis, clarus. 2 Is ubi Romanos equites insignemque inter eos præcedentem consulis filium (nam omnes inter se, utique illustres viri, noti erant) cognovit, 3 *Unane*, ait, *turma Romani cum Latinis, sociisque bellum gesturi estis? quid interea consules, quid duo exercitus consulares agent?* 4 *Aderunt in tempore*, Manlius inquit, *& cum illis aderit Jupiter ipse fœderum à vobis violatorum testis, qui plus potest, polletque.* 5 *Si ad Regillum lacum, ad satietatem vestram pugnavimus; hic quoque efficiemus profecto, ne nimis acies vobis & collata signa nobiscum cordi sint.* 6 Ad ea Geminius paululum ab suis eo provectus, *Visne igitur dum dies ista venit, qua magno conatu exercitus moveatis, interea tu ipse congredi mecum, ut nostro duorum jam hinc eventu cernatur, quantum eques Latinus*

Manlii & Geminii altercatio & certamen.

iano præstet? 7 Movet ferocem animum juvenis, u. c. 415.
ira, seu detrectandi certaminis pudor, seu inex- a. C. 337.
erabilis vis fati; oblitus itaque imperii patrii,
sulumque edicti, præceps ad id certamen agi-
; quo vinceret an vinceretur, haud multum
ressset; 8 equitibus cæteris velut ad spectacu-
i summotis, spatio, quod vacui interjacebat
api, adversos concitant equos; & quum infe-
cuspidibus concurrissent, Manlii cuspis super
eam hostis, Metii trans cervicem equi elapsa
. 9 Circumactis deinde equis, quum prior ad
tandum ictum Manlius consurrexisset; spicu-
a inter aures equi fixit; ad cujus vulneris sen-
n quum equus prioribus pedibus erectis magna
caput quateret, excussit equitem: 10 quem
spide parmaque innixum, attollentem se ab
ivi casu, Manlius ab jugulo, ita ut per costas
rum emineret, terræ affixit, spoliisque lectis
suos revectus, 11 cum ovante gaudio turma
castra, atque inde ad prætorium ad patrem
idit; ignarus fati, futurique, laus an pœna me-
a esset, 12 *Ut me omnes*, inquit, *pater tuo san-
ine ortum vere ferrent, provocatus equestria hæc
olia capta ex hoste caso porto.* 13 Quod ubi audi-
t consul, extemplo filium aversatus, concionem
assico advocari jussit; quæ ubi frequens convenit,
Quandoquidem, inquit, *tu T. Manli, neque im-
rium consulare, neque majestatem patriam veritus,
lversus edictum nostrum extra ordinem in hostem
ignasti*; 15 *& quantum in te fuit, disciplinam mi-
tarem, qua stetit ad hanc diem Romana res, sol-
isti, meque in eam necessitatem adduxisti, ut aut
ipubl. mihi, aut mei, meorumque obliviscendum
t*; 16 *nos potius nostro delicto plectemur, quam
respublica tanto suo damno nostra peccata luat; tri-
e exemplum, sed in posterum salubre juventuti eri-
ius.* 17 *Me quidem quum ingenita caritas liberûm,
um specimen istud virtutis deceptum vana imagine*

Vincit Manlius.

A patre securi percutitur.

u. c. 415. a. C. 337. *decoris in te movet.* [18] *Sed quum aut morte tua sanciendo sint consulum imperia, aut impunitate in perpetuum abroganda; ne te quidem, si quid in te nostri sanguinis est, recusare censeam, quin disciplinam militarem culpa tua prolapsam, pœna restituas. I lictor, deliga ad Palum.* [19] Exanimati omnes tam atroci imperio, nec aliter quam in se quisque districtam cernentes securim, metu magis quam modestia quievere. [20] Itaque, velut emerso ab admiratione animo, quum silentio defixi stetissent, repente postquam cervice cæsa fusus est cruor, tum libero conquestu coortæ voces sunt, ut neque lamentis, neque exsecrationibus parceretur: [21] spoliisque contectum juvenis corpus, quantum militaribus studiis funus ullum concelebrari potest, structo extra vallum rogo cremaretur: *Manliana*que *imperia* non in præsentia modo horrenda, sed exempli etiam tristis in posterum essent.

VIII. Fecit tamen atrocitas pœnæ obedientiorem duci militem: & præterquam quod custodiæ vigiliæque & ordo stationum intentioris ubique curæ erant, in ultimo etiam certamine, quum descensum in aciem est, ea severitas profuit. *Acies quomodo structa, apud Romanos.* [2] Fuit enim civili maxime bello pugna similis; adeo nihil apud Latinos dissonum ab Romana re, præter animos, erat. [3] Clypeis antea Romanis usi sunt; deinde postquam stipendiarii facti sunt, scuta pro clypeis fecere: & quod antea phalanges similes Macedonicis, hoc postea manipulatim structa acies cœpit esse. [4] Postremo in plures ordines instruebantur; ordo sexagenos mi-

VIII. 3. *Clypeis antea Romanis usi sunt*] Sic erat in antiquioribus Editionibus, non *Romani*, ut est in Gronovianis, ac sanè agitur de Latinis, qui ex fœderatis *stipendiarii* facti sunt, non Romanis. Videtur *scutum* gerere minus honorificum fuisse, quam gerere *clypeum*; nam Romæ prima classis clypeum, secunda scutum gerebat. Vide Lib. I. 43. 2. & seqq.

VIII. 4. *Postremò in ordines &c.*] Totum hunc locum quà emendavit, quà interpretatus est *Just. Lipsius* de Milit. Rom. Lib. IV. Dial. I. & VIII.

i, duos centuriones, vexillarium unum ha- u. c. 415 a. C. 337
at; 5 prima acies hastati erant, manipuli quin-
im, distantes inter se modicum spatium: ma-
ulus leves vicinos milites, aliam turbam scu-
rum habebat; leves autem qui hastam tantum
aque gererent, vocabantur. 6 Hæc prima frons
cie florem juvenum pubescentium ad militiam
ebat. Robustior inde ætas, totidem manipu-
um, quibus principibus est nomen, hos se-
bantur, scutati omnes, insignibus maxime ar-
s; 7 hoc triginta manipulorum agmen antepila-
appellabant, quia sub signis jam alii quindecim
lines locabantur: ex quibus ordo unusquisque
s partes habebat; earum unamquamque primum
um vocabant. 8 Tribus ex vexillis constabat;
xillum centum octoginta sex homines erant.
imum vexillum triarios ducebat; veteranum
litem spectatæ virtutis: secundum rorarios;
nus roboris ætate factisque: tertium accensos;
nimæ fiduciæ manum; eo & in postremam a-
em rejiciebantur. 9 Ubi his ordinibus exercitus
structus esset, hastati omnium primi pugnam ini-
nt; si hastati profligare hostem non possent, pe-
pressso eos retrocedentes in intervalla ordi-
m principes recipiebant; tum principum pugna
at; hastati sequebantur; 10 triarii sub vexillis
nsidebant, sinistro crure porrecto, scuta in-
xa humeris, hastas surrecta cuspide in terra fi-
s, haud secus quam vallo septa inhorreret a-
es, tenentes. 11 Si apud principes quoque haud
tis prospere esset pugnatum, a prima acie ad

igustiâ oræ cùm omnia ne-
eant contineri, eum Lecto-
adeant. Sequentia tamen de
tinis dici, non Romanis
entur, quamvis dicta cen-
ntur & de Romanis, quia
iliter erat structa acies.
git autem *Lipsius*, probante
J. F. *Gronovio* 4. *ordo mi-
es sexagenos duos, centurio-
nem & vexillarium unum ha-
bebat* —— 5. *manipuli de-
cem* —— 7. *viginti manipu-
lorum* —— *alii decem ordi-
ne* —— *earum unamquamque
primam Pilum vocabant.* Ra-
tiones, apud illum, vide.

VIII. 10. *Surrecta*] Vide ad
c. 1, 10.

U. c. 415. a. C. 337. triarios sensim referebantur; inde rem ad triarios rediisse, quum laboratur, proverbio increbuit. 12 Triarii consurgentes, ubi in intervalla ordinum suorum principes & hastatos recepissent, extemplo compressis ordinibus velut claudebant vias: 13 unoque continente agmine, jam nulla spe post relicta, in hostem incidebant: id erat formidolosissimum hosti, quum velut victos insecuti, novam repente aciem exsurgentem, auctam numero cernebant. 14 Scribebantur autem quatuor fere legiones quinis millibus peditum, equitibus in singulas legiones trecenis; alterum tantum ex Latino delectu adjiciebatur, qui ea tempestate hostes erant Romanis, eodemque ordine instruxerant aciem; 15 nec vexilla cum vexillis tantum, universi hastati cum hastatis, principes cum principibus; sed centurio quoque cum centurione, si ordines turbati non essent, concurrendum sibi esse sciebat. 16 Duo primipili ex utraque acie inter triarios erant: Romanus, corpore haudquaquam satis validus, cæterum strenuus vir peritusque militiæ: 17 Latinus, viribus ingens, bellatorque primus: notissimi inter se, quia semper pares ordines duxerant. 18 Romano haud satis fidenti viribus, jam Romæ permissum erat ab consulibus, ut subcenturionem sibi, quem vellet, legeret, qui tutaretur eum ab uno destinato hoste; 19 isque juvenis in acie oblatus, ex centurione Latino victoriam tulit. Pugnatum est haud procul radicibus Vesuvii montis, qua via ad Veserim ferebat.

Quot legionibus constaret exercitus.

Subcenturio Romanus Latinum vincit.

IX. Romani consules prius quam educerent in aciem, immolaverunt. Decio caput jecinoris à familiari parte cæsum aruspex dicitur ostendisse: alioqui acceptam Diis hostiam esse: Manlium egregie litasse. *Atqui bene habet*, inquit Decius,

VIII. 14. *Quinis millibus*] Imò hisce temporibus *quaternis*, ut rectè *Lipsius & Gronovius*.

b collega litatum est. 2 Instructis, sicut ante di- u. c. 415. a. C. 337.
m est, ordinibus, processere in aciem. Man-
s dextro, Decius lævo cornu præerat; 3 primo
imque æquis viribus, eodem ardore animo-
n gerebatur res: deinde ab lævo cornu hastati *Atrox prælium.*
mani, non ferentes impressionem Latinorum,
ad principes recepere. 4 In hac trepidatione
cius consul M. Valerium magna voce incla-
it: *Deorum*, inquit, *ope, Valeri, opus est; age-
m pontifex publicus populi Romani prai verba,
ibus me pro legionibus devoveam.* 5 Pontifex eum *Decius se devovet.*
gam prætextam sumere jussit, & velato capite
anu subter togam ad mentum exserta, super
lum subjectum pedibus stantem sic dicere. 6 *Ja-
, Jupiter, Mars pater, Quirine, Bellona, La-
s, Divi Novensiles, Dii indigetes, Divi, quo-
m est potestas nostrorum, hostiumque, Diique Ma-
s,* 7 *vos precor, veneror, veniam peto, feroque, uti
pulo Romano Quiritium vim, victoriamque pro-
eretis: hostesque populi Romani Quiritium, terrore,
rmidine, morteque afficiatis.* 8 *Sicut verbis nuncu-
vi, ita pro republica Quiritium, exercitu, legio-
ibus, auxiliis populi Romani Quiritium, legiones
uxiliaque hostium, mecum, Diis manibus Telluri-
ue devoveo.* 9 Hæc ita precatus, lictores ire ad
. Manlium jubet: matureque collegæ se devo-
un pro exercitu nunciare. Ipse incinctus cinctu
abino, armatus in equum insiluit, ac se in me-
ios hostes immisit. 10 Conspectus ab utraque a-
ie aliquanto augustior humano visu, sicut cœlo
issus piaculum omnis Deorum iræ, qui pestem
suis aversam in hostes ferret. 11 Ita omnis ter-
or, pavorque cum illo latus, signa primo Lati-
orum turbavit: deinde in totam penitus aciem *In mediis hostibus moritur.*
ervasit: 12 Evidentissimum id fuit, quod qua-
mque equo invectus est, ibi haud secus quam
stifero sidere icti pavebant: ubi vero corruit
brutus telis, inde jam haud dubie consternatæ

U. C. 415. cohortes Latinorum, fugam ac vastitatem late
A. C. 337. fecerunt. 13 Simul & Romani exsolutis religione animis, velut tum primum signo dato coorti pugnam integram ediderunt; 14 nam & rorarii procurrebant inter antepilanos, addiderantque vires hastatis ac principibus: & triarii genu dextero innixi, nutum consulis ad consurgendum exspectabant.

X. Procedente deinde certamine, quum aliis partibus multitudo superaret Latinorum, Manlius consul, audito eventu collegæ, quum, ut jus fasque erat, lacrymis non minus quam laudibus debitis prosecutus tam memorabilem mortem esset; 2 paullisper addubitavit, an consurgendi jam triariis tempus esset: deinde melius ratus integros eos ad ultimum discrimen servari, accensos ab novissima acie ante signa procedere jubet. 3 Qui ubi subiere, extemplo Latini, tanquam idem adversarii fecissent, triarios suos excitaverunt: qui aliquandiu pugna atroci quum & semetipsi fatigassent, & hastas aut præfregissent, aut hebetassent, pellerent vi tamen hostem, debellatum jam rati, perventumque ad extremam aciem; 4 tum consul triariis, *Consurgite nunc*, inquit, *integri adversus fessos, memores patriæ, parentumque & conjugum ac liberorum: memores consulis pro vestra victoria morte occumbentis.* 5 Ubi triarii consurrexerunt integri, refulgentibus armis, nova ex improviso exorta acies, receptis in intervalla ordinum antepilanis, clamore sublato principia Latinorum perturbant; 6 hastisque ora fodientes, primo robore virorum cæso per alios manipulos velut inermes prope intacti evasere: tantaque cæde perrupere cuneos: ut vix quartam partem relinquerent hostium. 7 Samnites quoque sub radicibus montis procul instructi præbuere terrorem Latinis. Cæterum inter omnes cives sociosque præcipua laus ejus belli penes consules fuit: quo-

Vincunt Romani.

m alter omnes minas, periculaque ab Diis supe- u. c. 415.
, inferisque in se unum vertit: 8 alter ea virtu- a. C. 337.
, eoque consilio in prœlio fuit, ut facile con-
nerit inter Romanos Latinosque, qui ejus pu-
næ memoriam posteris tradiderunt, utrius par-
s T. Manlius dux fuisset, ejus futuram haud
ubie fuisse victoriam. 9 Latini ex fuga se Min-
urnas contulerunt; castra secundum prœlium
apta, multique mortales ibi vivi oppressi, ma-
ime Campani. 10 Decii corpus ne eo die inve-
iretur, nox quærentes oppressit; postero die
inventum inter maximam hostium stragem coo-
pertum telis: funusque ei par morti, celebrante
collega, factum est. 11 Illud adjiciendum vide-
tur, licere consuli, dictatorique, & prætori,
quum legiones hostium devoveant, non utique
se, sed quem velint ex legione Romana scripta
civem devovere, 12 *si is homo qui devotus est, mo-* Quivis de-
ritur, probe factum videri: ni moritur, tum signum vove i po-
septem pedes altum, aut majus in terram defodi, & terat.
piaculum hostia cædi. Ubi illud signum defossum erit,
eo magistratum Romanum escendere fas non esse.
13 Sin autem sese devovere volet, sicuti Decius
devovit: *ni moritur, neque suum, neque publicum
divinum pure faciet, qui sese devoverit.* 14 *Vulcano
arma sive cui alii divo devovere volet, sive hostia
sive quo alio volet, jus est. Telo, super quòd stans
consul precatus est, hostem potiri, fas non est: si
potiatur, Marti suovetaurilibus piaculum fieri.*

XI. Hæc (etsi omnis divini, humanique moris
memoria abolevit, nova peregrinaque omnia pri-
scis ac patriis præferendo) haud ab re duxi verbis
quoque ipsis, ut tradita, nuncupataque sunt, re-
ferre. 2 Romanis post prœlium demum factum
Samnites venisse subsidio, exspectato eventu pu-
gnæ, apud quosdam auctores invenio. 3 Latinis
quoque ab Lavinio auxilium, dum deliberando
terunt tempus, victis demum ferri cœptum; 4 &

U. C. 415. A. C. 337. cum jam portis prima signa, & pars agminis esset egressa, nuncio allato de clade Latinorum, quum conversis signis retro in urbem rediretur; prætorem eorum nomine Millionium dixisse ferunt, *pro paullula via magnam mercedem Romanis esse solvendam.* 5 Qui Latinorum pugnæ superfuerant, multis itineribus dissipati, quum se in unum conglobassent, Vescia urbs eis receptaculum fuit. 6 Ibi in conciliis Numisius imperator eorum, affirmando *communem vere Martem belli utramque aciem pari cæde prostravisse; victoriæque nomen tantum penes Romanos esse, ceteram pro victis fortunam & illos gerere: 7 funesta duo consulum prætoria, alterum parricidio filii, alterum consulis devoti cæde: trucidatum exercitum omnem: cæsos hastatos principesque; stragem & ante signa & post signa factam: triarios postremo rem restituisse. 8 Latinorum etsi pariter accisæ copiæ sunt, tamen supplemento vel Latium propius esse, vel Volscos, quam Romam. 9 Itaque, si videatur eis, se ex Latinis & ex Volscis populis juventute propere excita, rediturum infesto exercitu Capuam esse: Romanosque nihil tum minus quam prœlium exspectantes, nec opinato adventu perculsurum.* 10 Fallacibus litteris circa Latium, nomenque Volscum missis, quia qui non interfuerant pugnæ, ad credendum temere faciliores erant, tumultuarius undique exercitus raptim conscriptus convenit. 11 Huic agmini Torquatus consul ad Trifanum (inter Sinuessam, Minturnasque is locus est) occurrit, prius quam castris locus caperetur, sarcinis utrimque in acervum conjectis, pugnatum debellatumque est. 12 Adeo enim accisæ res sunt, ut consuli victorem exercitum ad depopulandos agros eorum ducenti dederent se omnes Latini: deditionemque eam Campani sequerentur. Latium Capuaque agro mulctati. 13 Latinus ager Privernati addito agro: & Falernus, qui populi Campani fuerat,

Numisii Imp. Latini jactantia.

Campani Latinique agro mulctati.

que ad Vulturnum flumen, plebi Romanæ di- u. c. 415. a. C. 337.
ditur. 14 Bina in Latino jugera, ita ut dodran- Campani equites & Laurentes extra pœnam.
m ex Privernati complerent, data: terna in Fa-
rno, quadrantibus etiam pro longinquitate ad-
ctis. 15 Extra pœnam fuere Latinorum Lauren-
s, Campanorumque equites, quia non desci-
erant. Cum Laurentibus renovari fœdus jussum;
novaturque ex eo quotannis post diem decimum
atinarum. 16 Equitibus Campanis civitas data:
onumentoque ut esset, æneam tabulam in æde
astoris Romæ fixerunt: vectigal quoque eis Cam-
anus populus jussus pendere in singulos quotan-
is (fuere autem mille, & sexcenti) denarios num-
nos quadringenos quinquagenos.

XII. Ita bello gesto, præmiis pœnaque pro
ujusque merito persolutis, T. Manlius Romam
ediit: cui venienti seniores tantum obviam exis-
e constat: juventutem, & tunc, & omni vita
leinde, aversatam eum exsecratamque. 2 Antia-
es in agrum Ostiensem, Ardeatem, Solonium
ncursiones fecerunt. Manlius consul, quia ipse
per valetudinem id bellum exsequi nequierat, di- L. Papirius Dictator.
ctatorem L. Papirium Crassum, qui tum forte
erat prætor, dixit: ab eo magister equitum L. Pa-
pirius Cursor dictus. 3 Nihil memorabile adver-
sus Antiates ab dictatore gestum est, quum ali-
quot menses stativa in agro Antiati habuisset.
4 Anno insigni victoria de tot ac tam potentibus
populis, ad hoc consulum alterius nobili morte,
alterius sicut truci, ita claro ad memoriam, impe-
rio, successere consules Ti. Æmilius Mamerci-
nus, & Q. Publilius Philo: 5 neque in similem u. c. 416. a. C. 336. Ti. Æmilio, Q. Publilio Coss. Latinorum rebellio.
materiam rerum, & ipsi aut suarum rerum, aut
partium in republica magis quam patriæ memo-
res. Latinos ob iram agri amissi rebellantes in

XI. 16. *Denarios nummos ccccl.*] Si Denarii decem ex calculo Gronoviano confecerunt: florenos, summa erit 135. florenorum.

U. c. 416. A. C. 336. campis Fenectanis fuderunt, castrisque exuerunt. 7 Ibi Publilio, cujus ductu auspicioque res gestæ erant, in deditionem accipiente Latinos populos, quorum ibi juventus cæsa erat; Æmilius ad Pedum exercitum duxit. 8 Pedanos tuebantur Tiburs, Prænestinus, Veliternusque populus: venerant & ab Lavinio Antioque auxilia. 9 Ubi quum prœliis quidem superior Romanus esset, ad urbem ipsam Pedum, castraque sociorum populorum, quæ urbi adjuncta erant, integer labor restaret; 10 bello infecto repente omisso, consul, quia collegæ decretum triumphum audivit, ipse quoque triumphi ante victoriam flagitator Romam rediit. 11 Qua cupiditate offensis Patribus, negantibusque, nisi Pedo capto aut dedito, triumphum, hinc alienatus ab senatu Æmilius, seditiosis tribunatibus similem deinde consulatum gessit. 12 Nam neque quoad fuit consul, criminari apud populum Patres destitit, collega haudquaquam adversante, quia & ipse de plebe erat: 13 (materiam autem præbebat criminibus ager in Latino, Falernoque agro maligne plebi divisus;) & postquam senatus finire imperium consulibus cupiens, dictatorem adversus rebellantes Latinos dici jussit: 14 Æmilius, cujus tum fasces erant, collegam dictatorem dixit: ab eo magister equitum Junius Brutus dictus. 15 Dictatura popularis, & orationibus in Patres criminosis fuit, & quod tres leges secundissimas plebei, adversas nobilitati tulit: unam, ut plebiscita omnes Quirites tenerent: 16 alteram, ut legum, quæ comitiis centuriatis ferrentur, ante initum suffragium Patres auctores fierent: 17 tertiam, ut alter utique ex plebe, quum eo ventum sit ut utrumque plebeium consulem fieri liceret, censor crearetur. 18 Plus

Q. Publilius Dictator.

Plebi blanditur.

XII. 14. *Cujus tum erant fasces*] Vicibus, nempe, Consulibus præferebantur. Vide Lib. II. 1. 8. & infra Lib. IX. 8. 2. & *Henr. Dodwellum* ad Acta Diurna Senatûs & Populi, ubi sæpe mentio fit Consulis *penes quem erant fasces*.

anno domi acceptum cladis ab consulibus, dictatore, quam ex victoria eorum bellicis- rebus foris auctum imperium Patres credeit. u. c. 416. a. C. 336.

XIII. Anno insequenti L. Furio Camillo, C. nio consulibus, quo insignitius omissa res nilio superioris anni consuli exprobraretur, lum armis, virisque, & omni vi expugnann ac delendum, senatus fremit: coactique ri consules omnibus eam rem præverti, profi-cuntur. 2 Jam Latio is status erat rerum, ut ue bellum neque pacem pati possent; ad bel- opes deerant: pacem ob agri adempti dolorem ernabantur. 3 Mediis consiliis standum videur, ut oppidis se tenerent: ne lacessitus Ronus caussam belli haberet: & si cujus oppidi idio nunciata esset, undique ex omnibus pois auxilium obsessis ferretur. 4 Neque tamen admodum à paucis populis Pedani adjuti sunt. ourtes, Prænestinique, quorum ager propior t, Pedum pervenere. 5 Aricinos, Laviniosc, & Veliternos Antiatibus Volscis se conjunntes ad Asturæ flumen, Mænius improviso ortus fudit. 6 Camillus ad Pedum cum Tiburus, maxime valido exercitu, majore mole, amquam æque prospero eventu, pugnat. 7 Tultum maxime repentina inter prœlium eruptio pidanorum fecit: in quos parte exercitus consa Camillus, non compulit solum eos intra enia, sed eodem etiam die, quum ipsos auxique eorum perculisset, oppidum scalis cepit. Placuit inde jam majore conatu animoque ab ius expugnatione urbis ad perdomandum Lam victorem circumducere exercitum: nec quiee ante, quam expugnando, aut in deditionem cipiendo singulas urbes, Latium omne subege- 9 Præsidiis inde dispositis, per recepta oppi-, Romam ad destinatum omnium consensu

u. c. 417. a. C. 335. L. Furio, C. Manio Coss. Pedum oppugnatur. Latii status infelix. Victi Latini à Coss. Pedum captum. Latium subactum. Coss. triumphant.

a. u. 417. a. C. 335. triumphum decessere: additus triumpho honos, ut statuæ equestres eis, rara illa ætate res, in foro ponerentur. 10 Prius quam comitiis in insequentem annum consules rogarent, Camillus de Latinis populis ad senatum retulit, atque ita disseruit: 11 *Patres Conscripti, quod bello armisque in Latio agendum fuit, id jam Deûm benignitate ac virtute militum ad finem venit;* 12 *cæsi ad Pedum Asturamque sunt exercitus hostium: oppida Latina omnia & Antium ex Volscis, aut vi capta, aut recepta in deditionem, præsidiis tenentur vestris.* 13 *Reliqua consultatio est, quoniam rebellando sæpius nos sollicitant, quonam modo perpetua pace quietos obtineamus.* 14 *Dii immortales ita vos potentes hujus consilii fecerunt, ut sit Latium deinde, an non sit, in vestra manu posuerint. Itaque pacem vobis, quod ad Latinos attinet, parare in perpetuum, vel sæviendo, vel ignoscendo, potestis.* 15 *Vultis crudeliter consulere in deditos, victosque? licet delere omne Latium: vastas inde solitudines facere, unde sociali egregio exercitu per multa bella, magnaque sæpe usi estis.* 16 *Vultis exemplo majorum augere rem Romanam, victos in civitatem accipiendo? materia crescendi per summam gloriam suppeditat; certe id firmissimum longe imperium est, quo obedientes gaudent.* 17 *Sed maturato opus est, quicquid statuere placet; tot populos inter spem metumque suspensos animi habetis, & vestram itaque de eis curam quamprimum absolvi, & illorum animos, dum exspectatione stupent, seu pœna, seu beneficio, præoccupari oportet.* 18 *Nostrum enim fuit efficere, ut omnium rerum vobis ad consulendum potestas esset; vestrum est decernere quod optimum vobis reique publicæ sit.*

Camilli oratio de Latio.

XIV. Principes senatus relationem consulis de summa rerum laudare; sed quum aliorum caussa alia esset, ita expediri posse consilium dicere, ut pro merito cujusque statueretur, si de singulis nominatim referrent populis. 2 Relatum igitur

Senatus-consultum de Latinis.

singulis, decretumque. Lanuvinis civitas da- u. c. 419.
: sacraque sua reddita cum eo, ut ædes lucus- a. C. 335.
e Sospitæ Junonis communis Lanuvinis muni-
ibus cum populo Romano esset. 3 Aricini,
mentanique, & Pedani, eodem jure, quo
nuvini in civitatem accepti. 4 Tusculanis ser-
a civitas, quam habebant: crimenque rebel-
nis à publica fraude in paucos auctores ver-
n. 5 In Veliternos, veteres cives Romanos, *Veliterni graves p. nas dant.*
od toties rebellassent graviter sævitum: & mu-
lejecti, & senatus inde abductus: jussusque trans
berim habitare: 6 ut ejus, qui cis Tiberim de-
hensus esset, usque ad mille pondo clarigatio
et: nec prius quam ære persoluto, is qui cepis-
, extra vincula captum haberet. 7 In agrum
atorum coloni missi: quibus adscriptis, spe-
m antiquæ frequentiæ Velitræ receperunt. 8 Et
tium nova colonia missa, cum eo, ut Antia- *Antium colonia.*
us permitteretur, si & ipsi adscribi coloni vel-
t; naves inde longæ abactæ: interdictumque
ri Antiati populo est, & civitas data. 9 Tibur-
, Prænestinique agro mulctati: neque ob re-
is tantum rebellionis, commune cum aliis La-
is crimen, sed quod, tædio imperii Romani,
n Gallis, gente efferata, arma quondam con-
iassent. 10 Cæteris Latinis populis connubia,
nmerciaque & concilia inter se ademerunt.
mpanis, equitum honoris caussa, qui cum La-
is rebellare noluissent, Fundanisque, & For-
nis, quod per fines eorum tuta pacataque sem-
fuisset via, civitas sine suffragio data. 11 Cuma-
, Suessulanosque ejusdem juris conditionisque
us Capuam esse placuit. 12 Naves Antiatium, *Rostra unde dicta.*
tim in navalia Romæ subductæ, partim incensæ,

V. 6. *Clarigatio*] Vox ob- a à tempore *Quintiliani*, estatur Lust. Lib. VII. c. 3. etur hic esse denunciatio clarâ voce facta, ut Tiberim transirent, sin minus mulctam mille pondo æris gravis solverent.

u. c. 417. a. C. 335. rostrisque earum suggestum, in foro exstructum, adornari placuit: Rostraque id templum appellatum.

u. c. 418. a. C. 334. C. Sulpicio, T. Ælio Coss. XV. C. Sulpicio Longo, P. Ælio Pæto consulibus, quum omnia non opes magis Romanæ, quam beneficiis parta gratia bona pace obtineret, inter Sidicinos Auruncosque bellum ortum. 2 Aurunci, à T. Manlio consule in deditionem accepti, nihil deinde moverant: eo petendi auxilii ab Romanis caussa justior fuit. 3 Sed prius quam consules ab urbe (jusserat enim senatus defendi Auruncos) exercitum educerent, fama affertur: *Aurunca.* 4 Auruncos metu oppidum deseruisse, profugosque cum conjugibus ac liberis, Suessam communisse (quæ nunc Aurunca appellata) mœnia antiqua eorum, urbemque ab Sidicinis deletam. 5 Ob ea infensus consulibus senatus, quorum cunctatione proditi socii essent, dictatorem dici jussit; *C. Claudius Dictator.* dictus C. Claudius Regillensis, magistrum equitum C. Claudium Hortatorem dixit. 6 Religio inde injecta de dictatore: & quum augures vitio creatum videri dixissent, dictator magisterque e- *Se abdicat.* quitum se magistratu abdicarunt. 7 Eo anno Minucia Vestalis, suspecta primo propter mundio- *Minucia Vestalis defossa.* rem justo cultum, insimulata deinde apud pontifices ab indice servo; 8 quum decreto eorum jussa esset sacris abstinere, familiamque in potestate *Sceleratus campus.* habere; facto judicio, viva sub terram, ad portam Collinam dextra via strata defossa; Scelerato *Prætor plebeius.* campo; credo ab incesto id ei loco nomen factum. 9 Eodem anno Q. Publilius Philo prætor primum de plebe, adversante Sulpicio consule, qui negabat, rationem ejus se habiturum, est factus; senatu, quum in summis imperiis id non obtinuisset, minus in prætura tendente.

u. c. 419. a. C. 333. L. Papirio, Cæsone Duilio Coss. XVI. Insequens annus, L. Papirio Crasso, Cæsone Duilio consulibus, Ausonum magis novo quam magno bello fuit insignis; ea gens Ca-

les

urbem incolebat. 2 Sidicinis finitimis arma u. c. 419.
njunxerat: unoque prœlio haud sane memora- a. C. 333.
i duorum populorum exercitus fusus, propin-
itate urbium & ad fugam pronior, & in fuga ipsa
:ior fuit; 3 nec tamen omissa ejus belli cura Pa-
bus, quia toties jam Sidicini, aut ipsi move- Sidicini & Ausones victi.
ıt bellum, aut moventibus auxilium tulerant,
t caussa armorum fuerant. 4 Itaque omni ope
nixi sunt, ut maximum ea tempestate impera-
:em T. Valerium Corvum consulem quartum u. c. 420.
:erent: 5 Collega additus Corvo M. Atilius Re- a. C. 332. T. Valerio IV.
lus; & ne forte casu erraretur, petitum ab con- M. Atilio
ibus, ut extra sortem Corvi ea provincia esset. Coss.
Exercitu victore à superioribus consulibus ac-
pto ad Cales, unde bellum ortum erat, profe-
ıs, quum hostes ab superioris etiam certaminis
:moria pavidos clamore atque impetu primo
lisset; 7 mœnia ipsa oppugnare est aggressus; &
litum quidem is erat ardor, ut jam inde cum
ılis succedere ad muros vellent, evasurosque
ntenderent. 8 Corvus, quia id arduum factu Cales capti.
ıt, labore militum potius quam periculo, pera-
re incœptum voluit; itaque aggerem & vineas
it, turresque muro admovit: quarum usum for-
oblata opportunitas prævertit; 9 namque M.
bius, captivus Romanus, quum per negligen-
m custodum festo die vinculis ruptis, per mu-
m inter opera Romanorum, religata ad pin-
m muri reste suspensus, manibus se demisisset;
perpulit imperatorem ut vino epulisque sopitos
stes aggrederetur; nec majore certamine capti
ın urbe Ausones sunt, quam acie fusi erant.
eda capta ingens est; præsidioque imposito Ca-
us reductæ Romam legiones. 11 Consul ex Se- Triumphat T. Valerius.
:usconsulto triumphavit: &, ne Atilius expers
oriæ esset; jussi ambo consules adversus Sidici-
s ducere exercitum. 12 Dictatorem ante ex se- Dictator L. Æmilius.
usconsulto comitiorum habendorum caussa di-

u. c. 421. a. C. 331. T. Veturio, Sp. Postumio Coss.

xerunt L. Æmilium Mamercinum; is magistrum equitum Q. Publilium Philonem dixit. Dictatore comitia habente, consules creati sunt T. Veturius, Sp. Postumius. 13 Etsi belli pars cum Sidicinis restabat; tamen ut beneficio prævenirent desiderium plebis, de colonia deducenda Cales retulerunt: 14 factoque senatusconsulto, ut duo millia quingenti homines eo scriberentur, triumviros coloniæ deducendæ, agroque dividundo creaverunt Cæsonem Duilium, T. Quintium, M. Fabium.

Cales colonia.

XVII. Novi deinde consules, à veteribus exercitu accepto, ingressi hostium fines, populando usque ad mœnia atque urbem pervenerunt. 2 Ibi, quia ingenti exercitu comparato Sidicini, & ipsi pro extrema specie dimicaturi enixe videbantur, & Samnium fama erat conciri ad bellum; 3 dictator ab consulibus, ex auctoritate senatus, dictus P. Cornelius Rufinus: magister equitum M. Antonius. 4 Religio deinde incessit, vitio eos creatos: magistratuque se abdicaverunt; & quia pestilentia insecuta est, velut omnibus eo vitio contactis auspiciis, res ad interregnum rediit; 5 ab interregno inito per quintum demum interregem, M. Valerium Corvum, creati consules A. Cornelius iterum, & Cn. Domitius. 6 Tranquillis rebus, fama Gallici belli pro tumultu valuit, ut dictatorem dici placeret. Dictus M. Papirius Crassus, & magister equitum P. Valerius Publicola; 7 à quibus dum delectus intentius quam adversus finitima bella haberetur, exploratores missi attulerunt, quieta omnia apud Gallos esse. 8 Samnium quoque jam alterum annum turbari novis consiliis suspectum erat; eo ex agro Sidicino exercitus Romanus non est deductus. 9 Cæterum Samnites bellum Alexandri Epirensis in Lucanos traxit, qui duo populi adversus regem exscensionem à Pæsto facientem signis collatis pugnave-

P. Cornelius Dictator.

Se abdicat.

u. c. 422. a. C. 330. A. Cornelio II. Cn. Domitio Coss. M. Papirius Dictator.

Alexander Epirensis.

it; 10 eo certamine superior Alexander, incer- n qua fide culturus, si perinde cætera proces- :nt, pacem cum Romanis fecit. 11 Eodem an- census actus, novique cives censi: tribus pro- r eos additæ, Mæcia & Scaptia: censores ad- erunt, Q. Publilius Philo, Sp. Postumius. Romani facti Acerrani lege ab L. Papirio præ- e lata, qua civitas sine suffragio data; hæc eo io domi militiæque gesta.

u. c. 421. a. C. 330.

Novæ Tribus, Mæcia & Scaptia.

XVIII. Fœdus insequens annus, seu intempe- cœli, seu humana fraude fuit, M. Claudio rcello, C. Valerio consulibus. 2 Flaccum, itumque, varie in annalibus cognomen con- is invenio: cæterum in eo parvi refert quid i sit: illud pervelim (nec omnes auctores sunt) ditum falso esse, venenis absumptos, quorum rs infamem annum pestilentia fecerit; 3 sicut ditur tamen res, ne cui auctorum fidem ab- averim, exponenda est. 4 Quum primores ci- itis similibus morbis, eodemque ferme omnes ntu morerentur; ancilla quædam ad Q. Fa- n Maximum ædilem curulem, indicaturam se ssam publicæ pestis professa est; si ab eo fides data esset, haud futurum noxæ indicium. 5 Fa- s confestim rem ad consules, consules ad sena- referunt: consensuque ordinis fides indici da- 6 Tum patefactum, muliebri fraude civitatem mi: matronasque ea venena coquere; & si se- exemplo velint, manifesto deprehendi posse. :cuti indicem, & coquentes quasdam medica- nta, & recondita alia, invenerunt; quibus in m delatis, & ad viginti matronis, apud quas rehensa erant, per viatorem accitis; 8 duæ ex . Cornelia ac Sergia, patriciæ utraque gentis, m ea medicamenta salubria esse contenderent, :onfutante indice, bibere jussæ, ut se falsum nentam arguerent; spatio ad colloquendum pto; quum submoto populo in conspectu om-

u. c. 422. a. C. 329. M. Claudio, C. Valerio Coss.

Venenis homines sublati.

Matronæ Veneficæ.

u. c. 423. a. C. 329.

nium rem ad cæteras retulissent: haud abnuentibus & illis bibere, epoto medicamento, suamet ipsæ fraude omnes interierunt. 10 Comprehensæ extemplo earum comites, magnum numerum matronarum indicaverunt: ex quibus ad centum septuaginta damnatæ. 11 Neque de veneficiis, ante eam diem, Romæ quæsitum est; prodigii ea res loco habita; captisque magis mentibus, quam consceleratis, similis visa. 12 Itaque memoria ex annalibus repetita, in secessionibus quondam plebis, clavum ab dictatore fixum, alienatásque discordia mentes hominum eo piaculo compotes sui fecisse, dictatorem clavi figendi caussa creari placuit. 13 Creatus Cn. Quintilius magistrum equitum L. Valerium dixit: qui fixo clavo magistratu se abdicarunt.

Clavi figendi caussâ creatus Dictator.

u. c. 425. a. C. 327. L. Papirio II. L. Plautio Coss.

XIX. Creati consules L. Papirius Crassus iterum, L. Plautius Venno; cujus principio anni legati ex Volscis Fabraterni & Lucani Romam venerunt; orantes ut in fidem reciperentur. 2 Si à Samnitium armis defensi essent, se sub imperio populi Romani fideliter atque obedienter futuros. 3 Missi tum ab senatu legati, denunciatumque Samnitibus, eorum populorum finibus vim abstinerent; valuitque ea legatio, non tam quia pacem volebant Samnites, quam quia nondum parati erant ad bellum. 4 Eodem anno Privernas bellum initum: cujus socii Fundani, dux etiam Fundanus fuit, Vitruvius Vaccus; vir non domi solum, sed etiam Romæ clarus: ædes fuere in Palatio ejus, quæ Vacciprata, diruto ædificio publicatoque solo, appellata. 5 Adversus hunc vastantem effuse Setinum Norbanumque & Coranum agrum, L. Papirius profectus; haud procul castris ejus consedit. 6 Vitruvio, nec ut vallo se

Fabraterni & Lucani in fidem recepti.

Bellum Privernas.

XIX. 1. *Creati Consules*] Decst ante hosce par Consulum L. Papirius Sp. F. & C. Poetelius C. F. ut probavit. *Henr. Dodwellus* Diss. x. de Cyclis, n. 78. & 79.

nefet adversus validiorem hostem, fama con- u. c. 425
are mens, nec ut longius à castris dimicaret, a. C. 327
nimus suppetere. 7 Vix tota extra portam castro-
im explicata acie, fugam magis retro quam prœ-
um aut hostem spectante milite, sine consilio,
ne audacia depugnat; 8 & ut levi momento,
ec ambigue est victus, ita brevitate ipsa loci, Victi Privernates.
cilique receptu in tam propinqua castra, haud
gre militem à multa cæde est tutatus: 9 nec fe-
quisquam in ipso certamine, pauci in turba
gæ extremæ, quum in castra ruerent, cæsi,
imisque tenebris Privernum inde petitum agmi-
trepido, ut muris potius quam vallo sese tu-
rentur. A Priverno Plautius, alter consul, per-
astatis passim agris prædaque abacta, in agrum
undanum exercitum inducit. 10 Ingredienti fi-
es senatus Fundanorum occurrit, *negant se pro* Fundani veniam orant.
itruvio sectamque ejus secutis precatum venisse,
d pro Fundano populo, quem extra culpam belli
e ipsum Vitruvium judicasse, quum receptaculum
ga Privernum habuerit, non patriam Fundos.
Priverni igitur hostes populi Romani quærendos,
rsequendosque esse, qui simul à Fundanis ac Ro-
anis utriusque patriæ immemores defecerint. Fun-
nis pacem esse, & animos Romanos, & gratam
emoriam acceptæ civitatis. 2 *Orare se consulem,*
bellum ab innoxio populo abstineat: agros,
bem, corpora ipsorum, conjugumque ac liberorum
orum, in potestate populi Romani esse, futuraque.
Collaudatis Fundanis consul, litterisque Ro-
am missis, in officio Fundanos esse, ad Priver-
im flexit iter. Prius animadversum in eos, qui
pita conjurationis fuerant, à consule scribit Privernates pœnas dant.
audius: 14 ad trecentos quinquaginta ex conju-
tis vinctos Romam missos: eamque deditio-
m ab senatu non acceptam; quod egentium at-
e humilium pœna defungi velle Fundanum po-
lum censuerint.

A. C. 426. a. C. 326. XX. Privernum duobus consularibus exercitibus quum obsideretur, alter consul comitiorum caussa Romam revocatus. 2 Carceres eo anno in circo primum statuti. Nondum perfunctos cura Privernatis belli, tumultus Gallici fama atrox invasit; haud ferme unquam neglecta Patribus. 3 Extemplo igitur consules novi, L. Æmilius Mamercinus, & C. Plautius, eo ipso die Kalendis Quintilibus, quo magistratus inierunt, comparare inter se provincias jussi: & Mamercinus, cui Gallicum bellum evenerat, scribere exercitum sine ulla vacationis venia: 4 quin opificum quoque vulgus, & sellularii, minime militiæ idoneum genus, exciti dicuntur; Veiosque ingens exercitus contractus, ut inde obviam Gallis iretur. 5 Longius discedi, ne alio itinere hostis falleret ad urbem incedens, non placuit. Paucos deinde post dies, satis explorata temporis ejus quiete, à Gallis Privernum omnis conversa vis. 6 Duplex inde fama est, alii vi captam urbem, Vitruviumque vivum in potestatem venisse: alii, priusquam ultima adhiberetur vis, ipsos se in deditionem consulis caduceum præferentes permisisse, auctores sunt, Vitruviumque ab suis traditum. 7 Senatus, de Vitruvio Privernatibusque consultus, consulem Plautium, dirutis Priverni muris, præsidioque valido imposito, ad triumphum arcessit; Vitruvium in carcerem asservari jussit, quoad consul redisset; tum verberatum necari: 8 ædes ejus quæ essent in Palatio, diruendas, bona Semoni Sanco censuerunt consecranda: quodque æris ex eis redactum est, ex eo ænei orbes facti; positi in sacello Sanci, versus ædem Quirini. 9 De senatu Privernate ita decretum, ut qui senator Priverni post defectionem ab Romanis mansisset,

Tumultus Gallicus.

L. Æmilio, C. Plautio Coss.

Privernatium, Vitruvique pœna.

XX, 8. *Semoni Sanco*] Herculem sic dictum à Sabinis ex *Ovidio*, aliisque veteribus notum, qua de re vide *Lil. Greg. Giraldum*. Consecratio autem hæc sita fuit in æneis orbibus in ejus templo suspendendis, ut sequentia docent.

ans Tiberim, lege eadem qua Veliterni, habi- u. c. 426. a. C. 326.
ret. 10 His ita decretis, usque ad triumphum
autii silentium de Privernatibus fuit: post trium-
ium consul necato Vitruvio, sociisque ejus
oxæ, apud satiatos jam suppliciis nocentium,
tam mentionem de Privernatibus ratus; 11 *Quo-*
am auctores defectionis, inquit, *meritas pœnas,*
ab Diis immortalibus & à vobis habent, Patres
onscripti, quid placet de innoxia multitudine fieri?
Equidem etsi meæ partes exquirendæ magis senten-
, quam dandæ sunt; tamen, quum videam Pri-
rnates vicinos Samnitibus esse, unde nunc nobis
certissima pax est; quam minimum irarum inter
s illosque relinqui velim.

XXI. Quum ipsa per se res anceps esset; prout
ujusque ingenium erat, atrocius mitiusve sua-
entibus; tum incertiora omnia unus ex Priver- Privernatis legati responsum.
tibus legatis fecit; magis, conditionis, in qua
tus esset, quam præsentis necessitatis memor:
qui interrogatus à quodam tristioris sententiæ
ctore, *quam pœnam meritos Privernates censeret?*
m, inquit, *quam merentur qui se libertate dignos*
nsent: 3 cujus quum feroci responso infestiores
ctos videret consul eos, qui ante Privernatium
ussam impugnabant; ut ipse benigna interroga-
one mitius responsum eliceret, 4 *Quid, si pœ-*
em, inquit, *remittimus vobis, qualem nos pacem*
obiscum habituros speremus? Si bonam dederitis, in-
uit, *& fidam, & perpetuam: si malam, haud diu-*
rnam. 5 Tum vero minari, nec id ambigue,
ivernatem quidam, & illis vocibus ad rebellan-
um incitari pacatos populos. 6 Pars melior Se-
atus ad meliora responsa trahere, & dicere,
ri, & liberi, vocem auditam; an credi posse ul-
m populum, aut hominem denique, in ea conditio- Magnanimitas Senatus.
, cujus eum pœniteat, diutius quam necesse sit,
ansurum? 7 *Ibi pacem esse fidam, ubi voluntarii*
cati sint: neque eo loco, ubi servitutem esse velint,

u. c. 426. a. C. 326. *fidem sperandam esse.* 8 In hanc sententiam maxime consul ipse inclinavit animos, identidem ad principes sententiarum consulares, uti exaudiri posset à pluribus, dicendo, 9 *Eos demum, qui nihil præterquam de libertate cogitant, dignos esse qui Romani fiant.* 10 Itaque & in senatu caussam obtinuere, & ex auctoritate Patrum latum ad populum est, ut Privernatibus civitas daretur. 11 Eodem anno Anxur trecenti in coloniam missi sunt: bina jugera agri acceperunt.

u. c. 427. a. C. 325. P. Plautio, P. Cornelio Coss. XXII. Secutus est annus nulla re belli domive insignis, P. Plautio Proculo, P. Cornelio Scapula consulibus; præterquam quod Fregellas (Sidicinorum is ager, deinde Volscorum fuerat) colonia deducta: & populo visceratio data à M. Flavio in funere matris. *Visceratio.* 3 Erant qui per speciem honorandæ parentis, meritam mercedem populo solutam interpretarentur, quod eum die dicta ab ædilibus crimine stupratæ matris familiæ absolvisset. 4 Data visceratio in præteritam judicii gratiam, honoris etiam ei caussa fuit: tribunatumque plebei, proximis comitiis, absens petentibus præfertur. 5 Palæpolis fuit haud procul inde, ubi nunc Neapolis sita est; duabus urbibus populus idem habitabat. Cumis erant oriundi. *Palæpolitæ infensi Romanis, unde orti.* 6 Cumani ab Chalcide Euboïca originem trahunt. Classe, qua advecti ab domo fuerant, multum in ora maris ejus, quod accolunt, potuere. Primo in insulas Ænariam & Pithecusas egressi, deinde in continentem ausi sedes transferre. 7 Hæc civitas, cum suis viribus, tum Samnitium infida adversus Romanos societate freta, sive pestilentiæ, quæ Romanam urbem adorta nunciabatur, fidens, multa hostilia adversus Romanos, agrum Campanum Falernumque incolentes, fecit. 8 Igitur, L. Cornelio Lentulo, Q. Publilio Philone iterum consulibus, fecialibus Palæpolim ad res repetendas missis, quum relatum esset à

u. c. 428. a. C. 324. L. Cornelio, Q. Publilio Coss.

Græcis,

ræcis, gente lingua magis strenua, quam fa- u. c. 428.
is, ferox responsum; ex auctoritate Patrum po- a. C. 324.
ılus Palæpolitanis bellum fieri jussit. 9 Inter con-
les provinciis comparatis, bello Græci perse-
ıendi Publilio evenerunt; Cornelius altero exer-
tu Samnitibus, si qua se moverent, oppositus.
' Fama autem erat, defectioni Campanorum
ıminentes admoturos castra; ibi optimum vi-
m Cornelio stativa habere. Ab utroque consule
:iguam spem pacis cum Samnitibus esse, cer-
ɔr fit senatus.

Palæpolitanis bellum infertur.

XXIII. Publilius duo millia Nolanorum mili-
.m & quatuor Samnitium, magis Nolanis co-
:ntibus quam voluntate Græcorum, recepta Pa-
'poli, miserat: 2 Cornelius, delectum indi-
um à magistratibus, universum Samnium ere-
um, ac vicinos populos, Privernatem, Fun-
ınumque & Formianum, haud ambigue solli-
tari. 3 Ob hæc quum legatos mitti placuisset
ius ad Samnites, quam bellum fieret; responsum
dditur ab Samnitibus ferox. 4 Ultro incusabant
jurias Romanorum: neque eo negligentius ea
ıæ ipsis objicerentur, purgabant. 5 *Haud ullo pu-
ico consilio, auxiliove juvari Græcos: nec Fun-
tnum, Formianumve à se sollicitatos; quippe mini-
e pœnitere se virium suarum, si bellum placeat.* 6 *Ca-
rum non posse dissimulare, ægre pati civitatem Sam-
tium, quod Fregellas, ex Volscis captas dirutas-
ue ab se, restituerit Romanus populus, coloniamque
: Samnitium agro imposuerit, quam coloni eorum
'egellas appellent.* 7 *Eam se contumeliam, injuriam-
ue, ne sibi ab iis qui fecerint, dematur, ipsos omni
i depulsuros esse.* 8 Quum Romanus legatus ad
sceptandum eos ad communes socios atque a-
icos vocaret: *Quid perplexe agimus?* inquit, *no-
'a certamina, Romani, non verba legatorum, nec*

Samnitum excusationes.

XXIII. 1. *Recepta Palæpo-* Hoc est, admissa intra Pa- læpolin scripserat. Vide J. Fr. *Gronovium.*

a. c. 428. a. C. 324. *hominum quisquam disceptator, sed campus Campanus, in quo concurrendum est, & arma, & communis Mars belli decernet.* 9 *Proinde inter Capuam Suessulamque castra castris conferamus: & Samnis Romanusne imperio Italiam regat, decernamus.*

10 Legati Romanorum quum se non quo hostis vocasset, sed quo imperatores sui duxissent, ituros esse respondissent; jam Publilius inter Palæpolim, Neapolimque loco opportune capto, diremerat hostibus societatem auxilii mutui: qua ut quisque locus premeretur, inter se usi fuerant. 11 Itaque quum & comitiorum dies instaret, & Publilium imminentem hostium muris, avocari ab spe capiendæ in dies urbis, haud è republica esset; 12 actum cum tribunis est, ad populum ferrent, ut quum Publilius Philo consulatu abisset, pro consule rem gereret quoad debellatum cum Græcis esset. 13 L. Cornelio (quia ne eum quidem in Samnium jam ingressum revocari ab impetu belli placebat) literæ missæ, ut dictatorem comitiorum caussa diceret; 14 dixit M. Claudium Marcellum; ab eo magister equitum dictus Sp. Postumius. Nec tamen ab dictatore comitia sunt habita, quia vitione creatus esset, in disquisitionem venit; consulti augures, vitiosum videri dictatorem, pronunciaverunt. 15 Eam rem tribuni suspectam infamemque criminando fecerunt. *Nam neque facile fuisse id vitium nosci, quum consul oriens nocte silentio diceret dictatorem: neque ab consule cuiquam publice, privatimve de ea re scriptum esse:* 16 *nec quemquam mortalium exstare, qui se vidisse aut audisse quid dicat, quod auspicium dirimeret: neque augures divinare Romæ sedentes potuisse, quid in castris consuli vitii obvenisset. Cui non apparere, quod ple-*

Palæpolis obsessa.

M. Claudius Dictator.

Vitio creatus.

XXIII. 15. *Oriens nocte*] Vetus est loquendi genus, pro surgens, ut rectè observavit *Alb. Rubenius ex Velio Longo*, de Orthographia, p. 2234. Ed. El. Putschii. *Oriens Consul Magistrum Populi dicat* Itaque eliminavimus *oriente nocte*, quod damnat etiam J. F. *Gronovius.*

s dictator sit, id vitium auguribus visum? u. c. 428. a. C. 326.
Hæc, aliaque ab tribunis nequicquam jactata: en ad interregnum res redit: dilatisque alia ac alia de caussa comitiis, quartusdecimus ium interrex Lucius Æmilius consules creat, Poetelium, L. Papirium Mugillanum. Cursorem aliis annalibus invenio.

XXIV. Eodem anno Alexandriam in Ægypto ditum conditam: Alexandrumque Epiri re-, ab exsule Lucano interfectum, sortes Do-æi Jovis eventu affirmasse. 2 Accito ab Ta-tinis in Italiam, data dictio erat, caveret A-rusi aquam, Pandosiamque urbem: ibi fa- ejus terminum dari. 3 Eoque ocius transmisit Italiam, ut quam maxime procul abesset urbe ndosia in Epiro & Acheronte amni, quem ex olosside fluentem in stagna inferna accipit Theotius sinus. 4 Cæterum (ut ferme fugiendo in dia fata ruitur) quum sæpe Bruttias Lucanasque legiones fudisset; Heracleam Tarentinorum loniam, Consentiam ex Lucanis, Sipontumque, Bruttiorum Terinam, alias inde Messapiom ac Lucanorum cepisset urbes, & trecentas milias illustres in Epirum, quas obsidum numero haberet, misisset; 5 haud procul Pandosia ur- imminentes Lucanis ac Bruttiis finibus treis mulos aliquantum inter se distantes insedit, ex ibus incursiones in omnem partem agri hostilis ceret; 6 & ducentos ferme Lucanorum exsules ca se pro fidis habebat; ut pleraque ejus gene- ingenia sunt, cum fortuna mutabilem geren- fidem. 7 Imbres continui campis omnibus inundantes, quum interclusissent trifariam exercitum à mutuo inter se auxilio; duo præsidia, quæ ne rege erant, improviso hostium adventu opprimuntur: deletisque eis, ad ipsius obsidionem omnes conversi. 8 Inde ab Lucanis exsulibus ad os nuncii missi sunt: pactoque reditu, promis-

u. c. 429. a. C. 325. C. Poetelio, L. Papirio Coss. Alexandri Epirotæ fata.

A. C. 428. A. C. 324. *hominum quisquam disceptator, sed campus Campanus, in quo concurrendum est, & arma, & communis Mars belli decernet.* 9 *Proinde inter Capuam Suessulamque castra castris conferamus: & Samnis Romanusne imperio Italiam regat, decernamus.*

10 Legati Romanorum quum se non quo hostis vocasset, sed quo imperatores sui duxissent, ituros esse respondissent; jam Publilius inter Palæpolim, Neapolimque loco opportune capto, diremerat hostibus societatem auxilii mutui: qua ut quisque locus premeretur, inter se usi fuerant. 11 Itaque quum & comitiorum dies instaret, & Publilium imminentem hostium muris, avocari ab spe capiendæ in dies urbis, haud è republica esset; 12 actum cum tribunis est, ad populum ferrent, ut quum Publilius Philo consulatu abisset, pro consule rem gereret quoad debellatum cum Græcis esset. 13 L. Cornelio (quia ne eum quidem in Samnium jam ingressum revocari ab impetu belli placebat) literæ missæ, ut dictatorem comitiorum caussa diceret; 14 dixit M. Claudium Marcellum; ab eo magister equitum dictus Sp. Postumius. Nec tamen ab dictatore comitia sunt habita, quia vitione creatus esset, in disquisitionem venit; consulti augures, vitiosum videri dictatorem, pronunciaverunt. 15 Eam rem tribuni suspectam infamemque criminando fecerunt. *Nam neque facile fuisse id vitium nosci, quum consul oriens nocte silentio diceret dictatorem: neque ab consule cuiquam publice, privatimve de ea re scriptum esse:* 16 *nec quemquam mortalium exstare, qui se vidisse aut audisse quid dicat, quod auspicium dirimeret: neque augures divinare Romæ sedentes potuisse, quid in castris consuli vitii obvenisset. Cui non apparere, quod ple-*

Palæpolis objesta.

M. Claudius Dictator.

Vitio creatus.

XXIII. 15. *Oriens nocte*] Vetus est loquendi genus, pro surgens, ut rectè observavit *Alb. Rubenius* ex *Velio Longo*. de Orthographia, p. 2234. Ed. El. Putschii. *Oriens Consul Magistrum Populi dicat* Itaque eliminavimus *oriente nocte*, quod damnat etiam J. F. *Gronovius*.

ius dictator sit, id vitium auguribus visum? u. c. 428. a. C. 326.
Hæc, aliaque ab tribunis nequicquam jactata: men ad interregnum res redit: dilatisque alia que alia de caussa comitiis, quartusdecimus :mum interrex Lucius Æmilius consules creat, . Pœtelium, L. Papirium Mugillanum. Cursorem . aliis annalibus invenio.

XXIV. Eodem anno Alexandriam in Ægypto 'oditum conditam: Alexandrumque Epiri re- :m, ab exsule Lucano interfectum, sortes Do-)næi Jovis eventu affirmasse. 2 Accito ab Ta- ntinis in Italiam, data dictio erat, caveret A- heruſi● aquam, Pandosiamque urbem: ibi fa- s ejus terminum dari. 3 Eoque ocius transmisit ı Italiam, ut quam maxime procul abesset urbe andosia in Epiro & Acheronte amni, quem ex Iolosside fluentem in stagna inferna accipit The-)rotius sinus. 4 Cæterum (ut ferme fugiendo in iedia fata ruitur) quum sæpe Bruttias Lucanasque legiones fudisset; Heracleam Tarentinorum oloniam, Consentiam ex Lucanis, Sipontumque, Bruttiorum Terinam, alias inde Messapio- ım ac Lucanorum cepisset urbes, & trecentas ımilias illustres in Epirum, quas obsidum nume-) haberet, misisset; 5 haud procul Pandosia ur- : imminentes Lucanis ac Bruttiis finibus treis ımulos aliquantum inter se distantes insedit, ex uibus incursiones in omnem partem agri hostilis .ceret; 6 & ducentos ferme Lucanorum exsules rca se pro fidis habebat; ut pleraque ejus genes ingenii sunt, cum fortuna mutabilem gerens fidem. 7 Imbres continui campis omnibus inıdantes, quum interclusissent trifariam exerciım à mutuo inter se auxilio; duo præsidia, quæ ıe rege erant, improviso hostium adventu op- :imuntur: deletisque eis, ad ipsius obsidionem nnes conversi. 8 Inde ab Lucanis exsulibus ad os nuncii missi sunt: pactoque reditu, promis-

u. c. 429. a. C. 325. C. Pœtelio, L. Papirio Coss. Alexandri Epirensis fata.

u. c. 429. a. C. 323. sum est, regem, aut vivum, aut mortuum, in potestatem daturos. 9 Cæterum cum electis ipse egregium facinus ausus, per medios erumpit hostes; & ducem Lucanorum cominus congressum obtruncat: 10 contrahensque suos ex fuga palatos, pervenit ad amnem ruinis recentibus pontis, quem vis aquæ abstulerat, indicantem iter; 11 quem quum incerto vado transiret agmen, fessus metu ac labore miles, increpans nomen abominandum fluminis, Jure Acheros vocaris, inquit; quod ubi ad aures accidit regis; adjecit extemplo animum fatis suis: substititque dubius, an transiret. 12 Tum Sotimus minister ex regiis pueris, qui[illegible] in tanto discrimine periculi cunctaretur interrogans; indicat Lucanos insidiis quærere locum. 13 Quos ubi respexit rex procul grege facto venientes, stringit gladium, & per medium amnem transmittit equum. Jamque in vadum egressum, eminus veruto Lucanus exsul transfigit; 14 lapsum inde cum inhærente telo corpus exanime detulit amnis in hostium præsidia. Ibi fœda laceratio corporis facta; namque, præciso medio, partem Consentiam misere: pars ipsis retenta ad ludibrium; 15 quæ, cum jaculis saxisque procul incesseretur; mulier una, ultra humanarum irarum fidem sævienti turbæ immista, ut parumper sustinerent precata, flens ait, virum sibi liberosque captos apud hostes esse; sperare, corpore regio utcumque mulcato, se suos redempturam. 16 Is finis lacerationi fuit; sepultumque Consentiæ, quod membrorum reliquum fuit, cura mulieris unius: ossaque Metapontum ad hostes remissa: 17 inde Epirum devecta ad Cleopatram uxorem, sororemque Olympiadem: quarum mater Magni Alexandri altera, soror altera fuit. 18 Hæc de Alexandri Epirensis tristi eventu, quamquam Romano bello fortuna eum abstinuit, tamen quia in Italia bella gessit, paucis dixisse satis sit.

I jument.

XXV. Eodem anno lectisternium Romæ quin-ↄ post conditam urbem, iisdem, quibus ante, lacandis habitum est Diis. 2 Novi deinde con-iles jussu populi quum misissent, qui indicerent amnitibus bellum; & ipsi majore conatu, quam dversus Græcos, cuncta parabant; & alia nova ihil tum animo tale agitantibus accesserunt au-ilia. 3 Lucani atque Apuli, quibus gentibus ni-il ad eam diem cum Romano populo fuerat, in dem venerunt: arma virosque ad bellum polli-entes; fœdere ergo in amicitiam accepti. 4 Eo-em tempore etiam in Samnio res prospere ge-a; tria oppida in potestatem venerunt; Allifæ, 'allifæ, Ruffrium: aliusque ager primo adven-ı consulum longe lateque est pervastatus. 5 Hoc ello tam prospere commisso, alteri quoque bel-›, quo Græci obsidebantur, jam finis aderat; am præterquam quod, interseptis munimentis ho-:ium, pars parti abscissa erat, fœdiora aliquanto ıtra muros iis, quibus hostis territabat, patie-antur: 6 & veluti capti à suismetipsis præsidiis, ıdigna jam liberis quoque ac conjugibus, & quæ aptarum urbium extrema sunt, patiebantur. 7 Ita-ue, quum & à Tarento & à Samnitibus fama esset ova auxilia ventura, Samnitium plus quam vel-nt, intra mœnia esse rebantur: Tarentinorum ıventutem, Græci Græcos, haud minus per quos unniti Nolanoque, quam ut Romanis hostibus re-sterent, exspectabant. Postremo, levissimum ma-›rum deditio ad Romanos visa. 9 Charilaus & lymphius principes civitatis, communicato inter consilio, partes ad rem agendam divisere, ut al-:r ad imperatorem Romanorum transfugeret, al-:r subsisteret ad præbendam opportunam consilio rbem. 10 Charilaus fuit, qui ad Publilium Philo-em venit: &, *quod bonum, faustum, felixque Pa-politanis, populoque Romano esset, tradere se ait ania statuisse.* 11 *Eo facto, utrum ab se prodita an*

u. c. 429. a. C. 325.

Quintum lectisternium.

Lucani & Apuli fœdus cum Romanis faciunt.

Res bene gesta in Samnio.

Palæpolis tradita.

a. u. 429. a. C. 323. *servata patria videatur, in fide Romana positum esse; sibi privatim nec pacisci quicquam, nec petere:* 12 *publice petere quam pacisci magis, ut si successisset inceptum, cogitaret populus Romanus, potius cum quanto studio periculoque reditum in amicitiam suam esset, quam qua stultitia & temeritate de officio decessum.* 13 Collaudatus ab imperatore, tria millia militum ad occupandam eam partem urbis, quam Samnites insidebant, accepit: præsidio ei L. Quintius tribunus militum præpositus.

XXVI. Eodem tempore & Nymphius prætorem Samnitium arte aggressus perpulerat, ut quoniam omnis Romanus exercitus, aut circa Palæpolim aut in Samnio esset, sineret se classe circumvehi ad Romanum agrum; non oram modo maris, sed ipsi urbi propinqua loca depopulaturum. 2 Sed ut falleret, nocte proficiscendum esse, extemploque naves deducendas; quod quo maturius fieret, omnis juventus Samnitium, præter necessarium urbis præsidium, ad littus missa; 3 ubi dum Nymphius, in tenebris & multitudine semetipsa impediente, sedulo aliis alia imperia turbans, terit tempus, Charilaus ex composito ab sociis, in urbem receptus; quum summa urbis Romano milite implesset, tolli clamorem jussit; ad quem Græci, signo accepto à principibus, quievere. 4 Nolani per aversam partem urbis via Nolam ferente effugiunt. Samnitibus exclusis ab urbe, ut expeditior in præsentia fuga, ita fœdior, postquam periculo evaserunt, visa: 5 quippe qui inermes, nulla rerum suarum non relicta inter hostes, ludibrium non externis modo, sed etiam popularibus, spoliati atque egentes domos rediere. 6 Haud ignarus opinionis alterius, qua hæc proditio ab Samnitibus facta traditur; quum auctoribus hoc dedi, quibus dignius credi est, tum fœdus Neapolitanum (eo enim deinde sum-

Capta.

ei Græcorum venit) similius vero facit, ipsos micitiam rediisse. 7 Publilio triumphus decre- quod satis credebatur obsidione domitos ho- n fidem venisse. Duo singularia hæc ei viro ium contigere: prorogatio imperii non ante llo facta, & acto honore triumphus. u. c. 429. a. C. 323. *Publilio prorogatum imperium & datus triumphus.*

XVII. Aliud subinde bellum cum alterius Græcis exortum; 2 namque Tarentini quum Palæpolitanam vana spe auxilii aliquamdiu inuissent, postquam Romanos urbe potitos :pere, velut destituti, ac non qui ipsi desti- sent, increpare Palæpolitanos, ira atque in- .a in Romanos furere: eo etiam quod Lu- os & Apulos (nam utraque eo anno societas pta est) in fidem populi Romani venisse alla- ı est; 3 *quippe propemodum perventum ad se esse: ıque in eo rem fore, ut Romani aut hostes, aut do- ıi habendi sint. 4 Discrimen profecto rerum suarum 'ello Samnitium, eventuque ejus verti; eam solam tem restare, nec eam ipsam satis validam, quando :anus defecerit; 5 quem revocari adhuc, impelli- : ad abolendam societatem Romanam posse, si qua serendis discordiis adhibeatur.* 6 Hæc consilia um apud cupidos rerum novandarum valuis- ıt; ex juventute quidam Lucanorum pretio as- :i, clari magis inter populares quam hone- , inter se mulcati ipsi virgis, quum corpora .da intulissent in civium cœtum, 7 vociferati nt, se, quod castra Romana ingredi ausi es- ıt, à consule virgis cæsos, ac prope securi :rcussos esse. 8 Deformis suapte natura res, ıum speciem injuriæ magis quam doli præ se rret, concitati homines cogunt, clamore suo, ıagistratus senatum vocare: 9 & alii circum- antes concilium, bellum in Romanos po- :unt: alii ad concitandam in arma multitudi- em agrestium discurrunt: tumultuque, etiam ınos consternante animos, decernitur, ut se- *Tarentinorum indignatio in Romanos.* *Constant Lucanos.*

u. c. 429. a. C. 323. cietas cum Samnitibus renovaretur, legatique ad eam rem mittantur. 10 repentina res, quia quam caussam nullam, tam ne fidem quidem habebat; coacti à Samnitibus & obsides dare, & præsidia in loca munita accipere; cæci fraude & ira nihil recusarunt. 11 Dilucere deinde brevi fraus cœpit, postquam criminum falsorum auctores Tarentum commigravere: sed amissa omni de se potestate, nihil ultra quam ut pœniteret frustra, restabat.

Qui fraude capiuntur.

Romæ nexi non amplius ligati.

XXVIII. Eo anno plebi Romanæ, velut aliud initium libertatis factum est, quod ligari nexi desierunt: mutatum autem jus ob unius fœneratoris simul libidinem, simul crudelitatem insignem. 2 L. Papirius is fuit; cui quum se C. Publilius ob æs alienum paternum nexum dedisset; quæ ætas formaque misericordiam elicere poterat, ad libidinem & contumeliam animum accenderunt: 3 & florem ætatis ejus fructum adventitium crediti ratus, primo perlicere adolescentem sermone incesto est conatus: dein postquam aspernabantur flagitium aures, minis territare, atque identidem admonere fortunæ: 4 postremo, quum ingenuitatis magis, quam præsentis conditionis, memorem videret, nudari jubet, verberaque afferri. 5 Quibus laceratus juvenis, quum se in publicum proripuisset, libidinem, crudelitatemque conquerens fœneratoris; 6 ingens vis hominum, cum ætatis miseratione atque indignitate injuriæ accensa, tum suæ conditionis, liberûmque suorum respectu, in forum, atque inde, agmine facto, ad curiam concurrit; 7 & quum consules tumultu repentino coacti senatum vocarent, introeuntibus in Curiam Patribus, laceratum juvenis tergum, procumbentes ad singulorum pedes ostentabant. 8 Victum eo die ob impotentem injuriam unius ingens vinculum fidei: jussique consules ferre ad populum, ne quis, nisi qui noxam meruisset, do-

Papirii fœda libido.

nec pœnam lueret, in compedibus, aut in nervo teneretur. 9 Pecuniæ creditæ, bona debitoris, non corpus obnoxium esset. Ita nexi soluti: cautumque in posterum, ne necterentur. *u. c. 429. a. C. 323.*

XXIX. Eodem anno quum satis per se ipsum Samnitium bellum, & defectio repens Lucanorum, auctoresque defectionis Tarentini sollicitos haberent Patres; accessit, ut & Vestinus populus Samnitibus sese conjungeret; 2 quæ res, sicut eo anno sermonibus magis passim hominum jactata, quam in publico ullo concilio est: ita insequentis anni consulibus L. Furio Camillo iterum, Junio Bruto Scævæ, nulla prior potiorque visa est, de qua ad senatum referrent; 3 & quamquam nova res erat, tamen tanta cura Patres incessit, ut pariter eam susceptam neglectamque timerent: ne aut impunitas eorum lascivia superbiaque, aut bello pœnæ expetitæ metu propinquo atque ira, concirent finitimos populos. 4 Et erat genus omne abunde bello Samnitibus par, Marsi Pelignique & Marrucini: quos, si Vestinus attingeretur, omnes habendos hostes. 5 Vicit tamen pars, quæ in præsentia videri potuit majoris animi, quam consilii: sed eventus docuit, fortes fortunam juvare. 6 Bellum ex auctoritate Patrum populus adversus Vestinos jussit. Provincia ea Bruto, Samnium Camillo sorte evenit. 7 Exercitus utroque ducti, & cura tuendorum finium hostes prohibiti conjungere arma. 8 Cæterum alterum consulem L. Furium, cui major moles rerum imposita erat, morbo gravi implicitum fortuna bello subtraxit: 9 jussusque dictatorem dicere rei gerendæ caussa, longe clarissimum bello ea tempestate dixit L. Papirium Cursorem, à quo Q. Fabius Maximus Rullianus magister equitum est dictus;

Vestini deficiunt.

u. c. 430. a. C. 322. L. Furio II. Jun. Bruto Coss.

Vestinis bellum indictum.

L. Papirius Dictator.

XXIX. 9. *L. Papirium &c.*] Qui Varronianum ab Urbe Condita calculum sequuntur huic Dictatori & Magistro Equitum annum singularem tribuunt. Vide *Henr. Dodwelli* Chronologiam Dionys. Diss. X. de Cyclis Romanis.

u. c. 430. a. C. 322.

10 par nobile rebus in eo magistratu gestis: discordia tamen, qua prope ad ultimum dimicationis ventum est, nobilius. 11 Ab altero consule in Vestinis multiplex bellum, nec usquam vario eventu gestum est; nam & pervastavit agros, & populando atque urendo tecta hostium, sataque, in aciem invitos extraxit: 12 & ita prœlio uno accidit Vestinorum res, (haudquaquam tamen incruento milite suo) ut non in castra solum refugerent hostes, sed jam ne vallo quidem ac fossis freti, dilaberentur in oppida, situ urbium mœnibusque se defensuri. 13 Postremo, oppida quoque vi oppugnare adortus, primo Cutinam ingenti ardore militum aut vulnerum ira, quod haud fere quisquam integer prœlio excesserat, scalis cepit: 14 deinde Cingiliam; utriusque urbis prædam militibus, quod eos neque portæ, neque muri hostium arcuerant, concessit.

Vestini male mulctati.

Papirii incerta auspicia.

XXX. In Samnium, incertis itum auspiciis est: cujus rei vitium non in belli eventum, quod prospere gestum est, sed in rabiem atque iras imperatorum vertit; namque Papirius dictator à pullario monitus, quum ad auspicium repetendum Romam proficisceretur, magistro equitum denunciavit, ut sese loco teneret, neu absente se cum hoste manum consereret. Fabius quum post profectionem dictatoris per exploratores comperisset, perinde omnia soluta apud hostes, ac si nemo Romanus in Samnio esset; 2 seu ferox adolescens indignitate accensus, quod omnia in dictatore viderentur reposita esse; seu occasione bene gerendæ rei inductus; exercitu instructo paratoque, profectus ad Imbrinium (ita vocant locum) acie cum Samnitibus conflixit; 3 ea fortuna pugnæ fuit, ut nihil relictum sit, quo si affuisset dictator, res melius geri potuerit: non dux militi, non miles duci defuit. 4 Eques etiam, auctore L. Cominio tribuno militum, qui aliquo-

Fabius M. E. absente Dictatore, rem bene gerit.

mpetu capto perrumpere non poterat ho- u. c. 430. a. C. 321.
ı agmen, detraxit frenos equis; atque ita con-
ɔs calcaribus permisit, ut sustinere eos nulla
osset; per arma, per viros late stragem de-
. 5 Secutus pedes impetum equitum, turba-
ıostibus intulit signa. Viginti millia hostium
eo die traduntur. Auctores habeo, bis cum
ɛ signa collata dictatore absente, bis rem e-
;ie gestam. Apud antiquissimos scriptores, u-
ıæc pugna invenitur: in quibusdam annalibus
res prætermissa est. 6 Magister equitum, ut
anta cæde multis potitus spoliis, congesta in
:ntem acervum hostilia arma subdito igne con-
navit: seu votum id Deorum cuipiam fuit;
:u credere libet Fabio auctori, eo factum, ne
gloriæ fructum dictator caperet, nomenque
scriberet, aut spolia in triumpho ferret. 8 Lit-
æ quoque de re prospere gesta ad senatum, *Dictator indignatur.*
ı ad dictatorem missæ; argumentum fuere mi-
ne cum eo communicantis laudem. Ita certe
tator id factum accepit, ut lætis aliis victoria
rta, præ se ferret iram tristitiamque. 9 Misso
que repente senatu, se ex curia proripuit: tum
ro, non Samnitium magis legiones quam ma-
ıtatem dictatoriam & disciplinam militarem à
ıgistro equitum victam & eversam dictitans, si
i impune spretum imperium fuisset. 10 Itaque
enus minarum, iræque, profectus in castra quum
aximis itineribus isset; non tamen prævenire fa-
am adventus sui potuit. 11 Præcucurrerant
ıim ab urbe, qui nunciarent dictatorem avi-
um pœnæ venire, alternis penè verbis T. Man-
i factum laudantem.

XXXI. Fabius concione extemplo advocata, *Fabii oratio ad milites.*
ıbtestatus milites est, *ut qua virtute rempubl. ab
nfestissimis hostibus defendissent, eadem se, cujus du-*

XXX. 4. *Detraxit frenos equis* &c.] Vide not. ad Lib.
.V. 33. 7.

a. c. 430. ctu auspicioque vicissent, ab impotenti crudelitate di-
a. C. 322. ctatoris tutarentur. 2 Venire amentem invidia, iratum virtuti alienæ felicitatique, furere, quod se absente res publica egregie gesta esset: malle, si mutare fortunam posset, apud Samnites, quam Romanos victoriam esse. 3 Imperium dictitare spretum, tanquam non eadem mente pugnari vetuerit, qua pugnatum doleat: & tunc invidia impedire virtutem alienam voluisse, cupidissimisque arma ablaturum fuisse militibus, ne se absente moveri possent: 4 & nunc id furere, id ægre pati, quod sine L. Papirio, non inermes, non manci milites fuerint, quod se Q. Fabius magistrum equitum duxerit, ac non accensum dictatoris. 5 Quid illum facturum fuisse, si quod belli casus ferunt, Marsque communis, adversa pugna evenisset: qui sibi devictis hostibus, republica bene gesta, ita ut non ab illo unico duce melius geri potuerit, supplicium magistro equitum minetur? 6 Neque illum magistro equitum infestiorem, quam tribunis militum, quam centurionibus, quam militibus esse: si posset, in omnes sæviturum fuisse: quia id nequeat, in unum sævire. 7 Etiam invidiam tamquam ignem summa petere, in caput consilii, in ducem incurrere: si se simul cum gloria rei gestæ exstinxisset, tunc victorem velut in capto exercitu dominantem, quicquid licuerit in magistro equitum, in militibus ausurum. 8 Proinde adessent in sua caussa omnium libertati. Si consensum exercitus eundem, qui in prœlio fuerit, in tuenda victoria videat, & salutem unius omnibus curæ esse; inclinaturum ad clementiorem sententiam animum. 9 Postremo se vitam, fortunasque suas illorum fidei, virtutique permittere.

XXXII. Clamor è tota concione ortus, uti bonum animum haberet: neminem illi vim allaturum, salvis legionibus Romanis. Haud multo post dictator advenit: classicoque extemplo ad concionem advocavit. 2 Tum silentio facto, præco Q. Fabium magistrum equitum citavit: qui si-

ex inferiore loco ad tribunal accessit, tum or: 3 *Quaero*, inquit, *de te, Q. Fabi, quum um imperium dictatoris sit, pareantque ei Con- regia potestas, praetores iisdem auspiciis quibus iles creati: aequum censeas, necne, magistrum um dicto audientem esse?* 4 *Itemque illud inter- , quum me incertis auspiciis profectum ab domo n, utrum mihi turbatis religionibus respubl. in imen committenda fuerit, an auspicia repetenda, uid dubiis Diis agerem:* 5 *Simul illud, quae di- ori religio impedimento ad rem gerendam fuerit, ea magister equitum solutus ac liber potuerit esse? quid ego haec interrogo, quum si ego tacitus abis- , tamen tibi ad voluntatis interpretationem mea genda tua sententia fuerit.* 6 *Quin tu respondes; uerimne te quicquam rei me absente agere? vetue- ine signa cum hostibus conferre?* 7 *Quo tu imperio o spreto, incertis auspiciis, turbatis religionibus; versus morem militarem, disciplinamque majo- n, & numen Deorum, ausus es cum hoste conflige- ?* 8 *Ad haec, quae interrogatus es, responde: extra , cave vocem mittas. Accede lictor.* 9 Adversus ae singula Q. Fabio quum respondere haud fa- le esset, & nunc quereretur, eundem accusato- m capitis sui, ac judicem esse; modo, vitam sibi ipi citius, quam gloriam rerum gestarum posse, ociferaretur; 10 purgaretque se invicem, atque ltro accusaret; tunc Papirius, redintegrata ira, poliari magistrum equitum, ac virgas & secures expediri jussit. 11 Fabius fidem militum implorans, acerantibus vestem lictoribus, ad triarios, tu- nultum jam in concione miscentes, sese recepit. 12 Inde clamor in totam concionem est perlatus: alibi preces, alibi minae audiebantur; qui proximi forte tribunal steterant, quia subjecti oculis im- peratoris noscitari poterant, orabant ut parceret magistro equitum, neu cum eo exercitum dam- naret. 13 Extrema concio, & circa Fabium glo-

u. c. 430. a. C. 322. Dictatoris oratio ad M. E.

Fabium Dictatori eripiunt milites.

a. c. 430. a. C. 322. *ctu auspicioque vicissent, ab impotenti crudelitate dictatoris tutarentur.* 2 *Venire amentem invidia, iratum virtuti alienæ felicitatique, furere, quod se absente res publica egregie gesta esset: malle, si mutare fortunam posset, apud Samnites, quam Romanos victoriam esse.* 3 *Imperium dictitare spretum, tanquam non eadem mente pugnari vetuerit, qua pugnatum doleat: & tunc invidia impedire virtutem alienam voluisse, cupidissimisque arma ablaturum fuisse militibus, ne se absente moveri possent:* 4 *& nunc id furere, id ægre pati, quod sine L. Papirio, non inermes, non manci milites fuerint, quod se Q. Fabius magistrum equitum duxerit, ac non accensum dictatoris.* 5 *Quid illum facturum fuisse, si quod belli casus ferunt, Marsque communis, adversa pugna evenisset: qui sibi devictis hostibus, republica bene gesta, ita ut non ab illo unico duce melius geri potuerit, supplicium magistro equitum minetur?* 6 *Neque illum magistro equitum infestiorem, quam tribunis militum, quam centurionibus, quam militibus esse: si possit, in omnes sæviturum fuisse: quia id nequeat, in unum sævire.* 7 *Etiam invidiam tamquam ignem summa petere, in caput consilii, in ducem incurrere: si se simul cum gloria rei gestæ exstinxisset, tunc victorem velut in capto exercitu dominantem, quicquid licuerit in magistro equitum, in militibus ausurum.* 8 *Proinde adessent in sua caussa omnium libertati. Si consensum exercitus eundem, qui in prœlio fuerit, in tuenda victoria videat, & salutem unius omnibus curæ esse; inclinaturum ad clementiorem sententiam animum.* 9 *Postremo se vitam, fortunasque suas illorum fidei, virtutique permittere.*

XXXII. Clamor è tota concione ortus, uti bonum animum haberet: neminem illi vim allaturum, salvis legionibus Romanis. Haud multo post dictator advenit: classicoque extemplo ad concionem advocavit. 2 Tum silentio facto, præco Q. Fabium magistrum equitum citavit: qui si-

mul ex inferiore loco ad tribunal accessit, tum dictator: 3 *Quaero*, inquit, *de te, Q. Fabi, quum summum imperium dictatoris sit, pareantque ei Consules, regia potestas, praetores iisdem auspiciis quibus Consules creati: aequum censeas, necne, magistrum equitum dicto audientem esse? 4 Itemque illud interrogo, quum me incertis auspiciis profectum ab domo scirem, utrum mihi turbatis religionibus respubl. in discrimen committenda fuerit, an auspicia repetenda, ne quid dubiis Diis agerem: 5 Simul illud, quae dictatori religio impedimento ad rem gerendam fuerit, num ea magister equitum solutus ac liber potuerit esse? Sed quid ego haec interrogo, quum si ego tacitus abissem, tamen tibi ad voluntatis interpretationem mea dirigenda tua sententia fuerit. 6 Quin tu respondes; vetuerimne te quicquam rei me absente agere? vetuerimne signa cum hostibus conferre? 7 Quo tu imperio meo spreto, incertis auspiciis, turbatis religionibus; adversus morem militarem, disciplinamque majorum, & numen Deorum, ausus es cum hoste confligere? 8 Ad haec, quae interrogatus es, responde: extra ea, cave vocem mittas. Accede lictor.* 9 Adversus quae singula Q. Fabio quum respondere haud facile esset, & nunc quereretur, eundem accusatorem capitis sui, ac judicem esse; modo, vitam sibi eripi citius, quam gloriam rerum gestarum posse, vociferaretur; 10 purgaretque se invicem, atque ultro accusaret; tunc Papirius, redintegrata ira, spoliari magistrum equitum, ac virgas & secures expediri jussit. 11 Fabius fidem militum implorans, lacerantibus vestem lictoribus, ad triarios, tumultum jam in concione miscentes, sese recepit. 12 Inde clamor in totam concionem est perlatus: alibi preces, alibi minae audiebantur; qui proximi forte tribunal steterant, quia subjecti oculis imperatoris noscitari poterant, orabant ut parceret magistro equitum, neu cum eo exercitum damnaret. 13 Extrema concio, & circa Fabium glo-

u. c. 430. a. C. 322. Dictatoris creatio ad M. L.

Fabium Dictatori eripiunt milites.

u. c. 430.
a. C. 322.
bus, increpabant inclementem dictatorem; nec procul seditione aberant: ne tribunal quidem satis quietum erat. 14 Legati circumstantes sellam orabant, ut rem in posterum diem differret, & iræ suæ spatium, & consilio tempus daret: 15 *Satis castigatam adolescentiam Fabii esse: satis deformatam victoriam: ne ad extremum finem supplicii tenderet: neu unico juveni, neu patri ejus clarissimo viro, neu Fabiæ genti eam injungeret ignominiam.* 16 Quum parum precibus, parum caussa proficerent, *intueri sævientem concionem jubebant: ita irritatis militum animis subdere ignem, ac materiam seditioni, non esse ætatis, non prudentiæ ejus.* 17 *Neminem id Q. Fabio pœnam deprecanti suam vitio versurum, sed dictatori, si occæcatus ira infestam multitudinem in se pravo certamine movisset.* 18 *Postremo ne id se gratiæ dare Q. Fabii crederet, se jusjurandum dare paratos esse; non videri è republica in Q. Fabium, eo tempore, animadverti.*

Legati frustra deprecantur.

XXXIII. His vocibus quum in se magis incitarent dictatorem, quam in magistrum equitum placarent, jussi de tribunali descendere legati: 2 silentio, nequicquam per præconem tentato, quum præ strepitu ac tumultu nec ipsius dictatoris, nec apparitorum ejus vox audiretur; nox, velut in prœlio, certamini finem fecit. 3 Magister equitum, jussus postero die adesse; quum omnes affirmarent infestius Papirium exarsurum, agitatum contentione ipsa, exacerbatumque; clam ex castris Romam profugit: 4 & a patre auctore M. Fabio, qui ter jam consul, dictatorque fuerat, vocato extemplo senatu, quum maxime conquereretur apud Patres vim atque injuriam dictatoris, repente strepitus ante curiam lictorum submoventium auditur; 5 & ipse infensus aderat; postquam comperit profectum ex castris, cum expedito equitatu secutus. Iterata deinde contentio est: & prendi Papirius Fabium jussit. 6 Ubi quum depre-

M. E. Romam fugit.

Sequitur Dictator.

ous primoribus Patrum, atque universo se-, perstaret in incepto immitis animus; tum M. Fabius, 7 *Quandoquidem*, inquit, *apud auctoritas senatus, nec ætas mea, cui orbitaras; nec virtus nobilitasque magistri equitum pso nominati valet, nec preces, quæ sæpe hostem avere, quæ Deorum iras placant; tribunos ple- ppello, & provoco ad populum.* 8 *Eumque tibi nti exercitus tui, fugienti senatus judicium, ju- r fero, qui certe unus plus quam tua dictatura , polletque. Videro cessurusne provocationi sis, ex Romanus Tullus Hostilius cessit.* 9 Ex curia oncionem itur; quo quum paucis dictator, omni agmine principum magister equitum n escendisset; deduci eum de rostris Papirius rtem inferiorem jussit. 10 Secutus pater, *Bene*, inquit, *quum eo nos deduci jussisti, unde & ati vocem mittere possemus.* In primo, non tam etuæ orationes, quam altercatio exaudieban- 11 Vicit deinde strepitum vox & indignatio ii senis, increpantis superbiam, crudelitatem Papirii, 12 *Se quoque dictatorem Romæ fuisse, à se quemquam, ne plebis quidem hominem, non urionem, non militem, violatum;* 13 *Papirium quam ex hostium ducibus, sic ex Romano impe- re victoriam & triumphum petere. Quantum in- sset inter moderationem antiquorum, & novam rbiam, crudelitatemque.* 14 *Dictatorem Quin- n Cincinnatum, in L. Minucium consulem, ex idione à se ereptum, non ultra sævisse, quam ut atum eum ad exercitum pro consule relinqueret. M. Furium Camillum, in L. Furio, qui contempta senectute & auctoritate, fœdissime cum eventu gnasset; non solum in præsentia moderatum ira es-, ne quid de collega secus populo, aut senatui scri- et;* 16 *sed quum revertisset, potissimum ex tribu- s consularibus habuisse, quem ex collegis, optione senatu data, socium sibi imperii delegerit.* 17 *Nam*

u. c. 430.
a. C. 322.

Fabius Tr. Pl. appellat.

Dictatoris & M. F. contentio apud populum.

Fabii patris oratio.

u. c. 430. a. C. 322. populi quidem, penes quem potestas omnium rerum esset, ne iram quidem umquam atrociorem fuisse in eos, qui temeritate atque inscitia exercitus amisissent, quam ut pecunia eos mulctaret; capite anquisitum ob rem bello male gestam, de imperatore nullo ad eam diem esse. 18 Nunc ducibus populi Romani, qua ne victis quidem bello fas fuerit, virgas & secures victoribus, & justissimos meritis triumphos intentari. 19 Quid enim tandem passurum fuisse filium suum, si exercitum amisisset, si fusus, fugatus, castris exutus fuisset? quo ultra iram violentiamque ejus excessuram fuisse, quam ut verberaret, necaretque? 20 Quam conveniens esse, propter Q. Fabium civitatem in lætitia, victoria, supplicationibus, ac gratulationibus esse: 21 eum, propter quem Deûm delubra pateant, aræ sacrificiis fument, honore, donis cumulentur, nudatum virgis lacerari in conspectu populi Romani; intuentem Capitolium atque arcem, Deosque ab se duobus prœliis haud frustra advocatos? 22 Quo id animo exercitum, qui ejus ductu auspiciisque vicisset, laturum? quem luctum in castris Romanis, quam lætitiam inter hostes fore? 23 Hæc simul jurgans, querens, Deûm, hominumque fidem obtestans, & complexus filium, plurimis cum lacrymis agebat.

XXXIV. Stabat cum eo senatus majestas, favor populi, tribunicium auxilium, memoria absentis exercitus. 2 Ex parte altera, *imperium invictum populi Romani, & disciplina rei militaris, & dictatoris edictum pro numine semper observatum, & Manliana imperia, & posthabita filii caritas publicæ utilitati*, jactabantur. 3 *Hoc etiam L. Brutum, conditorem Romanæ libertatis, antea in duobus liberis fecisse: nunc patres comes, & senes faciles, de alieno imperio spreto, tamquam rei parvæ, disciplinæ militaris eversæ juventuti gratiam facere.* 4 *Se tamen perstaturum in incepto: nec ei, qui adversus dictum suum turbatis religionibus, ac dubiis auspiciis pugnasset,*

Dictator disciplinam militarem defendit.

ıicquam ex justa pœna remissurum. 5 *Majestas* u. c. 430. a. C. 322.
i perpetua ne esset, non esse in sua potestate. L.
um nihil de ejus jure deminuturum. 6 *Optare,*
estas tribunicia, inviolata, ipsa violet intercesſ-
ua Romanum imperium, neu populus Romanus
potissimum dictatorem & jus dictaturæ exstin-
7 *Quid si fecisset, non L. Papirium, sed tribu-*
:d pravum populi judicium nequicquam posteros
ıturos: quum polluta semel militari disciplina,
ıiles centurionis, non centurio tribuni, non tri-
legati, non legatus consulis, non magister
ım, dictatoris pareat imperio: 8 *nemo homi-*
, nemo Deorum verecundiam habeat: non edi-
nperatorum, non auspicia observentur. 9 *Sine*
ıeatu vagi milites in pacato, in hostico errent;
:mores sacramenti, licentia sola se, ubi velint,
ctorent; infrequentia deserantur signa. 10 *Ne-*
conveniatur ad edictum, nec discernatur in-
u nocte, æquo iniquo loco, jussu injussu impe-
'is pugnent: & non signa, non ordines servent.
'ocinii modo cæca, & fortuita, pro solenni &
ıta militia sit. 11 *Horum criminum vos reos*
mnia secula offerte tribuni plebei: vestra ob-
ia capita pro licentia Q. Fabio objicite.

XXXV. Stupentes tribunos, & suam jam vi-
ı magis anxios, quam ejus cui auxilium ab se
:batur; liberavit onere consensus populi Ro-
ıi ad preces & obtestationem versus, ut sibi pœ-
ı magistri equitum dictator remitteret. 2 Tri- *P. R. exorat Dictatorem.*
ıi quoque inclinatam rem in preces subsecuti,
re dictatorem insistunt, ut veniam errori hu-
no, veniam adolescentiæ Q. Fabii daret; satis
n pœnarum dedisse. 3 Jam ipse adolescens,
ı pater M. Fabius contentionis obliti, procum-
'e ad genua, & iram deprecari dictatoris. 4 Tum
tator silentio facto: *Bene habet*, inquit, *Quiri-*

XXXIV. 10. *Sacratæ mili-*] Ii quem, nempe, sacramento adacti nomen milites dederunt.

a. c. 430. a. C. 322. *tes, vicit disciplina militaris: vicit imperii majestas: quæ in discrimine fuerunt, an ulla post hanc diem essent.* 5 *Non noxa eximitur Q. Fabius, qui contra edictum imperatoris pugnavit; sed, noxæ damnatus, donatur populo Romano, donatur tribunicia potestati; precarium non justum auxilium ferenti.* 6 *Vive, Q. Fabi, felicior hoc consensu civitatis ad tuendum te, quam qua paulo ante exsultabas victoria; vive, id facinus ausus, cujus tibi ne parens quidem, si eodem loco fuisset, quo fuit L. Papirius, veniam dedisset.* 7 *Mecum ut voles, reverteris in gratiam: populo Romano, cui vitam debes, nihil majus præstiteris, quam si hic tibi dies satis documenti dederit, ut bello ac pace pati legitima imperia possis.* 8 Quum se nihil morari magistrum equitum pronunciasset, degressum eum templo lætus senatus, lætior populus, circumfusi, ac gratulantes hinc magistro equitum, hinc dictatori, prosecuti sunt: 9 firmatumque imperium militare haud minus periculo Q. Fabii, quam supplicio miserabili adolescentis Manlii videbatur. 10 Forte ita eo anno evenit, ut quotiescunque dictator ab exercitu recessit, hostes in Samnio moverentur. Cæterum in oculis exemplum erat Q. Fabius M. Valerio legato, qui castris præerat, ne quam vim hostium magis, quam trucem dictatoris iram timeret. 11 Itaque frumentatores, quum circumventi ex insidiis, cæsi loco iniquo essent, creditum vulgo est, subveniri eis ab legato potuisse, ni tristia edicta exhorruisset. 12 Ea quoque ira alienavit à dictatore militum animos, jam ante infensos, quod implacabilis Q. Fabio fuisset: & quod suis precibus negasset, ejus populo Romano veniam dedisset.

Disciplina militaris servata.

L. Papirius Crassus M. E.

XXXVI. Postquam dictator præposito in urbe L. Papirio Crasso magistro equitum, Q. Fabio vetito quicquam pro magistratu agere, in castra rediit; 2 neque civibus satis lætus adventus ejus fuit, nec hostibus quicquam attulit terroris; nam-

ostero die, seu ignari venisse dictatorem, u. c. 430. a. C. 322.
adesset an abesset, parvi facientes, instru-
cie ad castra accesserunt. 3 Cæterum tan-
nomenti in uno viro L. Papirio fuit, ut si Legiones Romanæ male pugnant.
consilia favor subsecutus militum foret, de-
i eo die cum Samnitibus potuisse, pro haud
habitum sit: 4 ita instruxit aciem loco, ac
liis: ita omni arte bellica firmavit: cessatum
ite, ac de industria, ut obtrectaretur laudi
ducis, impedita victoria est. Plures Samni-
cecidere: plures Romani vulnerati sunt.
sit peritus dux, quæ res victoriæ obstaret:
erandum ingenium suum esse, & severita-
niscendam comitati. 6 Itaque adhibitis lega- Dictator comior factus.
pse circum saucios milites inferens in tento-
aput, singulos ut sese haberent rogitans, cu-
eorum nominatim legatis, tribunisque, &
ectis demandabat: 7 rem per se popularem
dexter egit, ut medendis corporibus, animi
o prius militum imperatori reconciliarentur:
quicquam ad salubritatem efficacius fuerit,
m quod grato animo ea cura accepta est. 8 Re-
o exercitu, cum hoste congressus, haud du-
spe sua militumque; ita fudit fugavitque Sam- Samnites vincit.
s, ut ille ultimus eis dies conferendi signa
n dictatore fuerit. 9 Incessit deinde, qua duxit
dæ spes, victor exercitus: perlustravitque ho-
m agros; nulla arma, nullam vim nec aper-
n, nec insidiis expertus. 10 Addebat alacrita-
n, quod dictator prædam omnem edixerat mi-
bus: nec ira magis publica, quam privatum
npendium in hostem acuebat. 11 His cladibus
acti Samnites, pacem ab dictatore petiere:
n quo pacti, ut singula vestimenta militibus, &
nuum stipendium darent; 12 quum ire ad sena-
n jussi essent, secuturos se dictatorem responde-
nt, unius ejus fidei virtutique caussam suam com- Dictator triumphat.
endantes; ita deductus ex Samnitibus exercitus.

u. c. 431. a. C. 321. C. Sulpicio II. Q. Aulio Coss.

XXXVII. Dictator triumphans urbem est ingressus: & quum se dictatura abdicare vellet, jussu Patrum prius quam abdicaret, consules creavit C. Sulpicium Longum iterum, Q. Aulium Cerretanum. 2 Samnites, infecta pace, quia de conditionibus agebatur, inducias annuas ab urbe retulerunt; nec earum ipsarum sancta fides fuit: adeo postquam Papirium abisse magistratu nunciatum est, arrecti ad bellandum animi sunt. 3. C. Sulpicio, Quinto Aulio consulibus, ad defectionem Samnitium, Apulum novum bellum accessit. Utroque exercitus missi: Sulpicio Samnites, Apuli Aulio sorte evenerunt. 4 Sunt qui non ipsis Apulis bellum illatum, sed socios ejus gentis populos ab Samnitium vi atque injuriis defensos scribant. 5 Caeterum fortuna Samnitium vix à seipsis eo tempore propulsantium bellum, propius ut sit vero facit; non Apulis ab Samnitibus arma illata, sed cum utraque simul gente bellum Romanis fuisse; 6 nec tamen res ulla memorabilis acta: ager Apulus, Samniumque evastatum: hostes nec hic, nec illic inventi. Romae nocturnus terror ita ex somno trepidam repente civitatem excivit, ut Capitolium atque arx, moeniaque & portae, plena armatorum fuerint; 7 & quum concursatum, conclamatumque ad arma omnibus locis esset, prima luce nec auctor, nec caussa terroris comparuit. Eodem anno de Tusculanis Flavia rogatione populi fuit judicium.

Judicium de Tusculanis.

8 M. Flavius Tribunus plebis tulit ad populum, ut in Tusculanos animadverteretur: quorum eorum ope ac consilio Veliterni Privernatesque populo Rom. bellum fecissent. 9 Populus Tusculanus cum conjugibus ac liberis Romam venit: ea multitudo veste mutata, & specie reorum tribus

XXXVII. 1. *Aulium*] Sic pro *Æmilium* scripsimus, ita censentibus *Car. Sigonio*, *St. Pighio* & *J. F. Gronovio*. Sic & n. 3. scripsimus. & sustulimus, *Aulium quidam Annales habent*, quasi Glossema, iisdem auctoribus.

circuit, genibus se omnium advolvens; 10 plus itaque misericordia ad pœnæ veniam impetrandam, quam causa ad crimen purgandum valuit. 11 Tribus omnes, præter Polliam, antiquarunt legem. Polliæ sententia fuit, puberes verberatos necari; conjuges liberosque sub corona lege belli venire: 12 memoriamque ejus iræ Tusculanis, in pœnæ tam atrocis auctores, mansisse ad patrum ætatem constat, nec quemquam ferme ex Pollia tribu candidatum Papiriam ferre solitum.

u. c. 431. a. C. 321.

XXXVIII. Insequenti anno Q. Fabio, L. Fulvio Consulibus, A. Cornelius Arvina dictator, & M. Fabius Ambustus magister equitum, metu gravioris in Samnio belli (conducta enim pretio à finitimis juventus dicebatur) intentiore delectu habito: egregium exercitum adversus Samnites duxerunt. 2 Castra in hostico incuriose ita posita, tamquam procul abesset hostis: quum subito advenere Samnitium legiones, tanta ferocia, ut vallum usque ad stationem Romanam inferrent. 3 Nox jam appetebat: id prohibuit munimenta adoriri; nec dissimulabant orta luce postero die acturos. 4 Dictator ubi propiorem spe dimicationem vidit: ne militum virtuti damno locus esset, ignibus crebris relictis, qui conspectum hostium frustrarentur, silentio legiones educit: nec tamen fallere, propter propinquitatem castrorum, potuit. Eques extemplo insecutus ita institit agmini, ut donec lucesceret, prœlio abstineret; ne pedestres quidem copiæ, ante lucem, castris egressæ. Eques luce demum ausus incursare in hostem: carpendo novissimos, premendoque iniquis ad transitum locis, agmen detinuit; interim pedes equitem assecutus, & totis jam copiis Samnis urgebat. 7 Tum dictator, postquam sine magno incommodo progredi non poterat, eum ipsum, in quo constiterat, locum, castris dimetari jussit; id vero circumfuso undique equitatu, ut vallum pe-

u. c. 432. a. C. 320. Q. Fabio, L. Fulvio Coss. A. Cornelius Dictator.

Notæ castra relinquit.

u. c. 432. a. C. 320. teretur, opusque inciperet, fieri non poterat. 8 Itaque, ubi neque eundi neque manendi copiam esse videt, instruit aciem, impedimentis ex agmine remotis: instruunt contra & hostes; & animis & viribus pares; 9 auxerat id maxime animos, quod ignari loco iniquo non hosti cessum, velut fugientes ac territos terribiles ipsi secuti fuerant. 10 Id aliquamdiu æquavit pugnam, jam pridem desueto Samnite clamorem Romani exercitus pati. At hercule illo die ab hora diei tertia ad octavam ita anceps dicitur certamen stetisse, ut neque clamor, ut primo semel concursu est sublatus, iteratus sit, neque signa promota loco retrove recepta, neque recursum ab ulla sit parte. 11 In suo quisque gradu obnixi, urgentes scutis, sine respiratione ac respectu pugnabant; fremitus æqualis, tenorque idem pugnæ in defatigationem ultimam aut noctem spectabat. 12 Jam viris vires, jam ferro sua vis, jam consilia ducibus deerant, quum subito Samnitium equites, cum, turma una longius provecta, accepissent impedimenta Romanorum procul ab armatis sine præsidio, sine munimento stare, aviditate prædæ impetum faciunt. 13 Quod ubi dictatori trepidus nuncius attulit; *Sine modo*, inquit, *sese præda præpediant*; alii deinde super alios, diripi passim, ferrique fortunas militum vociferabantur. 14 Tum magistro equitum accito, *Vides tu*, inquit, *M. Fabi, ab hostium equite omissam pugnam? hærent impediti impedimentis nostris.* 15 *Aggredere: quod inter prædandum omni multitudini evenit, dissipatos, raros equis insidentes, raros quibus ferrum in manu sit, invenies: equosque dum præda onerant, cæde inermes, cruentamque illis prædam redde.* 16 *Mihi legiones, peditumque pugna curæ erunt: penes te equestre sit decus.*

Prœlium atrox committitur.

Equites Samnitium impedimenta Rom. diripiunt.

Vincuntur. XXXIX. Equitum acies, qualis quæ esse instructissima potest, invecta in dissipatos impedi-

tosque hostes, cæde omnia replet. 2 Inter sarcinas omissas repente objacentes pedibus fugientium, consternatorumque equorum, neque pugnæ, neque fugæ satis potentes cæduntur. 3 Tum, deleto prope equitatu hostium, M. Fabius, circumductis paullulum alis, ab tergo pedestrem aciem adoritur. 4 Clamor inde novus accidens, & Samnitium terruit animos, & dictator, ubi respectantes hostium antesignanos, turbataque signa, & fluctuantem aciem vidit, tum appellare, tum adhortari milites, tribunos principesque ordinum nominatim ad iterandam secum pugnam vocare. 5 Novato clamore, signa inferuntur: & quicquid progrediebantur, magis magisque turbatos hostes cernebant. Eques ipse jam primis erat in conspectu: 6 & Cornelius, respiciens ad manipulos militum, quod manu, quod voce poterat, monstrabat, vexilla se suorum, parmasque cernere equitum. 7 Quod ubi auditum simulque visum est, adeo repente laboris, per diem penè totum tolerati, vulnerumque obliti sunt, ut haud secus quam si tum integri è castris signum pugnæ accepissent, concitaverint se in hostem. 8 Nec ultra Samnis tolerare terrorem equitum, peditumque vim potuit: partim in medio cæsi, partim in fugam dissipati sunt. 9 Pedes restantes, ac circumventos cecîdit: ab equite fugientium strages est facta: inter quos & ipse imperator cecidit. 10 Hoc demum prœlium Samnitium res ita infregit, ut omnibus conciliis fremerent, *minime id quidem mirum esse, si impio bello, & contra fœdus suscepto, infestioribus merito Diis quam hominibus, nihil prospere agerent.* 11 *Expiandum id bellum magna mercede, luendumque esse. Id referre tantum, utrum supplicia noxia paucorum, an omnium innoxio præbeant sanguine:* audebantque jam quidam nominare auctores armorum. 12 U[illegible]um maxime nomen per consensum cla-

u. c. 432. a. C. 320.

Tur[illegible] ped[illegible]

Samnites bellum damnant.

u. c. 432. a. C. 320. *Satisfaciunt Romanis.* mantium Brutuli Papii exaudiebatur: vir nobilis, potensque erat, haud dubie proximarum induciarum ruptor. 13 De eo coacti referre prætores decretum fecerunt, *Ut Brutulus Papius Romanis dederetur: & cum eo præda omnis Romana, captivique ut Romam mitterentur, quæque res per feciales ex fœdere repetita essent, secundum jus fasque restituerentur.* 14 Feciales Romam, ut censuerunt, missi, & corpus Brutuli exanime: ipse morte voluntaria, ignominiæ se ac supplicio subtraxit. 15 Placuit cum corpore bona quoque ejus dedi: nihil tamen earum rerum, præter captivos ac siqua cognita ex præda sunt, acceptum est: cæterarum rerum irrita fuit deditio; dictator ex Senatusconsulto triumphavit. 16 Hoc bellum à Coss. bellatum quidam auctores sunt, eosque de Samnitibus triumphasse: Fabium etiam in Apuliam processisse, atque inde magnas prædas egisse.

Dictator triumphat.

XL. Nec discrepat, quin dictator eo anno A. Cornelius fuerit. 2 Id ambigitur, belline gerendi caussa creatus sit, an ut esset qui ludis Romanis, quia L. Plautius prætor gravi morbo forte implicitus erat, signum mittendis quadrigis daret, 3 functusque eo haud sane memorandi imperii ministerio, se dictatura abdicaret; nec facile est aut rem rei, aut auctorem auctori præferre. 4 Vitiatam memoriam funebribus laudibus reor, falsisque imaginum titulis, dum familia ad se quæque famam rerum gestarum, honorumque fallente mendacio trahunt. 5 Inde certe & singulorum gesta, & publica monimenta rerum confusa. Nec quisquam æqualis temporibus illis scriptor exstat, quo satis certo auctore stetur.

EPITOME

EPITOME LIBRI IX.

Titus Veturius & Sp. Postumius apud Caudinas Furcas, deducto in locum arctum exercitu, quum nulla spes evadendi esset, foedere cum Samnitibus facto, & sexcentis equitibus Romanis obsidibus datis, ita exercitum abduxerunt, ut omnes sub jugum mitterentur, iidemque, auctore Sp. Postumio consule, qui in senatu suaserat, ut eorum deditione, quorum culpa tam deforme foedus ictum erat, publica fides liberaretur, cum duobus tribunis plebis, & omnibus qui foedus spoponderant, dediti Samnitibus, non sunt recepti; nec multo post fusis à Papirio Cursore Samnitibus, & sub jugum missis, receptisque sexcentis equitibus Romanis, qui obsides dati erant, pudor prioris flagitii abolitus. Tribus duae adjectae sunt, Ufentina & Falerina. Suessa & Pontia coloniae deductae sunt. Ap. Claudius censor aquam Claudiam perduxit: viam stravit, quae Appia vocata est: libertinorum filios in senatum legit. Ideoque quoniam is ordo videbatur inquinatus indignis, sequentis anni consules in senatu legendo observaverunt, quemadmodum ante per proximos censores observatum fuerat. Res praeterea contra Apulos, Etruscos, Umbros, Marsos, Pelignos, Aequos & Samnites, quibus foedus erat restitutum, prospere gestas continet. Flavius Scriba, libertino patre natus, aedilis curulis fuit; per forensem factionem creatus: quae quum comitia & campum turbaret, & in iis propter nimias vires dominaretur, à Q. Fabio censore in quatuor tribus redacta est, quas urbanas appellavit. Eaque res Fabio Max. nomen dedit. In hoc libro mentio Alexandri Magni, qui temporibus his fuit, & aestimatis populi Romani viribus quae tunc erant, colligit, si Alexander in Italiam trajecisset,

non tam facilem ei victoriam de populo Romano fore, quam de iis gentibus quas ad Orientem imperio suo subjecerat.

---

u. c. 433. a. C. 319. *T. Veturio, Sp. Postumio Coss.*

I. SEquitur hunc annum nobilis clade Romana Caudina pax, T. Veturio Calvino, Sp. Postumio consulibus. 2 Samnites eo anno imperatorem Caium Pontium Herennii filium habuerunt, patre longe prudentissimo natum, primum ipsum bellatorem, ducemque. 3 Is, ubi legati, qui ad dedendas res missi erant, pace infecta redierunt, *Ne nihil actum*, inquit, *hac legatione censeatis, expiatum est quicquid ex fœdere rupto irarum in nos cælestium fuit.* 4 *Satis scio, quibuscunque Diis cordi fuit, subigi nos ad necessitatem dedendi res, quæ à nobis ex fœdere repetitæ fuerant; iis non fuisse cordi tam superbe ab Romanis fœderis expiationem spretam.* 5 *Quid enim ultra fieri, ad placandos Deos mitigandosque homines potuit, quam quod nos fecimus? Res hostium in præda captas, quæ belli jure nostra videbantur, remisimus:* 6 *auctores belli, quia vivos non potuimus, perfunctos jam fato dedidimus: bona eorum, ne quid ex contagione noxæ remaneret penes nos, Romam portavimus.* 7 *Quid ultra, tibi, Romane, quid fœderi, quid Diis arbitris fœderis debeo? quem tibi tuarum irarum, quem meorum suppliciorum judicem feram,* 8 *neminem neque populum, neque privatum fugio. Quod si nihil cum potentiore juris humani relinquitur inopi, at ego ad deos vindices intolerandæ superbiæ confugiam:* 9 *& precabor, ut iras suas vertant in eos, quibus non suæ redditæ res, non alienæ accumulatæ satis sint: quorum sævitiam non mors noxiorum, non deditio exanimatorum corporum, non bona sequentia domini deditionem exsatient:* 10 *placari nequeant, nisi hauriendum sanguinem, laniandaque viscera nostra*

Pontii Samnitis oratio.

præbuerimus. Justum est bellum, Samnites, quibus necessarium: & pia arma, quibus nulla nisi in armis relinquitur spes. [11] *Proinde, quum rerum humanarum maximum momentum sit, quam propitiis rem, quam adversis agant Diis; pro certo habete, priora bella adversus Deos magis, quam homines gessisse: hoc, quod instat, ducibus ipsis Diis gesturos.* u. c. 433. a. C. 319.

II. Hæc non læta magis quam vera vaticinatus, exercitu educto circa Caudium castra, quam potest occultissime locat: [2] inde ad Calatiam, ubi jam consules Romanos, castraque esse audiebat, milites decem pastorum habitu mittit, pecoraque diversos alium alibi haud procul Romanis pascere jubet præsidiis: [3] ubi inciderint in prædatores, ut idem omnibus sermo constet, legiones Samnitium in Apulia esse: Luceriam omnibus copiis circumsedere; nec procul abesse, quin vi capiant. [4] Jam is etiam rumor ante de industria vulgatus venerat ad Romanos, sed fidem auxere captivi; eo maxime, quod sermo inter omnes congruebat. [5] Haud erat dubium, quin Lucerinis opem Romanus ferret; bonis ac fidelibus sociis; simul ne Apulia omnis ad præsentem terrorem deficeret; ea modo, qua irent, consultatio fuit. [6] Duæ ad Luceriam ferebant viæ, altera præter oram superi maris patens apertaque; sed quanto tutior, tanto fere longior: altera per Furculas Caudinas brevior. [7] Sed ita natus locus est: saltus duo alti angusti, silvosique sunt; montibus circa perpetuis inter se juncti; jacet inter eos satis patens clausus in medio campus herbidus, aquosusque, per quem medium iter est; [8] sed ante quam venias ad eum, intrandæ primæ angustiæ sunt, & aut eadem, qua te insinuaveris, retro

Bellum instaurat.

Fraude capiuntur Romani.

I. 11. *Adversus Deos*] Malim *adversos Deos*. Alioquin addendum esset *Vos*. Sensus est: pro certo habete, non homines, sed Deos adversos bellum vobiscum gessisse.

u. c. 433. a. C. 319. via repetenda: aut si ire porro pergas, per alium saltum arctiorem, impeditioremque evadendum. 9 In eum campum via alia per cavam rupem Romani demisso agmine, quum ad alias angustias protinus pergerent, septas dejectu arborum saxorumque ingentium objacente mole invenere; quum fraus hostilis apparuisset, præsidium etiam in summo saltu conspicitur. 10 Citati inde retro qua venerant, pergunt repetere viam; eam quoque clausam sua obice, armisque inveniunt; sistunt inde gradum sine ullius imperio, stuporque omnium animos, ac velut torpor quidam insolitus membra tenet: 11 intuentesque alii alios (quum alterum quisque magis mentis compotem ac consilii ducerent) diu immobiles silent. 12 Deinde, ubi prætoria consulum erigi videre, & expedire quosdam utilia operi, quamquam ludibrio fore munientes perditis rebus ac spe omni adempta cernebant; 13 tamen ne culpam malis adderent, pro se quisque, nec hortante ullo nec imperante, ad muniendum versi, castra propter aquam vallo circumdant: 14 sua ipsi opera, laboremque irritum (præterquam quod hostes superbe increpabant) cum miserabili confessione eludentes. 15 Ad consules mœstos, ne advocantes quidem in consilium (quando nec consilio, nec auxilio locus esset) sua sponte legati, ac tribuni conveniunt: militesque in prætorium versi, opem, quam vix Dii immortales ferre poterant, ab ducibus exposcunt.

Descendunt in fauces Caudinas.

III. Querentes magis quam consulta res nox oppressit; quum pro ingenio quisque fremerent: alius *per obices viarum*; alius *per adversa montium, per silvas, qua ferri arma poterunt, eamus.* 2 *Modo ad hostem pervenire liceat, quem per annos jam prope triginta vicimus; omnia aqua ac plana erunt Romano, in perfidum Samnitem pugnanti*; 3 alius, *Quo,*

Impedita Rom. Consilia.

III. 2. *Per annos jam prope triginta*] Ab anno CCCCXII, cœperat bellum. Vide Lib. VII. 29.

aut qua eamus? Num montes moliri sede sua paramus? Dum hæc imminebunt juga, qua tu ad hostem venies? Armati, inermes, fortes, ignavi, pariter omnes capti atque victi sumus. Ne ferrum quidem ad bene moriendum oblaturus est hostis: sedens bellum conficiet. 4 His invicem sermonibus, qua cibi, qua quietis immemor, nox traducta est. Ne Samnitibus quidem consilium in tam lætis suppetebat rebus; itaque universi Herennium Pontium, patrem imperatoris, per litteras consulendum censent. 5 Jam is gravis annis, non militaribus solum, sed civilibus quoque abscesserat muneribus: in corpore tamen affecto vigebat vis animi, consiliique. 6 Is ubi accepit, ad Furculas Caudinas inter duos saltus clausos esse exercitus Romanos, consultus ab nuncio filii, censuit omnes inde quam primum inviolatos dimittendos; 7 quæ ubi spreta sententia est, iterumque eodem remeante nuncio consulebatur, censuit ad unum omnes interficiendos. 8 Quæ ubi tam discordia inter se, velut ex ancipiti oraculo, responsa data sunt; quamquam filius ipse in primis jam animum quoque patris consenuisse in affecto corpore rebatur; tamen consensu omnium victus est, ut ipsum in concilium acciret. 9 Nec gravatus senex, plaustro in castra dicitur advectus: vocatusque in concilium, ita ferme locutus esse, ut nihil sententiæ suæ mutaret; caussas tantum adjiceret: 10 *Priore se consilio, quod optimum duceret, cum potentissimo populo per ingens beneficium perpetuam firmare pacem, amicitiamque: altero consilio, in multas ætates, quibus amissis duobus exercitibus haud facile receptura vires Romana res esset, bellum differre, tertium nullum consilium esse.* 11 Quum filius aliique principes percunctando exsequerentur, *Quid si media via consilii caperetur? ut & dimitterentur incolumes, & leges iis jure belli victis imponerentur?* 12 *ista quidem sententia*, inquit, *ea est; quæ neque*

U. C. 431. A. C. 319.

Herennii consilium.

u. c. 433. a. C. 319. *amicos parat, neque inimicos tollit. Servate modo, quos ignominia irritaveritis; ea est Romana gens, quæ victa quiescere nesciat.* 13 *Vivet semper in pectoribus illorum quicquid istuc præsens necessitas inusserit: neque eos ante multiplices pœnas expetitas à vobis quiescere sinet.* Neutra sententia accepta.

Exercitus Rom. legati ad Samnites

IV. Herennius domum è castris est avectus. Et in castris Romanis, quum frustra multi conatus ad erumpendum capti essent, & jam omnium rerum inopia esset; 2 victi necessitate legatos mittunt, qui primum pacem æquam peterent, si pacem non impetrarent, uti provocarent ad pugnam. 3 Tum Pontius, *debellatum esse* respondit: *& quoniam ne victi quidem ac capti fortunam fateri scirent, inermes cum singulis vestimentis sub jugum missurum: alias conditiones pacis æquas victis ac victoribus fore;* 4 *agro Samnitium decederetur, coloniæ abducerentur, suis deinde legibus Romanum ac Samnitem æquo fœdere victurum.* 5 *His conditionibus paratum se esse fœdus cum Consulibus ferire: si quid eorum displiceat, legatos redire ad se vetuit.* 6 Hæc quum legatio renunciaretur, tantus gemitus omnium subito exortus est, tantaque mœstitia incessit, ut non gravius accepturi viderentur, si nunciaretur omnibus eo loco mortem oppetendam esse. 7 Quum diu silentium fuisset, nec consules aut pro fœdere tam turpi, aut contra fœdus tam necessarium hiscere possent; tum L. Lentulus, qui tum princeps legatorum virtute atque honoribus erat: 8 *Patrem meum*, inquit, *Consules, sæpe audivi memorantem, se in Capitolio unum non fuisse auctorem senatui redimendæ auro à Gallis civitatis, quando nec fossa valloque ab ignavissimo ad opera ac muniendum hoste clausi essent: & erumpere si non sine periculo magno, tamen sine certa pernicie possent.* 9 *Quod si ut illis decurrere ex Capitolio armatis in hostem licuit (quo sæpe modo obsessi in obsidentes eruperunt) ita nobis æquo aut iniquo*

Triste responsum accipiunt.

Exercitus Rom. desperatio.

Lentuli consilium.

loco dimicandi tantummodo cum hoste copia esset, non mihi paterni animi indoles in consilio dando deesset. 10 *Equidem mortem pro patria præclaram esse fateor: & me vel devovere pro populo Romano, legionibusque, vel in medios me immittere hostes paratus sum.* 11 *Sed hic patriam video: hic quicquid Romanarum legionum est; quæ, nisi pro se ipsis ad mortem ruere volunt, quid habent quod morte sua servent?* 12 *Tecta urbis dicat aliquis, & mœnia & eam turbam, à qua urbs incolitur; imo hercule produntur ea omnia deleto hoc exercitu, non servantur.* 13 *Quis enim ea tuebitur? Imbellis videlicet atque inermis multitudo; tam hercule, quam à Gallorum impetu defendit. An à Veiis exercitum, Camillumque ducem implorabunt?* 14 *Hic omnes spes opesque sunt: quas servando, patriam servamus: dedendo ad necem, patriam deserimus, ac prodimus.* 15 *At fœda atque ignominiosa deditio est; sed ea caritas patriæ est, ut tam ignominia eam quam morte nostra, si opus sit, servemus.* 16 *Subeatur ergo ista quantacumque est indignitas: & pareatur necessitati, quam ne Dii quidem superant. Ite, Consules, redimite armis civitatem, quam auro majores vestri redemerunt.*

u. c. 435. a. C. 319.

V. Consules profecti ad Pontium in colloquium, quum de fœdere victor agitaret, negarunt, injussu populi fœdus fieri posse: nec sine fecialibus, cærimoniaque alia solenni. 2 Itaque, non, ut vulgo credunt, Claudiusque etiam scribit, fœdere pax Caudina, sed per sponsionem facta est. 3 Quid enim aut sponsoribus in fœdere opus esset, aut obsidibus, ubi precatione res transigitur? *per quem populum fiat, quo minus legibus dictis stetur, ut eum ita Jupiter feriat, quemadmodum à fecialibus porcus feriatur?* 4 Spoponderunt consules, legati, quæstores, tribuni militum: nominaque om[illegible], qui spoponderunt, exstant: ubi si ex fœdere [illegible]ta res esset, præterquam duo-

Sponsio Coss.

u. c. 433. a. C. 319. rum fecialium non exstarent; 5 & propter necessariam fœderis dilationem, obsides etiam sexcenti equites imperati, qui capite luerent, si pacto non staretur. 6 Tempus inde statutum tradendis obsidibus, exercituque inermi mittendo. Redintegravit luctum in castris consulum adventus, ut vix ab iis abstinerent manus, quorum temeritate in eum locum deducti essent: 7 quorum ignavia fœdius inde quam venissent abituri, illis non ducem locorum, non exploratorem fuisse: belluarum modo cæcos in foveam missos.

Querela exercitus. 8 Alii alios intueri, contemplari arma mox tradenda, & inermes futuras dextras, obnoxiaque corpora hosti; proponere sibimetipsi ante oculos jugum hostile, & ludibria victoris, & vultus superbos, & per armatos inermium iter. 9 Inde fœdi agminis miserabilem viam, per sociorum urbes reditum in patriam, ac parentes, quo sæpe ipsi majoresque eorum triumphantes venissent. 10 Se solos sine vulnere, sine ferro, sine acie victos: Ubi non stringere licuisse gladios, non manum cum hoste conferre: sibi nequicquam arma, nequicquam vires, nequicquam animos datos. 11 Hæc frementibus hora fatalis ignominiæ advenit; omnia tristiora experiundo factura, quam quæ præceperant animis.

Sub jugum mittitur. 12 Jam primum cum singulis vestimentis inermes extra vallum exire jussi; & primi traditi obsides, atque in custodiam abducti. 13 Tum à consulibus abire lictores jussi, paludamentaque detracta; tantam inter ipsos, qui paulo ante eos exsecrantes, dedendos, lacerandosque censuerant, miserationem fecit, 14 ut suæ quisque conditionis oblitus, ab illa deformatione tantæ majestatis, velut ab nefando spectaculo, averteret oculos.

VI. Primi consules prope seminudi sub jugum missi: tum ut quisque gradu proximus erat, ita ignominiæ objectus: tum deinde singulæ legiones: 2 circumdabant armati hostes, exprobrantes,

eludentesque : gladii etiam plerisque intentati : & vulnerati quidam, necatique, si vultus eorum indignitate rerum acrior victorem offendisset. 3 Ita traducti sub jugum, &, quod pene gravius erat, per hostium oculos, quum ex saltu evasissent; etsi velut ab inferis extracti tum primum lucem aspicere visi sunt; tamen ipsa lux ita deforme intuentibus agmen omni morte tristior fuit. 4 Itaque quum ante noctem Capuam pervenire possent, incerti de fide sociorum, &, quod pudor præpediebat, circa viam haud procul Capua omnium egeni corpora humi prostraverunt. 5 Quod ubi est Capuam nunciatum, evicit miseratio justa sociorum superbiam ingenitam Campanis. 6 Confestim insignia sua consulibus, fasces, lictores, arma, equos, vestimenta, commeatus militibus benigne mittunt : 7 & venientibus Capuam cunctis senatus populusque obviam egressi, justis omnibus hospitalibus, privatisque & publicis, funguntur officiis : 8 neque illis sociorum comitas, vultusque benigni, & alloquia non modo sermonem elicere, sed ne ut oculos quidem attollerent, aut consolantes amicos contra intuerentur, efficere poterant. 9 Adeo super mœrorem, pudor quidam fugere colloquia & cœtus hominum cogebat. 10 Postero die quum juvenes nobiles, missi à Capua, ut proficiscentes ad finem Campanum prosequerentur, revertissent; 11 vocatique in curiam, percunctantibus majoribus natu, multo sibi mœstiores & abjectioris animi visos referrent; adeo silens, ac prope mutum agm[illegible]cessisse : 12 *tacere indolem illam Romanam, [illegible]tosque cum armis animos; non reddere salutem, non salutantibus dare responsum, non hiscere quemquam præ metu potuisse; tamquam ferentibus adhuc cervicibus jugum, sub quo emissi essent.* 13 *Habere Samnites victoriam, non præclaram solum, sed etiam perpetuam : cepisse enim eos non Romam, sicut ante*

u. c. 433. a. C. 319.

Capuam venit.

Benigne excipitur.

Mœror Romanorum.

u. c. 433. a. C. 319. *Gallos, sed, quod multo bellicosius fuerit, Romanam virtutem, ferociamque.*

VII. Quum hæc dicerentur, audirenturque, & deploratum penè Romanum nomen in concilio sociorum fidelium esset; 2 dicitur Ofilius Calavius, Ovii filius, clarus genere factisque, tum etiam ætate verendus, longe aliter se habere rem dixisse, 3 *Silentium illud obstinatum fixosque in terram oculos, & surdas ad omnia solatia aures, & pudorem intuendæ lucis, ingentem molem irarum ex alto animi cientis, indicia esse; 4 aut se Romana ignorare ingenia, aut silentium illud Samnitibus flebiles brevi clamores gemitusque excitaturum: Caudinæque pacis aliquanto Samnitibus, quam Romanis tristiorem memoriam fore. 5 Quippe suos quemque coram animos habiturum, ubicunque congressuri sint; saltus Caudinos non ubique Samnitibus fore.* 6 Jam & Romæ sua infamis clades erat. Obsessos primum audierunt: tristior deinde ignominiosæ pacis magis, quam periculi nuncius fuit. 7 ad famam obsidionis delectus haberi cœptus erat: dimissus deinde auxiliorum apparatus, postquam deditionem tam fœde factam acceperunt; extemploque, sine ulla publica auctoritate, consensum in omnem formam luctus est. 8 Tabernæ circa forum clausæ, justitiumque in foro sua sponte cœptum, prius quam indictum: lati clavi, annuli aurei positi, pene mœstior exercitu ipso civitas esse: 9 nec ducibus solum atque auctoribus sponsoribusque pacis irasci, sed innoxios etiam milites odisse, & n[illegible]e urbe tectisve accipiendos. 10 Quam concita[illegible]em animorum fregit adventus exercitus, etiam iratis miserabilis; non enim tanquam in patriam revertentes ex insperato incolumes, sed captorum habitu vultuque ingressi sero in urbem, 11 ita se in suis quisque tectis abdiderunt, ut postero atque insequentibus diebus, nemo eorum

Ofilii sententia de Romanis.

Luctus Romæ.

forum, aut publicum adspicere vellet. 12 Consules in privato abditi, nihil pro magistratu agere nisi quod expressum senatusconsulto est, ut dictatorem dicerent comitiorum caussa. 13 Q. Fabium Ambustum dixerunt, & P. Ælium Pætum, magistrum equitum; 14 quibus vitio creatis, suffecti M. Æmilius Papus dictator, L. Valerius Flaccus magister equitum. Nec per eos comitia habita; & quia tædebat populum omnium magistratuum ejus anni, res ad interregnum rediit. 15 Interreges Q. Fabius Maximus, M. Valerius Corvus; is consules creavit Q. Publilium Philonem, & L. Papirium Cursorem iterum: haud dubio consensu civitatis, quod nulli ea tempestate duces clariores essent.

u. C. 433. a. C. 319.

Q. Fabius Dictator. P. Æmilius Dictator.

u. C. 434. a. C. 318. Q. Publilio, L. Papirio Coss.

VIII. Quo creati sunt die, eo (sic enim placuerat Patribus) magistratum inierunt, solennibusque SC. perfectis, de pace Caudina retulerunt; 2 & Publilius, penes quem fasces erant; *Dic Spuri Postumi*, inquit. Qui ubi surrexit, eodem illo vultu, quo sub jugum missus erat, 3 *Haud sum ignarus*, inquit, *Consules, ignominiæ, non honoris caussa me primum excitatum, jussumque dicere, non tanquam senatorem, sed tanquam reum, qua infelicis belli, qua ignominiosæ pacis. 4 Ego tamen, quando neque de noxa nostra, neque de pœna retulistis, omissa defensione, quæ non difficillima esset, apud haud ignaros fortunarum humanarum, necessitatumque; sententiam de eo, de quo retulistis, paucis peragam; quæ sententia testis erit, mihine, an legionibus vestris pepercerim, quum me seu turpi, seu necessaria sponsione obstrinxi. 5 Quæ tamen, quando injussu populi facta est, non tenetur populus Romanus: nec quicquam ex ea, præterquam corpora nostra, debentur Samnitibus. 6 Dedamur per feciales nudi, vinctique; exsolvamus religione populum, si qua obligavimus; ne quid divini, humanive obstet, quo*

Postumii magnanima sententia.

VIII. 2. *Penes quem fasces erant*] Vide ad Lib. VIII. 12. 14.

u. c. 434. a C. 318. *minus justum, piumque de integro ineatur bellum.* 7 *Interea consules exercitum scribere, armare, educere placet: nec prius ingredi hostium fines, quam omnia justa in deditionem nostram perfecta erunt.* 8 *Vos, Dii immortales, precor, quæsoque, si vobis non fuit cordi Sp. Postumium, T. Veturium consules; cum Samnitibus prospere bellum gerere; 9 at vos satis habeatis, vidisse nos sub jugum missos, vidisse sponsione infami obligatos, videre nudos vinctosque hostibus deditos; omnem iram hostium nostris capitibus excipientes.* 10 *Novos consules, legionesque Romanas ita cum Samnite gerere bellum velitis, ut omnia ante nos consules bella gesta sunt.* 11 Quæ ubi dixit, tanta simul admiratio, miseratioqne viri incessit homines, ut modo vix crederent illum eundem esse Sp. Postumium, qui auctor tam fœdæ pacis fuisset: 12 modo miserarentur, quod vir talis, etiam præcipuum apud hostes supplicium passurus esset, ob iram diremptæ pacis. 13 Quum omnes laudibus modo prosequentes virum in sententiam ejus pedibus irent; tentata paulisper intercessio est ab L. Livio, & Q. Mælio, tribunis plebis: 14 qui *neque exsolvi religione populum*, aiebant, *deditione sua, nisi omnia Samnitibus, qualia apud Caudium fuissent, restituerentur:* 15 *neque se pro eo, quod spondendo pacem, servassent exercitum populi Romani, pœnam ullam meritos esse: neque ad extremum, quum sacrosancti essent: dedi hostibus violarive posse.*

Postumii Constantia negantis P. R. sponsione suâ teneri. IX. Tum Postumius: *Interea dedite*, inquit, *profanos nos, quos salva religione potestis. Dedetis deinde & istos sacrosanctos, quum primum magistratu abierint.* 2 *Sed, si me audiatis, prius quam dedantur, hic in comitio virgis cæsos, hanc jam ut intercalata pœna usuram habeant.* 3 *Nam quod*

VIII. 15. *Tribunis plebis*] Magistratum hunc post reditum è castris ceperat, nihil enim erat negotii Tribunis Plebis in exercitu.

deditione nostra negant exsolvi religione populum, u. c. 434.
id istos magis ne dedantur, quam quia ita se res a. C. 318.
habeat, dicere, quis adeo juris fecialium expers est, qui ignoret? 4 Neque ego inficias eo, Patres Conscripti, tam sponsiones quam fœdera sancta esse apud eos homines, apud quos juxta divinas religiones fides humana colitur: sed injussu populi nego quicquam sanciri posse, quod populum teneat. 5 An si eadem superbia, qua sponsionem istam expresserunt nobis Samnites, coëgissent nos verba legitima dedentium urbes nuncupare, deditum populum Romanum vos tribuni diceretis, & hanc urbem, templa, delubra, fines, aquas, Samnitium esse? 6 Omitto deditionem, quoniam de sponsione agitur; quid tandem, si spopondissemus urbem hanc relicturum populum Romanum? si incensurum? si magistratus, si senatum, si leges non habiturum? si sub regibus futurum? 7 Dii meliora, inquis! atqui non indignitas rerum sponsionis vinculum levat. Si quid est, in quod obligari populus possit, in omnia potest; & ne illud quidem, quod quosdam forsitan moveat, refert, consul an dictator, an prætor spoponderit. 8 Et hoc ipsi etiam Samnites judicaverunt, quibus non fuit satis Consules spondere, sed legatos, quæstores, tribunos militum spondere coëgerunt. 9 Nec a me nunc quisquam quæsiverit, quid ita spoponderim: quum id nec consulis jus esset, nec illis spondere pacem, quæ mei non erat arbitrii, nec pro vobis, qui nihil mandaveratis, possem. 10 Nihil ad Caudium, Patres Conscripti, humanis consiliis gestum est. Dii immortales & vestris & hostium imperatoribus mentem ademerunt; 11 nec nos in bello satis cavimus; & illi male partam victoriam male perdiderunt: dum vix locis, quibus vicerant, credunt, dum quacunque conditione arma viris in arma natis auferre festinant. 12 An si sana mens fuisset, difficile illis fuit, dum senes ab domo ad consultandum arcessunt, mittere Romam legatos, cum senatu, cum populo de pace ac fœdere agere?

u. c. 434. a C. 318. *minus justum, piumque de integro ineatur bellum. 7 Interea consules exercitum scribere, armare, educere placet: nec prius ingredi hostium fines, quam omnia justa in deditionem nostram perfecta erunt. 8 Vos, Dii immortales, precor, quæsoque, si vobis non fuit cordi Sp. Postumium, T. Veturium consules, cum Samnitibus prospere bellum gerere; 9 at vos satis habeatis, vidisse nos sub jugum missos, vidisse sponsione infami obligatos, videre nudos vinctosque hostibus deditos; omnem iram hostium nostris capitibus excipientes. 10 Novos consules, legionesque Romanas ita cum Samnite gerere bellum velitis, ut omnia ante nos consules bella gesta sunt.* 11 Quæ ubi dixit, tanta simul admiratio, miseratioque viri incessit homines, ut modo vix crederent illum eundem esse Sp. Postumium, qui auctor tam fœdæ pacis fuisset: 12 modo miserarentur, quod vir talis, etiam præcipuum apud hostes supplicium passurus esset, ob iram diremptæ pacis. 13 Quum omnes laudibus modo prosequentes virum in sententiam ejus pedibus irent; tentata paulisper intercessio est ab L. Livio, & Q. Mælio, tribunis plebis: 14 qui *neque exsolvi religione populum*, aiebant, *deditione sua, nisi omnia Samnitibus, qualia apud Caudium fuissent, restituerentur: 15 neque se pro eo, quod spondendo pacem, servassent exercitum populi Romani, pœnam ullam meritos esse: neque ad extremum, quum sacrosancti essent: dedi hostibus violarive posse.*

Postumii Constantia negantis P. R. sponsione suâ teneri.

IX. Tum Postumius: *Interea dedite*, inquit, *profanos nos, quos salva religione potestis. Dedetis deinde & istos sacrosanctos, quum primum magistratu abierint. 2 Sed, si me audiatis, prius quam dedantur, hic in comitio virgis cæsos, hanc jam ut intercalata pœna usuram habeant. 3 Nam quod*

VIII. 13. *Tribunis plebis*] Magistratum hunc post reditum è castris ceperat, nihil enim erat negotii Tribunis Plebis in exercitu.

deditione nostra negant exsolvi religione populum, id istos magis ne dedantur, quam quia ita se res habeat, dicere, quis adeo juris fecialium expers est, qui ignoret? 4 Neque ego inficias eo, Patres Conscripti, tam sponsiones quam fœdera sancta esse apud eos homines, apud quos juxta divinas religiones fides humana colitur: sed injussu populi nego quicquam sanciri posse, quod populum teneat. 5 An si eadem superbia, qua sponsionem istam expresserunt nobis Samnites, coëgissent nos verba legitima dedentium urbes nuncupare, deditum populum Romanum vos tribuni diceretis, & hanc urbem, templa, delubra, fines, aquas, Samnitium esse? 6 Omitto deditionem, quoniam de sponsione agitur; quid tandem, si spopondissemus urbem hanc relicturum populum Romanum? si incensurum? si magistratus, si senatum, si leges non habiturum? si sub regibus futurum? 7 Dii meliora, inquis! atqui non indignitas rerum sponsionis vinculum levat. Si quid est, in quod obligari populus possit, in omnia potest; & ne illud quidem, quod quosdam forsitan moveat, refert, consul an dictator, an prætor spoponderit. 8 Et hoc ipsi etiam Samnites judicaverunt, quibus non fuit satis Consules spondere, sed legatos, quæstores, tribunos militum spondere coëgerunt. 9 Nec à me nunc quisquam quæsiverit, quid ita spoponderim: quum id nec consulis jus esset, nec illis spondere pacem, quæ mei non erat arbitrii, nec pro vobis, qui nihil mandaveratis, possem. 10 Nihil ad Caudium, Patres Conscripti, humanis consiliis gestum est. Dii immortales & vestris & hostium imperatoribus mentem ademerunt; 11 nec nos in bello satis cavimus; & illi male partam victoriam male perdiderunt: dum vix locis, quibus vicerant, credunt, dum quacunque conditione arma viris in arma natis auferre festinant. 12 An si sana mens fuisset, difficile illis fuit, dum senes ab domo ad consultandum arcessunt, mittere Romam legatos, cum senatu, cum populo de pace ac fœdere agere?

u. c. 434.
a. C. 318.

u. c. 434. a. C. 318. 13 *Tridui iter expeditis erat; interea in induciis res fuisset, donec ab Roma legati aut victoriam illis certam, aut pacem afferrent; ea demum sponsio esset, quam populi jussu spopondissemus.* 14 *Sed neque vos tulissetis, nec nos spopondissemus: nec fas fuit alium rerum exitum esse, quam ut illi velut somnio lætiore, quam quod mentes eorum capere possent, nequicquam eluderentur:* 15 *& nostrum exercitum eadem, quæ impedierat, fortuna expediret: vanam victoriam vanior irritam faceret pax; sponsio interponeretur, quæ neminem præter sponsorem obligaret.* 16 *Quid enim vobiscum, Patres Conscripti, quid cum populo Romano actum est? quis vos appellare potest? quis se à vobis dicere deceptum? hostis? an civis? Hosti nihil spopondistis: civem neminem spondere pro vobis jussistis.* 17 *Nihil ergo vobis, nec nobiscum est, quibus nihil mandastis: nec cum Samnitibus, cum quibus nihil egistis.* 18 *Samnitibus sponsores nos sumus: rei satis locupletes in id, quod nostrum est: in id, quod præstare possumus, corpora nostra, & animos; in hæc sæviant, in hæc ferrum, in hæc iras acuant.* 19 *Quod ad tribunos attinet, consulite, utrum præsens deditio eorum fieri possit, an in diem differatur; nos interim, T. Veturi, vosque cæteri, vilia hæc capita luendæ sponsionis feramus, & nostro supplicio liberemus Romana arma.*

X. Movit Patres Conscriptos, tum caussa, tum auctor: nec cæteros solum, sed tribunos etiam plebei, ut se in senatus dicerent fore potestate. 2 Magistratu inde se extemplo abdicaverunt; traditique fecialibus cum cæteris Caudium ducendi. Hoc facto senatusconsulto, lux quædam affulsisse civitati visa est. 3 Postumius in ore erat: eum laudibus ad cœlum ferebant: devotioni P. Decii Consulis, aliis claris facinoribus æquabant. 4 Emersisse civitatem ex obnoxia pace, illius consilio & opera; ipsum se cruciatibus & hostium iræ offerre, piaculaque pro populo dare

Sponsores pacis dedendi censentur.

Romano. 5 Arma cuncti spectant, & bellum. En unquam futurum, ut congredi armatis cum Samnite liceat? 6 In civitate, ira odioque ardente, delectus prope omnium voluntariorum fuit; rescriptæ ex eodem milite novæ legiones, ductusque ad Caudium exercitus. 7 Prægressi feciales, ubi ad portam venere, vestem detrahi pacis sponsoribus jubent, manus post tergum vinciri. Quum apparitor verecundia majestatis Postumium laxe vinciret, *Quin tu*, inquit, *adducis lorum; ut justa fiat deditio?* 8 Tum ubi in cœtum Samnitium, & ad tribunal ventum Pontii est, A. Cornelius Arvina fecialis ita verba fecit: 9 *Quandoque hice homines, injussu populi Romani Quiritium, fœdus ictum iri spoponderunt, atque ob eam rem noxam nocuerunt; ob eam rem, quo populus Romanus scelere impio sit solutus, hosce homines vobis dedo.* 10 Hæc dicenti feciali, Postumius genu femur, quanta maxime poterat vi perculit, & clara voce ait, *se Samnitem civem esse, illum legatum, fecialem à se contra jus gentium violatum; eo justius bellum gesturos.*

u. c. 434. a. C. 318.

Deduntur.

XI. Tum Pontius, *Nec ego istam deditionem accipiam*, inquit, *nec Samnites ratam habebunt.* 2 *Quin tu, Spuri Postumi, si Deos esse censes, aut omnia irrita facis, aut pacto stas? Samniti populo omnes, quos in potestate habuit, aut pro eis, pax debetur.* 3 *Sed quid ego te appello, qui te captum victori cum qua potes fide restituis? Populum Romanum appello, quem si sponsionis ad Furculas Caudinas facta pœnitet, restituat legiones intra saltum, quo septa fuerunt.* 4 *Nemo quemquam deceperit, omnia pro infecto sint: recipiant arma, quæ per pactionem tradiderunt: redeant in castra sua; quicquid pridie habuerunt quam in colloquium est ventum, habeant, tum bellum & fortia consilia placeant, tunc sponsio & pax repudietur.* 5 *Ea fortuna, iis locis, quæ ante pacis mentionem habuimus, geramus bellum; nec per*

Non accipitur deditio. Pontii Samnitis responsio.

u. c. 434. a. C. 318. *pulus Romanus consulum sponsionem, nec nos fidem populi Romani accusemus. 6 Nunquamne caussa deficiet, cur victi pacto non stetis? Obsides Porsennæ dedistis; furto eos subduxistis: auro civitatem à Gallis redemistis; inter accipiendum aurum cæsi sunt: 7 pacem nobiscum pepigistis, ut legiones vobis captas restitueremus; eam pacem irritam facitis, & semper aliquam fraudi speciem juris imponitis. 8 Non probat populus Romanus ignominiosa pace legiones servatas? pacem sibi habeat, legiones captas victori restituat: hoc fide, hoc fœderibus, hoc fecialibus cærimoniis dignum erat. 9 Ut tu quidem, quod petisti, per pactionem habeas, tot cives incolumes, ego pacem, quam hosti tibi remittendo pactus sum, non habeam? hoc tu, A. Corneli, hoc vos feciales juris gentibus dicitis? 10 Ego vero istos, quos dedi simulatis, nec accipio, nec dedi arbitror, nec moror, quominus in civitatem obligatam sponsione commissa, iratis omnibus Diis, quorum eluditur numen, redeant. 11 Gerite bellum, quando Sp. Postumius modo legatum fecialem genu perculit. Ita Dii credent Samnitem civem Postumium, non civem Romanum esse, & à Samnite legatum Romanum violatum; eo vobis justum in nos factum esse bellum. 12 Hæc ludibria religionum non pudere in lucem proferre, & vix pueris dignas ambages senes ac consulares fallendæ fidei exquirere? 13 I lictor, deme vincla Romanis; moratus sit nemo, quo minus ubi visum fuerit, abeant.* Et illi quidem, forsitan & publica, sua certe liberata fide, ab Caudio in castra Romana inviolati redierunt.

XII. Samnitibus pro superba pace infestissimum cernentibus renatum bellum, omnia, quæ deinde venerunt, non in animis solum sed prope in oculis esse: 2 & sero ac nequicquam laudare senis Pontii utraque consilia, inter quæ se media lapsos, victoriæ possessionem pace incerta mutasse, & beneficii & maleficii occasione amissa, pugnaturos cum eis, quos potuerint in perpetuum vel inimicos

inimicos tollere, vel amicos facere: 3 adeoque nullo dum certamine inclinatis viribus, post Caudinam pacem animi mutaverant, ut clariorem inter Romanos deditio Postumium, quam Pontium incruenta victoria inter Samnites faceret: 4 & geri posse bellum Romani pro victoria certa haberent: Samnites simul rebellasse & vicisse crederent Romanum. 5 Inter hæc Satricani ad Samnites defecerunt, & Fregellæ colonia nec opinato adventu Samnitium (fuisse & Satricanos cum iis satis constat) nocte occupata est: timor inde mutuus utrosque usque ad lucem quietos tenuit: 6 lux pugnæ initium fuit: quam aliquandiu æquam, & quia pro aris ac focis dimicabatur, & quia ex tectis adjuvabat imbellis multitudo, tamen Fregellani sustinuerunt. 7 Fraus deinde rem inclinavit, quod vocem audiri præconis passi sunt; Incolumem abiturum qui arma posuisset: ea spes remisit à certamine animos, & passim arma jactari cœpta. 8 Pertinacior pars armata per aversam portam erupit, tutiorque eis audacia fuit, quam incautus ad credendum cæteris pavor: quos circumdatos igni, nequicquam Deos fidemque invocantes, Samnites concremaverunt. 9 Consules inter se partiri provincias, Papirius in Apuliam ad Luceriam pergit, ubi equites Romani obsides ad Caudium dati custodiebantur: Publilius in Samnio substitit adversus Caudinas legiones. 10 Distendit ea res Samnitium animos, quod nec ad Luceriam ire, ne ab tergo instaret hostis, nec manere ne Luceria interim amitteretur, satis audebant. 11 Optimum visum est committere rem fortunæ, & transigere cum Publilio certamen. Itaque in aciem copias educunt.

u. c. 434. a. C. 318.

Satricani ad Samnites deficiunt.

Fregellæ colonia Rom. occupata.

XIII. Adversus quos Publilius consul quum dimicaturus esset, prius alloquendos milites ratus, concionem advocari jussit: cæterum sicut ingenti alacritate ad prætorium concursum est, ita

Prœlio vincuntur Samnites.

U. C. 434. a. C. 318. præ clamore poscentium pugnam nulla adhortatio imperatoris audita est. 2 Suus cuique animus memor ignominiæ adhortator aderat. Vadunt igitur in prœlium urgentes signiferos: & ne mora in concursu pilis emittendis, stringendisque inde gladiis esset; pila velut dato ad id signo abjiciunt, strictisque gladiis cursu in hostem feruntur. 3 Nihil illic imperatoriæ artis ordinibus aut subsidiis locandis fuit: omnia ira militaris prope vesano impetu egit. 4 Itaque, non fusi modo hostes sunt, sed ne castris quidem suis fugam impedire ausi, Apuliam dissipati petiere: Luceriam tamen, coacto rursus in unum agmine, est perventum. 5 Romanos ira eadem, quæ per mediam aciem hostium tulerat, & in castra pertulit: ibi plus quam in acie sanguinis ac cædis factum, prædæque pars major ira corrupta. 6 Exercitus alter cum Papirio consule locis maritimis pervenerat Arpos, per omnia pacata; Samnitium magis injuriis & odio, quam beneficio ullo populi Romani. 7 Nam Samnites ea tempestate in montibus vicatim habitantes, campestria & maritima loca, contempto cultorum molliore, atque, ut evenit fere, loci simili genere, ipsi montani atque agrestes depopulabantur. 8 Quæ regio si fida Samnitibus fuisset, aut pervenire Arpos exercitus Romanus nequisset, aut interjecta inter Romam & Arpos, penuria rerum omnium, exclusos à commeatibus absumpsissent. 9 Tum quoque profectos inde ad Luceriam juxta obsidentes, obsessosque inopia vexavit. Omnia ab Arpis Romanis suppeditabantur: cæterum adeo exigue, ut militi occupato stationibus vigiliisque & opere, eques folliculis in castra ab Arpis frumentum veheret; 10 interdum occursu hostium cogeretur abjecto ex equo frumento, pugnare: & obsessis, prius quam alter Consul victore exercitu advenit, & commeatus ex montibus Samnitium invecti erant, & auxilia intromissa.

Arpinates Romanis favent.

11 Arctiora omnia adventus Publilii fecit, qui obsidione delegata in curam collegæ, vacuus per agros cuncta infesta commeatibus hostium fecerat. 12 Itaque quum spes nulla esset diutius obsessos inopiam laturos; coacti Samnites, qui ad Luceriam castra habebant, undique contractis viribus signa cum Papirio conferre. u. c. 434. a. C. 318.

XIV. Per id tempus parantibus utrisque se ad prœlium, legati Tarentini interveniunt, denunciantes Samnitibus, Romanisque, ut bellum omitterent: per utros stetisset, quo minus discederetur ab armis, adversus eos se pro alteris pugnaturos. 2 Ea legatione Papirius audita, perinde ac motus dictis eorum, cum collega se communicaturum respondit: accitoque eo quum tempus omne in apparatu consumpsisset, collocutus de re haud dubia, signum pugnæ proposuit. 3 Agentibus divina humanaque, quæ assolent quum acie dimicandum est, Consulibus, Tarentini legati occursare, responsum exspectantes, quibus Papirius ait: 4 *Auspicia secunda esse, Tarentini, pullarius nunciat: litatum præterea est egregie: auctoribus Diis, ut videtis, ad rem gerendam proficiscimur.* 5 Signa inde ferri jussit, & copias eduxit vanissimam increpans gentem, quæ suarum impotens rerum, præ domesticis seditionibus discordiisque, aliis modum pacis ac belli facere æquum censeret. 6 Samnites, ex parte altera, quum omnem curam belli remisissent, quia aut pacem vere cupiebant, aut expediebat simulare, ut Tarentinos sibi conciliarent, quum instructos repente ad pugnam Romanos conspexissent, 7 vociferari *se in auctoritate Tarentinorum manere, nec descendere in aciem, nec extra vallum arma ferre. Deceptos potius quodcumque casus ferat passuros, quam ut sprevisse pacis auctores Tarentinos videantur.* 8 Accipere se omen, Consules aiunt, & eam precari mentem hostibus, ut ne vallum quidem defen-

Tarentinorum superba legatio.

Ridetur à Coss. Rom. se ad pugnam parantibus.

Pugnam detrectant Samnites.

u. c. 434. a. C. 318. *Castris exuuntur.*

dant. 9 Ipsi inter se partitis copiis, succedunt hostium munimentis, & simul undique adorti, quum pars fossas explerent, pars vellerent vallum, atque in fossas proruerent, nec virtus modo insita, sed ira etiam exulceratos ignominia stimularet animos; castra invasere: 10 & pro se quisque, non hæc Furculas, nec Caudium, nec saltus invios esse, ubi errorem fraus superbe vicisset, sed Romanam virtutem, quam nec vallum, nec fossæ arcerent, memorantes; 11 cædunt pariter resistentes, fusosque, inermes atque armatos, servos, liberos, puberes, impuberes, homines, jumentaque. 12 Nec ullum superfuisset animal, ni consules receptui signum dedissent, avidosque cædis milites e castris hostium imperio ac minis expulissent. 13 Itaque apud infensos, ob interpellatam dulcedinem iræ, confestim oratio habita est, ut doceretur miles, 14 *minime cuiquam militum consules odio in hostes cessisse, aut cessuros, quin duces, sicut belli, ita insatiabilis supplicii futuros fuisse, ni respectus equitum sexcentorum, qui Luceriæ obsides tenerentur, præpedisset animos: 15 ne desperata venia hostes cæcos in supplicia eorum ageret; perdere, prius quam perire, optantes.* 16 Laudare ea milites, lætarique obviam itum iræ suæ esse; ac fateri omnia patienda potius, quam proderetur salus tot principum Romanæ juventutis.

XV. Dimissa concione, consilium habitum, omnibusne copiis Luceriam premerent, an altero exercitu & duce Apuli circa, gens dubiæ ad id voluntatis, tentarentur. 2 Publilius consul ad peragrandam profectus Apuliam, aliquot expeditione una populos aut vi subegit, aut conditionibus in societatem accepit. 3 Papirio quoque, qui obsessor Luceriæ restiterat, brevi ad spem eventus respondit: nam insessis omnibus viis, per quas commeatus ex Samnio subvehebantur,

Luceria capta.

fame domiti Samnites qui Luceriæ in præsidio erant, legatos misere ad consulem Romanum, ut, receptis equitibus, qui caussa belli essent, absisteret obsidione. 4 His Papirius ita respondit: *Debuisse eos Pontium Herennii filium, quo auctore Romanos sub jugum misissent, consulere, quid victis patiendum censeret.* 5 *Ceterum, quoniam ab hostibus in se æqua statui, quam in se ipsi ferre maluerint; nunciare Luceriam jussit, arma, sarcinas, jumenta, multitudinem omnem imbellem, intra mœnia relinquerent.* 6 *Militem se cum singulis vestimentis sub jugum missurum; ulciscentem illatam, non novam inferentem ignominiam.* 7 Nihil recusatum; septem millia militum sub jugum missa, prædaque ingens Luceriæ capta; receptis omnibus signis, armisque quæ ad Caudium amiserant: &, quod omnia superabat gaudia, equitibus recuperatis, quos pignora pacis custodiendos Luceriam Samnites dederant. 8 Haud ferme alia mutatione subita rerum clarior victoria populi Romani est: siquidem etiam (quod quibusdam in annalibus invenio) Pontius Herennii filius Samnitium imperator, ut expiaret Consulum ignominiam, sub jugum cum cæteris est missus. 9 Cæterum id minus miror, obscurum esse de hostium duce dedito, missoque sub jugum; id magis mirabile est ambigi, Luciusne Cornelius dictator cum L. Papirio Cursore, magistro equitum, eas res ad Caudium, atque inde Luceriam gesserit, 10 ultorque unicus Romanæ ignominiæ, haud sciam an justissimo triumpho ad eam ætatem secundum Furium Camillum triumphaverit, an consulum, Papiriique præcipuum id decus sit. 11 Sequitur hunc errorem alius error, Cursorne Papirius proximis comitiis cum Q. Aulio Cerretano iterum ob rem bene gestam Luceriæ, continuato magistratu consul tertium creatus sit; an L. Papirius Mugillanus; & in cognomine erratum sit.

u. c. 434. a. C. 318.

Sub jugum missi Samnites.

Annalium veterum confusio.

u. c. 435. a. C. 317. *L. Papirio III. & Q. Aulio II. Coss.*

U. c. 435. a. C. 317.

XVI. Convenit jam inde per consules reliqua belli perfecta. Aulius cum Ferentanis uno secundo prœlio debellavit: urbemque ipsam, quo se fusa contulerat acies, obsidibus imperatis in deditionem accepit. 2 Pari fortuna consulum alter cum Satricanis, qui cives Romani post Caudinam cladem ad Samnites defecerant, præsidiumque eorum in urbem acceperant, rem gessit. 3 Nam quum ad mœnia Satrici admotus esset exercitus, legatisque missis ad pacem cum precibus petendam, triste responsum ab Consule redditum esset, nisi præsidio Samnitium interfecto aut tradito, ne ad se remearent; plus ea voce, quam armis illatis terroris colonis injectum. 4 Itaque subinde exsequentes quærendo à consule legati, quonam se pacto paucos & infirmos crederet præsidio tam valido & armato vim allaturos; ab iisdem consilium petere jussi, quibus auctoribus præsidium in urbem accepissent; discedunt: 5 ægreque impetrato, ut de ea re consuli senatum responsaque ad se referri sineret, ad suos redeunt. 6 Duæ factiones senatum distinebant: una, cujus principes erant defectionis à populo Romano auctores; altera, fidelium civium; certatum ab utrisque tamen est, ut ad reconciliandam pacem consuli opera navaretur. 7 Pars altera (quum præsidium Samnitium, quia nihil satis præparati erat ad obsidionem tolerandam, excessurum proxima nocte esset) enunciare consuli satis habuit, qua noctis hora, quaque porta, & quam in viam egressurus hostis foret; 8 altera, quibus invitis descitum ad Samnites erat, eadem nocte portam etiam Consuli aperuerunt; armatosque clam hostes in urbem acceperunt. 9 Ita duplici proditione & præsidium Samnitium insessis circa viam silvestribus locis, nec opinato oppressum est: & ab urbe plena hostium clamor sublatus, momentoque unius horæ Sam-

Ferentum captum.

Satricum oppugnatum & receptum.

Samnitium præsidium oppressum.

nis cæsus, Satricanus captus, & omnia in potestate Consulis erant. 10 Qui, quæstione habita, quorum opera defectio esset facta; quos sontes comperit, virgis cæsos securi percussit: præsidioque valido imposito, arma Satricanis ademit. 11 Inde ad triumphum decessisse Romam Papirium Cursorem scribunt, qui eo duce Luceriam receptam, Samnitesque sub jugum missos, auctores sunt. 12 Et fuit vir haud dubie dignus omni bellica laude; non animi solum vigore, sed etiam corporis viribus excellens. 13 Præcipua pedum pernicitas inerat, quæ cognomen etiam dedit: victoremque cursu omnium ætatis suæ fuisse ferunt; & seu virium vi, seu exercitatione multa, cibi vinique eundem capacissimum: 14 nec cum ullo asperiorem (quia ipse invicti ad laborem corporis esset) fuisse militiam pediti pariter equitique. 15 Equites etiam aliquando ausos ab eo petere, ut sibi pro re bene gesta laxaret aliquid laboris, quibus ille, 16 *Ne nihil remissum dicatis, remitto*, inquit, *ne utique dorsum demulceatis, quum ex equis descendetis*; & vis erat in eo viro imperii ingens, pariter in socios civesque. 17 Prænestinus prætor per timorem segnius ex subsidiis suos duxerat in primam aciem; quem quum inambulans ante tabernaculum vocari jussisset; lictorem expedire securim jussit; 18 ad quam vocem exanimi stante Prænestino, *Agedum lictor, excide radicem hanc*, inquit, *incommodam ambulantibus*, perfusumque ultimi supplicii metu, mulcta dicta dimisit. 19 Haud dubie illa ætate, qua nulla virtutum feracior fuit, nemo unus erat vir quo magis innixa res Romana staret; quin eum parem destinant animis Magno

u. c. 435.
a. C. 317.

Papirii Cursoris laudes.

XVI. 19. *Parem destinant animis*] Cum sic habeant MSS. Codd. & Vett. Editiones, nihil mutarim. Hoc vult *Livius*, homines suæ ætatis cogitantes de eo quod olim futurum fuisset; si Alexander, devicto Oriente, in Italiam arma convertisset; *animo destinare L. Papirium Cursorem*,

u. c. 435. a. C. 317. Alexandro ducem, si arma, Asia perdomita, in Europam vertisset.

Alexandri M. collatio cum Romanis ducibus.

XVII. Nihil minus quæsitum à principio hujus operis videri potest, quam ut plus justo ab rerum ordine declinarem, varietatibusque distinguendo opere, & legentibus velut diverticula amœna & requiem animo meo quærerem: 2 tamen tanti regis ac ducis mentio, quibus sæpe tacitis cogitationibus volutavit animum, eas evocat in medium: ut quærere libeat, quinam eventus Romanis rebus, si cum Alexandro foret bellatum, futurus fuerit; 3 Plurimum in bello pollere videntur militum copia & virtus, ingenia imperatorum, fortuna, per omnia humana, maxime in res bellicas, potens. 4 Ea & singula intuenti, & universa, sicut ab aliis regibus gentibusque, ita ab hoc quoque facile præstant invictum Romanum imperium. 5 Jam primum, ut ordiar ab ducibus comparandis, haud equidem abnuo egregium ducem fuisse Alexandrum; sed clariorem tamen eum facit, quod unus fuit, quod adolescens, in incremento rerum, nondum alteram fortunam expertus, decessit. 6 Ut alios reges claros ducesque omittam, magna exempla casuum humanorum; Cyrum, quem maxime

qui ei par futurus fuisset. *Destinare* hic est *designare*, ut c. xxiv. 12. Nam loquitur de priscis Romanis, Alexandri æqualibus, quibus, ut habet Cap. xviii. 6. *ne famâ quidem notum* arbitrabatur fuisse Macedonum Regem.

XVII. 1. *Nihil minus quæsitum* &c.] Hanc digressionem malè] hic collocari censet *Henr. Doduvellus*, vir doctissimus, Diss. x. de Cyclis Romanis, §. lxxii. quia annus Catonianus U. C. 435, concurrit cum annis Olympiadis cxv. 3. & 4. cùm Alexander mortuus sit anno U. C. 429. Olympiadis cxiv. 1. hoc est sexennio ante hunc Consulatum Papirii Cursoris. Sed nec hoc ignorabat *Livius*, nec necesse erat hæc dicere ad annum, quo mortuus erat Alexander. Licuit hac de re agere ubicumque sermo fuit de Magistratu viri fortis, qui Alexandri æqualis fuit, quamvis primus ejus Magistratus non fuerit; neque enim scribit *Livius* annales vitæ Alexandri.

XVII. 6. *Cyrum*] Sequitur eorum Sententiam, qui Cyrum à Thomyri victum volunt, qua de re vide *Herodotum* Lib. I. 214.

Græci

Græci laudibus celebrant, quod nisi longa vita, u. c. [illegible]
sicut Magnum modo Pompeium, vertenti præ- a. C. 317
buit fortunæ? 7 Recenseam duces Romanos, nec omnes omnium ætatum, sed ipsos eos cum quibus consulibus aut dictatoribus Alexandro fuit bellandum: 8 M. Valerium Corvum, C. Marcium Rutilum, C. Sulpicium, T. Manlium Torquatum, Q. Publilium Philonem, L. Papirium Cursorem, Q. Fabium Maximum, duos Decios, L. Volumnium, Manium Curium. 9 Deinceps ingentes sequuntur viri; si Punicum Romano prævertisset bellum, seniorque in Italiam trajecisset. 10 Horum in quolibet tum indoles eadem quæ in Alexandro erat animi ingeniique; tum disciplina militaris jam inde ab initiis urbis tradita per manus, in artis perpetuis præceptis ordinatæ modum venerat. 11 Ita reges gesserant bella: ita deinde exactores regum Junii Valeriique: ita deinceps Fabii, Quintii, Cornelii: ita Furius Camillus, quem juvenes duo, quibus cum Alexandro dimicandum erat, senem viderant. 12 Militaria opera pugnando obeunti Alexandro, (nam ea quoque haud minus clarum eum faciunt) cessisset videlicet in acie oblatus par Manlius Torquatus, aut Valerius Corvus; insignes ante milites, quam duces: 13 cessissent Decii, devotis corporibus in hostem ruentes: cessisset Papirius Cursor, illo corporis robore, illo animi: 14 victus esset consiliis juvenis unius, ne singulos nominem, senatus ille, quem qui ex regibus constare dixit, unus veram speciem Romani senatus cepit? 15 Id vero erat periculum, ne solertius quam quilibet unus, ex iis quos nominavi, castris locum caperet, commeatus expediret, ab insidiis præcaveret, tempus pugnæ deligeret, aciem instrueret, subsidiis firmaret. 16 Non cum Dario rem esse dixisset: quem mulierum ac spadonum agmen trahentem,

U. C. 435. a. C. 317. inter purpuram atque aurum, oneratum fortunæ suæ apparatibus, prædam verius quam hostem, nihil aliud quam bene ausus vana contemnere, incruentus devicit. 17 Longe alius Italiæ, quam Indiæ; per quam temulento agmine comissabundus incessit, visus illi habitus esset; saltus Apuliæ ac montes Lucanos cernenti & vestigia recentia domesticæ cladis, ubi avunculus ejus nuper Epiri rex Alexander absumptus erat.

XVIII. Et loquimur de Alexandro nondum merso secundis rebus, quarum nemo intolerantior fuit; 2 qui si ex habitu novæ fortunæ, novique, ut ita dicam, ingenii, quod sibi victor induerat, spectetur; 3 Dario magis similis quam Alexandro in Italiam venisset, & exercitum Macedoniæ oblitum, degenerantemque jam in Persarum mores adduxisset. 4 Referre in tanto rege piget superbam mutationem vestis & desideratas humi jacentium adulationes, etiam victis Macedonibus graves, nedum victoribus: & foeda supplicia, & inter vinum & epulas cædes amicorum, & vanitatem ementiendæ stirpis. 5 Quid si vini amor in dies fieret acrior, quid si trux ac præfervida ira (nec quicquam dubium inter scriptores refero) nullane hæc damna imperatoriis virtutibus ducimus? 6 Id vero periculum erat, quod levissimi ex Græcis, qui Parthorum quoque contra nomen Romanum gloriæ favent, dictitare solent, nec majestatem nominis Alexandri (quem ne fama quidem illis notum arbitror

Alexandri vitia.

XVII. 17. *Longè alius* &c.] At Alexander cum Græcis etiam artis militaris peritissimis, & cum Thracibus, Pæonibusque barbarorum fortissimis feliciter dimicavit; nec minores erant montes, saltusve minùs impediti in Thracia, vicinisque locis, quàm in Italia. Sed hanc comparationem accuratè expendi non patitur oræ angustia.

Recentia domesticæ cladis &c.] Si, nempe, post mortem Avunculi ex Asia redux bellum in Italiam intulisset. Eam mortem, refert *Dodwellus* ad annum U. C. 421. qui præcessit annum quo ad Arbela victus est Darius. Alii serius eum collocant, & quidem quadriennio pòst.

fuisse) sustinere non potuerit populus Romanus, *u. c. 435. a. C. 317.*
7 & adversus quem Athenis, in civitate fracta Macedonum armis, cernente tum maxime prope fumantes Thebarum ruinas, concionari libere ausi sint homines (id quod ex monumentis orationum patet) adversus eum nemo ex tot proceribus Romanis vocem liberam missurus fuerit.
8 Quantalibet magnitudo hominis concipiatur animo, unius tamen ea magnitudo hominis erit; collecta paulo plus decem annorum felicitate:
9 quam qui eo extollunt, quod populus Romanus etsi nullo bello, multis tamen prœliis victus sit, Alexandro nullius pugnæ non secunda fortuna fuerit; non intelligunt, se hominis res gestas, & ejus juvenis, cum populi jam octingentesimum bellantis annum rebus conferre. 10 Miremur, si quum ex hac parte secula plura numerentur, quam ex illa anni, plus in tam longo spatio quam in ætate tredecim annorum fortuna variaverit. 11 Quin tu hominis cum homine, & ducis cum duce, fortunam cum fortuna confers. 12 Quot Romanos duces nominem, quibus nunquam adversa fortuna pugnæ fuit? paginas in annalibus magistratuum, fastisque percurrere licet, consulum, dictatorumque, quorum nec virtutis, nec fortunæ ullo die populum Ro-

Fortuna Alexandri collatio cum fortuna P. R.

XVIII. 8. *Paullò plus decem annorum*] At num. 10. *tredecim annos* tribuit Alexandro. Sic sæpe *Livius* rotundis numeris utitur.

XVIII. 9. *Octingentesimum*] Si numeres ab excidio Trojæ, annus mortis Alexandri in annum 861. ex *Henr. Dodwelli* calculo incidit. Sed crediderim *Livium*, qui vixit medio octavo post conditam Urbem seculo, perpetuam Populi Romani fortunam, ad sua usque tempora, voluisse conferri; cùm brevitate vitæ Alexandri. Itaque non est legendum hic, pro *octingentesimo*, *quingentesimum*, ut volunt nonnulli, nam quinti seculi ab U. C. quarta pars dumtaxat erat elapsa, Alexandri ævo; mortisque ejus tempore, decima tertia ætas ab eodem initio effluxerat, & decima quarta agebatur.

XVIII. 10. *Secula plura*] Viri docti intelligunt *ætates*, quæ spacio xxxiii. annorum finiebantur. Sed ne sic quidem *Livio* ratio constat, nisi eum *octingentesimum* scripsisse statuas, ita ut fuerint plus quàm viginti *ætates*.

a. c. 435. a. C. 317. manum pœnituit. 13 Et quo sint mirabiliores, quam Alexander, aut quisquam rex; denos, vicenosque dies quidam dictaturam, nemo plus quam annum consulatum gessit: 14 ab tribunis plebis delectus impediti sunt: post tempus ad bella ierunt: ante tempus, comitiorum caussa revocati sunt: in ipso conatu rerum circumegit se annus: 15 collegæ nunc temeritas, nunc pravitas, impedimento aut damno fuit: male gestis rebus alterius successum est: tironem, aut mala disciplina institutum exercitum acceperunt. 16 At, Hercule, reges, non liberi solum impedimentis omnibus, sed domini rerum temporumque, trahunt consiliis cuncta, non sequuntur. 17 Invictus ergo Alexander cum invictis ducibus bella gessisset, & eadem fortunæ pignora in discrimen detulisset; 18 imo etiam eo plus periculi subisset, quod Macedones unum Alexandrum habuissent, multis casibus non solum obnoxium, sed etiam offerentem se: 19 Romanis multi fuissent Alexandro, vel gloria, vel rerum magnitudine pares; quorum suo quisque fato, sine publico discrimine viveret, moreretur que.

Collatio copiarum. XIX. Restat, ut copiæ copiis comparentur, vel numero, vel militum genere, vel multitudine auxiliorum. 2 Censebantur ejus ætatis lustris ducena quinquagena millia capitum. Itaque in omni defectione sociorum Latini nominis, urbano prope delectu decem scribebantur legiones; 3 quaterni, quinique exercitus sæpe per eos annos, in Etruria, in Umbria, Gallis hostibus adjunctis; in Samnio, in Lucanis gerebant bellum. 4 Latium deinde omne cum Sabinis, & Volscis, & Æquis, & omni Campania, & parte Umbriæ Etruriæque, & Picentibus & Marsis, Pelignisque, ac Vestinis, atque Apulis, adjunctaque omni ora Græcorum inferi maris à Thuriis Neapolin & Cumas, & inde Antio at-

que Ostiis tenus Samnites, aut socios validos Romanis, aut fractos bello invenisset hostes. u. c. 437. a. C. 317. 5 Ipse trajecisset mare, cum veteranis Macedonibus, non plus triginta millibus hominum, & quatuor millibus equitum, maxime Thessalorum: hoc enim roboris erat. Persas, Indos, aliasque si adjunxisset gentes, impedimentum majus quam auxilium traheret. 6 Adde quod Romanis ad manum domi supplementum esset. Alexandro (quod postea Annibali accidit) alieno in agro bellanti, exercitus consenuisset. 7 Arma, clypeus, sarissæque illis: Romano scutum, majus corpori tegumentum, & pilum, haud paulo quam hasta vehementius ictu missuque telum; 8 Statarius uterque miles, ordines servans: sed illa phalanx immobilis, & unius generis: Romana acies distinctior, ex pluribus partibus constans: facilis partienti quacunque opus esset, facilis jungenti. 9 Jam in opere quis par Romano miles? quis ad tolerandum laborem melior? Uno prœlio victus Alexander, bello victus esset. Romanum, quem Caudium, quem Cannæ non fregerunt, quæ fregisset acies? 10 Næ ille sæpe, etiamsi prima prospere evenissent, Persas & Indos, & imbellem Asiam quæsisset, & cum fœminis sibi bellum fuisse dixisset: 11 quod Epiri regem Alexandrum mortifero vulnere ictum dixisse ferunt: sortem bellorum in Asia gestorum ab hoc ipso juvene cum sua conferentem. 12 Equidem quum per annos quatuor & viginti, primo Punico bello classibus certatum cum Pœnis recordor, vix ætatem Alexandri suffecturam fuisse reor ad unum bellum; 13 & forsitan quum & fœderibus vetustis juncta Punica res Romanæ esset, & timor par adversus communem hostem, duas potentissimas armis virisque urbes armaret, simul Punico Romanoque obrutus bello esset. 14 Non quidem Alexandro duce, nec integris

u. c. 435. a. C. 317. Macedonum rebus; sed experti tamen sunt Romani Macedonem hostem adversus Antiochum, Philippum, Persen, non modo cum clade ulla, sed ne cum periculo quidem suo. 15 Absit invidia vero, & civilia bella sileant, numquam ab equite, hoste, numquam à pedite, numquam aperta acie, numquam æquis, utique numquam nostris locis laboravimus. 16 Equitem, sagittas, saltus impeditos, avia commeatibus loca, gravis armis miles timere potest. 17 Mille acies graviores quam Macedonum atque Alexandri, avertit, avertetque; modo sit perpetuus hujus, qua vivimus, pacis amor, & civilis cura concordiæ.

u. c. 436. a. C. 316. M. Fossio, L. Plautio Coss. XX. M. Fossius Flaccinator inde, & L. Plautius Venno consules facti. 2 Eo anno ab frequentibus Samnitium populis de fœdere renovando legati quum senatum humi strati movissent, rejecti ad populum, haudquaquam tam efficaces habebant preces. 3 Itaque de fœdere negatum: Induciæ Samnitibus concessæ. induciæ biennii, quum per aliquot dies fatigassent singulos precibus, impetratæ. 4 Et ex Apulia Theanenses Canusinique populationibus fessi, obsidibus L. Plautio Consuli datis, in deditionem venerunt. 5 Eodem anno primum præfecti Capuæ creari cœpti; legibus ab L. Furio Capuæ præfecti. prætore datis: quum utrumque ipsi pro remedio ægris rebus discordia intestina petissent. 6 Et duæ Romæ additæ tribus, Ufentina ac Falerina. 7 Inclinatis semel in Apulia rebus, Theates u. c. 437. a. C. 315. C. Junio, Q. Æmilio Coss. quoque Apuli ad novos Consules, C. Junium Bubulcum, Q. Æmilium Barbulam fœdus petitum venere, pacis per omnem Apuliam præstandæ populo Romano auctores; 8 id audacter spondendo impetravere, ut fœdus daretur: neque ut Apulis pax data. æquo tamen fœdere, sed ut in ditione populi Romani essent. 9 Apulia perdomita (nam Forento quoque valido oppido Junius potitus erat)

in Lucanos perrectum; inde repentino adventu Æmilii Consulis, Nerulum vi captum. 10 Et postquam res Capuæ stabilitas Romana disciplina, fama per socios vulgavit; Antiatibus quoque, qui se sine legibus certis, sine magistratibus agere querebantur, dati ab senatu ad jura statuenda ipsius coloniæ patroni: nec arma modo, sed jura etiam Romana late pollebant.

u. c. 437. a. C. 315. Lucani male habiti. Antiatibus data jura.

XXI. C. Junius Bubulcus, & Q. Æmilius Barbula consules, exitu anni non Consulibus ab se creatis, Sp. Nautio, & M. Popillio, cæterum dictatori L. Æmilio, legiones tradiderunt. 2 Is cum L. Fulvio magistro equitum Saticulam oppugnare adortus, rebellandi caussam Samnitibus dedit. 3 Duplex inde terror illatus Romanis; hinc Samnis magno exercitu coacto ad eximendos obsidione socios, haud procul castris Romanorum castra posuit; hinc Saticulani magno cum tumultu, patefactis repente portis, in stationes hostium incurrerunt. 4 Inde pars utraque, spe alieni magis auxilii, quam viribus freta suis, justo mox prœlio inito Romanos urgent; & quamquam anceps dimicatio erat: tamen utrimque tutam aciem dictator habuit: quia & locum haud facilem ad circumveniendum cepit, & diversa statuit signa. 5 Infestior tamen in erumpentes incessit: nec magno certamine intra mœnia compulit. Tum totam aciem in Samnites obvertit; ibi plus certaminis fuit. 6 Victoria sicut sera, ita nec dubia, nec varia fuit. Fusi in castra Samnites, exstinctis nocte ignibus, tacito agmine abeunt: & spe abjecta Saticulæ tuendæ, Plistiam ipsi socios Romanorum, ut parem dolorem hosti redderent, circumsidunt.

u. c. 438. a. C. 314. Sp. Nautio, & M. Popillio Coss. L. Æmilius Dictator.

Ancipiti prœlio pugnat cum Samnitibus.

Vincit.

XXII. Anno circumacto, bellum deinceps ab dictatore Q. Fabio gestum est. Consules novi,

Q. Fabius Dictator.

XXII. 1. *Consules novi*] Hisce verbis subjicienda hæc censent viri docti, *L. Papirius Cursor IV. & Q. Publilius Philo IV.* quasi omissa non à *Livio*, sed à Librariis. Certè fuerunt hujus anni Consules. Vide Cap. XXIV. 1.

a. C. 439. a. C. 313. L. Papirio IV. Q. Publilio IV. Coss.

sicut superiores Romæ manserunt: Fabius ad accipiendum ab Æmilio exercitum, ad Saticulam cum supplemento venit; 2 neque enim Samnites ad Plistiam manserant: sed accitis ab domo novis militibus, multitudine freti, castra eodem quo antea loco posuerunt: lacessentesque prœlio Romanos avertere ab obsidione conabantur. 3 Eo intentius dictator in mœnia hostium versus, id bellum tantum ducere quod urbem oppugnabat: securior ab Samnitibus agere, stationibus modo oppositis, ne qua in castra vis fieret. 4 Eo ferocius obequitare Samnites vallo, neque otium pati; & quum jam prope in portis castrorum esset hostis, nihil consulto dictatore, magister equitum Q. Aulius Cerretanus magno tumultu cum omnibus turmis equitum evectus, summovit hostem; 5 tum in minime pertinaci genere pugnæ, sic fortuna exercuit opes, ut insignis utrimque clades, & clara ipsorum ducum ederet funera.

Prœlium equestre cum Samnitibus.

6 Prior Samnitium imperator, ægre patiens quo tam ferociter adequitasset, inde se fundi fugarique, orando hortandoque equites prœlium integravit; 7 in quem insignem inter suos cientem pugnam, magister equitum Romanus infesta cuspide ita permisit equum, ut uno ictu exanimem equo præcipitaret: nec, ut fit, ad ducis casum perculsa magis, quam irritata est multitudo. 8 Omnes, qui circa erant, in Aulium temere invectum per hostium turmas tela conjecerunt. 9 Fratri præcipuum decus ulti Samnitium imperatoris dederunt; is victorem detractum ex equo magistrum equitum, plenus mœroris atque iræ trucidavit: nec multum abfuit, quin corpore etiam, quia inter hostiles ceciderat turmas, Samnites potirentur. 10 Sed extemplo ad pedes descensum ab Romanis est, coactique idem Samnites facere; & repentina acies circa corpora ducum pedestre prœlium iniit, quo haud dubie superat Romanus:

Samnitium Imperator occiditur.

Et Rom. Magister Equitum.

recuperatumque Aulii corpus, mista cum dolore lætitia, victores in castra referunt. 11 Samnites, duce amisso, & per equestre certamen tentatis viribus, omissa Saticula, quam nequicquam defendi rebantur, ad Plistiæ obsidionem redeunt: intraque paucos dies Saticula Romanus per deditionem, Plistia per vim, Samnis potitur.

u. c. 4 9. a. C. 313.

Saticula & Plistia capta.

XXIII. Mutata inde belli sedes est; ad Soram ex Samnio Apuliaque traductæ legiones. 2 Sora ad Samnites defecerat, interfectis colonis Romanorum; quo quum prior Romanus exercitus, ad ulciscendam civium necem recuperandamque coloniam, magnis itineribus prævenisset, 3 & sparsi per vias speculatores, sequi legiones Samnitium, nec jam procul abesse, alii super alios nunciarent; 4 obviam itum hosti, atque ad Lautulas ancipiti proelio dimicatum est; non cædes, non fuga alterius partis, sed nox incertos victi, victoresne essent, diremit; 5 Invenio apud quosdam, adversam eam pugnam Romanis fuisse, atque in ea cecidisse Q. Aulium, magistrum equitum. 6 Suffectus in locum Aulii C. Fabius magister equitum, cum exercitu novo ab Roma advenit; & per præmissos nuncios consulto dictatore, ubi subsisteret, quove tempore, & qua ex parte hostem aggrederetur, substitit occultus, ad omnia satis exploratis consiliis. 7 Dictator quum per aliquot dies post pugnam continuisset suos intra vallum, obsessi magis quam obsidentis modo; signum repente pugnæ proposuit, 8 & efficacius ratus ad accendendos virorum fortium animos, nullam alibi, quam in semetipso cuiquam relictam spem, de magistro equitum, novoque exercitu militem celavit; 9 & tanquam nulla, nisi in eruptione spes esset; *Locis*, inquit, *angustis, milites, deprehensi, nisi quam victoria patefecerimus, viam nullam habemus.* 10 *Stativa nostra munimento*

Sora defectio ad Samnites.

Prælium anceps.

Dictatoris stratagema.

a. C. 439. a. C. 313. *satis tuta sunt, sed inopia eadem infesta; nam & circa omnia defecerunt, unde subvehi commeatus poterant: & si homines juvare velint, iniqua loca sunt.* 11 *Itaque non frustrabor ego vos, castra hic relinquendo, in quæ infecta victoria, sicut pristino die, vos recipiatis; armis munimenta, non munimentis arma tuta esse debent,* 12 *Castra habeant repetantque, quibus opera est trahere bellum: nos omnium rerum respectum, præterquam victoriæ, nobis abscindamus.* 13 *Ferte signa in hostem: ubi extra vallum agmen excesserit, castra quibus imperatum est, incendant: damna vestra, milites, omnium circa, qui defecerunt, populorum præda sarcientur.* 14 Ea oratione dictatoris, quæ necessitatis ultimæ index erat, milites accensi, vadunt in hostem: & respectus ipse ardentium castrorum, quamquam proximis tantum (ita enim jusserat dictator) ignis est subditus, haud parvum fuit irritamentum. 15 Itaque velut vecordes illati signa primo impetu hostium turbant, & in tempore postquam ardentia procul vidit castra magister equitum (id convenerat signum) hostium terga invadit; ita circumventi Samnites, qua potest quisque fugam per diversa petunt. 16 Ingens multitudo in unum metu conglobata ac semetipsam turba impediens, in medio cæsa. 17 Capta hostium castra, direptaque; quorum præda onustum militem in Romana castra dictator reducit; haudquaquam tam victoria lætum, quam quod præter exiguam deformatam incendio partem, cætera contra spem salva invenit.

Vincuntur Samnites.

a. c. 440. a. C. 312. *M. Pœtelio, C. Sulpicio Coss.* XXIV. Ad Soram inde reditum, novique Consules M. Pœtelius, C. Sulpicius exercitum ab dictatore Fabio accipiunt; magna parte veterum militum dimissa, novisque cohortibus in supplementum adductis. 2 Cæterum quum propter difficilem urbis situm nec oppugnandi satis certa ratio iniretur, & aut tempore longinqua, aut

præceps periculo victoria esset; 3 Soranus transfuga clam ex oppido profectus, quum ad vigiles Romanos penetrasset, duci se extemplo ad consules jubet, deductusque, traditurum urbem promittit. 4 Visus inde (quum quonam modo id præstaturus esset, percunctantes doceret) haud vana afferre, perpulit, prope adjuncta mœnibus Romana castra ut sex millia ab oppido removerentur: 5 fore ut minus intentæ in custodiam urbis diurnæ stationes ac nocturnæ vigiliæ essent; ipse insequenti nocte sub oppido silvestribus locis cohortibus insidere jussis, decem milites delectos secum per ardua ac prope invia, in arcem ducit 5 pluribus quam pro numero virorum missilibus telis eo collatis. 6 Ad hæc saxa erant, & temere jacentia, (ut fit) in aspretis, & de industria etiam, quo locus tutior esset, ab oppidanis congesta. 7 Ubi quum constituisset Romanos, semitamque angustam & arduam erectam ex oppido in arcem ostendisset: *Hoc quidem ascensu*, inquit, *vel tres armati quamlibet multitudinem arcuerint.* 8 *Vos & decem numero, & quod plus est, Romani, Romanorumque fortissimi viri estis; & locus pro vobis, & nox erit, quæ omnia ex incerto majora territis ostentat. Ego jam terrore omnia implebo: vos arcem intenti tenete.* 9 Decurrit inde quanto maxime poterat cum tumultu, *ad arma*, & *pro vestram fidem cives!* clamitans. *Arx ab hostibus capta est, ite, defendite.* 10 Hæc incidens principum foribus, hæc obviis, hæc excurrentibus in publicum pavidis increpat. Acceptum ab uno pavorem plures per urbem ferunt. 11 Trepidi magistratus, missis ad arcem exploratoribus, quum tela & armatos tenere arcem multiplicato numero audirent, avertunt animos à spe recuperandæ arcis. 12 Fuga cuncta complentur, portæque ab semisomnis, ac maxima parte inermibus refringuntur: quarum per unam præsidium Romanum clamore excita-

u. c. 440. a. C. 312. Sora obsessa capitur.

A. u. c. 440. a. C. 312. tum irrumpit, & concursantes per viam pavidos cædit. 13 Jam Sora capta erat, quum consules prima luce advenere; & quos reliquos fortuna ex nocturna cæde ac fuga fecerat, in deditionem accipiunt. 14 Ex his ducentos viginti quinque, qui omnium consensu destinabantur, & infandæ colonorum cædis & defectionis auctores, vinctos Romam deducunt: cæteram multitudinem incolumem, præsidio imposito, Soræ relinquunt. 15 Omnes, qui Romam deducti erant, virgis in foro cæsi, ac securi percussi summo gaudio plebis: cujus maxime intererat, tutam ubique, quæ passim in colonias mitteretur, multitudinem esse.

Soranorum supplicia.

Ausones bello adpetiti.

XXV. Consules ab Sora profecti, in agros atque urbes Ausonum bellum intulerunt: 2 mota namque omnia adventu Samnitium, quum apud Lautulas dimicatum est, fuerant, conjurationesque circa campaniam passim factæ, nec Capua ipsa crimine caruit: 3 quin Romam quoque & ad principum quosdam inquirendos ventum est: cæterum Ausonum gens proditione urbium, sicut Sora, in potestatem venit. 4 Ausona, & Minturnæ, & Vescia, urbes erant: ex quibus principes juventutis duodecim numero in proditionem urbium suarum conjurati ad consules veniunt: 5 docent, *suos jampridem, exoptantes Samnitium adventum, simul ad Lautulas pugnatum audierunt, pro victis Romanos habuisse, juventute & armis Samnites juvisse:* 6 *fugatis inde Samnitibus, incerta pace agere, nec claudentes portas Romanis, ne arcessant bellum, & obstinatos claudere, si exercitus admoveatur. In ea fluctuatione animorum, opprimi incautos posse.* 7 His auctoribus mota propius castra, missique eodem tempore circa tria oppida milites; partim armati, qui occulti propinqua mœnibus insiderent loca; partim togati, tectis veste gladiis, qui sub lucem apertis portis urbes ingrederentur. 8 Ab iis simul custodes trucidari

cœpti, simul datum signum armatis, ut ex insidiis concurrerent: ita portæ occupatæ, triaque oppida eadem hora, eodemque consilio, capta. 9 Sed quia absentibus ducibus impetus est factus, nullus modus cædibus fuit; deletaque Ausonum gens, vix certo defectionis crimine, perinde ac si internecino bello certasset. *Ausones deleti.*

XXVI. Eodem anno, prodito hostibus Romano præsidio, Luceria Samnitium facta: nec diu proditoribus impunita res fuit. 2 Haud procul inde exercitus Romanus erat: cujus primo impetu urbs, sita in plano, capitur. Lucerini ac Samnites, ad internecionem cæsi: 3 eoque ira processit, ut Romæ quoque, quum de colonis mittendis Luceriam consuleretur senatus, multi delendam urbem censerent. 4 Præter odium, quod exsecrabile in bis captos erat, longinquitas quoque abhorrere à relegandis tam procul ab domo civibus, inter tam infestas gentes cogebat. 5 Vicit tamen sententia, ut mitterentur coloni: duo millia & quingenti missi. Eodem anno, quum omnia infida Romanis essent, Capuæ quoque occultæ principum conjurationes factæ. 6 De quibus quum ad senatum relatum esset, haudquaquam neglecta res est: quæstiones decretæ: dictatoremque quæstionibus exercendis dici placuit. 7 C. Mænius dictus; is M. Fosslium magistrum equitum dixit. Ingens erat magistratus ejus terror; itaque sive timore ejus, seu conscientia Calavios, Ovium, Noviumque (ea capita conjurationis fuerant) prius quam nominarentur apud dictatorem, mors haud dubie ab ipsis conscita, judicio subtraxit. 8 Deinde, ut quæstioni Campanæ materia decessit, versa Romam interpretando res: non nominatim qui Capuæ, sed in universum, qui usquam coissent, conjurassentve adversus rempublicam quæri senatum jussisse: 9 & coitiones honorum adipiscendorum causa factas, adversus rempublicam esse:

Luceria amissa & recepta.

Quæstiones instituta Capua.

C. Mænius Dictator.

Supplicia in Romanos.

u. c. 440. a. C. 312.

a. [illegible]10. a. C. 312. latiorque & re & personis quæstio fieri: haud abnuente dictatore sine fine ulla quæstionis suæ jus esse. 10 Postulabantur ergo nobiles homines: appellantibusque tribunos nemo erat auxilio, quin nomina reciperentur. 11 Inde nobilitas, nec ii modo in quos crimen intendebatur, sed universi simul negare nobilium id crimen esse, quibus si nulla obstetur fraude, pateat via ad honorem, sed hominum novorum. 12 Ipsos adeo dictatorem magistrumque equitum, reos magis quam quæsitores idoneos ejus criminis esse: intellecturosque ita id esse, simul magistratu abissent.

Manius rem excusat. 13 Tum enimvero Mænius jam famæ magis quam imperii memor, progressus in concionem, ita verba fecit: 14 *Et omnes anteacta vitæ vos conscios habeo, Quirites, & hic ipse honos delatus ad me, testis est innocentiæ meæ: neque enim quod sæpe alias, quia ita tempora postulabant reipublicæ, qui bello clarissimus esset, sed qui maxime procul ab h[illegible] coitionibus vitam egisset, dictator deligendus exercendis quæstionibus fuit.* 15 *Sed quoniam quidam nobiles homines (qua de caussa vos existimare, quam me pro magistratu quicquam incompertum dicere melius est) primum ipsas expugnare quæstiones omni ope annisi sunt:* 16 *dein, postquam ad id parum potentes erant, ne caussam dicerent, in præsidia adversariorum, appellationem & tribunicium auxilium, patricii confugerunt.* 17 *Postremo repulsi inde (adeo omnia tutiora quam ut innocentiam suam purgarent, visa) in nos irruerunt, & privatis dictatorem poscere reum verecundiæ non fuit:* 18 *ut omnes Dii hominesque sciant, ab illis, etiam quæ non possint, tentari, ne rationem vitæ reddant; me obviam ire crimini, & offerre me*

Abdicat se Dictatura. *inimicis reum, dictatura me abdico.* 19 *Vos quæso, Consules, si vobis datum ab senatu negotium fuerit, in me primum & hunc M. Foslium quæstiones exerceatis, ut appareat innocentia nostra nos, non majestate honoris, tutos à criminationibus istis esse.* 20 Ab-

dicat inde se dictatura, & post eum confestim Foslius magisterio equitum: primique apud consules (iis enim ab senatu mandata res est) rei facti adversus nobilium testimonia egregie absolvuntur. 21 Publilius etiam Philo, multiplicatis summis honoribus, post res tot domi belloque gestas, cæterum invisus nobilitati, caussam dixit, absolutusque est. 22 Nec diutius, ut fit, quam dum recens erat, quæstio per clara nomina reorum viguit: inde labi cœpit ad viliora capita, donec coitionibus factionibusque, adversus quas comparata erat, oppressa est.

u. c. 440. a. C. 312.

XXVII. Earum fama rerum, magis tamen spe Campanæ defectionis, in quam conjuratum erat, Samnites in Apuliam versos rursus ad Caudium revocavit: 2 ut inde ex propinquo, si qui motus occasionem aperirent, Capuam Romanis eriperent. 3 Eo consules cum valido exercitu venerunt: & primo circa saltus, quum utrimque ad hostem iniqua via esset, cunctati sunt: 4 deinde Samnites per aperta loca brevi circuitu in loca plana, Campanos campos, agmen demittunt, ibique primum castra in conspectu hostibus data: 5 deinde levibus prœliis, equitum sæpius quam peditum, utrimque periculum factum: nec aut eventus eorum Romanum, aut moræ, qua trahebant bellum, pœnitebat. 6 Samnitium contra ducibus, & carpi parvis quotidie damnis, & senescere dilatione belli vires suæ videbantur. 7 Itaque in aciem procedunt, equitibus in cornua divisis: quibus præceptum erat; intentiores ad respectum castrorum, ne qua eo vis fieret, quam ad prœlium starent: aciem pediti tutam fore. 8 Consules Sulpicius in dextro, Pœtelius in lævo cornu consistunt. Dextra pars, qua & Samnites raris ordinibus, aut ad circumeundos hostes, aut ne ipsi circumirentur, constiterant, latius patefacta stetit. 9 Sinistris, præterquam quod confertiores stete-

Samnites ad Caudium.

Eò Coss. eunt.

Prælium fit.

a. c. 440. a. C. 312. rant, repentino consilio Pœtelii consulis additæ vires: qui subsidiarias cohortes, quæ integræ ad longioris pugnæ casus reservabantur, in primam aciem extemplo emisit: universisque hostem primo impetu viribus impulit. 10 Commota pedestri acie Samnitium, eques in pugnam succedit: in hunc transverso agmine inter duas acies se inferentem Romanus equitatus concitat equos: signaque & ordines peditum atque equitum confundit, donec universam ab ea parte avertit aciem. 11 In eo cornu non Pœtelius solus, sed Sulpicius etiam hortator affuerat; avectus ab suis nondum conserentibus manus, ad clamorem ab sinistra parte prius exortum; 12 unde haud dubiam victoriam cernens, quum ad suum cornu tenderet cum mille ducentis viris, dissimilem ibi fortunam invenit: Romanos loco pulsos, victorem hostem signa in perculsos inferentem. 13 Cæterum omnia mutavit repente consulis adventus; nam & conspectu ducis refectus militum est animus: & majus quam pro numero auxilium advenerat, fortes viri: & partis alterius victoria audita, mox visa etiam, prœlium restituit.

Vincunt Romani. 14 Tota deinde jam vincere acie Romanus, & omisso certamine, cædi capique Samnites: nisi qui Maleventum, cui nunc urbi Beneventum nomen est, perfugerunt. Ad triginta millia cæsa aut capta Samnitium, proditum memoriæ est.

a. c. 441. a. C. 311. XXVIII. Consules, egregia victoria parta, protinus inde ad Bovianum oppugnandum legiones ducunt. 2 Ibique hiberna egerunt, donec ab novis consulibus L. Papirio Cursore quintum, C. Junio Bubulco iterum, nominatus dictator C. Pœtelius cum M. Foslio magistro equitum, exercitum accepit. 3 Is quum audisset arcem Fregellanam ab Samnitibus captam, omisso Boviano ad Fregellas pergit: unde nocturna Samnitium fuga, sine certamine receptis Fregellis, præsidioque

L. Papirio V. C. Junio II. Coss. Pœtelius Dictator Fregellas recipit.

dioque valido imposito, in Campaniam reditum, maxime ad Nolam armis repetendam: 4 eo se intra mœnia, sub adventum dictatoris, & Samnitium omnis multitudo & Nolani agrestes, contulerant. 5 Dictator urbis situ circumspecto, quo apertior aditus ad mœnia esset, omnia ædificia (& frequenter ibi habitabatur) circumjecta muris incendit; nec ita multo post, sive à Pœtelio dictatore, sive ab C. Junio Consule, (nam utrumque traditur) Nola est capta. 6 Qui captæ decus Nolæ ad Consulem trahunt, adjiciunt, Atinam & Calatiam, ab eodem captas: Pœtelium autem pestilentia orta clavi figendi caussa dictatorem dictum. 7 Suessa, & Pontiæ, eodem anno coloniæ deductæ sunt Suessa Auruncorum fuerat: Volsci Pontias insulam sitam in conspectu littoris sui incoluerant: 8 & Interamna & Casinum ut deducerentur coloniæ, senatusconsultum factum est: sed triumviros creavere, ac misere colonorum quatuor millia insequentes consules, M. Valerius, P. Decius.

u. c. 441. a. C. 311.

Nola capta, & aliæ urbes.

Suessa & Pontiæ Coloniæ.

u. c. 442. a. C. 310. M. Valerio, P. Decio Coss.

XXIX. Profligato fere Samnitium bello, prius quam ea cura decederet Patribus Romanis, Etrusci belli fama exorta est: 2 nec erat ea tempestate gens alia, cujus, secundum Gallicos tumultus, arma terribiliora essent; cum propinquitate agri, tum multitudine hominum. 3 Itaque altero consulum in Samnio reliquias belli persequente, P. Decius, qui graviter æger Romæ restiterat, auctore senatu dictatorem C. Junium Bubulcum dixit; 4 is prout rei magnitudo postulabat, omnes juniores sacramento adigit: arma, quæque alia res poscit, summa industria parat; nec tantis apparatibus elatus, de inferendo bello agitat; quieturus haud dubie, nisi ultro arma Etrusci inferrent. 5 Eadem in comparando cohibendoque bello consilia & apud Etruscos fuere; neutri finibus egressi; & censuræ clara eo

C. Junius Dictator.

Etrusci belli apparatus.

u. c. 442. a. C. 310. Claudius & Plautius Censores. anno Appii Claudii, & C. Plautii fuit: [6] memoriæ tamen felicioris ad posteros nomen Appii, quod viam munivit, & aquam in urbem duxit, eaque unus perfecit: 7 quia ob infamem, atque invidiosam senatus lectionem verecundia victus collega, magistratu se abdicaverat. [8] Appius jam inde antiquitus insitam pertinaciam familiæ gerendo, solus censuram obtinuit. 9 Eodem Appio auctore, Potitia gens, cujus ad aram Maximam Herculis familiare sacerdotium fuerat, servos publicos ministerii delegandi caussa, solennia ejus sacri docuerat. [10] Traditur inde dictu mirabile, & quod dimovendis statu suo sacris religionem facere posset, quum duodecim familiæ ea tempestate Potitiorum essent, puberes ad triginta, omnes intra annum cum stirpe exstinctos: [11] nec nomen tantum Potitiorum interiisse, sed censorem etiam Appium, memori Deûm ira, post aliquot annos luminibus captum.

Appia via munitur.

Potitia gens, Sacris Herculis expulsa, exstincta.

XXX. Itaque consules, qui eum annum secuti sunt, C. Junius Bubulcus tertium, & Q. Æmilius Barbula iterum, initio anni questi apud populum, deformatum ordinem prava lectione senatus, qua potiores aliquot lectis præteriti essent; [2] negaverunt eam lectionem se, quæ sine recti pravique discrimine ad gratiam & libidinem facta esset, observaturos; & senatum extemplo citaverunt eo ordine, qui ante censores Appium Claudium & C. Plautium fuerat. [3] Et duo imperia eo anno dari cœpta per populum; utraque pertinentia ad rem militarem: unum, ut tribuni militum seni deni in quatuor legiones à populo crearentur, quæ antea perquam paucis suffragio populi relictis locis, dictatorum & consulum ferme fuerant beneficia. 4 Tulere eam rogationem tribuni plebei L. Atilius, C. Marcius: alterum, ut duumviros navales classis ornandæ reficiendæque caussa idem populus juberet; lator hujus ple-

u. c. 443. a. C. 309. C. Junio III. Q. Æmilio II. Coss.

Lectus Senatus.

Tribb. mil. à Pop. creati.

Duumviri navales creati.

biscità fuit M. Decius tribunus plebis. 5 Ejusdem anni rem dictu parvam præterirem, ni ad religionem visa esset pertinére. Tibicines, quia prohibiti à proximis censoribus erant in æde Jovis vesci, quod traditum antiquitus erat, ægre passi, Tibur uno agmine abierunt: adeo, ut nemo in urbe esset, qui sacrificiis præcineret. 6 Ejus rei religio tenuit Senatum, legatosque Tibur miserunt, ut darent operam, ut hi homines Romanis restituerentur. 7 Tiburtini benigne polliciti, primum accitos eos in curiam hortati sunt, uti reverterentur Romam: postquam perpelli nequibant, consilio haud abhorrente ab ingeniis hominum, eos aggrediuntur. 8 Die festo alii alios per speciem celebrandarum cantu epularum caussa invitant, & vino, cujus avidum ferme genus est, oneratos sopiunt: 9 atque ita in plaustra somno victos conjiciunt, ac Romam deportant; nec prius sensere, quam plaustris in foro relictis, plenos crapulæ eos lux oppressit. 10 Tunc concursus populi factus, impetratoque ut manerent, datum, ut triduum quotannis ornati, cum cantu, atque hac, quæ nunc solennis est, licentia per urbem vagarentur: restitutumque in æde vescendi jus iis, qui sacris præcinerent. Hæc inter duorum ingentium bellorum curam gerebantur.

u. c. 443. a. C. 309.

Tibicines abeunt.

Reversi Romam.

XXXI. Consules inter se provincias partiti; Junio Samnites, Æmilio novum bellum Etruria sorte obvenit. 2 In Samnio Cluviam præsidium Romanum, quia nequiverat vi capi, obsessum fame in deditionem acceperant Samnites, verberibusque fœdum in modum laceratos occiderant deditos. 3 Huic infensus crudelitati Junius, nihil antiquius oppugnatione Cluviana ratus, quo die aggressus est mœnia, vi cepit; atque omnes puberes interfecit. 4 Inde victor exercitus Bovianum ductus; caput hoc erat Pentrorum Sam-

Cluvia capta à Samnitibus, & recepta à Rom.

Bovianum captum.

a. c. 443. a. C. 309. nitium longe ditissimum atque opulentissimum armis, virisque. 5 Ibi quia haud tantum irarum erat, spe prædæ milites accensi, oppido potiuntur; minus itaque sævitum in hostes est: prædæ plus penè, quam ex omni Samnio unquam egestum, benigneque omnis militi concessa. 6 Et postquam præpotentem armis Romanum nec acies subsistere ullæ, nec castra, nec urbes poterant; omnium principum in Samnio eo curæ sunt intentæ, ut insidiis quæreretur locus, si qua licentia populando effusus exercitus, excipi ac circumveniri posset. 7 Transfugæ agrestes, & captivi quidam, pars forte, pars consilio oblati, congruentia ad consulem afferentes, quæ & vera erant, pecoris vim ingentem in saltum avium compulsam esse, perpulerunt ut prædatum eo expeditæ ducerentur legiones. 8 Ibi ingens hostium exercitus itinera occultus insederat, & postquam intrasse Romanos vidit saltum, repente exortus cum clamore ac tumultu incautos invadit; 9 & primo nova res trepidationem fecit, dum arma capiunt, sarcinas congerunt in medium: dein, postquam ut quisque liberaverat se onere, aptaveratque armis, ad signa undique coibant, & notis ordinibus in veteri disciplina militiæ, jam sine præcepto ullius sua sponte struebatur acies: 10 Consul ad ancipitem maxime pugnam advectus, desilit ex equo, & *Jovem, Martemque atque alios testatur Deos, se nullam suam gloriam inde, sed prædam militi quærentem, in eum locum devenisse.* 11 *Neque in se aliud, quam nimiam ditandi ex hoste militis curam, reprehendi posse. Ab eo se dedecore nullam rem aliam, quam virtutem militum vindicaturam.* 12 *Connitterentur modo uno animo omnes invadere hostem, victum acie, castris exutum, nudatum urbibus, ultimam spem furto insidiarum tentantem, & loco, non armis, fretum.* 13 *Sed quem esse jam virtuti Romanæ in-*

Samnitium insidiæ.

expugnabilem locum? Fregellana arx, Soranaque, & ubicunque iniquo successum erat loco, memorabantur. 14 His accensus miles, omnium immemor difficultatum, vadit adversus imminentem hostium aciem, ubi paululum laboris fuit, dum in adversum clivum erigitur agmen: 15 Cæterum postquam prima signa planiciem summam ceperunt; sensitque acies æquo se jam institisse loco, versus extemplo est terror in insidiatores, easdemque latebras, quibus se paulo ante texerant, palati atque inermes fuga repetebant: 16 sed loca difficilia hosti quæsita, ipsos tum sua fraude impediebant. Itaque ergo perpaucis effugium patuit: cæsa ad viginti millia hominum, victorque Romanus ad oblatam ultro ab hoste prædam pecorum discurrit.

u. c. 445
a. C. 309.

Iis se expediunt Romani.

XXXII. Dum hæc geruntur in Samnio, jam omnes Etruriæ populi, præter Aretinos, ad arma ierant, ab oppugnando Sutrio, quæ urbs socia Romanis velut claustra Etruriæ erat, ingens orsi bellum. 2 Eo alter consulum Æmilius cum exercitu, ad liberandos obsidione socios, venit. Advenientibus Romanis, Sutrini commeatus benigne in castra ante urbem posita advexere. 3 Etrusci diem primum consultando, maturarent, traherentne bellum, traduxerunt. Postero die, ubi celeriora, quam tutiora consilia magis placuere ducibus, sole orto signum pugnæ propositum est, armatique in aciem procedunt. 4 Quod postquam consuli nunciatum est, extemplo tesseram dari jubet, ut prandeat miles, firmatisque cibo viribus arma capiat: dicto paretur. 5 Consul ubi armatos, paratosque vidit, signa extra vallum proferri jussit, & haud procul hoste instruxit aciem. Aliquamdiu intenti utrimque steterunt, exspectantes ut ab adversariis clamor & pugna inciperet: 6 & prius sol meridie se inclinavit, quam telum hinc aut illinc emissum est; inde, ne in-

Etrusci Sutrium oppugnant.

Anceps prælium.

U. c. 443. a. C. 309. fecta re abiretur, clamor ab Etruscis oritur, concinuntque tubæ, & signa inferuntur. 7 Nec segnius ab Romanis pugna initur, concurrunt infensis animis: numero hostis, virtute Romanus superat. 8 Anceps prœlium multos utrimque, & fortissimum quemque absumit: nec prius inclinata res est, quam secunda acies Romana ad prima signa, integri fessis successerunt. 9 Etrusci, quia nullis recentibus subsidiis fulta prima acies fuit, ante signa, circaque omnes ceciderunt: nullo unquam prœlio fugæ minus, nec plus cædis fuisset, ni obstinatos mori Tuscos nox texisset: ita ut victores, prius quam victi, pugnandi finem facerent. 10 Post occasum solis, signum receptui datum est: nocte ab utroque in castra reditum. 11 Nec deinde quicquam eo anno rei memoria dignæ apud Sutrium gestum est: quia & ex hostium exercitu prima tota acies deleta uno prœlio fuerat, subsidiariis modo relictis; 12 vix quod satis esset ad castrorum præsidium: & apud Romanos tantum vulnerum fuit, ut plures post prœlium saucii decesserint, quam ciciderant in acie.

U. c. 444. a. C. 308. Q. Fabio, C. Marcio Coss. XXXIII. Q. Fabius insequentis anni consul, bellum ad Sutrium excepit: collega Fabio C. Marcius Rutilus datus est. 2 Cæterum & Fabius supplementum ab Roma adduxit: & novus exercitus domo accitus Etruscis venit. 3 Permulti jam anni erant; quum inter patricios magistratus tribunosque plebis nulla certamina fuerant: quum ex ea familia, quæ velut fatalis tum tribunis ac plebi erat, certamen oritur. 4 Ap. Claudius censor, circumactis decem & octo mensibus, quod Æmilia lege finitum censuræ spatium temporis erat, quum C. Plautius collega ejus magistratu se abdicasset, nulla vi compelli, ut abdicaret, potuit. 5 P. Sempronius erat tribunus plebis, qui finiendæ censuræ intra legitimum tempus actio-

Contentiones de Censura Ap. Claudii.

nem susceperat; non popularem magis quam justam, nec in vulgus, quam optimo cuique gratiorem. 6 Is quum identidem legem Æmiliam recitaret, auctoremque ejus Mamercum Æmilium dictatorem laudibus ferret, qui quinquennalem ante censuram, & longinquitate potestatem dominantem, intra sex mensium & anni coëgisset spatium: 7 *Dic agedum*, inquit, *Appi Claudi, quidnam facturus fueris, si eo tempore, quo C. Furius & M. Geganius censores fuerunt, censor fuisses?* 8 Negare Appius *interrogationem tribuni magno opere ad caussam pertinere suam: nam etsi tenuerit lex Æmilia eos censores, quorum in magistratu lata esset; 9 quia post illos censores creatos eam legem populus jussisset, quodque postremum jussisset, id jus ratumque esset; non tamen aut se, aut eorum quemquam, qui post eam legem latam creati censores essent, teneri ea lege potuisse.* u. c. 444. a. C. 308.

XXXIV. Hæc sine ullius assensu cavillante Appio, *En*, inquit, *Quirites, illius Appii progenies, qui decemvir in annum creatus, altero anno se ipse creavit: tertio, nec ab se, nec ab ullo creatus, privatus fasces & imperium obtinuit. 2 Nec ante continuando abstitit magistratu, quam obruerunt eum male parta, male gesta, male retenta imperia. 3 Hæc est eadem familia, Quirites, cujus vi atque injuriis compulsi extorres patria Sacrum montem cepistis: hæc, adversus quam tribunicium auxilium vobis comparastis: 4 hæc: propter quam duo exercitus Aventinum insedistis: hæc, quæ fœnebres leges, hæc quæ agrarias semper impugnavit: hæc connubia Patrum & plebis interrupit: 5 hæc plebi ad curules magistratus iter obsepsit: hoc est nomen, multo quam Tarquiniorum, infestius vestræ libertati. 6 Itane tandem, Appi Claudi, quum centesimus jam annus sit ab Mamerco* P. Sempronii Tr. Pl. oratio in Claudium.

XXXIV. 6. *Centesimus jam annus* &c.] Factum hoc anno U. C. CCCXXI. à quo ad hunc fluxerunt CXXIII. Sed rotundis numeris passim utitur *Livius*.

u. c. 444. a. C. 308. Æmilio dictatore, tot censores fuerint nobilissimi, fortissimique viri, nemo eorum duodecim tabulas legit? Nemo id jus esse, quod postremo populus jussisset, scivit? 7 Immo vero omnes sciverunt: & ideo Æmiliæ potius legi paruerunt, quam illi antiquæ, qua primum censores creati erant, quia hanc postremam jusserat: &, quia ubi duæ contrariæ leges sunt, semper antiquas obrogat nova. 8 An hoc dicis, Appi, non teneri Æmilia lege populum? an populum teneri, te unum exlegem esse? 9 Tenuit Æmilia lex violentos illos censores, C. Furium & M. Geganium, qui, quid iste magistratus in republica mali facere posset, indicarunt: quum ira finita potestatis, Mamercum Æmilium principem ætatis suæ belli, domique, ærarium fecerunt. 10 Tenuit deinceps omnes censores intra centum annorum spatium, tenet C. Plautium collegam tuum, iisdem auspiciis, eodem jure creatum. 11 An hunc non ut qui optimo jure censor creatus esset, populus creavit? tu unus eximius es, in quo hoc præcipuum ac singulare valeat. 12 Quem tu regem sacrificiorum crees, amplexus regni nomen, ut qui optimo jure rex Romæ creatus sit, creatum se dicet? quem semestri dictatura, quem interregno quinque dierum contentum fore putes? quem clavi figendi, aut ludorum caussa dictatorem audacter crees? 13 Quam isti stolidos ac socordes videri creditis eos, qui intra vicesimum diem ingentibus rebus gestis, dictatura se abdicaverunt, aut qui vitio creati abierunt magistratu? 14 Quid ego antiqua repetam? Nuper intra decem annos C. Manius dictator, quia quum quæstiones severius quam quibusdam potentibus tutum erat, exerceret, contagio ejus, quod quærebat, ipsi criminis objectata ab inimicis est; ut privatus obviam iret crimini, dictatura se abdicavit. 15 Nolo ego istam in te modestiam: ne degeneraveris à familia imperiosissima & superbissima: non die, non hora citius, quam necesse est, magistratu abieris, modo ne excedas finitum tempus. Satis

est r.

est, aut diem aut mensem censuræ adjicere. 16 *Triennium, inquit, & sex menses ultra, quam licet Æmilia lege, censuram geram, & solus geram; hoc quidem jam regno simile est.* 17 *An collegam subrogabis, quem ne in demortui quidem locum subrogari fas est?* u. c. 444. a. C. 308.

18 *Pœnitet enim quod antiquissimum solenne, & solum ab ipso, cui fit, institutum Deo, ab nobilissimis antistitibus ejus sacri ad servorum ministerium religiosus censor deduxisti:* 19 *gens antiquior originibus urbis hujus, hospitio Deorum immortalium sancta, propter te ac tuam censuram intra annum ab stirpe extincta est: nisi universam rempubl. eo nefario obstrinxeris, quod ominari etiam reformidat animus.* 20 *Urbs eo lustro capta est, quo, demortuo collega C. Julio censore, L. Papirius Cursor, ne abiret magistratu, M. Cornelium Maluginensem collegam subrogavit.* 21 *Et quanto modestior illius cupiditas fuit, quam tua, Appi? Nec solus, nec ultra finitum lege tempus L. Papirius censuram gessit; tamen neminem invenit qui se postea auctorem sequeretur; omnes deinceps censores post mortem collegæ se magistratu abdicarunt.* 22 *Tu nec quod dies exiit censuræ, nec quod collega magistratu abiit, nec lex, nec pudor coërcet: virtutem in superbia, in audacia, in contemptu Deorum, hominumque ponis.* 23 *Ego te, Appi Claudi, pro istius magistratus majestate ac verecundia quem gessisti, non modo manu violatum, sed ne verbo quidem inclementiori à me appellatum vellem:* 24 *sed & hæc quæ adhuc egi, pervicacia tua & superbia coëgit me loqui: & nisi Æmiliæ legi parueris, in vincula duci jubebo.* 25 *Nec, quum ita comparatum à majoribus sit, ut comitiis censoriis, nisi duo confecerint legitima suffragia, non renunciato altero comitia differantur; ego te, qui solus censor creari non possis, solum censuram gerere patiar?* 26 Hæc taliaque quum dixisset, prendi censorem, & in vincula duci jussit. Approbantibus sex tribunis actionem collegæ, tres ap-

u. c. 444. a. C. 308. pellanti Appio auxilio fuerunt: summaque invidia omnium ordinum solus censuram gessit.

XXXV. Dum ea Romæ geruntur, jam Sutrium ab Etruscis obsidebatur: consulique Fabio imis montibus ducenti ad ferendam opem sociis, tentandasque munitiones, si qua posset, acies hostium instructa occurrit; 2 quorum ingentem multitudinem quum ostenderet subjecta late planities, Consul, ut loco paucitatem suorum adjuvaret, flectit paullulum in clivos agmen: (aspreta erant strata saxis) inde signa in hostem obvertit. 3 Etrusci omnium, præterquam multitudinis suæ, qua sola freti erant, immemores, prœlium ineunt, adeo raptim & avide, ut, abjectis missilibus, quo celerius manus consererent, stringerent gladios, vadentes in hostem. 4 Romanus contra, nunc tela, nunc saxa, quibus eos affatim locus ipse armabat, ingerere. 5 Igitur scuta, galeæque ictæ, quum etiam quos non vulneraverant, turbarent, (neque subire erat facile ad propiorem pugnam, neque missilia habebant, quibus eminus rem gererent) 6 stantes & expositos ad ictus quum jam satis nihil tegeret, quosdam etiam pedem referentes, fluctuantemque & instabilem aciem, redintegrato clamore, strictis gladiis hastati & principes invadunt; 7 eum impetum non tulerunt Etrusci, versisque signis, fuga effusa castra repetunt. Sed equites Romani prævecti per obliqua campi, quum se fugientibus obtulissent, omisso in castra itinere, montes petunt. 8 Inde inermi penè agmine, ac vexato vulneribus, in silvam Ciminiam penetratum. Romanus, multis millibus Etruscorum cæsis, duodequadrâginta signis militaribus captis, castris etiam hostium cum præda ingenti potitur. Tum de persequendo hoste agitari cœptum.

Fabii prœlium cum Etruscis.

XXXVI. Silva erat Ciminia magis tum invia atque horrenda, quam nuper fuere Germanici saltus: nulli ad eum diem ne mercatorum qui-

Ciminia silva.

u. c. 444
a. C. 301.

dem adita; eam intrare haud fere quisquam præter ducem ipsum audebat; aliis omnibus cladis Caudinæ nondum memoria aboleverat. 2 Tum ex iis qui aderant, (consulis fratrem M. Fabium Cæsonem alii, C. Claudium quidam matre eadem, qua Consulem genitum, tradunt) speculatum se iturum professus, brevique omnia certa allaturum. 3 Cære educatus apud hospites, Etruscis inde litteris eruditus erat: linguamque Etruscam probe noverat. Habeo auctores vulgo tum Romanos pueros, sicut nunc Græcis, ita Etruscis litteris erudiri solitos. 4 Sed propius est vero, præcipuum aliquid fuisse in eo, qui se tam audaci simulatione hostibus immiscuerit; servus ei dicitur comes unus fuisse nutritus una, eoque haud ignarus linguæ ejusdem: 5 nec quicquam aliud proficiscentes, quam summatim regionis, quæ intranda erat, naturam, ac nomina principum in populis accepere; ne qua inter colloquia insigni nota hæsitantes deprehendi possent. 6 Iere pastorali habitu, agrestibus telis, falcibus gæsisque binis armati. Sed neque commercium linguæ nec vestis armorumve habitus sic eos texit, quam quod abhorrebat à fide, quemquam externum Ciminios saltus intraturum. 7 Usque ad Camertes Umbros penetrasse dicuntur; ibi, qui essent, fateri Romanum ausum: introductumque in senatum, consulis verbis egisse de societate amicitiaque: 8 atque inde comi hospitio acceptum, nunciare Romanis jussum, commeatum exercitui dierum triginta præsto fore, si ea loca intrasset; juventutemque Camertium Umbrorum, in armis paratam imperio futuram. 9 Hæc quum relata consuli essent, impedimentis prima vigilia præmissis, legionibus post impedimenta ire jussis, ipse substitit cum equitatu: 10 & luce orta, postero die obequitavit stationibus hostium, quæ extra saltum dispositæ erant, & quum satis diu tenuis-

Fam penetrat exercitus Rom.

a. C. 444. a. C. 308. set hostem, in castra sese recepit: portaque altera egressus, ante noctem agmen assequitur. 11 Postero die, luce prima, juga Ciminii montis tenebat; inde contemplatus opulenta Etruriæ arva, milites emittit. 12 Ingenti jam abacta præda, tumultuariæ agrestium Etruscorum cohortes, repente à principibus regionis ejus concitatæ, Romanis occurrunt: adeo incompositæ, ut vindices prædarum prope ipsi prædæ fuerint. 13 Cæsis fugatisque iis, late depopulato agro victor Romanus, opulentusque rerum omnium copia, in castra rediit. 14 Eo forte quinque legati cum duobus tribunis plebis venerant; denunciatum Fabio senatus verbis, ne saltum Ciminium transiret; lætati serius se, quam ut impedire bellum possent, venisse, nuncii victoriæ Romam revertuntur.

XXXVII. Hac expeditione consulis, motum latius erat quam profligatum bellum; vastationem namque sub Ciminii montis radicibus jacens ora senserat: conciveratque indignatione non Etruriæ modo populos, sed Umbriæ finitima. 2 Itaque quantus non unquam antea, exercitus ad Sutrium venit: neque è silvis tantummodo promota castra, sed etiam aviditate dimicandi quam primum in campos delata acies; 3 deinde instructa primo suo stare loco, relicto hostibus ad instruendam contra spatio: deinde, postquam detrectare hostem sensere pugnam, ad vallum subeunt. 4 Ubi postquam stationes quoque receptas intra munimenta sensere, clamor repente circa duces ortus, ut eo sibi è castris cibaria ejus diei deferri juberent, mansuros se sub armis: & aut nocte, aut certe luce prima castra hostium invasuros. 5 Nihilo quietior Romanus exercitus imperio ducis continetur; decima erat fere diei hora, quum cibum capere consul milites jubet, præcipit ut in armis sint, quacumque diei noctisve hora signum dederit. 6 Paucis milites alloqui-

tur, Samnitium bella extollit, elevat Etruscos: nec hostem hosti, nec multitudinem multitudini comparandam ait esse. Præterea telum aliud occultum scituros in tempore. Interea taceri opus esse. 7 His ambagibus prodi simulabat hostes, quo animus militum multitudine territus restitueretur: & quod sine munimento consederant, verisimilius erat quod simulabatur. Curati cibo corpora, quieti dant, & quarta fere vigilia sine tumultu excitati arma capiunt. 8 Dolabræ calonibus dividuntur ad vallum proruendum, fossasque implendas: intra munimenta instruitur acies: delectæ cohortes ad portarum exitus collocantur; 9 dato deinde signo paulo ante lucem, quod æstivis noctibus sopitæ maxime quietis tempus est, proruto vallo erupit acies: stratos passim invadit hostes: alios immobiles, alios semisomnos in cubilibus suis, maximam partem ad arma trepidantes, cædes oppressit: paucis armandi se datum spatium est. 10 Eos ipsos non signum certum, non ducem sequentes, fundit Romanus, fugatos eques persequitur; ad castra, ad silvas diversi tendebant. Silvæ tutius dedere refugium; nam castra in campis sita eodem die capiuntur: aurum, argentumque jussum referri ad consulem: cætera præda militis fuit. 11 Cæsa aut capta eo die hostium millia ad sexaginta. Eam tam claram pugnam trans Ciminiam silvam ad Perusiam pugnatam, quidam auctores sunt: metuque in magno civitatem fuisse, ne interclusus exercitus tam infesto saltu, coortis undique Tuscis Umbrisque, opprimeretur. 12 Sed ubicunque pugnatum est, res Romana superior fuit: itaque à Perusia, & Cortona, & Aretio, quæ ferme capita Etruriæ populorum ea tempestate erant, legati pacem fœdusque ab Romanis petentes, inducias in triginta annos impetraverunt.

u. c. 444. ac C. 308

Etrusci trucidati.

Induciis cum Etruscis.

XXXVIII. Dum hæc in Etruria geruntur, consul alter C. Marcius Rutilus Allifas de Sam-

u. c. 444. a. C. 308. nitibus vi cepit; multa alia castella, vicique, aut deleta hostiliter, aut integra in potestatem venere.

Classis Romana. 2 Per idem tempus & classis Romana à P. Cornelio, quem senatus maritimæ oræ præfecerat, in Campaniam acta; quum appulsa Pompeios esset; socii inde navales ad depopulandum agrum Nucerinum profecti, proximis raptim vastatis, unde reditus tutus ad naves esset, dulcedine (ut fit) prædæ longius progressi, excivere hostes. 3 Palatis per agros nemo obvius fuit, quum occidione occidi possent: redeuntes agmine incauto haud procul navibus assecuti agrestes, exuerunt præda, partem etiam occiderunt: quæ superfuit cædi trepida multitudo, ad naves compulsa est. 4 Profectio Q. Fabii trans Ciminiam silvam quantum Romæ terrorem fecerat, tam lætam famam in Samnium ad hostes tulerat: interclusum Romanum exercitum obsideri, cladisque imaginem Furculas Caudinas memorabant; 5 eadem temeritate avidam ulteriorum semper gentem in saltus invios deductam; septam non hostium magis armis, quam locorum iniquitatibus esse. 6 Jam gaudium invidia quadam miscebatur: quod belli Romani decus ab Samnitibus fortuna ad Etruscos avertisset; 7 itaque armis virisque ad obterendum C. Marcium consulem concurrunt: protinus inde Etruriam per Marsos ac Sabinos petituri; si Marcius dimicandi potestatem non faciat.

Anceps prælium cum Samnitibus. 8 Obvius iis consul fuit; dimicatum prœlio utrimque atroci, atque incerto eventu est: & quum anceps cædes fuisset, adversæ tamen rei fama in Romanos vertit, ob amissos quosdam equestris ordinis, tribunosque militum, atque unum legatum, & (quod insigne maxime fuit) consulis ipsius vulnus. 9 Ob hæc etiam aucta fama (ut solet) ingens terror Patres invasit: dictatoremque dici placebat: nec quin Cursor Papirius diceretur, in quo tum summa rei bellicæ ponebatur, dubium cuiquam erat: 10 sed nec in Samnium nuncium perfer-

ri, omnibus infestis, tuto posse: nec vivere Marcium consulem satis fidebant. 11 Alter consul Fabius infestus privatim Papirio erat: quæ ne ira obstaret bono publico, legatos ex consularium numero mittendos ad eum senatus censuit: 12 qui sua quoque eum, non publica solum auctoritate, moverent, ut memoriam simultatum patriæ remitteret. 13 Profecti legati ad Fabium, quum senatusconsultum tradidissent, adjecissentque orationem convenientem mandatis, consul demissis in terram oculis, tacitus ab incertis, quidnam esset acturus, legatis recessit; 14 nocte deinde silentio (ut mos est) L. Papirium dictatorem dixit, cui quum ob animum egregie victum legati gratias agerent, obstinatum silentium obtinuit, ac sine responso ac mentione facti sui, legatos dimisit: ut appareret insignem dolorem ingenti comprimi animo. 15 Papirius C. Junium Bubulcum Magistrum equitum dixit: atque ei legem curiatam de imperio ferenti, triste omen diem diffidit, quod Faucia curia fuit principium, duabus insignis cladibus, captæ urbis, & Caudinæ pacis: 16 quod utroque anno ejusdem curiæ fuerat principium. Macer Licinius tertia eadem clade, quæ ad Cremeram accepta est, abominandam eam curiam facit.

u. c. 444. a. C. 308.

XXXIX. Dictator postero die auspiciis repetitis pertulit legem, & profectus cum legionibus, ad terrorem traducti silvam Ciminiam exercitus, nuper scriptis, ad Longulam pervenit: 2 acceptisque à Marcio consule veteribus militibus, in aciem copias eduxit: nec hostes detrectare visi pugnam; instructos deinde, armatosque (quum ab neutris prœlium inciperet) nox oppressit. 3 Quieti aliquamdiu, nec suis diffidentes viribus, nec hostem spernentes, stativa in propinquo habuere. 4 Interea res in Etruria gestæ; nam & cum Umbrorum

Res in Etruria bene gestæ.

XXXVIII. 15. *Diem diffidit*] Hoc est, rem in alium diem differre coëgit. Vide A. Gellii N. A. Lib. XIV. c. 2.

R. C. 444. A. C. 308. exercitu acie depugnatum est: (fusi tamen magis quam cæsi hostes, quia cœptam acriter non tolerarunt pugnam,) 5 & ad Vadimonis lacum Etrusci lege sacrata coacto exercitu, quum vir virum legisset, quantis nunquam alias ante simul copiis, simul animis dimicarunt; 6 tantoque irarum certamine res gesta est, ut ab neutra parte emissa sint tela; gladiis pugna cœpit, & acerrime commissa, ipso certamine quod aliquamdiu anceps fuit, accensa est: ut non cum Etruscis toties victis, sed cum aliqua nova gente videretur dimicatio esse. 7 Nihil ab ulla parte movetur fugæ, cadunt antesignani: & ne nudentur propugnatoribus signa, fit ex secunda prima acies. 8 Ab ultimis deinde subsidiis cietur miles: adeoque ad ultimum laboris ac periculi ventum est, ut equites Romani, omissis equis, ad primos ordines peditum, per arma, per corpora, evaserint: ea velut nova inter fessos exorta acies, turbavit signa Etruscorum. 9 Secuta deinde impetum eorum, utcumque affecta erat, cætera multitudo, tandem perrumpit ordines hostium. 10 Tunc vinci pertinacia cœpta, & averti manipuli quidam: &, ut semel dedere terga, etiam certiorem capessere fugam. 11 Ille primum dies fortuna veteri abundantes Etruscorum fregit opes; cæsum in acie quod roboris fuit, castra eo impetu capta, direptaque.

XL. Pari subinde periculo gloriæque eventu bellum in Samnitibus erat, qui, præter cæteros belli apparatus, ut acies sua fulgeret novis armorum insignibus, fecerunt. 2 Duo exercitus erant: scuta alterius auro, alterius argento cælaverunt. Forma erat scuti: summum latius qua pectus atque humeri teguntur, fastigio æquali: ad imum cuneatior, mobilitatis caussa: 3 spongia pectori tegumentum: & sinistrum crus ocrea tectum: galeæ cristatæ,

Samnites victi.

XL. 2. *Forma erat scuti* &c.] c. 11. Vide de hac descriptione *Lipsium* Saturnal. Lib. II. *Just.*

quæ ſpeciem magnitudini corporum adderent; tunicæ auratis militibus verſicolores, argentatis linteæ candidæ; his dextrum cornu datum: illi in ſiniſtro conſiſtunt. 4 Notus jam Romanis apparatus inſignium armorum fuerat: doctique à ducibus erant, *horridum militem eſſe debere;* 5 *non cælatum auro & argento, ſed ferro & animis fretum; quippe illa prædam verius, quam arma eſſe; nitentia ante rem, deformia inter ſanguinem & vulnera.* 6 *Virtutem eſſe militis decus, & omnia illa victoriam ſequi: & ditem hoſtem quamvis pauperis victoris præmium eſſe.* 7 His Curſor vocibus inſtinctos milites in prœlium ducit; dextro ipſe cornu conſiſtit: ſiniſtro præfecit magiſtrum equitum. 8 Simul eſt concurſum, ingens fuit cum hoſte certamen; non ſegnius inter dictatorem & magiſtrum equitum, ab utra parte victoria inciperet. 9 Prior forte Junius commovit hoſtem, lævo dextrum cornu, ſacratos more Samnitium milites, eoque candida veſte, & paribus candore armis inſignes; eos ſe Orco mactare Junius dictitans, quum intuliſſet ſigna, turbavit ordines, & haud dubie impulit aciem. 10 Quod ubi ſenſit dictator, *Ab lævone cornu victoria incipiet?* inquit, *& dextrum cornu, dictatoris acies, alienam pugnam ſequetur, non partem maximam victoriæ trahet?* 11 Concitat milites; nec peditum virtuti equites, aut legatorum ſtudia ducibus cedunt. 12 M. Valerius à dextro, P. Decius ab lævo cornu, ambo conſulares, ad equites in cornibus poſitos evehuntur: adhortatique eos, ut partem ſecum capeſſerent decoris, in tranſverſa latera hoſtium incurrunt. 13 Is novus additus terror, quum ex parte utraque circumvaſiſſet aciem, & ad terrorem hoſtium, legiones Romanæ redintegrato clamore intuliſſent gradum; tum fuga ab

u. c. 444. a. C. 308.

XL. 12. *In tranſverſa latera hoſtium*] Nulline erant ergo Samnitum equites? Sic oportet fuiſſe, aut parum accuratum *Livium*.

u. c. 444. a. C. 308. Samnitibus cœpta. 14 Jam strage hominum, armorumque insignium campi repleri, ac primo pavidos Samnites castra sua accepere: deinde ne ea quidem retenta; captis direptisque ante noctem injectus ignis. 15 Dictator ex Senatusconsulto triumphavit; cujus triumpho longe maximam speciem captiva arma præbuere; 16 tantum magnificentiæ visum in iis, ut aurata scuta dominis argentariarum ad forum ornandum dividerentur; inde natum initium dicitur fori ornandi ab ædilibus, quum thensæ ducerentur. 17 Et Romani quidem, ad honorem Deûm, insignibus armis hostium usi sunt: Campani, ab superbia & odio Samnitium, gladiatores, (quod spectaculum inter epulas erat,) eo ornatu armarunt, Samnitiumque nomine compellarunt.

Samnites gladiatores.

18 Eodem anno cum reliquis Etruscorum ad Perusiam, quæ & ipsa induciarum fidem ruperat, Fabius consul nec dubia, nec difficili victoria dimicat; 19 ipsum oppidum (nam ad mœnia victor accessit) cepisset: ni legati dedentes urbem exissent. 20 Præsidio Perusiæ imposito, legationibus Etruriæ amicitiam petentibus præ se Romam ad senatum missis, Consul, præstantiore etiam quam dictator victoria triumphans, urbem est invectus. 21 Quin etiam devictorum Samnitium decus magna ex parte ad legatos, P. Decium & M. Valerium, est versum: quos populus proximis comitiis ingenti consensu Consulem alterum, alterum Prætorem declaravit.

Perusia dedita.

u. c. 445. a. C. 307. Q. Fabio II. P. Decio Coss.

XLI. Fabio ob egregie perdomitam Etruriam continuatur consulatus: Decius collega datur. 2 Valerius prætor quartum creatus. Consules partiti provincias. Etruria Decio, Samnium Fabio evenit. 3 Is profectus ad Nuceriam Alfaternam; tum pacem petentes, quod uti ea quum daretur,

XL. 16. *Argentariarum*] Nempe, officinarum. Vide Lib. XXVI. 27. & XI. 51. Delevimus ergo *argentariorum*, ex sententia Amplist. Viri *Lib. Caperi*.

noluissent, aspernatus, oppugnando ad deditionem subegit. 4 Cum Samnitibus acie dimicatum: haud magno certamine hostes victi; neque ejus pugnæ memoria tradita foret, ni Marsi eo primum prœlio cum Romanis bellassent. Secuti Marsorum defectionem Peligni, eandem fortunam habuerunt. 5 Decio quoque alteri consuli secunda belli fortuna erat. Tarquiniensem metu subegerat frumentum exercitui præbere, atque inducias in quadraginta annos petere: 6 Volsiniensium castella aliquot vi cepit: quædam ex iis diruit, ne receptaculo hostibus essent: circumferendoque passim bello, tantum terrorem sui fecit, ut nomen omne Etruscum fœdus ab Consule peteret. 7 Ac de eo quidem nihil impetratum: induciæ annuæ datæ, stipendium exercitui Romano ab hoste in eum annum pensum, & binæ tunicæ in militem exactæ: ea merces induciarum fuit. 8 Tranquillas res jam Etruscis turbavit repentina defectio Umbrorum; gentis integræ à cladibus belli, nisi quod transitum exercitus ager senserat: 9 ii concitata omni juventute sua, & magna parte Etruscorum ad rebellionem compulsa, tantum exercitum fecerant, ut relicto post se in Etruria Decio, ad oppugnandam inde Romam ituros, magnifice de se, ac contemptim de Romanis loquentes, jactarent. 10 Quod incœptum eorum, ubi ad Decium Consulem perlatum est, ad urbem ex Etruria magnis itineribus pergit: & in agro Pupiniensi ad famam intentus hostium consedit. 11 Nec Romæ spernebatur Umbrorum bellum: & ipsæ minæ metum fecerant, expertis à Gallica clade quam intutam urbem incolerent. 12 Itaque legati ad Fabium Consulem missi sunt: ut, si quid laxamenti à bello Samnitium esset, in Umbriam propere exercitum duceret. 13 Dicto paruit Consul, magnisque itineribus ad Mevaniam, ubi tum copiæ Umbrorum erant, perrexit. 14 Repens ad-

u. c. 445. a. C. 307.

Bene res gesta contra Samnites.

Contra Etruscos.

Induciæ annuæ Tuscis datæ.

Umbrorum defectio.

u. c. 445. a. C. 307. ventus consulis, quem procul Umbria in Samnio bello alio occupatum crediderant, ita exterruit Umbros, ut alii recedendum ad urbes munitas, quidam omittendum bellum censerent. 15 Plaga una (Materinam ipsi appellant) non continuit modo cæteros in armis, sed confestim ad certamen egit: castra vallantem Fabium adorti sunt. 16 Quos ubi effusos ruere in munimenta consul vidit, revocatos milites ab opere, prout loci natura tempusque patiebatur, ita instruit: cohortatusque prædicatione vera, qua in Tuscis, qua in Samnio partorum decorum, exiguam appendicem Etrusci belli conficere jubet: & vocis impiæ pœnas expetere, qua se urbem Romanam oppugnaturos, minati sint. 17 Hæc tanta sunt alacritate militum audita, ut clamor sua sponte ortus loquentem interpellaverit ducem: ante imperium deinde; concentu tubarum ac cornuum, cursu effuso in hostem feruntur. 18 Non tamquam in viros, aut armatos incurrunt, (mirabilia dictu!) signa primo eripi cœpta signiferis: deinde ipsi signiferi trahi ad consulem, armatique milites ex acie in aciem transferri: & sicubi est certamen, scutis magis quam gladiis geritur res. 19 Umbonibus incussaque ala sternuntur hostes: plus capitur hominum, quam cæditur: atque una vox ponere arma jubentium per totam fertur aciem. 20 Itaque inter ipsum certamen facta deditio est à primis auctoribus belli: postero insequentibusque diebus, & cæteri Umbrorum populi deduntur. Ocriculani sponsione in amicitiam accepti.

Adorti Romanos. *Victi.* *Dediti.*

XLII. Fabius alienæ sortis victor belli, in suam provinciam exercitum reduxit: itaque ei, ob res tam feliciter gestas, sicut priore anno populus continuaverat consulatum; 2 ita Senatus insequente anno, quo Ap. Claudius, L. Volumnius Consules fuerunt, prorogavit, maxime Appio adversante, imperium. 3 Appium censorem petisse consulatum,

u. c. 446. a. C. 306. Ap. Claudio, L. Volumnio Coss.

comitiaque ejus ab L. Furio tribuno plebis interpellata, donec se censura abdicavit, in quibusdam annalibus invenio. 4 Creatus consul, quum collegæ novum bellum, Salentini hostes decernerentur, Romæ mansit, ut urbanis artibus opes augeret, quando belli decus penes alios esset. 5 Volumnium provinciæ haud pœnituit: multa secunda prœlia fecit: aliquot urbes hostium vi cepit: prædæ erat largitor, & benignitatem per se gratam comitate adjuvabat, militemque iis artibus fecerat & periculi & laboris avidum. 6 Q. Fabius proconsul, ad urbem Allifas, cum Samnitium exercitu signis collatis confligit: minime ambigua res fuit. Fusi hostes, atque in castra compulsi; nec castra forent retenta, ni exiguum superfuisset diei: ante noctem tamen sunt circumsessa, & nocte custodita, ne quis elabi posset. 7 Postero die, vixdum luce certa, deditio fieri cœpta: & pacti, qui Samnitium forent, ut cum singulis vestimentis emitterentur. 8 Hi omnes sub jugum missi: sociis Samnitium nihil cautum: ad septem millia sub corona veniere: qui se civem Hernicum dixerat, seorsum in custodia habitus. 9 Eos omnes Fabius Romam ad senatum misit: & quum quæsitum esset, delectu, an voluntarii pro Samnitibus adversus Romanos bellassent; per Latinos populos custodiendi dantur. 10 jussique eam integram rem novi consules, P. Cornelius Arvina, Q. Marcius Tremulus (ii enim jam creati erant) ad senatum referre. 11 Id ægre passi Hernici; concilium populorum omnium habentibus Anagninis, in circo, quem Maritimum vocant, præter Alatrinatem, Ferentinatemque, & Verulanum, omnes Hernici nominis populo Romano bellum indixerunt.

u. c. 446. a. C. 306.

Salentini victi.

Samnites victi.

Dedunt se

u. c. 447. a. C. 305. P. Cornelio, Q. Marcio Coss.

Hernici deficiunt.

XLIII. In Samnio quoque, quia decesserat inde Fabius, novi motus exorti. Calatia & Sora, præsidiaque, quæ in iis Romana erant, expugnata: & in captivorum corpora militum fœde sævitum:

u. c. 447. a. C. 305. fragii latione data: concilia, connubiaque adempta: & Magistratibus, præterquam sacrorum curatione, interdictum. 25 Eodem anno ædes Salutis à C. Junio Bubulco censore locata est, quam consul bello Samnitium voverat: ab eodem collegaque ejus M. Valerio Maximo, viæ per agros publica impensa factæ. 26 Et cum Carthaginiensibus eodem anno fœdus tertio renovatum: legatisque eorum, qui ad id venerant, comiter munera missa.

Ædes Salutis.

Carthaginienses legati.

XLIV. Dictatorem idem annus habuit P. Cornelium Scipionem, cum magistro equitum P. Decio Mure: 2 ab iis, propter quæ creati erant, comitia consularia habita, quia neuter consulum potuerat bello abesse. Creati consules L. Postumius, Ti. Minucius. 3 Hos consules Piso Q. Fabio & P. Decio suggerit: biennio exempto, quo Claudium Volumniumque, & Cornelium cum Marcio consules factos tradidimus. 4 Memoriane fugerit in annalibus digerendis, an consulto binos consules falsos ratus transcenderit, incertum est. 5 Eodem anno in campum Stellatem agri Campani Samnitium incursiones factæ: itaque ambo consules in Samnium missi. 6 Quum diversas regiones, Tifernum Postumius, Bovianum Minucius petissent; Postumii prius ductu ad Tifernum pugnatum. 7 Alii haud dubie Samnites victos, ac viginti millia inde hominum capta tradunt: 8 alii Marte æquo discessum, & Postumium metum simulantem nocturno itinere clam in montes copias abduxisse: hostes secutos duo millia inde locis munitis & ipsos consedisse. 9 Consul, ut stativa tuta, copiosaque (& ita erant) petisse videretur; postquam & munimentis castra firmavit, & omni apparatu rerum utilium instruxit; 10 relicto firmo præsidio, de vigilia tertia, qua duci proxime potest, expeditas legiones ad collegam, & ipsum adversus alios sedentem, ducit. 11 Ibi auctore Postumio, Minucius cum hostibus signa confert; & quum anceps prœlium in multum diei processisset,

u. c. 448. a. C. 304. L. Postumio, Ti. Minucio Coss.

Coss. in Samnium eunt.

u. c. 448. a. C. 304. *Samnites vincunt.*

cessisset, tum Postumius integris legionibus defessam jam aciem hostium improviso invadit. 12 Itaque quum lassitudo ac vulnera fugam quoque præpedissent; occidione occisi hostes, signa unum & viginti capta: atque inde ad castra Postumii perrectum. 13 Ibi duo victores exercitus perculsum jam fama hostem adorti fundunt fugantque: signa militaria sex & viginti capta: & imperator Samnitium Statius Gellius, multique alii mortales, & castra utraque capta: & 14 Bovianum, ubi postero die cœptum oppugnari, brevi capitur: magnaque gloria rerum gestarum consules triumpharunt. 15 Minucium consulem cum vulnere gravi relatum in castra mortuum, quidam auctores sunt, & M. Fulvium in locum ejus consulem suffectum: & ab eo quum ad exercitum Minucii missus esset, Bovianum captum. 16 Eodem anno Sora, Arpinum, Censennia, recepta ab Samnitibus. Herculis magnum simulacrum in Capitolio positum, dedicatumque.

Oppida ab iis recepta.

u. c. 449. a. C. 303. *P. Sulpicio, P. Sempronio Coss.*

XLV. P. Sulpicio Saverrione, P. Sempronio Sopho consulibus, Samnites, seu finem, seu dilationem belli quærentes, legatos de pace Romam misere: quibus suppliciter agentibus responsum est, 2 *nisi sæpe bellum parantes pacem petissent Samnites, oratione ultro citroque habita, de pace transigi potuisse: nunc, quando verba vana ad id locorum fuerint, rebus standum esse.* 3 *P. Sempronium consulem cum exercitu brevi in Samnio fore: eum ad bellum, pacemne inclinent animi, falli non posse. Comperta omnia senatui relaturum: decedentem ex Samnio Consulem legati sequerentur.* 4 Eo anno quum pacatum Samnium exercitus Romanus benigne præbito commeatu peragrasset, fœdus antiquum Samnitibus redditum. 5 Ad Æquos inde veteres hostes, cæterum per multos annos sub specie infidæ pacis quietos, versa arma Romana: quod incolumi Hernico nomine missitaverant simul cum iis Samniti auxilia; 6 & post Hernicos subactos, universa pro-

Pacem petunt Samnites.

Fœdus iis redditur.

u. c. 449 a. C. 303. pe gens, sine dissimulatione consilii publici, ad hostes desciverat: & postquam icto Romæ cum Samnitibus fœdere, feciales venerant, res repetitum, 7 *tentationem*, aiebant, *esse*, *ut terrore incusso belli Romanos se fieri paterentur: quod quantopere optandum foret, Hernicos docuisse: quum quibus licuerit, suas leges Romanæ civitati prætoptaverint:* 8 *quibus legendi quid mallent, copia non fuerit, pro pœna necessariam civitatem fore.*

Bellum cum Æquis. Ob hæc vulgo in conciliis jactata, populus Romanus bellum fieri Æquis jussit: 9 consulesque ambo ad novum profecti bellum, quatuor millibus à castris hostium consederunt. 10 Æquorum exercitus (ut qui suo nomine permultos annos imbelles egissent) tumultuario similis, sine ducibus certis, sine imperio trepidare: 11 alii exeundum in aciem, alii castra tuenda censent: movet plerosque vastatio futura agrorum, ac deinceps cum levibus præsidiis urbium relictarum exscidia. 12 Itaque postquam inter multas sententias una, quæ omissa cura communium ad respectum suarum quemque rerum vertisset, audita, 13 ut prima vigilia diversi è castris ad deportanda omnia, tuendaque mœnibus in urbes abirent; cuncti eam sententiam ingenti assensu accepere. *Æqui castra deserunt.* 14 Palatis hostibus per agros, prima luce Romani signis prolatis in acie consistunt: & ubi nemo obvius ibat, pleno gradu ad castra hostium tendunt. 15 Cæterum, postquam ibi neque stationes pro portis, nec quemquam in vallo, nec fremitum consuetum castrorum animadverterunt; insolito silentio moti, metu insidiarum subsistunt: 16 transgressi deinde vallum, quum deserta omnia invenissent, pergunt hostem vestigiis sequi: sed vestigia in omnes æque ferentia partes, ut dilapsis passim, primo errorem faciebant; 17 post, per exploratores compertis hostium consiliis, ad singulas urbes circumferendo bello, unum & quadraginta oppida intra dies quinquaginta omnia oppugnando ceperunt; quorum

Oppida eorum capta.

pleraque diruta, atque incensa, nomenque Æquorum prope ad internecionem deletum. [18] De Æquis triumphatum, exemploque eorum clades fuit, ut Marrucini, Marsi, Peligni, Frentani, mitterent Romam oratores pacis petendæ, amicitiæque: iis populis fœdus petentibus datum. *u. c. 449. a. C. 303.*

XLVI. Eodem anno, C. Flavius Cn. filius scriba, patre libertino, humili fortuna ortus, cæterum callidus vir & facundus; ædilis curulis fuit. [2] Invenio in quibusdam annalibus, quum appareret ædilibus fierique se pro tribu ædilem videret, neque accipi nomen, quia scriptum faceret; 3 tabulam posuisse, & jurasse, se scriptum non facturum; quem aliquanto antea desiisse scriptum facere arguit Macer Licinius, tribunatu ante gesto, triumviratibusque; nocturno altero, altero coloniæ deducendæ. 4 Cæterum (id quod haud discrepat) contumacia adversus contemnentes humilitatem suam nobiles certavit; 5 civile jus repositum in penetralibus pontificum evulgavit, fastosque circa forum in albo proposuit, ut quando lege agi posset, sciretur: 6 ædem Concordiæ in area Vulcani summa invidia nobilium dedicavit; coactusque consensu populi Cornelius Barbarus Pontifex maximus verba præire, quum more majorum negaret, nisi consulem aut imperatorem posse templum dedicare. 7 Itaque ex auctoritate senatus latum ad populum est, ne quis templum, aramve injussu senatus, aut tribunorum plebei partis majoris dedicaret. 8 Haud memorabilem rem per se, nisi documentum sit adversus superbiam nobilium plebeiæ libertatis, referam. 9 Ad collegam ægrum, visendi caussa, Flavius quum venisset, consensuque nobilium adolescentium, qui ibi assidebant, assurrectum ei *C. Flavius Ædilis Curulis.*

XLVI. 2. *Cum appareret Ædilibus*] Adstaret Ædilibus, ut si suo Scribæ officio indigerent, paratus esset. Vide A. Gellium N. A. Lib. VI. c. 9.

Fierique se pro Tribu] Hoc est; se eligi Ædilem ab eo, qui suffragium pro Tribu prærogativa ferebat. Vide J. F. Gronovium.

u. c. 449. a. C. 303. non esset; curulem afferri sellam eo jussit, ac sede honoris sui anxios invidia inimicos spectavit. 10 Cæterum Flavium dixerat ædilem forensis factio, Ap. Claudii censura vires nacta, qui senatum primus libertinorum filiis lectis inquinaverat; 11 & posteaquam eam lectionem nemo ratam habuit, nec in curia adeptus erat, quas petierat opes urbanas; humilibus per omnes tribus divisis, forum & campum corrupit; 12 tantumque Flavii comitia indignitatis habuerunt, ut plerique nobilium annulos aureos & phaleras deponerent. 13 Ex eo tempore, in duas partes discessit civitas; aliud integer populus fautor & cultor bonorum, aliud forensis factio tenebat; donec Q. Fabius & P. Decius censores facti: 14 & Fabius simul concordiæ caussa, simul ne humillimorum in manu comitia essent, omnem forensem turbam excretam in quatuor tribus conjecit, urbanasque eas appellavit; 15 adeoque eam rem acceptam gratis animis ferunt, ut Maximi cognomen, quod tot victoriis non pepererat, hac ordinum temperatione pareret. Ab eodem institutum dicitur, ut equites Idibus Quintilibus transveherentur.

Urbanæ Tribus à Q. Fabio.

Transvectio equitum.

EPITOME LIBRI X.

Coloniæ deductæ sunt Sora ac Alba. Carseoli Marsi in deditionem accepti. Collegium augurum ampliatum est, ut essent novem, cum antea quaterni fuissent. Lex de provocatione ad populum, à Valerio consule tunc tertium lata est. Duæ tribus adjectæ sunt, Aniensis & Terentina. Samnitibus bellum indictum; & adversus eos sæpe prospere pugnatum. Quum adversus Etruscos, Umbros, Samnites, Gallos, P. Decio & Q. Fabio ducibus, pugnaretur, Romanusque exercitus in maximo esset discrimine, P. Decius, secutus exemplum patris, devovit se pro exercitu,

& morte sua victoriam ejus pugnæ populo Romano dedit. Papirius Cursor, Samnitium exercitum, qui jurejurando obstrictus, quo majore constantia virtutis pugnaret, in aciem descenderat, fudit. Census actus est; lustrum conditum; censa sunt civium capita ducenta sexaginta duo millia, & trecenta viginti duo.

I. LUcio Genucio, Ser. Cornelio Consulibus, ab externis ferme bellis otium fuit. Soram atque Albam coloniæ deductæ. Albam in Æquos sex millia colonorum scripta. 2 Sora agri Volsci fuerat; sed possederant Samnites; eo quatuor millia hominum missa. Eodem anno Arpinatibus Trebulanisque civitas data. 3 Frusinates tertia parte agri damnati, quod Hernicos ab eis sollicitatos compertum: capitaque conjurationis ejus quæstione ab consulibus ex Senatusconsulto habita, virgis cæsi ac securi percussi. 4 Tamen ne prorsus imbellem agerent annum, parva expeditio in Umbria facta est: quod nunciabatur ex spelunca quadam excursiones armatorum in agros fieri. 5 In eam speluncam penetratum cum signis est: & ex eo loco obscuro multa vulnera accepta, maximeque lapidum ictu, donec altero specus ejus ore (nam pervius erat) invento, utræque fauces congestis lignis accensæ: 6 ita intus fumo ac vapore ad duo millia armatorum, ruentia novissime in ipsas flammas, dum evadere tendunt, absumta. 7 M. Livio Dentre & Æmilio consulibus redintegratum Æquicum bellum. Coloniam ægre patientes velut arcem suis finibus impositam, summa vi expugnare adorti, ab ipsis colonis pelluntur. 8 Cæterum tantum Romæ terrorem fecere, quia vix credibile erat, tam affectis rebus solos per se Æquos ad bellum coortos, ut tumultus ejus caussa dictator diceretur C. Junius Bubulcus: 9 is cum M. Titinio magistro equitum profectus, primo congressu Æquos sube-

u. c. 450. a. C. 302. L. Genucio, Ser. Cornelio. Coss. Coloniæ ductæ.

Frusinates mulctati.

Latrones in caverna oppressi.

u. c. 451. a. C. 301. M. Livio & M. Æmilio Coss.

C. Junius Dictator.

A. C. 451. A. C. 301. Æquos subigit.
git, ac die octavo triumphans in urbem quum rediisset, ædem Salutis, quam Consul voverat, censor locaverat, dictator dedicavit.*

Thuria à Græcis capta, & mox recepta. II. Eodem anno classis Græcorum, Cleonymo duce Lacedæmonio, ad Italiæ littora appulsa; Thurias urbem in Salentinis cepit. 2 Adversus hunc hostem Consul Æmilius missus, prœlio uno fugatum compulit in naves. Thuriæ redditæ veteri cultori: Salentinoque agro pax parta. 3 Junium Bubulcum dictatorem missum in Salentinos, in quibusdam annalibus invenio: & Cleonymum prius, quam confligendum esset cum Romanis, Italia excessisse; 4 circumvectus inde Brundusii promontorium, medioque sinu Hadriatico ventis latus, quum læva importuosa Italiæ littora, dextra Illyrii, Liburnique & Istri, gentes feræ, & magna ex parte latrociniis maritimis infames, terrerent, penitus ad littora Venetorum pervenit: 5 ibi expositis paucis qui loca explorarent, quum audisset, tenue prætentum littus esse, quod transgressis, stagna ab tergo sint irrigua æstibus maritimis; agros haud procul proximos campestres cerni, ulteriora colles: 6 inde esse ostium fluminis præalti, quo circumagi naves in stationem tutam vidisse: (Meduacus amnis erat) eo invectam classem subire flumine adverso jussit. 7 Gravissimas navium non pertulit alveus fluminis; in leviora navigia transgressa multitudo armatorum, ad frequentes agros tribus maritimis Patavinorum vicis, colentibus eam oram, pervenit. 8 Ibi egressi levi præsidio navibus relicto, vicos expugnant, inflammant tecta, hominum pecudumque prædas agunt; & dulcedine prædandi longius usque à navibus procedunt. 9 Hæc ubi Patavium sunt nunciata (semper autem eos in armis accolæ Galli habebant) in duas partes juventutem dividunt; altera in regionem, qua effusa populatio nunciabatur: altera, ne cui prædonum obvia fieret, altero itinere ad stationem navium (millia an-

Cleonymus Lacon.

Patavinos agros diripit.

tem quindecim ab oppido aberat) ducta. 10 In naves parvas, custodibus interemptis, impetus factus: territique nautæ coguntur naves in alteram ripam amnis transjicere: & in terra prosperum æque in palatos prædatores, prœlium fuerat: refugientibusque ad stationem Græcis, Veneti obsistunt. 11 Ita in medio circumventi hostes, cæsique, pars capti, classem indicant, regemque Cleonymum tria millia abesse. 12 Inde captivis proximo vico in custodiam datis, pars fluviatiles naves ad superanda vada stagnorum apte planis alveis fabricatas, pars captiva navigia armatis complent: profectique ad classem, immobiles naves, & loca ignota plus quam hostem timentes, circumvadunt: 13 fugientesque in altum acrius quam repugnantes, usque ad ostium amnis persecuti, captis quibusdam incensisque navibus hostium, quas trepidatio in vada intulerat, victores revertuntur. 14 Cleonymus vix quinta parte navium incolumi, nulla regione maris Hadriatici prospere adita, discessit: rostra navium, spoliaque Laconum in æde Junonis veteri fixa, multi supersunt qui viderunt. 15 Patavii monimentum navalis pugnæ eo die, quo pugnatum est, quotannis solenni certamine navium in flumine oppidi medio exercetur.

u. c. 451. a. C. 301.

Cæditur à Patavinis.

III. Eodem anno Romæ cum Vestinis, petentibus amicitiam, ictum est fœdus. Multiplex deinde exortus terror. 2 Etruriam rebellare ab Aretinorum seditionibus motu orto nunciabatur: ubi Cilnium genus præpotens, divitiarum invidia pelli armis cœptum; simul Marsos agrum vi tueri; in quem colonia Carseoli deducta erat, quatuor millibus hominum scriptis. 3 Itaque propter eos tumultus, dictus M. Valerius Maximus dictator, magistrum equitum sibi legit M. Æmilium Paullum; 4 id magis credo, quam Q. Fabium ea ætate atque eis ho-

Motus in Etruria.

M. Valerius Dictator.

III. 2. *Cilnium Genus*] Vide quæ hac de gente collegit *J. H. Meibomius* in *C. Cilnii Mæcenatis vita*, Cap. III.

U. C. 451. A. C. 301. Æquos subigit.

git, ac die octavo triumphans in urbem quum rediisset, ædem Salutis, quam Consul voverat, censor locaverat, dictator dedicavit.*

Thuriæ à Græcis captæ, & mox receptæ.

II. Eodem anno classis Græcorum, Cleonymo duce Lacedæmonio, ad Italiæ littora appulsa; Thurias urbem in Salentinis cepit. 2 Adversus hunc hostem Consul Æmilius missus, prœlio uno fugatum compulit in naves. Thuriæ redditæ veteri cultori: Salentinoque agro pax parta. 3 Junium Bubulcum dictatorem missum in Salentinos, in quibusdam annalibus invenio: & Cleonymum prius, quam confligendum esset cum Romanis, Italia excessisse; 4 circumvectus inde Brundusii promontorium, medioque sinu Hadriatico ventis latus, quum læva importuosa Italiæ littora, dextra Illyrii, Liburnique & Istri, gentes feræ, & magna ex parte latrociniis maritimis infames, terrerent, penitus ad littora Venetorum pervenit: 5 ibi expositis paucis qui loca explorarent, quum audisset, tenue prætentum littus esse, quod transgressis, stagna ab tergo sint irrigua æstibus maritimis; agros haud procul proximos campestres cerni, ulteriora colles: 6 inde esse ostium fluminis præalti, quo circumagi naves in stationem tutam vidisse: (Meduacus amnis erat) eo invectam classem subire flumine adverso jussit. 7 Gravissimas navium non pertulit alveus fluminis; in leviora navigia transgressa multitudo armatorum, ad frequentes agros tribus maritimis Patavinorum vicis, colentibus eam oram, pervenit. 8 Ibi egressi levi præsidio navibus relicto, vicos expugnant, inflammant tecta, hominum pecudumque prædas agunt; & dulcedine prædandi longius usque à navibus procedunt. 9 Hæc ubi Patavium sunt nunciata (semper autem eos in armis accolæ Galli habebant) in duas partes juventutem dividunt: altera in regionem, qua effusa populatio nunciabatur: altera, ne cui prædonum obvia fieret, altero itinere ad stationem navium (millia au-

Cleonymus Lacon.

Patavinos agros diripit.

tem quindecim ab oppido aberat) ducta. 10 In naves parvas, custodibus interemptis, impetus factus: territique nautæ coguntur naves in alteram ripam amnis transjicere: & in terra prosperum æque in palatos prædatores, prœlium fuerat: refugientibusque ad stationem Græcis, Veneti obsistunt. 11 Ita in medio circumventi hostes, cæsique, pars capti, classem indicant, regemque Cleonymum tria millia abesse. 12 Inde captivis proximo vico in custodiam datis, pars fluviatiles naves ad superanda vada stagnorum apte planis alveis fabricatas, pars captiva navigia armatis complent: profectique ad classem, immobiles naves, & loca ignota plus quam hostem timentes, circumvadunt: 13 fugientesque in altum acrius quam repugnantes, usque ad ostium amnis persecuti, captis quibusdam incensisque navibus hostium, quas trepidatio in vada intulerat, victores revertuntur. 14 Cleonymus vix quinta parte navium incolumi, nulla regione maris Hadriatici prospere adita, discessit: rostra navium, spoliaque Laconum in æde Junonis veteri fixa, multi supersunt qui viderunt. 15 Patavii monimentum navalis pugnæ eo die, quo pugnatum est, quotannis solenni certamine navium in flumine oppidi medio exercetur.

u. c. 451. a. C. 301.

Caditur à Patavinis.

III. Eodem anno Romæ cum Vestinis, petentibus amicitiam, ictum est fœdus. Multiplex deinde exortus terror. 2 Etruriam rebellare ab Aretinorum seditionibus motu orto nunciabatur: ubi Cilnium genus præpotens, divitiarum invidia pelli armis cœptum; simul Marsos agrum vi tueri; in quem colonia Carseoli deducta erat, quatuor millibus hominum scriptis. 3 Itaque propter eos tumultus, dictus M. Valerius Maximus dictator, magistrum equitum sibi legit M. Æmilium Paullum; 4 id magis credo, quam Q. Fabium ea ætate atque eis ho-

Motus in Etruria.

M. Valerius Dictator.

III. 2. *Cilnium Genus*] Vide quæ hac de gente collegit J. H. *Meibomius* in C. Cilnii Mæcenatis vita, Cap. III.

u. c. 451. a. C. 301.

noribus Valerio subjectum; cæterum ex Maximi cognomine ortum errorem haud abnuerim. 5 Profectus dictator cum exercitu, prœlio uno Marsos fundit; compulsis deinde in urbes munitas, Milioniam, Plestinam, Fresiliam, intra dies paucos cepit, & parte agri mulctatis Marsis, fœdus restituit. 6 Tum in Etruscos versum bellum, & quum dictator auspiciorum repetendorum caussa profectus Romam esset, magister equitum pabulatum egressus, ex insidiis circumvenitur: 7 signisque aliquot amissis, fœda militum cæde ac fuga in castra est compulsus; qui terror non eo tantum à Fabio abhorret, quod si qua alia arte cognomen suum æquavit, tum maxime bellicis laudibus: 8 sed etiam, quod memor Papirianæ sævitiæ, numquam, ut dictatoris injussu dimicaret, adduci potuisset.

Vincit & mulctat Marsos.

Etruscum bellum.

Male rem gerit Mag. Equitum.

IV. Nunciata ea clades Romam, majorem quam res erat, terrorem excivit; nam ut exercitu deleto, ita justitium indictum: 2 custodiæ in portis, vigiliæ vicatim exactæ; arma, tela in muros congesta. 3 Omnibus junioribus sacramento adactis, dictator ad exercitum missus, omnia spe tranquilliora & composita magistri equitum cura, castra in tutiorem locum redacta; 4 cohortes, quæ signa amiserant, extra vallum sine tentoriis destitutas, invenit: exercitum avidum pugnæ, quo maturius ignominia aboleretur. 5 Itaque confestim castra inde in agrum Rusellanum promovit. Eo & hostes secuti; & quamquam ex bene gesta re summam & in aperto certamine virium spem habebant; tamen insidiis quoque, quas feliciter experti erant, hostem tentant. 6 Tecta semiruta vici per vastationem agrorum deusti haud procul castris Romanorum aberant; ibi abditis armatis, pecus in conspectu præsidii Romani, cui præerat Cn. Fulvius legatus, propulsum; 7 ad quam illecebram quum moveretur nemo ab Romana statione; pastorum unus progressus sub ipsas munitiones, inclamat alios cun-

Etruscorum insidiæ.

ſtanter ab ruinis vici pecus propellentes, quid cessarent, quum per media castra Romana tuto agere possent? 9 Hæc cum legato Cærites quidam interpretarentur, & per omnes manipulos militum ingens esset indignatio, nec tamen injussu movere se auderent; jubet peritos linguæ attendere animum pastorum sermo agresti an urbano propior esset. 10 Quum referrent sonum linguæ, & corporum habitum, & nitorem, cultiora quam pastoralia esse, *ite igitur, dicite*, inquit, *detegant nequicquam conditas insidias: omnia scire Romanum: nec magis jam dolo capi, quam armis vinci posse.* 11 Hæc ubi audita sunt, & ad eos qui consederant in insidiis perlata, consurrectum repente ex latebris est, & in patentem ad conspectum undique campum prolata signa. 12 Visa legato major acies, quam quæ ab suo præsidio sustineri posset; itaque propere ad dictatorem auxilia accitum mittit, interea ipse impetus hostium sustinet.

u. c. 451. a. C. 301.

Retecta.

V. Nuncio allato, dictator signa ferri ac sequi armatos jubet; sed celeriora prope omnia imperio erant. 2 Rapta extemplo signa, armaque, & vix ab impetu & cursu tenebantur; cum ira ab accepta nuper clade stimulabat, tum concitatior accidens clamor ab increscente certamine. 3 Urgent itaque alii alios, hortanturque signiferos, ut ocius eant; quo magis festinantes videt dictator, eo impensius retentat agmen, ac sensim incedere jubet. 4 Etrusci contra, principio exciti pugnæ, omnibus copiis aderant: & super alios alii nunciant dictatori, omnes legiones Etruscorum capessisse pugnam: nec jam ab suis resisti posse; & ipse cernit ex superiore loco, in quanto discrimine præsidium esset. 5 Cæterum satis fretus esse etiam nunc tolerando certamini legatum, nec se procul abesse periculi vindicem, quam maxime vult fatigari hostem, ut integris adoriatur viribus fessos. 6 Quamquam lente procedunt, jam tamen ad impetum capiendum

a. c. 451. a. C. 301. equiti utique modicum erat spatium; prima incedebant signa legionum, ne quid occultum aut repentinum hostis timeret: sed reliquerat intervalla inter ordines peditum, qua satis laxo spatio equi permitti possent. 7 Pariter sustulit clamorem acies: & emissus eques libero cursu in hostem invehitur, incompositisque adversus equestrem procellam subitum pavorem offundit. 8 Itaque ut prope serum auxilium jam penè circumventis: ita universa requies data est; integri accepere pugnam: nec ea ipsa longa aut anceps fuit. 9 Fusi hostes castra repetunt, inferentibusque jam signa Romanis cedunt, & in ultimam castrorum partem conglobantur. 10 Hærent fugientes in angustiis portarum: pars magna aggerem, vallumque conscendunt; si aut ex superiore loco tueri se, aut superare aliqua & evadere possent. 11 Forte quodam loco male densatus agger pondere superadstantium in fossam procubuit: atque ea quum Deos pandere viam fugæ conclamassent, plures inermes quam armati evadunt. 12 Hoc prœlio fractæ iterum Etruscorum vires: & pacto annuo stipendio, & duûm mensium frumento, permissum ab dictatore, ut de pace legatos mitterent Romam. 13 Pax negata; induciæ biennii datæ; dictator triumphans in urbem rediit. Habeo auctores, sine ullo memorabili prœlio pacatam ab dictatore Etruriam esse; seditionibus tantum Aretinorum compositis, & Cilnio genere cum plebe in gratiam reducto. 14 Consul ex dictatura factus M. Valerius; non petentem, atque adeo etiam absentem, creatum credidere quidam: & per interregem ea comitia facta; id unum non ambigitur, consulatum cum Appuleio Pansa gessisse.

Funduntur Etrusci.

Induciæ biennii iis dantur.

a. c. 452. a. C. 300. M. Valerio, App. Pansa Coss.

VI. M. Valerio & Q. Appuleio consulibus satis pacatæ foris res fuere. 2 Etruscum adversæ belli res, & induciæ quietum tenebant: Samnitem, multorum annorum cladibus domitum, haud dum fœderis novi pœnitebat. 3 Romæ, quorum plebem

quietam & exoneratam deducta in colonias multitudo præstabat; tamen ne undique tranquillæ res essent, certamen injectum inter primores civitatis, patricios plebeiosque, ab tribunis plebis Q. & Cn. Ogulniis; 4 qui undique criminandorum Patrum apud plebem occasionibus quæsitis, postquam alia frustra tentata erant, eam actionem susceperunt, qua non infimam plebem accenderent, sed ipsa capita plebis, consulares triumphalesque plebeios: 5 quorum honoribus nihil, præter sacerdotia, quæ nondum promiscua erant, deesset. 6 Rogationem ergo promulgarunt, ut, quum quatuor augures, quatuor pontifices ea tempestate essent, placeretque augeri sacerdotum numerum; quatuor pontifices, quinque augures, de plebe omnes adlegerentur. 7 Quemadmodum ad quatuor augurum numerum, nisi morte duorum id redigi collegium potuerit, non invenio: quum inter augures constet, imparem numerum debere esse, ut tres antiquæ tribus, Ramnes, Titienses, Luceres, suum quæque augurem habeant: 8 aut si pluribus sit opus, pari inter se numero sacerdotes multiplicent: sicut multiplicati sunt, quum ad quatuor quinque adjecti novem numerum, ut terni in singulas essent, expleverunt. 9 Cæterum, quia de plebe adlegebantur, juxta eam rem ægre passi Patres, quam quum consulatum vulgari viderent. 10 Simulabant ad Deos id magis, quam ad se pertinere: ipsos visuros, ne sacra sua polluantur; id se optare tantum, ne qua in rempublicam clades veniat. 11 Minus autem tetendere, assueti jam tali genere certaminum vinci; & cernebant adversarios non id, quod olim vix speraverint, affectantes magnos honores, sed omnia jam, in quorum spem dubiam erat certatum, tamen adeptos; multiplices consulatus, censurasque & triumphos.

a. u. c. 452. a. C. 300.

Certamen inter Patricios & Plebeios, de Sacerdotiis.

Augurum & Pontificum numerus.

VII. Certatum tamen suadenda, dissuadendaque lege inter Ap. Claudium maxime ferunt, & in-

u. c. 452. a. C. 300. ter Publium Decium Murem; 2 qui cum eadem ferme de jure Patrum ac plebis, quæ pro lege Licinia quondam contraque eam dicta erant, cum plebeiis consulatus rogabatur, disseruissent; 3 retulisse dicitur Decius parentis sui speciem, qualem eum multi, qui in concione erant, viderant, incinctum Gabino cultu, super telum stantem, quo se habitu pro populo ac legionibus devovisset; 4 *tum Publium Decium Cos. purum, piumque Deis immortalibus visum, æque ac si T. Manlius collega ejus devoveretur;* 5 *eundem P. Decium, qui sacra publica populi Romani faceret, legi rite non potuisse? id esse periculum, ne suas preces minus audirent Dii, quam Ap. Claudii, castius eum sacra privata facere, & religiosius Deos colere, quam se?* 6 *quem pœnitere votorum, quæ pro republica nuncupaverint tot consules plebeii, tot dictatores, aut ad exercitus euntes, aut inter ipsa bella?* 7 *Numerarentur duces eorum annorum, quibus plebeiorum ductu & auspicio res geri cœpta sunt. Numerarentur triumphi: jam ne nobilitatis quidem sua plebeios pœnitere;* 8 *pro certo habere, si quod repens bellum oriatur, non plus spei fore senatui, populoque Romano in patriciis, quam in plebeiis ducibus.* 9 *Quod quum ita se habeat, cui Deorum hominumve indignum videri potest,* inquit, *eos viros, quos vos sellis curulibus, toga prætexta, tunica palmata, & toga picta, & corona triumphali, laureaque honoraritis, quorum domos spoliis hostium affixis insignes inter alias feceritis, pontificalia atque auguralia insignia adjicere?* 10 *qui Jovis Optimi Maximi ornatu decoratus, curru aurato per urbem vectus in Capitolium ascenderit, si conspiciatur cum capide ac lituo, capite velato victimam cadat, auguriumve ex arce capiat?* 11 *Cujus imaginis titulo consulatus, censuraque, & triumphus, æquo animo legetur; si auguratum, aut pontificatum adjeceritis, non sustinebunt legentium oculi?* 12 *Equidem (pace dixerim Deûm) eos nos jam populi Romani beneficio esse,*

Decii oratio pro Sacerdotibus Plebeiis.

spero, qui sacerdotiis non minus reddamus dignatione nostra honoris, quam acceperamus; & Deorum magis, quam nostra caussa expetamus, ut quos privatim colimus, publice colamus. u. c. 452. a. C. 300.

VIII. *Quid autem ego sic adhuc egi, tamquam integra sit caussa patriciorum de sacerdotiis, & non jam in possessione unius amplissimi simus sacerdotii?* 2 *Decemviros sacris faciundis, carminum Sibyllæ ac fatorum populi hujus interpretes, antistites eosdem Apollinaris sacri, cærimoniarumque aliarum plebeios videmus;* 3 *nec tum patriciis ulla injuria facta est, quum duumviris sacris faciundis adjectus est propter plebeios numerus: & nunc tribunus, vir fortis ac strenuus, quinque augurum loca, quatuor pontificum adjecit;* 4 *in qua plebeii nominentur, non ut vos, Appi, vestro loco pellant: sed ut adjuvent vos homines plebeii divinis quoque rebus procurandis, sicut in ceteris humanis pro parte virili adjuvant.* 5 *Noli erubescere, Appi, collegam in sacerdotio habere, quem in censura, quem in consulatu collegam habere potuisti: cujus tam dictatoris magister equitum, quam magistri equitum dictator esse potes.* 6 *Sabinum advenam principem nobilitatis vestræ, seu Attum Clausum, seu Ap. Claudium mavultis, illi antiqui patricii in suum numerum acceperunt.* 7 *Ne fastidieris nos in sacerdotum numerum accipere; multa nobiscum decora afferimus; imo omnia eadem, quæ vos superbos fecerunt.* 8 *L. Sextius primus de plebe consul est factus, Caius Licinius Stolo primus magister equitum, C. Marcius Rutilus primus & dictator & censor, Q. Publilius Philo primus prætor.* 9 *Semper ista audita sunt eadem, penes vos auspicia esse, vos solos gentem habere, vos solos justum imperium & auspicium domi militiæque.* 10 *Æque adhuc prosperum plebeium ac patricium fuit, porroque erit. En umquam fando audistis, patricios primo esse factos, non de cœlo demissos, sed qui patrem ciere possent: id est, nihil ultra quam ingenuos?* 11 *Consulem jam patrem ciere*

u. c. 452. a. C. 300.

ter Publium Decium Murem; 2 qui cum eadem ferme de jure Patrum ac plebis, quæ pro lege Licinia quondam contraque eam dicta erant, cum plebeiis consulatus rogabatur, disseruissent; 3 retulisse dicitur Decius parentis sui speciem, qualem eum multi, qui in concione erant, viderant, incinctum Gabino cultu, super telum stantem, quo se habitu pro populo ac legionibus devovisset; 4 *tum Publium Decium Cos. purum, piumque Deis immortalibus visum, æque ac si T. Manlius collega ejus devoveretur;* 5 *eundem P. Decium, qui sacra publica populi Romani faceret, legi rite non potuisse? id esse periculum, ne suas preces minus audirent Dii, quam Ap. Claudii, castius eum sacra privata facere, & religiosius Deos colere, quam se?* 6 *quem pœnitere votorum, quæ pro republica nuncupaverint tot consules plebeii, tot dictatores, aut ad exercitus euntes, aut inter ipsa bella?* 7 *Numerarentur duces eorum annorum, quibus plebeiorum ductu & auspicio res geri cœpta sunt. Numerarentur triumphi: jam ne nobilitatis quidem suæ plebeios pœnitere;* 8 *pro certo habere, si quod repens bellum oriatur, non plus spei fore senatui, populoque Romano in patriciis, quam in plebeiis ducibus.* 9 *Quod quum ita se habeat, cui Deorum hominumve indignum videri potest*, inquit, *eos viros, quos vos sellis curulibus, toga prætexta, tunica palmata, & toga picta, & corona triumphali, laureaque honoraritis, quorum domos spoliis hostium affixis insignes inter alias feceritis, pontificalia atque auguralia insignia adjicere?* 10 *qui Jovis Optimi Maximi ornatu decoratus, curru aurato per urbem vectus in Capitolium ascenderit, si conspiciatur cum capide ac lituo, capite velato victimam cadat, auguriumve ex arce capiat?* 11 *Cujus imaginis titulo consulatus, censuraque, & triumphus, æquo animo legetur; si auguratum, aut pontificatum adjeceritis, non sustinebunt legentium oculi?* 12 *Equidem (pace dixerim Deûm) eos nos jam populi Romani beneficio esse,*

Decii oratio pro Sacerdotibus Plebeiis.

spero, qui sacerdotiis non minus reddamus dignatione nostra honoris, quam acceperamus; & Deorum magis, quam nostra caussa expetamus, ut quos privatim colimus, publice colamus. u. c. 452. a. C. 300.

VIII. *Quid autem ego sic adhuc egi, tamquam integra sit caussa patriciorum de sacerdotiis, & non jam in possessione unius amplissimi simus sacerdotii?* 2 *Decemviros sacris faciundis, carminum Sibyllæ ac fatorum populi hujus interpretes, antistites eosdem Apollinaris sacri, cærimoniarumque aliarum plebeios videmus;* 3 *nec tum patriciis ulla injuria facta est, quum duumviris sacris faciundis adjectus est propter plebeios numerus: & nunc tribunus, vir fortis ac strenuus, quinque augurum loca, quatuor pontificum adjecit;* 4 *in qua plebeii nominentur, non ut vos, Appi, vestro loco pellant: sed ut adjuvent vos homines plebeii divinis quoque rebus procurandis, sicut in ceteris humanis pro parte virili adjuvant.* 5 *Noli erubescere, Appi, collegam in sacerdotio habere, quem in censura, quem in consulatu collegam habere potuisti: cujus tam dictatoris magister equitum, quam magistri equitum dictator esse potes.* 6 *Sabinum advenam principem nobilitatis vestræ, seu Attum Clausum, seu Ap. Claudium mavultis, illi antiqui patricii in suum numerum acceperunt.* 7 *Ne fastidieris nos in sacerdotum numerum accipere; multa nobiscum decora afferimus; imo omnia eadem, quæ vos superbos fecerunt.* 8 *L. Sextius primus de plebe consul est factus, Caius Licinius Stolo primus magister equitum, C. Marcius Rutilus primus & dictator & censor, Q. Publilius Philo primus prætor.* 9 *Semper ista audita sunt eadem, penes vos auspicia esse, vos solos gentem habere, vos solos justum imperium & auspicium domi militiaque.* 10 *Æque adhuc prosperum plebeium ac patricium fuit, porroque erit. En umquam fando audistis, patricios primo esse factos, non de cœlo demissos, sed qui patrem ciere possent: id est, nihil ultra quam ingenuos?* 11 *Consulem jam patrem ciere*

u. c. 452. a. C. 300. *possum, avumque jam poterit filius meus. Nihil est aliud in re, Quirites, nisi ut omnia negata adipiscamur, certamen tantum patricii petunt, nec curant, quem eventum certaminum habeant.* 11 *Ego hanc legem, quod bonum, faustum, felixque sit vobis ac reipublicæ, uti rogas, jubendam censeo.*

IX. Vocare tribus extemplò populus jubebat, apparebatque accipi legem: ille tamen dies est intercessione sublatus; postero diè deterritis tribunis, ingenti consensu accepta est. 2 Pontifices creantur, suasor legis P. Decius Mus, P. Sempronius Sophus, C. Marcius Rutilus, M. Livius Denter. Quinque augures item de plebe, C. Genucius, P. Ælius Pætus, M. Minucius Fessus, C. Marcius, T. Publilius. 3 Ita octo pontificum, novem augurum numerus factus. Eodem anno M. Valerius consul de provocatione legem tulit, diligentius sanctam; tertio ea tum post reges exactos lata est, semper à familia eadem. 4 Caussam renovandæ sæpius haud aliam fuisse reor, quam quod plus paucorum opes, quam libertas plebis, poterant. Porcia tamen lex sola pro tergo civium lata videtur: quod gravi pœna, si quis verberasset necassetve civem Romanum, sanxit. 5 Valeria lex, quum eum, qui provocasset, virgis cædi, securique necari vetuisset, si quis adversus ea fecisset, nihil ultra, quam improbe factum, adjecit. 6 Id (qui tum pudor hominum erat) visum, credo, vinculum satis validum legis; nunc vix serio ita minetur quisquam. 7 Bellum ab eodem consule haudquaquam memorabile adversus rebellantes Æquos, quum præter animos feroces nihil ex antiqua fortuna haberent, gestum est. 8 Alter consul Appuleius in Umbria Nequinum oppidum circumsedit; locus erat arduus, atque in parte una præceps, ubi nunc

Pontifices plebeii.

Lex de provocatione.

Porcia lex.

Valeria.

Nequinum frustra obsessum.

VIII. 10. *Qui patrem ciere possent*] Syllabæ *cius*, *sunt*, ut recte Vossius, productio vocis *patricius*, ut in *ædilicius*, *tribunicius*, *novicius* &c. Sed Romani analogiæ Linguæ suæ non ita periti erant, ut ex Varronianis Etymologiis liquet.

Narnia sita est; nec vi, nec munimento capi poterat. 9 Itaque eam infectam rem M. Fulvius Pætinus, T. Manlius Torquatus novi consules acceperunt. 10 In eum annum quum Q. Fabium consulem non petentem omnes dicerent centuriæ, ipsum auctorem fuisse Macer Licinius ac Tubero tradunt, differendi sibi consulatus in bellicosiorem annum: 11 eo anno majori se usui reipubl. fore, urbano gesto magistratu; ita nec dissimulantem quid mallet, nec petentem tamen, ædilem curulem cum L. Papirio Cursore factum. 12 Id ne pro certo ponerem, vetustior annalium auctor Piso effecit; qui eo anno ædiles curules fuisse tradit C. Domitium, Cn. F. Calvinum, & Sp. Carvilium, Q. F. Maximum. 13 Id credo cognomen errorem in ædilibus fecisse: secutamque fabulam mistam ex ædiliciis & consularibus comitiis, convenientem errori. 14 Et lustrum eo anno conditum à P. Sempronio Sopho, & P. Sulpicio Saverrione censoribus: tribusque additæ duæ, Aniensis ac Tarentina.

u. c. 453. a. C. 299. M. Fulvio, T. Manlio Coss.

Q. Fabius Ædilis Curulis.

Lustrum conditum.

X. Hæc Romæ gesta. Cæterum ad Nequinum oppidum quum segni obsidione tempus tereretur, duo ex oppidanis, quorum erant ædificia juncta muro, specu facto ad stationes Romanas itinere occulto perveniunt: 2 inde ad consulem deducti, præsidium armatum se intra mœnia & muros accepturos confirmant. 3 Nec aspernanda res visa, neque incaute credenda; cum altero eorum (nam alter obses retentus) duo exploratores per cuniculum missi: 4 per quos satis comperta re, trecenti armati transfuga duce in urbem ingressi, nocte portam, quæ proxima erat, cepere; qua refracta, consul exercitusque Romanus sine certamine urbem invasere. 5 Ita Nequinum in ditionem populi Romani venit. Colonia eo adversus Umbros missa, à flumine Narnia appellata: exercitus cum magna præda Romam reductus. 6 Eodem anno ab Etruscis adversus inducias paratum bellum; sed

Nequinum proditum.

Colonia eò missa Narnia.

u. c. 453. a. C. 299. Etrusci bellum Romanis moliuntur.

eos alia molientes Gallorum ingens exercitus fines ingressus, paulisper à proposito avertit. 7 Pecunia deinde, qua multum poterant, freti, socios ex hostibus facere Gallos conantur, ut eo adjuncto exercitu cum Romanis bellarent. 8. De societate haud abnuunt barbari: de mercede agitur; qua pacta, acceptaque, quum parata cætera ad bellum essent, sequique Etruscus juberet, inficias eunt, mercedem se belli Romanis inferendi pactos; 9 quicquid acceperint, accepisse ne agrum Etruscum vastarent, armisque lacesserent cultores. 10 Militaturos tamen se, si utique Etrusci velint, sed nulla alia mercede, quam ut in partem agri accipiantur, tandemque aliqua sede certa consistant. 11 Multa de eo concilia populorum Etruriæ habita: nec perfici quicquam potuit, non tam, quia imminui agrum, quam quia accolas sibi quisque adjungere tam efferatæ gentis homines horrebat. 12 Ita dimissi Galli, pecuniam ingentem sine labore ac periculo partam retulerunt. Romæ terrorem præbuit fama Gallici tumultus ad bellum Etruscum adjecti: eo minus cunctanter fœdus ictum cum Picenti populo est.

T. Manlii Cos. mors.

XI. T. Manlio consuli Etruria procincia sorte evenit, qui vix dum ingressus hostium fines, quum exerceretur inter equites, ab rapido cursu circumagendo equo effusus, extemplo prope exspiravit. 2 Tertius ab eo casu dies finis vitæ consuli fuit. Quo velut omine belli accepto, Deos pro se commisisse bellum memorantes Etrusci, sustulere animos. 3 Romæ tum desiderio viri, tum incommoditate temporis, tristis nuncius fuit: ut patres ab jubendo dictatore, consulis subrogandi comitia, ex sententia principum habita, deterruerint. 4 M. Valerium consulem omnes sententiæ centuriæque dixere, quem senatus dictatorem dici jussurus fue-

M. Valerius suffectus.

XI. 3. *Ut patres*] Delet *Gronovius* τὸ *ut*, & legit, *deterruerunt*. Videtur majus aliquod mendum latere.

rat: tum extemplo in Etruriam ad legiones proficisci jussit. 5 Adventus ejus compressit Etruscos, adeo ut nemo extra munimenta egredi auderet, timorque ipsorum obsidioni similis esset; 6 neque illos novus consul vastandis agris, urendisque tectis, quum passim non villæ solum, sed frequentes quoque vici incendiis fumarent, elicere ad certamen potuit. 7 Quum hoc segnius bellum opinione esset, alterius belli, quod multis invicem cladibus haud immerito terribile erat, fama Picentium novorum sociorum indicio exorta est: Samnites arma & rebellionem spectare, seque ab iis sollicitatos esse. 8 Picentibus gratiæ actæ, & magna pars curæ Patribus ab Etruria in Samnites versa est. 9 Caritas etiam annonæ sollicitam civitatem habuit: ventumque ad inopiæ ultimum foret, ut scripsere quibus ædilem fuisse eo anno Fabium Maximum placet; ni ejus viri cura, qualis in bellicis rebus multis tempestatibus fuerat, talis domi tum in annonæ dispensatione, præparando ac convehendo frumento, fuisset. 10 Eo anno (nec traditur caussa) interregnum initum; interreges fuere Appius Claudius, dein P. Sulpicius. Is comitia consularia habuit; creavit L. Cornelium Scipionem, Cn. Fulvium consules. 11 Principio hujus anni oratores Lucanorum ad novos consules venerunt, questum, *quia conditionibus pellicere se nequiverint ad societatem armorum, Samnites infesto exercitu ingressos fines suos vastare, belloque ad bellum cogere.* 12 *Lucano populo satis superque erratum quondam: nunc ita obstinatos animos esse, ut omnia ferre ac pati tolerabilius ducant, quam ut unquam postea nomen Romanum violent.* 13 *Orare Patres, ut & Lucanos in fidem accipiant, & vim atque injuriam ab se Samnitium arceant. Se, quamquam bello cum Samnitibus suscepto, necessaria jam facta adversus Romanos fides sit, tamen obsides dare paratos esse.*

XII. Brevis consultatio senatus fuit; ad unum

u. c. 453. a. C. 299.

Samnites rebellant.

u. c. 454. a. C. 298. L. Cornelio Cn. Fulvio. Coss.

u. c. 454. a. C. 298. omnes jungendum fœdus cum Lucanis, resque repetendas ab Samnitibus, censent. 2 Benigne responsum Lucanis: ictumque fœdus. Feciales missi, qui Samnitem decedere agro sociorum, ac deducere exercitum finibus Lucanis juberent, quibus obviam missi ab Samnitibus qui denunciarent, *Si quod adissent in Samnio concilium, haud inviolatos abituros*. 3 Hæc postquam audita sunt Romæ; bellum Samnitibus & Patres censuerunt, & populus jussit. Consules inter se provincias partiti sunt. Scipioni Etruria, Fulvio Samnites obvenerunt: diversique ad suum quisque bellum proficiscuntur. 4 Scipioni segne bellum & simile prioris anni militiæ exspectanti, hostes ad Volaterras instructo agmine occurrerunt. 5 Pugnatum majore parte diei, magna utrimque cæde: nox incertis qua data victoria esset, intervenit: lux insequens, victorem victumque ostendit. Nam Etrusci silentio noctis castra reliquerunt. 6 Romanus egressus in aciem, ubi profectione hostium concessam victoriam videt, progressus ad castra, vacuis cum plurima præda (nam & stativa trepide deserta fuerant) potitur; 7 inde in Faliscum agrum copiis reductis, quum impedimenta Faleriis cum modico præsidio reliquisset, expedito agmine ad depopulandos hostium fines incedit. 8 Omnia ferro ignique vastantur, prædæ undique actæ: nec solum modo vastum hosti relictum, sed castellis etiam vicisque illatus ignis: urbibus oppugnandis temperatum, in quas timor Etruscos compulerat. 9 Cn. Fulvii consulis clara pugna in Samnio ad Bovianum haudquaquam ambiguæ victoriæ fuit. Bovianum inde aggressus, nec ita multo post Aufidenam vi cepit.

Fœdus cum Lucanis.

Bellum cum Samnitibus.

Pugna cum Etruscis.

Vastatur Etruria.

Samnites victi.

Carseoli Colonia.

XIII Eodem anno Carseolos colonia in agrum Æquicolarum deducta. Fulvius consul de Samnitibus triumphavit; 2 quum comitia consularia instarent, fama exorta, Etruscos Samnitesque ingentes conscribere exercitus: 3 palam omnibus conciliis

vexari principes Etruscorum, quod non Gallos quacumque conditione traxerint ad bellum: increpari magistratus Samnitium, quod exercitum adversus Lucanum hostem comparatum objecerint Romanis. 4 Itaque suis sociorumque viribus consurgere hostes ad bellum, & haudquaquam pari defungendum esse certamine. 5 Hic terror, quum illustres viri consulatum peterent, omnes in Q. Fabium Maximum, primo, non petentem, deinde ut inclinata studia vidit, etiam recusantem, convertit. *6 Quid se jam senem ac perfunctum laboribus laborumque præmiis, sollicitarent? Nec corporis, nec animi vigorem remanere eundem: & fortunam ipsam vereri, ne cui Deorum nimia jam in se, & constantior, quam velint humanæ res, videatur.* 7 *Et se gloriæ seniorum succrevisse; & ad suam gloriam consurgentes alios lætum adspicere; nec honores magnos fortissimis viris Romæ, nec honoribus deesse fortes viros.* 8 Acuebat hac moderatione tam justa studia, quæ verecundia legum restinguenda ratus, legem recitari jussit, qua intra decem annos eundem consulem refici non liceret. 9 Vix præ strepitu audita lex est: tribunique plebis, nihil id impedimenti futurum aiebant: se ad populum laturos, uti legibus solveretur. 10 Et ille quidem in recusando perstabat: quid ergo attineret leges ferri rogitans, quibus per eosdem qui tulissent, fraus fieret? Jam regi leges, non regere. 11 Populus nihilominus suffragia inibat: & ut quæque intro vocata erat centuria, consulem haud dubie Fabium dicebat. 12 Tum demum consensu civitatis victus, *Dii approbent*, inquit, *quod agitis, acturique estis, Quirites. Ceterum quoniam in me, quod vos vultis*,

u. c. 454. a. C. 298.

Q. Fabius invitus Consul creatus.

Lex de Cos. intra 10. an. non reficiendo.

XIII. 8. *Intra decem annos*] Vide Lib. VII. 42. 2. Consul postremum fuerat Fabius anno U. C. Catoniano CCCCXLV. Itaque ex *Livii* calculo, decimus hic agebatur annus, ex quo Fabius Consulatu abierat. Ergo videtur plenum decennium elabi debuisse, antequàm in comitiis consularibus cujuspiam ratio haberi posset.

U. c. 455. a. C. 297. Q. Fabio IV. P. Decio III. Coss.

facturi estis, in collega sit meæ apud vos gratiæ locus. 13 *P. Decium expertum mihi concordi collegio virum, dignum vobis, dignum parente suo, quæso, mecum consulem faciatis.* Justa suffragatio visa, omnes quæ supererant centuriæ, Q. Fabium, P. Decium consules dixere. 14 Eo anno plerisque dies dicta ab ædilibus; quia plus quam quod lege finitum erat, agri possiderent; nec quisquam ferme est purgatus: vinculumque ingens immodicæ cupiditatis injectum est.

XIV. Consules novi, Q. Fabius Maximus quartum, & P. Decius Mus tertium, quum inter se agitarent, ut alter Samnites hostes, alter Etruscos deligeret; 2 quantæque in hanc aut in illam provinciam copiæ satis, & uter ad utrum bellum dux idoneus magis esset; 3 ab Sutrio, & Nepete, & Faleriis legati, auctores, concilia Etruriæ populorum de petenda pace haberi, totam belli molem in Samnium averterunt. 4 Profecti consules quo expeditiores commeatus essent, & incertior hostis, qua venturum bellum foret; Fabius per Soranum, Decius per Sidicinum agrum in Samnium legiones ducunt. 5 Ubi in hostium fines ventum est, uterque populabundus effuso agmine incedit: explorant tamen latius, quam populantur. 6 Igitur non fefellere ad Tifernum hostes in occulta valle instructi, quam ingressos Romanos superiore ex loco adoriri parabant. 7 Fabius impedimentis in locum tutum remotis, præsidioque modico imposito, præmonitis militibus adesse certamen, quadrato agmine ad prædictaş hostium latebras succedit 8 Samnites desperato improviso tumultu, quando in apertum semel discrimen evasura esset res, & ipsi acie justa maluerunt concurrere; itaque & in æquum descendunt, ac fortunæ se, majore animo quam spe, committunt. 9 Cæterum, sive quia ex omnium Samnitium populis, quodcunque roboris fuerat, contraxerant, seu

Samnitibus bellum inferunt.

Prælium atrox cum Samnitibus.

quia discrimen summæ rerum augebat animos, aliquantum aperta quoque pugna præbuerunt terroris. 10 Fabius, ubi nulla ex parte hostem loco moveri videt, M. Fulvium & M. Valerium, tribunos militum, cum quibus ad primam aciem procurrerat, ire ad equites jubet: 11 & adhortari, ut si quando umquam equestri ope adjutam rempublicam meminerint, illo die annitantur, ut ordinis ejus gloriam invictam præstent. 12 Peditum certamine immobilem hostem restare: omnem reliquam spem in impetu esse equitum: & ipsos nominatim juvenes pari comitate utrumque, nunc laudibus, nunc promissis onerat. 13 Cæterum quando ne ea quoque tentata vis proficeret, consilio grassandum, si nihil vires juvarent, ratus; 14 Scipionem legatum, hastatos primæ legionis subtrahere ex acie, & ad montes proximos, quam posset occultissime, circumducere jubet: inde adscensu abdito à conspectu erigere in montes agmen, aversoque hosti ab tergo repente se ostendere. 15 Equites, ducibus tribunis; haud multo plus hostibus quam suis, ex improviso ante signa evecti, præbuerunt tumultus. 16 Adversus incitatas turmas stetit immota Samnitium acies, nec parte ulla pelli aut perrumpi potuit. Et postquam irritum inceptum erat, recepti post signa prœlio excesserunt. 17 Crevit ex eo hostium animus, nec sustinere frons prima tam longum certamen, increscentemque fiducia sui vim potuisset, ni secunda acies jussu consulis in primum successisset. 18 Ibi integræ vires sistunt invehentem se jam Samnitem: & tempore improvisa ex montibus signa, clamorque sublatus, non vero tantum metu terruere Samnitium animos. 19 Nam & Fabius, Decium colle-

u. c. 455.
a. C. 297.

XIV. 17. *In primum*] Nempe locum. Vide *J. F. Gronovium*.

XIV. 18. *Non vero tantum metu*] Legerim, *non vero tantum motos metu*; hoc est, non usque adeò territos fuisse admoto terrore vero legionum & equitum, quàm vano novi exercitus. Vide *Artem Criticam* P. III. S. I. c. V. 2.

a. c. 455. A. C. 297. gam appropinquare exclamavit, & pro se quisque miles, adesse alterum consulem, adesse legiones, gaudio alacres fremunt; 20 errorque utilis Romanis oblatus, fugæ formidinisque Samnites implevit, maxime territos, ne ab altero exercitu integro intactoque fessi opprimerentur: 21 & quia passim in fugam dissipati sunt, minor cædes, quam pro tanta victoria fuit: tria millia & quadringenti cæsi: capti ad trecentos ferme & triginta: signa militaria capta tria & viginti.

Apuli à Decio cæsi.

XV. Samnitibus Apuli se ante prœlium conjunxissent, ni P. Decius consul iis ad Maleventum castra objecisset, extractos deinde ad certamen fudisset. 2 Ibi quoque plus fugæ fuit, quam cædis: duo millia Apulorum cæsa: spretoque eo hoste Decius in Samnitium legiones duxit. 2 Ibi duo consulares exercitus diversis vagati partibus, omnia spatio quinque mensium evastarunt. 3 Quadraginta & quinque loca in Samnio fuere, in quibus Decii castra fuerunt: alterius consulis sex & octoginta. 4 Nec valli tantum, ac fossarum vestigia relicta, sed multo illis insigniora monimenta vastitatis circa, regionumque depopulatarum.

Cimetra capta.

5 Fabius etiam urbem Cimetram cepit: ibi capta armatorum duo millia quadringenti: cæsi ferme pugnantes ad quadringentos triginta. 6 Inde comitiorum caussa Romam profectus, maturavit eam rem agere; quum primo vocatæ Q. Fabium consulem dicerent omnes centuriæ, Ap. Claudius consularis candidatus, vir acer & ambitiosus, 7 non sui magis honoris caussa, quam ut patricii recuperarent duo consularia loca, cum suis, tum totius nobilitatis viribus incubuit, ut se cum Q. Fabio consulem dicerent. 8 Fabius primo, de se eadem fere quæ priore anno dicendo, abnuere: circumstare sellam omnis nobilitas, orare ut ex cœno plebeio consulatum extraheret, majestatemque pristinam tum honori, tum patriciis gentibus

Q. Fabius Consulatum recusat.

redderet. 9 Fabius silentio facto media oratione studia hominum sedavit: facturum enim se fuisse dixit, ut duorum patriciorum nomina reciperet, si alium quam se consulem fieri videret: 10 *nunc se sui rationem comitiis, quum contra leges futurum sit, pessimo exemplo non habiturum.* 11 Ita Lucius Volumnius de plebe cum Ap. Claudio consul est factus; priore item consulatu inter se comparati. Nobilitas objectare Fabio, fugisse eum Appium Claudium collegam, eloquentia, civilibusque artibus haud dubie præstantem.

u. c. 455. a. C. 297.

u. c. 456. a. C. 296. L. Volumnio, II. App. Claudio II. Coss.

XVI. Comitiis perfectis, veteres consules jussi bellum in Samnio gerere; prorogato in sex menses imperio. 2 Itaque insequenti quoque anno L. Volumnio & Ap. Claudio consulibus, P. Decius, qui consul in Samnio relictus à collega fuerat; proconsul idem populari non destitit agros, donec Samnitium exercitum nusquam se prœlio committentem, postremo expulit finibus. 3 Etruriam pulsi petierunt: & quod legationibus nequicquam sæpe tentaverant, id se tanto agmine armatorum, mistis terrore precibus, acturos efficacius rati, postulaverunt principum Etruriæ concilium. 4 Quo coacto, per quot annos pro libertate dimicent cum Romanis, exponunt: *omnia expertos esse, si suismet ipsorum viribus tolerare tantam molem belli possent:* 5 *tentasse etiam haud magni momenti finitimarum gentium auxilia: petisse pacem à populo Romano, quum bellum tolerare non possent: rebellasse, quod pax servientibus gravior, quam liberis bellum esset.* 6 *Unam sibi spem reliquam in Etruscis restare. Scire gentem Italiæ opulentissimam armis, viris, pecunia, esse: habere accolas Gallos inter ferrum & arma natos, feroces cum suopte ingenio, tum adversus Romanum populum: quem captum à se auroque redemptum haud vana jactantes memorent.* 7 *Nihil abesse, si sit animus Etruscis, qui Porsennæ quondam, majoribusque eorum fuerit; quin Romanos om-*

Proconsulare imp. veteribus Coss. datum.

Samnites armati Etruriam intrant.

Auxilium petunt ab Etruscis.

u. c. 456. a. C. 296. *ni agro cis Tiberim pulsos dimicare pro salute sua, non de intolerando Italiæ regno cogant,* [8] *Samnitem illis exercitum paratum, instructum armis, stipendio, venisse: confestim secuturos, vel si ad ipsam Romanam urbem oppugnandam ducant.*

XVII. Hæc eos in Etruria jactantes, molientesque, bellum domi Romanum urebat: nam P. Decius ubi comperit per exploratores profectum Samnitium exercitum, advocato concilio: [2] *Quid per agros,* inquit, *vagamur, vicatim circumferentes bellum? quin urbes & mœnia aggredimur? nullus jam exercitus Samnio præsidet: cessere finibus, ac sibimetipsi exsilium conscivere.* [3] Approbantibus cunctis, ad Murgantiam validam urbem oppugnandam ducit: tantusque ardor militum fuit, & caritate ducis, & spe majoris quam ex agrestibus populationibus prædæ, ut uno die vi atque armis urbem caperent. [4] Ibi duo millia Samnitium & centum pugnantes circumventi, captique: & alia præda ingens capta est: quæ ne impedimentis gravibus agmen oneraret, convocari milites Decius jubet: [5] *Haccine,* inquit, *victoria sola, aut hac præda contenti estis futuri? Vultis vos pro virtute spes gerere? omnes Samnitium urbes fortunaque in urbibus relicta, vestra sunt; quando legiones eorum tot prœliis fusas, postremo finibus expulistis.* [6] *Vendite ista, & illicite lucro mercatorem, ut sequatur agmen: ego subinde suggeram quæ vendatis. Ad Romuleam urbem hinc eamus, ubi vos labor haud magnus, præda major manet.* [7] Divendita prædâ, ultro adhortantes imperatorem, ad Romuleam pergunt. Ibi quoque sine opere, sine tormentis, simul admota sunt signa, nulla vi deterriti à muris, qua cuique proximum fuit, scalis raptim admotis in mœnia evasere: [8] captum oppidum ac direptum est, ad duo millia & trecenti occisi; & sex millia hominum capta: & miles ingenti præda potitus; [9] quam vendere, sicut priorem, coactus;

Murgantia à Decio capta.

Romulea capta.

Ferentinum

Ferentinum inde; quanquam nihil quietis dabatur, tamen summa alacritate ductus. 10 Cæterum ibi plus laboris ac periculi fuit: & defensa summa vi mœnia sunt, & locus erat munimento, naturaque tutus: sed evicit omnia assuetus prædæ miles: ad tria millia hostium circa muros cæsa: præda militis fuit. 11 Hujus oppugnatarum urbium decoris pars major in quibusdam annalibus ad Maximum trahitur. Murgantiam ab Decio, à Fabio Ferentinum, Romuleamque oppugnatas tradunt: sunt qui novorum consulum hanc gloriam faciant. 12 Quidam non amborum, sed alterius, L. Volumnii: ei Samnium provinciam evenisse.

u. c. 456. a. C. 296. Ferentinum captum.

XVIII. Dum ea in Samnio, cujuscunque ductu auspicioque, gererentur; Romanis in Etruria iterum bellum ingens multis ex gentibus concitur; cujus auctor Gellius Egnatius ex Samnitibus erat. 2 Tusci fere omnes consciverant bellum: traxerat contagio proximos Umbriæ populos: & Gallica auxilia mercede sollicitabantur; omnis ea multitudo ad castra Samnitium conveniebat. 3 Qui tumultus repens postquam Romam perlatus est, quum jam L. Volumnius consul cum legionibus secunda ac tertia, sociorumque millibus quindecim profectus in Samnium esset, Ap. Claudium primo quoque tempore in Etruriam ire placuit. 4 Duæ Romanæ legiones secutæ, prima & quarta, & sociorum duodecim millia: castra haud procul ab hoste posita. 5 Cæterum magis eo profectum est quod mature ventum erat, ut quosdam spectantes jam arma Etruriæ populos, metus Romani nominis comprimeret, quam quod ductu consulis quicquam ibi satis scite, aut fortunate gestum sit. 6 Multa prœlia locis & temporibus iniquis commissa: spesque in dies graviorem hostem faciebat: & jam prope erat, ut nec duci milites, nec militibus dux satis fideret. 7 Litteras ad collegam arcessendum ex Samnio missas in trinis annalibus

Bellum Etruscum.

Res ab Appio male gesta.

A. C. 456. a. C. 296. invenio: piget tamen incertum ponere, quum ex ipsa inter consules populi Romani jam iterum eodem honore fungentes discrepatio fuerit: Appio abnuente missas, Volumnio affirmante Appii se litteris accitum. 8 Jam Volumnius in Samnio tria castellla ceperat, in quibus ad tria millia hostium cæsa erant, dimidium fere ejus captum: & Lucanorum seditiones, à plebeiis & egentibus ducibus ortas, summa optimatium voluntate per Q. Fabium proconsulem, missum eo cum veteri exercitu, compresserat, Decio depopulandos hostium agros relinquit. 9 Ipse cum suis copiis in Etruriam ad collegam pergit: quem advenientem læti omnes accepere. 10 Appium ex conscientia sua credo animum habuisse haud immerito iratum, si nihil scripserat: illiberali, & ingrato animo, si eguerat ope, dissimulantem. 11 Vix enim salute mutua reddita, quum obviam egressus esset: *Satin' salva*, inquit, *Luci Volumni? ut sese in Samnio res habent? Quæ te caussa ut provincia tua excederes, induxit?* 12 Volumnius in Samnio res prosperas esse ait: litteris ejus accitum venisse: quæ si falsæ fuerint, nec usus sui sit in Etruria, extemplo conversis signis abiturum. 13 *Tu vero abeas*, inquit, *neque te quisquam moratur: etenim minime consentaneum est, quum bello tuo forsitan vix sufficias, hic te ad opem ferendam aliis gloriari venisse.* 14 *Bene Hercules verteret*, dicere Volumnius: *malle frustra operam insumptam, quam quicquam incidisse, cur non satis esset Etruriæ unus consularis exercitus.*

Bene à Volumnio.

Volumnius it ad Appium.

Dissensio Coss.

XIX. Digredientes jam consules legati tribunique ex Appiano exercitu circumsistunt: pars imperatorem suum orare, ne collegæ auxilium, quod acciendum ultro fuerit, sua sponte oblatum sperneretur: 2 plures abeunti Volumnio obsistere atque obtestari, *ne pravo cum collega certamine rempub. prodat: si qua clades incidisset, desertori magis quam deserto noxiæ fore.* 3 *Eo rem adductam, ut*

omnis rei bene aut secus gestæ in Etruria decus dedecusque ad L. Volumnium sit delegatum: neminem quæsiturum qua verba Appii, sed qua fortuna exercitus fuerit. 4 *Dimitti ab Appio eum, sed à republ. & ab exercitu retineri, experiretur modo voluntatem militum.* 5 Hæc monendo, obtestandoque, prope resistitantes consules in concionem pertraxerunt: ibi orationes longiores habitæ in eandem ferme sententiam, in quam inter paucos certatum verbis fuerat. 6 Et quum Volumnius caussa superior, ne infacundus quidem adversus eximiam eloquentiam collegæ visus esset; 7 cavillansque Appius *sibi acceptum referre* diceret *debere, quod ex muto atque elingui, facundum etiam consulem haberent: priore consulatu primis utique mensibus hiscere eum nequisse, nunc jam populares orationes serere.* 8 *Quam mallem*, inquit Volumnius, *tu à me strenue facere, quam ego abs te scite loqui didicissem. Postremo conditionem ferre, qua decretura sit, non orator (neque enim id desiderare rempublicam) sed imperator uter sit melior.* 9 *Etruriam & Samnium provincias esse: utram mallet, eligeret: suo exercitu se vel in Etruria, vel in Samnio remgesturum.* 10 Tum militum clamor ortus, ut simul ambo bellum Etruscum susciperent: quo animadverso consensu Volumnius, 11 *Quoniam in collega voluntate interpretanda*, inquit, *erravi; non committam ut quid vos velitis, obscurum sit manere, an abire me velitis, clamore significate.* 12 Tum vero tantus est clamor exortus, ut hostes è castris exciret: armis arreptis in aciem descendunt: & Volumnius signa canere, ac vexilla efferri è castris jussit. 13 Appium addubitasse ferunt, cernentem, seu pugnante, seu quieto se, fore collegæ victoriam: deinde veritum, ne suæ quoque legiones Volumnium sequerentur, & ipsum flagitantibus suis signum dedisse. 14 Ab neutra parte satis commode instructi fuerunt: nam & Samnitium dux Gellius Egnatius pabulatum cum

u. c. 456. a. C. 296.

Pugna cum Samnitibus & Tuscis.

A. r. 456. a. C. 296. invenio: piget tamen incertum ponere, quum ex ipsa inter consules populi Romani jam iterum eodem honore fungentes discrepatio fuerit: Appio abnuente missas, Volumnio affirmante Appii se litteris accitum. 8 Jam Volumnius in Samnio tria castellla ceperat, in quibus ad tria millia hostium cæsa erant, dimidium fere ejus captum: & Lucanorum seditiones, à plebeiis & egentibus ducibus ortas, summa optimatium voluntate per Q. Fabium proconsulem, missum eo cum veteri exercitu, compresserat, Decio depopulandos hostium agros relinquit. 9 Ipse cum suis copiis in Etruriam ad collegam pergit: quem advenientem læti omnes accepere. 10 Appium ex conscientia sua credo animum habuisse haud immerito iratum, si nihil scripserat: illiberali, & ingrato animo, si eguerat ope, dissimulantem. 11 Vix enim salute mutua reddita, quum obviam egressus esset: *Satin' salve*, inquit, *Luci Volumni? ut sese in Samnio res habent? Quæ te caussa ut provincia tua excederes, induxit?* 12 Volumnius in Samnio res prosperas esse ait: litteris ejus accitum venisse: quæ si falsæ fuerint, nec usus sui sit in Etruria, extemplo conversis signis abiturum. 13 *Tu vero abeas*, inquit, *neque te quisquam moratur: etenim minime consentaneum est, quum bello tuo forsitan vix sufficias, hic te ad opem ferendam aliis gloriari venisse.* 14 *Bene Hercules verteret*, dicere Volumnius: *malle frustra operam insumptam, quam quicquam incidisse, cur non satis esset Etruriæ unus consularis exercitus.*

Bene à Volumnio.

Volumnius it ad Appium.

Dissensio Coss.

XIX. Digredientes jam consules legati tribunique ex Appiano exercitu circumsistunt: pars imperatorem suum orare, ne collegæ auxilium, quod acciendum ultro fuerit, sua sponte oblatum sperneretur: 2 plures abeunti Volumnio obsistere atque obtestari, *ne pravo cum collega certamine rempub. prodat: si qua clades incidisset, desertori magis quam deserto noxiæ fore.* 3 *Eo rem adductam, ut*

omnis rei bene aut secus gestæ in Etruria decus dedecusque ad L. Volumnium sit delegatum: neminem quæsiturum quæ verba Appii, sed quæ fortuna exercitus fuerit. u. c. 456. a. C. 296. 4 *Dimitti ab Appio eum, sed à republ. & ab exercitu retineri, experiretur modo voluntatem militum.* 5 Hæc monendo, obtestandoque, prope restitantes consules in concionem pertraxerunt: ibi orationes longiores habitæ in eandem ferme sententiam, in quam inter paucos certatum verbis fuerat. 6 Et quum Volumnius caussa superior, ne infacundus quidem adversus eximiam eloquentiam collegæ visus esset; 7 cavillansque Appius *sibi acceptum referre* diceret *debere, quod ex muto atque elingui, facundum etiam consulem haberent: priore consulatu primis utique mensibus hiscere eum nequisse, nunc jam populares orationes serere.* 8 *Quam mallem,* inquit Volumnius, *tu à me strenue facere, quam ego abs te scite loqui didicissem. Postremo conditionem ferre, quæ decretura sit, non orator (neque enim id desiderare rempublicam) sed imperator uter sit melior.* 9 *Etruriam & Samnium provincias esse: utram mallet, eligeret: suo exercitu se vel in Etruria, vel in Samnio remgesturum.* 10 Tum militum clamor ortus, ut simul ambo bellum Etruscum susciperent: quo animadverso consensu Volumnius, 11 *Quoniam in collegæ voluntate interpretanda*, inquit, *erravi; non committam ut quid vos velitis, obscurum sit manere, an abire me velitis, clamore significate.* 12 Tum vero tantus est clamor exortus, ut hostes è castris exciret: armis arreptis in aciem descendunt: & Volumnius signa canere, ac vexilla efferri è castris jussit. 13 Appium addubitasse ferunt, cernentem, seu pugnante, seu quieto se, fore collegæ victoriam: deinde veritum, ne suæ quoque legiones Volumnium sequerentur, & ipsum flagitantibus suis signum dedisse. 14 Ab neutra parte satis commode instructi fuerunt: nam & Samnitium dux Gellius Egnatius pabulatum cum *Pugna cum Samnitibus & Tuscis.*

u. c. 458. a. C. 296. cohortibus paucis ierat: suoque impetu magis milites quam cujusquam ductu aut imperio pugnam capessebant: 15 & Romani exercitus nec pariter ambo ducti, nec satis temporis ad instruendum fuit. 16 Prius concurrit Volumnius, quam Appius ad hostem perveniret: itaque fronte inæquali concursum est: & velut sorte quadam mutante assuetos inter se hostes, Etrusci Volumnio, Samnites parumper cunctati, quia dux aberat, Appio occurrere. 17 Dicitur Appius in medio pugnæ discrimine, ita ut inter prima signa manibus ad cœlum sublatis conspiceretur, ita precatus esse, *Bellona, si hodie nobis victoriam duis, ast ego templum tibi voveo.* 18 Hæc precatus, velut instigante Dea, & ipse collegæ & exercitus virtutem adæquavit. Duces imperatoria opera exsequuntur; & milites, ne ab altera parte prius victoria incipiat, annituntur. 19 Ergo fundunt fugantque hostes, majorem molem haud facile sustinentes, quam cum qua manus conferere assueti fuerant: urgendo cedentes, insequendoque effusos compulere ad castra. 20 Ibi, interventu Gellii, cohortiumque Sabellarum, paulisper recruduit pugna: iis quoque mox fusis, jam à victoribus castra oppugnabantur: 21 & quum volumnius ipse portæ signa inferret, Appius Bellonam victricem identidem celebrans, accenderet militum animos, per vallum, per fossas irruperunt. 22 Castra capta, direptaque, præda ingens parta, & militi concessa est; septem millia ac trecenti hostium occisi, duo millia & centum viginti capti.

Vincuntur.

XX. Dum ambo consules omnisque Romana vis in Etruscum bellum magis inclinat, in Samnio novi exercitus exorti ad depopulandos imperii Romani fines, per Vescinos in Campaniam, Falernumque agrum transcendunt, ingentesque prædas faciunt. 2 Volumnium magnis itineribus in Samnium redeuntem (jam enim Fabio, Decioque

Volumnius in Samnium redit.

prorogati imperii finis aderat) fama de Samnitium exercitu populationibusque Campani agri, ad tuendos socios convertit. 3 Ut in Calenum agrum venit, & ipse cernit recentia cladis vestigia, & Caleni narrant tantum jam prædæ hostes trahere, ut vix explicari agmen possit: 4 itaque jam propalam duces loqui, extemplo eundum in Samnium esse, ut relicta ibi præda in expeditionem redeant, nec tam oneratum agmen dimicationi committant. 5 Ea quanquam similia veris erant, certius tamen exploranda ratus, dimittit equites, qui vagos prædatores in agros palantes excipiant: 6 ex quibus inquirendo, cognoscit, ad Vulturnum flumen sedere hostem, inde tertia vigilia moturum iter in Samnium esse. 7 His satis exploratis profectus, tanto intervallo ab hostibus consedit, ut nec adventus suus propinquitate nimia nosci posset, & egredientem è castris hostem opprimeret. 8 Aliquanto ante lucem ad castra accessit: gnarosque Oscæ linguæ, exploratum quid agatur, mittit. Intermisti hostibus (quod facile erat in nocturna trepidatione) cognoscunt infrequentia armatis signa egressa, prædam prædæque custodes exire; ignobile agmen, & sua quemque molientem, nullo inter alios consensu, nec satis certo imperio. 9 Tempus aggrediendi aptissimum visum est: & jam lux appetebat; itaque signa canere jussit: agmenque hostium aggreditur. 10 Samnites, præda impediti, infrequentes armati, pars addere gradum, ac præ se agere prædam; pars stare; incerti utrum progredi, an regredi in castra tutius foret, inter cunctationem opprimuntur; & Romani jam transcenderant vallum, cædesque ac tumultus erat in castris. 11 Samnitium agmen præterquam hostili tumultu, captivorum etiam repentina defectione turbatum erat: qui partim ipsi soluti vinctos solvebant: 12 partim arma in sarcinis deligata rapiebant, tumultumque prœlio ipso terribiliorem in-

u. c. 456. a. C. 296.

Opprimit Samnites prædatores Campaniæ.

U. C. 456. A. C. 296. termiſti agmini præbebant. 13 Memorandum deinde edidere facinus : nam Staium Minacium ducem, adeuntem ordines hortantemque, invadunt; diſſipatis inde equitibus, qui cum eo aderant, ipſum circumſiſtunt : inſidentemque equo, captum, ad conſulem Romanum rapiunt. 14 Revocata eo tumultu prima ſigna Samnitium : prœliumque jam profligatum integratum eſt, nec diutius ſuſtineri potuit. 15 Cæſa ad ſex millia hominum : duo millia & quingenti capti : in eis tribuni militum quatuor : ſigna militaria triginta : & quod lætiſſimum victoribus fuit, captivorum recepta ſeptem millia & quadringenti; præda ingens ſociorum : accitique edicto domini ad res ſuas noſcendas, recipiendaſque. 16 Præſtituta die, quarum rerum non exſtitit dominus, militi conceſſæ : coactique vendere prædam, ne alibi quam in armis animum haberent.

XXI. Magnum ea populatio Campani agri tumultum Romæ præbuerat; 2 & per eos forte dies ex Etruria allatum erat, poſt deductum inde Volumnianum exercitum, Etruriam concitam in arma, & Gellium Egnatium Samnitium ducem, & Umbros ad defectionem vocari, & Gallos pretio ingenti ſollicitari. 3 His nunciis ſenatus conterritus, juſtitium indici, delectum omnis generis hominum haberi juſſit; 4 nec ingenui modo aut juniores ſacramento adacti, ſed ſeniorum etiam cohortes factæ, libertinique centuriati; & defendendæ urbis conſilia agitabantur; ſummæque rerum prætor P. Sempronius præerat. 5 Cæterum parte curæ exonerarunt ſenatum Lucii Volumnii conſulis litteræ, quibus cæſos fuſoſque populatores Campaniæ cognitum eſt. 6 Itaque & ſupplicationes ob rem bene geſtam conſulis nomine decernunt; juſtitium remittitur, quod fuerat dies decem & octo, ſupplicatioque perlæta fuit. 7 Tum de præſidio regionis, depopulatæ ab Samnitibus, agitari cœptum. Itaque placuit, ut duæ coloniæ circa Veſcinum &

Falernum agrum deducerentur: 8 una ad ostium Liris fluvii, quæ Minturnæ appellata; altera in saltu Vescino, Falernum contingente agrum: ubi Sinope dicitur Græca urbs fuisse; Sinuessa deinde ab colonis Romanis appellata. 9 Tribunis plebis negotium datum est, ut plebeiscito juberetur P. Sempronius prætor triumviros in ea loca colonis deducendis creare; 10 nec qui nomina darent, facile inveniebantur, quia in stationem se prope perpetuam infestæ regionis, non in agros mitti rebantur. 11 Avertit ab eis curis senatum Etruriæ ingravescens bellum; & crebræ litteræ Appii, monentis, ne regionis ejus motum negligerent: 12 *quatuor gentes conferre arma, Etruscos, Samnites, Umbros, Gallos; jam castra bifariam facta esse, quia unus locus capere tantam multitudinem non possit.* 13 Ob hæc, (& jam appetebat tempus comitiorum) L. Volumnius consul Romam revocatus: qui prius quam ad suffragium centurias vocaret, in concionem advocato populo, multa de magnitudine belli Etrusci disseruit: 14 *jam tum, quum ipse ibi cum collega rem pariter gesserit, fuisse tantum bellum, ut nec duce uno, nec exercitu geri potuerit: accessisse postea dici Umbros, & ingentem exercitum Gallorum.* 15 *Adversus quatuor populos duos consules illo die deligi meminissent; se, nisi consideret eum consensu populi Romani consulem declaratum iri, qui haud dubie tum primus omnium ductor habeatur, dictatorem fuisse extemplo dicturum.*

u. c. 456. a.C. 296. Minturnæ & Sinuessa coloniæ.

Etruscū bellum instaurant.

Comitia consularia.

XXII. Nemini dubium erat, quin Q. Fabius omnium consensu destinaretur, eumque & prærogativæ, & primo vocatæ omnes centuriæ consulem cum L. Volumnio dicebant. 2 Fabii oratio fuit, qualis biennio ante: deinde, ut vincebatur consensu, versa postremo ad collegam P. Decium poscendum; 3 *id senectuti suæ adminiculum fore: censura, duobusque consularibus simul gestis expertum se, nil concordi collegio firmius ad rempubl. tuendam*

Fabius reluctans Cos. eligitur.

u. c. 456. a. C. 296. *esse; novo imperii socio vix jam assuescere senilem animum posse; cum moribus notis facilius se communicaturum consilia.* 4 Subscripsit orationi ejus consul, cum meritis P. Decii laudibus, tum *quæ ex concordia consulum bona, quæque ex discordia mala in administratione rerum militarium evenirent,* 5 memorando, *quam prope ultimum discrimen suis & collegæ certaminibus nuper ventum foret:* 6 admonendo Decium, Fabiumque, *ut uno animo, una mente viverent; esse præterea viros natos militiæ, factis magnos, ad verborum linguæque certamina rudes.* 7 *Ea ingenia consularia esse; callidos solertesque, juris atque eloquentiæ consultos, qualis Ap. Claudius esset, urbi ac foro præsides habendos, prætoresque ad reddenda jura creandos esse.* 8 His agendis dies est consumptus; postridie ad præscriptum consulis & consularia & prætoria comitia habita. 9 Consules creati Q. Fabius & P. Decius: Ap.

u. c. 457. a. C. 295. Q. Fabio V. P. Decio IV. Coss.

Claudius prætor, omnes absentes: & L. Volumnio ex senatusconsulto & scito plebis prorogatum in annum imperium est.

Prodigia averruncata.

XXIII. Eo anno prodigia multa fuerunt: quorum averruncandorum caussa, supplicationes in biduum senatus decrevit. 2 Publice vinum ac thus sacrificiis præbitum; supplicatum iere frequentes viri, fœminæque. 3 Insignem supplicationem fecit certamen in sacello Pudicitiæ patriciæ, quæ in foro boario est ad ædem rotundam Herculis, inter matronas ortum.

Pudicitia patricia.

4 Virginiam Auli filiam, patriciam plebeio nuptam Volumnio consuli, matronæ, quod è Patribus enupsisset, sacris arcuerant. Brevis altercatio inde, ex iracundia muliebri in contentionem animorum exarsit; 5 quum se Virginia & patriciam & pudicam in patriciæ Pudicitiæ templum ingressam, & uni nuptam, ad quem virgo deducta sit; nec se viri, honorumve ejus ac rerum gestarum pœnitere, vero gloriaretur. 6 Facto deinde egregio magnifica verba adauxit; in vico Longo

Longo, ubi habitabat, ex parte ædium quod satis esset loci modico sacello, exclusit: aramque ibi posuit; & convocatis plebeiis matronis, conquesta injuriam patriciarum. 7 *Hanc ego aram*, inquit, *Pudicitiæ plebeiæ dedico: vosque hortor, ut quod certamen virtutis viros in hac civitate tenet, hoc pudicitiæ inter matronas sit;* 8 *detisque operam, ut hæc ara quam illa, si quid potest, sanctius, & à castioribus coli dicatur.* 9 Eodem ferme ritu & hæc ara, quo illa antiquior, culta est; ut nulla nisi spectatæ pudicitiæ matrona, & quæ uni viro nupta fuisset, jus sacrificandi haberet. 10 Vulgata dein religio à pollutis, nec matronis solum, sed omnis ordinis fœminis, postremo in oblivionem venit. 11 Eodem anno Cn. & Q. Ogulnii ædiles curules aliquot fœneratoribus diem dixerunt, quorum bonis mulctatis, 12 ex eo quod in publicum redactum est, ænea in Capitolio limina, & trium mensarum argentea vasa in cella Jovis, Jovemque in culmine cum quadrigis, & ad Ficum Ruminalem simulacra infantium conditorum Urbis sub uberibus lupæ posuerunt: 13 semitamque saxo quadrato à Capena porta ad Martis straverunt, & ab ædilibus plebeiis L. Ælio Pæto, & C. Fulvio Curvo, ex mulctaticia item pecunia, quam exegerunt pecuariis damnatis ludi facti: pateræque aureæ ad Cereris positæ.

u. c. 457. a. C. 295.

Pudicitia plebeia.

Fœneratores mulctati.

XXIV. Q. inde Fabius quintum & P. Decius quartum, consulatum ineunt, tribus consulatibus, censuraque collegæ; 2 nec gloria magis rerum, quæ ingens erat, quam concordia inter se clari; quæ ne perpetua esset, ordinum magis quam ipsorum inter se certamen intervenisse reor: 3 patriciis tendentibus, ut Fabius Etruriam extra ordinem provinciam haberet: plebeiis auctoribus Decio, ut ad sortem revocaret. 4 Fuit certe contentio in senatu; & postquam ibi Fabius plus poterat, revocata res ad populum est in concione; ut

Fabius & Dec. Coss.

u. c. 457. a. C. 295. Contentio de Provinciis.

inter militares viros, & factis potius quam dictis fretos, pauca verba habita: 5 Fabius *quam arborem conseruisset, sub ea legere alium fructum, indignum esse*, dicere; *se aperuisse Ciminiam silvam, viamque per devios saltus Romano bello fecisse.* 6 *Quid se id ætatis sollicitassent, si alio duce bellum gesturi essent? Nimirum, adversarium se, non socium imperii legisse*, sensim exprobrat: *& invidisse Decium concordibus collegiis tribus.* 7 Postremo *se tendere nihil ultra, quam, ut si se dignum provincia ducerent, in eam mitterent: in senatus arbitrio se fuisse, & in potestate populi futurum.* 8 P. Decius senatus injuriam querebatur: *quoad potuerint Patres annisos, ne plebeiis aditus ad magnos honores esset:* 9 *postquam ipsa virtus pervicerit, ne in ullo genere hominum inhonorata esset; quæri, quemadmodum irrita sint, non suffragia modo populi, sed arbitria etiam fortunæ, & in paucorum potestatem vertantur.* 10 *Omnes ante se consules sortitos provincias esse: nunc extra sortem Fabio senatum provinciam dare.* 11 *Si honoris ejus caussa: ita eum de se, deque republica meritum esse, ut faveat Q. Fabii gloriæ: quæ modo non sua contumelia splendeat.* 12 *Cui autem dubium esse, ubi unum bellum sit asperum ac difficile, quum id alteri extra sortem mandetur, quin alter consul pro supervacaneo atque inutili habeatur?* 13 *Gloriari Fabium rebus in Etruria gestis; velle & P. Decium gloriari: & forsitan quem ille obrutum ignem reliquerit, ita ut toties novum ex improviso incendium daret, eum se exstincturum.* 14 *Postremo se, collegæ honores, præmiaque concessurum verecundia ætatis ejus majestatisque, quum periculum, quum dimicatio proposita sit, neque cedere sua sponte, neque cessurum;* 15 *& si nihil aliud ex eo certamine tulerit, illud certe laturum, ut quod populi sit, populus jubeat potius, quam Patres gratificentur.* 16 *Jovem optimum maximum, Deosque immortales se precari, ut ita sortem æquam sibi cum colle-*

ya dent, si eandem virtutem felicitatemque in bello administrando daturi sint; 17 *certe id & natura aequum, & exemplo utile esse, & ad famam populi Romani pertinere; eos consules esse, quorum utrolibet duce bellum Etruscum geri recte possit.* 18 Fabius nihil aliud precatus populum, quam ut prius intro vocarentur ad suffragium tribus, Ap. Claudii praetoris allatas ex Etruria litteras audirent, comitio abit; nec minore populi consensu quam senatus, provincia Etruria extra sortem Fabio decreta est. *u. c. 457. a. C. 295.*

Fabio extra sortem datur Etruria.

XXV. Concursus inde ad consulem factus omnium ferme juniorum; & pro se quisque nomina dabant: tanta cupido erat sub eo duce stipendia faciendi. 2 Qua circumfusus turba, *Quatuor millia*, inquit, *peditum & sexcentos equites duntaxat scribere in animo est: hodierno & crastino die qui nomina dederitis, mecum ducam;* 3 *majori mihi curae est, ut omnes locupletes reducam, quam ut multis rem geram militibus.* 4 Profectus apto exercitu, & eo plus fiduciae ac spei gerente, quod non desiderata multitudo erat, ad oppidum Aharnam, unde haud procul hostes erant, ad castra Appii praetoris pergit; 5 paucis citra millibus lignatores ei cum praesidio occurrunt: qui ut lictores praegredi viderunt, Fabiumque esse consulem accepere, laeti atque alacres Diis populoque Romano grates agunt, quod eum sibi imperatorem misissent. 6 Circumfusi deinde quum consulem salutarent, quaerit Fabius quo pergerent, respondentibusque, lignatum se ire: *Ain' tandem*, inquit, *num castra vallata non habetis?* 7 Ad hoc quum succlamatum esset, duplici quidem vallo, & fossa, & tamen in ingenti metu esse: *Habetis igitur*, inquit, *affatim lignorum; redite, & vellite vallum.* 8 Redeunt in castra, terroremque ibi vellentes vallum, & iis qui in castris remanserunt militibus, & ipsi Appio fecerunt. 9 Tum pro se quisque alii aliis dicere, Consulis se Q. Fabii facere jussu. Postero inde die castra mota: & Appius

Vallum velli jubet.

u. c. 457. a. C. 295. Contentio de Provinciis.

inter militares viros, & factis potius quam dictis fretos, pauca verba habita: 5 Fabius *quam arborem conservisset, sub ea legere alium fructum, indignum esse*, dicere; *se aperuisse Ciminiam silvam, viamque per devios saltus Romano bello fecisse.* 6 *Quid se id ætatis sollicitassent, si alio duce bellum gesturi essent? Nimirum, adversarium se, non socium imperii legisse*, sensim exprobrat: *& invidisse Decium concordibus collegiis tribus.* 7 Postremo *se tendere nihil ultra, quam, ut si se dignum provincia ducerent, in eam mitterent: in senatus arbitrio se fuisse, & in potestate populi futurum.* 8 P. Decius senatus injuriam querebatur: *quoad potuerint Patres annisos, ne plebeiis aditus ad magnos honores esset:* 9 *postquam ipsa virtus pervicerit, ne in ullo genere hominum inhonorata esset; quæri, quemadmodum irrita sint, non suffragia modo populi, sed arbitria etiam fortunæ, & in paucorum potestatem vertantur.* 10 *Omnes ante se consules sortitos provincias esse: nunc extra sortem Fabio senatum provinciam dare.* 11 *Si honoris ejus caussa: ita eum de se, deque republica meritum esse, ut faveat Q. Fabii gloriæ: quæ modo non sua contumelia splendeat.* 12 *Cui autem dubium esse, ubi unum bellum sit asperum ac difficile, quum id alteri extra sortem mandetur, quin alter consul pro supervacaneo atque inutili habeatur?* 13 *Gloriari Fabium rebus in Etruria gestis; velle & P. Decium gloriari: & forsitan quem ille obrutum ignem reliquerit, ita ut toties novum ex improviso incendium daret, eum se exstincturum.* 14 *Postremo se, collegæ honores, præmiaque concessurum verecundia ætatis ejus majestatisque, quum periculum, quum dimicatio proposita sit, neque cedere sua sponte, neque cessurum;* 15 *& si nihil aliud ex eo certamine tulerit, illud certe laturum, ut quod populi sit, populus jubeat potius, quam Patres gratificentur.* 16 *Jovem optimum maximum, Deosque immortales se precari, ut ita sortem æquam sibi cum colle-*

ja dent, si eandem virtutem felicitatemque in bello administrando daturi sint; 17 *certe id & natura aquum, & exemplo utile esse, & ad famam populi Romani pertinere; eos consules esse, quorum utrolibet duce bellum Etruscum geri recte possit.* 18 Fabius nihil aliud precatus populum, quam ut prius intro vocarentur ad suffragium tribus, Ap. Claudii prætoris allatas ex Etruria litteras audirent, comitio abit; nec minore populi consensu quam senatus, provincia Etruria extra sortem Fabio decreta est. u. c. 457. a. C. 295.

Fabio extra sortem datur Etruria.

XXV. Concursus inde ad consulem factus omnium ferme juniorum; & pro se quisque nomina dabant: tanta cupido erat sub eo duce stipendia faciendi. 2 Qua circumfusus turba, *Quatuor millia*, inquit, *peditum & sexcentos equites duntaxat scribere in animo est: hodierno & crastino die qui nomina dederitis, mecum ducam;* 3 *majori mihi curæ est, ut omnes locupletes reducam, quam ut multis rem geram militibus.* 4 Profectus apto exercitu, & eo plus fiduciæ ac spei gerente, quod non desiderata multitudo erat, ad oppidum Aharnam, unde haud procul hostes erant, ad castra Appii prætoris pergit; 5 paucis citra millibus lignatores ei cum præsidio occurrunt: qui ut lictores prægredi viderunt, Fabiumque esse consulem accepere, læti atque alacres Diis populoque Romano grates agunt, quod eum sibi imperatorem misissent. 6 Circumfusi deinde quum consulem salutarent, quærit Fabius quo pergerent, respondentibusque, lignatum se ire: *Ain' tandem*, inquit, *num castra vallata non habetis?* 7 Ad hoc quum succlamatum esset; duplici quidem vallo, & fossa, & tamen in ingenti metu esse: *Habetis igitur*, inquit, *affatim lignorum; redite, & vellite vallum.* 8 Redeunt in castra, terroremque ibi vellentes vallum, & iis qui in castris remanserunt militibus, & ipsi Appio fecerunt. 9 Tum pro se quisque alii aliis dicere, Consulis se Q. Fabii facere jussu. Postero inde die castra mota: & Appius

Vallum velli jubet.

U. c. 457. a. C. 295.

prætor Romam dimissus; inde nusquam stativa Romanis fuere; negabat utile esse uno loco sedere exercitum: itineribus, ac mutatione locorum nobiliorem ac salubriorem esse; fiebant autem itinera, quanta fieri sinebat hiems haud dum exacta. 11 Vere inde primo, relicta secunda legione ad Clusium, quod Camars olim appellabant: præpositoque castris L. Scipione proprætore, Romam ipse ad consultandum de bello rediit: 12 sive ipse sponte sua, quia bellum ei majus in conspectu erat, quam quantum esse famæ crediderat; sive senatusconsulto accitus; nam in utrumque auctores sunt. 13 Ab Ap. Claudio prætore retractum quidam videri volunt; quum in senatu, & apud populum (id quod per litteras assidue fecerat) terrorem belli Etrusci augeret: *non suffecturum ducem unum nec exercitum unum, adversus quatuor populos.* 14 *Periculosum esse, sive juncti unum premant, sive id diversi gerant bellum, ne ad omnia simul obire unus non possit.* 15 *Duas se ibi legiones Romanas reliquisse: & minus quinque millia peditum equitumque cum Fabio venisse: sibi placere, P. Decium consulem, primo quoque tempore in Etruriam ad collegam proficisci: L. Volumnio Samnium provinciam dari.* 16 *Si consul malit in suam provinciam ire; Volumnium in Etruriam ad consulem cum exercitu justo consulari proficisci.* 17 Quum magnam partem moveret oratio prætoris, P. Decium censuisse ferunt, Ut omnia integra ac libera Q. Fabio servarentur: donec vel ipse, si per commodum reipubl. posset, Romam venisset, vel aliquem ex legatis misisset: 18 à quo disceret senatus, quantum in Etruria belli esset: quantisque administrandum copiis & quot per duces esset.

Fabii sententia de bello Etrusco.

XXVI. Fabius ut Romam rediit, & in senatu, & productus ad populum mediam orationem habuit,

XXV, 10. *Nobiliorem.*] Lego, mobiliorem, ob rationes dictas, *Artis Criticæ* Parte II. S. 1. C. IV. 4.

ut nec augere, nec minuere videretur belli famam : magisque in altero assumendo duce aliorum indulgere timori, quam suo aut reip. periculo consulere : 2 cæterum si sibi adjutorem belli, sociumque imperii darent; quonam modo se oblivisci P. Decii consulis per tot collegia experti posse? 3 *Neminem omnium secum conjungi malle : & copiarum satis sibi cum P. Decio, & nunquam nimium hostium fore. Sin collega quid aliud malit; at sibi L. Volumnium darent adjutorem.* 4 Omnium rerum arbitrium & à populo, & à senatu, & ab ipso collega Fabio permissum est; & quum P. Decius se in Samnium, vel in Etruriam proficisci paratum esse ostendisset; tanta lætitia ac gratulatio fuit, ut præciperetur victoria animis, triumphusque non bellum decretum consulibus videretur. 5 Invenio apud quosdam, extemplo consulatu inito, profectos in Etruriam Fabium, Deciumque, sine ulla mentione sortis provinciarum certaminumque inter collegas, quæ exposui. 6 Sunt, quibus ne hæc quidem certamina exponere satis fuerit; adjecerunt & Appii criminationes de Fabio absente ad populum, & pertinaciam adversus præsentem consulem prætoris, contentionemque aliam inter collegas; tendente Decio, ut suæ quisque provinciæ sortem tueretur. 7 Constare res incipit ex eo tempore, quo profecti ambo consules ad bellum sunt. Cæterum, antequam consules in Etruriam pervenirent, Senones Galli multitudine ingenti ad Clusium venerunt; legionem Romanam castraque oppugnaturi. 8 Scipio qui castris præerat, loco adjuvandam paucitatem suorum militum ratus; in colle qui inter urbem & castra erat, aciem erexit. 9 Sed, ut in re subita, parum explorato itinere, ad jugum perrexit, quod hostes ceperant, parte alia egressi; ita cæsa ab tergo legio : atque in medio, quum hostis undique urgeret, circumventa. 10 Deletam quoque ibi legionem, ita ut nuncius non superes-

u. c. 457.
a. C. 295.

Galli legionem Romanam circumveniunt.

u. c. 457. a. C. 295. set, quidam auctores sunt: 11 nec ante ad consules, qui jam haud procul à Clusio aberant, famam ejus cladis perlatam, quam in conspectu fuere Gallorum equites, pectoribus equorum suspensa gestantes capita, & lanceis infixa, ovantesque moris sui carmine. 12 Sunt qui Umbros fuisse, non Gallos tradant: nec tantum cladis acceptum; & circumventis pabulatoribus, cum L. Manlio Torquato legato, Scipionem proprætorem subsidium è castris tulisse, victoresque Umbros, redintegrato prœlio, victos esse: captivosque eis ac prædam ademptam. 13 Similius vero est, à Gallo hoste quam Umbro eam cladem acceptam, quod, cum sæpe alias, tum eo anno, Gallici tumultus præcipuus terror civitatem tenuit. 14 Itaque præterquam quod ambo consules profecti ad bellum erant cum quatuor legionibus, & magno equitatu Romano, Campanisque mille equitibus delectis ad id bellum missis, & sociorum nominisque Latini majore exercitu, quam Romani; 15 alii duo exercitus haud procul urbe Etruriæ oppositi; unus in Falisco, alter in Vaticano agro. Cn. Fulvius, & L. Postumius Megellus, proprætores ambo stativa in eis locis habere jussi.

XXVII. Consules ad hostes, transgresso Apennino in agrum Sentinatem pervenerunt. Ibi quatuor millium ferme intervallo castra posita. 2 Inter hostes deinde consultationes habitæ; atque ita convenit, ne unis castris miscerentur omnes, neve in aciem descenderent simul. 3 Samnitibus Galli, Etruscis Umbri adjecti; dies indicta pugnæ: Samnitibus Gallisque delegata pugna: inter ipsum certamen, Etrusci Umbrique jussi castra Romana oppugnare. 4 Hæc consilia turbarunt transfugæ Clusini tres; clam nocte ad Fabium consulem transgressi; qui editis hostium consiliis dimissi cum donis; ut subinde, ut quæque res nova decreta esset, exploratam perferrent. 5 Consules Fulvio, ut ex Falisco, Postumio, ut ex Vaticano exercitum ad

Clusium admoveant, summaque vi fines hostium depopulentur, scribunt. 6 Hujus populationis fama Etruscos ex agro Sentinate ad suos fines tuendos movit. Instare inde consules, ut absentibus iis pugnaretur: per biduum lacessiere prœlio hostem; biduo nihil dignum dictu actum. 7 Pauci utrimque cecidere: magisque irritati sunt ad justum certamen animi, quam ad discrimen summa rerum adducta; tertio die descensum in campum omnibus copiis est. 8 Quum instructæ acies starent, cerva fugiens lupum è montibus exacta per campos inter duas acies decurrit: inde diversæ feræ, cerva ad Gallos, lupus ad Romanos cursum deflexit. 9 Lupo data inter ordines via, cervam Galli confixere. Tum ex antesignanis Romanus miles, *Illac fuga*, inquit, *& cædes vertit, ubi sacram Dianæ feram jacentem videtis. Hinc victor Martius lupus, integer & intactus, gentis nos Martiæ & conditoris nostri admonuit.* 10 Dextro cornu Galli, sinistro Samnites constiterunt; adversus Samnites Fabius primam ac tertiam legiones, pro dextro cornu; adversus Gallos, pro sinistro, Decius quintam & sextam instruxit; 11 secunda & quarta, cum L. Volumnio proconsule, in Samnio gerebant bellum. Primo concursu, adeo æquis viribus gesta res est, ut, si affuissent Etrusci & Umbri, aut in acie, aut in castris, quocumque se inclinassent, accipienda clades fuerit.

u. c. 457. a. C. 295.

Prælium ... Marte.

XXVIII. Cæterum, quamquam communis adhuc Mars belli erat, necdum discrimen fortuna fecerat, qua datura vires esset, haudquaquam similis pugna, in dextro lævoque cornu erat. 2 Romani apud Fabium arcebant magis, quam inferebant pugnam: extrahebaturque in quam maxime serum diei certamen; 3 quia ita persuasum erat duci, & Samnites & Gallos primo impetu feroces esse, quos sustineri satis sit; longiore certamine sensim residere Samnitium animos: 4 Gallorum quidem etiam

u. c. 457. a. C. 295. corpora intolerantissima laboris atque æstus fluere, primaque eorum prœlia plusquam virorum, postrema minus quam fœminarum esse. 5 In id tempus igitur, quo vinci solebat hostis, quam integerrimas vires militi servabat. 6 Ferocior Decius, & ætate & vigore animi; quantumcunque virium habuit, certamine primo effudit; & quia lentior videbatur pedestris pugna, equitatum in pugnam concitat: 7 & ipse, fortissimæ juvenum turmæ immistus, orat proceres juventutis, in hostem ut secum impetum faciant. Duplicem illorum gloriam fore, si ab lævo cornu & ab equite victoria incipiat. 8 Bis avertere Gallicum equitatum; iterum longius evectos, & jam inter media equitum agmina prœlium *§.Tedorum Gallicorum terror, in sinistro cornu Rom.* cientes, novum pugnæ conterruit genus: 9 essedis, carrisque superstans armatus hostis, ingenti sonitu equorum rotarumque advenit, & insolitos ejus tumultus Romanorum conterruit equos. 10 Ita victorem equitatum velut lymphaticus pavor dissipat: sternit inde ruentes equos virosque improvida fuga. 11 Turbata hinc etiam signa legionum; multique impetu equorum ac vehiculorum raptorum per agmen obtriti antesignani: & insecuta, simul territos hostes vidit, Gallica acies nullum spatium respirandi, recipiendique se dedit. 12 Vociferari Decius, *Quo fugerent? quamve in fuga spem haberent?* obsistere cedentibus, ac revocare fusos; deinde ut nulla vi perculsos sustinere poterat, patrem P. De- *Se devovet Decius.* cium nomine compellans, 13 *Quid ultra moror*, inquit, *familiare fatum? datum hoc nostro generi est, ut luendis periculis publicis piacula simus. Jam ego mecum legiones hostium mactandas Telluri ac Diis Manibus dabo.* 14 Hæc locutus, M. Livium Pontificem, quem descendens in aciem digredi vetuerat ab se, præire jussit verba, quibus se legionesque hostium pro exercitu populi Romani Quiritium devoveret. 15 Devotus inde eadem precatione, eodemque habitu, quo pater P. Decius ad

Veserim bello Latino se jusserat devoveri. 16 Quum secundum solennes precationes adjecisset, *præ se agere sese formidinem ac fugam, cædemque ac cruorem, cœlestium, inferorum iras.* 17 *Contacturum funebribus diris signa, tela, arma hostium: locumque eundem suæ pestis & Gallorum ac Samnitium fore.* 18 Hæc exsecratus in se hostesque, qua confertissimam cernebat Gallorum aciem, concitat equum, inferensque se ipse infestis telis est interfectus. u. c. 457. a. C. 295.

XXIX. Vix humanæ inde opis videri pugna potuit. Romani, duce amisso, quæ res terrori alias esse solet, sistere fugam, ac novam de integro velle instaurare pugnam. 2 Galli, & maxime globus circumstans consulis corpus, velut alienata mente vana incassum jactare tela; torpere quidam, & nec pugnæ meminisse, nec fugæ. 3 At ex parte altera pontifex Livius, cui lictores Decius tradiderat, jusseratque proprætorem esse; vociferari, *Vicisse Romanos, defunctos consulis fato.* 4 *Gallos Samnitesque Telluris matris ac Deorum Manium esse. Rapere ad se ac vocare Decium devotam secum aciem; furiarumque ac formidinis plena omnia ad hostes esse.* 5 Superveniunt deinde his restituentibus pugnam L. Cornelius Scipio & C. Marcius, cum subsidiis ex novissima acie; jussu Q. Fabii consulis ad præsidium collegæ missi; ibi auditur P. Decii eventus; ingens hortamen ad omnia pro republica audenda. 6 Itaque quum Galli structis ante se scutis conferti starent, nec facilis pede collato videretur pugna; jussu legatorum collecta humi pila, quæ strata inter duas acies jacebant, atque in testudi-

XXIX, 3 *Defunctos Consulis fato*] Periculo, nempe, defunctos, ac proinde cladi ereptos.

XXIX, 5. *Ingens hortamen &c.*] His verbis continetur ratio felicis successus ejusmodi devotionum; nam milites ducis, qui se devoverat, infame esse putabant amisso duce vitæ suæ parcere, simulque sperantes sibi adfore Deos, multò acriùs pugnabant, & victoria sic potiebantur; quæ animis militum, non placatæ iræ Deorum, aut Diis in hostes concitatis debebatur.

u. c. 457. a. C. 295. nem hostium conjecta: 7 quibus plerisque in scuta, verutis in corpora ipsa fixis sternitur cuneus: ita, ut magna pars integris corporibus attoniti conciderent; hæc in sinistro cornu Romanorum fortuna variaverat. 8 Fabius in dextro cornu primo (ut ante dictum est) cunctando extraxerat diem; deinde, postquam nec clamor hostium, nec impetus, nec tela missa, eandem vim habere visa; 9 præfectis equitum jussis ad latus Samnitium circumducere alas, ut signo dato in transversos quanto maximo possent impetu incurrerent; sensim suos signa inferre jussit, & commovere hostem. 10 Postquam non resisti vidit, & haud dubiam lassitudinem esse, tum collectis omnibus subsidiis, quæ ad id tempus reservaverat, & legiones concitavit, & signum ad invadendos hostes equitibus dedit. 11 Nec sustinuerunt Samnites impetum, prælerque aciem ipsam Gallorum, relictis in dimicatione sociis, ad castra effuso cursu ferebantur. 12 Galli testudine facta conferti stabant. Tum Fabius, audita morte collegæ Campanorum alam, quingentos fere equites, excedere acie jubet: & circumvectos ab tergo Gallicam invadere aciem; 13 tertiæ deinde legionis subsequi principes, & qua turbatum agmen hostium viderent impetu equitum, instare ac territos cædere. 14 Ipse ædem Jovi Victori, spoliaque hostium quum vovisset, ad castra Samnitium perrexit: quo multitudo omnis consternata agebatur. 15 Sub ipso vallo, quia tantam multitudinem portæ non recepere, tentata ab exclusis turba suorum pugna est. 16 Ibi Gellius Egnatius imperator Samnitium cecidit; compulsi deinde intra vallum Samnites: parvoque certamine capta castra, & Galli ab tergo circumventi. 17 Cæsa eo die hostium viginti quinque millia, octo capta; nec incruenta victoria fuit. Nam ex P. Decii exercitu cæsa septem millia, ex Fabii, mille ac ducenti. 18 Fabius, dimissis ad quærendum collegæ corpus, spolia ho-

Dextri cornu fortuna. *Samnites victi.* *Victoria Romanorum cruenta.*

stium conjecta in acervum Jovi Victori cremavit. u. c. 457. a. C. 295. 19 Consulis corpus eo die, quia obrutum superstratis Gallorum cumulis erat, inveniri non potuit; postero die inventum, relatumque est cum multis militum lacrymis. 20 Intermissa inde omnium aliarum rerum cura, Fabius collegæ funus omni honore, laudibusque meritis celebrat.

XXX. Et in Etruria per eosdem dies ab Cn. Fulvio proprætore res ex sententia gesta; & præter ingentem inlatam populationibus agrorum hosti cladem, pugnatum etiam egregie est: 2 Perusinorumque & Clusinorum cæsa amplius tria millia, & signa militaria ad viginti capta. 3 Samnitium agmen quum per Pelignum agrum fugeret, circumventum à Pelignis est; ex millibus quinque ad mille cæsi. 4 Magna ejus diei, quo in Sentinati agro bellatum, fama est; etiam vero stanti; 5 sed superjecere quidam augendo fidem: qui in hostium exercitu peditum quadraginta millia trecentos triginta, equitum sex millia, mille carpentorum scripsere fuisse: 6 scilicet, cum Umbris, Tuscisque: quos & ipsos pugnæ affuisse; & ut Romanorum quoque augerent copias, L. Volumnium pro consule ducem consulibus, exercitumque ejus legionibus consulum adjiciunt. 7 In pluribus annalibus, duorum ea consulum propria victoria est. Volumnius in Samnio interim res gerit, Samnitiumque exercitum in Tifernum montem compulsum, non deterritus iniquitate loci, fundit fugatque. 8 Q. Fabius Deciano exercitu relicto in Etruria, suis legionibus deductis ad urbem, de Gallis Etruscisque ac Samnitibus triumphavit; milites triumphantem secuti sunt. 9 Celebrata inconditis carminibus militaribus non magis victoria Q. Fabii, quam mors præclara P. Decii est: excitataque memoria parentis, æquata eventu publico privatoque filii laudibus. 10 Data ex præda militibus æris octogeni bini, sagaque

Res in Etruria bene gesta.

Annalium varietas, de prælio in agro Sentinati.

Fabius triumphat.

XXX, 10. *Æris octogeni bini*] Supple, *librales nummi*;

u. c. 457. a. C. 295. & tunicæ; præmia illa tempestate militiæ haudquaquam spernenda.

Etrusci & Samnites bellum reparant.

XXXI. His ita rebus gestis, nec in Samnitibus adhuc, nec in Etruria pax erat; nam & Perusinis auctoribus, post deductum ab consule exercitum, rebellatum fuerat: 2 & Samnites prædatum in agrum Vescinum Formianumque, & parte alia in Æserninum, quæ Vulturno adjacent flumini, descendere. 3 Adversus eos Appius Claudius prætor cum exercitu Deciano missus. Fabius in Etruria rebellante denuo, quatuor millia & quingentos Perusinorum occidit: cepit ad mille septingentos quadraginta: 4 qui redempti singuli æris trecentis decem; præda alia omnis militibus concessa. 5 Samnitium legiones quum partim Ap. Claudius prætor, partim L. Volumnius pro consule sequeretur; in agrum Stellatem convenerunt; ibi & Samnitium legiones omnes considunt, & Appius Volumniusque castra conjungunt. 6 Pugnatum infestissimis animis; hinc ira stimulante adversus rebellantes toties; illinc ab ultima jam dimicantibus spe. 7 Cæsa ergo Samnitium sexdecim millia trecenti, capta duo millia septingenti; ex Romano exercitu cecidere duo millia septingenti. 8 Felix annus bellicis rebus, pestilentia gravis, prodigiisque sollicitus; nam & terram multifariam pluisse, & in exercitu Appii Claudii plerosque fulminibus ictos, nunciatum est, librique ob hæc aditi. 9 Eo anno Q. Fabius Gurges, consulis filius, aliquot matronas ad populum stupri damnatas pecunia mulctavit; ex quo mulctaticio ære Veneris ædem, quæ prope Circum est, faciendam curavit. 10 Supersunt etiam nunc Samnitium bella, quæ continua per quartum jam volumen, annumque sextum & quadragesimum à M. Valerio, A. Cornelio consulibus, qui

Etrusci male mulctantur. *Samnites prælio victi.* *Pestis & prodigia.* *Veneris Ædes ad Circum.*

hoc est 82. libræ Romanæ æris.

XXXI. 4. *Æris trecentis decem*] Hoc est, trecentis decem nummis æreis libralibus.

XXXI. 10. *Annum sextum & quadragesimum*] Inchoatum fuerat anno Catoniano CCCCXII. Vide Lib. VII. c. 32. 1.

primi Samnio arma intulerunt, agimus: 11 & ne tot annorum clades utriusque gentis laboresque actos nunc referam, quibus nequiverint tamen duriora pectora vinci; 12 proximo anno Samnites in Sentinati agro, Pelignis, ad Tifernum, Stellatibus campis, suis ipsi legionibus, misti alienis, ab quatuor exercitibus quatuor ducibus Romanis cæsi fuerant, imperatorem clarissimum gentis suæ amiserant: 13 socios belli Etruscos, Umbros, Gallos in eadem fortuna videbant, qua ipsi erant, nec suis, nec externis viribus jam stare poterant; 14 tamen bello non abstinebant; adeo ne infeliciter quidem defensæ libertatis tædebat: & vinci, quam non tentare victoriam, malebant. 15 Quinam sit ille, quem non pigeat longinquitatis bellorum scribendo, legendoque, quæ gentes non fatigaverunt?

u. c. 457. a. C. 295. Belli Samnitici diuturnitas & atrocitas.

XXXII. Q. Fabium, P. Decium, L. Postumius Megellus, & M. Atilius Regulus consules secuti sunt. 2 Samnium ambobus decreta provincia est, quia tres scriptos hostium exercitus, uno Etruriam, altero populationes Campaniæ repeti, tertium tuendis parari finibus, fama erat. 3 Postumium valetudo adversa Romæ tenuit: Atilius extemplo profectus, ut in Samnio hostes (ita enim placuerat Patribus) nondum egressos opprimeret. 4 Velut ex composito ibi obvium habuere hostem: ubi & intrare, nedum vastare ipsi Samnitium agrum prohiberentur: & egredi inde in pacata, sociorumque populi Romani fines Samnitem prohiberent. 5 Quum castra castris collata essent, quod vix Romanus toties victor auderet, ausi Samnites sunt

u. c. 458. a. C. 294. L. Postumio, M. Atilio Coss.

XXXI, 15. *Quinam sit ille quem non pigeat &c.*] Ratio diuturnitatis belli hæc videtur fuisse, quod plerisque belli annis exiguis pugnis & populationibus contenti exercitus victores ac victi domum reducerentur, urbesque præcipuæ incolumes manerent. Alioqui si captis urbibus omnibus aut plerisque præsidia fuissent imposita, diuturna esse bella non potuissent. Fateor numerum cæsorum non exiguum à priscis Historicis edi, sed in ejusmodi rebus auctiora omnia ad nos venerunt.

u. c. 458. a. C. 294. Samnites castra Romana ingrediuntur. (tantum desperatio ultima temeritatis facit) castra Romana oppugnare; & quamquam non venit ad finem tam audax incœptum, tamen haud omnino vanum fuit. 6 Nebula erat ad multum diei, densa adeo, ut lucis usum eriperet; non prospectu modo extra vallum adempto, sed propinquo etiam congredientium inter se conspectu. 7 Hac velut latebra insidiarum freti Samnites, vixdum satis certa luce, & eam ipsam premente caligine, ad stationem Romanam in porta segniter agentem vigilias perveniunt. 8 Improviso oppressis, nec animi satis ad resistendum, nec virium fuit. Ab tergo castrorum decumana porta impetus factus; 9 itaque captum quæstorium: quæstorque ibi L. Opimius Pansa occisus; conclamatum inde ad arma.

XXXIII. Consul tumultu excitus, cohortes duas sociorum, Lucanam, Suessanamque, quæ proximæ forte erant, tueri prætorium jubet: manipulos legionum principali via inducit. 2 Vixdum satis aptatis armis, in ordines eunt: & clamore magis quam oculis hostem noscunt: nec quantus numerus sit, æstimari potest. 3 Cedunt primo incerti fortunæ suæ, & hostem introrsum in media castra accipiunt; inde quum consul vociferaretur, expulsine extra vallum, castra deinde sua oppugnaturi essent, rogitans; 4 clamore sublato connixi primo resistunt: deinde inferunt pedem, urgentque, & impulsos semel terrore eodem agunt, quo cœperunt.

Expelluntur. 5 Expellunt extra portam vallumque; inde pergere ac persequi (quia turbida lux metum circa insidiarum faciebat) non ausi, liberatis castris contenti, receperunt se intra vallum; trecentis ferme hostium occisis. 6 Romanorum stationis primæ, vigilumque, & eorum qui circa quæstorium oppressi, periere ad ducentos triginta. 7 Animos inde Samnitibus non infelix audacia auxit, & non modo proferre inde castra Romanum, sed ne pabulari quidem per agros suos patiebantur; retro in pacatum

Soranum agrum pabulatores ibant. 8 Quarum rerum fama tumultuosior etiam, quam res erant, perlata Romam, coëgit L. Postumium consulem, vix dum validum, proficisci ex urbe; prius tamen quam exiret, militibus edicto Soram jussis convenire. 9 Ipse ædem Victoriæ, quam ædilis curulis ex mulctaticia pecunia faciendam curaverat, dedicavit. 10 Ita ad exercitum profectus, ab Sora in Samnium ad castra collegæ perrexit; inde postquàm Samnites, diffisi duobus exercitibus resisti posse, recesserunt; diversi consules ad vastandos agros urbesque oppugnandas discedunt.

u. c. 458.
a. C. 294.

XXXIV. Postumius Milioniam oppugnare adortus, vi primo atque impetu, deinde postquam ea parum procedebant, opere ac vineis demum injunctis muro cepit. 2 Ibi capta jam urbe ab hora quarta usque ad octavam fere horam, omnibus partibus urbis diu incerto eventu pugnatum est; postremo potitur oppido Romanus. 3 Samnitium cæsi tria millia ducenti: capti quatuor millia ducenti, præter prædam aliam. 4 Inde Ferentinum ductæ legiones; unde oppidani cum omnibus rebus suis, quæ ferri agique potuerunt, nocte per aversam portam silentio excesserunt. 5 Igitur simul advenit consul, primo ita compositus instructusque mœnibus successit: tanquam idem, quod ad Milioniam fuerat, certaminis foret: 6 deinde ut silentium vastum in urbe, nec arma, nec viros in turribus ac muris vidit, avidum invadendi deserta mœnia militem detinet: ne quam occultam in fraudem incautus rueret. 7 Duas turmas sociorum Latini nominis circumequitare mœnia atque explorare omnia jubet; equites portam unam alteramque eadem regione in propinquo patentes conspiciunt, itineribusque iis vestigia nocturnæ hostium fugæ. 8 Adequitant deinde sensim portis, urbemque ex tuto rectis itineribus perviam conspiciunt: ad consulem referunt, excessum urbe solitudine haud du-

Milionia capta à Postumio.

Ferentinum desertum.

A. C. 458. A. C. 294. bia perspicuum esse, & recentibus vestigiis fugæ, ac strage rerum in trepidatione nocturna passim relictarum. 9 His auditis consul ad eam partem urbis, qua adierant equites, circumducit agmen: constitutisque haud procul porta signis, quinque equites jubet intrare urbem, & modicum spatium progressos, tres manere eodem loco, si tuta videantur: duos explorata ad se referre. 10 Qui ubi redierunt, retuleruntque, eo se progressos, unde in omnes partes circumspectus esset, longe lateque silentium ac solitudinem vidisse; 11 extemplo consul cohortes expeditas in urbem induxit: cæteros interim castra communire jussit; 12 ingressi milites, refractis foribus, paucos graves ætate aut invalidos inveniunt, relictaque quæ migratu difficilia essent. 13 Ea direpta, & cognitum ex captivis est, communi consilio aliquot circa urbes conscisse fugam, suos prima vigilia profectos; credere eandem in aliis urbibus solitudinem inventuros. 14 Dictis captivorum fides exstitit: desertis oppidis consul potitur.

Occupatur à Romanis, ut & alia oppida.

XXXV. Alteri consuli M. Atilio, nequaquam tam facile bellum fuit. Quum ad Luceriam duceret legiones, quam oppugnari ab Samnitibus audierat, ad finem Lucerinum ei hostis obvius fuit; ibi ira vires æquavit. 2 Prœlium varium & anceps fuit; tristius tamen eventu Romanis; & quia insueti erant vinci, & quia digredientes magis quam in ipso certamine senserunt, quantum in sua parte plus vulnerum ac cædis fuisset. 3 Itaque is terror in castris ortus, qui si pugnantes cepisset, insignis accepta clades foret. Tum quoque sollicita nox fuit; jam invasurum castra Samnitem credentibus, aut prima luce cum victoribus conserendas manus. 4 Minus cladis (cæterum non plus animorum) ad hostes erat; ubi primum illuxit, abire sine certamine cupiunt. Sed via una, & ea ipsa præter hostes, erat; qua ingressi, præbuere speciem recta tenden-

Atilius male rem gerit.

tium

tium ad castra oppugnanda. 5 Consul arma capere milites jubet, & sequi se extra vallum; legatis, tribunis, præfectis sociorum imperat, quod apud quemque facto opus est. 6 Omnes affirmant, *se quidem omnia facturos, sed militum jacere animos; tota nocte inter vulnera, & gemitus morientium vigilatum esse.* 7 *Si ante lucem ad castra ventum foret, tantum pavoris fuisse, ut relicturi signa fuerint: nunc pudore à fuga contineri, alioquin pro victis esse.* 8 Quæ ubi consul accepit, sibimetipsi circumeundos alloquendosque milites ratus, ut ad quosque venerat; cunctantes arma capere, increpabat; 9 *Quid cessarent, tergiversarenturque? Hostem in castra venturum, nisi illi extra castra exissent: & pro tentorii suis pugnaturos, si pro vallo nollent; armatis ac dimicantibus dubiam victoriam esse.* 10 *Qui nudus atque inermis hostem maneat, ei aut mortem, aut servitutem patiendam.* 11 Hæc jurganti increpantique respondebant, *confectos se pugna hesterna esse: nec virium quicquam, nec sanguinis superesse; majorem multitudinem hostium apparere, quam pridie fuerit.* 12 Inter hæc appropinquabat agmen: & jam breviore intervallo certiora intuentes, vallum secum portare Samnitem affirmant; nec dubium esse, quin castra circumvallaturi sint. 13 Tunc enimvero consul *indignum facinus esse*, vociferari, *tantam contumeliam ignominiamque ab ignavissimo accipi hoste.* 14 *Etiamne circumsedebimur*, inquit, *in castris, ut fame potius per ignominiam, quam ferro, si necesse est, per virtutem moriamur? Dii bene verterent, facerentque quod se dignum quisque ducerent.* 15 *Consulem M. Atilium vel solum, si nemo alius sequatur, iturum adversus hostes: casurumque inter signa Samnitium potius, quam circumvallari castra Romana videat.* 16 Dicta consulis, le-

u. c. 458. a. C. 294.

Frustra hortatur exercitum.

XXXV. 9. *Dubiam victoriam esse*] Hoc est, posse sperari victoriam, sed ei qui inermis hostem opperiatur, certam mortem, aut servitutem esse exspectandam. Sic optimè *Gronovius*.

u. c. 458. a. C. 294.

gati, tribunique, & omnes turmæ equitum, & centuriones primorum ordinum, approbavere. 17 Tum pudore victus miles segniter arma capit, segniter è castris egreditur; longo agmine, nec continenti, mœsti ac prope victi procedunt versus hostem, nec spe, nec animo certiorem. 18 Itaque simul conspecta sunt Romana signa, extemplo à primo Samnitium agmine ad novissimum fremitus perfertur, Exire, id quod timuerint, ad impediendum iter Romanos. 19 Nullam inde ne fugæ quidem patere viam; illo loco aut cadendum esse, aut stratis hostibus per corpora eorum evadendum.

Segniter arma capit.

XXXVI. In medio sarcinas conjiciunt: armati suis quisque ordinibus instruunt aciem. 2 Jam exiguum inter duas acies erat spatium: & stabant exspectantes dum ab hostibus prius impetus, prius clamor inciperet: neutris animus est ad pugnandum. 3 Diversique integri atque intacti abiissent, ni cedenti instaturum alterum timuissent: sua sponte inter invitos tergiversantesque segnis pugna, clamore incerto atque impari, cœpit: nec vestigio quisquam movebatur. 4 Tum consul Romanus, ut rem excitaret; equitum paucas turmas extra ordinem immisit: quorum quum plerique delapsi ex equis essent, & alii turbati; & ab Samnitium acie ad opprimendos eos qui ceciderant, & ad suos tuendos ab Romanis procursum est. 5 Inde paullulum irritata pugna est, sed aliquanto & impigre magis, & plures procurrerant Samnites: & turbatus eques sua ipse subsidia territis equis proculcavit; hinc fuga cœpta totam avertit aciem Romanam. 6 Jamque in terga fugientium Samnites pugnabant, quum consul equo prævectus ad portam castrorum, ac statione equitum ibi opposita, edictoque, 7 Ut quicumque ad vallum pergeret, sive ille Romanus, sive Samnis esset, pro hoste haberent; hæc ipsa minitans, obstitit profuse tendentibus suis in castra. 8 *Quo pergis*, inquit, *miles? &*

Segnem pugnam committunt.

hic arma & viros invenies: nec vivo consule tuo nisi victor castra intrabis. Proinde elige, cum cive, an hoste pugnare malis. 9 Hæc dicente consule, equites infestis cuspidibus circumfunduntur, ac peditem in pugnam redire jubent. Non virtus solum consulem, sed fors etiam adjuvit; quod non institerunt Samnites: spatiumque circumagendi signa, vertendique aciem à castris in hostem fuit. 10 Tum alii alios hortari, ut repeterent pugnam: centuriones ab signiferis rapta signa inferre: & ostendere suis, paucos & ordinibus incompositis effuse venire hostes. 11 Inter hæc consul, manus ad cælum attollens, voce clara ita ut exaudiretur, templum Jovi Statori vovet; si constitisset à fuga Romana acies, redintegratoque prœlio cecidisset, vicissetque legiones Samnitium. 12 Omnes undique annisi ad restituendam pugnam, duces, milites, peditum equitumque vis; numen etiam Deorum respexisse nomen Romanum visum: adeo facile inclinata res, repulsique à castris hostes; mox etiam redacti ad eum locum, in quo commissa pugna erat. 13 Ibi, objacente sarcinarum cumulo, quas conjecerant in medium, hæsere impediti: deinde ne diriperentur res, orbem armatorum sarcinis circumdant. 14 Tum vero eos à fronte urgere pedites, ab tergo circumvecti equites: ita in medio cæsi captique: captivorum numerus fuit septem millium ac trecentorum, qui omnes nudi sub jugum missi: cæsos retulere ad quatuor millia octingentos. 15 Ne Romanis quidem læta victoria fuit; recensente consule biduo acceptam cladem: amissorum militum numerus relatus septem millia trecenti. 16 Dum hæc in Apulia gerebantur, altero exercitu Samnites Interamnam coloniam Romanam, quæ via Latina est, occupare conati; urbem non tenuerunt: 17 agros depopulati quum prædam aliam inde mistam hominum atque pecudum, colonosque captos agerent; in victorem incidunt con-

u. c. 458. a. C. 294.

Acrius pugnatur.

Vincunt Romani, cruenta victoria.

Interamna ab hostibus frustra tentata.

u. c. 458. a. C. 294. Cæduntur ab Atilio.

sulem, ab Luceria redeuntem: nec prædam solum amittunt, sed ipsi longo ac impedito agmine incompositi cæduntur. 18 Consul Interamnam, edicto dominis, ad res suas noscendas recipiendasque, revocatis, & exercitu ibi relicto, comitiorum caussa Romam est profectus. 19 Cui de triumpho agenti negatus honos: & ob amissa tot millia militum, & quod captivos sine pactione sub jugum misisset.

Etruria à Postumio vastata.

XXXVII. Consul alter Postumius, quia in Samnitibus materia belli deerat, in Etruriam traducto exercitu, primum pervastaverat Volsiniensem agrum: 2 deinde cum egressis ad tuendos fines, haud procul mœnibus ipsorum depugnat: duo millia cc Etruscorum cæsi: cæteros propinquitas urbis tutata est. 3 In Rusellanum agrum exercitus traductus: ibi non agri tantum vastati, sed oppidum etiam expugnatum: capta amplius duo millia hominum, minus duo millia circa muros cæsa. 4 Pax tamen clarior majorque, quam bellum in Etruria eo anno fuerat, parta est. Tres validissimæ urbes, Etruriæ capita, Volsinii, Perusia, Arretium, pacem petiere; 5 & vestimentis militum, frumentoque pacti cum Consule, ut mitti Romam oratores liceret, inducias in quadraginta annos impetraverunt: mulcta præsens, quingentûm millium æris in singulas civitates imposita. 6 Ob hasce res gestas, consul quum triumphum ab senatu moris magis caussa, quam spe impetrandi petisset, videretque alios quod tardius ab urbe exisset; 7 alios, quod injussu senatus ex Samnio in Etruriam transisset, partim suos inimicos, partim collegæ amicos; ad solatium æquatæ repulsæ sibi quoque negare triumphum; 8 *Non ita*, inquit, *Patres Conscripti, vestræ majestatis meminero, ut me consulem esse obliviscar: eodem jure imperii, quo bella gessi, bellis feliciter gestis, Samnio atque Etruria subactis, victo-*

Induciæ Tuscis in 40. annos datæ.

XXXVII. 5. *Quingentûm millium æris*] Hoc est, ex calculo Gronoviano, monetæ Hollandicæ florenos 37500.

ria & pace parta triumphabo. 9 Ita senatum reliquit. Inde inter tribunos plebis contentio orta, pars intercessuros ne novo exemplo triumpharet, aiebant: pars auxilio se adversus collegas triumphanti futuros. 10 Jactata res ad populum est: vocatusque eo consul, quum M. Horatium, L. Valerium consules, C. Marcium Rutilum nuper patrem ejus, qui tunc censor esset, non ex auctoritate senatus, sed jussu populi triumphasse diceret; 11 adjiciebat, *se quoque laturum fuisse ad populum, ni sciret mancipia nobilium tribunos plebis legem impedituros: voluntatem sibi ac favorem consentientis populi pro omnibus jussis esse, ac futuram.* 12 Posteroque die auxilio tribunorum plebis trium, adversus intercessionem septem tribunorum, & consensum senatus, celebrante populo diem, triumphavit.

u. c. 458. a. C. 294.

13 Et hujus anni parum constans memoria est, Postumium, auctor est Claudius, in Samnio captis aliquot urbibus, in Apulia fusum fugatumque, saucium ipsum cum paucis Luceriam compulsum: ab Atilio in Etruria res gestas, eumque triumphasse. 14 Fabius, ambos Consules in Samnio, & ad Luceriam res gessisse scribit, traductumque in Etruriam exercitum (sed ab utro consule non adjecit) & ad Luceriam utrimque multos occisos. 15 Inque ea pugna Jovis Statoris ædem votam, ut Romulus ante voverat: sed fanum tantum, id est, locus templo effatus, jam sacratus fuerat. 16 Cæterum hoc demum anno, ut ædem etiam fieri senatus juberet, bis ejusdem voti damnata republica, in religionem venit.

Dubia hujus anni historia.

XXXVIII. Sequitur hunc annum & consul insignis, L. Papirius Cursor, qua paterna gloria, qua sua: & bellum ingens victoriaque, quantam de Samnitibus nemo ad eam diem, præter L. Papirium patrem consulis, pepererat, 2 & forte eodem conatu apparatuque omni opulentia insignium armorum, bellum adornaverant: & Deorum etiam

u. c. 459. a. C. 293. L. Papirio, Sp. Carvilio Coss.

a. c. 459. a. C. 293. *Samnitium ingens apparatus.* adhibuerant opes, ritu quodam sacramenti vetusto velut initiatis militibus; 3 delectu per omne Samnium habito nova lege: ut qui juniorum non convenisset ad imperatorium edictum, quique injussu abisset, caput Jovi sacratum esset. 4 Tum exercitus omnis Aquiloniam est indictus: ad quadraginta millia militum, quod roboris in Samnio erat, convenerunt. 5 Ibi mediis fere castris locus est conseptus cratibus, pluteisque, & linteis contectus; patens ducentos maxime pedes in omnes pariter partes. 6 Ibi ex libro vetere linteo lecto sacrificatum, sacerdote Ovio Paccio quodam, homine magno natu, qui se id sacrum petere affirmabat ex vetusta Samnitium religione: qua quondam usi majores eorum fuissent, quum adimendæ Etruscis Capuæ clandestinum cepissent consilium. 7 Sacrificio perfecto, per viatorem imperator acciri jubebat nobilissimum quemque genere factisque: singuli introducebantur. 8 Erat cum alius apparatus sacri, qui perfundere religione animum posset: tum in loco circa omni contecto aræ in medio, victimæque circa cæsæ, & circumstantes centuriones strictis gladiis. 9 Admovebatur altaribus miles, magis ut victima, quam ut sacri particeps: adigebaturque jurejurando; quæ visa auditaque in eo loco essent, non enunciaturum. 10 Dein jurare cogebatur diro quodam carmine in exsecrationem capitis, familiæque & stirpis composito, nisi isset in prœlium, quo imperatores duxissent: & si aut ipse ex acie fugisset, aut si quem fugientem vidisset, non extemplo occidisset. 11 Id primo quidam abnuentes juraturos se, obtruncati circa altaria sunt: jacentes deinde inter stragem victimarum, documento cæteris fuere, ne abnuerent. 12 Primoribus Samnitium ea detestatione obstrictis, decem nominatis ab imperatore, eis dictum, ut vir virum le-

Sacramento adiguntur milites, singulari ritu.

XXXVIII. 3. *Caput Jovi Sacratum esset*], Ut impune occidere liceret. Vide ad Lib. II. 8. 2.

gerent, donec sexdecim millium numerum confecissent: ea legio linteata ab integumento consepti, quo sacrata nobilitas erat, appellata est. His arma insignia data, & cristatæ galeæ, ut inter cæteros eminerent. 13 Paulo plus viginti millium alius exercitus fuit, nec corporum specie, nec gloria belli, nec apparatu linteatæ legioni dispar: hic hominum numerus quod roboris erat, ad Aquiloniam consedit. *u. c. 459. a C. 293. Linteata legio.*

XXXIX. Consules profecti ab urbe: prior Sp. Carvilius, cui veteres legiones, quas M. Atilius superioris anni consul in agro Interamnati reliquerat, decretæ erant, cum eis in Samnium profectus, 2 dum hostes operati superstitionibus concilia secreta agunt, Amiternum oppidum de Samnitibus vi cepit. 3 Cæsa ibi millia hominum duo ferme atque octingenti: capta quatuor millia ducenti septuaginta. 4 Papirius novo exercitu (ita decretum erat) scripto, Duroniam urbem expugnavit: minus quam collega cepit hominum, plus aliquanto occidit; præda opulenta utrobique est parta. 5 Inde pervagati Samnium consules, maxime depopulato Atinate agro; Carvilius ad Cominium, Papirius ad Aquiloniam (ubi summa rei Samnitium erat) pervenit; 6 ibi aliquandiu nec cessatum ab armis est, neque naviter pugnatum; lacessendo quietos, resistentibus cedendo: comminandoque magis, quam inferendo pugnam dies absumebatur; quod quum inciperetur, remittereturque, omnium rerum etiam parvarum eventus proferebatur in dies. 7 Altera Romana castra viginti millium spatio aberant: & absentis collegæ consilia omnibus gerendis intererant rebus; intentiorque Carvilius, quo majore discrimine res vertebatur, in Aquiloniam, quam ad Cominium, quod obsidebat, erat. 8 L. Papirius jam per omnia ad dimicandum satis paratus, nuncium ad collegam mittit; *Samnium vastant Coss.*

U. c. 459. A. C. 293. *sibi in animo esse, postero die, si per auspicia liceret, confligere cum hoste.* 9 *Opus esse & illum quanta maxima vi posset, Cominium oppugnare: ne quid laxamenti sit Samnitibus ad subsidia Aquiloniam mittenda.* 10 Diem ad proficiscendum nuncius habuit: nocte rediit; approbare collegam consulta referens. 11 Papirius, nuncio misso, extemplo concionem habuit; multa de universo genere belli, multa de præsenti hostium apparatu, vana magis specie quam efficaci ad eventum, disseruit.

Papirius milites hortatur. 12 *Non enim cristas vulnera facere; & per picta atque aurata scuta transire Romanum pilum: & candore tunicarum fulgentem aciem, ubi res ferro geratur, cruentari.* 13 *Auream olim atque argenteam Samnitium aciem à parente suo occidione occisam: spoliaque ea honestiora victori hosti, quam ipsis arma fuisse.* 14 *Datum hoc forsan nomini familiæque suæ, ut adversus maximos conatus Samnitium, opponerentur duces, spoliaque ea referrent, quæ insignia publicis etiam locis decorandis essent.* 15 *Deos immortales adesse propter toties petita fœdera, toties rupta: tum si qua conjectura mentis divinæ sit, nulli unquam exercitui fuisse infestiores,* 16 *quam qui nefando sacro mista hominum pecudumque cæde respersus, ancipiti Deûm iræ devotus, hinc fœderum cum Romanis ictorum testes Deos,* 17 *hinc jurisjurandi adversus fœdera suscepti exsecrationes horrens, invitus juraverit, oderit sacramentum; uno tempore Deos, cives, hostes metuat.*

XL. Hæc comperta perfugarum indiciis, quum apud infensos jam sua sponte milites disseruisset, simul divinæ humanæque spei pleni, clamore consentienti pugnam poscunt: pœnitet in posterum diem dilatum certamen; moram diei noctisque oderunt. 2 Tertia vigilia noctis, jam relatis litteris à collega, Papirius silentio surgit, & pullarium in auspicium mittit. 3 Nullum erat genus hominum in castris intactum cupiditate

pugnæ

pugnæ: summi infimique æque intenti erant: dux militum, miles ducis ardorem spectabat. 4 Is ardor omnium etiam ad eos qui auspicio intererant, pervenit; nam quum pulli non pascerentur, pullarius auspicium mentiri ausus, tripudium solistimum consuli nunciavit. 5 Consul lætus, auspicium egregium esse: & Deis auctoribus rem gesturos, pronunciat; signumque pugnæ proponit. 6 Exeunti jam forte in aciem nunciat perfuga, viginti cohortes Samnitium (quadringenariæ ferme erant) Cominium profectas; quod ne ignoraret collega, extemplo nuncium mittit: ipse signa ocius proferri jubet, subsidiaque suis quæque locis, & præfectos subsidiis attribuerat. 7 Dextro cornu L. Volumnium, sinistro L. Scipionem; equitibus legatos alios, Caios Cædicium & Trebonium præfecit. 8 Sp. Nautium mulos, detractis clitellis, cum cohortibus alaribus, in tumulum conspectum propere circumducere jubet, atque inter ipsam dimicationem quanto maxime posset moto pulvere ostendere. 9 Dum his intentus imperator erat, altercatio inter pullarios orta; de auspicio ejus diei, exauditaque ab equitibus Romanis; qui rem haud spernendam rati, Sp. Papirio fratris filio consulis ambigi de auspicio renunciaverunt. 10 Juvenis, ante doctrinam Deos spernentem natus, rem inquisitam, ne quid incompertum deferret ad consulem, detulit; cui ille, 11 *Tu quidem macte vir-*

u. c. 459. a. C. 293.

Auspicia falsa nunciata.

XL. 4. *Tripudium solistimum*] *Cicero* de Divin. Lib. II. 34. *Cùm pascuntur* (pulli) *necesse est aliquid ex ore cadere & terram pavire*, terripavium *primò*, *post* terripudium *dictum est*, *hoc quidem jam* tripudium *dicitur. Cùm igitur offa cecidit ex ore pulli, tum auspicanti* tripudium solistimum *nunciant.* Vide & *Festum* in *solistimum*. Non dubito quin sæpe ita decepti & duces & milites, ut fuit Papirius, egregias victorias retulerint, quia animosiùs pugnarunt.

XL. 10. *Ante doctrinam Deos spernentem natus*] Æqualis quidem horum temporum fuit *Epicurus*, sed nondum in Italiam illata fuerat hæc doctrina.

u. c. 459. a. C. 293. *tute diligentiaque esto: Caterum qui auspicio adest, si quid falsi nunciat, in semetipsum religionem recipit. Mihi quidem tripudium nunciatum, populo Romano exercituique egregium auspicium est.* 12 Centurionibus deinde imperavit, ut pullarios inter prima signa constituerent. Promovent & Samnites signa, insequitur acies ornata armataque, ut hostium quoque magnificum spectaculum esset. 13 Priusquam clamor tolleretur, concurreretúrque, emisso temere pilo ictus pullarius ante signa cecidit; quod ubi consuli nunciatum est, *Dii in prœlio sunt*, inquit, *habet pœnam noxium caput.* 14 Ante consulem hæc dicentem corvus voce clara occinuit; quo lætus augurio consul, affirmans, nunquam humanis rebus magis præsentes interfuisse Deos; signa canere, & clamorem tolli jussit.

Pullarius mendax moritur.

XLI. Prœlium commissum atrox; cæterum longe disparibus animis. Romanos ira, spes, ardor certaminis, avidos hostium sanguinis, in prœlium rapit: Samnitium magnam partem necessitas ac religio invitos magis resistere quam inferre pugnam cogit; 2 nec sustinuissent primum clamorem atque impetum Romanorum, per aliquot jam annos vinci assueti, ni potentior alius metus insidens pectoribus à fuga retineret. 3 Quippe in oculis erat omnis ille occulti paratus sacri, & armati sacerdotes, & promiscua hominum pecudumque strages, & respersæ fando, nefandoque sanguine aræ, & dira exsecratio, ac furiale carmen, detestandæ familiæ stirpique compositum; his vinculis fugæ obstricti stabant,

Atrox prœlium.

XL. 11. *Si quid falsi nunciat*] Sic religionem, in rem suam, eludebant homines callidi; licèt enim mentitus esset pullarius, ejus mendacio mentem Deorum mutatam credere vix ac ne vix quidem poterant. Sed *Papirium* astutum fuisse liquet, ex morte pullarii, quem telo quasi fortè emisso occidi sine dubio curavit, ne animos militum turbaret; quod tamen non sine numine Deorum factum finxit. Vide XLII. 7.

civem magis quam hostem timentes. 4 Instare Romanus à cornu utroque, à media acie, & cædere Deorum hominumque attonitos metu; repugnatur segniter, ut ab iis quos timor moraretur à fugâ. 5 Jam prope ad signa cædes pervenerat, quum ex transverso pulvis, velut ingentis agminis incessu motus, apparuit. Sp. Nautius (Octavium Metium quidam eum tradunt) dux alaribus cohortibus erat; 6 pulverem majorem quam pro numero excitabant: insidentes mulis calones frondosos ramos per terram trahebant: arma signaque per turbidam lucem in primo apparebant: post altior densiorque pulvis equitum speciem cogentium agmen dabat. 7 Fefellitque non Samnites modo, sed etiam Romanos: & consul affirmavit errorem; clamitans inter prima signa, ita ut vox etiam ad hostes accideret: *captum Cominium, victorem collegam adesse: anniterentur vincere prius quam gloria alterius exercitus fieret.* 8 Hæc insidens equo; inde tribunis centurionibusque imperat, ut vias equitibus patefaciant. Ipse Trebonio Cædicioque prædixerat, ut ubi se cuspidem erectam quatientem vidissent, quanta maxima vi possent, concitarent equites in hostem. 9 Ad nutum omnia, ut ex ante præparato, fiunt; panduntur inter ordines viæ: provolat eques, atque infestis cuspidibus in medium agmen hostium ruit, perrumpitque ordines, quacumque impetum dedit; instant Volumnius & Scipio, & perculsos sternunt. 10 Tum jam Deorum, hominumque victa vi, funduntur linteatæ cohortes: pariter jurati, injuratique fugiunt, nec quemquam præter hostes metuunt. 11 Peditum agmen, quod superfuit pugnæ, in castra ad Aquiloniam compulsum est; nobilitas, equitesque Bovianum perfugerunt: equites eques sequitur, peditem pedes, ac diversa cornua, dextrum ad castra Samnitium, lævum ad urbem

u. c. 459. a. C. 293.

Stratagema Papirii.

Victi Samnites.

an. c. 459. a. C. 293. *Castra capta.*

tendit. 12 Prior aliquanto Volumnius castra cepit: ad urbem Scipioni majore resistitur vi; non quia plus animi victis esset, sed melius muri quam vallum armatos arcent; inde lapidibus propulsant hostem. 13 Scipio, nisi in primo pavore, priusquam colligerentur animi, transacta res esset, lentiorem fore munitæ urbis oppugnationem ratus, interrogat milites, *Satin' æquo animo paterentur ab altero cornu castra capta esse: se victores pelli à portis urbis?* 14 Reclamantibus universis, primus ipse scuto super caput elato pergit ad portam: secuti alii testudine facta in urbem perrumpunt: deturbatisque Samnitibus, qui circa portam erant, muros occupavere; penetrare interiora urbis, quia pauci admodum erant, non audent.

Aquilonia capta.

XLII. Hæc primo ignorare consul, & intentus recipiendo exercitui esse: jam enim præceps in occasum Sol erat: & appetens nox, periculosa & suspecta omnia etiam victoribus faciebat. 2 Progressus longius ab dextra, castra capta videt: ab læva clamorem in urbe, mistum pugnantium ac paventium fremitu esse; & tum forte certamen ad portam erat. 3 Advectus deinde equo propius, ut suos in muris videt; nec jam integri quicquam esse, quoniam temeritate paucorum magnæ rei parta occasio esset; acciri, quas receperat, copias, signaque in urbem inferri jussit. 4 Ingressi proxima ex parte, quia nox appropinquabat, quievere; nocte oppidum ab hostibus desertum est. 5 Cæsa illo die ad Aquiloniam Samnitium millia triginta trecenti quadraginta: capta tria millia octingenti & septuaginta: signa militaria nonaginta septem. 6 Cæterum illud memoriæ traditur; non ferme alium ducem lætiorem in acie visum; seu suopte ingenio, seu fiducia bene gerendæ rei. 7 Ab eodem robore animi neque controverso auspicio revocari à prœlio po-

tuit, & in ipso discrimine quo templa Diis immortalibus voveri mos erat, voverat Jovi Victori, si legiones hostium fudisset: pocillum mulsi, priusquam temetum biberet, sese facturum; id votum Diis cordi fuit: & auspicia in bonum verterunt. *u. c. 459. a. C. 293*

XLIII. Eadem fortuna, ab altero consule ad Cominium gesta res. Prima luce ad mœnia omnibus copiis admotis, corona cinxit urbem: subsidiaque firma, ne qua eruptio fieret, portis opposuit. 2 Jam signum dantem eum nuncius à collega trepidus de viginti cohortium adventu, & ab impetu moratus est, & partem copiarum revocare instructam intentamque ad oppugnandum, coëgit. 3 D. Brutum Scævam legatum cum legione prima, & viginti cohortibus alaribus, equitatuque ire adversus subsidium hostium jussit: 4 quocunque in loco fuisset obvius, obsisteret ac moraretur; manumque, si forte ita res posceret, conferret: modo ne ad Cominium ex copiæ admoveri possent. 5 Ipse scallas ferri ad muros ab omni parte urbis jussit, ac testudine ad portas successit; simul & refringebantur portæ, & vis undique in muros fiebat. Samnites, sicut antequam in muris viderent armatos, satis animi habuerunt ad prohibendos urbis aditu hostes; 6 ita postquam jam non ex intervallo nec missilibus, sed cominus gerebatur res, & qui ægre successerant ex plano in muros, loco, quem magis timuerant, victo, facile in hostem imparem ex æquo pugnabant; 7 relictis turribus, murisque in forum omnes compulsi, paulisper inde tentaverunt extremam pugnæ fortunam. 8 Deinde, abjectis armis, ad quindecim millia hominum & quadringenti in fidem consulis venerunt; cæsa ad

Cominium à Carvilio captum.

XLII. 7. *Pocillum mulsi*] joculare votum hominis, cujus animus inani religione præpeditus fuisse non videtur. Attamen *Livius* hoc in serium vertit. Vide ad C. XI. 12.

u. c. 459. a. C. 293. quatuor millia trecenti octoginta. Sic ad Cominium, sic ad Aquiloniam gesta res. 9 Inde medio inter duas urbes spatio, ubi tertia exspectata erat pugna, hostes non inventi, septem millia passuum quum abessent à Cominio, revocati ab suis, neutri prœlio occurrerunt. 10 Primis ferme tenebris quum in conspectu jam castra, jam Aquiloniam habuissent, clamor eos utrimque par accidens sustinuit: 11 deinde è regione castrorum, quæ incensa ab Romanis erant, flamma late fusa certioris cladis indicio progredi longius prohibuit. 12 Eo ipso loco prope temere sub armis strati passim, inquietum omne tempus noctis, exspectando timendoque lucem egere; 14 prima luce incerti quam in partem intenderent iter, repente in fugam consternantur conspecti ab equitibus: qui egressos nocte ab oppido Samnites persecuti, viderant multitudinem, non vallo, non stationibus firmatam. 15 Conspecta & ex muris Aquiloniæ ea multitudo erat: jamque etiam legionariæ cohortes sequebantur. Cæterum nec pedes fugientes persequi potuit: & ab equite novissimi agminis ducenti ferme & octoginta interfecti. 16 Arma multa pavidi, ac signa militaria duodeviginti reliquere; alio agmine incolumi, ut ex tanta trepidatione, Bovianum perventum est.

Fusi reliqui Samnites.

XLIV. Lætitiam utriusque exercitus Romani auxit, & ab altera parte feliciter gesta res; uterque ex alterius sententia consul captum oppidum diripiendum militi dedit; 2 exhaustis deinde tectis ignem injecit, eodemque die Aquilonia & Cominium deflagravere: & consules cum gratulatione mutua legionum suaque, castra conjunxere. 3 In conspectu duorum exercituum & Carvilius suos pro cujusque merito laudavit, donavitque; & Papirius, apud quem multiplex in acie, circa castra, circa urbem, fuerat certamen, Sp.

Gratulationes & dona militaria.

Nautium, Sp. Papirium, fratris filium, & quatuor centuriones, manipulumque hastatorum, armillis aureisque coronis donavit. 4 Nautium propter expeditionem, qua magni agminis modo terruerat hostes; juvenem Papirium, propter navatam cum equitatu & in prœlio operam, & nocte qua fugam infestam Samnitibus ab Aquilonia clam egressis fecit: 5 centuriones, militesque, quia primi portam murumque Aquiloniæ ceperant, equites omnes ob insignem multis locis operam, corniculis, armillisque argenteis donat. 6 Consilium inde habitum, quum jam tempus esset deducendi ab Samnio exercitus aut utriusque, aut certe alterius. 7 Optimum visum, quo magis fractæ res Samnitium essent, eo pertinacius & infestius agere cætera, & persequi: ut perdomitum Samnium insequentibus consulibus tradi posset. 8 *Quando jam nullus esset hostium exercitus, qui signis collatis dimicaturus videretur, unum superesse belli genus, urbium oppugnationes; quarum per excidia militem locupletare præda, & hostem pro aris ac focis dimicantem conficere possent.* 9 Itaque litteris missis ad senatum populumque Romanum, de rebus ab se gestis, diversi, Papirius ad Sepinum, Carvilius ad Volanam oppugnandam legiones ducunt.

u. c. 459. a. C. 293.

XLV. Litteræ consulum, ingenti lætitia, & in curia & in concione auditæ; & quatridui supplicatione publicum gaudium privatis studiis celebratum est; 2 nec populo Romano magna solum, sed peropportuna etiam ea victoria fuit, quia per idem forte tempus rebellasse Etruscos allatum est. 3 Subibat cogitatio animum, quonam modo tolerabilis futura Etruria fuisset, si quid in Samnio adversi venisset, quæ, conjura-

Etruscorum rebellio.

XLIV. 5 *Corniculis*] Ornamenta fuere militaria, seu essent Cassidi imposita, seu aliunde suspenderentur cornu similia. Glossæ: *corniculum*, κεράτιον.

R. C. 459. A. C. 293. tione Samnitium erecta, quoniam ambo consules, omnisque Romana vis aversa in Samnium esset, occupationem populi Romani pro occasione rebellandi habuisset. 4 Legationes sociorum à M. Atilio prætore in senatum introductæ, querebantur, uri & vastari agros à finitimis Etruscis, quod desciscere à populo Romano nollent. 5 Obtestabanturque Patres conscriptos, ut se à vi atque injuria communium hostium tutarentur. Responsum legatis, Curæ senatui futurum, ne socios fidei suæ pœniteret. 6 Etruscorum propediem eandem fortunam, quam Samnitium, fore. Segnius tamen, quod ad Etruriam attinebat, acta res esset, ni Faliscos quoque, qui per multos annos in amicitia fuerant, allatum foret, arma Etruscis junxisse. 7 Hujus propinquitas populi acuit curam Patribus, ut feciales mittendos ad res repetendas censerent: quibus non redditis, ex auctoritate Patrum jussu populi bellum Faliscis indictum est: 8 jussique consules sortiri, uter ex Samnio in Etruriam cum exercitu transiret. 9 Jam Carvilius Volanam, & Palumbinum, & Herculaneum ex Samnitibus ceperat: Volanam intra paucos dies, Palumbinum eodem quo ad muros accessit. 10 Ad Herculaneum bis etiam signis collatis ancipiti prœlio, & cum majore sua quam hostium jactura, dimicavit. Castris deinde positis, mœnibus hostem inclusit: oppugnatum oppidum, captumque. 11 In his tribus urbibus capta aut cæsa decem millia hominum: ita, ut parvo admodum plures caperentur. Sortientibus provincias consulibus, Etruria Carvilio evenit, secundum vota militum, qui vim frigoris jam in Samnio non patiebantur. 12 Papirio ad Sepinum major vis hostium resistit: sæpe in acie, sæpe in agmine, sæpe circa ipsam urbem adversus eruptiones hostium pugnatum: neque obsidio, neque bellum ex æquo erat: non enim muris ma-

Falisci Tuscis arma jungunt.

Samnitium urbes captæ.

gis se Samnites, quam armis ac viris mœnia tutabantur. 13 Tandem pugnando in obsidionem justam coëgit hostes: obsidendoque, vi atque operibus urbem expugnavit. 14 Itaque ab ira plus cædis editum capta urbe: septem millia quadringenti cæsi: capta minus tria millia hominum: præda, quæ plurima fuit, congestis Samnitium rebus in urbes paucas, militi concessa est. *u. c. 459. a. C. 293.*

XLVI. Nives jam omnia oppleverant, nec durari extra tecta poterat; itaque consul exercitum de Samnio deduxit. 2 Venienti Romam triumphus omnium consensu est delatus. Triumphavit in magistratu, insigni, ut illorum temporum habitus erat, triumpho. 3 Pedites equitesque insignes donis transiere, ac transvecti sunt: multæ civicæ coronæ, vallaresque ac murales conspectæ. 4 Inspectata spolia Samnitium: & decore ac pulchritudine paternis spoliis, quæ nota frequenti publicorum ornatu locorum erant, comparabantur: nobiles aliquot captivi, clari suis patrumque factis, ducti: 5 Æris gravis transvecta vicies centies millies & quingenta triginta tria millia: id æs redactum ex captivis dicebatur: argenti, quod captum ex urbibus erat, P. M. CCCXXX. omne æs argentumque in ærarium conditum. 6 Militibus nihil datum ex præda est: auctaque ea invidia est ad plebem, quod tributum etiam in stipendium militum collatum est: quum, si spreta gloria fuisset captivæ pecuniæ in ærarium illatæ, & militi tum dari ex præda, & stipendium militare præstari potuisset. 7 Ædem Quirini, quam in ipsa dimicatione votam apud neminem veterem auctorem invenio (neque her-

Papirii triumphus.

Ædes Quirini.

XLVI. 5. *Vicies centies &c.*] Recte ex vestigiis Vett. MSS. conjicit *Gronovius*, *vicies centena & ad triginta tria millia*, hoc est, Philippi viginti millia, trecenti triginta, seu circiter sexaginta millia florenorum. *Pecuniæ millia* CCCXXX. conficiunt, eodem calculo, Philippos tredecim millia trecentos, seu florenorum triginta novem millia & trecentos.

R. c. 459. A. C. 293. cule tam exiguo tempore perficere potuisset) ab dictatore patre votam filius consul dedicavit, exornavitque hostium spoliis: 8 quorum tanta multitudo fuit, ut non templum tantum forumque his ornaretur, sed sociis etiam colonisque finitimis, ad templorum locorumque publicorum ornatum, dividerentur. 9 A triumpho exercitum in agrum Vescinum, quia regio ea infesta ab Samnitibus erat, hibernatum duxit. 10 Inter hæc Carvilius consul in Etruria Troilium primum oppugnare adortus, quadringentos septuaginta ditissimos, pecunia grandi pactos, ut abire inde liceret, dimisit: 11 cæterum multitudinem oppidumque ipsum vi cepit: inde quinque castella, locis sita munitis, expugnavit. 12 Cæsa ibi hostium duo millia quadringenti: minus duo millia capti: & Faliscis pacem petentibus annuas inducias dedit: pactus centum millia gravis æris, & stipendium ejus anni militibus. 13 His rebus actis ad triumphum decessit: ut minus clarum de Samnitibus, quam collegæ triumphus fuerat; ita cumulo Etrusci belli æquatum. 14 Æris gravis tulit in ærarium trecenta nonaginta millia: de reliquo ære ædem Fortis Fortunæ de manubiis faciendam locavit; prope ædem eidem Deæ ab rege Servio Tullio dedicatam: 15 & militibus ex præda centenos binos asses & alterum tantum centurionibus atque equitibus (malignitate collegæ gratius accipientibus munus) divisit. 16 Favor consulis tutatus ad populum est L. Postumium legatum ejus: qui, dicta die à M. Scantio tribuno plebis, fugerat in legationem (ut fama ferebat) populi judicium: jactarique magis, quam peragi accusatio ejus poterat.

Troilium in Etruria captum.

Fortis Fortunæ Ædes.

XLVII. Exacto jam anno, novi tribuni plebis magistratum inierant: iisque ipsis, quia vitio

XLVI. 12. *Centum millia æris gravis*] Pondo, nempe, duodecim unciarum.

creati erant, quinque post dies alii suffecti. 2 Lustrum conditum eo anno est a P. Cornelio Arvina, C. Marcio Rutilo, censoribus: censa capitum millia ducenta sexaginta duo trecenta viginti duo. Censores vicesimi sexti à primis censoribus: lustrum undevicesimum fuit. 3 Eodem anno, coronati primum ob res bello bene gestas, ludos Romanos spectaverunt: palmæque, tum primum translato è Græcia more, victoribus datæ. 4 Eodem anno ab ædilibus curulibus, qui eos ludos fecerunt, damnatis aliquot pecuariis, via à Martis silice ad Bovillas perstrata est. 5 Comitia consularia L. Papirius habuit: creavit Consules, Q. Fabium Maximi filium Gurgitem, & D. Junium Brutum Scævam: ipse Papirius prætor factus. 6 Multis rebus lætus annus, vix ad solatium unius mali, pestilentiæ urentis simul urbem atque agros, suffecit; portentoque jam similis clades erat: & libri aditi, quinam finis, aut quod remedium ejus mali ab diis daretur. 7 Inventum in libris, Æsculapium ab Epidauro Romam arcessendum: neque eo anno, quia bello occupati consules erant, quicquam de ea re actum: præterquam quod unum diem Æsculapio supplicatio habita est.

u. c. 459. a. C. 293. Census ejus anni.

u. c. 460. a. C. 292. Q. Fabio D. Junio Coss. Pestis.

Consilium de Æsculapio arcessendo.

Finis Tomi II & Libri X. Liviani.*

